

Ekvilibrium

SOM-undersökningen 2015
SOM-rapport nr 66

Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Solevid (red)

Redaktörer: Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Solevid

© Författarna och SOM-institutet

Teknisk redaktör: Klara Bové

Omslag: Daniel Zachrisson

Redigering: Henny Östlund

Tryck: Ale Tryckteam, Bohus, 2016

ISBN: 978-91-89673-35-9

ISSN: 0284-4788

ISRN: GU-STJM--66--SE

INNEHÅLL

Förord	9
---------------	---

Ekvilibrium	
Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson och Maria Solevid	11

SAMHÄLLE

Makten i Rosenbad bestämmer förtroendet för regeringen	
Sören Holmberg och Lennart Weibull	47

Trots varningsklockor, inga tecken på försvagad social sammanhållning	
Jesper Strömbäck	65

Mellanmänsklig tillit bygger goda samhällen	
Sören Holmberg och Bo Rothstein	79

Svenskarnas bild av korruptionen	
Sofia Arkhede och Niklas Harring	91

Medborgarna och politikerna tycker om regionfrågan	
Lennart Nilsson	105

Svenskarna och världsreligionerna	
Lennart Weibull	121

Vem oroar sig för antibiotikaresistens?	
Björn Rönnerstrand, Sverker C. Jagers och D. G. Joakim Larsson	143

OPINION

Sverigedemokraternas sympatisörer: fler än någonsin	
Anders Sannerstedt	161

Ställd inför tiggeriet: svensk samhällsopinion 2015	
Karin Zelano	179

Allt starkare polarisering och allt lägre flyktingmotstånd Marie Demker och Sara van der Meiden	197
Svenska folkets syn på bistånd i tider av oro Ann-Marie Ekengren och Henrik Oscarsson	215
Identifikation med Europa och inställning till EU Linda Berg och Klara Bové	227
Turbulenta tider – svenskarnas åsikter om försvaret, Ryssland, NATO och Islamiska Staten Joakim Berndtsson, Ulf Bjereld och Karl Ydén	239
Ett år av stiltje i vindkraftsopinionen Per Hedberg	255
Fortsatt opinionsstöd för att avveckla kärnkraften Sören Holmberg	267
Alkoholideologi och alkoholopinion David Karlsson, Lennart Weibull och Sören Holmberg	277
Decemberöverenskommelsens fall – en spegel av strategiskt tänkande partisympatisörer? Ulf Bjereld, Karin Eriksson och Jonas Hinnfors	299
MEDIER	
Distinktioner i medievälfärdsstaten Johan Lindell och Jan Fredrik Hovden	315
Facebook och hyperlokalt i de lokala mediernas ekosystem Gunnar Nygren och Sara Leckner	329
Nyheter i sociala nätverksmedier Annika Bergström	349
Primära nyhetspubliker i sociala medier Ulrika Hedman	361

Nyheter – både plikt och nöje Annika Bergström	377
Svenskarnas konsumtion av utländska nyhetsmedier Andreas Widholm	389
Att dela eller inte dela – internetanvändarnas inställning till insamling av personliga data Ester Appelgren och Sara Leckner	403
E-bokens spridning saktar in Annika Bergström och Lars Höglund	419
 METODREDOVISNING	
Den nationella SOM-undersökningen 2015 Frida Vernersdotter	433
 BILAGOR	
Om författarna	463
SOM-institutets böcker	469

FÖRORD

Ekvilibrium är SOM-institutets 66:e forskarantologi sedan starten 1986. Den bygger på 2015 års nationella SOM-undersökning, den trettionde i ordningen. Undersökningen 2015 genomfördes som fem riksrepresentativa urval om vardera 3 400 slumpmässigt valda personer i åldrarna 16 till 85 år. De fem undersökningarna är att betrakta som editioner av samma studie, de innehåller delvis gemensamma frågor om samhälle, opinion och medier samt demografi och bakgrund, delvis unika frågor inom olika områden.

Huvuddelen av de svar som ligger till grund för analyserna i boken inkom under september och oktober 2015. Ansvarig för datainsamlingen har varit *Kinnmark Information* med Magnus Kinnmark som fältledare. Närmare uppgifter om uppläggning och genomförande finns i metoddokumentationen i bokens sista kapitel.

I boken medverkar forskare från många olika ämnesområden och lärosäten. Bidragen är organiserade i tre delar med utgångspunkt i temat Samhälle Opinion Medier (SOM). Kapitlen speglar den ämnesmässiga bredd som finns i SOM-undersökningarna. I den första delen analyseras mellanmännisklig tillit och sammanhållning, samt människors syn på exempelvis regeringens arbete, regionindelningen i Sverige, korruption, antibiotikaresistens och de stora världsreligionerna. Den andra delen fokuserar på opinion. Det handlar bland annat om tiggeri, flyktingar och bistånd, om EU och Nato, och om kärnkraft och vindkraft. I bokens tredje del görs nedslag i såväl traditionella nyhetsmedier som i användningen av och synen på digital medieteknik. Varje författare svarar själv för sin tolkning av data och slutsatserna i respektive kapitel.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar är tillgängliga för akademisk forskning och utbildning via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets hemsida (www.som.gu.se).

Göteborg i juni 2016

Jonas Ohlsson
Fil. dr
Nordicom
och SOM-institutet

Henrik Ekengren Oscarsson
Professor
Statsvetenskapliga
institutionen
och SOM-institutet

Maria Solevid
Universitetslektor
Statsvetenskapliga
institutionen
och SOM-institutet

EKVILIBRIUM

JONAS OHLSSON, HENRIK OSCARSSON
OCH MARIA SOLEVID

Sammanfattning

Inom flera av samhällets domäner råder idag en tydlig obalans. På många olika områden – medier, partisystem, demokrati, säkerhet, förvaltning och välfärd – ser vi hur flera av våra tidigare stabila och pålitliga samhällssystem rubbats ur sitt läge. Dramatiska händelser i omvärlden, parlamentariska kriser och teknikskiften ställer det svenska samhället inför stora och delvis nya utmaningar. Det är just nu rörigt och rörligt inom det mesta som har med (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier att göra. Den fortsatta utvecklingen är svårläst. På vilka områden kan vi vänta oss en tillbakagång till en mer normal situation? Och vilka samhällssystem söker sig mot ett nytt jämviktsläge eller ekvilibrium? Analyserna i inledningskapitlet fokuserar på tre områden som just nu är stadda i omvälvning: det offentliga samtalet, partisystemet och mediesystemet.

Begreppet *ekvilibrium* avser oftast ett systems jämviktsläge, en situation där konkurrerande krafter balanserar varandra. Inom så vitt skilda områden som filosofi, fysik, spelteori, nationalekonomi, religion och narratologi används termen *ekvilibrium* för att sammanfatta grundläggande idéer om jämvikt och balans.

Vid ett *ekvilibrium* – ett jämviktsläge – råder stillhet, harmoni, vila och trygghet. När grundläggande förutsättningar förändras rubbas balansen och system försöker antingen röra sig tillbaka till utgångsläget eller röra sig mot ett nytt jämviktsläge. Obalanser kan vara tillfälliga eller mer kroniska. Ibland är bristen på jämvikt ett tecken på kris, ohälsa och dysfunktion – en situation där det är helt nödvändigt att snabbt hitta tillbaka till normalläget. Obalanser kan också ha positiva förtecken, en sund signal om att system ibland behöver självkorrigera. Transitionen till nya jämviktslägen kan då vara både nödvändig och önskvärd.

Människor har i alla tider sökt utforma samhällssystem som kan balansera motstridiga värden och parera ändrade förutsättningar. Det kan handla om att disciplinera aktörers maktutövning på kommersiella marknader eller inom politiken. Det representativa demokratiska systemet kan sägas vara i balans när det svarar hyggligt snabbt på nya impulser från den allmänna opinionen, partiets ageranden och omvärldsförändringar. Ett partisystem kan sägas vara i balans när det råder hygglig överensstämmelse mellan ideologiska ställningstaganden och strömningar bland väljarna och den övergripande konfliktstrukturen i partisystemet. Ett mediesystem

kan sägas befinna sig i balans när det finns en sund marknadskonkurrens mellan självständiga och livskraftiga medier och där mediernas aktörer har de ekonomiska och juridiska grundförutsättningarna att klara av sina demokratiska uppgifter.

Obalanser leder till aktivitet. Stillheten bryts. Tryggheten minskar. När system lämnar jämviktsläget uppstår snabbt ett behov av koordinering mellan aktörer som verkar på olika områden, oavsett om det handlar om medier, partier, företag eller opinionsbildare. Sådan koordinering kräver tid, resurser och nytänkande av aktörer som är hårt pressade av snabba händelseförlopp, minskade resurser och svårigheter med kompetensförsörjning. Idag är medier och politiska partier bra exempel på aktörer som kanske mer än tidigare är utsatta för ett förändringstryck. Kapitlen i denna forskarantologi tar sig an uppgiften att kartlägga och analysera några av de förändringar som skapar ojämvt. Det handlar t.ex. om ett förändrat säkerhetsläge, flyktingkris, EUs ekonomiska kris, antibiotikaresistens och det snabbt ökande inflytandet från globala nätjättar som Facebook och Google.

I detta kapitel inleder vi våra analyser av den nationella SOM-undersökningen 2015 genom att skärskåda tre samhällssystem i obalans: det offentliga samtalet, partisystemet och mediasystemet. De tjänar som bra exempel på vad vi uppfattar som system som tycks befinna sig i transition från ett läge till ett annat. Mer specifikt kommer vi i tur och ordning analysera den dramatiskt förändrade dagordningen för det offentliga samtalet, den förändrade konfliktstrukturen i partisystemet och förtroendet för de stora svenska nyhetsmedierna. Förändringarna på de tre områdena hänger samman. Svensk samhällsdebatt, partisystemets förmåga att hantera konflikter och mediernas tillstånd och ställning är intimt sammanflätade eftersom de har potential att i grunden påverka vårt sätt att tänka: vilka frågor, perspektiv och överväganden som ligger till grund för verklighetsuppfattningar, värderingar och åsikter.

En dagordning i obalans

Systemkollaps användes som lägesbeskrivning under den turbulenta hösten 2015 när den stora flyktingkrisen nådde också Sveriges gränser. Sådana beskrivningar hör inte till vanligheterna i ett land som under lång tid kännetecknats av politisk och samhällelig stabilitet. Terrorhot, gråtande ministrar, helomvändning i svensk asyl- och migrationspolitik och införande av id-kontroller vid Sveriges gränser skapade en starkare samhällsoro än tidigare. Händelseförloppen skvallrar om dramatiska förändringar också när det gäller vilka frågor och samhällsproblem som svenska folket uppfattade som viktiga under hösten 2015. Men vad hände egentligen med samhällsdebatten?

För att studera vilka frågor som finns på medborgarnas dagordning har SOM-undersökningarna sedan 1987 omfattat en öppen fråga om vilken eller vilka frågor eller problem i samhället man bedömer är viktigast. Mätserien ger unika inblickar i hur samhälleliga och politiska frågor kommit, gått eller bestått på medborgarnas

dagordning. Att en fråga bedöms som viktig av många är också en av förutsättningarna för att den ska politiseras, det vill säga bli föremål för politisk konflikt. Genom att analysera vilka sakfrågor som dominerar medborgarnas dagordning samt deras grad av intensitet, synlighet, riktning och omfattning (jfr Schattschneider 1957) kan vi få en bild av i vilken utsträckning en fråga är politiserad. I den här delen av kapitlet fokuserar vi på två aspekter: *synlighet*, mätt som vilka frågor som bedöms vara viktiga samhällsproblem och *intensitet*, mätt som likheter och skillnader i bedömningar (jfr Hutter & Grande 2015¹) av 2015 års i särklass viktigaste fråga – immigrationen – mellan olika grupper av medborgare samt över tid.

Normalläget för svensk samhällsagenda är att den domineras av välfärds- och arbetsmarknadsfrågor (se tabell 1). Under SOM-institutets tjugonio år långa tidsserie över vilka samhällsfrågor eller samhällsproblem som uppfattas som viktigast för svenska folket har frågor om arbetsmarknad och välfärd varit de mest betydelsefulla. De har haft betydelse för var regeringsmakten hamnar: Göran Persson vann regeringsmakten 1998 på mantrat vård, skola, omsorg. Fredrik Reinfeldt vann regeringsmakten på arbetslinjen 2006.

Det började dock annorlunda. I de första SOM-mätningarna från 1987–1989 tronade miljöfrågorna på förstaplatsen på svenska folkets dagordning. Då var det närmare hälften av svenskarna som nämnde miljö som viktig fråga eller samhällsproblem.

I slutet av 1980-talet handlade miljöfrågorna mycket om försurade sjöar och skogar samt seldöd. Miljöfrågornas dominans på agendan var också bidragande till att Miljöpartiet kom in i Riksdagen 1988 (Gilljam & Holmberg 1990). Medborgarnas dagordning, den politiska dagordningen och mediernas dagordning (jfr Strömbäck 2014) sammanföll. Utan miljöfrågorna på medborgarnas och mediernas dagordning hade troligtvis inte Miljöpartiet nått Riksdagen, men utan Miljöpartiet hade kanske inte heller miljöfrågorna nått högst upp på medborgarnas dagordning.

Under i stort sett hela 1990-talet – mellan 1992 och 1998 – uppfattades arbetsmarknadsfrågorna som viktigast för mellan 40 och 60 procent av svenska folket. Jobbfrågor och utanförskapsdebatt dominerade även i samband med Alliansens seger 2006. I samband med Millennieskiftet låg välfärdsfrågorna högt på dagordningen och då dominerade skola och sjukvård tillsammans samhällsdebatten med omkring 40 procent omnämnananden vardera. Så sent som i samband med riksdagsvalet 2014 var utbildningsfrågorna på första plats. Vi får alltså gå nästan trettio år tillbaka i tiden för att hitta en fråga som inte handlar om arbetsmarknad eller välfärd och som samlar en majoritet av befolkningen.

Tabell 1 Medborgarnas dagordning över viktiga samhällsproblem, 1987–2015 (procent)

Är	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Integration/immigration	7	8	11	14	13	19	26	12	14	13	10	10	12	11	13	20	12	11	15	15	14	13	15	19	14	20	22	27	53
Skola/utbildning	12	8	10	10	10	8	10	8	7	10	22	32	37	36	38	32	23	18	19	24	21	22	21	26	25	24	30	40	29
Sjukvård	24	22	23	23	20	19	22	18	15	24	35	30	41	39	42	38	42	32	27	29	25	24	24	26	24	23	28	33	24
Arbetsmarknad	17	8	3	8	40	49	60	59	51	59	50	52	30	16	15	16	15	21	34	46	23	22	38	35	30	38	33	24	21
Äldre frågor	10	10	16	14	17	14	17	12	10	17	20	16	21	24	23	24	21	20	20	16	14	16	13	14	17	16	17	18	13
Sociala frågor/problem	14	18	18	13	14	10	8	13	12	12	9	21	6	9	9	11	12	14	11	12	15	11	11	16	17	14	14	12	12
Miljö/energi	61	68	55	42	39	22	19	21	30	12	12	11	11	10	10	11	7	8	12	15	23	24	23	15	15	14	13	12	11
Ekonomi	8	10	9	33	24	40	30	40	29	14	7	9	6	4	8	8	10	8	6	6	8	17	14	8	15	11	7	7	7
Bostäder/byggnadsfrågor	6	7	6	5	5	3	1	1	1	1	0	1	1	2	2	3	2	1	1	2	2	2	1	2	3	3	4	3	7
Lag och ordning	22	14	40	12	16	9	9	12	26	15	14	16	17	16	13	12	18	19	17	15	15	16	10	9	6	7	7	4	5
Familjepolitik	9	10	11	11	8	9	11	8	6	7	9	9	8	10	9	11	10	9	7	7	7	6	6	4	5	4	4	3	3
Skatter	6	9	14	12	6	2	2	2	2	3	5	7	5	8	7	7	6	7	9	7	5	4	5	4	3	3	3	2	3
Demokrati/rättigheter	1	3	2	2	2	2	1	2	2	3	4	3	3	3	3	3	4	4	5	4	5	4	4	4	3	3	3	4	3
Styrelse/ck/politik	1	0	0	1	2	1	1	1	0	1	0	2	2	1	1	2	2	2	3	2	1	1	1	1	1	2	2	2	3
Svensk utrikespolitik	3	2	2	5	2	2	2	1	3	5	3	3	2	2	1	2	2	2	3	1	2	1	1	2	2	1	1	4	3
Infrastruktur	1	1	1	3	1	1	0	1	0	0	0	0	0	2	2	2	1	1	2	2	2	3	1	2	3	3	2	2	2
Offentlig service	1	1	1	3	1	2	1	2	3	6	1	1	3	3	2	2	5	1	1	1	1	1	1	1	2	2	3	2	1
Moral/etik	4	5	3	8	7	12	9	16	7	3	2	5	4	5	5	4	8	3	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1
Antal svarande	1 672	1 643	1 578	1 582	1 573	1 889	1 857	1 777	1 707	1 779	1 754	3 561	3 503	3 546	3 638	3 609	3 675	3 612	3 499	3 336	3 435	3 259	4 926	5 007	4 720	6 289	6 688	3 431	4 829

Kommentar: Samtliga svarspersoner ingår i procentbasen. Respondenterna ombeds att ange högst tre frågor/samhällsproblem. Frågan är öppen utan svarsalternativ. 2011 förändrades beräkningsmetoden till att baseras på antal svarande istället för antal svar. För ett komplett kodschema hänvisas till dokumentation på www.som.gu.se.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Sett i ett historiskt perspektiv är svenska folkets dagordning från hösten 2015 således en rubbad dagordning jämfört med normalläget. Mer än hälften, 53 procent, av de svarande i SOM-undersökningen 2015 svarar spontant, på vår helt öppet ställda fråga, att frågor som rör immigration, flyktningmottagning, invandring och integration idag tillhör de viktigaste frågorna eller samhällsproblemen. Ett år tidigare, hösten 2014, var motsvarande andel 27 procent. Då, strax efter valet 2014 var immigrationsfrågorna den tredje viktigaste samhällsfrågan. Idag är den ensamt nummer ett.² Det är nästan en dubbling mellan 2014 och 2015 av andelen svenskar som uppfattar immigrationsfrågorna som ett av de viktigaste samhällsproblemen.

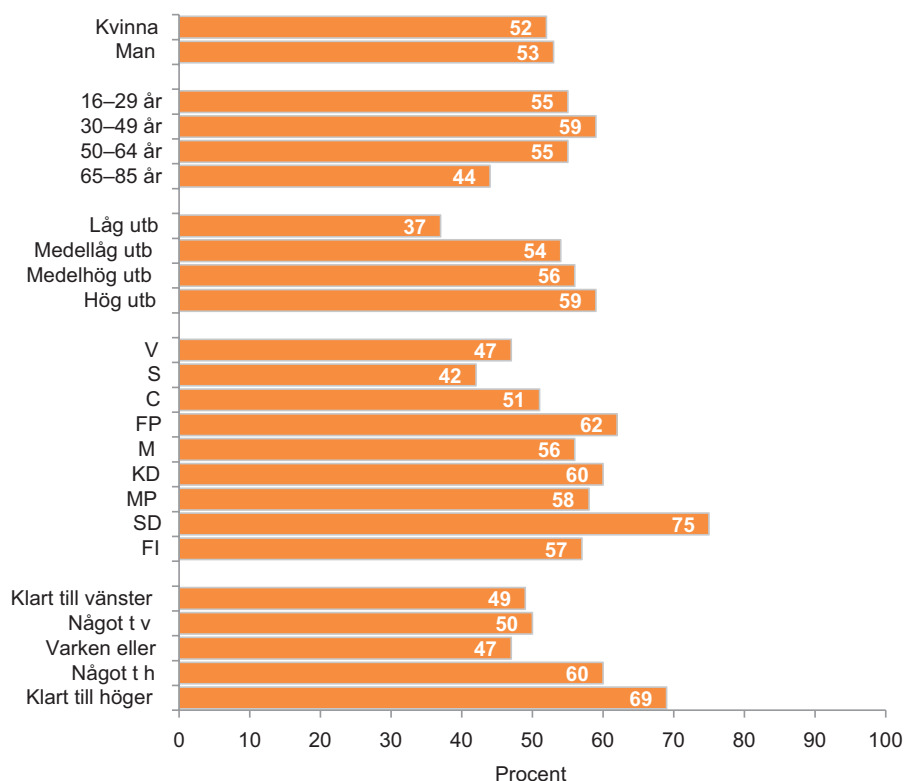
I ljuset av de stora flyktningströmmarna från framför allt Syrien och Afghanistan under sommaren och hösten 2015 är det kanske inte så överraskande med en ny etta på dagordningen. Historiskt har immigrationsfrågorna dock levt ett stillsamt liv relativt långt ned på dagordningen. Vi ser två uppgångar historiskt: 1993 med 26 procent omnämningen – då var det stora flyktningströmmar från Balkan och Ny Demokrati, som var det parti som under början 1990-talet satte invandringsfrågor på den politiska agendan, satt i Riksdagen – samt 2002 med 20 procents omnämningen, då var det Folkpartiets språktestförslag under valrörelsen som gjorde frågorna mer aktuella. Men dessa tillfälliga toppar kan inte jämföras med immigrationsfrågornas frammarsch på senare år. Sedan 2011 ser vi en tydlig uppgång varje år för frågor om immigration. På dagordningen har frågorna klättrat till fjärde plats, tredje plats och nu, till första plats. Utvecklingen av immigrationsfrågornas ställning på medborgarnas dagordning saknar motstycke i SOM-institutets mät historia.

Utöver att en fråga bedöms som viktig krävs också ett mått av konflikt, eller polarisering, för att en fråga ska anses vara politiserad. Polarisering innebär att det finns tydliga åsiktsmotsättningar i en fråga. Resultat från tidigare SOM-undersökningar visar att det funnits en relativt nära koppling mellan att vara restriktiv till invandring och att nämna immigration som ett viktigt samhällsproblem. Vilka likheter och skillnader hittar vi 2015 mellan olika befolkningsgrupper när det gäller benägenheten att placera immigrationsfrågan högt på dagordningen?

Immigrationsfrågans position på dagordningen inom olika befolkningsgrupper presenteras i figur 1. I korthet kan vi se att det inte är någon skillnad mellan män och kvinnor när det gäller viktighetsbedömningen av immigrationsfrågan. De allra äldsta respektive de med lägst utbildning nämner immigration något mindre ofta än vad yngre åldersgrupper respektive de med högre utbildning gör. Politiskt ser vi desto större skillnader. V-, S- och C-sympatisörer är inte lika benägna att nämna immigrationsfrågor som viktiga. Alla andra partiers sympatisörer är mer benägna att nämna immigrationsfrågan som viktigt samhällsproblem, och det partis sympatisörer som i högst utsträckning nämner frågan är föga förvånande Sverigedemokraternas. Tre av fyra SD-sympatisörer nämner immigration som viktig fråga eller samhällsproblem i 2015 års SOM-undersökning. Intressant nog finns det

numera ett tydligare vänster-högermönster än tidigare. Det är en betydligt högre andel som nämner immigration som viktigt samhällsproblem bland personer som själva identifierar sig till höger jämfört med bland personer som står till vänster. Bland de som står klart till höger i politiken är immigrationsfrågorna som viktigt samhällsproblem ännu mer dominerande.

Figur 1 Andel som nämner integrations-/immigrationsfrågor som viktigt samhällsproblem efter kön, ålder, utbildning, partisympati och ideologisk placering, 2015 (procent)

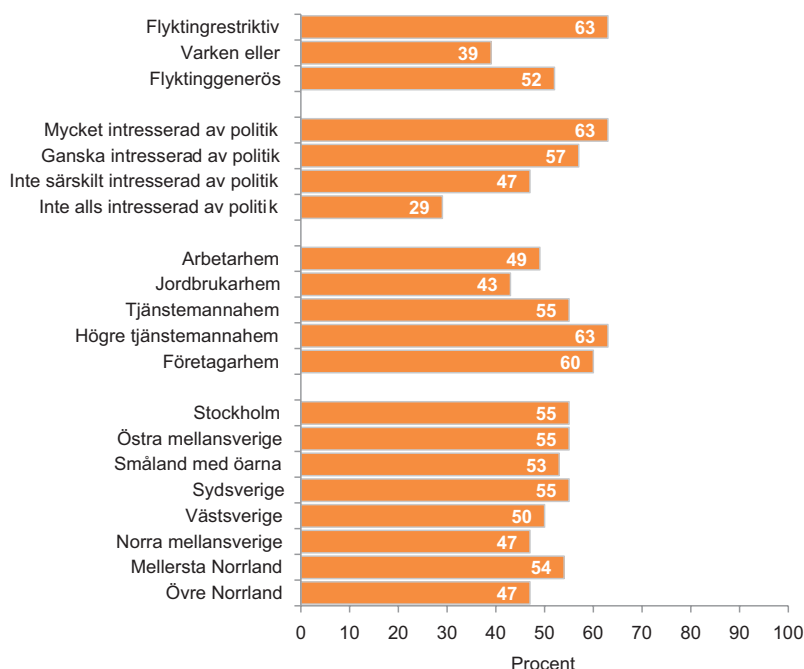

Kommentar: För formuleringen av frågan om viktigt samhällsproblem, se kommentar tabell 1. Frågeformuleringen för partisympati lyder: Vilket parti tycker du bäst om idag? Frågeformuleringen för vänster-högerposition lyder: Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala. Antalet svarande i respektive kategori i figuren ovan varierar mellan som lägst n=96 i kategorin FI och som högst n=2 565 i kategorin kvinnor.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det är relativt sett mindre attitydskillnader med avseende på vart i Sverige man bor respektive klassbakgrund (se figur 2). Däremot är politiskt intresserade personer mer benägna att lyfta immigrationsfrågorna än personer som inte är politiskt intresserade, vilket också ska ses som en indikator på frågans framskjutna position. Ett noterbart resultat är också att immigration som viktigt samhällsproblem i högre utsträckning nämns av både personer som är positiva till flyktingmottagning och personer som är negativa till flyktingmottagning jämfört med personer som svarar varken eller på den frågan.

Figur 2 Andel som nämner integrations-/immigrationsfrågor som viktigt samhällsproblem efter flyktingattityd, politiskt intresse, klassbakgrund och landsdel, 2015 (procent)

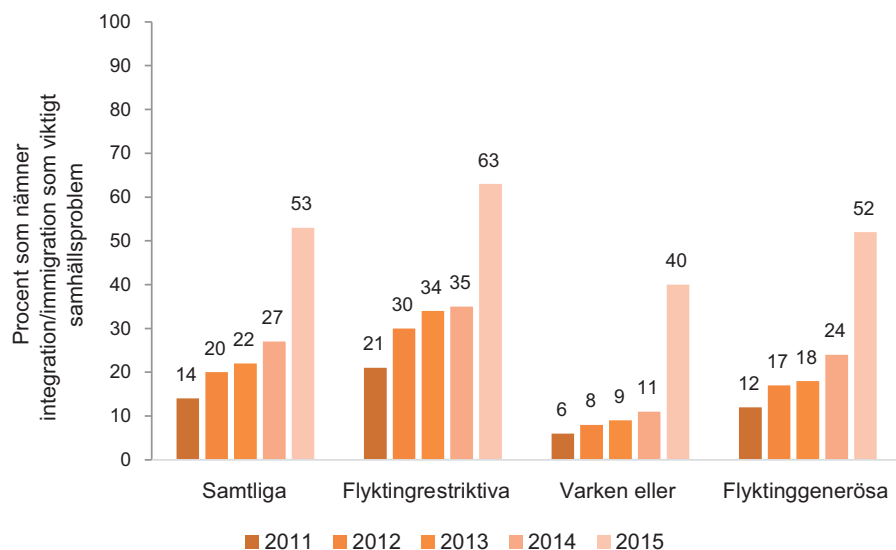

Kommentar: För formuleringen av frågan om viktigt samhällsproblem, se kommentar tabell 1. Frågan om flyktingåsiikt lyder: Vilken är din åsikt om följande förslag? Ta emot färre flyktingar. Mycket bra förslag och ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar anges som Flyktingrestriktiva, Varken bra eller dåligt förslag anges som varken eller och Ganska dåligt förslag och Mycket dåligt förslag att ta emot färre flyktingar anges som Flyktinggenerösa. Formuleringen av frågan om intresse för politik lyder: Hur intresserad är du i allmänhet av politik? Svartalternativ framgår i figuren. Formuleringen av frågan om klassbakgrund lyder: Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst? Svartalternativ framgår i figuren. Antalet svarande i respektive kategori i figuren ovan varierar mellan som lägst n=136 i kategorin Jordbrukarhem och som högst n=2 292 i kategorin Ganska intresserad av politik.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Immigrationsfrågorna har alltså år 2015 klättrat överst på dagordningen både bland de som är restriktiva till flyktingmottagning och bland de som är generösa i frågor som rör flyktingmottagning. Det här betyder att det nu finns en tydlig polarisering i frågor som rör immigration och integration. Bland personer som är negativa till flyktingmottagning har immigration som viktigt samhällsproblem ökat från 35 till 63 procent mellan 2014 och 2015 (se figur 3). Motsvarande ökning bland de som är positiva till flyktingmottagning är från 24 till 52 procent. Det pågår således en stark mobilisering på båda sidor av åsiktsdimensionen. Ett tydligare exempel på hur det går till när en fråga stiger på dagordningen, polariseras och politiseras är svårt att hitta³ (För ytterligare analyser av flyktingopinionen, se Demkers och van der Meidens kapitel i denna volym).

Figur 3 *Andel som nämner integration/immigration som viktigt samhällsproblem bland samtliga respektive efter åsikt i flyktingfrågan, 2011–2015 (procent)*

Kommentar: För formuleringen av frågan om viktigt samhällsproblem, se kommentar tabell 1. För formuleringen av frågan om flyktingmottagning, se kommentar figur 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

En ytterligare konsekvens av den nya dagordningen är att immigrationsfrågorna sätter en ram för hur vi diskuterar andra samhällsfrågor. Frågan som toppar dagordningen färgar av sig på diskussionerna om andra ämnen. Frågor som rör sysselsättning kommer i större utsträckning att handla om hur vi ska få nyanlända

i arbete, hur vi ska lösa ”enkla jobb” eller hur valideringsprocesser för invandrare med universitetsutbildning kan snabbas upp. Men, även om dagordningen som helhet kan benämnas som rubbad ur sitt ”vård-skola-omsorg-jämviktsläge” kan det samtidigt sägas råda jämvikt i och med immigrationsfrågans tydliga polarisering, politisering och utveckling mellan 2014 och 2015. I ljuset av de allt mer bekymrade och engagerade medborgarna kan immigrationsfrågornas klättrande på dagordningen lika gärna beskrivas som en naturlig rörelse mot ett (nytt) jämviktsläge.

En konfliktstruktur i obalans

Samhällsagendans dramatiskt annorlunda karaktär jämfört med tidigare år reser många frågor om vilka konsekvenser den ökade oron för flyktingmottagning och integration har för det politiska livet: Hur påverkar den rubbade agendan förutsättningarna för partikonkurrens och väljarbeteende, för politisk stabilitet och förändring? För att svara på sådana frågor genomförs i det här avsnittet en detaljerad analys av konfliktstrukturen i det svenska partisystemet byggd främst på de senaste resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2015. Det görs också en tillbakablick på utvecklingen av sakfrågors grad av partipolarisering under trettio år.

Det svenska partisystemet beskrivs ofta som ett av det mest endimensionella i världen (Oscarsson 1998; Bengtsson m.fl. 2013; Oscarsson & Holmberg 2016a). I en mening gäller detta fortfarande. Vänster-högerdimensionen är fortfarande helt dominerande när det gäller att strukturera väljares och partiers politiska ställningstaganden och beteenden. Måste man förenkla – och det behöver man för det mesta göra – är vänster-högerkonflikten fullt tillräcklig för att effektivt förklara sådant som regeringsskiften, partiers fram- och motgångar på valjarmarknaden, väljarrörlighet mellan valen och väljarnas röstningsbeteende i samband med valen. Vill man skriva svensk politisk historia kommer man långt med att använda vänster och höger, oavsett om det handlar om människors egna oftast mycket stabila ideologiska vänster-högeridentifikation eller människors åsikter i sakfrågor som rör de klassiska vänster-högerfrågorna.

Då och då utsätts den endimensionella strukturen emellertid för utmaningar från andra konfliktdimensioner. I det svenska fallet har energi-, miljö- och EU-frågorna historiskt kommit att bli höggradigt politiserade sakfrågor som till en början inte passat in i strukturen. Partierna har haft svårt att hantera tvärsgående konfliktlinjer även internt. För att inte sprängas inifrån eller för att undvika parlamentariska låsningar brukar vi ibland ställa till med folkomröstningar, ibland desarmera frågor genom breda långsiktiga partiöverenskommelser.

Efter en tid av transition brukar den endimensionella tendensen i konfliktstrukturen tvinga fram ett nytt jämviktsläge. Utmanardimensionen tappar så småningom kraft och kollapsar ihop längs en ensam dimension. De nya konflikterna finns dock kvar, inbäddade i den nya konfliktstrukturen; de införlivas eller absorberas i en

omstöpt konfliktstruktur med en lika starkt endimensionell tendens som tidigare. I fallet Sverige har vi sett detta hända flera gånger, tydligast med kärnkraften, miljön och EU. Kvar finns den spatiala rumsliga metaforen, de gamla klassiska termerna vänster och höger. Men vänster och höger har återfötts med en delvis ny innebörd. Blir det så även den här gången?

Inom statsvetenskapen finns en lång tradition av studier av stabilitet och förändring av partisystem (Särllvik 1970; Sartori 1976; Mair 1989; Dalton 2008), inte sällan inom ramen för s.k. spatial valteori (Hotelling 1929; Downs 1957; Stokes 1966; Enelow & Hinich 1984; Ferejohn 1995). Modellerna är väl beprövade och högst gångbara för att beskriva och förklara utvecklingen i närtid. Under de senaste tio åren finns en tydlig tendens – och den gäller för alla europeiska partisystem – att den gamla vänster-högerdimensionen långsamt har fått konkurrens av nya åsiktsdimensioner som ytterst berör frågor om identitet och kultur snarare än ekonomisk omfördelning i klassisk mening. I den litteraturen går den nya dimensionen ibland under namnet GAL-TAN (*Green-Alternative-Libertarian vs Traditional-Authoritarian-Nationalist*) (Hooghe, Marks & Wilson 2002; Bergström m.fl. 2015). Utan tvekan representerar den nya dimensionen en delvis ny och, som vi snart kommer att se, allt tydligare sortering av partier och väljare efter libertära-auktoritära värderingar eller alternativa-traditionalistiska värderingar. I svensk kontext handlar det om åsiktsdimensioner som rör människors grundläggande inställning till internationalisering, globalisering och mångkultur – dimensioner som visserligen funnits under lång tid och som ofta kommit till användning i modeller för väljarbeteende (Gilljam & Holmberg 1995; Holmberg & Oscarsson 2004), men som fått en ökad sprängkraft över tid (Oscarsson & Holmberg 2016b).

Partipolarisering avser att beskriva en utveckling där skillnader mellan partiernas ideologi och praktiska politik ökar över tid. Viss polarisering är förstås helt nödvändig för att ett demokratiskt system ska fungera. Det måste finnas ett utbud av tillräckligt olika politiska alternativ och en fruktbar konflikt mellan regering och opposition. Partisystemet behöver kunna härbärgera de centrala samhällskonflikterna. Samtidigt kan ökad partipolarisering leda till ökad politisk instabilitet och i värsta fall osunda nivåer av konflikt, särskilt under perioder då nya konfliktlinjer växer sig betydelsefulla och förändrar den övergripande konfliktstrukturen i ett partisystem.

Så länge ett partisystem är endimensionellt och strukturerat efter en trygg vänster-högerordning kan aktörerna använda alla de gamla välbekanta redskapen för konfliktlösning. Men när den bekanta endimensionella strukturen bryts upp och blir tvådimensionell förändras spelplanen och därmed grundförutsättningarna för partikonkurrens, opinionsbildning och väljarbeteende. Partier behöver då lägga resurser på nyorientering och koordinering för att kunna manövrera sig till nya fördelaktiga positioner i en tvådimensionell politisk rymd. Vi kunde redan i förra årets SOM-bok rapportera om hur det nya tvådimensionella svenska partisystemet

såg ut med tre tydliga laguppställningar: de rödgrönrosa placerades i en egen region av partirymden, Allianspartierna i en andra region och Sverigedemokraterna i en tredje (Bergström m.fl. 2015). Tripolariseringen illustrerade effektivt varför vi har ett mycket låst parlamentariskt läge efter valet 2014.

En fullständig analys av hur konfliktstrukturen i partisystemet håller på att förändras låter sig inte göras i det här sammanhanget. Men vi kan förstås komma ytterligare en liten bit på vägen. Huvudfrågeställningen gäller hur graden av partipolarisering i olika sakfrågor förändrats över tid, något som kan spåras effektivt med hjälp av SOM-undersökningarna. Tabell 2 bygger på en sammanställning av polariseringsskattningar som visar i vilken utsträckning väljarna är sorterade efter partisympati (Hetherington 2009).⁴ Måttet vi använder kallas eta (efter en grekisk bokstav) och är tänkt att sammanfatta korrelationen mellan partisympatier och sakfrågeåsikter. Eta kan variera mellan 0 och 1. Ett högt eta-värde indikerar att attityden i en viss politisk sakfråga är nära kopplad till vilket parti man tycker bäst om.

Ryggraden i det svenska partisystemet är fortfarande vänster-högerdimensionen. Resultaten i tabell 2 visar att frågor om skatter, offentlig sektor, statlig intervention i näringslivet och privatiseringar genomgående varit mycket starkt partipolitiserade under de senaste 30 åren. Frågan om att minska inkomstskillnaderna i samhället var exempelvis lika partipolariserade när SOM-institutet mätte på 1980-talet (eta .43–.48) som under den senaste femårsperioden (eta .45–.48). Den ideologiska debatten om privatiseringar av olika offentliga verksamheten förefaller i stället ha varit något mer politiserad under åren kring 1990 än vad den varit på senare tid. Och medan frågor om arbetsrätt varit mindre partipolariserad under den senare delen av perioden har andra arbetsmarknadsfrågor som sex timmars arbetsdag och frågan om att höja arbetslöshetsersättningen snarare blivit något mer partipolariserade. Men överlag är det stabilitet på en hög nivå som kännetecknar vänster-högerfrågornas politiseringsgrad över tid.⁵

Som kontrasterande fall kan vi använda frågor om alkoholopinion där SOM-institutet också har långa tidsserier. Här återfinns också en hög stabilitet i politiseringsgraden men på en avsevärt lägre nivå än vänster-högerfrågorna. Även frågor som rör statsskicket och olika demokratiförslag är stabila när det gäller graden av partipolarisering. Dessa frågor är från tid till annan livligt diskuterade i elitdebatten eller i statsvetenskaplig litteratur och blir ofta föremål för offentliga utredningar – utom den relativt sett mest partipolariserade frågan om huruvida Sverige bör avskaffa monarkin och införa republik. Men författningspolitiska tråtoämnen har aldrig lett till någon stark partipolarisering på medborgarnivå. Ett talande exempel är frågan om skilda valdagar som var en het författningspolitisk fråga vid Millennieskiftet men där partipolarisering är i det närmaste obefintlig (eta .11 eller lägre). På sätt och vis är det någonting gott att grundläggande idéer om statsskicket och om demokratiska spelregler inte är föremål för partipolitisk polarisering. Att aktörerna är någotsånär överens om spelreglerna är en grundförutsättning för ett fungerande demokratiskt liv.

Tabell 2 Utvecklingen av graden av partipolarisering i 48 sakfrågeåsikter, 1986–2015 (eta)

Skatter, privatiseringar och offentlig sektor	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15						
Minska inkomstskillnaderna i samhället	43	45	48																																	
Höja skatterna											39	37	38																							
Sänka skatterna											32	37	37	38	31	33	32	40	31	36	34	45	35	35	39	46	34	45	42	45	42					
Minska den offentliga sektorn	45	46	44	47	39	46	50	46	47	45	42	44	45	41	46	48	46	43	42	43	48	47	49	46	47	41	42	41	41	44	44					
Överföra statlig affärsverksamhet, t ex Telia, i privata					47	50					46	47	40	37	42	43	42	47																		
Sälja statliga bolag som bedriver affärsverksamhet																																				
Bedriva mer av sjukvården i privat regi	56	54	53	44	56	48	50	46	43	42	40	47	42	40	47	42	47	48	51	47	47	45	57	47	49	44	50	43	44	37	49	49				
Leta privata företag svara för äldreomsorg	47	48		39		46	43	40	38	32	33	40	38	45	41	47	35	41	43	47	44	41	44	46				37		43						
Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg																																				
Oka antalet privatskolor	54	55		41							49	52	48	46															23	24	46	41				
Satsa mer på friskolor																																				
Arbetsmarknad																																				
Mjuka upp arbetsrätten	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15						
Införa sextimmars arbetsdag												38	41	36	36	26	33											29	23	25						
Höja arbetslöshetsersättningen (a-kassan)												33	29	39	34	34	35	35	37	34	35	36	33	30	35	32	34	36	40	40						
																												46	41	47	46	47	43	38	50	46
Värderingar	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15						
Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män								20	23	17	20	23	16	18	16	22	21	17	17	19	18	21	18	19	18	21	18	19	20	36	28					
Stärka homo-, bi- och transsexuellas ställning																	14	22	19	21						22	21	23		21		20				
Stärka djurens rätt																	19	14			22		19	18		20	18		21							
Tillåta aktiv dödshjälp																	19	18			23		25	25	22	23	26									
Begränsa rätten till fri abort																	14		18		12	10	13		18	08										
Förbjuda forskning som använder befruktade ägg																			19		23	27				31		34	33	40						
Införa dödsstraff för mord																																				
Europeiska unionen	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15						
Sverige bör införa euro som valuta											32	33	34	46	39	38	37	34	42	38	33	31	28	33	33	27	21	16	19	21	19					
Sverige bör utträda ur EU																					32	34	36	35	36	37	30	32	36	36						
Nationell säkerhet och försvar	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15						
Aterinföra den allmänna väpnakten																											21	18		19		25				
Minska försvarsutgifterna	37	37	31	31	29	27	22	26	30	29	23									24	25	21	24	20	25	25		29	30	31						
Minska det svenska biståndet till utvecklingsländerna	23	22					26	25	18	24	22						22	21	25	26	24	28	27	31	31	35	34	30	34	36	34	38				
Sverige bör söka medlemskap i NATO																											33	29	33	36	33	36	45			
Avbryta Sveriges deltagande i FN:s militära insats i Afghanistan																											20		25	34	29	23	19			
Sverige bör helt avstå från att delta i militära insatser utomlands																																				
Sverige bör delta i försvassamarbetet inom EU																																				

Flyktingar, invandring och integration	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15		
Öka arbetskräfsinvandringen till Sverige	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.20	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.32	.41	.38		
Ta emot fler flyktingar i Sverige	.21	.22	.	.	.30	.31	.28	.27	.17	.25	.22	.	.19	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.37	.43	.55			
Ta emot färre flyktingar i Sverige	.	.	.	.15	.33	.35	.29	.28	.18	.23	.22	.19	.18	.19	.26	.27	.23	.26	.26	.36	.31	.33	.35	.36	.39	.42	.44	.44	.55			
Forbjuda ansöktäckande sönja på allmän plats	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.25	.28	.36	.33	.	.43			
Invandrarpolitiken bör hjälpa flyktingar/invandrare att bevara sin nationella kultur och tradition	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.10	.	.	.	.10	.	.	.	.	.	.	.	.15	.	.	.21			
Invandrarpolitiken bör hjälpa flyktingar/invandrare att anpassa sig till svensk kultur och tradition	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.17	.	.	.	.22	.	.	.	.	.	.	.	.36	.	.	.45			
Miljö	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15		
Satsa på ett miljövänligt samhälle (<2010: även om det innebär låg tillväxt)	.	.	.	.	.31	.32	.26	.22	.25	.33	.	.28	.29	.27	.28	.25	.31	.26	.30	.28	.31	.26	.28	.30	.31	.28	.28	.30	.33	.32		
Höja koldioxidskatten på bensin	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.32	.35	.34	.48	.41
Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.32	.32	.34	.31	.30	.29	.38	.33	.38	.34	.37	.44	.36	.36	.39	.36	.41	.46	
Alkoholpolitiken	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15		
Sänka skatten på alkohol	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.28	.	.28	.20	.29	.28	.24	.23	.24	.25	.27	.23		
Höja skatten på alkohol	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.22	.21	.25	.21	.25	.28	
Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.21	.18	.23	.27	.25	.29	.24	.30	.24	.27	.24	.21	.22	.27			
Statskick och demokratiförslag	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15		
Införa republik med vald president	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.21	.	.	.	.17	.16	.21	.26	.	.21	.17	.19	.23	.26	.25	.22	.29	.27	.25	.32			
Införa republik i Sverige	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.19	.	.25	.	.	.	.	.	.28	.28	.27	.27	.	.		
Behålla eller avskaffa monarkin?	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.25	.	.	.	.	.	.	.	.22	.26	.23	.22	.23	.22	.23	
Genomföra fler kommunala folkomröstningar	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.23	.	.17	.21	.	.	.	.	.	.17	.	.	.	.	.	.	.16	.	.	.		
Genomföra val till riksdag och kommun vid olika tidpunkter	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.09	.11	.09	.08	.10	.	.	.	.06	.	.	.	.	.	.	.09	.	.	.		

Kommentar: Siffrorna i tabellen är korrelationsmått (eta) som visar korrelationer mellan saksfrågeåskit (femgradiga skolor mellan 'mycket bra förslag' och 'mycket dåligt förslag' och partisynpat (båsta parti). Måttet varierar mellan 0 och 1. Ju högre eta-värde desto starkare partisynpatisering i den aktuella saksfrågan. Eta-måttet beräknas genom att dela upp den totala variationen i de svarandes åsikter i två grupper: mellanparti- och inom partisynpatisering. Ju mer av den totala variationen som kan härledas till mellanparti-variation desto starkare partisynpatisering. Intuitivt är det lätt att se att graden av partisynpatisering blir större ju större avstånd som finns mellan partiernas sympatisörer (stor mellanpartisynpatiation) och ju mer eniga partiernas sympatisörerna är i saksfrågan (liten inompartisynpatiation). För ytterligare detaljer om partisynpatiseringsmåttet, se brödtexen. I tabellen har vi markerat styrkan i korrelationerna med hjälp av gräskolor, ju mer svårta desto starkare partisynpatisering.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2015.

Så långt det stabila. Vi går nu över till att undersöka de många områden där vi ser en ökad polarisering över tid. Ett första sådant område är jämställdhetsfrågor. Frågan om att satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan män och kvinnor var klart mer partipolariserad i valet 2014 än vad den varit tidigare (eta .36). Vi ser också ökad polarisering i inställningen till HBT-rättigheter. I litteraturen förs både jämställdhetsfrågor och HBT-frågor oftast till den alternativa-traditionalistiska värde dimensionen att göra (A:et i GAL och T:et i TAN).

Brott och straff har också blivit mer polariserat över tid, frågor som skulle kunna knytas till en (L)ibertär-(A)uktoritär värderingskonflikt. Det har vi sett i andra liknande sammanställningar av sakfrågeåsiktens polariseringsgrad (Hedberg 2015). Förslag som att införa hårdare fängelsestraff för brottslingar är ett sådant exempel där polariseringen slog rekord (eta .42) i samband med valet 2014. I SOM-institutets tidsserier syns denna ökade polarisering i frågor om lag- och ordning i växande eta-korrelationer för förslaget att införa dödsstraff för mord.

Även miljöfrågorna som mätts i SOM-undersökningarna visar på en högre konfliktnivå idag än för tio år sedan. Satsningar på miljövänligt samhälle är visserligen stabilt, men frågor om att höja koldioxidskatten på bensin och frågan om kärnkraftsavveckling är mer partipolariserade med rekordnivåer i de senaste SOM-undersökningarna. Den gamla energikonflikten från 1970-talet går möjligen en ny vår till mötes, alternativt är flera andra frågor som politiseras intimt förknippat även med dimensioner som utmanat vänster-höger i tidigare decennier.

Och inte nog med det. Vi ser också ökad konflikt i frågor som rör nationell säkerhet och försvar. Frågan om NATO-medlemskap är ett illustrativt exempel där den partipolitiska konflikten på väljararenan blivit hetare. Utvecklingen är mer plötslig och gäller för 2015 (eta .45). Även frågor om återinförd värnplikt och utlandsbistånd når sitt högsta värde hittills i SOMs mätserie (eta .25 respektive .38). För den mer allmänna frågan om försvarsutgifter skönjer vi en långsam uppgång under senare år även om vi inte är tillbaka till den partipolarisering som gällde i slutet av 1980-talet.

Men det är framför allt frågor om flyktingar, invandring och integration som uppvisar de största förändringarna när det gäller partisystemets förmåga att effektivt sortera väljare efter sakfrågeåsikter (jfr Demker och van der Meidens kapitel i denna volym). Graden av partipolarisering har ökat starkt när det gäller frågor om flyktingmottagning (eta .55 hösten 2015) och är idag en lika starkt strukturerande konflikt som flera av de klassiska vänster-högerfrågorna om skatter, privatiseringar och ersättningar. Flyktingfrågorna är dock inte ensamma om denna utveckling. Även nära besläktade frågor om arbetskraftsinvandring, slöjförbud, invandrades anpassning till svensk kultur och tradition uppvisar en starkare polarisering, i synnerhet under de senaste fyra åren. Politiseringsgraden är klart starkare än under 1990-talet och sammanhänger givetvis med Sverigedemokraternas opinions- och valframgångar – utan partier som agerar för att kanalisera och artikulera menings-

skiljaktigheter bland väljare kan som bekant inte någon politisering ske. Men SDs framgångar förklarar inte allt när det gäller den ökade partipolariseringen. Politiseringen av immigrationsfrågorna orsakar en sortering även till partier som ställer sig invandringspositiva, främst partier till vänster i politiken såsom Miljöpartiet, Vänsterpartiet och Feministiskt initiativ.

Partiernas positioner längs olika åsiktsdimensioner låter sig väl beskrivas med hjälp av grafik. I figur 4 ger vi en helt aktuell lägesbeskrivning för partipolariseringen i ett urval av de sakfrågor som presenterades i tabell 2 samt ytterligare några som uppvisar stark polarisering hösten 2015. Figurerna visar partisympatisörernas genomsnittliga positioner längs totalt 24 olika sakfrågedimensioner. Här kan man tydligt se hur partiernas sympatisörer positionerar sig i förhållande till varandra och hur förutsättningarna för partipolitisk konflikt ser ut för de olika sakfrågorna. Vi har rangordnat dem efter graden av partipolarisering (eta).

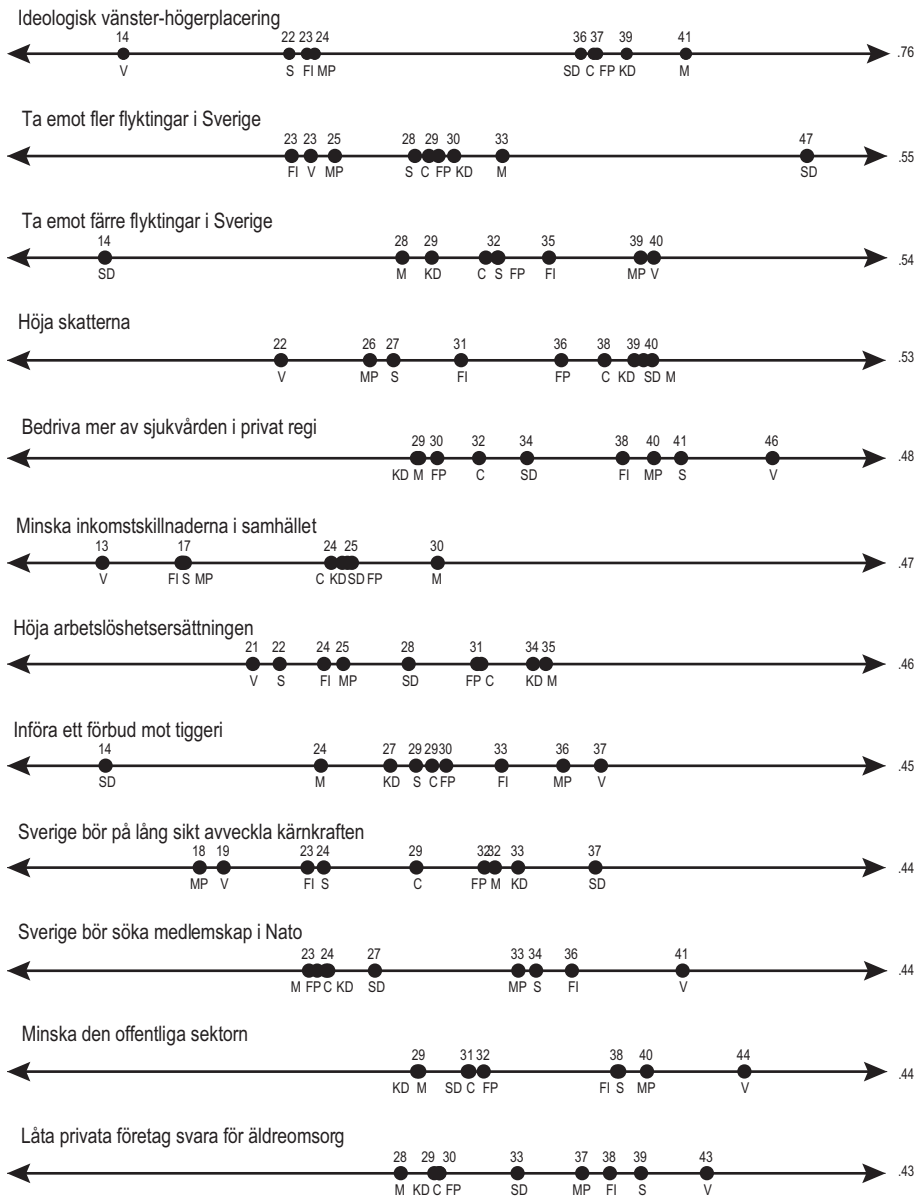
Inte oväntat är det vänster-högeridentifikation – byggd på frågan om självplacering längs en femgradig skala från ”klart till vänster” till ”klart till höger” – som toppar listan över de starkast partipolariserade attityderna hösten 2015 (eta .76). I normala fall brukar listan sedan följas upp av fler klassiska vänster-högeråsikter som rör skatter, offentlig sektor, ersättningar från trygghetssystem och inkomstskillnader. De finns förstas där i toppen – fem av de tio främsta är vänster-högerklassiker – men hösten 2015 har de också sällskap av tre förslag om flyktingmottagning (eta omkring .55) och tiggeri (eta .45). Även kärnkraftsavveckling slår sig in på tio-i-topplistan när det gäller grad av partipolitisering (.44).

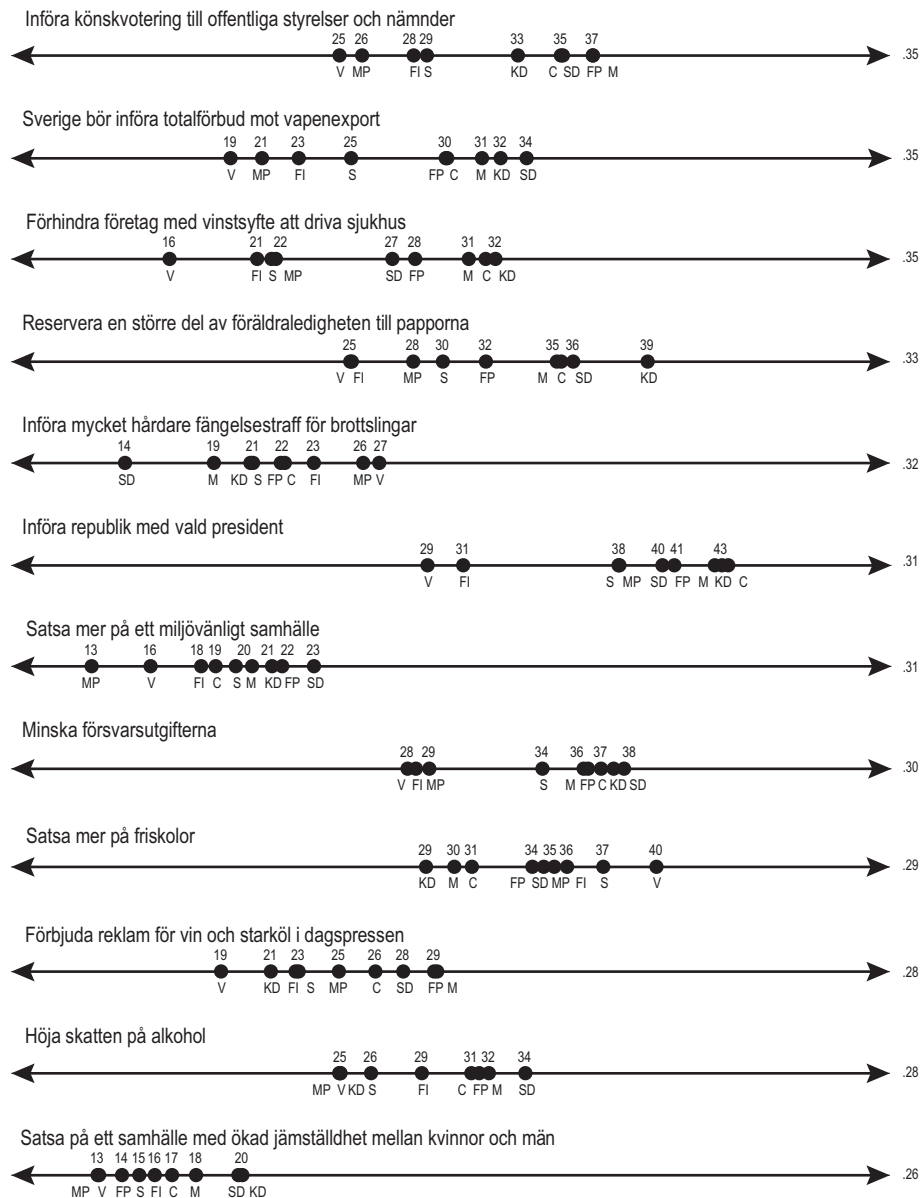
Konflikten offentligt-privat och frågor om omfördelning dominerar även platserna 11–20 med fem förslag om skattesänkningar, offentliga sektorns storlek, omfördelning av resurser, vinstutdelning och sex timmars arbetsdag (eta mellan .41 och .44). Men även här återfinns flera förslag som rör immigration, såsom slöjförbud, arbetskraftsinvandring, tillsammans med förslag om stärkta HTB-rättigheter och införande av dödsstraff. Vänster-höger är inte lika dominerande som tidigare. Den har tydligt fått sällskap av åsiktsdimensioner som uppenbarligen bryter upp en tidigare endimensionell konfliktstruktur.

Partisympatisörernas placeringar längs de olika åsiktsdimensionerna – särskilt de som är mest polariserade – ger en mycket god bild av hur konkurrenssituationen ser ut mellan partierna i det just nu föränderliga svenska partisystemet. Särskilt spännande är det att se hur nyare partier som Sverigedemokraterna och Feministiskt initiativ tar plats i de befintliga strukturerna.

Feministiskt initiativs sympatisörer placerar sig nära de rödgröna partierna i så gott som alla sakfrågor. Partiets sympatisörer är fast förankrade på vänstersidan i politiken, på ungefär samma position som Socialdemokraterna och Miljöpartiet. I frågor om flyktingmottagning, slöjförbud, bensinskatt och HBT-rättigheter står FI närmast Vänsterpartiet och Miljöpartiet.

Figur 4 Partisympatisörernas genomsnittliga positioner längs 36 sakfråge-dimensioner, 2015 (medeltal, eta)

Kommentar: Resultaten bygger på genomsnitt för partiernas sympatisörer längs åsiktsdimensioner omräknat så att 10 = "mycket bra förslag" och 50 = "mycket dåligt förslag", undantaget vänster-högeridentifikation som kodats på följande sätt: 10="klart till vänster" och 50="klart till höger". Ett medeltal nära 30 betyder "varken bra eller dåligt" eller "varken till vänster eller till höger". Alternativa tillvägagångssätt, som till exempel beräkningar av andelen som tycker förslaget är mycket eller ganska bra, förändrar inte något huvudresultat, varför en enklare medeltalsberäkning

har valts för att visa åsiktsskillnader mellan olika grupper av partisympatisörer. För grupper av partisympatisörer som ligger alltför nära varandra har inte alla värdeetiketter kunnat sättas ut. Kompletta resultat för samtliga grupper kan erhållas från författarna. För beräkningar av eta-mått hänvisas till tabellkommentaren till tabell 2.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Sverigedemokraterna intar inte överraskande mycket tydliga flankpositioner i frågor som rör flyktningmottagning, slöjförbud, tiggeri och arbetskraftsinvandring. I de här regionerna av den politiska rymden har SD mycket liten konkurrens från andra partier. Mer intressant är SDs tydliga flankpositioner i mer klassiskt konservativa frågor som rör lag och ordning, såsom dödsstraff för mord och höjda fängelsestraff för brottslingar. Sverigedemokraternas sympatisörer har också tydliga flankpositioner i sitt motstånd mot det svenska EU-medlemskapet och det parti vars sympatisörer är mest positiva till förslag om att Sverige bör utträda ur EU.

I fördelningspolitiska frågor har Sverigedemokraterna inte någon typisk profil. Det har vi kunnat se i tidigare analyser också. Hösten 2015 är det dock tydligare än tidigare att Sverigedemokraternas sympatisörer står längre till höger, både när det gäller ideologisk självplacering och när det gäller åsikter om skatter, omfördelning, privatisering vinstutdelning, inkomstskillnader och offentlig sektor. Här finns idag en mycket tydligare högerkaraktär på Sverigedemokraterna. Det beror på att SDs väljarbas fylldes på med före detta M-väljare i samband med valet 2014 (jfr Oscarsson 2016). Hösten 2015 hade huvuddelen av dessa tidigare M-väljare – som utgör närmare en fjärdedel av SDs väljarstöd från 2014 – fortfarande sympatierna kvar hos SD. Det beror också på att Sverigedemokraterna tydligare än tidigare – och med kritiken mot den s.k. Decemberöverenskommelsen och högervind i ryggen – gjort klart att de gärna skulle bilda regering tillsammans med de partier som SD betraktar som konservativa – Moderaterna och Kristdemokraterna.

De nya koalitionssignalerna från SD är på sätt och vis rimliga. SD-sympatisörerna står klart närmare Allianspartiernas sympatisörer på i stort sett alla frågor utom när det gäller EU-medlemskapet. Och det finns en gemensam nämnare när det gäller flera av de traditionalistiska konservativa värderingarna som tycks bli allt mer politiserade – längs påfallande många av de 36 åsiktsdimensioner vi presenterar i figur 5 är Sverigedemokraternas närmaste granne just Kristdemokraterna, låt vara att de ideologiska avstånden fortfarande tenderar att vara avgrundsdjupa. Frågan är om det finns tillräckligt med konservativa traditionalister så att det räcker till för både socialkonservativa (M), moralkonservativa (KD) och nationalkonservativa (SD) partier. Den dominerande falangen inom Moderaterna driver fortfarande en Reinfeldtsk kosmopolitisk huvudlinje när det gäller ekonomisk öppenhet och tolerans. Den nya GAL-TAN-dimensionen sliter och drar i det svenska partisystemet bland både center-högerpartier och center-vänsterpartier. Det är de två stora regeringsbärande partierna S och M som tycks vara i störst behov av att finna en balanspunkt någonstans mellan grönt-alternativt-libertärt och traditionellt-

auktoritært-nationalistiskt att samla väljare kring (läs mer om denna balansgång i Jonas Hinnfors, Ulf Bjerelds och Karin Erikssons kapitel om Decemberöverenskommelsen i denna volym).

Det är intressant att åsiktsavstånden mellan de båda regeringspartierna Socialdemokraternas och Miljöpartiets sympatisörer är relativt stora i många frågor – en delförklaring är partiernas dramatiskt annorlunda åldersprofil, där S-sympatisörerna är klart mer ålderstigna än MP-väljarna. Totalt sett finns en något större åsiktsmässigt spridning bland sympatisörerna till den rödgröna S-MP-regeringen än vad som är fallet för de fyra Allianspartiernas sympatisörer. Den nuvarande regeringen är alltså inte bara den fjärde svagaste minoritetsregeringen i Sveriges demokratiska historia. Det spretar en hel del när vi ser till deras partisympatisörers ideologiska ställningstaganden – inte i fördelningspolitiska frågor som skatter eller i inställning till EU eller till NATO-medlemskap, men väl när det gäller HBT-frågor, miljö, kärnkraft, fängelsestraff, slöjförbud, flyktingmottagning, bensinskatt och tiggeri (läs mer om tiggeriförbudsopinionen i Karin Zelanos kapitel i denna volym).

Huruvida aktörer som politiska partier utövar samma diskursiva makt som tidigare är svårt att bedöma. Den rödgröna samarbetsregeringen, stödpartiet Vänsterpartiet och Allianspartierna har alla ett gemensamt intresse av att försöka normalisera samhällsdebatten genom att föra tillbaka diskussionerna till mer hemtama områden såsom ekonomi, sysselsättning och välfärd. De nya konfliktlinjerna skapar svårigheter att hålla samman partierna internt och riskerar att leda till väljarförluster oavsett hur man väljer att positionera om sig. Men partier har kanske inte samma makt som tidigare att styra om vad diskussionerna ska handla och på vilket sätt centrala politiska konflikter gestaltas. Globalisering, spridning av debatter från andra länder och påverkan från externa händelser som flyktingströmmar, terrorism och säkerhetshot är förstås svåra att rå på genom klassisk opinionsbildning på hemmaplan genom partibudskap till en flyktig och ostyrbar nationell väljaropinion. En faktor som sannolikt har en allt mer självständig påverkan på människors tankevärldar alldeles oavsett vad partier tar sig för är inflytandet från medierna.

Ett mediasystem i obalans

Medierna är som få andra branscher intimt sammankopplade med den övergripande samhällsutvecklingen. Medieforskarna Daniel Hallin och Paolo Mancini (2004) har i en inflytelserik studie av västvärldens moderna historia visat hur länders mediasystem utvecklas i ett nära samspel med såväl det politiska systemet som det övergripande samhällssystemet i stort. Stora förändringar i ettdera systemet kan därför väntas få återverkningar i de andra.

Hallins och Mancinis grundläggande tes om växelverkan mellan medier och det omgivande samhället är idag mer relevant än någonsin. Medierna genomsyrar våra liv på ett sätt som de aldrig har gjort tidigare. Vi lägger i genomsnitt fem och en halv timme om dagen på att konsumera medier och medieinnehåll av olika slag. Bland unga vuxna handlar det om över sju timmar per dag (Nordicom 2016).

Mediernas inflytande gäller i lika hög grad det politiska systemet. Partiernas agerande har alltmer kommit att formas och anpassas efter mediernas sätt att tänka och fungera. I likhet med utvecklingen i samhället i övrigt går det idag att tala om att det politiska systemet har *medialiserats*.

Men på samma sätt som mediasystemet har kommit att sätta sin prägel på det omgivande samhället, har samhällsutvecklingen under senare år gjort djupa avtryck på medierna. Den tekniska utvecklingen har helt kastat om förutsättningarna för att bedriva medieföretagande. Konkurrensen om publik och annonsörer är tack vare internets framväxt mer eller mindre global. Lokalpressen – under lång tid primus motor i det svenska mediasystemet – kämpar hårt för att finna en bärkraftig affärsmodell som kan finansiera den lokala journalistiken (Nielsen 2015; Ohlsson 2016; SOU 2015:94).

De ekonomiska problemen inom dagspressen har aktualiserat public service roll i det förändrade medielandskapet. Kritiken från de kommersiella aktörerna mot att den statligt reglerade och av licensmedel finansierade public service-sektorn kommit att utgöra ett hot mot de kommersiella aktörernas överlevnad har under senare tid varit samordnat samstämmig (se t.ex. Public service-kommissionen 2016; Myndigheten för radio och tv 2015). Som sådant är den ett uttryck för den fundamentala klyftan kring synen på balansen mellan offentligt och privat, mellan reglering och avreglering och mellan icke-kommersiellt och kommersiellt – en klyfta som återkommer också på andra politikområden, som skolan och vården. Statens relation till mediemarknadens aktörer har kanske aldrig varit mer aktuell än nu – men heller aldrig mer komplicerad.

Också i fråga om mediernas faktiska innehåll finns det flera tecken på att mediasystemet är ett system i obalans. I takt med att medieutbudet blir alltmer svåröverskådligt ser vi en successiv fragmentering av mediepubliken. Det gäller inte minst i fråga om medieinnehåll som handlar om nyheter och samhällsinformation. Individuella faktorer som ålder, utbildningsnivå, vart man vuxit upp, inkomst och politisk hemvist tycks få allt större betydelse för vilka nyhetsmedier vi väljer att exponera oss för (Prior 2007; Strömbäck m.fl. 2013; Ohlsson 2015). Resultatet, varnar forskare, riskerar att bli ett samhälle med ökade kunskaps- och informationsklyftor (Strömbäck 2015).

Men den här utvecklingen har även andra implikationer. I den fördigitala världen hade medierna en tydligt samlande och enande funktion – i Sverige mer så än på många andra platser. Sveriges Television, Sveriges Radio och lokalpressen hade på många sätt ett tredelat monopol på de svenska mediekonsumenternas informationsinhämtning. Det ställde extra höga krav på det som brukar kallas *intern pluralism*, nämligen att ett och samma medium tillhandahåller information riktad till många olika samhällsgrupper. För public serviceföretagen var (och är) det allomfattande tilltalet uttryckligen inskrivet som ett krav i sändningstillstånden. Inom dagspressen pratades det under 1980- och 1990-talen om ”omnibustidningar”, karakteriserade av att de innehöll något för alla (jfr Willig 2010). I Sverige saknades den tydliga uppdelning av medierna utifrån samhällsklass eller partiidentifikation som fanns

på andra platser (jfr Hallin & Mancini 2004). Däri låg också en viktig förklaring till det jämförelsevis höga förtroende som de stora svenska nyhetsmedierna kom att få hos den svenska befolkningen.

Även i detta avseende är ”den svenska mediemodellen” i gungning. Public service och dagspressen har idag förlorat sin särställning som informationsförmedlare. I takt med att den moderna mediekonsumenten i allt högre utsträckning kan komponera sin helt egen mediemeny ökar också möjligheterna att av ideologiska skäl välja medier som stöder och bekräftar de egna politiska ställningstagandena och den egna synen på hur världen är beskaffad. Vi tycks allt mer gå mot ett mediesystem uppbyggt kring *extern pluralism*, där olika åsikter och värderingsgrunder i allt mindre utsträckning möts på en och samma plats. Mediernas enande funktion byts därmed till en splittrande dito. Den vildvuxna floran av ”alternativa” nyhetsförmedlare och nyhetssajter på internet har visat sig utgöra en grogrund för misstro mot de etablerade medierna, i extrema fall även för regelrätta hot och trakasserier riktade mot redaktioner och enskilda journalister.

Det finns idag flera tecken på att de etablerade mediernas opartiskhet och saklighet ifrågasätts alltmer i vissa befolkningsgrupper. Utvecklingen har skyndats på av flyktingkrisen under hösten 2015, ett ämne som kom att dominera också den svenska nyhetsagendan under samma tid. Och där även medierna *själva* och deras hantering av immigrationsfrågan kom att bli ett nyhetsämne i sig.

Förtroendet för innehållet i de största nyhetsbärande svenska medierna under 2015 presenteras i tabell 3. Medierna är i tabellen sorterade efter samlad *förtroendebalans*. Med det menas skillnaden mellan andelen som säger att de har ett stort förtroende för mediets innehåll minus de som har ett litet förtroende. Ju högre värde, desto större är övervikten för personer med ett stort förtroende för mediets innehåll. Hamnar förtroendebalansen på minus är det istället ett tecken på att andelen som saknar förtroendet för mediet är i övervikt.

Störst förtroende har svenska folket, som helhet, för det innehåll som förmedlas av Sveriges Television (SVT) och Sveriges Radio (SR). Förtroendebalansen för de båda public service-medierna landar 2015 på +71 respektive +67. I sådana här sammanhang är det att betrakta som mycket höga värden. Andelen som säger sig sakna förtroende för SVT:s och SR:s innehåll är mycket låg, i båda fallen endast 5 procent. Public service hör med detta till de samhällsinstitutioner som har allra högst förtroende bland svenskarna.

I fallande ordning efter de båda public service-företagen hittar vi lokalpressen (”Den lokala morgontidningen”), TV4, Dagens Nyheter (DN) och Svenska Dagbladet (SvD). Även i dessa fall är det en betydande övervikt av de svarande som har förtroende för det innehåll som förmedlas. Förtroendebalansen hålls i några fall nere av att det här är relativt många som svarat Ingen uppfattning. Det gäller inte minst för DN och SvD, där var tredje svarande angett just det alternativet. För lokalpressen handlar det om var sjätte svarande. Bortser vi från den osäkra gruppen stiger förtroendebalansen i samtliga fall, för DN och SvD med 14 balansmåttsenheter och för lokalpressen med 10. Längst ner på listan hittar vi

Aftonbladet och Expressen, båda med en negativ förtroendebalans. Här överstiger alltså andelen som säger sig ha litet förtroende för innehållet andelen som säger sig ha stort förtroende.

Tabell 3 Förtroende för innehållet i olika medier 2015 (procent och förtroendebalans)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken eller	Ganska litet	Mycket litet	Ingen uppfattning	Summa	Förtroende-balans	Antal svar
Sveriges Television (SVT)	32	44	15	3	2	4	100	+71	1 579
Sveriges Radio (SR)	36	36	15	3	2	8	100	+67	1 536
Den lokala morgontidningen där du bor	15	40	22	4	2	17	100	+49	1 570
TV4	12	40	29	7	4	8	100	+41	1 566
DN	14	30	19	4	3	30	100	+37	1 524
SvD	13	26	20	4	3	34	100	+32	1 521
Aftonbladet	4	19	31	17	15	14	100	-9	1 550
Expressen	3	14	33	17	15	18	100	-15	1 538

Kommentar: Frågan lyder: "Vilket förtroende har du för innehållet i följande medier?" Svarsalternativen framgår av tabellen. Med förtroendebalans menas andelen som svarat att de har antingen mycket eller ganska stort förtroende för mediet i fråga minus andelen som svarat att de har ganska eller mycket lite förtroende.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

De mönster som framträder i tabell 3 är inte nya. Public service-mediernas stora förtroendekapital bland den svenska befolkningen har belagts i flera studier. Samma sak gäller det låga förtroendet för kvällspressens innehåll. Mönstren i 2015 års SOM-undersökning avviker inte på något påtagligt sätt från dem i tidigare års SOM-undersökningar (se t.ex. Weibull, 2013).

Bakom den övergripande bild som förmedlas i tabell 3 döljer sig dock stora skillnader inom befolkningen. Förtroende för de svenska mediernas innehåll varierar kraftigt mellan olika grupper i samhället. Det gäller exempelvis olika åldersgrupper. Unga och gamla i dagens Sverige framlever sina medieliv i delvis parallella medievärldar (Ohlsson 2015), och det avspeglar sig i synen på de olika mediernas innehåll. För samtliga åtta medier i tabell 4 finns det tydliga samband mellan ålder och förtroendet för innehållet. Men, som vi kan utläsa ur tabell 4 är åldersmönstren inte helt enstämmiga. För medan det för public service, TV4, lokalpressen och kvällspressen finns ett *positivt* samband mellan (stigande) ålder och förtroendet för mediernas innehåll, råder det omvända för DN och SvD. Här är förtroendebalansen istället störst i den yngsta åldersgruppen, för att därefter sjunka ju högre upp i åldrarna vi söker oss. Det gäller i synnerhet för DN, som

bland landets 16 till 29-åringar åtnjuter ett förtroende som inte ligger långt efter det för Sveriges Radio. Stockholmstidningen DN har i den yngsta åldersgruppen ett betydligt högre förtroende än lokalpressen.

Tabell 4 Förtroende för innehållet i olika medier efter ålder, 2015 (förtroendebalans)

	16-29 år	30-49 år	50-64 år	65-85 år	Samtliga
SVT	+69	+67	+68	+77	+71
SR	+57	+67	+68	+74	+67
Lokaltidningen	+34	+38	+54	+62	+49
TV4	+36	+37	+40	+48	+41
DN	+48	+44	+33	+25	+37
SvD	+35	+40	+28	+22	+32
Aftonbladet	-16	-14	-6	-3	-9
Expressen	-26	-18	-12	-12	-15
Minsta antal svar	233	439	429	419	1 521

Kommentar: För frågeformuleringar, svarsalternativ och övriga förklaringar, se tabell 3.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Resultaten i 2015 års förtroendemätning är ett uttryck för det gradvis förändrade styrkeförhållande mellan lokalpressen och den nationella pressen i Sverige som följt i kölvattnet av att allt fler svenskar valt att förflytta sin nyhetskonsumtion till nätet. Samtidigt som den förra har haft svårt att behålla den yngre publiken, har de sistnämnda kunnat flytta fram sina positioner på publikmarknaden, och framför allt då online (Ohlsson 2015). DN och SvD har på senare år genomfört medvetna satsningar mot att ompositionera sig från lokaltidningar för Stockholmsområdet till kvalitativa nyhetsmedier riktade mot en nationell publik.

Skilnaderna i bedömningen av innehållet i just DN och SvD blir därför ännu tydligare när vi sorterar befolkningen utifrån olika utbildningsnivåer (se tabell 5). Det svenska medielandskapet har traditionellt sett utmärkts av små utbildningsrelaterade skillnader, både i fråga om de stora nyhetsmediernas utbud och om nyhetspublikens sammansättning (Hallin & Mancini 2004; Syvertsen m.fl. 2014). Den uppdelning i smala elitmedier och breda populärmedier som finns på andra ställen i Europa, och som resulterat i en motsvarande skiktning av nyhetspubliken, har saknats här. I Sverige har folk på det hela taget tittat på samma tv-nyheter, lyssnat på samma radionyheter och läst samma tidningar oavsett utbildningsnivå.

Allt detta utmanas i takt med att medieutbudet, inte minst på nätet, blir allt större. De svenska medieföretagen gör förstås vad de kan för att hitta sin plats i det nya, gränslösa medielandskapet. Det är utifrån de förutsättningarna som DN:s

och SvD:s satsning på den mer kvalificerade nyhetsjournalistiken ska förstås. Tidningarna väljer att rikta in sig mot en målgrupp som inte bara är intresserad av en mer fördjupande journalistik – utan som också har de ekonomiska resurserna att betala för den. Och det slår igenom i förtroendet bland olika utbildningsgrupper. Inte för några andra svenska nyhetsmedier är de utbildningsrelaterade skillnaderna i förtroendeskattningarna större än här. Också för Aftonbladet och Expressen, vilka som bekant representerar ett annat vägval i fråga om redaktionell profil, finns det stora skillnader beroende på utbildningsnivå. Men här går sambandet åt det rakt motsatta hållet. Ju högre utbildning, desto lägre förtroende för kvällspressen. För public service, TV4 och lokalpressen är skillnaderna mellan olika utbildningsgrupper betydligt mindre. I samtliga fall finns det dock ett positivt samband mellan högre utbildning och förtroendet för mediets innehåll.

Tabell 5 Förtroende för innehållet i olika medier efter utbildningsnivå, 2015 (förtroendebalans)

	Låg	Medellåg	Medelhög	Hög	Samtliga
SVT	+65	+65	+70	+79	+71
SR	+55	+61	+70	+77	+67
Lokaltidningen	+60	+48	+48	+44	+49
TV4	+45	+44	+44	+33	+41
DN	+8	+23	+39	+58	+37
SvD	+3	+19	+37	+50	+32
Aftonbladet	+9	+3	-17	-23	-9
Expressen	-1	-4	-22	-29	-15
Minsta antal svar	205	445	362	478	1 521

Kommentar: För frågeformuleringar, svarsalternativ och övriga förklaringar, se tabell 3. Med "låg" utbildning avses maximalt grundskola eller motsvarande, med "medellåg" maximalt gymnasium eller motsvarande, med "medelhög" eftergymnasial utbildning men ej högskole-/universitetsexamen och med "hög" examen från högskola/universitet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Vårt förtroende för innehållet i olika nyhetsmedier påverkas alltså av hur gamla vi är och hur hög utbildning vi har. Ännu större betydelse har dock frågan om vilket politiskt parti vi sympatiserar med. Förtroendet för de olika nyhetsmediernas innehåll bland riksdagspartiernas sympatisörer presenteras i tabell 6. Synen på de största svenska nyhetsmedierna hade under 2015 en tydlig partipolitisk prägel. Mest avvikande är gruppen SD-sympatisörer, som för samtliga medier uppvisar ett väsentligt lägre förtroende än genomsnittet. Det gäller inte minst för public service-medierna, där SD:s sympatisörer har ett väsentligt lägre förtroende för mediernas innehåll än vad andra partiers anhängargrupper har. Med det sagt

ligger också SVT och Sveriges Radio på den positiva sidan av förtroendebalansen även hos SD-anhängarna. Minst avvikelse gentemot genomsnittet uppvisar SD-sympatisörerna i förhållande till de båda kvällstidningarna.

Bland de övriga partiernas sympatisörer är bilden lite mer spretig. I vissa fall går det att spåra en koppling till det gamla partipresssystemet (se t.ex. Weibull 2013), men det sambandet är långtifrån helt entydigt. Vid sidan av SD-sympatisörerna är Vänsterpartiets anhängare den grupp som generellt sett har lägst förtroende för de stora svenska medierna. Det gäller i synnerhet TV4 och SvD. Störst förtroende för innehållet i såväl SVT och Sveriges Radio som lokalpressen, med andra ord grundpelarna i det fördigitala svenska mediasystemet, har Centerpartiets sympatisörer. Socialdemokraternas sympatisörer är den grupp som har störst förtroende för TV4 och kvällspressen, medieaktörer som i jämförelse med de övriga utmärks av ett lite mer nöjesorienterat innehåll. S-sympatisörerna märker särskilt ut sig genom att ha klart högre förtroende för Aftonbladet, landets största S-märkta tidning, än vad övriga partiers sympatisörer har. Förtroendebalansen bland S-väljarna uppgår till +17, att jämföra med snittet bland hela befolkningen som ligger på -9. På motsvarande sätt har liberala DN ett jämförelsevis mycket stort förtroende bland Folkpartiets (nuvarande Liberalernas) anhängarskara. DN har bland FP-sympatisörerna en förtroendebalans (+71) som bara public serviceföretagen kan matcha. Det förtroendet smittar dock inte av sig på likaledes liberala Expressen, där förtroendet bland FP-sympatisörerna istället är klart lägre än genomsnittet. Analogt med detta ser vi att MP-sympatisörerna är den grupp som har näst högst förtroende för DN – och samtidigt allra lägst förtroende för Expressen. I detta avseende spelar tidningarnas politiska flagg en obetydlig roll.

Tabell 6 Förtroende för innehållet i olika medier efter partisympati, 2015 (förtroendebalans)

	V	S	C	FP	M	KD	MP	SD	Samtliga
SVT	+76	+84	+86	+84	+79	+56	+84	+26	+71
SR	+70	+75	+89	+84	+77	+70	+79	+23	+67
Lokaltidningen	+39	+65	+69	+56	+52	+55	+35	+25	+49
TV4	+22	+57	+55	+45	+50	+36	+34	+12	+41
DN	+26	+36	+49	+71	+53	+26	+58	-2	+37
SvD	+7	+26	+39	+54	+50	+30	+47	+5	+32
Aftonbladet	-6	+17	-8	-33	-10	-33	-29	-24	-9
Expressen	-30	+1	-9	-27	-12	-33	-37	-24	-15
Minsta antal svar	107	361	117	72	304	57	110	202	1 521

Kommentar: För frågeformuleringar, svarsalternativ och övriga förklaringar, se tabell 3. Frågan om partisympati lyder: "Vilket parti tycker du bäst om i dag?".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Relationen mellan partisympati och förtroendet för de svenska nyhetsmediernas innehåll präglas av såväl mediernas politiska varudeklaration (i de fall de har en sådan), som mediernas olika finansieringsformer och journalistiska genrer. Det här är mönster som vi känner igen sedan tidigare. Givet vad som hände i samhället i övrigt vid tiden för 2015 års SOM-undersökning finns det samtidigt skäl att också väga in betydelsen av bevakningen av enskilda nyhetshändelser. Flyktingströmmarna från Mellanöstern och Afrika präglade både medborgarnas agenda och nyhetsagendan under den period då undersökningen genomfördes. I samband med stora samhällsomvälvande händelser brukar också mediebevakningen av händelsen komma i fokus och debatteras. Kanske mer än någonsin tidigare gällde det mediernas hantering av flyktingfrågan.

I tabell 7 relateras förtroendet för de svenska nyhetsmedierna till människors attityder i flyktingfrågan. I tre fall finns det ett tydligt samband mellan förtroendet för innehållet i ett enskilt medium och inställningen till förslaget att ta emot fler flyktingar. Det gäller SVT, Sveriges Radio och DN. I samtliga tre fall är förtroendet för mediets innehåll klart högre bland personer som förordar en generös flyktingpolitik än bland dem som ger uttryck för en mer restriktiv dito. Även för SvD finns ett liknande mönster, om än mindre starkt. För såväl kvällspressen som lokalpressen är istället mönstret det att förtroendet är lägst på flyktingopinionens båda ytterkanter och högst i mitten. En liknande tendens kan skönjas också för TV4.

Tabell 7 Förtroende för innehållet i olika medier efter inställning till förslaget att ta emot fler flyktingar, 2015 (förtroendebalans)

Förtroende-balans	Mycket bra	Ganska bra	Varken eller	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Samtliga
SVT	+87	+84	+77	+75	+41	+71
SR	+84	+82	+73	+70	+39	+67
Lokaltidningen	+43	+59	+54	+52	+39	+49
TV4	+39	+47	+44	+48	+24	+41
DN	+52	+49	+38	+34	+15	+37
SvD	+42	+41	+32	+26	+18	+32
Aftonbladet	-21	-9	-3	-3	-19	-9
Expressen	-31	-16	-13	-8	-20	-15
Minsta antal svar	176	302	371	252	312	1 521

Kommentar: För frågeformuleringar, svarsalternativ och övriga förklaringar, se tabell 3. Frågan om flyktingmottagning lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Ta emot fler flyktingar". Svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Som referenspunkt till utfallet i tabell 7 kan vi se på sambandet mellan förtroendet för mediernas innehåll och två mer traditionella vänster-höger-frågor. I det första fallet, som handlar om förslaget att sänka skatterna, visar det sig att det även här finns ett tydligt samband till förtroendet för innehållet i såväl public service som Dagens Nyheter (se tabell 8). Ju mer emot skattesänkningar desto högre förtroende för innehållet i SVT, Sveriges Radio och DN. För övriga medier saknas ett entydigt samband med skatteopinionen. För det andra förslaget, nämligen att förhindra företag med vinstsyfte att driva sjukhus, finns det ingen koppling till förtroende för enskilda mediers innehåll överhuvudtaget (tabell 9). Det gäller också inom dagspressen. Forna tiders vänster-höger-prägel hos den svenska pressen lämnar få spår i de politiska bedömningarna hos nutidens tidningsläsare.

Resultaten från 2015 års SOM-undersökning pekar på att en ny och tidigare föga partipolitiserad fråga som flyktingfrågan kan komma att sätta stor prägel också på synen på de svenska nyhetsmediernas prestationer mer generellt. Det gäller både för de stora public service-medierna, vilka har som formellt uppdrag att inta en allsidig och opartisk hållning i bevakningen av olika samhällsfrågor, och ett privatägt medium som DN, vilken på ledarplats valt att inta en generös ställning i flyktingfrågan.

Tabell 8 Förtroende för innehållet i olika medier efter inställning till förslaget att sänka skatterna, 2015 (förtroendebalans)

Förtroende-balans	Mycket bra	Ganska bra	Varken eller	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Samtliga
SVT	+54	+67	+72	+81	+83	+71
SR	+50	+63	+68	+79	+83	+67
Lokaltidningen	+42	+49	+52	+51	+48	+49
TV4	+41	+41	+44	+42	+30	+41
DN	+26	+29	+38	+45	+49	+37
SvD	+29	+25	+32	+36	+32	+32
Aftonbladet	-7	-10	-9	-9	-14	-9
Expressen	-13	-15	-11	-18	-31	-15
Minsta antal svar	283	338	374	326	165	1 521

Kommentar: För frågeformuleringar, svarsalternativ och övriga förklaringar, se tabell 3. Frågan om att sänka skatterna lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Sänka skatterna". Svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Tabell 9 Förtroende för innehållet i olika medier efter inställning till förslaget att förbjuda vinstdrivande sjukhus, 2015 (förtroendebalans)

Förtroende-balans	Mycket bra	Ganska bra	Varken eller	Ganska dåligt	Mycket dåligt	Samtliga
SVT	+73	+82	+61	+70	+63	+71
SR	+68	+76	+59	+72	+60	+67
Lokaltidningen	+45	+53	+47	+53	+48	+49
TV4	+36	+48	+38	+44	+41	+41
DN	+31	+47	+31	+42	+36	+37
SvD	+23	+40	+26	+38	+37	+32
Aftonbladet	-4	-6	-14	-15	-14	-9
Expressen	-17	-13	-18	-13	-17	-15
Minsta antal svar	517	279	275	222	207	1 521

Kommentar: För frågeformuleringar, svarsalternativ och övriga förklaringar, se tabell 3. Frågan om att förbjuda vinstdrivande sjukhus lyder: "Vilken är din åsikt om följande förslag? Förhindra företag med vinstsyfte att driva företag". Svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Ekvilibrium

Om det finns ett normalläge för det svenska opinions- och samhällsklimatet kanske det handlar om en dagordning dominerad av frågor som rör välfärd och arbetsmarknad, en endimensionell konfliktstruktur som fungerar som ett redskap för fredlig konfliktlösning i fördelningspolitiska vänster-högerfrågor, och ett mediasystem med ekonomiskt och förtroendemässigt starka medieaktörer. Men hösten 2015 finns inget av detta på plats, åtminstone inte på det stabila sätt som vi varit vana vid. SOM-undersökningen 2015 visar att vi befinner oss långt ifrån ett tänkt jämviktsläge av stillhet, balans, vila och trygghet.

Läget när SOM-undersökningen 2015 genomfördes – tre fjärdedelar av enkätsvaren är insamlade mellan den 18 september och 15 november – var på många sätt extremt, med flyktingkris, terrorhot, försämrat säkerhetspolitiskt läge, krig i närområdet, parlamentarisk kris och medieföretag i kris. Många frågetecken restes för demokratins hälsotillstånd, för samhällets beredskap, för myndigheters kapacitet att lösa problem, för den aktuella lagstiftningens förmåga att vägleda tjänstemän, för förtroendet för mediernas bevakning av skeendet och för det politiska ledarskapets förmåga att möta människors oro med lugnande besked om att man har koll på läget och arbetar på problemen. Sammantaget ett stresstest av sällan skådat slag för det svenska samhällsbygget – en slutsats som kanske säger mer om den relativa stillsamhet som länge kännetecknat svenskt samhällsliv än om det mer turbulenta nuet.

Det är mot den mycket ovanliga bakgrunden som resultaten i den här boken ska förstås. Det är lätt att anlägga ett illavarslande tonfall. I retrospekt och i skrivande stund känns allvarsamheten från hösten 2015 inte lika närvarande. Diskussioner om systemkris har bytts mot en diskussion om stora utmaningar, alarmismen mot en mer ordnat debatt. Konfliktnivån är tydligt förhöjd. Samtidigt har immigrationsdebatten under våren 2016 förändrats från att handla om volymer, asylregler och gränskontroller till att handla om integration och anpassning till en ny och annorlunda situation, med direkt fokus på att försöka lösa bostadsbrist och sysselsättningsfrågor. För de flesta svenskar tuffar livet på i samma takt som förut. Även om marknaden under det svenska samhället är satt i gungning och samhällsbygget svajar på ett sätt som vi inte är vana vid, så tycks det inte vara på väg att ryckas upp i grunden.

De återkommande nationella SOM-undersökningarna kommer även hösten 2016 att upprepa mätningar av nyckelindikatorer som rör medievana, samhällsoro, tillit, samhällsförtroende, dagordning och graden av politisering i partisystemet. Först då kanske det blir tydligt vad som kan ha varit parentetiskt och exceptionellt med opinionshösten 2015 och vad som markerar nya utvecklingslinjer och trender inom (S)amhälle, (O)pinion och (M)edier.

Noter

- ¹ Enligt Hutter & Grande (2015) kan politisering förstås som en frågas viktighet, en frågas aktörsomfattning (till exempel i vilken utsträckning den finns både på den politiska arenan och i civila samhället) samt polarisering. Viktighet (*salience*) är ett mått på intensitet, hur många olika aktörer frågan omnämns av handlar om omfattning och polarisering rör intensitet och riktning.
- ² Även i en helt öppen fråga om samhällsoro som ingick i den nationella SOM-undersökningen 2015 hamnade frågor om invandring och flyktingmottagning i topp, om än inte lika dominerande som när det gäller på den mer klassiska frågan om viktiga samhällsproblem. 32 procent av de svarande nämnde något som vi kategoriserat som immigration på vår fråga om vad de uppfattar som mest oroande inför framtiden.
- ³ För att pröva vilka bakgrundsfaktorer som under kontroll för varandra påverkar benägenheten att nämna integration/immigration som samhällsproblem har en logistisk regression utförts. I regressionsanalysen har kön, ålder, utbildning, partisynpat, ideologi, flyktingopinion, intresse för politik, familjeklass samt landsdel samtidigt prövats mot tendensen att *inte* nämna/nämna sakfrågan som ett viktigt samhällsproblem. Resultaten visar att det inte finns någon signifikant skillnad mellan kvinnor och män. De äldsta nämner immigration i lägre grad än de allra yngsta men de som är i åldrarna 30–49 respektive 50–64 inte skiljer

sig från de yngsta. Samtliga utbildningsgrupper nämner immigration i högre grad än de med lägst utbildning. Sympatisörer till Sverigedemokraterna nämner sakfrågan i högre grad än Vänsterpartiets sympatisörer, som fått fungera som referensgrupp i analysen. Övriga partiers sympatisörer skiljer sig däremot inte signifikant från Vänsterpartiets sympatisörer. Ideologi har också en signifikant effekt, vilket betyder att ju längre till höger, desto större sannolikhet att nämna immigration som ett viktigt samhällsproblem. Under kontroll för andra faktorer påverkar också inställning till flyktingar och politiskt intresse signifikant benägenheten att nämna sakfrågan som viktig. Vidare är alla familjeklasser utom jordbrukare mer benägna att nämna immigration än personer från Arbetarhem (referensgrupp). Till slut är personer boende i mellersta Norrland mer benägna att nämna sakfrågan som viktigt samhällsproblem jämfört med personer som bor i Stockholm. Mellan boende i andra regioner finns, jämfört med boende i Stockholm, inga skillnader i benägenheten att nämna frågan. När predicerade sannolikheter beräknas utifrån regressionsanalysen där bakgrundsfaktorerna kontrolleras för varandra kvarstår de huvudsakliga mönster som figur 1 och 2 redovisar men skillnaderna mellan grupperna när det gäller att nämna immigration som ett viktigt samhällsproblem reduceras överlag något.

- ⁴ Det finns en inbyggd slagsida i urvalet av sakfrågeåsikter med potentiell betydelse för analysen, som har att göra med att sådana politiska förslag som inte uppvisar särskilt starka korrelationer med partisympati har en naturligt lägre sannolikhet att fortsätta vara med i SOM-institutets mätningar. SOM-institutet har använt en mycket stor mängd indikatorer på svenska folkets inställning till olika politiska förslag genom åren. I analysen ingår endast de som ställts vid tillräckligt många tillfällen (>3) för att komma med i SOM-institutets kontinuitetsdatamängd. Samhällsfrågor som över tid förlorar sin kraft eller blir inaktuella till följd av reella policyförändringar är därför inte representerade i samma utsträckning som konflikter som är mer permanenta.
- ⁵ När det gäller vänster-högerfrågor tycks valen ha viss betydelse för graden av politisering. I tabellen återfinns flera exempel där klassiska vänster-högerfrågor är mer politiserade valår än intilliggande år. Att bedriva sjukvård i privat regi är det tydligaste exemplet på att valrörelser innebär en ökad vänster-högerpolitisering. Vinstutdelningsfrågan politiserades kraftigt i samband med 2014 års val (eta .46), liksom frågan om friskolor (eta .40) jämfört med åren tidigare. Det innebär ett visst stöd för idén att svenska val tenderar att stärka konfliktstrukturens endimensionella tendens.

Referenser

- Bengtsson, Åsa, Kasper M Hansen, Hanne-Marthe Narud, Olafur Hardarson & Henrik Oscarsson (2013). *The Nordic Voter: Myths of Exceptionalism*. London: ECPR Press.
- Bergström, Annika, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson, Maria Oskarson & Henrik Oscarsson (2015) "Fragment". I Bergström, Annika, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson, red. (2015). *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Dalton, Russell (2008). "The Quantity and the Quality of Party Systems. Party System Polarisation, Its Measurement, and Its Consequences." *Comparative Political Studies*, 41(7): 899-920.
- Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper & Row.
- Enelow, James M & Melvin J Hinich (1984). *The Spatial Theory of Voting: An Introduction*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ferejohn, John (1995). "The Development of the Spatial Theory of Elections". I Farr, James, John S. Dryzek & Stephen T. Leonard, red. (1995). *Political Science in History. Research Programs and Political Traditions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg, red. (1990). *Rött blått grönt: en bok om 1988 års riksdagsval*. Valundersökningar, 12. Stockholm: Bonnier.
- Gilljam, Mikael & Sören Holmberg (1995). *Väljarnas val*. Stockholm: Fritze.
- Hallin, Daniel & Paolo Mancini (2004). *Comparing media systems: three models of media and politics*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Hedberg, Per (2015). *Väljarnas sakfrågeåsikter 1956-2014*. Arbetsrapport 2015:07. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Hetherington, Marc J (2009). "Review Article: Putting Polarization in Perspective." *British Journal of Political Science*, 39(02): 413-448.
- Holmberg, Sören & Henrik Oscarsson (2004). *Kampen om euron*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Hooghe, Lisbet, Gary Marks & Carole J Wilson (2002). "Does Left/Right Structure Party Positions on European Integration." *Comparative Political Studies*, 35(8): 965-989.
- Hotelling, Harald (1929). "Stability in Competition." *Economic Journal*, 39: 41-57.
- Hutter, Sven & Edgar Grande (2014). "Politicizing Europe in the National Electoral Arena: A Comparative Analysis of Five West European Countries, 1970–2010." *Journal of Common Market Studies*, 52(5): 1002-1018.
- Mair, Peter (1989). "The Problem of Party System Change." *Journal of Theoretical Politics*, 1(3): 251-276.
- Myndigheten för radio och tv (2015). *Utveckling och påverkan i allmänhetens tjänst*. Dnr 13/03001 och 14/01248. Stockholm: Myndigheten för radio och tv.

- Nielsen, Rasmus Kleis, red. (2015). *Local Journalism: The decline of newspapers and the rise of digital media*. London, New York: I.B. Tauris.
- Nordicom (2016). *Nordicom-Sveriges Mediebarometer 2015*. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.
- Ohlsson, Jonas (2015). "Nyhetsskonsumtionens mekanismer". I Bergström, Annika, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson, red. (2015). *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Ohlsson, Jonas (2016). "Jakten på den försvunna affärsmodellen", i SOU 2015:30. *Människorna, medierna & marknaden. Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. Stockholm: Fritze.
- Oscarsson, Henrik (1998). *Den svenska partirymden. Väljarnas uppfattningar av konfliktstrukturen i partisystemet 1956-1996*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016a). "Issue Voting Structured by Left-Right Ideology". I Pierre, Jon, Red. (2016a). *The Oxford Handbook of Swedish Politics*. London: Oxford University Press.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2016b). *Svenska väljare*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Prior, Markus (2007). *Post-broadcast Democracy: How Media Choice Increases Inequality in Political Involvement and Polarizes Elections*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Public service-kommissionen (2016). *Framtidens public service – från analog institution till digital funktion*. Stockholm: Public service-kommissionen.
- Sartori, Giovanni (1976). *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schattschneider, Elmer E (1957). "Intensity, Visibility, Direction and Scope". *American Journal of Political Science Review*, 51(4): 933-942.
- SOU 2015:94. *Medieborgarna & medierna. En digital värld av rättigheter, skyldigheter - möjligheter och ansvar*. Stockholm: Fritze.
- Stokes, Donald E (1966). "Spatial Models of Party Competition." I Campbell, Angus, Philip E Converse, Warren E Miller & Donald E Stokes, red. (1966). *Elections and the Political Order*. New York: Wiley & Sons.
- Strömbäck, Jesper (2014). *Makt, medier och samhälle. En introduktion till politisk kommunikation*. Lund: Studentlitteratur.
- Strömbäck, Jesper (2015). *Demokratin och det förändrade medielandskapet. Mot ökade kunskapsklyftor och deltagandeklyftor?* Stockholm: Demokratiutredningen.
- Strömbäck, Jesper, Monika Djerf-Pierre & Adam Shehata (2013) 'The Dynamics of Political Interest and News Media Consumption: A Longitudinal Perspective'. *International Journal of Public Opinion Research*, 25(4): 414-35.
- Syvertsen, Trine, Gunn Enli, Ole J Mjøs och Hallvard Moe (2014). *The Media Welfare State: Nordic Media in the Digital Era*. Michigan: University of Michigan Press.

- Särllvik, Bo (1970). *Electoral behaviour in the Swedish multiparty system*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2013). "What Happens with the Swedish Political Press?". I Dahlberg, Stefan, Henrik Oscarsson och Lena Wängnerud, red. (2013). *Stepping Stones*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Willig, Ida (2010). "Constructing the audience: a study of segmentation in the Danish press", I *Northern Lights: Film & Media Studies Yearbook*, 8(1):93-114.

Samhälle

MAKTEN I ROSENBAD BESTÄMMER FÖRTROENDET FÖR REGERINGEN

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Medborgarnas förtroende för samhällets institutioner påverkas inte bara av hur kompetent en institution är utan även av människors värdegemenskap med institutionerna. I kapitlet provas värdegemenskapens betydelse genom en analys av hur förtroendet för regeringen ser ut i olika politiska grupper och särskilt hur förtroendet påverkas av regeringsskiften. Hypotesen är att värdegemenskapsfaktorn är kopplad till förtroendet för sittande regering. Resultatet visar att det finns ett starkt samband mellan partisympati och graden av förtroende för en sittande regering. Sambandet är klart starkare än alla andra samband mellan partisympati och förtroende för olika samhällsinstitutioner. Regeringsförtroendet är strukturerat av väljarnas sympatier för regeringspartier eller för oppositionspartier. Hypotesen att förtroendet för en regering är starkt partipolariserat och styrt av människors partirelaterade värdegemenskap får ett starkt stöd. Värdegemenskapen gör att väljare följer sina partisympatier när det gäller förtroende för en ny regering.

Förtroende kan vara en skör blomma. Lättare att fördärva än förvärva. Det gäller även förtroendet för samhällets institutioner. Medborgarnas förtroende för olika institutioner påverkas av en mängd olika omständigheter. Den kanske viktigaste av dessa är vilken institution det är fråga om, och vad som karaktäriserar dess verksamhet och den betydelse man tillskriver institutionen både för samhället och för sig själv. Inom forskningen brukar man särskilja sex olika byggstenar eller faktorer som strukturerar förtroende för olika samhällsinstitutioner. Alla gäller hur subjekten (individerna) bedömer/uppfattar/förväntar att objekten (institutionerna) sköter sin uppgift. Byggstenarna är individernas bedömningar av institutionens förmåga/kompetens, integritet, empati, transparens, värdegemenskap och närhet (Aronsson och Karlsson 2001; Trädgårdh 2009; Holmberg och Weibull 2013a). Studier tyder på att byggsten nummer 1, förmåga/kompetens, och byggsten nummer 5, värdegemenskap, är särskilt viktiga. Ändrade bedömningar när det gäller hur kompetent en institution är påverkar starkt graden av förtroende. Detsamma gäller om människor uppfattar att värdegemenskapen – politiskt, ideologiskt eller kulturellt – med en specifik institution förändras.

Det är inte alltid lätt att empiriskt pröva i vad mån människors värdegemenskap med en institution förändras. Vi vet visserligen att närhet har stor betydelse och vi har visat att personer som är beroende av eller engagerade i en viss institution

har större förtroende än de som inte är det (Holmberg och Weibull, 2014). Men det är svårt att belysa förhållandet i ett förändringsperspektiv, eftersom institutionsförändringar vanligen sker gradvis och därför ofta är svåra att komma åt. För vissa institutioner, särskilt de politiska finns emellertid möjligheten till prövning.

En sådan prövning av värdegemenskapens betydelse kan göras genom analyser hur förtroendet för regeringen ser ut i olika politiska grupper och hur det eventuellt påverkas av skiften vid makten i Rosenbad. Vår hypotes är att värdegemenskapsfaktorn – och indirekt också bedömningen av förmågan/kompetensen – är starkt kopplad till graden av förtroende för en sittande regering. Samma faktorer kommer också att åstadkomma tydliga förändringar i förtroendet för regeringen när vi får ett maktskifte. Via värdegemenskapen kommer regeringen att förtroendebedömas med hjälp av ett slags vi/dom-glasögon. Medborgare som har sitt block/parti representerat i regeringen kommer att känna mer värdegemenskap och se regeringen i vi-termer. Det gör att förtroendet ökar/blir högre. Andra medborgare som stödjer oppositionen kommer att ha en mindre grad av värdegemenskap med regeringen, och mer se den i ett dom-perspektiv. Följden blir ett sänkt/lägre förtroende. Vår hypotes är alltså att regeringsförtroende är klart ombytligt, känsligt för maktskiften och väljarnas olika värdegemenskap med den partikonstellation som har makten i Rosenbad.

Hypotesen kan testas på data från SOM-institutets långa mätserie av regeringsförtroende. Den första mätningen gjordes redan 1986. Under de trettio år som mätningarna har gjorts har vi i Sverige haft inte mindre än fyra regeringsskiften – 1991 från Socialdemokraterna till De borgerliga, 1994 från De borgerliga åter till Socialdemokraterna, 2006 från Socialdemokraterna till Alliansen och 2014 från Alliansen till en S/MP-koalition. Under samma period har vi också haft fyra val *utan* regeringsskiften – 1988 Socialdemokraterna sitter kvar, 1998 Socialdemokraterna sitter kvar, 2002 Socialdemokraterna sitter kvar och 2010 Alliansen sitter kvar. Regeringsinnehavet har således varit mycket ombytligt. Frågan är om medborgarnas regeringsförtroende har varit lika ombytligt? Det är vår hypotes att så har varit fallet. Och det är vad vi i det följande skall undersöka empiriskt genom analyser av hur förtroendet ändrats över tid.

Som en bakgrund kommer vi först att redovisa hur mönstret i svenskarnas institutionsförtroende var 2015 samt hur det har förändrats över tid.

Nedgång i institutionsförtroendet 2015

Förtroende för det svenska samhällets institutioner har inom ramen för den nationella SOM-undersökningen mätts sedan starten 1986. Den första undersökningen omfattade elva institutioner med fokus på samhällets mest centrala – de politiska, mediala, ekonomiska och sociala. Förtroendemätningarna har efter hand utökats och sedan 2005 har svarspersonerna varje år fått ta ställning till tjugoen samhällsinstitutioner. Man får bedöma de enskilda institutionerna på en femgradig skala från mycket stort till mycket litet förtroende med mittalternativet varken stort eller

litet förtroende och utan något explicit alternativ för ingen uppfattning. Resultatet från 2015 års mätning redovisas i tabell 1.

Det oftast använda kriteriet på förtroende är andelen som har mycket eller ganska stort förtroende. Med ett sådant mått visar sig att sjukvården åtnjuter högst förtroende med 68 procent och därefter kommer polisen och universitet/högskolor med 62 respektive 58 procent. Det är samma topptrio som 2014 och andelarna är nära nog identiska. Över 50 procent stort förtroende når även radio-tv (55 procent) och domstolarna (52 procent). Inte heller för dessa är det någon större skillnad mot föregående år.

I mitten av rangordningen med omkring 30 procent stort förtroende finner vi bland andra Svenska kyrkan, Kungahuset, försvaret, dagspressen, riksdagen och regeringen. Lägst förtroende har de politiska partierna, Europaparlamentet och EU-kommissionen, där endast omkring 15 procent av allmänheten uppger sig ha stort förtroende. I jämförelse med 2014 har samtliga tre tappat klart i förtroende.

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner, 2015 (procent och balansmätt)

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Förtroende-balans
Sjukvården	16	52	20	9	3	100	+56
Universitet/högskolor	10	48	36	4	2	100	+52
Polisen	12	50	26	9	3	100	+50
Radio/TV	9	46	34	8	3	100	+44
Domstolarna	11	41	33	10	5	100	+37
Riksbanken	10	38	40	8	4	100	+36
Grundskolan	8	36	38	13	5	100	+26
FN	9	32	37	15	7	100	+19
Svenska kyrkan	7	27	41	14	11	100	+9
Kungahuset	9	27	36	13	15	100	+8
Försvaret	6	23	45	18	8	100	+3
Dagspressen	3	26	44	19	8	100	+2
Riksdagen	4	24	43	21	8	100	-1
Regeringen	4	25	35	22	14	100	-7
Storföretagen	2	21	47	22	8	100	-7
De fackliga org	3	22	42	22	11	100	-8
Bankerna	4	23	35	25	13	100	-11
Kommunstyrelserna	2	18	47	24	9	100	-13
EU-kommissionen	2	15	44	26	13	100	-22
Europaparlamentet	2	14	44	26	14	100	-24
De politiska partierna	2	11	44	31	12	100	-30

Kommentar: Antalet svarspersoner varierar mellan 1 478 och 1 522. Analysen bygger på editionen Riks-SOM 1 2015 där frågan ställdes i sin helhet. Personer som hoppat över hela frågan eller ej besvarat förtroendefrågan för någon särskild institution är inte medtagna i procenttalen. Dylika svar var sällsynta och lämnades av endast mellan fem och sju procent för de olika institutionerna. Förtroendebalansen kan gå mellan +100 (alla svarspersoner anger stort förtroende) och -100 (alla svarspersoner anger litet förtroende).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Rangordningen i tabell 1 bygger på det samlade måttet förtroendebalans – ett mått som tar hänsyn även till andelen svarande som har litet förtroende för respektive institution.¹ Vi kan då se att även institutioner som ligger högt i förtroende bland allmänheten kan ha inte obetydliga andelar med litet förtroende, exempelvis sjukvården, polisen och radio-tv. Den institution som de senaste mätåren genomgående visat sig ha lägst andel litet förtroende är universitet/ högskolor, där en stor andel av svarspersonerna placerar sig i mitten av skalan, troligen därför att de haft svårt att göra någon bedömning.

Förtroendebalansen innebär att både andelen stort och andelen litet förtroende vägs in: plus innebär att stort förtroende överväger, minus att litet förtroende är större. Av de tjugo institutionerna har tolv en positiv och nio en negativ övervikt. Det är en något mer negativ förtroendebedömning än valåret 2014, då motsvarande siffror var femton respektive sex. Den genomsnittliga förtroendebalansen 2015 är +10, att jämföra med +18 2014, +10 2013, +13 2012 och +14 2011.

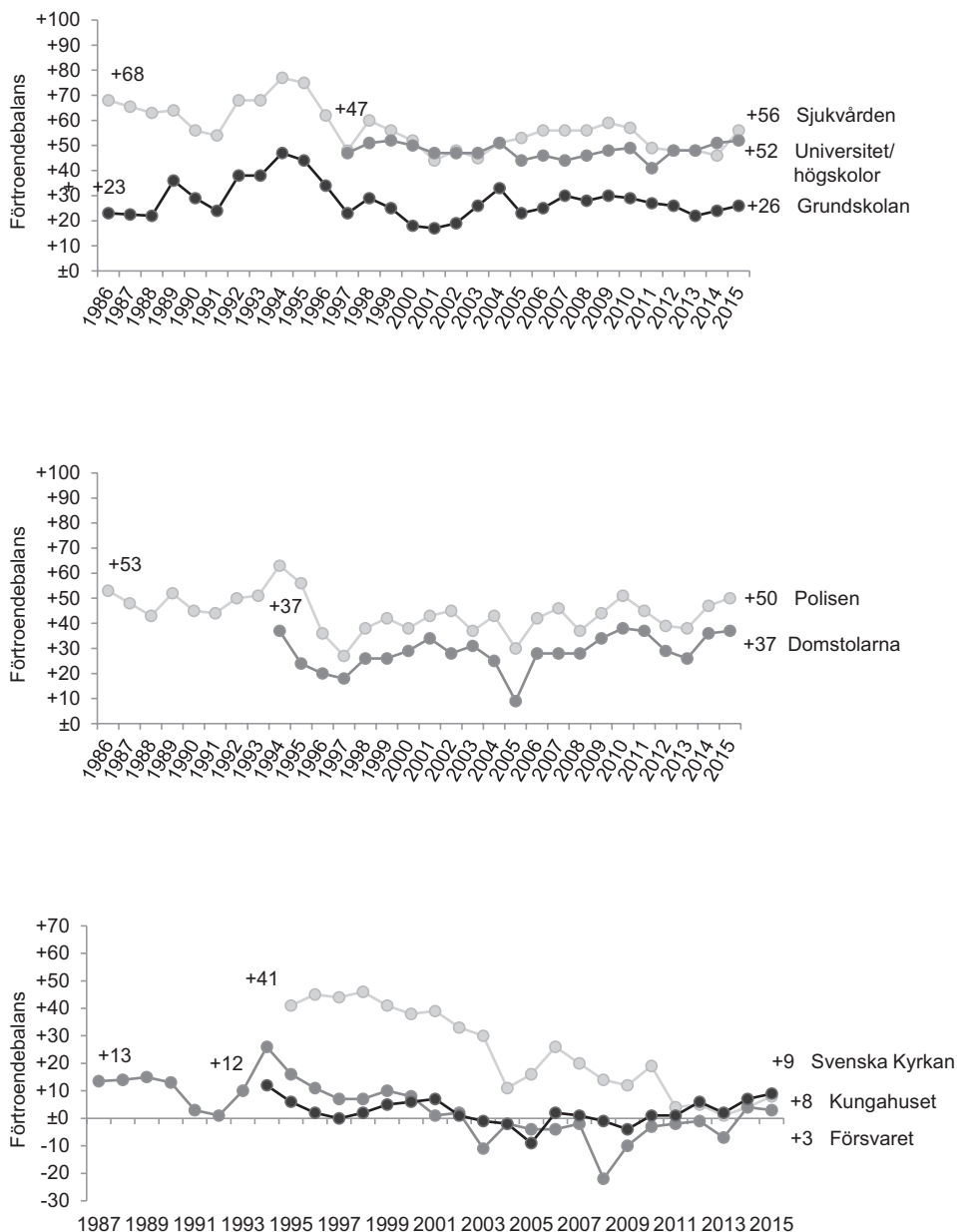
Resultatet bekräftar vad vi tidigare karakteriserat som valårens haloeffekt (Holmberg och Weibull, 2015; jfr även Holmberg, 1994; Strömbäck och Johansson, 2006). Valåret 2014 låg det genomsnittliga institutionsförtroendet klart högre än både förvalsåret 2013 och eftervalsåret 2015. Granskar vi förändringarna närmare visar det sig som väntat att det framför allt är de politiska institutionerna som påverkas. Mellan 2014 och 2015 har särskilt förtroendet för de politiska partierna, EU-institutionerna samt regering och riksdag minskat, medan förtroendet för de fem institutioner som ligger i toppen av förtroendeligan knappast har ändrats.

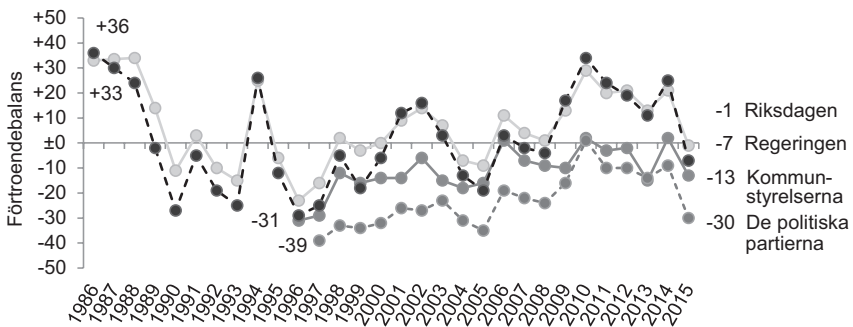
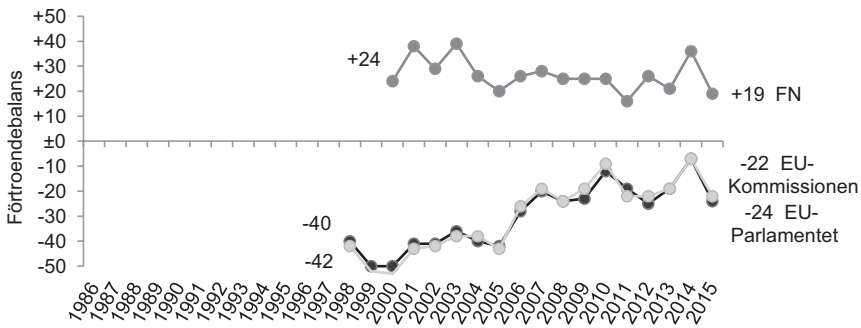
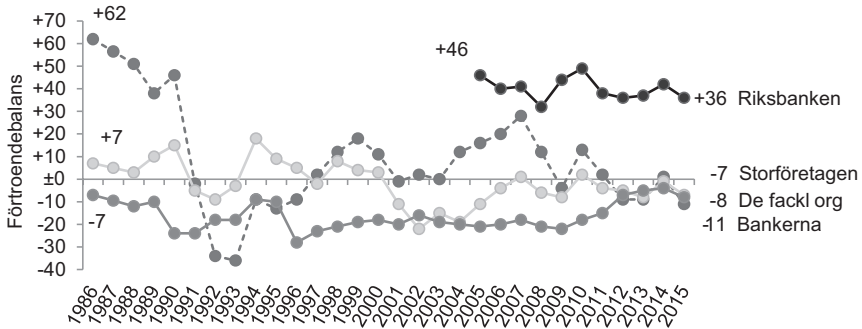
Även om det politiska institutionsförtroendet kan skifta relativt mycket ett valår i jämförelse med åren före och efter är det oftast bara i undantagsfall förtroendet för en enskild institution förändras kraftigt mellan enskilda år, utan förändringar sker över längre tidsperioder. I figur 1 redovisas de längre tidsserierna som gör att vi kan sätta in de senaste årens förändring i ett större sammanhang. Framställningen bygger helt på våra tidigare översikter av samhällsförtroendets förändring över tid (jfr Holmberg och Weibull, 2014).

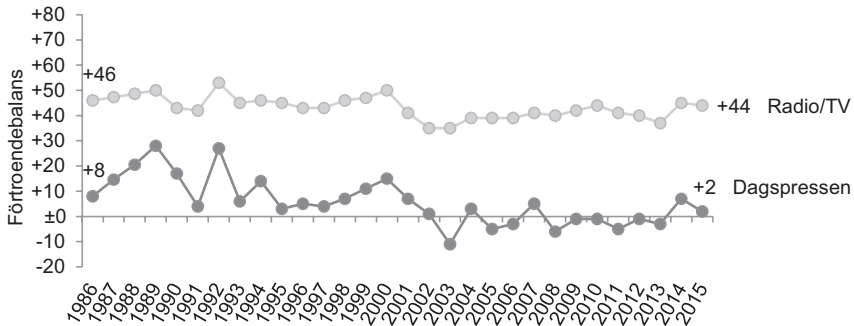
När det gäller de offentliga institutionerna som sjukvården och grundskolan uppvisar de ett likartat förändringsmönster, även om förtroendenivåerna varierar. Det är institutioner som generellt uppbär stort förtroende, men där allmänhetens bedömningar påverkas av hur de ideologiska vindarna blåser (Nilsson, 2016). Fram till början av 1990-talet hade de ett stabilt om än svagt fallande förtroende bland allmänheten för att därefter öka kraftigt i förtroende, delvis som ett svar på förslag om nedskärningar i det offentliga. I slutet på 1990-talet har förtroendet på nytt gått ner och stabiliserat sig på en lägre nivå.

Förtroendet för polisen och domstolarna uppvisar ett gemensamt mönster. Det har under de senaste åren varit på i stort sett samma nivå, men samtidigt uppvisat relativt stora skillnader mellan enskilda år. Mellan 2014 och 2015 ligger de på i huvudsak samma nivå.

Figur 1 Förtroendet för tjugoen samhällsinstitutioner 1986–2015 (förtroendebalans)

För Svenska kyrkan och Kungahuset som representerar en äldre typ av institutioner har den långsiktiga tendensen varit sjunkande, särskilt för Kungahuset.² Båda har dock stabiliserats något under de senaste åren. Det gäller särskilt förtroendet för Kungahuset. Förtroendet för försvaret har minskat sedan mitten av 1990-talet, men har efter en mycket låg förtroendebalans 2008 på nytt börjat öka, men nivån är i stort densamma 2014 och 2015.

De ekonomiska institutionerna uppvisar relativt stora skillnaderna under de tjugofem år förtroendet för dem studerats. Den mest spektakulära förändringen är det kraftigt minskade förtroendet för bankerna som följde av den ekonomiska krisen i början av 1990-talet. Också storföretagen fick ett minskat förtroende under den dåvarande lågkonjunkturen men inte i lika hög grad som bankerna. Den ekonomiska konjunktursens märks även i senare förtroendebedomningar, t ex under finanskrisen 2008–2009. Den uppgång som anades 2014 har dock för både bankerna och storföretagen avlösts av en nedgång 2015. Även Riksbanken har tappat något i förtroende det senaste året.

De politiska institutionerna, som vi senare ska återkomma till, präglas av andra rörelsemönster, där de politiska valen spelar en viktig roll. Det cykliska mönstret för regering och riksdag karaktäriseras av att förtroendet ökar under valår i förhållande till åren närmast före. Som vi tidigare sett bekräftas detta även för valåret 2014.

Förtroendet för medieinstitutionerna har i jämförelse med de ekonomiska och politiska institutionerna varit mycket stabilt. Radio-tv har varit förankrad på omkring +40, men visar sig öka något 2015 efter flera års svagt fallande förtroendebalans. För dagspressen är tendensen lite mer skiftande. Under 1990-talet var förtroendet för dagspressen klart på den positiva sidan av balanslinjen.

Den sammantagna bilden är att den ökning i svenskarnas institutionsförtroende som vi kunde visa på i mätningen 2014 har vänts i en nedgång 2015. Nedgången gäller dock främst de politiska och ekonomiska institutionerna medan förtroendet för de offentliga institutionerna och medierna ligger kvar på samma nivå som 2014.

Det allmänna mönstret är att det finns en förhållandevis stor samstämmighet i svenska folkets förtroendebedömningar av de tjugoen samhällsinstitutionerna, samtidigt som det finns vissa över åren återkommande mönster i bedömningarna mellan olika demografiska grupper. Således har kvinnor överlag ett något större förtroende än män, yngre är något mer förtroendefulla än övriga åldersgrupper och högutbildade har generellt ett högt samhällsförtroende. Mönstret skiljer sig inte från tidigare år (Holmberg och Weibull, 2013b, 2015).

Människors partisympatier påverkar förtroendet för olika institutioner

Offentlig förvaltning i Sverige skall vara opartisk, beakta allas likhet inför lagen, och vara oberoende av partipolitiska eller ideologiska kopplingar. Idealt skall myndigheter verka så att alla medborgare har förtroende för arbetet – och det oavsett politisk hemvist. Ovöld ska råda. Det sägs uttryckligen i Sveriges grundlag (Regeringsformen 1 kapitlet, 9:e paragrafen). Om någon politisk falang har ett påtagligt högre eller lägre förtroende för hur det offentliga sköter sig kan det vara ett allvarligt tecken på att något är fel. Regeringsformens krav på opartiskhet kan vara i fara (Holmberg, 2015).

Men opartiskhetskravet gäller offentliga myndigheter och inte all verksamhet och alla institutioner i samhället. Privata institutioner som näringsliv och mass-media lyder inte under lika strikta regler. Inte heller politikens institutioner har så strama tyglar, även om ett opartiskt agerande i många sammanhang är normativt önskvärt. I en representativ demokrati har exempelvis regeringen naturligen en delvis partisk roll. En parlamentariskt vald regering skall föra den politik den har valts att föra, och som den kan få majoritet för i riksdagen. En regering blir och ska vara partisk. Den skall i första hand företräda den folkopinion som valt den och så långt möjligt föra sin politik. Det gör att vi kan förvänta oss att medborgare som valt en regering också har ett högre förtroende för hur den arbetar jämfört med medborgare som *inte* valt regeringen. Värdegemenskapen med regeringen respektive med oppositionen och vi/dom-perspektivet ligger bakom en dylik förväntan.

Det är nu empiriskt möjligt att pröva vårt resonemang genom att studera vilket förtroende människor med olika partisympati har för var och en av de tjugoen institutioner som ingår i SOM-undersökningens årliga mätning. I tabell 2 redovisas förtroendet för de olika samhällsinstitutionerna efter partisympati. Normativt sett är förväntan att sambanden i de flesta fall ska vara svaga, utom när det gäller vissa av de politiska institutionerna, speciellt regeringen. Utgångspunkten för vår förhoppning om svaga samband – utom när det gäller regeringen och i någon mån också riksdagen – är att verksamheter i ett gott samhälle bör kännetecknas av ett minimum av partipolitisering. Det gäller i första hand de offentliga institutionerna och det civila samhället, men även näringsliv och medier mår sannolikt bäst om de fungerar partipolitiskt neutralt, och uppfattas politiskt neutrala.

Tabell 2 Sambandet mellan partisympati och förtroende för olika institutioner, 2015 (andel stort förtroende i procent och eta)

		Samtliga	Partisypati									eta
			V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	FI	
Sjukvården	2013	63	60	68	73	78	67	66	66	55	-	.12
	2015	68	73	70	71	66	74	79	74	57	61	.14
Universitet	2013	55	64	60	70	73	72	56	62	48	-	.15
	2015	58	65	60	75	59	67	53	63	40	63	.19
Polisen	2013	55	37	55	54	66	66	71	60	43	-	.18
	2015	62	57	65	77	63	58	59	70	48	39	.21
Radio/tv	2013	49	50	59	55	55	50	48	48	33	-	.15
	2015	55	54	65	55	64	68	45	55	39	52	.24
Domstolarna	2013	46	38	46	56	57	58	55	57	26	-	.23
	2015	52	52	57	56	60	57	62	59	31	42	.24
Riksbanken	2013	48	29	45	48	55	61	61	62	36	-	.22
	2015	48	43	52	43	52	57	62	58	34	18	.22
Grundskolan	2013	42	49	52	42	57	46	44	45	29	-	.18
	2015	44	48	50	60	46	38	42	45	31	30	.19
FN	2013	42	42	44	51	57	46	46	49	34	-	.13
	2015	41	45	45	58	35	46	36	46	21	45	.28
Sv. Kyrkan	2013	30	25	32	34	57	37	58	35	23	-	.18
	2015	34	32	32	38	45	41	55	35	27	9	.18
Kungahuset	2013	32	12	30	26	55	34	59	47	34	-	.29
	2015	36	14	28	32	46	44	58	47	42	17	.29
Försvaret	2013	23	13	27	19	28	33	31	33	23	-	.16
	2015	29	23	30	32	21	32	29	37	24	18	.18
Dagspressen	2013	26	27	27	40	29	30	22	27	20	-	.13
	2015	29	30	32	36	41	36	30	33	18	18	.24
Riksdagen	2013	35	27	34	34	55	51	59	53	19	-	.30
	2015	28	36	40	36	26	26	30	27	10	24	.34
Regeringen	2013	40	14	23	35	62	67	74	77	34	-	.52
	2015	29	54	53	44	18	17	19	18	7	27	.49
Storföretagen	2013	22	11	16	17	28	28	23	40	24	-	.31
	2015	23	7	20	14	26	33	32	37	22	9	.32
De fackl. org.	2013	27	54	38	37	23	22	15	16	18	-	.30
	2015	25	43	37	38	20	18	15	16	12	25	.34
Bankerna	2013	28	15	27	23	31	35	33	32	13	-	.21
	2015	27	14	27	26	27	27	43	36	22	9	.34
Kommunstyr.	2013	19	15	28	22	33	17	34	21	12	-	.21
	2015	20	25	28	22	17	21	28	15	13	9	.21
EU-kommiss.	2013	17	12	16	18	23	28	28	28	7	-	.29
	2015	17	13	18	26	16	18	26	21	5	13	.30
EU-parlament	2013	17	10	16	20	25	23	23	27	8	-	.27
	2015	16	15	18	21	17	16	25	22	5	16	.29
Pol. Partierna	2013	18	16	18	24	28	28	25	28	10	-	.21
	2015	13	22	19	16	11	7	8	12	3	9	.30
Antal svar	2013	1 510	88	437	159	58	109	500	65	156	-	
	2015	1 478	108	353	108	110	69	316	53	215	31	

Kommentar: Resultaten kommer från de nationella SOM-undersökningarna 2013 (Alliansregering) och 2015 (S/MP-regering). Sambandsmättet eta kan variera mellan .00 (inget samband) och 1.00 (maximalt samband). Antalet FI-sympatisörer 2013 var för få för att kunna särredovisas, men även år 2015 är antalet svar få och måste tolkas med stor försiktighet.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013 och 2015.

Resultaten redovisas separat för SOM-mätningen 2013 och 2015 för att kunna belysa eventuella effekter av valet och regeringsskiftet 2014. Vi förväntar oss inga större förtroendeförändringar för de icke-politiska institutionerna på grund av maktskiftet i Rosenbad. Vi har visserligen sett att förtroendet för många samhällsinstitutioner gick upp valåret 2014 – liksom vi sett för tidigare valår (Holmberg och Weibull, 2015), men vi har ingen anledning att tro att det skulle vara en följd av en förändrad partipolitisk bedömning. För de politiska institutionerna däremot, speciellt för regeringen, är hypotesen att relativt tydliga förtroendeförskjutningar ska ha inträffat.

Utfallet av våra test är i flertalet fall i linje med hypoteserna. Sambanden mellan partisympati och grad av institutionsförtroende är båda mätåren i de flesta fall svaga, med eta-värden under .25 (62 procent av fallen i tabell 2)³. Endast en institution uppvisar ett starkt eta-samband upp emot .50. Det är regeringen. Förtroendet för svenska regeringen är som förväntat starkt partipolitiserat. År 2013 har borgerlig väljare ett klart högre regeringsförtroende än rödgröna väljare för den då sittande alliansregeringen. Efter maktskiftet 2014 blir det ombytta roller. I mätningen 2015 har rödgröna väljare, inklusive V-sympatisörer, ett högre förtroende för S/MP-regeringen än borgerliga väljare. Noterbart är att Sverigedemokraternas sympatisörer har ett högre förtroende för alliansregeringen 2013 (34 procent) än för S/MP-regeringen 2015 (7 procent).

Några andra institutioner som inte har ett starkt, men ett någorlunda tydligt förtroendesamband med väljarnas partisympatier (eta kring .30), är andra politiska institutioner som riksdagen, de politiska partierna, EU-kommissionen och EU-parlamentet, men däremot inte kommunstyrelserna. Det senare har sannolikt sin förklaring i att skillnader i partipolitisk profil skiljer sig åt mellan kommunerna och att detta innebär att skillnaderna utjämnas.⁴ Tre andra institutioner uppvisar också eta-samband kring .30 trots att de inte direkt är politiska. De institutionerna är storföretagen (.32), de fackliga organisationerna (.34) och Kungahuset (.29). När det gäller storföretagen och Kungahuset har de högre förtroende bland borgerliga sympatisörer än bland rödgröna. Mönstret är det omvända för de fackliga organisationerna. De röner ett högre förtroende bland rödgröna väljare än bland borgerliga. Samma mönster har observerats även i de tidigare förtroendemätningarna (Holmberg och Weibull, 2013b).

Regeringsskiftet 2014 får en tydlig effekt på förtroendet för regeringen – borgerliga sympatisörer tappar medan rödgröna stärker sitt förtroende. En motsvarande fast svagare effekt kan noteras för tilltron till riksdagen, en viss ökning av förtroendet bland rödgröna sympatisörer samtidigt som allianspartiernas väljare går klart ned i tilltro. Även förtroendet för de politiska partierna påverkas av regeringsskiftet, men så gott som enbart bland borgerliga anhängare. Bland alliansväljare går förtroendet för politiska partier klart ned efter valförlusten.

För övriga institutioner kan inte några påtagliga partirelaterade förtroendeändringar iakttas. Graden av statistiskt samband mellan partisympati och institutionsförtroende förändras dessutom inte heller av regeringsskiftet i de allra flesta

fall; detsamma gäller även flera av de politiska institutionerna. För några politiska institutioner – mest tydligt för regeringen – förändras dock mönstret på sambanden i och med maktskiftet. Men vi får stöd för vårt antagande att styrkan på sambanden vanligen inte påverkas.⁵ Annorlunda uttryckt uppvisar vissa institutioner även över tid ett relativt stabilt partipolitiskt mönster. Således finns förtroendet för de fackliga organisationerna främst bland vänstersympatisörer, medan Kungahuset, bankerna och storföretagen har sin uppbackning främst hos sympatisörer med allianspartierna.

Huvudslutsatsen av vår prövning av sambandet mellan partisympati och grad av förtroende för olika samhällsinstitutioner är att vår hypotes i det väsentliga får ett empiriskt stöd. Sambanden är i de flesta fall förväntat svaga och påverkas inte av ett regeringsskifte. Det förväntade stora undantaget från denna sanning är förtroendet för regeringen, och till en del också förtroendet för riksdagen. Här kan vi iakttä starka samband med människors partisympatier och också tydliga förändringar orsakade av regeringsskiften. Väljares värdegemenskap eller inte-värdegemenskap med partierna i en sittande regering färgar av sig på i vilken utsträckning de har tilltro till dem som har makten i Rosenbad.⁶

Ombyttligt förtroende för regeringen

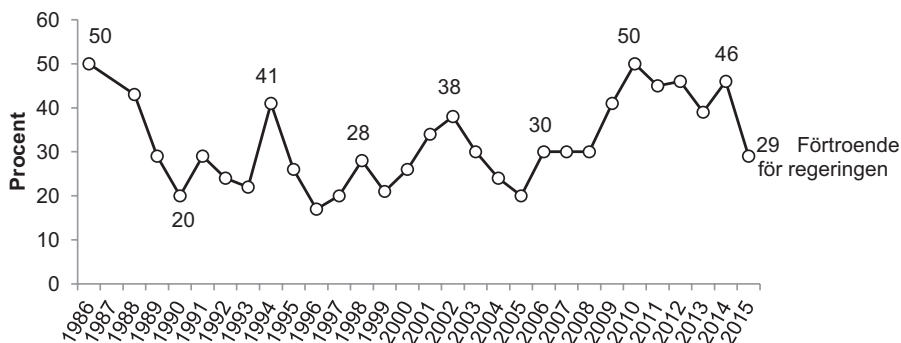
Utgångspunkten för vår studie var att pröva frågan om värdegemenskapens betydelse genom att studera förhållandet mellan regeringsförtroende och partisympati över tid med fokus på vad som hänt vid regeringsskiften. Under de tre decennier SOM-undersökningen ställt sina årligen återkommande frågor om samhällsförtroende har det förekommit fyra regeringsskiften. Vid två tillfällen har borgerliga partier tagit över från Socialdemokraterna, vid två har Socialdemokraterna tagit över, i det ena fallet tillsammans med Miljöpartiet.

Frågan är hur dessa skiften med något olika förutsättningar påverkat förtroendet för regeringen bland människor med olika partisympati. Innan vi går in mera i detalj på analysen av värdegemenskapen är det viktigt att påminna sig att regeringsförtroendet påverkas även av andra förändringar i samhället, exempelvis särskilda händelser eller ekonomiska konjunkturer. Om vi extraherar förtroendekurvan för regeringen från figur 1 – men utgår från andelen som har stort förtroende och inte från förtroendebalansen – blir det möjligt att peka på några mönster över de trettio åren (figur 2).

Den första iakttagelsen är att regeringsförtroendet ligger mycket högt i början av mätperioden. Det finns anledning att tro att den höga siffran för Ingvar Carlsons regering hösten 1986 var påverkad av den allmänpolitiska uppslutning som var en följd av mordet på Olof Palme våren samma år. De närmaste åren därefter föll förtroendet för regeringen relativt kraftigt. Om vi betraktar kurvan på regeringsförtroendet från omkring 1990 kan vi istället notera en successiv ökning i regeringsförtroendet: genomsnittet för 2010-talet ligger närmare 40 procent, i jämförelse med under 30 procent vid åren kring millennieskiftet. Det förväntade mönstret med högre regeringsförtroende under valår i jämförelse med åren före

och efter bekräftas med reservation för att det saknas data för året före valet 1988 och förtroendet kvarstod på samma nivå året efter valet 2010 (Holmberg och Weibull, 2015).

Figur 2 Andel stort förtroende för regeringen 1986–2015 (procent)

Kommentar: Avser andelen mycket/ ganska stort förtroende bland samtliga som svarat.

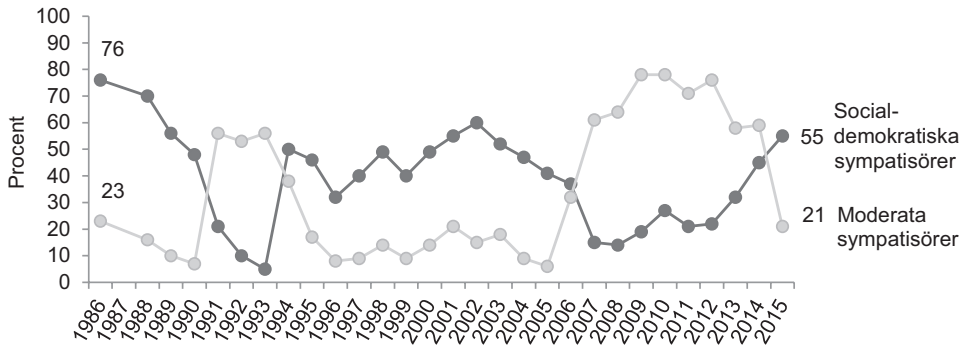
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Några år finns skäl att särskilt peka på. Ett sådant är valåret 1994 där regeringsförtroendet uppvisar en särskilt kraftig uppgång i jämförelse med förvalsåret 1993. Det var det år då Socialdemokraterna återtog regeringsmakten och regeringsskiftet medförde förhoppningar om att den då mycket svaga ekonomiska konjunkturen skulle vända snabbt.⁷ Så blev det inte och förtroendesiffrorna återgick till en lägre nivå året efter valet (Elliot, 1995; Weibull och Holmberg, 1996). Ett annat år som sticker ut något är 2001 då terrorattackerna i New York och Washington innebar ökad uppslutning kring regeringen. På motsvarande sätt medförde finanskrisen 2008-09 ett ökat stöd för regeringen och bidrog sannolikt till att Alliansregeringen återvaldes 2010 (Oscarsson och Holmberg, 2013).

Prövningen av värdegemenskapshypotesen görs i två steg. Det första avser graden av förändring i partisympatisörernas förtroende som en följd av regeringsskiftet, från borgerligt till socialdemokratiskt regeringsinnehav eller vice versa. Vårt antagande, i linje med vad tidigare visats för maktskiftet 2014, är att regeringsskiftet innebär att de partipolitiska förtecknen ändrar sig. Ett regeringsskifte där de borgerliga tar över efter Socialdemokraterna medför att borgerliga partisympatisörers regeringsförtroende ökar från förvalsår till eftervalsår, medan S-väljare får mindre förtroende för regeringen; ett skifte från borgerligt till socialdemokratiskt regeringsinnehav innebär på motsvarande sätt att de borgerliga sympatisörerna tappar förtroende för regeringen, medan de socialdemokratiska samtidigt ökar sitt förtroende. I vår prövning har vi valt att utgå från förhållande mellan förvals- och eftervalsår, eftersom

datainsamlingsperioden för SOM-undersökningen gör det vanskligt att använda resultatet för valåren.⁸ Vidare har vi inte inkluderat samtliga partiers sympatisörer utan begränsat oss till Moderaterna och Socialdemokraterna i egenskap av att vara de två största partierna inom respektive block.

Figur 3 Förtroende för regeringar bland S- respektive M-sympatisörer (procent)

Kommentar: Avser andelen med mycket/ganska stort förtroende.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2015.

När vi granskar de fyra regeringsskiftena har vi sammanlagt åtta observationer. Vi kan konstatera att utfallet i samtliga fall går i hypotesens riktning: när en regering har samma värdegrund som väljaren ökar hans förtroende för regeringen. När det gäller de val där de borgerliga vinner regeringsmakten ökar de moderata sympatisörernas förtroende från förvals- till eftervalsår från 7 till 53 procent (1991) och från 6 till 61 procent (2010) medan de socialdemokratiska sympatisörernas minskar från 48 till 10 respektive från 41 till 15 procent (figur 3). När det gäller de val där Socialdemokraterna vinner ökar S-sympatisörernas förtroende från 5 till 46 (1994) respektive 32 till 55 procent (2014), medan det bland moderata sympatisörer blir en nedgång från 56 till 17 respektive från 58 till 21 procent. I genomsnitt förändras S-sympatisörernas förtroende för regeringen med 32 procentenheter vid de fyra regeringsskiftena. Motsvarande förändring är ännu större för moderata sympatisörer, hela 44 procentenheter. Både socialdemokratiska och moderata sympatisörer har således ett mycket ombytligt regeringsförtroende. De sluter upp när det egna partiet regerar, inte när andra styr; helt i linje med värdegemenskapshypotesen.

I det andra steget handlar det om att granska de val då det inte sker ett regeringsskifte. Vad händer då? Enligt vår grundläggande hypotes ska i princip inget hända. Eftersom värdegemenskapsrelationen inte ändras ska inte heller förtroendet

påverkas. Och det är också det vi kan observera i de tre val – 1998, 2002 och 2010 – där hypotesen kan prövas. S-sympatisörer ligger i stort sett på samma nivå i för- och eftervalsmätningarna: genomsnittsskillnaden är enbart två procentenheter. Motsvarande differens för M-sympatisörerna är lika liten, tre procentenheter mellan för- och eftervalsår. Är regeringen densamma ändrar sig inte heller väljarnas regeringsförtroende.⁹

Det finns ytterligare ett perspektiv att tillfoga. Det gäller frågan vad som händer med regeringsförtroendet det år då en sittande regering vinner valet och därmed sitter kvar. I konsekvens med vår hypotes bör förtroendet för den regering som får sitta kvar att förbli oförändrat både bland regeringens sympatisörer och bland oppositionens. Vi kan pröva antagandet på tre val (1998, 2002 och 2010). Det visar sig att det får empiriskt stöd. Om vi jämför graden av regeringsförtroende omedelbart efter valen 1998, 2002 och 2010 med förtroendet året före valen begränsar sig förändringen i regeringsförtroendet till i genomsnitt 6 procentenheter upp eller ner; en fluktuation i närheten av den statistiska felmarginalen.¹⁰

Starkt polariserat förtroende för regeringen

Det finns ett starkt samband mellan partisympati och graden av förtroende för en sittande regering. Sambandet är klart starkare än alla andra samband mellan partisympati och förtroende för olika samhällsinstitutioner. Regeringsförtroende i Sverige är mycket påtagligt strukturerat av väljarnas sympatier för regeringspartier eller för oppositionspartier. Vår hypotes att förtroendet för makthavarna i Rosenbad skulle vara tydligt partipolariserat och styrt av människors olika grad av värdegemenskap med en sittande regering får ett starkt stöd. Det stödet förstärks ytterligare när vi kan visa att väljarnas förtroende för en regering är mycket känsligt för byte av regering. Värdegemenskapen gör att väljarna följer sina partisympatier när det kommer en ny regering. Socialdemokratiska sympatisörer tappar förtroende när det blir en borgerlig regering och återfår förtroende när en S-regering återkommer. Ett motsvarande mönster återfinns också hos M-anhängare. De är mer förtroendefulla när det blir en borgerlig regering, och förlorar i tilltro när det blir en S-regering.

Kopplingen mellan partisympati och förtroende för regeringen är inte unik och knappast heller överraskande. Tendensen finns också för andra politiska institutioner som t ex för riksdagen och för de politiska partierna. Och för några på pappret "opolitiska" institutioner som storföretagen och mindre politiska institutioner som Kungäuset. Det unika med förtroendet för regeringen är att graden av samband med partisympatierna är så stark. Klart starkare än för t ex riksdagen. Och så bör det normativt vara i en parlamentarisk demokrati baserad på representation via politiska partier. Regeringen skall vara partisk och den skall bedömas partiskt av väljarna. Värdegemenskapen skall spela en roll. Företräder regeringen de väljare som valde den? Genomförs den politik som utlovas?

Andra politiska institutioner, tydligen för riksdagen, har också till en del ett partiskt uppdrag i en parlamentarisk demokrati (Holmberg m fl, 2015). Men inte lika utmejslat som för regeringen även om förändringsmönstren över tid är förhållandevis lika. Dock riksdagen utser regeringen och har därmed indirekt en partisk roll, vid sidan av att riksdagen också skall vara ett "level playing field" och företräda hela svenska folket.

Att sambandet mellan partisympati och förtroende för regeringen är starkt i Sverige är alltså både teoretiskt förväntat och normativt positivt. Så bör det vara i en partibaserad representativ demokrati. Detsamma kan sägas om frånvaron eller den svaga förekomsten av samband mellan partisympati och förtroende för de flesta andra samhällsinstitutioner i Sverige.¹¹ Människors förtroendebedömningar av myndigheter, näringsliv, civila sektorn, massmedia är föga partipolitiserade i dagens Sverige. Det är ett friskhetstecken för svensk demokrati.

Noter

- ¹ Balansmättet kan variera mellan +100 (alla svarspersoner anger högt förtroende) och -100 (alla svarspersoner anger lågt förtroende). I beräkningen av balansmättet ingår således inte alternativet "varken högt eller lågt förtroende". Vår erfarenhet är att detta alternativ rymmer både personer som placerar institutionsförtroendet i mitten och personer som inte kan ta ställning.
- ² Observera att dessa två institutioner började mätas först 1994 (Svenska kyrkan) och 1995 (Kungahuset)
- ³ Om eta se kommentaren till tabell 2.
- ⁴ Att det finns ett visst samband stöds av att S/MP-ledningen i Stockholms kommun år 2015 har större förtroende bland V/S/MP-sympatisörer än den borgerliga kommunledningen hade år 2013; bland Alliansens sympatisörer är dock skillnaden liten mellan de två mätpunkterna. Resultatet ska tolkas med försiktigt på grund av det begränsade antalet svarspersoner.
- ⁵ Tre institutioner uppvisar relativt klara förändringar i eta-sambanden mellan mätningarna 2013 och 2015. De institutionerna är FN, radio/TV och dagspressen. I samtliga fall förstärks sambanden. Och i alla tre fallen är det Sverigedemokraterna som är huvudorsaken till de förändrade/förstärkta sambanden. SD-sympatisörer har lägre förtroende för de flesta institutioner än svensken i gemen, även för FN, radio/TV och dagspressen. Och SD-sympatisörer är fler och väger tyngre i resultaten 2015 än 2013. Jämfört med svensken i allmänhet har Sverigedemokraternas anhängare endast ungefär samma eller något högre förtroende för tre institutioner – Kungahuset, försvaret och storföretagen (tabell 2).
- ⁶ Vi har genomfört motsvarande analys även efter svarspersonernas självplacering på en vänsterhöger-skala. Den ger i stort sett samma resultat. Både 2013

och 2015 kom den största ideologiska polariseringen till uttryck i fråga om regeringen med cirka 45 procentenheters förtroendedifferens mellan personer som placerade sig längst till höger och dem som placerade sig längst till vänster – men 2013 var det personer till höger som hade störst förtroende, medan det 2015 var personer till vänster. Andra institutioner med relativt stark polarisering 2015 var Kungahuset, storföretagen och de fackliga organisationerna (cirka 30 procentenheters förtroendeskillnad mellan personer med vänster- respektive högerideologi).

- ⁷ Möjligen påverkades det stora regeringsförtroendet även av folkomröstningen om Sveriges EU-medlemskap som hölls hösten samma år och delvis sammanföll i tid med SOM-undersökningens datainsamling. Det kan i sammanhanget tillfogas att EU-valen inte påverkar förtroendet för regering och riksdag på samma sätt som riksdagsvalen. Det finns även vissa mätproblem att väga in (se not 9).
- ⁸ Genom att datainsamlingen för den årliga SOM-undersökningen äger rum från slutet av september till slutet av januari, där den stora majoriteten samlas in under oktober, kan det vid regeringsskiftet kan det innebära oklarhet om vilken regering som avses beroende på när undersökningen besvaras, särskilt då utfallet inte är helt entydigt. I 2014 års undersökning visade sig således att bland dem som svarade *före* regeringsförklaringen av den nya socialdemokratiska regeringen var regeringsförtroendet bland M-sympatisörer 71 procent och bland S-sympatisörer 42 procent. Svarsmönstret tyder på att flertalet bedömer den avgående moderatledda alliansregeringen (Holmberg och Weibull, 2015).
- ⁹ En ytterligare iakttagelse är att regeringsförtroendet, oavsett vilket parti som har regeringsmakten, i tre fall av fyra tenderar att klart minska åren före ett makt-skifte. Det gäller S-sympatisörer före valen 1991 och 2006 och M-sympatisörer före valet 2014. Undantaget är M-sympatisörerna inför valet 1994. Det är inte orimligt att också tolka sådana tendenser som uttryck för en minskande värdegemenskap. När partisympatisörer tappar förtroende för "sin" regering kan det uppfattas som att de inte längre känner samma värdegemenskap med dess politik.
- ¹⁰ Ett annat möjligt antagande kan vi kalla glädje- och sorgehypotesen. Det utgår från vad som händer med regeringsförtroendet det år då en sittande regering vinner valet och därmed sitter kvar. Det bör då förväntas att förtroendet för den regering som får sitta kvar omedelbart efter valet borde få en extra ökad uppslutning (glädjehypotesen) bland regeringens partisympatisörer, medan regeringsförtroendet bör minska bland den förlorande oppositionens sympatisörer (sorgehypotesen). Det visar sig för de tre val då antagandet kan prövas att det saknar empiriskt stöd. När det gäller regeringspartier som får sitta kvar ökar förtroendet marginellt i två av de tre valen, men inte i det tredje. För

oppositionspartier minskar sitt regeringsförtroende i två av de tre fallen, alltså i motsats till antagandet.

- ¹¹ De samband som ibland trots allt finns kan ofta kopplas till ett enskilt partis väljare som har påtagligt lägre förtroende för de flesta samhällsinstitutioner i Sverige än vad som är fallet bland folk i allmänhet. Det är något som är utmärkande för Sverigedemokraternas sympatisörer.

Referenser

- Aronsson, Gunnar, Karlsson, Jan, (2001; red) *Tillitens ansikten*. Lund: Studentlitteratur.
- Elliot, Maria (1995) Förnyat samhällsförtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det gamla riket*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (1994) Partierna tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, S, Weibull, L (1994) *Vägval* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Lindberg, Staffan och Svensson, Richard (2015) *Trust in Parliament*. Stellenbosch: Department of Political Science; University of Stellenbosch.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2013a) Det viktiga institutionsförtroendet. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2013b) *Förtroendet för samhällets institutioner. Utvecklingen i Sverige 1986-2012*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2014) Institutionsförtroende mellan berördhet och mediebevakning. I Bergström, A, Oscarsson, H (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2015) Demokratins haloeffekt. I Bergström, A, Johansson, B, Oscarsson, H, Oskarson, M (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2016) Valfärdsolitik och välfärdsopinion valåret 2014 i Sverige och Värmland. I Norell, PO, Nilsson, L (red) *Värmländska utmaningar – politik, ekonomi, samhälle, kultur och medier*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Oscarsson, Henrik, Holmberg, Sören (2013) *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Strömbäck, Jesper, Johansson, Bengt (2006) Valens mobiliserande kraft. Förtroendet för staten. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Trägårdh, Lars (red, 2009) *Tillit i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS förlag.
- Weibull, Lennart, Holmberg, Sören (1996) Föränderligt förtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Mitt i nittioalet*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

TROTS VARNINGSKLOCKOR, INGA TECKEN PÅ FÖRSVAGAD SOCIAL SAMMANHÅLLNING

JESPER STRÖMBÄCK

Sammanfattning

För att ett samhälle ska fungera krävs att den sociala sammanhållningen är tillräckligt stark. I ljuset av ökad heterogenitet och ökad individualisering hos svenska folket, men också en medietutveckling präglad av ökad fragmentisering, är det många som befärar att den sociala sammanhållningen håller på att försvagas. Både internationellt och nationellt har regeringar tillsatt utredningar för att undersöka och stärka den sociala sammanhållningen. Mot den bakgrunden undersöker det här kapitlet den subjektiva sociala sammanhållningen i Sverige. Mer specifikt undersöks i vilken grad människor känner att de är en del av och behövs i det svenska samhället, i vilken grad människor känner samhörighet med människor som tillhör andra grupper än den egna, och om det finns något samband mellan den subjektiva sociala sammanhållningen och människors medieanvändning. Resultaten visar att den subjektiva sociala sammanhållningen i Sverige är stark, även om det finns skillnader mellan olika grupper, och att sambanden med människors medieanvändning är svaga.

Samhället och dess förmåga att fungera – hur samhället överhuvudtaget är möjligt – tillhör de klassiska frågorna inom sociologin (Simmel, 1981; Tönnies, 2002). För att samhället ska fungera krävs det att människor är villiga att samarbeta och interagera med såväl människor som institutioner som i allt väsentligt är okända för dem. Det krävs en solidaritet som sträcker sig bortom dem man känner och har direkta kontakter med: annars skulle viljan att betala skatt snabbt reduceras vilket antingen skulle leda till ökade svårigheter att finansiera gemensamma åtaganden eller behov av ökad kontroll och mer tvångsåtgärder (Rothstein, 2002; Uslaner, 2002).

Samtidigt präglas nutida samhällen av ett intrikat samspel mellan ökad heterogenitet och tendensen att söka sig till likar. Å ena sidan har människor en – mer eller mindre stark – dragning åt homofili, det vill säga "the principle that a contact between similar people occurs at a higher rate than among dissimilar people". (McPherson m.fl., 2001, s. 416). Samma tendens avspeglar sig i människors exponering för medierad information, där forskning visar att människor har en – mer eller mindre stark – tendens att föredra och välja information som bekräftar de egna verklighetsuppfattningarna och åsikterna (Garrett, 2009; Stroud, 2011). Å andra sidan har mångfalden, heterogeniteten och skillnaderna mellan grupper vad gäller allt från etnisk bakgrund till ekonomiska villkor och boende ökat samtidigt som

människor förväntar sig att själva kunna forma sina liv samt mötas av respekt för de val de har gjort. I allt större utsträckning både vill och måste människor göra sina personliga val, vilket leder till att individualismen institutionaliseras (Beck & Beck-Gernsheim, 2001).

Detta väcker en rad frågor om den sociala sammanhållningen och hur den påverkas av samhällsprocesser i riktning mot ökad komplexitet och heterogenitet. Många befarar också att den sociala sammanhållningen är på väg att försvagas. Internationellt har flera regeringar och organisationer som Världsbanken tagit initiativ till att undersöka och stärka den sociala sammanhållningen (Colletta m.fl., 2001; Stanley, 2013). I Sverige var social sammanhållning en av de framtidsutmaningar som den tidigare borgerliga regeringens Framtidskommission identifierade (Levay, 2013; Strömbäck, 2013), och i debatten framförs återkommande påståenden om att ”någonting håller på att gå sönder” (Socialdemokraterna, 2014). I ljuset av den ökade migrationen var det också många som under 2015 varnade för ”systemkollaps” och för att den sociala sammanhållningen skulle undermineras. Exakt vad som håller på att gå sönder är inte alltid klart, men det tycks finnas en bred oro – både till vänster och höger i politiken – för att den sociala sammanhållningen håller på att försvagas.

Samtidigt är det ofta oklart vad social sammanhållning syftar på. Inom litteraturen finns en rad definitioner, vilka ibland syftar på objektiva förhållanden, ibland på subjektiva förhållanden, och ibland blandar objektiva och subjektiva dimensioner. Vad som utmärker definitioner som betonar objektiva förhållanden är att de fokuserar på förekomsten av diverse objektivt existerande skillnader – exempelvis löneskillnader eller etnisk mångfald – mellan grupper i samhället. Vad som utmärker definitioner som betonar subjektiva förhållanden är att de fokuserar på hur människor upplever sig själva i förhållande till samhället i stort eller olika grupper i samhället (jfr. Bollen & Hoyle, 1990; Chan m.fl., 2006; Friedkin, 2004).

Utgångspunkten här är att social sammanhållning handlar om hur människor upplever sig själva i förhållande till samhället i stort och andra grupper i samhället, vad som kan kallas *subjektiv social sammanhållning*. Det innebär inte att objektiva skillnader mellan grupper är utan betydelse. De kan vara viktiga i sig och de kan påverka hur människor upplever sig själva i förhållande till andra. Oavsett hur stora de objektiva skillnaderna är kan människor samtidigt fästa störst vikt vid det som förenar eller skiljer grupper åt, och det som i slutändan har störst betydelse är i vilken grad människor känner tillhörighet och gemenskap med andra *trots de olikheter som finns*. Eller för att citera Simmel (1981, sid. 68): ”Medvetandet att tillsammans med andra bilda en enhet, är faktiskt i detta fall hela den enhet som gäller”.

Ur det perspektivet kan ett samhälle präglad av stark *subjektiv social sammanhållning* beskrivas som ett samhälle där människor känner gemenskap och tillit till varandra, där de upplevda avstånden och konflikterna mellan grupper är små, och där toleransen för olikheter är stor. Subjektiv social sammanhållning skulle därför

kunna beskrivas som det kitt som håller samman i övrigt heterogena samhällen (jfr. Bollen & Hoyle, 1990; Chan m.fl., 2006).

Mot den bakgrunden är ett syfte med det här kapitlet att undersöka den subjektiva sociala sammanhållningen i Sverige. Ett annat syfte är att undersöka om det finns samband mellan den subjektiva sociala sammanhållningen och människors mediekonsumtion. För de flesta utgör medier den viktigaste källan till information om allt bortom den egna vardagen, och via medier kan gemensamma referensramar formas för människor som annars inte har särskilt mycket gemensamt. Av dessa skäl har det rests farhågor för att en allt mer fragmenterad mediekonsumtion skulle kunna leda till försvagad social sammanhållning (Strömbäck, 2015b; Sunstein, 2007). Det finns därför anledning att studera vilken betydelse mediekonsumtionen har för den subjektiva sociala sammanhållningen. Ett tredje syfte är att följa upp en studie baserad på 2014 års nationella SOM-undersökning för att analysera om det har skett några förändringar mellan 2014 och 2015 (jfr. Strömbäck, 2015a).

Social sammanhållning: känslan av att höra till samhället

Samtidigt som det råder enighet om att social sammanhållning är central för att ett samhälle ska fungera är det inte självklart hur graden av social sammanhållning ska mätas. Det gäller även inom den forskning som fokuserar på den subjektiva sociala sammanhållningen. Det kanske vanligaste måttet handlar om den sociala tilliten, det vill säga i vilken grad människor anser att man kan lita på ”människor i allmänhet”. Det har teoretisk tyngd och fördelen att det har undersökts under längre tidsperioder och i många länder, vilket underlättar jämförelser både över tid och mellan länder. Här visar forskning att Sverige präglas av en både hög och stabil grad av social tillit (se kapitel av Holmberg & Rothstein; Trägårdh m.fl., 2013).

Att bara fokusera på den sociala tilliten är dock otillräckligt. Social tillit är en viktig del av, men inte nödvändigtvis detsamma som, subjektiv social sammanhållning. Tvärtom betonar forskning att social sammanhållning är ett flerdimensionellt fenomen vilket kräver flera indikatorer (Bollen & Hoyle, 1990; Green & Janmaat, 2011; Friedkin, 2004). När Bertelsmann Stiftung har utvecklat sitt *Social Cohesion Radar* definierar de därför social sammanhållning utifrån nio olika dimensioner, däribland social tillit, förtroende för nationella institutioner, tolerans och respekt för sociala normer. Var och en av dessa mäts sedan med flera olika mått (Dragolov m.fl., 2013). Även då visar internationella jämförelser intressant nog att den sociala sammanhållningen i Sverige ligger i topp, tillsammans med de andra nordiska länderna (Dragolov m.fl., 2013). Detsamma visar en studie som gjordes av EU-kommissionen för några år sedan (2010). Den fokuserade på i vilken grad människor känner sig som en del av samhället och hur stora spänningar man upplever mellan olika grupper.

En viktig aspekt av den subjektiva sociala sammanhållningen är att den handlar både om hur man *tänker* och hur man *känner*. I den här studien undersöks den

därför genom två breda frågor. Den första syftar till att fånga det affektiva elementet av subjektiv social sammanhållning och undersöks genom att människor fick ta ställning till två påståenden: ”Jag känner mig som en del av det svenska samhället” och ”Jag känner att jag behövs i det svenska samhället”. Svaren redovisas i tabell 1, tillsammans med resultaten från föregående års nationella SOM-undersökning.

Tabell 1 *Upplevelsen av att tillhöra och behövas i samhället, 2014–2015 (procent)*

	Jag känner mig som en del av det svenska samhället		Jag känner att jag behövs i det svenska samhället	
	2015	2014	2015	2014
Instämmer helt	72	72	55	54
Instämmer delvis	23	22	32	33
Instämmer knappast	4	4	9	9
Instämmer inte alls	1	2	4	4
Procent	100	100	100	100
Antal svar	1 675	1 670	1 643	1 657

Kommentar: Frågan lyder: *I vilken utsträckning instämmer du i följande påståenden?* Svarsalternativen är *Instämmer inte alls*, *Instämmer knappast*, *Instämmer delvis* och *Instämmer helt*. Basen utgörs av de som har svarat på hela frågan. Procent avrundade till närmast hela tal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Innan resultaten diskuteras närmare kan det vara värt att påminna om att man alltid ska vara försiktig med nivåskattningar. Med tanke på att det sannolikt finns ett samband mellan viljan att delta i enkätundersökningar och känslan av att vara en del av och behövas i samhället är det också troligt att resultaten överskattar den subjektiva sociala sammanhållningen. Med det sagt visar resultaten att det är en tydlig minoritet som svarar att de inte känner sig som en del av samhället (5 procent) eller att de inte behövs i samhället (13 procent). Jämför vi resultaten med föregående års undersökning visar det sig dessutom att andelarna som svarar att de känner sig som en del av respektive att de behövs i det svenska samhället är nästan identiska (Strömbäck, 2015a). Det finns med andra ord inget i resultaten som på kort sikt tyder på en försvagning av den subjektiva sociala sammanhållningen.

En första analys av vilka grupper det är som inte känner att de är en del av eller behövs i det svenska samhället indikerar att det finns några mönster (tabell 2). När det gäller att *inte* känna sig som en del av samhället gäller det i högre grad dem som är födda i ett annat land eller som har dubbelt medborgarskap, lågutbildade och låginkomsttagare. Det gäller också i högre grad dem som tillhör riksdagens ytterkantspartier, Vänsterpartiet och Sverigedemokraterna. När det gäller att *inte* känna att man behövs i det svenska samhället gäller det i högre grad män, den

Tabell 2 Upplevelsen av att inte tillhöra och behövas i samhället i olika grupper. Andelen som inte känner att de är en del av samhället och andelen som känner att de inte behövs, 2015 (procent)

	Jag känner mig <u>inte</u> som en del av det svenska samhället	Jag känner <u>inte</u> att jag behövs i det svenska samhället
Alla	5	13
Kön		
Man	6	16
Kvinna	5	11
Ålder		
16–29 år	8	22
30–49 år	6	8
50–64 år	5	8
65–85 år	5	19
Medborgare		
Sverige	5	13
Annat land	17	11
Både Sverige och annat land	12	21
Utbildning		
Låg utbildning	11	19
Medellåg utbildning	6	18
Medelhög utbildning	4	14
Hög utbildning	3	6
Årsinkomst hushåll		
Max 300 000	11	22
301 000–700 000	4	12
Mer än 700 000	3	6
Boende		
Ren landsbygd	7	14
Mindre tätort	7	14
Stad eller större tätort	4	13
Stockholm, Göteborg, Malmö	7	15
Partisynpat		
Vänsterpartiet	10	15
Socialdemokraterna	4	13
Centerpartiet	5	10
Folkpartiet	1	9
Moderaterna	3	13
Kristdemokraterna	0	4
Miljöpartiet	4	5
Sverigedemokraterna	10	21

Kommentar: För frågans lydelse samt svarsalternativ, se tabell 1. Basen utgörs av de som har svarat på hela frågorna. Procent avrundade till närmast hela tal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015. n = 1603–1675.

ungsta och äldsta åldersgruppen, dem som har dubbelt medborgarskap, dem som har låg eller medellåg utbildning, och låginkomsttagare. Partipolitiskt gäller det framförallt dem som sympatiserar med Sverigedemokraterna. I stort är det samma mönster som föregående år. Och även om det finns vissa skillnader mellan i vilken grad man känner att man är en del av respektive behövs i det svenska samhället finns det en samvariation (Pearson's $r = .57$). Svaren bildar därmed en *perceptuell utanförskapsdimension*.

Att jämföra procentandelar ger dock inte hela bilden, framförallt inte om man söker ett svar på vad som kan förklara i vilken grad människor inte känner sig som en del av respektive att de behövs i samhället. För att fördjupa analysen har en multipel regressionsanalys därför gjorts. Den beroende variabeln utgörs av ett *utanförskapsindex*, som bygger på i vilken grad man känner sig som en del av och som att man behövs i samhället. Det går från 0–6 med ett medelvärde på 5, och högre värden indikerar att man i högre grad känner sig som en del av och som att man behövs i det svenska samhället. De oberoende variablerna utgörs av de sociodemografiska faktorer som återfinns i tabell 2.

Resultaten visar att det finns flera signifikanta samband mellan utanförskapsindexet och flera sociodemografiska faktorer (tabell redovisas ej). Mer specifikt visar resultaten att det finns ett samband med ålder, där åldersgrupperna 30–39 år (.29), 50–64 år (.39) och 65–85 år (.22) i *lägre* grad än den yngsta åldersgruppen (16–29 år) befinner sig i ett perceptuellt utanförskap. Det finns också ett samband med utbildning, där de med medelhög (.23) och hög (.41) utbildning i *lägre* grad än de med låg utbildning befinner sig i perceptuellt utanförskap. Detsamma gäller dem med medelhög (.39) och hög (.58) sammanlagd årsinkomst jämfört med dem med låg inkomst. Omvänt befinner sig personer med annat (–.31) eller dubbelt (–.54) medborgarskap i högre grad i perceptuellt utanförskap än dem med svenskt medborgarskap. Vad gäller partisympati visar resultaten två signifikanta samband. Om man har dem som sympatiserar med socialdemokraterna som referenskategori finns det ett positivt samband mellan utanförskapsindexet och sympati för kristdemokraterna (.36) och ett negativt samband med sympati för Sverigedemokraterna (–.35). I stort bekräftar dessa resultat de mönster som framkommer av tabell 2.

Lika eller olika: samhörighet med andra grupper

En annan aspekt av den subjektiva sociala sammanhållningen handlar om den upplevda samhörigheten med andra människor, i synnerhet dem som tillhör andra grupper än vad man själv gör. Samtidigt om det är ett mänskligt drag att dela in människor i ”vi” och ”dom” och att söka sig till likar (McPherson m.fl., 2001) är det inte självklart vilka som ska räknas in i ”vi” och ”dom”. Det finns alltid både sådant som förenar och skiljer människor åt, och i varje läge kan människor fästa störst vikt antingen vid det som förenar eller skiljer dem åt. I vilken grad män-

niskor upplever samhörighet med grupper som skiljer sig från den egna är därför en viktig indikator på den subjektiva sociala sammanhållningen.

För att undersöka detta ställdes respondenterna inför frågan om i vilken grad som de känner samhörighet med människor som i olika avseenden tillhör andra grupper än vad man själv gör, till exempel med avseende på etnisk bakgrund, ekonomisk ställning, livsstil och politiska åsikter. Resultatet redovisas i tabell 3.

Tabell 3 Upplevd samhörighet med olika grupper i samhället, 2015 (procent)

*I vilken utsträckning
känner du samhörighet
med följande
grupper i samhället?
Människor som...*

	Ingen samsamhörighet	Inte särskilt stor samsamhörighet	Ganska stor samsamhörighet	Mycket stor samsamhörighet	Balans- mätt	Procent	Antal svar
– har en helt annan utbildning än jag	5	17	67	11	+56	100	1 615
– har en helt annan ekonomi än jag	6	29	57	8	+30	100	1 622
– har helt andra politiska åsikter än jag	8	30	54	8	+24	100	1 607
– har en annan sexuell läggning än jag	17	24	47	12	+18	100	1 613
– har en annan religion än jag	13	32	48	7	+10	100	1 605
– har helt annan etnisk bakgrund än jag	11	35	47	7	+9	100	1 614
– har en helt annan livsstil än jag	10	39	45	6	+2	100	1 625
– kommer från en annan kultur än jag	14	36	43	7	±0	100	1 614

Kommentar: Frågan lyder: *I vilken utsträckning känner du samhörighet med följande grupper i det svenska samhället?* Svarsalternativen är *Människor som... har en helt annan ekonomi än jag, har helt annan etnisk bakgrund än jag, kommer från en helt annan kultur än jag, har en helt annan utbildning än jag, har en annan sexuell läggning än jag, har helt andra politiska åsikter än jag, har en helt annan livsstil än jag, har en annan religion än jag.* Basen utgörs av de som har svarat på hela frågan. Procent avrundade till närmast hela tal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015. n = 1 607–1 625.

Resultaten i tabellen är rangordnade efter i vilken grad som människor känner samhörighet med de olika grupperna. I topp ligger dem som har en helt annan utbildning, följt av dem som har en helt annan ekonomi, helt andra politiska åsikter och en annan sexuell läggning. De grupper som flest känner liten samhörighet med utgörs av dem som har en annan religion, en annan etnisk bakgrund, en annan

livsstil och dem som kommer från en annan kultur än vad man själv gör. Jämfört med förra årets undersökning är det exakt samma mönster, och överlag är skillnaderna mellan åren små. Då var balansmåttan följande: en helt annan utbildning (+50), en helt annan ekonomi (+20), helt andra politiska åsikter (+20), annan sexuell läggning (+12), annan religion (+10), helt annan etnisk bakgrund (+10), helt annan livsstil (+/-0) och en annan kultur (-2). Om något har samhörigheten med människor som tillhör andra grupper än vad man själv gör ökat.

En faktoranalys visar att svaren faller inom en och samma dimension, vilken förklarar 59 procent av variansen. Det gör det möjligt att bygga ett *samhörighetsindex* som fångar graden av samhörighet med grupper som skiljer sig från den man själv tillhör (Cronbach's alpha = .90). Indexet sträcker sig från 0 (ingen samhörighet med någon av grupperna) till 24 (mycket stor samhörighet med alla grupper), med ett medelvärde på 12,6 (standardavvikelse 4,7). I tabell 4 redovisas medelvärdet för olika grupper i befolkningen.

Resultaten visar att graden av samhörighet med människor som skiljer sig från hur man själv är varierar mellan grupper bland de svarande. Liksom tidigare finns det dock skäl att inte bara jämföra medelvärden utan att också göra en multipel regressionsanalys. Om man enbart fäster vikt vid signifikanta samband visar resultaten att kvinnor känner mer samhörighet än män (.89), att personer med medellåg (2.35), medelhög (2.75) och hög utbildning (2.70) känner mer samhörighet än lågutbildade, att personer med medelhög (2.70) och hög (1.26) inkomst känner mer samhörighet än personer med låg inkomst och att dem som sympatiserar med Sverigedemokraterna känner mindre samhörighet (-2.08) än dem som sympatiserar med socialdemokraterna. De visar också att personer i åldrarna 50–64 år (-.94) och 64–85 år (-2.23) känner mindre samhörighet än den yngsta åldersgruppen.

Om man utgår från indexet innebär ett indexvärde på mindre än 9 att man inte känner någon eller inte särskilt stor samhörighet med någon av de grupper av människor som ingår i frågan. Av de svarande har, precis som föregående år, 20 procent ett indexvärde lägre än 9. Det kan jämföras med de 5 procent av som inte känner sig som en del av samhället och de 13 procent som inte känner att de behövs i samhället. Vilket som är det bästa måttet på social sammanhållning är en öppen fråga, men resultaten visar att det finns en grupp människor i Sverige som befinner sig i perceptuellt utanförskap. Samtidigt handlar det om en mycket klar minoritet, och det finns ingenting i resultaten som tyder på att det perceptuella utanförskapet skulle ha ökat eller att den sociala sammanhållningen skulle ha försvagats sedan 2014.

Tabell 4 Graden av samhörighet med grupper som skiljer sig från den egna personen, 2015 (genomsnittligt indexvärde, 0–24)

	Samhörighetsindex
Alla	12,6
Kön*	
Man	11,9
Kvinna	13,3
Ålder*	
16–29 år	13,9
30–49 år	13,9
50–64 år	13,0
65–85 år	10,6
Medborgare	
Sverige	12,6
Annat land	12,5
Både Sverige och annat land	12,9
Utbildning*	
Låg utbildning	8,8
Medellåg utbildning'	12,8
Medelhög utbildning	13,3
Hög utbildning	13,7
Årsinkomst hushåll*	
Max 300 000	11,1
301 000–700 000	12,7
Mer än 700 000	14,0
Boende*	
Ren landsbygd	11,8
Mindre tätort	12,1
Stad eller större tätort	12,9
Stockholm, Göteborg, Malmö	13,6
Partisynpati*	
Vänsterpartiet	13,5
Socialdemokraterna	12,2
Centerpartiet	12,9
Folkpartiet	13,7
Moderaterna	13,1
Kristdemokraterna	13,3
Miljöpartiet	14,3
Sverigedemokraterna	9,8

Kommentar: För frågans lydelse samt svarsalternativ, se tabell 1. Basen utgörs av de som har svarat på hela frågorna. * Indikerar att skillnaderna mellan grupperna är statistiskt signifikanta (one-way Anova) på åtminstone 0,05-nivån.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015. n = 1 506–1 543.

Medierna och den sociala sammanhållningen

Teoretiskt sätt finns det mycket som talar för att det ska finnas ett samband mellan medieutbudet, människors medieanvändning och den sociala sammanhållningen (för en vidare diskussion, se Strömbäck, 2015b). Av betydelse i det sammanhanget är såväl vilka medier och vilket medieinnehåll som finns tillgängligt och vilket medieinnehåll som människor tar del av. I grunden handlar mediernas potentiella betydelse om att medier utgör den viktigaste källan till information om allt sådant som ligger bortom den egna vardagen, och därmed även om de grupper av människor som man inte har någon eller bara begränsad egen erfarenhet av (Shehata & Strömbäck, 2014), men också om att medierna kan utöva inflytande över hur människor uppfattar verkligheten (McCombs, 2014; Strömbäck, 2014).

Hypotetiskt kan medierna och medieanvändningen antas påverka den subjektiva sociala sammanhållningen positivt i den grad som (a) människor tar del av samma eller likartade medier och medieinnehåll, (b) de medier och det medieinnehåll som människor exponerar sig för underbygger en känsla för det gemensamma och vad som förenar olika grupper i samhället, och (c) de medier och det medieinnehåll som människor exponerar sig för underbygger tillit och tolerans. Omvänt kan medierna och medieanvändningen antas påverka den subjektiva sociala sammanhållningen negativt i den grad som (a) mediekonsumtionen är fragmenterad, (b) de medier och det medieinnehåll som människor exponerar sig för ger tydligt olikartade bilder av verkligheten, och (c) de medier och det medieinnehåll som människor exponerar sig för betonar eller underblåser misstro, intolerans och konflikter mellan olika grupper i samhället (se vidare Strömbäck, 2015b).

När det gäller samband mellan medieanvändning och social sammanhållning finns det än så länge begränsat med forskning. En analys baserad på 2014 års SOM-undersökning fann att det fanns en del samband, men de var inte entydiga (Strömbäck, 2015a). Det finns dock skäl att analysera sambanden igen, för att se ifall samma mönster uppträder eller ifall det har skett någon förändring.

För att undersöka detta har jag gjort en serie bivariata analyser av sambanden mellan å ena sidan användning av olika medier och å andra sidan samma utanförskapsindex och samhörighetsindex som användes ovan.

I tabell 5 redovisas sambanden mellan användningen av olika medier – både i deras traditionella format och online – och utanförskapsindexet respektive samhörighetsindexet. Med reservation för att resultaten inte säger något om i vilken riktning som sambanden går visar resultaten visar att det finns en del samband. Överlag är de dock svaga. Intressant nog skiljer sig samtidigt mönstren mellan utanförskapsindexet och samhörighetsindexet. När det gäller utanförskapsindexet är alla signifikanta samband positiva; starkast är sambanden för P3 Nyheter och Ekonyheterna i radio. När det gäller samhörighetsindexet är flera av sambanden tvärtom negativa för användning av olika medier i deras traditionella, men inte deras digitala, format. För flera av medierna är sambanden dessutom signifikanta för utanförskapsindexet men inte samhörighetsindexet eller vice versa.

Tabell 5 Mediekonsumtion, utanförskapsindex och samhörighetsindex

	Utanförskapsindex	Samhörighetsindex
Traditionella format		
Lokala nyheter i P4	+ .08*	– .07*
Ekonyheterna i radion	+ .13*	– .03
P3 Nyheter i radion	+ .13*	+ .04
Aktuellt/Rapport i SVT	+ .04	– .10*
Regionala nyheter i SVT	+ .02	– .10*
TV4 Nyheterna	+ .08*	– .05*
Morgontidning papper	+ .07*	– .07*
Kvällstidning papper	+ .02	– .05*
Digitala format		
Dagens Nyheter på internet	+ .07*	+ .07*
Svenska Dagbladet på internet	+ .07*	+ .07*
Lokal morgontidning på internet	+ .06*	+ .02
Sveriges Radio på internet	+ .08*	+ .04
Sveriges Television på internet	+ .08*	+ .02
Sociala medier på internet	+ .04	+ .12*
Kvällstidning online	+ .08*	+ .07*

Kommentar: * indikerar att sambanden är signifikanta (Kendall's tau-b).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Dessa resultat antyder att utanförskaps- och samhörighetsindexet utgör olika dimensioner av den subjektiva sociala sammanhållningen. En närmare analys visar att sambandet mellan dessa index (Pearson's $r = .24$) är signifikant men inte särskilt starkt. En slutsats som kan dras utifrån detta är att graden av perceptuellt utanförskap och graden av samhörighet med människor som tillhör andra grupper än den egna utgör två distinkt olika dimensioner av den subjektiva sociala sammanhållningen.

När det gäller sambanden mellan å ena sidan medieanvändning och å andra sidan utanförskapsindexet respektive samhörighetsindexet är en intressant fråga om de speglar en selektionseffekt eller en medieeffekt. Något empiriskt svar kan inte ges utifrån dessa data: för att kunna uttala sig om i vilken riktning orsaks-samband går krävs det panelundersökningar där man kan följa samma individer över tid alternativt experiment. En preliminär bedömning är ändå att sambanden mellan medieanvändningen och det perceptuella utanförskapet i huvudsak speglar en selektionseffekt, där dem som känner att de är en del av och behövs i samhället är mer benägna att följa olika medier. När det gäller sambanden med samhörighetsindexet är frågan mer öppen. Det beror dels på att sambanden skiljer sig åt beroende på om det handlar om mediernas i deras traditionella respektive digitala

format, dels på att det saknas starka teoretiska skäl att anta att sambanden går i den ena snarare än i den andra riktningen.

Bivariata analyser kan dock aldrig ge den fullständiga bilden. För att undersöka vilken betydelse som medierelaterade faktorer har i relation till olika sociodemografiska faktorer har jag därför gjort två multipla regressionsanalyser med utanförskapsindexet respektive samhörighetsindexet som beroende variabel (tabell visas ej). De oberoende variablerna utgörs av de sociodemografiska och medierelaterade variabler som tidigare visade sig ha signifikanta samband med indexen.

När det gäller utanförskapsindexet visar resultaten att de medierelaterade faktorer som – under kontroll för samtliga andra variabler – har signifikanta samband med utanförskapsindexet är att lyssna på Ekonyheter i radio (.07), se på TV4 Nyheter i radio (.07) och att läsa morgontidning på papper (.05). När det gäller samhörighetsindexet visar regressionsanalysen att den enda medierelaterade faktor som – under kontroll för samtliga andra variabler – har ett signifikant samband med samhörighetsindexet är användning av sociala medier (.21). I övriga fall är sambanden inte signifikanta efter kontroll för de sociodemografiska faktorerna.

Stark social sammanhållning, svaga samband med medieanvändning

Trots att varningsklockorna under de senaste åren stundtals har ljudit högt finns det inget i dessa resultat som tyder på att den sociala sammanhållningen har försvagats. Om det är något som har gått sönder har det inte påverkat människors känsla av att vara en del av och behövas i det svenska samhället. Både 2014 och 2015 uppger över 90 procent att känner sig som en del av samhället medan nästan 90 procent uppger att de känner att de behövs i samhället. Även om man alltid ska vara försiktig med nivåskattningar är stabiliteten över åren påfallande. Det gäller även i vilken grad som människor känner samhörighet med dem som tillhör andra grupper än dem själva.

När det gäller i vilken grad människor känner samhörighet med dem som tillhör andra grupper än dem själva visar resultaten samtidigt att det finns betydande skillnader beroende av vilken grupp det handlar om. De grupper som lägst andelar känner samhörighet med utgörs av dem som har en annan religion, en annan etnisk bakgrund, en annan livsstil och kommer från en annan kultur än den egna. I takt med att samhället blir allt mer heterogent i alla dessa avseenden finns det därför en risk att det kan påverka den sociala sammanhållningen negativt längre fram i tiden. Det finns därför goda skäl att fortsätta följa utvecklingen och att fördjupa analysen av vilka faktorer som kan förklara i vilken grad människor känner – eller inte känner – samhörighet med dem som tillhör andra grupper än den egna.

Även när det gäller mediernas betydelse för den subjektiva sociala sammanhållningen finns det goda skäl att fortsätta och fördjupa analyserna. Teoretiskt finns det goda skäl att befara att den subjektiva sociala sammanhållningen påverkas negativt av en utveckling där mediekonsumtionen blir allt mer fragmentiserad (Prior, 2007),

där den medierade politiska debatten (inte minst online) och mediekonsumtionen blir allt mer polariserad och politiserad (Stroud, 2011), där algoritmer ökar risken att människor hamnar i filterbubblor där de primärt exponeras för information som går i linje med de egna verklighetsuppfattningarna och åsikterna (Pariser, 2011), och där människors preferenser betyder allt mer för vilka medier och vilket medieinnehåll de tar del av (Prior, 2007; Strömbäck m.fl., 2013). Empiriskt visar resultaten samtidigt att sambanden mellan medieanvändning och upplevt utanförskap liksom upplevd samhörighet med andra grupper än den man själv tillhör är svaga: efter kontroll för olika sociodemografiska faktorer är det mycket få samband som är signifikanta.

Det finns därför mycket lite som talar för att medieutvecklingen *så här långt* har haft en negativ inverkan på den subjektiva sociala sammanhållningen. De teoretiska argumenten för varför det finns skäl att befara en försvagad subjektiv social sammanhållning i spåren av en allt mer digital, fragmentiserad och individualiserad medieanvändning kvarstår samtidigt. Det gör att det finns starka skäl att fortsätta följa utvecklingen.

Referenser

- Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim. (2002). *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London: Sage.
- Bollen, Kenneth A., & Rick H. Hoyle (1990). "Perceived Cohesion: A Conceptual and Empirical Examination", *Social Forces* 69(2): 479–504.
- Chan, Joseph, Ho-Pong To & Elaine Chan (2006). "Reconsidering Social Cohesion: Developing a Definition and Analytical Framework", *Social Indicators Research* 75(2): 273–302.
- Colletta, Nat J., Teck Ghee Lim & Anita Kelles-Viitanen (red.) (2001). *Social Cohesion and Conflict Prevention in Asia. Managing Diversity Through Development*. Washington, DC: World Bank.
- Dragolov, Georgi, Zsófia Ignácz, Jan Lorenz, Jan Delhey & Klaus Boehnke (2013). *Social Cohesion Radar. Measuring Common Ground. An International Comparison of Social Cohesion*. Gütersloh: Berterlsmann Stiftung.
- Europeiska kommissionen (2010). *Poverty and Social Exclusion. Special Eurobarometer 321*. Bryssel: Europeiska kommissionen.
- Friedkin, Noah E. (2004). "Social Cohesion", *Annual Review of Sociology* 30: 409–425.
- Garrett, R. Kelly (2009). "Politically Motivated Reinforcement Seeking: Reframing the Selective Exposure Debate", *Journal of Communication* 59(4): 676–699.
- Green, Andy & Jan Germen Janmaat (2011). *Regimes of Social Cohesion. Societies and the Crisis of Globalization*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Levy, Charlotta (2013). *Framtida utmaningar för sammanhållning och rättvisa*. DS 2013:3. Stockholm: Fritzes.

- McCombs, Maxwell (2014). *Setting the Agenda. The Mass Media and Public Opinion*. Andra upplagan. Cambridge: Polity Press.
- McPherson, Miller, Lynn Smith-Lovin & James M. Cook (2001). "Birds of a Feather: Homophily in Social Networks", *Annual Review of Sociology* 27: 415–444.
- Pariser, Eli (2011). *The Filter Bubble. What the Internet is Hiding from You*. New York: Penguin.
- Rothstein, Bo (2002). *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.
- Shehata, Adam & Jesper Strömbäck (2014). "Mediation of Political Realities: Media as Crucial Sources of Information", i Frank Esser & Jesper Strömbäck (red.), *Mediatization of Politics. Understanding the Transformation of Western Democracies*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Simmel, Georg (1981). *Hur är samhället möjligt?* Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Socialdemokraterna (2014). *Ett bättre Sverige. För alla. Valmanifest 2014*. Stockholm: Socialdemokraterna.
- Stroud, Natalie (2011). *Niche News. The Politics of News Choice*. Oxford University Press, New York.
- Strömbäck, Jesper (2013). *Svenska framtidsutmaningar – slutrapport från regeringens Framtidskommission*. DS 2013:19. Stockholm: Fritzes.
- Strömbäck, Jesper (2014). *Makt, medier och samhälle. En introduktion till politisk kommunikation*. Lund: Studentlitteratur.
- Strömbäck, Jesper (2015a). "Social sammanhållning och medieanvändning", i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red.), *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet.
- Strömbäck, Jesper (2015b). "Framtidens medielandskap, demokratin och den sociala sammanhållningen", i *Om Sverige i framtiden – en antologi om digitaliseringens möjligheter. Delbetänkande av Digitaliseringskommissionen*. SOU 2015:65. Stockholm: Fritzes.
- Strömbäck, Jesper, Monika Djerf-Pierre & Adam Shehata (2013). "The Dynamics of Political Interest and News Media Consumption: A Longitudinal Perspective", *International Journal of Public Opinion Research*, 25(4): 414–435.
- Sunstein, Cass (2007). *Republic.com 2.0*. Princeton: Princeton University Press.
- Tönnies, Ferdinand (2002). *Community and Society. Gemeinschaft und Gesellschaft*. Mineola: Dover Publications.
- Uslaner, Eric M. (2002). *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.

MELLANMÄNSKLIG TILLIT BYGGER GODA SAMHÄLLEN

SÖREN HOLMBERG OCH BO ROTHSTEIN

Sammanfattning

Graden av mellanmänsklig tillit är mycket hög i Sverige. Det visar data från SOM-undersökningarna. Någon tendens till nedgång kan inte spåras. I de flesta fall är också skillnaderna i socialt kapital små mellan olika samhällsgrupper. Det är vad vi normativt förväntar oss. Men när det gäller skillnader i tillit i vissa sociala och politiska grupper ser resultaten inte lika ljusa ut. I flera välfärdspolitiskt utsatta grupper återfinns tydliga och ökande tillitsskillnader under 2000-talet. Det gäller bland arbetslösa, bland personer med sjuk-/aktivitetsersättning och bland personer med självupplevd sämre hälsa, där den mellanmänskliga tilliten sjunkit under senare år. I vissa politiska grupper är också tilliten klart lägre än bland svensken i gemen – till exempel bland väljare utan partipreferenser och bland sympatisörer till Sverigedemokraterna. Med tanke på att dessa politiska ”utanförgrupper” kanske omfattar upp emot en tredjedel av den vuxna befolkningen talar vi inte om en försumbar minoritet. Måhända för tidigt för alarmism, men en liten varningsflagg för att allt inte är gott och väl med den mellanmänskliga tilliten i höglitarnas förlovade land.

Betydelsen av mellanmänsklig tillit är svår att överskatta. Om inte människor litar på varandra blir allt mycket mer tungrott och kostsamt i ett samhälle. Hög mellanmänsklig – eller, som det också benämns, social tillit – är en central tillgång för ett samhälle och kan därför också förstås som ett slags socialt kapital. Det fungerar som ett smörjmedel i ett välfungerande samhälle. Alla beslut blir smidigare, mer effektiva och går fortare. Den operativa ingrediensen är att hög mellanmänsklig tillit sänker vad ekonomer brukar kalla transaktionskostnader i ett samhälle. I ett samhälle med låg social tillit kommer en mängd utbyten som båda parter skulle uppskatta och tjäna på inte till stånd just på grund av bristen på förtroende. Detta kan naturligtvis handla om ekonomiska utbyten men det kan också vara sociala, professionella eller, varför inte, emotionella förhållanden. Om de flesta människor går att lita på – och de flesta uppfattar att andra människor är pålitliga – kommer många fler för båda parter fördelaktiga transaktioner till stånd vilket inte bara de ingående kontrahenterna utan hela samhället gagnas av (Svendsen and Svendsen 2009, Fukuyama 1995, Uslaner 2002). Då behövs inte så många advokater, färre dörrar behöver låsas och ett handslag kan räcka.

Hög social tillit är också central när det gäller ett samhälles förmåga att åstadkomma olika kollektiva nyttigheter, som en god infrastruktur, ett fungerande rättssamhälle eller generella socialförsäkringar. Nyttigheter av detta slag måste som regel finansieras via skatter. Om medborgarna inte litar på att de flesta andra medborgare betalar sina skatter, eller att många missbrukar de kollektiva nyttigheterna, minskar villigheten att stödja systemet och betala sin skatt. En ond spiral av misstro kan inledas som långsamt mal ned möjligheterna att upprätthålla eller uppnå det goda samhället (Dahlström m fl 2013, Fehr and Fischbacher 2005, Rothstein 2003). Samma gäller möjligheterna att skapa en hållbar miljö. Det är tämligen meningslöst att lägga ner möda på att källsortera sitt avfall om man inte litar på att de flesta andra också gör sammaledes (Harring 2014).

Fördelen med att de flesta människor litar på varandra minskar emellertid om det i ett samhälle finns olika mindre grupper med en klart lägre tillit. Lägre tillitsnivåer i avgränsade sociala och politiska grupper kan på sikt skapa problem – inte bara för de aktuella grupperna utan också för samhället som sådant. Låg tillit blir som grus i maskineriet. Verksamheter som involverar låglitande grupper kommer att ta längre tid, bli mindre effektiva och mer kostsamma. Resultatet kan bli en negativ nedåtgående spiral som ytterligare spär på en sjunkande mellanmänsklig tillit.

Det idealt önskvärda är därför små skillnader i mellanmänsklig tillit mellan olika samhällsgrupper. Samt naturligtvis att den sociala tilliten ligger på en hög nivå. Män och kvinnor, yngre och äldre, inrikes och utrikes födda, arbetare och företagare, sjuka och friska, arbetslösa och förvärvsarbetande, personer ideologiskt till vänster eller till höger, sympatisörer med olika partier – alla bör de i den bästa av världar ha en hög och någorlunda jämnt fördelad grad av social tillit. Dessutom, över tid skall den höga jämna tilliten bestå och eventuella mindre gruppskillnader skall inte förvärras.

Frågan är om dessa förhoppningar är uppfyllda i Sverige. Vi vet sedan tidigare studier att människor i Sverige är mer tillitsfulla än i de flesta andra länder. Svenskar, liksom övriga nordbor, uppfattar i mycket hög grad att andra människor ”i allmänhet” går att lita på. Den mellanmänskliga tilliten i Sverige är bland den högsta i hela världen. Tillsammans med övriga nordiska länder toppar vi den internationella rangordningen när det gäller graden av social tillit bland medborgarna. Undersökningar gjorda av World Value Survey (www.worldvaluessurvey.org) och QoG-institutet (www.qog.pol.gu.se) visar på mycket stora skillnader i mellanmänsklig tillit mellan olika länder. I Skandinavien uppgår över 60 procent av befolkningen att man i allmänhet kan lita på andra människor (Sønderskov och Dinesen 2014, Larsen 2013, Charron & Rothstein 2015). Motsvarande andel är strax under 40 procent i USA, under 30 procent i medelhavsländerna och ännu lägre i många länder i Östeuropa och på Balkan. I auktoritära system eller i nya demokratier finner vi inte så sällan riktigt låga tillitsnivåer på omkring 10 procent (Zimbabwe, Iran, Colombia, Ghana, Peru, Brasilien, Turkiet).

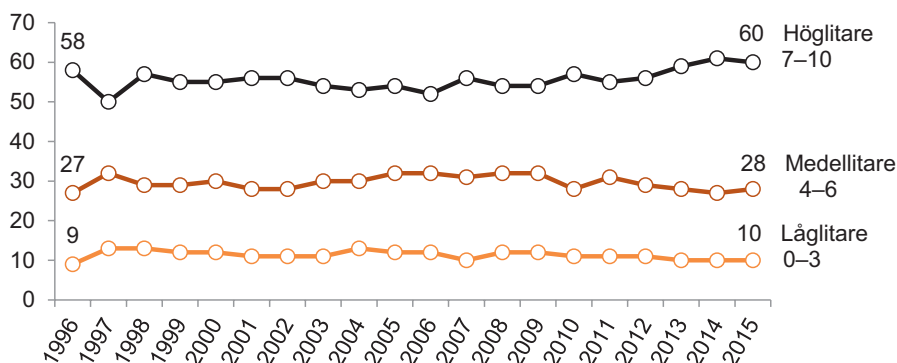
Men den internationellt sett höga mellanmänskliga tilliten i Sverige är inte så hög att det inte kan finnas mindre grupper med en lägre social tillit. Och det är just vad vi fann när vi detaljstuderade SOM-institutets mätningar för åren 1996-2014 (Holmberg och Rothstein 2015). För flera mindre men välfärdspolitiskt utsatta grupper som arbetslösa, personer med dålig hälsa och utrikes födda, skiljer sig i graden av social tillit klart åt det lägre hållet. I några fall ökar dessutom skillnaden över tid. Vi tyckte oss se bilden av ett mer fragmentiserat samhälle träda fram – förstärkt av att en politisk gruppering också utmärker sig med en klart lägre nivå på den mellanmänskliga tilliten. Den grupperingen är de som sympatiserar med Sverigedemokraterna.

Alarmism är ett för starkt ord, men resultaten var så pass iögonfallande att vi vill pröva dem igen för att se om vi kan replikera dem nu när vi har tillgång till ännu en SOM-mätning för år 2015. Alternativt om vår ursprungliga hypotes om en hög, stabil och jämnt spridd grad av mellanmänsklig tillit i Sverige får ett bättre stöd nu med en utvidgad databas.

Fortsatt hög genomsnittlig mellanmänsklig tillit i Sverige

Människor i Sverige är fortfarande mycket tillitsfulla. Någon nedgång i den sociala tilliten som i andra länder som exempelvis i USA kan ännu inte spåras bland svenskar (Putnam 2015, Sønderskov och Dinesen 2014, Larsen 2013). Resultaten i figur 1 visar på en fortsatt stabil och hög nivå för den mellanmänskliga tilliten i Sverige. I SOM-undersökningarna mäts den sociala tilliten med följande enkätfråga: "Enligt Din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?" Svaren markeras på en elvagradig skala mellan 0 (det går *inte* att lita på människor i allmänhet) och 10 (det går att lita på människor i allmänhet). Enligt en klassificering utformad av Bo Rothstein (1997) delas de svarande in i tre grupper – låglitare (som svarar 0-3 på skalan), mellanlitare (4-6) och höglitare (7-10).

En klar majoritet av svenska folket har hela tiden sedan mätningarna började i mitten av 1990-talet varit höglitare. Andelen har hållit sig kring 55-60 procent. I senaste mätningen år 2015 är resultatet 60 procent. Mellanlitarna är färre, kring 30 procent genom åren. Minst vanligt förekommande är låglitarna med andelar omkring 11-12 procent. Mycket lite har hänt över tid. Stabiliteten är påfallande. Om vi skall försöka spåra någon trend är det att höglitarna blivit något fler samtidigt som andelen mellanlitare minskat något.¹

Figur 1 Mellanmänsklig tillit, 1996–2015 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet' Frågan besvaras på en 11-gradig skala mellan 0 (*Det går inte att lita på människor i allmänhet*) och 10 (*Det går att lita på människor i allmänhet*). De som inte svarat (2-6 procent) ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996-2015.

Några påfallande gruppskillnader

Vår huvuduppgift i detta sammanhang är inte att analysera den genomsnittliga nivån på den sociala tilliten i Sverige. Huvuduppgiften är istället att kartlägga eventuella skillnader i graden av mellanmänsklig tillit mellan olika samhällsgrupper och se om skillnaderna förändrats över tid. För att underlätta framställningen fokuserar vi oss på andelen höglitare i olika grupper. Det hade inte spelat någon roll om vi istället hade valt att redovisa medeltal eller balansmått. Slutsatserna hade inte påverkats.

Resultaten i tabell 1 visar andelen höglitare i ett antal demografiska och sociala grupper. Flera av grupperna har en socialt utsatt position och är därmed extra beroende av välfärdsamhället. Exempel är arbetslösa, människor med dålig hälsa, personer med sjuk/aktivitetsersättning och utlandsfödda. Den normativa förhoppningen är att olika utsatta grupper – för sin egen skull och för samhällets skull – inte också skall ha problem med en relativt låg social tillit till andra människor.

I tabell 2 återges andelen höglitare bland personer med olika partisympatier och med olika ideologisk orientering. Av speciellt intresse är om sympatisörer med de nya partierna Sverigedemokraterna och Feministiskt Initiativ avviker tillitsmässigt från övriga mer etablerade partiers väljare. När det gäller ideologi handlar analysen om huruvida den svenska tilliten är störst till vänster eller till höger. Eller om inga skillnader finns, vilket är det normativt önskade resultatet.

I resultatredovisningen har vi valt ut några få år från 1996 till 2015. Det påverkar inga slutsatser, men gör presentationen mer överskådlig. En fullständig resultatöversikt är för år återfinns i en SOM-rapport sammanställd av Rothstein, Holmberg och Arkhede (2016).

Tabell 1 Andel personer med hög mellanmänsklig tillit i olika demografiska grupper, 1996–2015 (procent höglitare)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249
Kvinnor	60	57	55	52	56	57	61	61
Män	57	56	57	55	51	57	61	58
16–29 år	51	51	49	47	43	47	47	48
30–49 år	64	59	57	58	60	61	63	61
50–64 år	59	58	59	55	56	61	65	65
65+	57	56	57	49	50	54	61	60
Lägutbildad	51	48	48	46	41	45	47	47
Medellåg	59	54	58	51	47	54	57	54
Medelhög	53	57	56	54	60	59	62	60
Högutbildad	72	73	69	69	72	73	74	73
Arbetarhem	53	49	50	44	47	48	52	50
Tjänstemannahem	67	64	66	63	69	68	70	69
Högre tj mannahem	77	72	69	68	70	73	78	76
Företagarhem	50	57	57	56	46	55	61	58
Landsbygd	56	57	53	53	45	55	61	59
Tätort	58	54	54	52	51	54	59	56
Stad	61	58	60	55	57	60	62	61
Storstad	62	56	58	55	58	58	62	63
Uppväxt i Sverige	60	58	59	56	55	59	63	62
i Norden	51	53	46	46	51	55	57	60
i Europa	51	38	40	32	46	44	41	41
utanför Europa	39	48	43	37	39	44	45	39
Förvärvsarbetande	65	61	60	60	61	64	67	65
Arbetslösa	47	45	46	41	42	36	39	42
Sjuk-/aktivitetsersättning	56	46	47	38	41	40	37	39
Subjektiv hälsa:								
Dålig (0–4)	-	44	43	28	33	34	35	33
Mellan (5–8)	-	57	56	53	52	56	61	59
Bra (9–10)	-	57	66	67	66	70	73	73

Kommentar: För frågans lydelse, se figur 1. Resultaten visar andel höglitare i SOM-undersökningarna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996-2015.

Tabell 2 Andel personer med hög mellanmännisklig tillit i olika ideologiska och partipolitiska grupper, 1996–2015 (procent höglitare)

	1996	1998	2002	2004	2008	2010	2014	2015
Samtliga	58	57	56	53	54	57	61	60
Antal svarande	1 779	3 561	6 305	3 606	3 257	5 005	6 866	8 249
Klart vänster	67	59	61	51	55	57	62	64
Något vänster	63	59	60	63	60	61	65	65
Varken eller	52	48	49	44	48	48	52	50
Något höger	62	65	62	62	57	64	66	66
Klart höger	63	59	55	53	55	57	63	58
V	61	51	54	50	51	63	62	63
S	61	56	57	55	53	52	59	61
MP	53	55	49	53	67	65	70	69
C	60	67	58	55	54	59	72	70
FP	70	78	66	60	64	67	73	73
KD	66	59	56	56	55	63	66	67
M	62	60	57	57	59	62	66	66
SD	-	-	-	-	28	34	40	39
FI	-	-	-	-	-	-	68	60
Övriga partier	51	42	43	42	39	47	41	40
Inget parti	38	40	40	41	39	38	45	39

Kommentar: För frågans lydelse se figur 1. Resultaten visar andel höglitare i ett urval SOM-undersökningar. Svarspersonernas vänster-högerposition bygger på en självklassificeringsfråga. Partitillhörigheten gäller partisympati (=bästa parti).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1996–2015.

Huvudmönstret när det gäller andelen höglitare i de sociala och demografiska grupperna är att stabiliteten över tid är mycket stor, och att skillnaderna mellan olika gruppmedlemmar oftast är förhållandevis begränsad. Kvinnor och män litar exempelvis lika mycket på människor i allmänhet och det har inte förändrats över tid. Samma gäller för personer som bor på landsbygden eller i någon storstad och för personer över trettio år. Dock, bland unga under trettio kan vi alla år notera en lägre grad av social tillit. Vi tror oss veta att denna lägre tillitsnivå är en så kallad livscykeleffekt, som är övergående och försvinner vartefter de unga blir äldre.

En central samhällelig omständighet som uppvisar ett tydligt samband med graden av mellanmännisklig tillit är yrkestillhörighet. Tjänstemän, speciellt högre tjänstemän, har en högre grad av mellanmännisklig tillit än arbetare och företagare. En liknande klassrelaterad skillnad kan också noteras när det gäller utbildning. Bland universitetsutbildade personer är andelen höglitare cirka 70 procent genom åren att jämföra med endast runt 45 procent bland lågutbildade. Sociala klass-skillnader avspeglar sig i social tillit. Högre klasser har högre tillit. Men inte heller dessa skillnader har förändrats på något avgörande sätt sedan 1990-talet. Mel-

lanmänsklig tillit i Sverige har en klar klasskomponent; en komponent som inte ökat i betydelse över tid.

Betydande tillitsskillnader av detta slag – och större – återfinner vi när det gäller grad av mellanmänsklig tillit i några utsatta grupper. Andelen höglitare kan ibland vara under 40 procent bland grupper som arbetslösa, utlandsfödda, personer med dålig hälsa eller med sjuk/aktivitetsersättning. När det gäller personer födda utanför Sverige är tilliten speciellt låg bland personer födda i länder utanför Europa. Den sociala tilliten är således extra låg bland personer som vuxit upp i länder där den mellanmänskliga tilliten är klart lägre än i Sverige (jfr Nannestad m fl 2014).

Bakom dessa tillitsskillnader för utlandsfödda behöver dock inte ligga kulturella faktorer. Dansk och även svensk forskning pekar på att kvaliteten på den offentliga sektorn och opartiskt verksamma offentliga tjänstemän spelar en central roll (Nannestad m fl 2014, Kumlin and Rothstein 2010). Invandrare från låglit-länder ökar sin sociala tillit efter några år i Danmark. Det avgörande för denna förändring visar sig vara hur de uppfattar att myndigheterna i Danmark fungerar. Ju mer migranter uppfattar att institutioner som polis, rättsväsende och sociala myndigheter behandlar invandrare och danskar jämbördigt och opartiskt, desto mer litar de på människor i allmänhet (Nannestad m fl 2014, jfr Sønderskov & Dinesen 2016 och Dinesen 2016).

De svenska tillitsskillnaderna mellan infödda och invandrade har varit tydliga genom alla år – 15-20 procentenheter – men någon tendens till att skillnaderna ökar kan inte noteras. En tendens till ökade skillnader kan dock iaktas när det gäller arbetslösa, personer med dålig hälsa och personer med sjuk/aktivitetsersättning. Här är mönstret att de utsatta grupperna tappar i mellanmänsklig tillit. Bland personer med dålig hälsa sjunker andelen höglitare från 44 procent 1998 till 33 procent 2015. Motsvarande nedgångar är från 45 till 42 procent för arbetslösa och från 46 till 39 procent för personer med sjuk/aktivitetsersättning.

När det gäller tillitsskillnader mellan olika politiska grupper är de oftast beskedliga. Detta är från våra utgångspunkter ett mycket positivt besked. Det vore illa om betydande ideologiska eller partipolitiska grupper – med låg sociala tillit – var verksamma i Sverige. Därför är det exempelvis tillfredställande att andelen höglitare i huvudsak är densamma bland personer ideologiskt till vänster eller till höger.² Men beskedet har blivit mindre positivt under senare år. Det beror på att riksdagens nya parti Sverigedemokraterna inte längre är ett litet parti och att SD:s sympatisörer omfattar en klart lägre grad av mellanmänsklig tillit än svensken i gemen. I SOM-mätningen 2015 återfinns endast 39 procent höglitare bland Sverigedemokraternas anhängare. Motsvarande andel är mellan 60 och 73 för övriga partiets sympatisörer, inklusive Feministiskt Initiativs sympatisörer.

Skillnaden i graden av mellanmänsklig tillit är alltså måttlig bland de etablerade partiernas väljare, och i denna gemenskap ingår även sympatisörer till Feministiskt Initiativ. Det är SD:s sympatisörer som skiljer ut sig. De är emellertid inte helt ensamma. Andelen höglitare är också relativt låg bland personer som stödjer grup-

pen ”övriga partier”, och bland väljare utan någon partisympati. Det är således bland människor utanför det etablerade politiska systemet och bland väljare som stödjer ett anti-etablissemangsparti som SD som graden av mellanmänsklig tillit är som lägst.

Sett över tid går dock inte den social tilliten ned i dessa utanförgrupper vilket är att se som ett positivt tecken. Personer med sympatier för ”övriga partier”, personer utan partipreferenser eller personer i mitten på vänster-högerskalan tappar inte i social tillit. Andelen höglitare bland dem är idag ungefär på samma nivå som under 1990-talet. Bland Sverigedemokraternas sympatisörer kan vi däremot notera en förändring. Och det är *inte* en förändring i riktning av en minskande mellanmänsklig tillit. Det är tvärtom en förändring i riktning av en förstärkt grad av social tillit bland SD:s anhängare. Andelen höglitare bland de fåtaliga SD-sympatisörerna år 2008 var 28 procent. Vid valet 2010 hade den andelen stigit till 34 procent bland de då något fler SD-väljarna. Fyra år senare i valet 2014 ökar ånyo andelen höglitare till 40 procent bland de nu klart fler SD-väljarna. I SOM-mätningen 2015 har Sverigedemokraternas sympatisörer blivit ännu fler och andelen höglitare hamnar på 39 procent, något lägre än i valet 2014.

Lägre grader av mellanmänsklig tillit återfinns bland politiska grupper som på olika sätt befinner sig utanför det etablerade svenska systemet. Vi talar om en minoritet som idag omfattar någonstans kring trettio procent, som antingen är ideologiskt eller partipolitiskt hemlösa, eller inte är mobiliserade av något etablerat parti. Det är ingen liten försumbar grupp och den har vuxit under senare år. Dock, bland dem har inte den mellanmänskliga tilliten gått ned ytterligare under 2000-talet. Snarare kan vi iakttä en viss förstärkt tillit bland dem, och då i första hand bland Sverigedemokraternas sympatisörer.

Alla är inte höglitare i höglitarnas förlovade land

När vi förra gången prövade vår normativt inspirerade hypotes att allt skulle vara gott och väl i Sverige när det gäller social tillit fick vi inte ett odelat positivt stöd. Detsamma gäller de tester vi gjort denna gång. Graden av mellanmänsklig tillit är internationellt sett mycket hög i Sverige. Vi ligger nästan i världstoppen, det är bara Danmark som slår oss. Och några tecken till försvagning kan vi inte spåra än. Snarare har tilliten förstärkts något under senare år. Så långt är således allt väl.

Men när det gäller det som vi fokuserat på i våra tester – skillnader i tillit mellan olika samhällsgrupper – ser resultaten inte alltid lika ljusa ut. I de flesta fall är de undersökta gruppskillnaderna i social tillit förhållandevis små, och de har inte blivit större över tid. Det är positivt och förväntat enligt vår normativa hypotes. Dock för ett antal mindre grupper avviker den mellanmänskliga tilliten tydligt åt det lägre hållet. Några av dessa grupper omfattar människor i välfärdsmässigt utsatta positioner, som exempelvis invandrare, arbetslösa, personer med sjuk/aktivitetsersättning och personer med dålig hälsa. I vissa av dessa grupper har dessutom

graden av mellanmänsklig tillit sjunkit under 2000-talet. Välfärdssveriges svaga blir inte starkare när tilliten sjunker, liksom inte heller välfärdssverige blir starkare när svaga grupper tappar i mellanmänsklig tillit.

Ett motsvarande mönster återfinns också när det gäller vissa politiska grupper. Etablerade partiers väljare och personer till vänster eller höger ideologiskt har alla höga andelar höglitare i Sverige. Där ser allt bra ut. Men för vissa "utanförgrupper" som personer utan partihemvist eller med sympatier för "övriga partier", eller utan ideologisk förankring till vänster eller till höger, eller med sympatier för Sverigedemokraterna ser det inte lika bra ut när det gäller mellanmänsklig tillit. Bland dem är andelen höglitare klart lägre än bland genomsnittssvensken. Med tanke på att dessa politiska utanförgrupper tillsammans omfattar cirka en tredjedel av den vuxna befolkningen talar vi inte om en försumbar minoritet. Istället tvingas vi konstatera att Sverige idag har en relativt stor minoritet som har det gemensamt att de inte har samma tilltro till människor i allmänhet som de flesta svenskar, och som politiskt förenas av att de inte finner sig till rätta med de etablerade ideologierna eller partierna i Sverige. Kanske inte allvarligt nog för alarmism, men väl för en liten varningsflagga.

Noter

- ¹ Trendspaningen måste tas med en försiktig nypa salt. Bortfallet har ökat i SOM-undersökningarna under senare år. Det gör resultaten mer osäkra. I SOM-studierna 2013, 2014 och 2015 är svarsbortfallet 47, 46 respektive 48 procent. När den första tillitsmätningen gjordes 1996 var bortfallet enbart 31 procent. Men differensen i andelen höglitare mellan 1996 och 2013, 2014, 2015 är trots det inte så stor, 58 respektive 59, 61, 60 procent. Dock en del, eller hela ökningen i andelen höglitare kan ha förorsakats av det ökade svarsbortfallet. Vi utgår ifrån att höglitare inte är lika väl representerade i det ökande bortfallet som mellan- och låglitare. En försiktig slutsats är att den svenska mellanmänskliga tilliten varit stabil under de senaste tjugo åren; inga uppgångar, men heller inga nedgångar. Se även Markstedt 2012.
- ² Bland personer varken till vänster eller höger – i "mitten" – är graden av mellanmänsklig tillit lägre än till vänster eller till höger.

Referenser

- Charron, Nicholas & Bo Rothstein (2015). "Social tillit i Europas regioner." I *Välfärdsgapet - EU:s sociala utmaning*, ed. U. Bernitz, L. Oxelheim and T. Persson. Stockholm: Santärus förlag.
- Dahlström, Carl, Johannes Lindvall & Bo Rothstein (2013). "Corruption, Bureaucratic Failure and Social Policy Priorities." *Political Studies* 61 (3):523-42.

- Dinesen, Peter Thisted (2016). Tager de tilliden med? Utlandssvenskeres sociale tillit i Maria Solevid (red) *Svenska utlandsröster*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Fehr, Ernst, & Urs Fischbacher (2005). "The Economics of Strong Reciprocity." I *Moral Sentiments and Material Interests. The Foundations for Cooperation in Economic Life*, ed. H. Gintis, S. Bowles, R. Boyd and E. Fehr. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Fukuyama, Francis (1995). *Trust: the social virtues and the creation of prosperity*. New York: Free Press.
- Harring, Niklas. (2014) "Corruption, inequalities and the perceived effectiveness of economic pro-environmental policy instruments: A European cross-national study." *Environmental Science & Policy* no. 39:119-128. doi: 10.1016/j.envsci.2013.08.011.
- Holmberg, Sören & Rothstein, Bo (2015). *Trusting other People*. Stellenbosch: University of Stellenbosch.
- Holmberg, Sören och Rothstein, Bo. (2015). Hög mellanmänsklig tillit i Sverige -- men inte bland alla. I Bergström Annika m fl *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet.
- Kumlin, Staffan, & Bo Rothstein (2010). "Questioning the New Liberal Dilemma: Immigrants, Social Networks and Institutional Fairness." *Comparative Politics* 41 (1):63-87.
- Larsen, C.hristian Albrekt (2013). *The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and De-construction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark*. Oxford: Oxford University Press.
- Markstedt, Elias (2012). *Representativitet och viktning. Riks-SOM som spegel av det svenska samhället*. SOM-rapport 2012:30. Göteborgs universitet, SOM-institutet
- Nannestad, Peter, Gert T. Svendsen, Peter T. Dinesen & Kim. M. Sønderskov (2014). "Do Institutions or Culture Determine the Level of Social Trust? The Natural Experiment of Migration from Non-Western to Western Countries." *Journal of Ethnic and Migration Studies* 40 (4):544-65.
- Putnam, Robert (2015). *Our Kids. The American Dream in Crises*. New York: Simon and Schuster.
- Rothstein, Bo (1997). "Sociala fällor och tillitens problem". I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ett missnöjt folk?* Göteborg: SOM-institutet.
- Rothstein, Bo (2003). *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rothstein, Bo, Holmberg, Sören & Arkhede, Sofia (2016). *Mellanmänsklig tillit i Sverige*. SOM-rapport 2016:02. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Sønderskov, Kim M & Peter T. Dinesen (2014). "Danish Exceptionalism: Explaining the Unique Increase in Social Trust Over the Past 30 Years." *European Sociological Review* 30 (6):782-95.
- Sønderskov, Kim M. & Peter T. Dinesen (2016). "Trusting the State, Trusting Each Other? The Effect of Institutional Trust on Social Trust." *Political Behavior* 38 (1):179-202.

- Svendsen, Gert T & Gunnar L. H. Svendsen (2009). *Handbook of social capital: the troika of sociology, political science and economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Uslaner, Eric M (2002). *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.

SVENSKARNAS BILD AV KORRUPTIONEN

SOFIA ARKHEDE OCH NIKLAS HARRING

Sammanfattning

I det här kapitlet undersöker vi svenskarnas *erfarenhet* av korruption, genom att studera hur stor andel av svenskarna som har blivit tillfrågade om att betala en muta i Sverige, och hur de *uppfattar* graden av korruption i olika yrkesgrupper (politiker, offentliga tjänstemän, företagare, journalister och poliser). För att studera vad korruptionsperceptioner egentligen mäter, väljer vi att särskilt analysera vilka som har en uppfattning om korruptionen och i vilken grad dessa korruptionsuppfattningar samvarierar med en rad sociodemografiska faktorer såsom kön, utbildning, ålder, arbetsgivare och inkomst. Vi undersöker vidare om kontakt med och förtroende för en yrkesgrupp samvarierar med uppfattningar om korruptionen inom den yrkesgruppen. Vi konstaterar att förtroende samvarierar starkt korruptionsuppfattningar medan kontakt inte gör det. Avslutningsvis studerar vi mellanmännisklig tillit och konstaterar att uppfattningen om att korruptionen är utspridd i Sverige är starkt associerad med uppfattningen att människor i allmänhet går att lita på.

Korruption har i litteraturen definierats på olika sätt. Baserat på definitionen att korruption är "att utnyttja sin ställning för att uppnå otillbörlig fördel för egens eller annans vinning" visar anti-korruptionsorganisationen Transparency International att Sverige är ett av världens minst korrupta länder (Transparency International, 2015). Samtidigt konstaterar de att inget land är fritt från korruption och att även topprankade länder har sina korruptionsskandaler. Det får oss att fråga: Vad är svenskarnas erfarenhet av korruption och uppfattar de korruptionen som utbredd i landet?

SOM-undersökningarna har under en rad år inkluderat frågor om korruptionsuppfattningar och erfarenhet av korruption. Analyser av dessa undersökningar visar stabilt över åren att det är få svenskar som uppger sig ha konkret erfarenhet av korruption, i bemärkelsen att de har blivit tillfrågade om att betala en muta (Arkhede, Bauhr & Holmberg, 2016). Om man tittar på uppfattningar om omfattningen av korruptionen inom vissa yrkeskategorier och branscher är bilden inte lika ljus. Tidigare studier visar att svenskarna tenderar att anse att korruptionen är relativt utbredd i vissa yrkesgrupper och att vissa branscher ses som relativt korrupta (Bauhr & Färdigh, 2012; Bauhr & Harring, 2014; Bauhr & Oscarsson, 2011). Det tycks alltså finnas en ganska stor diskrepans mellan att uppge sig ha konkret *erfarenhet* av korruption och att *uppfatta* korruptionen som utbredd.

I det här kapitlet ämnar vi undersöka korruptionsuppfattningar närmare. Det är av naturliga skäl svårt för allmänheten, men också för experter, att ha en uppfattning om hur utbredd korruptionen är, när korruption är något de inblandade parterna försöker hålla dolt. I det här kapitlet är dock ambitionen att ge en något tydligare bild av svenskarnas korruptionsuppfattningar genom att svara på en rad frågor: I vilken utsträckning har svenskarna uppfattningar om korruption? Vilka svenskar har uppfattningar om korruption? I vilken grad samvarierar korruptionsuppfattningar med politiska attityder och socio-demografiska faktorer?

Vi vet sedan tidigare att korruptionsuppfattningar är kopplade till förtroende, både förtroende för specifika institutioner men också det mellanmännsliga förtroendet. För att närmare undersöka förhållandet mellan korruptionsuppfattningar och förtroende så studerar vi om svenskarnas uppfattningar om graden av korruption bland politiker, offentliga tjänstemän, företagare, journalister samvarierar med *kontakt med* eller *tillhörighet till* dessa yrken. Kontakt kan givetvis både bygga och radera förtroende, samtidigt som att uppfatta en aktör som korrupt inte är samma sak som att inte ha förtroende för den aktören. En aktör kan uppfattas som inkompetent och ineffektiv och därigenom kan man ha lågt förtroende, men det innebär samtidigt inte att man behöver anse den vara korrupt. Det leder oss till att fråga: I vilken grad samvarierar förtroende med korruptionsuppfattningar? För att ytterligare studera förtroende och korruptionsuppfattningar så undersöker vi också om uppfattningar om korruption är associerade med en annan förtroendevariabel – graden av mellanmännslig tillit. Tillit lyfts ofta i samhällsvetenskaplig forskning fram som essentiellt för ett välfungerande samhälle. Tillit mellan aktörer förenklar de flesta utbyten människor emellan (se vidare Holmberg & Rothstein i denna antologi). Länderkomparativa studier visar att samhällen med hög grad av korruption också har låg mellanmännslig tillit (Rothstein & Uslaner, 2005). I den här studien tittar vi närmare på hur det ser ut på individnivå. Är det så att svenskar som uppfattar att korruptionen är hög inom olika yrkeskategorier också har låg tillit till sina medmänniskor? Och är uppfattningar om korruption inom specifika yrken i högre grad kopplade till den mellanmännsliga tilliten?

Korruption och korruptionsuppfattningar

Att studera korruption är svårt. Korruption verkar i det dolda och i forsknings-sammanhang har betydande energi lagts på att ställa sig frågan hur vi egentligen fångar fenomenet. Det mest givna sättet att undersöka förekomsten av korruption är att fråga individer om deras egna erfarenheter av korrupta aktiviteter. Att studera *korruptionsuppfattningar* och *erfarenheter* är också komplicerat. Att uppge erfarenhet av korruption kan vara känsligt i och med att det innehåller en aspekt av otillbörlighet och viljan att uppge att någon är korrupt hänger ihop med huruvida man har allmänt förtroende för aktören och om man överhuvudtaget sympatiserar med organisationen eller aktörens mål. En annan nackdel med ett erfarenhetsbase-

rat mått är svårigheten att fånga korruption som befinner sig på en högre nivå än den som medborgarna dagligen kommer i kontakt med, såsom korruption inom den politiska sfären eller i delar av näringslivet. Erfarenhetsbaserade mått har ofta ett fokus på mutor, vilket gör att andra typer av korrupta beteenden riskerar att förbises (Lambsdorff 2005).

Ett andra sätt att mäta korruptionsuppfattningar är att be individer bedöma korruptionens utsträckning. I internationella sammanhang har bedömningar och perceptioner kommit att bli dominerande, där Transparency Internationals årliga korruptionsindex (Corruption Perceptions Index) är ett exempel. En invändning mot att fokusera på individernas uppfattningar om korruption är att man mäter just *uppfattningar* och inte nödvändigtvis faktiska nivåer. Från tidigare forskning vet vi att korruptionsuppfattningar kan variera över tid utan att den faktiska korruptionsnivån går upp eller ned (Lambsdorff 2005). Snarare kan förändringar i perceptioner ofta tillskrivas andra orsaker såsom politiska skandaler. När vi studerar uppfattningar om korruption är det således viktigt att göra distinktionen mellan faktiska nivåer och uppfattade sådana.

Korruptionsuppfattningar har visat sig vara en viktig politisk attityd även för andra typer av bedömningar. Individer som upplever att korruptionen är utbredd uppvisar även ett lägre förtroende för samhällets institutioner, är mindre nöjda med demokratin och tillskriver mindre legitimitet åt det politiska och demokratiska systemet (Anderson & Tverdova 2003; Seligson 2006). Ytterligare ett skäl att fokusera på uppfattningar om korruption är den onda spiral som riskerar att uppstå – om medborgare uppfattar att korruption är vanligt förekommande riskerar det att leda till ökad acceptans för korrupta beteenden (Persson, Rothstein & Teorell 2010). En sådan ond spiral har visat sig vara svår att bryta. Om en växande andel av befolkningen uppfattar att korruptionen blir allt mer utbredd riskerar vi att etablerade normer och värderingar om normalt beteende förändras. För den enskilda uppfattas det då som alltmer kostsamt att inte själv tänja på gränsen och delta i korruption (Karklins 2005). På så sätt utgör även SOM-institutets mätningar av korruptionsuppfattningar ett viktigt kontrollinstrument.

I SOM-undersökningen 2015 ställdes två frågor som vardera riktar in sig på uppfattningar om respektive erfarenheter av korruption. Frågan om erfarenheter av korruption fokuserar på en specifik illegal korrupt aktivitet, att ha blivit tillfrågad om att betala en muta. Svarspersonerna fick ta ställning till ”Har du i Sverige under de senaste 12 månaderna blivit tillfrågad om att betala någon form av muta i kontakt med” med svarsalternativen ”Ja, flera gånger”, ”Ja, någon gång” samt ”Nej”. Undersökningsresultaten bekräftar de internationella rankingarna. Tabell 1 visar att en mycket liten andel blivit erbjudna en muta av offentliga myndigheter/tjänstemän (0,8 procent) och en marginellt större andel av privata företag/anställda (2,5 procent). Resultaten står sig även över tid.

Tabell 1 Andel som uppger att de någon gång blivit tillfrågad om att betala någon form av muta (procent)

		Ja ¹	Nej	Summa procent	Antal svar
<i>Offentlig myndighet/tjänsteman</i>	2009	1,2	98,8	100	1 562
	2013	1,1	98,9	100	1 573
	2015	0,8	99,2	100	1 545
<i>Privat företag/anställd</i>	2009	1,3	98,7	100	1 553
	2013	2,4	97,6	100	1 564
	2015	2,5	97,5	100	1 537

Kommentar: Frågan lyder: 'Har du i Sverige under de senaste 12 månaderna blivit tillfrågad om att betala någon form av muta i kontakt med: Offentlig myndighet/tjänsteman' och 'Privat företag/anställd'. Svarsalternativen är 'Ja, flera gånger', 'Ja, någon gång' samt 'Nej'. ¹Kategorin 'Ja' bygger på en sammanslagning av alternativen 'Ja, flera gånger' samt 'Ja, någon gång'. Procentbasen utgörs av dem som besvarat frågan.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2009, 2013 och 2015.

Det är däremot betydligt fler som anser att korruptionen är utbredd bland olika yrkeskategorier. I 2015 års SOM-undersökning fick respondenterna bedöma korruptionen inom fem *yrkesgrupper* (politiker, offentliga tjänstemän, företagare, poliser samt journalister). I tidigare SOM-undersökningar har även branscher inkluderats (se Bauhr och Harring 2013). Frågan löd "Enligt din bedömning, i ungefär vilken utsträckning är följande yrkesgrupper inblandade i någon typ av korruption?". Skalan varierar från 1 (=inte alls) till 7 (=i mycket stor utsträckning). Noterbart är att frågeställningen inte definierar typ av korruption. Det är inte självklart vad medborgarna tänker på när de besvarar frågan. Från tidigare vet vi däremot att svenskar gärna vidgar begreppet till att omfatta oegentligheter utöver mutor såsom vänskapskorruption, tjänster och gentjänster och bjudmiddagar (Bauhr mfl. 2010).

En genomgående trend i svarmönstren är den höga andelen som anger att de inte har någon uppfattning. Korruption är av naturlighet en verksamhet som de inblandande aktörer inte vill skylta med och därigenom kan det också vara svårt för människor att ha en uppfattning om korruptionen är utbredd eller inte. Tabell 3 visar hur en ansenlig andel av de svarande inte har någon uppfattning i frågan. När vi studerar frågan närmare och bryter ner de som inte har någon uppfattning i olika befolkningskategorier finner vi att det finns stora skillnader mellan grupper. Som vi kan se i tabell 3, är det exempelvis vanligare att kvinnor och lågutbildade anser sig inte ha någon uppfattning. Både effekten av kön och högre utbildning står sig när vi i en regressionsmodell (redovisas ej) kontrollerar sambanden, där män jämfört med kvinnor samt högutbildade jämfört med lågutbildade har en större sannolikhet att ha en uppfattning om hur utbredd korruptionen är. En möjlig förklaring till könseffekten kan vi finna i tidigare surveyforskning som

visar hur män, i frågebatterier som mäter politisk kunskap, i lägre grad använder så kallade "opt-out"-alternativ likt "Ingen uppfattning". Män tenderar således att i högre grad anse sig kunna besvara en fråga korrekt medan kvinnor antar en mer försiktig approach i sina svar (Mondak & Anderson 2004).

Tabell 2 *Andel som svarat "Ingen uppfattning" på frågan "Enligt din bedömning, i ungefär vilken utsträckning är följande yrkesgrupper inblandade i någon typ av korruption?" efter bakgrundsfaktorer (procent)*

		Politiker	Offentliga tjänstemän	Företagare	Journalister	Poliser
Kön	Samtliga	28	29	28	33	29
	Kvinna	35	36	36	42	36
	Man	20	20	19	25	22
Ålder	16–29 år	27	31	26	31	26
	30–49 år	19	20	20	22	20
	50–64 år	23	24	25	28	26
	65–85 år	42	40	41	49	46
Utbildningsnivå	Låg	54	52	52	60	53
	Medellåg	30	31	32	36	33
	Medelhög	19	19	17	22	19
	Hög	19	21	21	25	22
Sektor	Privat	24	25	24	30	26
	Offentlig	30	30	31	36	32
Tillit	Låglitare (0–3)	28	28	30	34	30
	Medel (4–6)	28	29	28	35	31
	Höglitare (7–10)	28	28	27	32	30

Kommentar: För frågans lydelse, se tabell 2. Procentbasen utgörs av dem som besvarat respektive delfråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Om vi går vidare och studerar de som har en uppfattning i frågan finner vi att det är relativt stora skillnader i vilken utsträckning svenskarna anser att korruptionen är utbredd inom olika yrkeskategorier. Över en femårsperiod finns det inga större variationer och bedömningarna tycks ligga relativt stabilt. I 2015 års undersökning är det inom polisen som den svenska befolkningen anser att korruptionen är som lägst bland de som har en uppfattning. Särskilt intressant är skillnaden mellan uppfattningar om korruptionen inom polisen och offentliga tjänstemän. Poliser kan kategoriseras som en underkategori till offentlig sektor/offentliga tjänstemän, med andra ord kan det vara så att det är andra delar av den offentliga sektorn som svenskarna anser vara mer korrupta.

Resultaten visar att det finns skillnader mellan svenska folkets bedömning av olika yrkesgrupper. Svenska folket uppfattar att företagare är mer korrupta än politiker, som i sin tur anses marginellt mer korrupta än offentliga tjänstemän vilket pekar på en bild av relativt utbredd korruption inom de tre yrkesgrupperna. Här bedömer 7 procent att politiker ”i mycket stor utsträckning” är inblandade i korruption, respektive 5 procent av företagarna. Om vi ser till medelvärde för de olika yrkesgrupperna så placerar sig ingen över skalans mittpunkt (4).

Tabell 3 Förekomst av korruption inom olika yrkesgrupper (procent)

		I mycket stor utsträckning									Summa procent	Antal svar
		Inte alls							Ingen uppfattning	Medel		
		1	2	3	4	5	6	7				
Politiker	2010	4	14	13	14	15	8	5	27	3,9	100	1 582
	2011	4	13	13	12	14	7	8	29	4,0	100	1 476
	2015	6	15	13	11	12	8	7	28	3,9	100	1 525
Offentliga tjänstemän	2010	2	11	11	16	17	10	6	27	4,2	100	1 574
	2011	3	11	14	14	14	8	7	29	4,1	100	1 474
	2015	7	15	13	13	12	6	5	29	3,7	100	1 514
Företagare	2010	2	7	13	15	18	11	7	27	4,4	100	1 576
	2011	1	8	10	16	17	11	8	29	4,5	100	1 475
	2015	4	11	14	16	14	8	5	28	3,9	100	1 515
Poliser	2015	18	27	11	7	4	2	2	29	2,5	100	1 518
Journalister	2011	4	14	12	13	9	5	4	39	3,7	100	1 476
	2015	11	20	13	11	6	3	3	33	3,0	100	1 510

Kommentar: Frågan lyder: 'Enligt din bedömning, i ungefär vilken utsträckning är följande yrkesgrupper i Sverige inblandade i någon typ av korruption?'. Svarsalternativen bedöms på en sjugradig skala från 1 'Inte alls' till 7 'I mycket stor utsträckning' samt 'Ingen uppfattning'. Procentbasen utgörs av de som besvarat respektive delfråga.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010, 2011 och 2015.

Skillnader i bedömningarna

Ett syfte med det här kapitlet är att undersöka svenskarnas korruptionsuppfattningar. Vi kan konstatera att olika grupper i olika hög utsträckning har en uppfattning samt att yrkesgrupper ges varierade bedömningar. Nästa steg är att analysera om bedömningarna varierar mellan olika grupper. Särskilt fokus hamnar på förtroende på olika nivåer samt sociodemografiska effekter. Vi förväntar oss att olika erfarenheter påverkar uppfattningar om korruptionens utbredning. En sådan variation kan i sin tur orsakas av faktorer relaterade till uppväxtmiljö och

individens resurser. Individer kan röra sig på olika plattformar i samhället och därmed ha olika hög risk för att bli exponerade och utsatta för korruption. Därför inkluderar vi de sociodemografiska faktorerna kön, ålder, utbildning och inkomst i analysen. Forskningsresultat visar även att kvinnor i mindre utsträckning än män är inblandade i korruption (Treisman 2007; Michailova och Melnykovska 2009).

En attityd som ofta kopplas samman med korruptionsuppfattningar är samhällsförtroende. Från tidigare forskning kan vi konstatera att uppfattningar om korruption har en negativ påverkan på det mer allmänna förtroendet för det politiska, demokratiska systemet (Anderson & Tverdova 2003; McAllister 2014). Frågan om samhällsförtroende har länge mätts i SOM-undersökningarna och speglar en allmän bedömning av hur väl olika institutioner fungerar (se Weibull i denna bok). För att undersöka sambandet fokuserar vi på uppfattningar om polisen, som är en ny yrkeskategori att introduceras i mätningarna¹. I en enkel korrelationsanalys finner vi att korruptionsuppfattningar och förtroende för polisen korrelerar (Pearsons $r=.35$). Sambandet håller även i en regressionsanalys ($b=.45$) under kontroll för kön, ålder, utbildning, mellanmänsklig tillit samt arbetsgivare. Förtroende mäts på en femgradig skala och att gå från att ha lägst förtroende på skalan till högst resulterar i att uppfattningen om korruption ökar med 1,8 skaltsteg.

Nästa steg i analysen är att utveckla en modell som inkluderar flera bakgrundsvariabler och möjliga förklaringar bakom korruptionsuppfattningar om de olika yrkesgrupperna. Tabell 4 visar resultaten från sex multivariata regressionsanalyser. Modellen analyserar effekterna av kön, ålder, utbildningsnivå, arbete inom privat/offentlig sektor, inkomst, ideologisk självplacering samt mellanmänsklig tillit på de fem olika yrkesgrupperna samt ett korruptionsindex baserat på en sammanvägning av korruptionsuppfattningar om de fem olika yrkeskategorierna.

En faktor vi är särskilt intresserade av att undersöka är vad man skulle kunna definiera som *berördhet*. Tidigare resultat från SOM-undersökningarna har pekat på divergerande effekter av berördhet på hur man bedömer korruptionens utbredning (se Bauhr & Oscarsson 2011; Bauhr & Färdigh 2012). Skälet har varit att pröva om individer som står närmare de yrkesgrupper eller branscher som bedöms även ha andra uppfattningar. Ett första test relaterar till polisen där vi konstruerat en variabel som mäter frivillig kontakt². Här finner vi att de som varit i kontakt med polisen under de senaste 12 månaderna inte gör andra bedömningar än de som inte varit i kontakt med polisen.

En ytterligare indikator på berördhet är partimedlemskap. Är man medlem i ett politiskt parti innebär det en närhet till förtroendevalda politiker. Vi finner att bedömningarna mellan de som är medlemmar i ett politiskt parti respektive de som inte är medlemmar inte skiljer sig åt vad gäller uppfattningar om korruptionen bland politiker. Vi kan således inte finna några särskilda berördhetsfaktorer som smittar av sig på bedömningarna av korruptionen inom polisen och bland politiker.

Vi har även valt att inkludera en variabel som mäter arbetsgivare och närmare bestämt om man arbetar inom privat/ideell sektor eller inom offentlig sektor, således

ytterligare en faktor som kan kopplas till berördhet. Utfallet visar att arbetsgivare endast har en signifikant effekt på bedömningarna av offentlig sektor. Arbetar du inom offentlig sektor uppfattar du korruptionen som mindre omfattande bland yrkesgruppen offentliga tjänstemän.

Vad gäller flertalet av de sociodemografiska variablerna finner vi varierande effekter på de olika yrkeskategorierna och på det sammanslagna indexet. Kön har inte någon signifikant effekt på bedömningarna. Intressant är att en sådan effekt tidigare har funnits när korruptionen inom branscher analyserats (se Bauhr och Harring 2014). Det är dock värt att återigen poängtera den stora skillnaden mellan kön som vi kunde se i andelen som svarat att de inte har någon uppfattning. Däremot tycks ålder ha en effekt, där den äldre delen av befolkningen är mindre benägna att tro att politiker, offentliga tjänstemän och journalister är korrupta. Det finns dock inga effekter av ålder på uppfattningar om korruptionen bland poliser och företagare. Vad gäller utbildningsnivå är de med lägre utbildning mer benägna att lyfta fram korruption inom polisen och bland företagare. För övriga yrkeskategorier samt i det sammanslagna indexet verkar individer, oavsett kännedom eller orientering i samhället, gör likartade bedömningar.

Vidare kan vi se att de med högre inkomst gör bedömningen att korruptionen är mindre utbredd bland politiker, poliser och journalister. Överlag pekar resultatet mot en viss inkomsteffekt där de med lägre inkomst är mer benägna att uppfatta korruptionen som mer utbredd.

Slutligen kan vi notera en intressant vänster-högerdimension i bedömningarna. Resultaten ligger delvis i linje med studier av institutionsförtroendet (se Weibull i denna bok), vilket tyder på att en mer allmän bedömning av yrkesgrupperna färgas av respondenternas ideologiska hemvist. Desto längre till vänster svenskarna placerar sig ju mer utbredd anser de korruptionen vara inom gruppen företagare, och det gäller också för yrkeskategorierna poliser och offentliga tjänstemän, även om effekterna vad gäller bedömningen av de grupperna är något svagare än i fallet företagare.

Tabell 4 Effekter av bakgrundsfaktorer på svenska folkets korruptionsuppfattningar (ostandardiserade regressionskoefficienter, standardfel)

	Korruptions- index	Politiker	Offentliga	Poliser	Företagare	Journalister
Man ¹	-0.02 (0.09)	-0.03 (0.12)	-0.02 (0.11)	-0.11 (0.09)	+0.07 (0.11)	+0.12 (0.11)
Ålder (16–85)	-0.01*** (0.00)	-0.02*** (0.00)	-0.01* (0.00)	-0.01 (0.00)	-0.01 (0.00)	-0.02*** (0.00)
<i>Utbildningsnivå²</i>						
Medellåg	-0.19 (0.17)	-0.27 (0.22)	-0.34 (0.21)	-0.43* (0.18)	-0.43* (0.20)	+0.11 (0.21)
Medelhög	-0.15 (0.17)	-0.32 (0.22)	-0.32 (0.21)	-0.48** (0.18)	-0.43* (0.20)	+0.22 (0.21)
Hög	-0.22 (0.17)	-0.21 (0.23)	-0.43* (0.21)	-0.41* (0.18)	-0.38 (0.20)	-0.01 (0.22)
Arbetar i offentlig sektor ³	-0.11 (0.09)	-0.15 (0.12)	-0.29* (0.11)	-0.02 (0.10)	+0.02 (0.11)	-0.10 (0.11)
<i>Hushållsinkomst⁴</i>						
301 000–700 000	-0.23 (0.12)	-0.14 (0.15)	+0.03 (0.14)	-0.33** (0.12)	-0.05 (0.14)	-0.34* (0.15)
Mer än 700 000	-0.31* (0.13)	-0.34* (0.17)	-0.24 (0.16)	-0.32* (0.13)	-0.08 (0.15)	-0.42** (0.16)
<i>Ideologisk självplacering⁵</i>						
Vänster	+0.26* (0.11)	+0.09 (0.15)	+0.32* (0.14)	+0.26* (0.12)	+0.55*** (0.14)	+0.04 (0.15)
Höger	+0.03 (0.11)	-0.08 (0.15)	+0.04 (0.14)	+0.01 (0.12)	-0.12 (0.13)	+0.23 (0.14)
Mellanmänsklig tillit (0–10) ⁶	-0.17*** (0.02)	-0.24*** (0.03)	-0.21*** (0.03)	-0.15*** (0.02)	-0.12*** (0.03)	-0.15*** (0.03)
Medlem i parti		-0.02 (0.22)				
Kontaktat polisen ⁷				-0.06 (0.12)		
Intercept	5.37*** (0.27)	6.72*** (0.36)	5.88*** (0.33)	4.34*** (0.28)	5.34*** (0.32)	4.97*** (0.34)
N	819	927	924	899	927	865
Adjusted R2	0.12	0.11	0.10	0.07	0.06	0.09

Kommentar: Resultaten baseras på en regressionsanalys (OLS). Korruptionsindex är ett additivt index som består av samtliga fem yrkeskategorier ($\alpha = 0.84$). Skalan går från 1 till 7, där 1 motsvarar att ha angivit "Inte alls" på samtliga fem yrkeskategorier. ¹Referenskategori: Kvinna.

²Referenskategori: Låg utbildning. Utbildningsvariabeln bygger på en fyrdelad variabel där Låg=ej fullgjord obligatorisk skola eller grundskola, Medellåg= gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, Medelhög= eftergymnasial utbildning, men ej examen från högskola/universitet, Hög= examen från högskola/universitet. ³Referenskategori: Privat/ideell sektor. ⁴Referenskategori: Max 300 000. ⁵ Referenskategori: Varken till höger eller till vänster. Bygger på frågan 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Svarsalternativen 'Klart till vänster' och 'Något till vänster' samt 'Klart till höger' samt 'Något till höger' har slagits samman. ⁶ Bygger på frågan: 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?' där 1=Det går inte att lita på människor i allmänhet och 10=Det går att lita på människor i allmänhet. ⁷Variabeln baseras på frågan 'Har du under de senaste 12 månaderna kontaktat polisen av någon av följande anledningar?'. De som angivit att de någon gång kontaktat polisen av skälen 'Anmält brott', 'Larmat om pågående brott eller olycka', 'Sökt tillstånd för sammankomst eller tillställning' samt 'Lämnat ett tips' är kodade som (1). De som inte har uppgivit att de inte kontaktat polisen av samma anledning kodas som (0). Signifikansnivåer: * $p<0.05$, ** $p<0.01$ *** $p<0.001$.

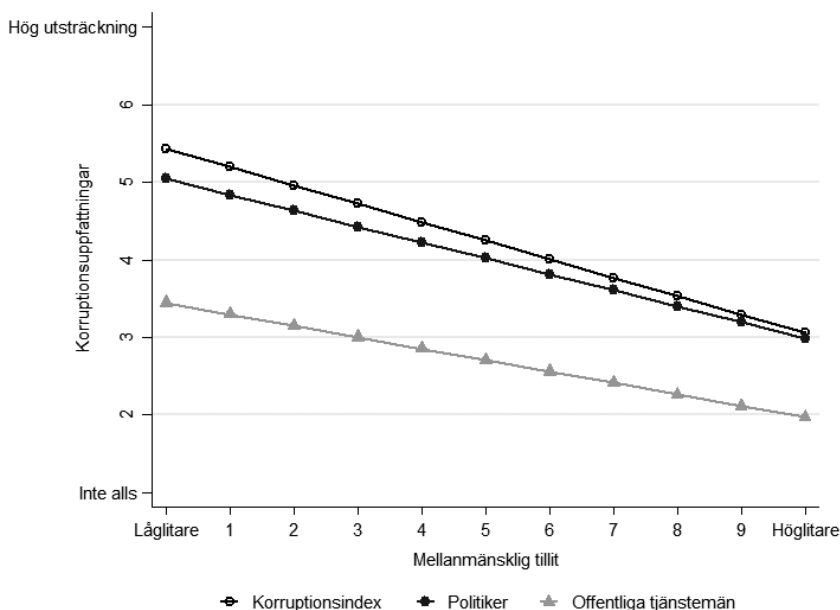
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Slutligen bör lyftas fram att resultaten på korruptionsindexet, som är ett additivt index bestående av samtliga yrkesgrupper, endast visar signifikanta effekter för ålder, inkomst, vänsterideologi och mellanmänsklig tillit. Resultaten visar på nödvändigheten att bryta ned analysen i olika yrkeskategorier där vi finner varierande resultat. Ser vi till de samlade bedömningarna som kommer till uttryck i korruptionsindexet finner vi starkast effekt av mellanmänsklig tillit.

Korruptionsuppfattningar och den mellanmänskliga tilliten

Mellanmänsklig tillit anses ha ett stort värde. Litar människor på varandra förenklar det positiv mellanmänsklig interaktion såsom affärsuppgörelser och det underlättar koordinering för att uppnå kollektiva nyttigheter (se vidare Holmberg & Rothstein i denna bok). Exempelvis visar studier att tillit påverkar individers villighet att bete sig miljövänligt (Sønderskov 2011). Det pågår sedan en längre tid en diskussion i forskarvärlden om det är mellanmänsklig interaktion och tillit som bygger välfungerande demokratiska institutioner (Putnam 1993, Bergh och Bjørnskov 2011) eller om det snarare är välfungerande politiska institutioner som genererar mellanmänsklig tillit (Rothstein och Stolle 2008, Dinesen 2013). Förmodligen kan man tänka sig att det är processer som förstärker varandra. Det man dock är överens om är att den mellanmänskliga tilliten är högre i icke-korrupta länder. I det här kapitlet studerar vi närmare hur det ser ut på individnivå i Sverige. Är det så att svenskar som anser att korruptionen är utbredd också anser att andra människor inte går att lita på?

Figur 1 Effekter av mellanmänsklig tillit på korruptionsuppfattningar (predicerade värden)

Kommentar: Prediktionerna bygger på resultaten i tabell 3. Tre oberoende variabler är inkluderade i figuren: politiker, Offentliga tjänstemän samt Korruptionsindex. Frågans lydelse är: 'I hur hög utsträckning förekommer korruption inom följande yrkeskategorier?'. Skalan går från 1 (=inte alls) till 7 (=i mycket hög utsträckning). Korruptionsindex är ett additivt index som består av samtliga fem yrkeskategorier (poliser, politiker, offentliga tjänstemän, företagare samt journalister) ($\alpha = 0.84$). Skalan går från 1 till 7, där 1 motsvarar att ha angivit "Inte alls" på samtliga fem yrkeskategorier. Grafen redovisar sambandet mellan korruptionsuppfattningar och mellanmänsklig tillit. Koefficienterna som redovisas är framtagna under kontroll för flera variabler: *Kön*: Referenskategori: kvinna. *Utbildningsnivå*: Referenskategori: Låg utbildning. Utbildningsvariabeln bygger på en fyrdelad variabel där Låg=ej fullgjord obligatorisk skola eller grundskola, Medellåg=gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, Medelhög= eftergymnasial utbildning, men ej examen från högskola/universitet, Hög= examen från högskola/universitet. *Arbetar själv i offentlig sektor*: Referenskategori: Privat/ideell sektor. *Hushållsinkomst*: Referenskategori: Max 300 000. *Ideologisk självplacering*: Referenskategori: Varken till höger eller till vänster. Bygger på frågan 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Svartalternativen 'Klart till vänster' och 'Något till vänster' samt 'Klart till höger' samt 'Något till höger' har slagits samman. *Mellanmänsklig tillit*: Bygger på frågan: 'I vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?' där 1=Det går inte att lita på människor i allmänhet och 10=Det går att lita på människor i allmänhet. *Varit i kontakt med polisen*: Baseras på frågan 'Har du under de senaste 12 månaderna kontaktat polisen av någon av följande anledningar?'. De som angivit att de någon gång kontaktat polisen av skälen 'Anmält brott', 'Larmat om pågående brott eller olycka', 'Sökt tillstånd för sammankomst eller tillställning' samt 'Lämnat ett tips' är kodade som (1). De som inte har uppgivit att de inte kontaktat polisen av samma anledning kodas som (0).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Vi finner att så är fallet. De som anser att diverse olika yrkeskategorier är korrupta har också lägre mellanmänsklig tillit. Figur 1 visualiserar effekten av mellanmänsklig tillit på korruptionsuppfattningar för offentliga tjänstemän, politiker samt vårt korruptionsindex. Att gå från lägsta nivå att tillit till högsta innebär att korruptionen uppfattas som mindre utbredd, en effekt som motsvarar 1,5 skalsteg. Effekten varierar något beroende på yrkesgrupp som bedöms där uppfattningar om korruption bland politiker hör starkast ihop med tillit.

Avslutande diskussion

Korruptionsuppfattningar bör tas på allvar. Tidigare studier visar att korruptionsuppfattningar kan ha större effekt på förtroende för det demokratiska samhällets än vad konkret erfarenhet av korruption har (McAllister 2014). Det gör det angeläget att studera vilka som har en uppfattning och vad som kan förklara uppfattningar. Intressant nog ser vi att män och högutbildade har större självförtroende vad gäller att bedöma om vi har korruption inom de olika yrkeskategorierna i Sverige. Bland de som har en uppfattning om graden av korruption skiljer sig dock inte kvinnor och män åt, och högutbildade skiljer sig inte från de som har lägre utbildning³. Det tycks dock finnas något av en inkomsteffekt. De med lägst inkomster, som därmed ofta är de mest ekonomiskt utsatta, anser i större grad att korruptionen är utbredd. Det kan vara problematiskt om vissa grupper i samhället har olika korruptionsuppfattningar. Det finns en risk att det påverkar tilliten till samhällets institutioner och den för samhället viktiga mellanmänskliga tilliten.

Den starka kopplingen mellan mellanmänsklig tillit och korruptionsuppfattningar som vi finner är ett viktigt resultat. Som vi konstaterat så är det svårt att med denna undersökning avgöra om den mellanmänskliga tilliten påverkar korruptionsuppfattningar eller om det kan vara det omvända att korruptionsuppfattningar påverkar den mellanmänskliga tilliten eller om det snarast är en bakomliggande förtroendefaktor som påverkar båda. Det är dock intressant nog att konstatera att de samvarierar starkt. Det kan vara lätt att rasera förtroende men svårare att bygga.

Avslutningsvis, för att återknyta till bokens titel, kan vi konstatera att något av ett ekvilibrium råder i svenskarnas bild av korruptionen i landet: Å ena sidan är det få svenskar som uppger sig ha konkret erfarenhet av korruption. Å andra sidan så tycks en anseelig andel ändå anse att korruptionen finns inom olika yrkesgrupper. Att vissa individer har uppfattningen att korruptionen är utbredd kan vi värdera på olika sätt. Det är dock viktigt att konstatera att svenskarnas uppfattning om korruptionens utbredning är stabil över tid där flesta svarande bedömer korruptionen som låg.

Noter

- ¹ Polisen är här särskilt intressant att undersöka då det är första gången frågan ställs i SOM-undersökningarna. Analysen kan inte utökas till övriga yrkesgrupper då frågorna om korruptionsuppfattningar och institutionsförtroende inte finns med i samma formulär.
- ² De som angivit att de någon gång kontaktat polisen av skälen 'Anmält brott', 'Larmat om pågående brott eller olycka', 'Sökt tillstånd för sammankomst eller tillställning' samt 'Lämnat ett tips'.
- ³ Förutom vad gäller "poliser" där de med lägst utbildningsnivå är mer benägna att tro att korruptionen är utbredd.

Referenser

- Anderson, Christopher J. and Yuliya V. Tverdova (2003) Corruption, Political Allegiances, and Attitudes toward Government in Contemporary Democracies. *American Journal of Political Science*, 47:1, 91-109.
- Arkhedde, Sofia, Bauhr, Sofia & Holmberg, Sören (2016) Svenska folket bedömer korruption. SOM-rapport 2016:03. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Bauhr, Monika & Färdigh Mattias (2012) Korruption i Sverige 2011 – förekomst och acceptans i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red) *I framtidens skugga*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Bauhr, Monika & Harring, Niklas (2014) Åsikter om korruption bortom landets gränser i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Bauhr, Monika & Oscarsson, Henrik (2011) Svenska folkets syn på korruption i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Bauhr, Monika, Naghmei Nasiritousi, Henrik Oscarsson & Anna Persson (2010) Perceptions of Corruption in Sweden. Working paper 2010:8. University of Gothenburg: QoG Institute.
- Bergh, Andreas, Bjørnskov, Christian (2011) Historical trust levels predict the current size of the welfare state. *Kyklos* 64 (1), 1–19.
- Dinesen, Peter Thisted (2013) Where You Come From or Where You Live? Examining the Cultural and Institutional Explanation of Generalized Trust Using Migration as a Natural Experiment. *European Sociological Review* 29(1): 114-128
- Karklins, Rasma (2005) *The system made me do it: corruption in post-communist societies*. London: Routledge.
- Lambsdorff, Johann (2005) Consequences and causes of corruption: What do we know from a cross-section of countries? Working paper. University of Passau.

- Michailova, Julija, Inna Melnykovska (2009) Gender, corruption and sustainable growth in transition countries. *Journal of Applied Economic Sciences* 4(3):387-407.
- Mondak, Jeffrey, Anderson, Mary R (2004) The Knowledge Gap: A Reexamination of Gender-Based Differences in Political Knowledge. *Journal of Politics*, vol 66(2): 492-512.
- Oscarsson, Henrik (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Persson, A, Rothstein, Bo, Teorell, Jan (2010) The failure of Anti-Corruption Policies A Theoretical Mischaracterization of the Problem. QoG Working Paper Series. Gothenburg Univeristy: Quality of Government Institute.
- Putnam, Robert (1993) Making democracy work: civic traditions in modern Italy. Princeton: Princeton University Press.
- Rothstein, Bo, Stolle, Dietlind (2008) The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust, *Comparative Politics* 40(4): 441-459.
- Rothstein, Bo, Uslaner, Erik (2005) All for All: Equality, Corruption, and Social Trust. *World Politics* 58(01): 41-72.
- Seligson, Mitchell A (2006) The measurement and impact of corruption victimization: Survey evidence from Latin America. *World Development* 34(2): 381-404.
- Sønderskov, Kim M (2011) Explaining large-N cooperation: Generalized social trust and the social exchange heuristic. *Rationality and Society* 23(1): 51-74.
- Transparency International (2015) Corruption Perceptions Index. <http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>
- Treisman, Daniel (2007) What have we learned about the causes of corruption from ten years of cross-national empirical research?. *Annu. Rev. Polit. Sci.* 211-244.

MEDBORGARNA OCH POLITIKERNA TYCKER OM REGIONFRÅGAN¹

LENNART NILSSON

Sammanfattning

På den regionala nivån i den svenska flernivådemokratin har vuxit fram en struktur med olika typer av organisationer som är ansvariga för hälso- och sjukvården och de regionala utvecklingsfrågorna. Den senaste i raden av utredningar – *Indelningskommittén* – presenterade den 9 mars 2016 ett förslag om införande av storregioner i hela landet. I denna artikel genomförs en analys av politikernas och medborgarnas inställning till den regionala nivån. Resultaten visar att bland landstingspolitiker finns en majoritet för införandet av större regioner. Men bland kommunpolitiker och riksdagsledamöter är stödet mindre med ungefär lika många för som emot. Medborgarundersökningar visar klart att det saknas folkligt stöd för storregioner och en majoritet vill behålla den nuvarande indelningen. Det råder också skilda uppfattningar i regionfrågan mellan partierna och i olika delar av landet där identitet är en faktor av betydelse.

I dag finns fyra direktvalda nivåer i Sverige: EU, staten, landstinget/regionen samt kommunen. Danmark har också fyra direktvalda nivåer: EU, stat, region och kommun. I Finland finns tre: EU, stat och kommun, liksom Norge: stat, fylkeskommun och kommun (Lidström 2016, Sandberg 2009; Mouritzen 2010). I de nordiska länderna är ansvaret för välfärden och den offentliga serviceverksamheten i stor utsträckning decentraliserat till lokal och regional nivå och det gäller i synnerhet Sverige (Karlsson och Gilljam 2014). I rapporten *OECD Territorial Reviews SWEDEN* framhölls vikten av att stärka den regionala styrningen i Sverige med inriktning på ökad samverkan mellan olika nivåer inom den offentliga sektorn och mellan offentliga och privata aktörer (OECD 2010).

Också i de övriga nordiska länderna har den regionala nivån legat i stöpsleven. År 2002 överfördes i Norge huvudmannaskapet för sjukhusen från fylkeskommunerna till fem statliga hälsoföretag. I Danmark genomfördes en mycket långtgående strukturreform 2007, som innebar att amten avskaffades och ersattes av fem regioner med ansvar för sjukvården men utan beskattningsrätt. Samtidigt minskade antalet kommuner från 271 till 98. I Norge och Finland med många små kommuner övervägs trots tidigare sammanslagningar nya strukturreformer. Principerna för utformningen av samhällsorganisationen i sin helhet har blivit föremål för debatt, översyn och omprövning i de nordiska länderna. Även om

uppgifterna på den regionala nivån i Norden fortfarande är förhållandevis lika – sjukvård, regional utveckling och vissa former av kultur och utbildning – är det när det gäller formerna för politisk styrning och finansiering stora skillnader (Baldersheim och Rose 2010).

Den svenska flernivådemokratien med folkvalda politiker på fyra nivåer har återkommande varit föremål för omprövning och det gäller inte minst den regionala nivån. Den förändrade strukturen har emellertid inte varit resultatet av samlade beslut av riksdag och regering utan konsekvenserna av beslut som fattats av politiska organ på europeisk, nationell, regional och lokal nivå (Berg 2007; von Bergmann-Winberg 2010 och Berg och Lindahl red. 2014). På regional nivå har i Sverige de facto etablerats en asymmetrisk organisationsstruktur, vilket förekommer i flera andra europeiska länder, men som innebär ett avsteg från tidigare i Sverige tillämpade principer med krav på enhetlighet över hela landet. Nya kommunalförbund bildas också för att lösa gemensamma uppgifter för angränsande kommuner. I Västsverige har samarbetet i Göteborgsregionen sedan lång tid en stark ställning, vilket saknar motsvarighet i övriga storstadsregioner.² Däremot saknas konkreta förslag i Sverige om kommunsammanslagningar i större skala till skillnad från i andra nordiska länder, även om frågan på nytt börjat diskuteras.

I detta kapitel skall inställningen till den regionala nivån undersökas. Analyserna är inriktade på jämförelser mellan politikernas och medborgarnas syn på den regionala organiseringen och betydelsen av partisynpat och geografi, platsen där man är bosatt. Förhållandena i Västsverige, där en långtgående regionreform redan har genomförts, kommer att uppmärksammas särskilt. Först analyseras inställning till läns/region/landstingsindelningen bland landstings- och kommunpolitiker samt bland riksdagsledamöter.³ Därefter genomförs motsvarande analys bland medborgarna i hela Sverige och i länen. Avslutningsvis diskuteras regionaliseringsprocessen i Västra Götaland och regionaliseringens politiska och folkliga förankring.

Underlaget för analyserna utgörs av de årliga medborgarundersökningar som SOM-institutet genomfört i Sverige sedan 1986 och i Västsverige sedan 1998.⁴ På vissa punkter kommer också jämförelser att göras med resultat från andra regionala SOM-undersökningar. Bygger Politikernas syn på de regionala frågorna på bygger på undersökningar bland kommun- och landstingsfullmäktigeledamöterna 2008 och 2012, de s.k. KOLFU 2008 och KOLFU 2012⁵ (Karlsson och Gilljam 2014). Riksdagsundersökningen 2014 ligger till grund för analysen av riksdagsledamöternas inställning⁶ (Karlsson och Nordin 2015).

Sveriges regionala indelning

Under stormaktstiden genomfördes genom 1634 års regeringsform en fastare organisering av den svenska staten under Axel Oxelstierna. Länsindelningen innebar att nya administrativa enheter, länen, ersatte de medeltida landskapen. Länsindelningen kom att i sina huvuddrag behållas under lång tid men anpassades i olika delar av

landet med hänsyn till ändrade förhållanden. I Sydsverige och Västssverige bildade efter freden i Roskilde 1658 de tidigare danska provinserna Bohuslän, Halland och Skåne nya län med den förändringen att Göteborg införlivades med Bohuslän. När det militära styret upphörde delades Skåne 1720 i två län; de nya länen kom att bli bestående till slutet av 1990-talet, då länsindelningen i Skåne och Västssverige ändrades. Det var först efter Sveriges EU-inträde och den ekonomiska krisen under 1990-talets början som mer genomgripande förändringar aktualiserades och främst gällde det storstadslänet (Jensen 2002 och 2004).

Skåne län bildades 1997 och Västra Götalands län ett år senare. Vid valet 1998 valdes ledamöterna till fullmäktige i Region Skåne och Västra Götalandsregionen och de nya regionerna övertog från och med 1 januari 1999 ansvaret för den verksamhet som tidigare bedrivits av landstingen – i Skåne två och i Västra Götaland tre – samt av de tidigare landstingsfria städerna Malmö och Göteborg. Enligt en försöksverksamhet som sedan i olika steg förlängdes övertog dessutom regionerna ansvaret för de regionala utvecklingsfrågorna från staten. Även om partierna i alliansregeringen var oeniga i regionfrågan permanentades Region Skåne och Västra Götalandsregionen. Dessutom blev Halland och Gotland regionkommuner 2011 med ansvar för de regionala utvecklingsfrågorna.

Den ändrade länsindelningen i Syd- och Västssverige hade föregåtts av en rad utredningar (SOU 1995:27) och efter förändringarna i dessa delar av landet har ytterligare utredningar övervägt länens storlek och det geografiska området för självstyrelseorganen på regional nivå i Sverige. Ansvarskommittén redovisade inte ett färdigt förslag till indelning av Sverige i regionkommuner men föreslog att Sverige borde indelas i sex till nio län. Kriterierna som låg till grund för detta förslag var av tre slag: storlekskriterier, strukturkriterier samt behovet av en gemensam indelning för staten och regionkommunerna. Ett riktvärde för invånarantalet skulle vara mellan en och två miljoner och inte utan starka skäl under en halv miljon invånare. Varje regionkommun borde ha ett regionsjukhus eller ett etablerat samarbete på detta område samt minst ett universitet med betydande fasta forskningsresurser. Arbetsmarknadsregionerna som de beräknas se ut 2030 skulle utgöra byggstenar i läns- och regionkommunindelningen. Som ytterligare kriterium togs upp ”att län och regionkommuner så långt som möjligt avgränsas så att medborgarna kan känna anknytning dit” (SOU 2007:10, sid 283). Identitetskriteriet nämndes sist och det konstaterades att den regionala identiteten var förhållandevis svag i Sverige. Den skiftar mellan olika landsändar och är oftare knuten till landskapet än till länet. Andra typer av identitet kan vara av väl så stor betydelse. Kommittén gjorde bedömningen att: ”Att bygga starkt identitetsbaserade regioner i Sverige är inte möjligt, knappast heller önskvärt” (SOU 2007:10, sid. 287).

I västra Sverige pågick under flera år utredningar och överläggningar om ett samgående mellan Västra Götalandsregionen och Landstinget i Värmland/Region Värmland. Men i augusti 2011 beslutade parterna att det saknades tillräcklig uppslutning för att genomföra en sammanslagning (www.varmlandvastragotaland.se; Nilsson 2016a).

I slutbetänkandet av utredningen om den statliga regionala förvaltningen ”Statens regionala förvaltning – förslag till en angelägen reform” (SOU 2012:81) föreslogs att länsindelningen skulle behållas men att antalet länsstyrelser skulle reduceras till elva och de statliga myndigheterna skulle ha samma gemensamma indelning i sju regionala områden. Vidare föreslogs att de kommunala samverkansorganen skulle avvecklas. Det regionala utvecklingsansvaret skulle enligt huvudregeln ligga på landstingen och om inte skulle länsstyrelserna ansvara för frågorna (SOU 2012:81). Inte heller denna utrednings förslag föranledde några åtgärder. Från 1 januari 2015 blev emellertid ytterligare sex landsting regioner. Det gällde landstingen i Jönköpings, Örebro, Östergötlands, Kronobergs, Gävleborgs och Jämtlands län som fick ansvar för utvecklingsfrågorna. Andra landsting väntas följa efter. Enligt ett förslag skall Uppsala, Västmanlands, Västernorrlands och Norrbottens läns landsting från och med 1 januari 2017 överta det regionala utvecklingsansvaret och bilda regioner (www.skl.se).

Den nuvarande regeringen har tillsatt ytterligare en kommitté, *Ny indelning av län och landsting*, som ”ska föreslå en ny läns- och landstingsindelning som innebär att Sverige skall delas in i väsentligt färre län och landsting.” Utredningen skall också analysera behovet av ekonomiska regleringar och anpassning av systemet för kommunalekonomisk utjämning. Uppdraget skall slutredovisas 21 augusti 2017 för att förslag skall kunna träda i kraft senast 1 januari 2023 (Regeringen, Dir. 2015:77). *Indelningskommittén* lade den 9 mars i år fram ett förslag att Sverige skall indelas i sex storregioner. Förslaget skall ligga till grund för fortsatta diskussioner innan kommittén presenterar ett slutligt förslag (Indelningskommittén, 9 mars 2016).

I varje län finns en länsstyrelse med övergripande ansvar men statliga myndigheter arbetar i övrigt med många olika geografiska indelningar (SOU 2012:81) och hovrätternas domkretsar överensstämmer inte med länen; t.ex. omfattar Hovrätten för Västra Sverige Värmlands och Hallands län samt Västra Götalands län utom Skaraborg. Även den kyrkliga indelningen i tretton stift avviker från länsindelningen. Föreningslivet arbetar i många fall inte med länet som indelningsgrund utan har behållit anknytningen till landskapet (Nilsson 2016a).

Det är långdragna och komplicerade politiska processer som legat till grund för ändrade indelningar på kommunal och regional nivå i Sverige. Inför en regionreform i Sverige är det därför av intresse att analysera hur legitimitet skall kunna skapas för en sådan reform genom att undersöka inställningen till aktuella förslag bland aktörer på olika nivåer.

Landstings- och kommunfullmäktigeledamöterna och den regionala indelningen

Vid två tillfällen har genomförts undersökningar som studerat kommun- och landstingsfullmäktigeledamöternas inställning till de kommunala och regionala nivåerna, de s.k. KOLFU 2008 och KOLFU 2012. I undersökningen 2008 aktualiserades

med utgångspunkt från den existerande indelningen i län och landsting/regioner en förändring av den geografiska indelningen. Frågan hade följande lydelse: *Idag diskuteras den geografiska indelningen av Sverige när det gäller ansvaret för bland annat hälso- och sjukvård och regional utveckling. Anser Du att den region/det län där Du bor bör vara: större än nu, samma som nu, mindre än nu, ingen uppfattning?* (Gilljam, Karlsson och Sundell 2010).

Bland landstings-/regionpolitikerna i Sverige 2008 var en klar majoritet för större regioner/län medan det vanligaste svaret bland kommunpolitikerna var "samma som nu"; för hela Sverige var andelen för de två grupperna som vill se ett större län 58 respektive 40 procent.⁷ Det var bara i Västra Götaland, Skåne, Halland samt i Stockholms län som det 2008 inte fanns en majoritet av politikerna på den politiska mellannivån för bildandet av större län/regioner. Mest kritiska var politikerna i Halland. I sju län var det minst 80 procent av landstingspolitikerna som för en övergång till större län/regioner: Gävleborg, Östergötland, Jämtland, Södermanland, Kalmar, Västmanland och Västerbotten. I ytterligare fem, Kronoberg, Värmland, Örebro, Dalarna och Västernorrland gjorde över 70 procent samma bedömning. I återstående län var andelen mellan 50 och 70 procent (Se Nilsson 2016b, bilaga 1).

I de tre storstadslänen saknades alltså stöd för sammanslagningar på regional nivå bland landstings-/regionpolitikerna, i Västra Götaland och Skåne efter att ha genomfört omfattande regionbildningsprocesser under många år. I Stockholms län var åsikterna mindre negativa men landstinget är omgivet av län där landstingspolitikerna var övervägande positiva. I de fyra nordligaste länen fanns bland landstingspolitikerna en klar övervikt för bildandet av större län/regioner.

I 14 av länen var också kommunpolitikerna övervägande positiva till bildandet av större län/regioner och mest positiva var de i Södermanland, Västernorrland, Jämtland, Gävleborg, Västmanland och Jämtland med två tredjedelar för förslaget. Minst positiva var kommunpolitikerna i Halland, Västra Götaland och Skåne. I Halland var uppslutningen bakom det nuvarande länet mycket stor bland kommunpolitikerna med 90 procent som ville behålla Hallands nuvarande gränser. I detta avseende var bilden densamma i Kungsbacka år 2008. Det kan tyckas förvånande mot bakgrund av att när Kungsbacka tio år tidigare skulle ta ställning till att gå med i Västra Götalandsregionen beslutade fullmäktige efter en intensiv debatt med endast några få rösters övervikt att inte gå med trots att kommunstyrelsen föreslagit det (Nilsson 2012).

Bland förtroendevalda i kommuner och landsting fanns partiskillnader i synen på läns/regionindelningen i 2008 års undersökningar. Bland kommun- och landstings/regionpolitiker var företrädare för C, FP, KD och S mest positiva till större enheter, därefter kommer M, MP och V. Få av de sju partiernas lokala och regionala politiker förespråkade mindre enheter, 5-11 procent. SD:s representanter gjorde emellertid en annorlunda bedömning, där de som ville se mindre enheter var klart fler än de som ville se större (Nilsson 2012).

I KOLFU 2012 ställdes två andra frågor med inriktning på den regionala nivån. Det handlade dels om inställningen till att *Genomföra en regionreform och skapa storregioner i hela landet*, dels om inställningen till att *Avskaffa landstingen/regionerna som politisk nivå*. Bland landstingsledamöterna var det majoritet för att skapa storregioner i hela landet medan en tredjedel motsatte sig förslaget. Det var emellertid stora skillnader mellan de olika partiernas politiker i landstingen/regionerna (se tabell 1). Det fanns en majoritet för storregioner inom S, C, FP och KD; inom M var det fler som var emot än för men bara inom SD fanns det en majoritet emot att skapa storregioner i hela landet.

Tabell 1 Landstingsfullmäktigeledamöternas inställning till förslaget att Genomföra en regionreform och skapa storregioner i hela landet, 2012 (procent)

Anser om indelningen	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Mycket bra	18	30	21	40	43	34	12	2	25
Ganska bra	29	32	25	24	34	27	24	11	27
Varken bra eller dåligt	14	18	27	7	10	16	16	9	16
Ganska dåligt	19	11	13	15	9	13	19	11	14
Mycket dåligt	20	9	14	14	4	10	29	67	18
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	79	451	77	93	94	62	304	46	1 239

Kommentar: Frågans formulering och svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: KOLFU 2012.

I 12 av landstingen fanns det en majoritet för bildandet av storregioner och i ytterligare sex var det minst 40 procent som stödde förslaget. Bara i Dalarna och Halland var majoriteten emot; av landstingspolitikerna i Halland ansåg 73 procent att det var ett dåligt förslag.

Bland kommunpolitikerna var åsikterna betydligt mer splittrade och stödet för att skapa storregioner var mycket svagare än bland landstingspolitikerna. Bara bland FP och KD politikerna fanns det en majoritet för men det var endast bland SD:s kommunpolitiker som det fanns en majoritet emot.

Den splittrade opinionen gällde också geografiskt. Det var bara i fem län som det fanns en majoritet för förslaget bland kommunpolitikerna att bilda storregioner i hela landet: Södermanland, Östergötland, Västmanland, Västernorrland och Västerbotten. I Halland ansåg två tredjedelar av kommunpolitikerna att det var ett dåligt förslag och i Skåne och Jämtland var närmare hälften emot (se Nilsson 2016b, bilaga 1).

Tabell 2 Kommunfullmäktigeledamöternas inställning till förslaget att Genomföra en regionreform och skapa storregioner i hela landet, 2012 (procent)

Anser om indelningen	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Mycket bra	6	13	9	15	25	16	14	2	13
Ganska bra	22	28	22	30	32	37	25	12	27
Varken bra eller dåligt	24	25	26	19	18	20	20	16	22
Ganska dåligt	24	19	25	19	17	15	21	25	20
Mycket dåligt	24	15	18	17	8	12	20	45	18
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	516	3 452	519	1 031	698	427	2 118	311	9 430

Kommentar: Frågans formulering och svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: KOLFU 2012.

Av de moderata landstingspolitikerna ansåg en majoritet att landstingen/regionerna skall avskaffas som politisk nivå och av SD-ledamöterna var det närmare 50 procent. I övrigt var det mycket svagt stöd för förslaget; två tredjedelar eller mer ansåg att det var ett dåligt förslag. I alla län utom Jämtland (49 procent) var landstingspolitikern emot förslaget. Även bland kommunfullmäktigeledamöterna fanns det 2012 ett mycket begränsat stöd för att avskaffa landstingen och den regionala nivån; endast bland M-politikerna var det en majoritet för och bland de rödgröna en majoritet emot men bilden var mera splittrad än bland landstingspolitikerna (se Nilsson 2016b, bilaga 2). Det återspeglas också geografiskt. Det fanns bara en majoritet för avskaffandet av landstingen bland kommunpolitikerna i Södermanland och bara i två län var det en majoritet emot nämligen i Gotland och Halland.

Riksdagsledamöterna och regionindelningen

Samma frågor om den regionala nivån som ingick i KOLFU 2012 ingick också i Riksdagsundersökningen 2014 genomförd inom ramen för Valforskningsprogrammet (Karlsson och Nordin 2015).⁸ En majoritet av riksdagsledamöterna ansåg att det skulle vara ett dåligt förslag att avskaffa landstingen (se tabell 3). Det var emellertid fler som ville införa storregioner än som motsatte sig förslaget, men bilden var mer splittrad. I båda frågorna var det stora åsiktsskillnader mellan partiernas företrädare.

Tabell 3 Riksdagsledamöternas inställning till den regionala nivån, 2014 (procent)

Anser om indelningen	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa	Antal svarande
Avskaffa landstingen/regionerna som politisk nivå	11	19	19	28	23	100	288
Genomföra en regionreform och skapa storregioner i hela landet	11	32	21	19	17	100	285

Kommentar: Frågans formulering och svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Riksdagsundersökningen 2014.

Det var bara inom M och KD som det fanns en majoritet för att avskaffa den politiska mellannivån medan det var mindre än 10 procent bland de rödgröna och centerpartisterna som delade denna uppfattning med en majoritet emot förslaget (se även Nilsson 2016b, bilaga 2). När det gäller förslaget att införa storregioner i hela landet fanns det 2014 en klar majoritet inom S, C, FP och KD medan riksdagsledamöterna inom M och SD, var motståndare till en sådan förändring av den regionala kartan.

Tabell 4 Riksdagsledamöternas inställning till förslaget att Genomföra en regionreform och skapa storregioner i hela landet, 2014 (procent)

Anser om indelningen	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Mycket bra	11	11	8	21	27	8	9	0	11
Ganska bra	16	47	25	42	33	59	18	12	32
Varken bra eller dåligt	42	24	38	26	13	25	10	12	21
Ganska dåligt	26	12	12	11	27	0	27	35	19
Mycket dåligt	5	6	17	0	0	8	36	41	17
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	19	100	24	19	15	12	62	34	285

Kommentar: Frågans formulering och svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Riksdagsundersökningen 2014.

Mot denna bakgrund är det av intresse att undersöka hur politikernas uppdragsgivare, medborgarna, tar ställning till frågan om den regionala nivån. I vilken utsträckning har man överhuvudtaget åsikter och hur tar man ställning till de olika alternativen?

Medborgarna om läns-/region/landstingsindelningen

Av tidigare undersökningar framgår att intresset för den politiska och administrativa organisationen är begränsat bland allmänheten. Medborgarna är intresserade av politik, sympatiserar med partier, gillar och ogillar politiker och är nöjda eller missnöjda med service men intresset för rent organisatoriska frågor är lägre. I SOM-undersökningarna på nationell och regional nivå aktualiserades med utgångspunkt från den nuvarande indelningen i län och landsting/regioner en förändring av den geografiska indelningen. Frågan har haft samma lydelse som i KOLFU 2008: *Idag diskuteras den geografiska indelningen av Sverige när det gäller ansvaret för bland annat hälso- och sjukvård och regional utveckling. Anser Du att den region/det län där Du bor bör vara: större än nu, samma som nu, mindre än nu, ingen uppfattning?*

Frågan ställdes vid tre tillfällen i den nationella undersökningen, 2006, 2008 och 2009 samt i de västsvenska och skånska undersökningarna (Nilsson 2012). I 2015 års undersökning avsåg frågan region/landsting istället för län/landsting men det finns ingen anledning att tro att denna förändring påverkat svaren.

I tabell 5 redovisas svarsmönstren för åren 2006 och 2008-2009 samt 2015 i de nationella undersökningarna. För att få tillräckligt många svarande för att kunna redovisa för de olika länen presenteras sammanslagna värden för de tre första undersökningarna (se vidare Nilsson 2016b, bilaga 3). Cirka tre fjärdedelar hade en uppfattning om storleken på den regionala nivån och vid båda tillfällena ville cirka hälften behålla samma struktur som nu medan cirka tio procent ville se en större eller mindre region. För 2015 är osäkerheten större då antalet undersökningspersoner är betydligt färre. Överensstämmelsen i svarsmönstren vid en jämförelse mellan de två tillfällena är dock påfallande stor (Nilsson 2016b, bilaga 3).

Vid det första undersökningstillfället var det bara bland medborgarna i två län, Gävleborg och Västerbotten, som mer än 20 procent ansåg att länet/regionen borde vara större än nu. I fem län var det mindre än tio procent av medborgarna som stödde förslaget: Norrbotten, Skåne, Stockholms län, Västra Götaland och framför allt Halland, där det var närmare 75 procent som ville ha kvar samma som nu. Det är i alla delar av Sverige få som vill se ett större län. Däremot varierar andelen som ville se ett mindre län från var tionde i hela Sverige till drygt var fjärde i Västra Götaland. I just Västra Götaland var det främst i Skaraborg och FyrBoDal som man ville se ett mindre län (Nilsson 2012).

Både bland de förtroendevalda i kommuner och landsting och bland medborgarna fanns partiskillnader i synen på läns/regionindelningen i 2008 års undersökningar. Bland medborgarna var skillnaderna mer begränsade. Inom alla partier ville mellan 50 och 65 procent behålla den nuvarande indelningen. Få ville se större eller mindre enheter samtidigt som mer än var fjärde saknade en uppfattning.

Tabell 5 *Inställning till regionen/länet där jag bor bland innevånarna i Sverige 2006, 2008 och 2009 samt till regionen/landstinget, 2015 (procent)*

	Anser om indelningen av region/län 2006, och 2008–2009	Anser om indelningen av region/landsting 2015
Större än nu	10	11
Samma som nu	52	48
Mindre än nu	12	13
Ingen uppfattning	26	28
Totalt	100	100
Antal svarande	4 630	1 679

Kommentar: Frågans formulering och svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2006, 2008, 2009 och 2015.

Efter det att *Indelningskommittén* lade fram sitt förslag att Sverige skall indelas i sex storregioner som underlag för fortsatta diskussioner är det av stort intresse att undersöka vad de boende i de föreslagna storregionerna anser om förslaget hösten 2015 (*Indelningskommittén*, 9 mars 2016). Huvudmönstret för hela Sverige är tydligt, drygt 70 procent har en uppfattning, cirka hälften vill ha samma som nu och cirka drygt 10 procent vill ha större eller mindre regioner (se tabell 6). I de fyra nordliga länen är man minst negativa; en femtedel vill se en större region, och det är i Norrland som man i störst utsträckning har en uppfattning. Mest negativa är man i Västra Götaland, Halland och Värmland där drygt var femte vill se ett mindre län och i Halland är man särskilt negativ till förslaget. I övrigt är skillnaderna mer begränsade.

Tabell 6 *Inställning till regionen/landstinget där jag bor bland innevånarna i de föreslagna nya regionerna och i hela Sverige, 2015 (procent)*

Anser om indelningen	Norrbottnen, Västerbotten, Västernorrland och Jämtland	Gävleborg, Dalarna,Uppsala, Västmanland, Örebro och Södermanland	Stockholm och Gotland	Västra Götaland, Halland och Värmland	Östergötland, Jönköping, Kalmar och Kronoberg	Skåne och Blekinge	Sverige
Större än nu	20	16	9	8	11	9	11
Samma som nu	52	45	47	46	61	43	48
Mindre än nu	11	8	9	22	6	17	13
Ingen uppfattning	17	31	35	24	22	31	28
Totalt	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	148	291	345	428	213	253	1 678

Kommentar: Frågans formulering och svarsalternativen framgår av tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Oavsett vilket parti man sympatiserar med är det cirka var tionde som vill se en större region och omvänt är det mellan var tionde och var fjärde som vill se en mindre region och högst är andelen bland Vänsterpartiets sympatisörer och bland dem är också andelen som vill behålla den nuvarande indelningen lägst. Inom övriga partier är det liksom i hela riket cirka 50 procent vill ha samma som nu (se tabell 7).

Tabell 7 Inställning till den föreslagna indelningen i storregioner och partisympati, 2015 (procent)

Anser om indelningen	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	Totalt
Större än nu	10	13	11	9	16	13	12	12	11
Samma som nu	38	54	50	49	45	46	51	46	48
Mindre än nu	23	10	11	14	10	15	12	16	13
Ingen uppfattning	29	23	28	28	29	26	25	26	28
Totalt	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	115	385	112	121	92	54	350	199	1 679

Kommentar: Frågans formulering och svarsalternativen presenteras ovan. Mellan tre och fem procent avstod från att besvara frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

I Västra Götaland tio år efter den nya länsindelningen och bildandet av Västra Götalandsregionen var inställningen bland såväl region- och kommunpolitiker som bland medborgare att den nuvarande storleken var tillräcklig och att den inte borde förändras. I Värmland fanns 2008 stöd för bildandet av en större region bland såväl landstings- som kommunpolitiker, men bland värmlänningarna var majoriteten för ett oförändrat län (Mitander 2015 och 2016) och detsamma gäller 2015. I detta sammanhang kommer inte minst den halländska identiteten till uttryck och motståndet mot bildandet av en ny storregion är mycket starkt bland såväl politiker som medborgare (Nilsson 2016b, bilaga 3).

Lärdomar från regionaliseringsprocessen i Västra Götaland

Hur kan förändringar av regionindelningen genomföras och få legitimitet? Den mest genomgripande förändringen på regional nivå har genomförts i Västsverige och därför finns det anledning att granska bildandet av Västra Götalandsregionen och vad som hände sedan.

Strukturförändringar som innebär sammanslagningar och etablerandet av nya befolkningsmässigt och geografiskt utvidgade självstyrelseenheter i hela landet kan normalt inte genomföras genom en renodlad nedifrån och upp process (Sandberg 2009). Om det funnits krav på godkännande av indelningsändringar genom

folkomröstningar hade storkommunreformen och kommunblocksreformen inte kunnat genomföras (Nilsson och Westerståhl 1997). Däremot har initiativ till kommunindelningar oftast tagits av grupper i de berörda områdena och i flera fall manifesterats i folkomröstningar eller opinionsundersökningar.

Samtidigt är en uppifrån och ned strategi förenad med stora politiska risker, då medborgare med en stark identitet i olika delar av landet kan påverkas i sitt partival av indelningsfrågan, vilket kan bli utslagsgivande i valen. I regionfrågan är det emellertid fråga om två perspektiv, dels en decentralisering från staten dels överförande av uppgifter från de tidigare självstyrelseenheter.

I de nationella och västsvenska SOM-undersökningarna 1993–1997 analyserade statsvetaren Cecilia Malmström svenskarnas och västsvenskarnas åsikter i regionfrågorna (Malmström 1994–1998). I sina undersökningar studerade Malmström medborgarnas åsikter om länsindelning och olika alternativa förslag till utformningen av den politiska organisationen på regional nivå. Ett huvudresultat var att medborgarna i mycket stor utsträckning saknade åsikter i dessa frågor. Andelen med åsikt ökade något under de år undersökningarna pågick men även vid periodens slut var åsiktsförekomsten låg (Malmström 1998). Av dessa tidigare undersökningar står det helt klart att om västsvenskarna fått bestämma i en folkomröstning hade Västra Götalandsregionen inte bildats.

Tidigare studier av regionbildningar och andra större förändringar av samhällsorganisationer visar att det tar mycket lång tid innan de kunnat genomföras både därför att stora fusioner i sig tar tid att implementera och därför att det krävs att andra aktörer anpassar sig till den nya institutionen för att den skall kunna fungera. Dessutom tar det tid för att förändringarna skall registreras av medborgarna och andra berörda grupper (Jönsson m.fl. 1997; Putnam 1993).

Regionaliseringsprocessen drevs både i Skåne och Västra Götaland av starka lokala och regionala aktörer men i olika konstellationer i de två regionerna. I Skåne var Moderata samlingspartiet positivt till projektet och medverkade tillsammans med övriga större partier aktivt i arbetet. I Västsverige var Moderaterna motståndare till bildandet av regionen men deltog i arbetet i Väststyrelsen, en ideell förening som bildats av partierna i Västsverige med Göran Johansson som ordförande, tillika ordförande i Göteborgs kommunstyrelse och Göteborgsregionens kommunalförbund. Utmärkande för processen i detta skede var i båda länen att regionala företrädare för partierna aktualiserat frågan. Därigenom ökade det regionala engagemanget bland politikerna på ett avgörande sätt. Däremot saknades ett medborgarengagemang i processen, vilket förstärktes av att Väststyrelsen inte var ett offentligrättsligt subjekt underställt sedvanliga regler för offentlighet och sekretess. Det ökade möjligheterna att ingå kompromisser parterna emellan men minskade mediernas och därmed också allmänhetens möjligheter till insyn.

Regionaliseringen i Västsverige var i denna mening en process som drevs både underifrån och uppifrån. Det var partierna i Västsverige som initierade och ägde

frågan, inte statsmakterna eller de nationella partierna. Men det var inte medborgarna utan partierna som drev frågan. Det var partierna i de olika delarna av Västra Götaland som skulle övertygas om fördelarna – inte medborgarna direkt. Resultatet kom heller inte att underställas medborgarna i en folkomröstning. Arbetet bedrevs under stor enighet. Under processen var aktörerna framgångsrika i att skapa acceptans för den föreslagna regionen och dess organisation, bl.a. genom att lägga ett geografiskt pussel med en fördelning av de olika funktionerna till Regionens hus i olika delar av länet – en kompromisslösning som bedömdes vara nödvändig för att förankra projektet men som har visat sig svår att ändra på när samordningsfördelar inom den nya organisationen skall övervägas. Partierna spelade en avgörande roll i regionaliseringsprocessen i Västsverige men har efter etablerandet av Västra Götalandsregionen inte fullföljt arbetet genom att under lång tid internt behålla den gamla länsindelningen som organisatorisk indelningsgrund (Nilsson 2012).

Slutsatser

Medborgarnas bedömning av de olika politiska nivåernas sätt att fungera grundas inte på ingående kunskaper om de olika politiska organens kompetens i relation till varandra utan på mer allmänna överväganden, där sakfrågor, ideologi och personer spelar roll. Över tid kan konstateras att väljarna gör allt mer självständiga bedömningar i de olika valen på den gemensamma valdagen och röstdelar.

Vid en analys av utvecklingen över tid kan konstateras att interna förhållanden på den regionala politiska arenan påverkat medborgarnas bedömningar av den politiska självstyrelseorganisationen. I Västra Götalandsregionen fick den ekonomiska och politiska krisen ett stort genomslag som kulminerade år 2000 med en stegvis återhämtning därefter (Johansson 2006). Dessutom har systemfaktorer som den elektorala cykeln varit av betydelse, vilket innebär att de politiska institutionerna blir mer synliga under valåren och också mer positivt bedömda. Det visar att aktörernas agerande har stor betydelse, men också att det finns förutsättningar för en självständig politik på regional och lokal nivå.

Femton år efter bildandet av Västra Götalandsregionen, som omfattar ett nytt storlän där medborgarna saknade gemensam identitet, kan vi konstatera att det skett en positiv utveckling när det gäller intresset för politik, möjligheten att påverka och bedömningen av demokratin på regional nivå. Fortsatt är emellertid bedömningen av hemkommunen mera positiv och det gäller också vid bedömningen av service. Generellt väcker organisatoriska förändringar i sig svagt intresse. Däremot är strukturförändringar inom sjukvården och skolan mycket politiskt känsliga på den regionala och lokala nivån och välfärdsfrågorna är av stor betydelse för val av parti (VALU 2014).

Vid beslut om ändrad regional indelning är också identiteten en faktor av betydelse. Frågan är emellertid komplex och rymmer olika aspekter; vilken betydelse

skall identitet tillmätas som kriterium vid beslut om indelning och vilken betydelse har identitet vid beslutsfattandet om ändrad indelning. I det senare fallet är det en fråga om i vilken utsträckning medborgarna och beslutsfattarna faktiskt påverkas av identitet vid sitt ställningstagande och då är det inte nödvändigtvis som ett val mellan olika kriterier i en rationell kalkyl. Det är den andra aspekten som gör beslutsfattandet om en ny indelning till en mycket politiskt känslig fråga tillsammans med benägenheten att sluta upp bakom det existerande som är mest känt.

Noter

- ¹ En längre version av kapitlet med ytterligare analyser och bakgrundsmaterial återfinns i Nilsson (2016b). Denna artikel bygger på tidigare artiklar av författaren i samma ämne, där det ingår avsnitt hämtade från "Sveriges regionalisering – Varhän?" publicerad i boken *Västsvensk demokrati i tid och rum* (2012) Nilsson, L red. och från Nilsson, L (2015) "Västsvensk flernivådemokrati 1998-2014" i Bergström, A och Ohlsson, J red. *alla dessa val*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- ² I kommunalförbundet ingår tolv kommuner från Västra Götaland och Kungälv kommun från Hallands län (www.grkom.se).
- ³ Ett särskilt tack till docent David Karlsson, Förvaltningshögskolan som välviligt ställt data till förfogande om politikernas inställning i regionfrågan.
- ⁴ Svarsprocenten i den nationella SOM-undersökningen uppgick 2015 till 51 procent, se Vernersdotter 2016.
- ⁵ Svarsprocenten uppgick 2008 till 70 procent och 2012 till 79 procent (Karlsson och Gilljam 2014).
- ⁶ Svarsprocenten i Riksdagsundersökningen 2014 uppgick till 88 procent (Karlsson och Nordin 2015).
- ⁷ De som har fullmäktigeuppdrag på båda nivåerna ligger när det gäller frågan om läns/regionindelningen nära landstings-/regionpolitikerna i sin bedömning; 56 procent vill se ett större län/region jämfört med 60 procent bland dem som enbart har uppdrag på mellannivå och 39 procent bland dem som enbart är kommunpolitiker.
- ⁸ Svarsprocenten uppgår till 88 procent vilket gör det möjligt att redovisa uppgifter för partierna även om antalet personer är få för vissa partier (Karlsson och Nordin 2015).

Referenser

- Baldersheim, Harald och Rose, Larry eds. (2010) *The Territorial Choice. The Politics of Boundaries and Borders*. Palgrave.
- Berg, Linda (2007) *Multi-level Territorial Attachments. The Influence of Territorial Attachments on Political Trust and Welfare Attitudes*. Statsvetenskapliga institutionen. Göteborgs Universitet.
- Berg, Linda och Lindahl, Rutger red. (2014) *Förhoppningar och farhågor – Sveriges första 20 år i EU*. Centrum för Europaforskning, Göteborgs universitet.
- Bergmann-Winberg von, Marie-Louise (2010) "Flernivåstyrning i ett jämförande EU-perspektiv: nätverkssamverkan för effektivitet och demokrati". i Bergmann-Winberg von, Marie-Louise och Tallberg, Pontus red. *Flernivåstyrning, framgångsfaktor för kommuner, regioner och staten*. SKL.
- Gilljam, Mikael, Karlsson, David och Sundell, Anders (2010) *Politik på hemmaplan. Tiotusen fullmäktigeledamöter tycker om politik och demokrati*. SKL, Kommentus AB.
- Indelningskommittéen 9 mars 2016.
- Jensen, Christian (2002) *Maktens språk och språkets makt. Om hur Västra Götalandsregionen blev till*. Handelshögskolan, Göteborgs universitet.
- Jensen, Christian (2004) "Politiken kring regionidén". I Nilsson, Lennart red. *Svensk samhällsorganisation i förändring Västsverige vid millennieskiftet*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Johansson, Folke (2006) "Uppfattningen om regionen stabiliseras" i Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser. Västsverige*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Jönsson, Sten m.fl.(1997), *Decentraliserad välfärdsstad. Demokrati, effektivitet, service*. Stockholm: SNS Förlag.
- Karlsson, David och Gilljam, Mikael (2014) "Politikerna och flernivåsystemet" i Karlsson, David och Gilljam, Mikael red. *Svenska politiker. Om de folkvalda i riksdag, landsting och kommun*. Stockholm: Santérus Förlag.
- Karlsson, David och Nordin, Lukas (2015) Riksdagsundersökningen 2014. Göteborgs universitet.
- KOLFU 2008 och 2012.
- Lidström, Anders (2016) "Swedish Local and Regional Government in a European Context" i Pierre, Jon red. *The Oxford Handbook of Swedish Politics*, Oxford University Press
- Linné von, Carl (1747/2005) *Västgötaresan*. Natur och kultur.
- Malmström, Cecilia (1994a) "Rör inte min länsgräns". I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart red. *Vägval*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Malmström, Cecilia (1994b) "Inget folkligt stöd för regionparlament". I Nilsson, Lennart red. *Västsverige i fokus*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Malmström, Cecilia (1995) "Axel Oxelstierna revisited". I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart red. *Det gamla riket*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Malmström, Cecilia (1996) "Regionfrågan – Quo vadis?" I Nilsson, Lennart red. *Västsvenska perspektiv*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Malmström, Cecilia (1998) "Alla skall veta?". I Nilsson, Lennart red. *Mångfald. Bilder av en storstadsregion*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Mitander, Tomas (2015) *Regio Ex Machina. Om det regionala medborgarskapets villkor*. Karlstad University Studies 2015:16.
- Mitander, Tomas (2016) "Den omöjliga regionfrågan?" I Norell, PO och Nilsson Lennart red. *Värmländska utmaningar*, kommande.
- Mouritzen, Poul Erik red. (2010) *Opfundet til Lejligheden. Evaluering av regionernas styreform*. Syddansk Universitetsforlag.
- Nilsson, Lennart (2012) "Sveriges regionalisering - Varthän?" i Nilsson, Lennart red. *Västsvensk demokrati i tid och rum*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2015) "Västsvensk flernivådemokrati 1998-2014" i Bergström, Annika och Ohlsson, Jonas red. *alla dessa val*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2016a) "Flernivådemokrati i förändring, Värmland 2014", kommande.
- Nilsson, Lennart (2016b), *Regionerna och den svenska flernivådemokratin*. SOM-rapport 2016:25. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart och Westerståhl, Jörgen (1997) "Lokal självstyrelse i Sverige". I Jönsson, Sten m.fl.(1997), *Decentraliserad välfärdsstad. Demokrati, effektivitet, service*. Stockholm: SNS Förlag.
- OECD (2010) *OECD Territorial Reviews SWEDEN*.
- Putnam, Robert (1993/1996), *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- Regeringen. Dir. 2015:77, *Ny indelning av län och landsting*.
- Sandberg, Siv (2009) "Västra Götalandsregionen och det svenska regionidealet i nordisk belysning" i 1968:47 Slutbetänkande från länsdemokratiutredningen.
- SOU 1995:27 *Regional framtid*. Slutbetänkande från regionberedningen.
- SOU 2007:10, *Hållbar samhällsorganisation med utvecklingskraft*. Slutbetänkande från ansvarskommittén.
- SOU 2012:81, *Statens regionala förvaltning – förslag till en angelägen reform*. Slutbetänkande från Utredningen om den statliga regionala förvaltningen.
- VALU 2014*. Sveriges Television.
- Vernersdotter, Frida (2016), "Den nationella SOM-undersökningen 2015" i Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik och Solevid, Maria (red) *Ekvilibrium*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- www.skl.se
- www.varmlandvastragotaland.se

SVENSKARNA OCH VÄRLDSRELIGIONERNA

LENNART WEIBULL

Sammanfattning

Medan religion för några decennier sedan ofta betraktades som ett fenomen på utdöende har det senaste årtiondet snarast satt religion i centrum. Internationella konflikter har ofta getts religiösa tolkningar. Ökad migration har bidragit till att nya religiösa traditioner fått fäste i Sverige, där samfunden samtidigt tappar medlemmar. Den fråga som ställs i kapitlet är om och i så fall hur det nya religiösa landskapet gjort avtryck i svenskarnas inställning till olika världsreligioner och till ateism som trosuppfattning. Underlaget är en fråga om inställningen till fem världsreligioner med fokus på skillnader i inställning mellan 2005 och 2015 med hänsyn till demografiska, religiösa och politiska faktorer. Resultatet visar på förhållandevis små skillnader mellan de två mätpunkterna. Bilden av Islam har dock blivit mer negativ och den politiska faktorn spelar en större roll för människors inställning. Ateism som trosuppfattning visar sig vara stark i de grupper där Kristendomen är svag.

Religionen tränger sig på. Medan religion på 1970-talet snarast betraktades som ett fenomen på utdöende har olika världshändelser under 2000-talet satt religion i centrum. Det handlar inte bara om religiösa konflikter långt bort, utan ökade flyktingströmmar har fört med sig religiösa traditioner som vi tidigare inte var bekanta med. Också inom Sverige har religionsfrågor fått större utrymme på samhällets dagordning. Samfundens särskilda ställning har tidvis ifrågasatts samtidigt som medlemstalen har sjunkit. Inom Svenska kyrkan har församlingar lagts samman och kyrkor tagits ur bruk. Religionshistorikern David Thurfjell karaktäriserar svenskarna som "det gudlösa folket" och i ett internationellt perspektiv framträder Sverige som ett postkristet land. (Thurfjell, 2015; jfr World Cultural Map av Ronald Inglehart och Christian Welzel: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSCContents.jsp>).

Det förändrade religiösa landskapet har tvingat de kristna samfunden i Sverige att på ett annat sätt än tidigare förhålla sig till de nya strömningarna. Sveriges kristna råd – en samorganisation av kristna samfund – har initierat en interreligiös dialog och 2012 bildades Sveriges Interreligiösa Råd. Det som tidigare handlade om mission står numera för att utveckla goda relationer med olika religioner och engagera sig i frågor av gemensamt intresse, exempelvis för religionsfrihet och mot våld (<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=660813>).¹ Företrädare för Svenska kyrkan har pekat på att kyrkan inte längre är ensam mitt i byn utan

får sällskap av moskén och att ”Gud är bortom all världens religioner”, vilket inte sällan mötts av starka motreaktioner från andra kristna grupper för att förminska det kristna anspråket på Jesus som frälsargestalt.²

Även om den inom-kristna debatten inte har fått någon större spridning är det knappast någon tvekan om att religionsfrågorna även blivit en del av den svenska politiska offentligheten. Det som framför allt bidragit till exponeringen är att religion i ökande utsträckning kopplats till politik (Hagevi, 2005; Lindberg, 2015). Det gäller såväl globalt som nationellt. På den globala nivån har det i första hand handlat om Islam och om de pågående konflikterna ska förstås som religion eller politik – eller möjligen ytterst som en ”clash of civilizations” (Huntington, 1996a). Det gäller inte bara Islam och Arabvärlden utan religiöst färgade konflikter finns även i Burma och Sri Lanka. Nationellt förekommer i ökande utsträckning politiska perspektiv på kristna samfund. Svenska kyrkan har mött kritik för att driva politik i klimat- och flyktingfrågor. Sverigedemokratiska företrädare har kritiserat Svenska kyrkan för att ha blivit ”både mindre svensk och mindre kristen”³. Sverigedemokraternas kritik mot muslimer har bidragit till en nationell debatt om politik och Islam. Lokalt har även rymts inslag av ökad antisemitism som i Malmö gjort hotbilden mot judiska grupper till en allvarlig lokalpolitisk fråga som även fått internationell uppmärksamhet (jfr Göndör, 2013). Även den generella religionskritiken har accentuerats. Förbundet Humanisterna har efter utländska förebilder (t ex Dawkins, 2006) aktivt pläderat för en sekulär humanism (<http://www.humanisterna.se/humanisternas-ideprogram/>).

Mot bakgrund av de pågående förändringarna av det religiösa landskapet har det blivit allt intressantare att ställa frågan i vilken utsträckning dessa har gjort avtryck i svenskarnas syn på olika religioner. Har svenskarna idag mer åsikter om religion än tidigare? Har inställningen till enskilda religioner förändrats mot bakgrund av den politiska utvecklingen? Har synen på Ateism blivit mer positiv? En andra mer teoretisk fråga är vad som bestämmer synen på religionerna och i vad mån det finns nya synsätt. Ett rimligt antagande med tanke på det senaste decenniets utveckling är att den politiska faktorn numera borde spela en större roll än tidigare. Men finns det i så fall skillnader mellan hur man ser på olika religioner?

Det är dessa frågor som bildar utgångspunkten för den följande studien av svenskarnas inställning till fem världsreligioner och en trosuppfattning. Den centrala frågan är i vilken utsträckning människors föreställningar om olika religioner över tid har kommit att politiseras. En hypotes är att det har skett en viss politisering av religionen som en följd av ändrade politiska förhållanden i omvärlden.

Studier av synen på religioner

Studier av människors förhållande till olika världsreligioner har vanligen haft ett globalt perspektiv. Det gäller särskilt då de berört gränsområdet mellan religion och politik. Ett typexempel är Samuel Huntington som studerat västvärldens för-

hållande till den muslimska världen i *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order* (1996a) och *The Age of Muslim Wars* (2001), där framför allt den första väckte stor debatt (Huntington, 1996b). I Sverige finns en lång tradition av nationella religionssociologiska analyser där fokus framför allt varit på olika kristna gruppers religiösa vanor men också på samfundens politiska geografi (Gustafsson, 2000). Däremot har det funnits få studier av hur andra religioner uppfattas bland allmänheten. Det var bakgrunden till att SOM-institutet beslöt att i 2005 års nationella undersökning ställa en fråga om svenskarnas uppfattning om på de fem stora världsreligionerna som ett av flera perspektiv på samhällets globalisering (Holmberg och Weibull, 2006).⁴

Sedan början av 2000-talet har empirisk forskning om inställningen till religion expanderat kraftigt. Återkommande tema har varit sekularisering samt förhållandet mellan religion och politik (t ex Hagevi, 2009; Brommesson och Friberg-Fernros, 2013; Aardal och Oscarsson, 2017). I ökande grad har det publicerats komparativa analyser av religion i olika länder (t ex Pettersson, 2009; Norris och Inglehart, 2011). Det har även genomförts studier av uppfattningen om olika religioner i bland annat USA (Pew Research, 2014). I Sverige har nyligen publicerats en omfattande religionshistorisk studie med fokus på vad som bestämmer människors syn på olika världsreligioner, främst Kristendom, Islam och Buddhism (Thurfjell, 2015). Studien bygger på både historiskt material och samtalsintervjuer och visar på hur föreställningar om de olika religionerna historiskt har vuxit fram och mottagits i Sverige, där det tydligt visar sig att även politiska faktorer har spelat en roll.

Mot bakgrund av det ökande intresset för studier av olika religioner följde SOM-institutet 2011 upp med en ny mätning med samma fråga om inställningen till världsreligionerna. Med hänsyn till debatten om sekularisering kompletterades frågan även med inställningen till Ateism som uttryck för ett slags trosuppfattning. Samtidigt tillkom frågor om religiösa vanor (Weibull och Strid, 2011; Weibull, 2012). För att kunna pröva frågor om vilka förändringar som kan ha skett över tid genomfördes det en tredje mätning inom ramen för SOM-undersökningen 2015.

Inställning till fem världsreligioner och ateism 2015

Religion är inget entydigt begrepp och mätningar av religiositet är komplicerade och ofta omstridda (Willander, 2014). Samtidigt har erfarenheten från de svenska SOM-undersökningarna visat att frågor om religiösa aktiviteter, som exempelvis bön till Gud, har fungerat i den meningen att få respondenter har hoppat över dem (Weibull och Strid, 2011). För frågan om människors uppfattning om religioner handlar det främst om att finna ett ord som möjliggjorde ett slags objektivisering av hur en religion bedöms. Det ord som valdes var *inställning till*. Tanken var att det skulle medföra en större tyngd i bedömningen än ord som uppfattning eller åsikt, samtidigt som det inte skulle uppfattas som en fråga om religiös tillhörighet (Holmberg och Weibull, 2006).

Frågan som ställdes i undersökningen 2005 formulerades som "världsreligioner/trosuppfattningar". I frågan anges de fem världsreligionerna Kristendom, Buddhism, Hinduism, Judendom och Islam. Vi är medvetna om att ingen av dessa religioner är enhetlig utan alla innehåller en rad olika riktningar, men bedömde att frågan skulle fungera. I studien 2011 tillades Ateism som trosuppfattning. För var och en av religionerna/trosuppfattningarna fick svarspersonerna ange om de uppfattade den som positiv eller negativ. Bedömningen skulle göras på en skala med angivna ytterpunkter och mittpunkt: från 0 (mycket negativ) till 10 (mycket positiv) med 5 som mittvärde (varken positiv eller negativ).⁵

Även om frågan om människors inställning till en världsreligion i sig är kraftigt förenklad visar sig att svarspersonerna kunnat ta ställning. Mindre än fyra procent har 2015 hoppat över frågan eller något av alternativen; störst är bortfallet i fråga om Hinduism, Ateism och Judendom.⁶ Även mittvärdet kan tolkas som ett uttryck för att man har svårt att ta ställning. Det visar sig då att religioner eller trosuppfattningar där fler har undvikit att svara också har en relativt stor andel på mittvärdet, över 50 procent, medan andelen är klart lägre för Islam och Kristendom. I det följande har vi valt att betrakta värdena 0-4 som negativ inställning och 6-10 som positiv inställning (Tabell 1) och i mindre utsträckning beröra den totala fördelningen.

Det visar sig att Kristendomen är den enda av världsreligionerna 2015 där den positiva sidan (värdena 6-10) klart överväger den negativa (0-4): 45 procent har en positiv inställning till Kristendomen, medan 15 procent uppfattar den negativt (balansmått +30⁷). För Buddhismen råder en jämvikt med i stort sett lika många med positiv som med negativ inställning (+8), medan det för övriga religioner finns en övervikt på den negativa sidan, särskilt för Islam (-44). I figuren redovisas även medelvärden på den elvgradiga skalan. Kristendomen har ett värde (6,1) klart högre än övriga religioner, men också en förhållande stor spridning i bedömningarna. Lägst medelvärde har Islam (3,1).

Resultatet för de fem religionerna är i huvudsak det förväntade. Kristendomen är som den i Sverige dominerande religionen både den som flest kan ta ställning till och den som flest värderar positivt. Däremot är bedömningarna mycket spridda. Andelen som placerar sig som mest positiva (värdena 9-10) är 19 procent att jämföra med 8 procent på den mest negativa sidan (0-1). Islam är den enda religion som får en i huvudsak negativ bedömning. Det blir ännu tydligare då vi granskar den samlade fördelningen: nästan var tredje (31 procent) placerar sin bedömning på den negativa ytterpunkten 0, medan bedömningen av övriga religioner är förhållandevis jämnt spridd (se not 6).

För Ateismen gäller att det finns i stort sett lika många positiva som negativa bedömningar – omkring en fjärdedel har en positiv inställning, en fjärdedel en negativ inställning och hälften placerar sig i mitten. Av dem som har negativ inställning ligger en klar majoritet på värdena 0 och 1.

Tabell 1 Synen på olika världsreligioner och ateism, 2015 (procent)

	Mycket negativ			Varken positivt eller negativt					Mycket positiv			Totalt	Medel-värde	Standard-avvikelse	Antal svar
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10				
Kristendom	6	2	3	3	2	39	5	7	12	5	16	100	6,1	2,7	1 662
Islam	31	6	8	6	4	36	2	2	1	1	3	100	3,1	2,7	1 614
Buddhism	11	2	3	3	2	50	6	7	7	3	6	100	5,0	2,5	1 602
Hinduism	13	2	4	4	2	58	5	5	3	1	3	100	4,5	2,3	1 596
Judendom	13	3	4	4	4	55	4	5	3	2	3	100	4,4	2,4	1 599
Ateism	14	2	3	2	2	54	3	4	5	2	9	100	4,9	2,8	1 598

Kommentar: Fråga: *Allmänt sett, vilken inställning har du till följande världsreligioner/trosuppfattningar?* År 2005 fanns inte alternativet ateism med. Svaren har markerats på en skala mellan 0 och 10, där 0 markerats som Mycket negativ och 10 som Mycket positiv och 5 Varken positiv eller negativ. I texten definieras värdena 6 – 10 som uttryck för positiv inställning, 5 som varken positiv eller negativ och värdena 0 – 4 som negativ inställning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det är svårt att finna några studier att jämföra med. Den undersökning som 2014 genomfördes i USA av Pew Research kan emellertid ge några perspektiv. Således uppfattas kristna och judiska trosbekännare mest positivt – drygt 60 på en 100-gradig termometerskala – buddhister och hinduer har omkring 50 i positiva bedömningar och ateister och muslimer cirka 40.⁸ Med undantag för judendom uppvisar således rangordningen efter graden av positiv inställning stora likheter med den svenska (Pew Research, 2014).

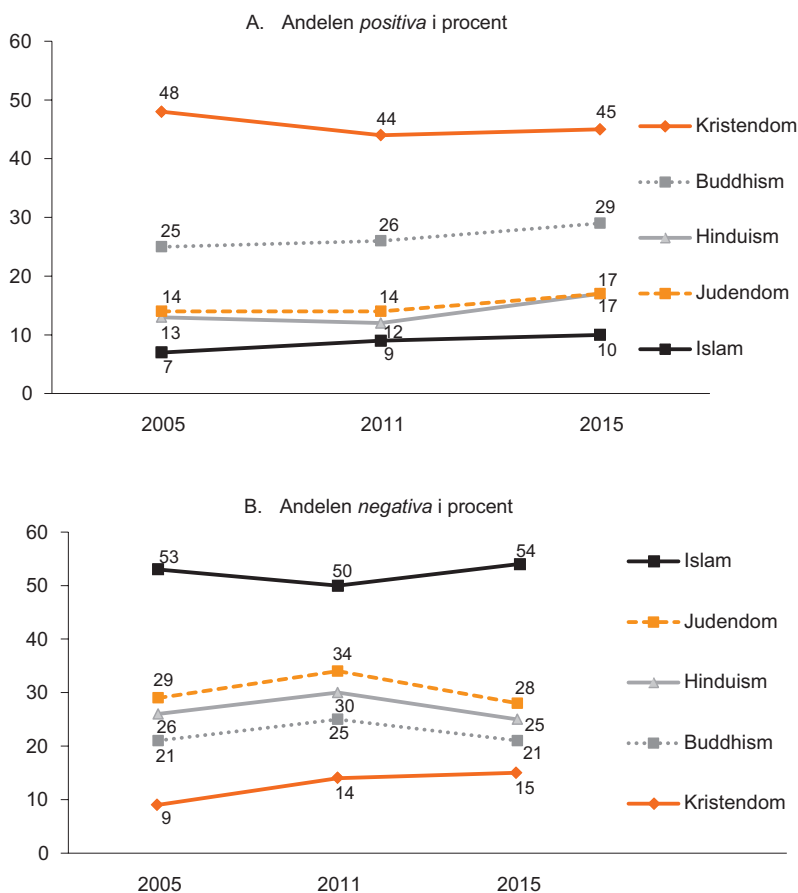
När det gäller förhållandet mellan de olika religionerna finns det ett tydligt samband mellan inställningen till Buddhism, Hinduism och Judendom samt i någon mån Islam. Sambanden mellan inställning till Kristendomen och övriga religioner är också positiva men på en klart lägre nivå – utom för Judendomen. För Ateism är sambandet med Kristendom svagt negativt men signifikant, medan det finns förhållandevis positiva samband mellan Ateism å ena sidan och Buddhism och Hinduism å den andra.

Om vi prövar underliggande dimensioner i en explorativ faktoranalys visar sig att religionerna bildar en dimension – där Kristendomen dock står lite svagare – och Ateism en dimension. Om vi prövar en trefaktorslösning ändrar sig mönstret: nu bildar Kristendomen och Islam egna dimensioner medan övriga – alltså även Ateism – bildar en dimension.⁹ En rimlig tolkning är att Kristendomen skiljer ut sig genom att vara en välkänd religion som det är lätt att förhålla sig till medan Islam uppfattas som en främmande men ändå förhållandevis bekant religion (jfr Thurfjell, 2015).

Förändringsmönster

Utgångspunkten för studien har varit i vilken utsträckning människors inställning till religionerna har påverkats av det globala skeendet under den gångna tioårsperioden. I figur 1 redovisas hur andelen med positiv respektive negativ inställning förändrats mellan 2005 och 2015. När det gäller andelen med positiv inställning visar den på en ökning för alla världsreligioner utom Kristendomen. Både upp- och nedgångar är dock anmärkningsvärt små och ligger på 3-4 procentenheter. Rangordningen i fråga om positiv inställning är således i stort densamma 2015 som den var 2005.

Figur 1 *Inställning till fem världsreligioner 2005, 2011 och 2015*

Kommentar: Om definitionen av positiv och negativ se anmärkningen till tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005, 2011 och 2015.

Inte heller när det gäller negativ inställning har det skett några stora förändringar i svenskarnas inställning, i varje fall inte om tar hänsyn till samtliga tre tidpunkter. Andelen negativa var generellt något högre 2011 för alla religioner utom för Islam, därefter har andelen minskat utom för Islam. Mellan 2011 och 2015 har andelen som uttrycker en negativ inställning om Islam ökat från 50 till 54 procent, medan den negativa bedömningen har minskat med i genomsnitt fem procent för övriga utom för Kristendomen, där en ökande andel av svenskarna har en negativ inställning.

Det kan dessutom konstateras att det är en större andel som har en riktning i sin inställning till regionerna – positiv eller negativ – 2015 än det var 2005. Andelen som placerar sig på mittalternativet (5) går ner 3-4 procent. Resultatet kan möjligen ge en antydning om en något ökad medvetenhet om de fem världsreligionerna. Det går visserligen i hypotesens riktning men kan knappast tolkas som någon dramatisk förändring.

En jämförelse mellan extremgrupperna mycket negativ (värdena 0 och 1) och mycket positiv (9-10) visar tydligt att den rörelse som finns mellan 2005 och 2015 framför allt gäller Kristendom och Islam. För Kristendom minskar andelen positiva med två procentenheter samtidigt som andelen negativa ökar med åtta. För Islam är bilden något annorlunda. Visserligen ökar andelen med negativ inställning under tioårsperioden från 31 till 37 procent, men det finns en mycket svag ökning även av positivt inställda. För övriga tre religioner ökar både andelen negativa och andelen positiva med ett par procentenheter.

Den samlade bilden är att förändringarna är små men pekar i den förväntade riktningen. Kristendomen uppfattas efter hand mindre positivt samtidigt som den negativa inställningen till Islam ökar.

Världsreligionernas svenska demografi

Synen på de fem världsreligionerna och på Ateism har visat sig variera relativt mycket mellan olika demografiska grupper (Weibull, 2012). När det gäller synen på Kristendomen 2015 är kvinnor mer positivt inställda än män, äldre mer positiva än yngre och boende på landsbygden mer positiva än de som bor i storstad (Tabell 2). Däremot finns det inga utbildningsskillnader; avsaknaden av samband med utbildning kvarstår även då vi tar hänsyn till ålder. Om vi utgår från andelen med negativ inställning får vi i stort sett den spegelvända bilden, låt vara att mönstret inte är lika entydigt. Det kan noteras att var femte svarsperson under 30 år har en negativ inställning till Kristendomen. Huvudmönstret är stort sett detsamma som det var 2005, men det är värt att uppmärksamma att åldersskillnaden i synen på Kristendomen har blivit mindre genom att andelen pensionärer med en positiv inställning till Kristendomen har minskat (från 60 till 51 procent). Också andelen högutbildade med en positiv inställning till Kristendomen har gått ner – från 53 till 45 procent.

Beträffande Islam skiljer sig det demografiska mönstret från Kristendomen. Andelen positiva som visserligen är visserligen liten finns i högre grad bland yngre

Tabell 2 *Inställning till fem världsreligioner 2005 och 2011 efter kön, ålder, utbildning, boendeort och familjeklass (andel med positiv respektive negativ inställning i procent)*

	Kristendom			Judentom			Buddism			Hinduism			Islam			Ateism						
	Positiv	Negativ		Positiv	Negativ		Positiv	Negativ		Positiv	Negativ		Positiv	Negativ		Positiv	Negativ					
	05	15	05	15	05	15	05	15	05	15	05	15	05	15	05	15	15	15				
Samtliga	48	49	9	11	13	17	29	28	25	29	21	21	14	17	26	25	7	10	53	54	24	23
Kön																						
Kvinnor	51	49	6	11	15	19	21	20	26	32	19	16	15	18	22	20	6	12	51	45	21	20
Män	44	42	12	20	11	14	37	37	25	26	24	27	13	16	3	32	8	7	57	65	27	26
Ålder																						
15 – 29 år	36	36	18	22	16	19	27	26	37	32	16	16	25	25	21	21	10	16	51	50	39	13
30 – 49 år	43	44	8	15	16	19	22	24	28	37	15	14	15	22	20	19	8	15	51	48	27	15
50 – 64 år	52	47	7	15	12	17	30	25	24	34	22	19	12	17	26	26	5	9	55	55	23	19
65 – 85 år	60	51	4	12	7	12	41	35	11	16	35	31	5	8	40	33	4	3	59	61	14	37
Utbildning																						
Lägutbildad	50	47	6	13	6	7	38	45	12	11	34	43	6	5	38	47	3	5	59	68	10	46
Medelläutb	44	44	9	16	12	15	28	29	22	25	21	23	12	17	26	25	4	9	57	59	24	22
Medelhögutb	47	47	12	15	16	16	26	25	32	31	18	18	19	19	22	22	10	9	54	52	29	17
Högutbildad	53	45	9	16	20	22	21	22	38	40	10	12	22	20	15	18	11	13	44	46	26	16
Boendeområde																						
Landsbygd	51	47	7	18	12	15	30	35	18	28	28	27	10	17	31	32	4	8	57	64	23	28
Mindre tätort	49	48	6	10	10	13	27	28	21	19	23	24	12	12	27	28	7	6	53	60	17	25
Stad/större tätort	48	45	9	15	14	17	30	26	26	29	21	18	14	17	26	22	7	10	54	51	23	21
Storstad	42	43	12	17	16	19	26	26	36	40	13	19	22	23	18	25	7	14	51	47	30	19

Kommentar: Om definitionen av positiv och negativ se anmärkningen till figur 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005 och 2015.

än bland äldre, bland högutbildade mer än bland lågutbildade och i storstäder mer än på landsbygd. Kvinnor är något mer positivt inställda än män. Den negativa inställningen till Islam finner vi i alla grupper men den 2015 är särskilt stark bland lågutbildade (68 procent), män (65 procent) och boende på landsbygd (64 procent). Det är också de senare grupperna som andelen negativa har ökat mest mellan 2005 och 2015. Men bilden är inte entydig och andelen negativt inställda till Islam är också stor i andra grupper, exempelvis bland yngre (50 procent).

Inställningen till Buddhism och Hinduism har ett demografiskt mönster som liknar Islams men som inte är lika polariserat. Kvinnor, yngre, högutbildade och storstadsboende är mest positiva och minst negativa båda åren. När det gäller Buddhism finns i flera grupper en klart positiv övervikt. Exempelvis är 2015 andelen positiva bland högutbildade 40 procent och andelen negativa 12 procent; bland personer under 30 år är motsvarande andelar 32 och 12 procent och bland storstadsbor 40 och 19 procent. I de senare grupperna ligger den positiva inställningen till Buddhism på i stort sett samma nivå som för Kristendomen. Men synen är kraftigt polariserad: bland lågutbildade och boende på landsbygden är det en klar övervikt för en negativ inställning till Buddhismen. I fråga om Hinduism är mönstret i sina huvuddrag detsamma men andelarna för både positiv och negativ inställning är lägre och polariseringen mindre. Det är samma mönster som i 2005 års undersökning.

För Judendomen liknar mönstret vad som framkommit för de främmande religionerna men gruppskillnaderna är små. Tydligast är mönstret för utbildning: bland högutbildade har 22 procent en positiv inställning, bland lågutbildade 7 procent. Andelen med en negativ inställning är i samma grupper 22 och 45 procent. Det samlade bedömningsmönstret 2015 är i stort sett detsamma som det var 2005.

Också synen på Ateism har stor likhet med inställningen till världsreligionerna, utom Kristendomen. Det är de yngre, de högutbildade och de storstadsboende som är mest positiva. I dessa grupper finns det 2015 en klar övervikt för positiv inställning. Exempelvis gör 39 procent av de yngsta en positiv värdering av Ateism, medan 13 procent är negativa. Det kan kontrasteras mot motsvarande andel bland äldsta – 14 och 37 procent.

De demografiska mönstren både bekräftar och komplicerar tidigare studier. Den successiva erosion som finns i synen på Kristendomen är i linje med föreställningen om en pågående sekularisering som kommer till uttryck ibland annat det minskade antalet medlemmar i Svenska kyrkan (Thurfjell, 2015).¹⁰ Sekulariseringen framträder som ett slags moderniseringsprocess: det är de unga, de högutbildade och boende i storstäder som är relativt sett mest negativt inställda till Kristendomen – men även i dessa grupper är det klar övervikt för en positiv värdering av Kristendomen – och mest positiva till Ateismen (jfr Hagevi, 2009; Pettersson, 2009). Samtidigt är det samma grupper som har en förhållandevis positiv inställning till särskilt Buddhism, men också till Hinduism och Islam – om än på en betydligt

lägre nivå. En möjlig förklaring är att den traditionellt dominerande religionen värderas på ett annat sätt än religioner som kommer ”utifrån”, en annan förklaring är att det har att göra med skillnader i de fem världsreligionernas karaktär. Det senare kommer senare att beröras.

Religiös praktik och inställningen till världsreligionerna

En viktig utgångspunkt för analysen av världsreligionerna var antagandet att globaliseringen bidrar till att inställningen till religioner i ökande grad påverkas av politiska värderingar. För att sätta den politiska faktorn i ett större perspektiv diskuteras därför förhållande mellan inställningen till världsregioner och Ateism men hänsyn till personlig religiositet som kommer till uttryck i religiös praktik som exempelvis gudstro och bön.

När det gäller den religiösa faktorns betydelse 2015 finns det som väntat en mycket klar skillnad mellan ena sidan Kristendomen och övriga. Eftersom religiös praktik i Sverige helt domineras av Kristendomen är det föga överraskande att det finns ett starkt samband mellan religiösa vanor och synen på Kristendomen som religion. De som tror på Gud, ber till Gud och besöker gudstjänst regelbundet har en mycket positiv inställning till Kristendomen. Sambandet är starkast i fråga om gudstjänstbesök, medan det är något lägre för gudstro: över 90 procent som besöker gudstjänster eller religiösa möten minst en gång i veckan har en positiv inställning till Kristendomen, bland dem som uppger att de har en gudstro är andelen 75 procent (Tabell 2). Det kan även uttryckas genom sambandsmättet eta som är .46, en relativt hög siffra.¹¹ Det är i linje med tidigare analyser av den så kallade religionstrappan som visar att gudstjänstbesök står för den högsta graden av religiöst engagemang, medan gudstro ligger i mitten (Weibull och Strid, 2011).¹² Sambanden ligger på samma nivå 2015 som 2005 eller har möjligen stärkts något. Att inställningen till Kristendomen under perioden blivit något mindre positiv reflekterar sannolikt en minskande religiös praktik.

Den religiösa praktiken uppvisar också ett positivt samband med inställningen till Judendom och Islam, de två andra monoteistiska världsregionerna. Sambandet är starkast för Judendomen. Av dem som besöker gudstjänster och religiösa möten regelbundet är omkring 40 procent positivt inställda till Judendom, bland dem aldrig gör det är andelen positiva 12 procent (2015). Bland dem som aldrig besöker gudstjänster eller ber till Gud är det en övervikt för personer som är negativt anställda till Judendomen. De positiva sambanden är något starkare för medlemmarna i andra kristna samfund än svenska kyrkan. När det gäller Islam finns det i alla grupper en övervikt för en negativ inställning men övervikten är klart mindre bland personer som uppger sig be till Gud regelbundet. Sambandet går i samma riktning när det gäller gudstjänstbesök. De gudstroende är klart mer positiva till både Judendom och Islam än de som inte tror på Gud.¹³

Tabell 3 *Inställning till fem världsreligioner 2005 och 2015 efter religiös aktivitet och tro samt ideologisk självplacering (andel med positiv respektive negativ inställning i procent)*

	Kristendom				Juderdom				Buddism				Hinduism				Islam				Ateism			
	Positiv	05	15	05	Negativ	Positiv	05	15	05	15	05	15	Positiv	05	15	05	Positiv	05	15	05	15	Positiv	05	15
Bett till Gud:																								
Minst en gång/vecka	81	82	1	4	25	31	19	19	38	29	23	24	26	19	15	27	12	21	50	46	7	47		
Månad/kvartal	70	71	1	3	18	25	25	17	30	38	14	9	21	18	15	11	8	17	49	39	18	22		
Halvår	56	65	8	6	21	22	22	25	23	40	16	15	19	24	23	20	12	12	50	56	19	22		
Aldrig	32	31	13	20	7	11	35	31	22	27	23	22	28	15	11	27	3	6	57	57	29	17		
Besökt gudstjänst:																								
Minst en gång/vecka	88	93	0	4	30	43	14	22	14	24	36	35	39	21	7	39	11	19	49	51	7	54		
Månad/kvartal	64	79	5	4	24	31	28	18	30	34	24	21	29	19	8	25	12	23	51	41	13	44		
Halvår	81	67	4	4	16	21	26	21	26	34	19	17	23	19	16	22	8	11	24	54	19	23		
Aldrig	31	33	12	20	9	12	31	31	25	28	20	21	26	16	13	26	5	7	56	56	27	18		
Tror på Gud:																								
Ja	-	75	-	3	-	27	-	22	-	30	-	20	-	20	-	23	-	16	-	48	12	36		
Nej	-	25	-	23	-	11	-	32	-	28	-	22	-	15	-	27	-	6	-	58	33	14		
Självbedömd vänster-högeråskt:																								
Klart vänster	39	32	17	26	9	17	37	32	34	35	20	22	15	21	26	26	12	14	43	38	33	16		
Något vänster	45	46	12	14	14	19	29	26	25	34	23	16	16	21	27	20	6	14	55	44	26	20		
Varken eller	42	40	6	15	11	11	27	30	19	21	22	24	11	13	25	28	7	9	49	54	17	25		
Något höger	58	53	8	12	17	18	27	25	20	30	21	22	18	17	25	26	6	7	57	61	25	23		
Klart höger	55	55	7	13	11	23	37	29	27	33	20	21	12	18	31	27	5	6	64	74	24	26		

Kommentar: Om definition av positiv och negativ, se anmärkningen till figur 1. Frågan om gudstro ställdes inte i SOM-undersökningen 2005.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005 och 2015.

Inställningen till Buddhismen – och till viss del Hinduismen – uppvisar en något annorlunda mönster i förhållande till religiös praktik. Det finns inga tydliga samband mellan å ena sidan gudstjänstbesök, bön till Gud (eta för Buddhismen är .15 och för Hinduismen .14) och gudstro och å andra sidan inställning till Buddhism. Således är både de som ber till Gud ofta och de som ber sällan de minst positiva och de som besöker gudstjänst regelbundet är de mest negativa. Mönstret är i stort sett detsamma när det gäller inställningen till Hinduismen. De gudstroende är något mer positiva än de som uppger att de inte har någon gudstro.

Synen på Ateism kan beskrivas som motsatsen till synen på Kristendom. De mest positiva finns, inte oväntat, bland dem som inte ber till Gud (eta=.28), aldrig besöker gudstjänst och inte är gudstroende. Synsätten är emellertid ömsesidigt uteslutande. Bland dem som tror på Gud har 12 procent en positiv inställning till Ateism medan 36 procent är negativt inställda; samtidigt är var fjärde som inte tror på Gud ändå är positivt inställda till Kristendomen. Det stöder vår utgångspunkt att det handlar om ett slags uppfattning om respektive religion eller trosuppfattning som inte nödvändigtvis är uttryck för en viss konfession. Samtidigt är det tydligt att synen på Kristendomen är starkt påverkad av svarspersonernas religiösa vanor och dessa förefaller påverka synen även på de övriga två monoteistiska religionerna.

Världsreligioner och politik

Artikelns inledande fråga gällde i vilken utsträckning det även finns en politisk-ideologisk grund för inställningen till de fem världsreligionerna samt i vad mån den i så fall ökat över tid. Som huvudsaklig indikator på politisk ideologi har vi använt svarspersonernas självplacering på en vänster-högerskala.

När det gäller bedömningarna 2015 finns det ett samband mellan politisk grundsyn och religiös inställning för främst Kristendomen och Islam – men med olika riktning. Andelen positiva till Kristendom är störst bland personer som placerar sig till politiskt höger, andelen positiva till Islam är större bland personer som placerar sig till vänster. Bilden är dock mer komplicerad. År 2015 är personer som placerar sig längst till vänster politiskt visserligen klart mindre positiva till Kristendomen än personer längst till höger – 32 respektive 55 procent, men också bland vänsterpersoner är andelen som är positiva till Kristendomen större än andelen som är negativa – 32 respektive 26 procent. Mönstret är detsamma i fråga om inställningen till Islam: personer längst till vänster är mer positiva än personer till höger – 14 respektive 6 procent, men personer till vänster är ändå mer negativa än positiva till Islam – 14 respektive 38 procent. Inställningen till Judendomen uppvisar ett politiskt mönster som Kristendomens – men betydligt svagare. För synen på Buddhism och Hinduism finns det i stort inget politiskt-ideologiskt grundmönster i inställningen (eta=.15 respektive .14).

Synen på Ateism visar sig ha ett visst samband med politisk ideologi. De som placerar sig politiskt längst till vänster är mer positivt inställda (33 procent) än de

som placerar sig längst till höger (24 procent) medan de negativt inställda är 16 procent bland personer till vänster och 26 procent bland personer till höger ($\eta^2=.28$).

Ett andra perspektiv på förhållandet mellan politik och religion är partisympati. Inte oväntat är Kristdemokraternas sympatisörer mest positivt inställda till Kristendomen med 85 procent 2015, medan de minst positiva finns bland sympatisörerna med Feministiskt Initiativ och Vänsterpartiet med 21 respektive 32 procent positiva. Övriga partiers sympatisörer ligger samlade kring genomsnittet. Kristdemokratiska sympatisörer är de mest positiva till Judendomen.¹⁴ Omvänt gäller att de mest Islamkritiska finns bland Sverigedemokraternas sympatisörer där närmare 90 procent har en negativ inställning och endast ett par procent är positiva. De relativt sett mest positiva till Islam finns 2015 bland miljöpartiets sympatisörer med 22 procent – vilket inte hindrar att det också i MP-gruppen finns en övervikt för Islamnegativa. När det gäller inställningen till Buddhismen – och delvis Hinduismen – finns de relativt sett mest positiva bland sympatisörer med FI, Miljöpartiet och Vänsterpartiet. Bland FI-sympatisörerna är andelen positiva klart högre för Buddhismen än för Kristendomen – 44 respektive 21 procent.

Om vi jämför med 2005 ligger skillnaden i framväxten av Sverigedemokraterna som kraftig bidragit till att andelen med en negativ inställning till Islam ökat. Bland Miljöpartiets och Vänsterpartiets sympatisörer har andelen som har en positiv inställning till Buddhismen ökat.

Inställningen till Ateismen är även här en negativ spegelbild av inställningen till Kristendomen. De kritiska finns framför allt hos sympatisörerna med Feministiskt initiativ, Vänsterpartiet och Miljöpartiet. Mest negativa till Ateism är inte oväntat Kristdemokraternas sympatisörer.

Vad bestämmer inställningen till olika religioner?

De bivariata analyserna visar, föga överraskande, att den politiska faktorn väger mindre än den religiösa praktiken i synen på religion och ateism även om politikfaktorn ökat något i betydelse. Samtidigt är de bivariata analyserna givetvis inte tillräckliga för att bekräfta antagandet att den politiska faktorn skulle fått större betydelse. I det följande redovisas därför en multipel regressionsanalys där vi vid sidan av religions- och politikvariablerna även inkluderar in ett antal andra faktorer som efter vad som framkommit kan ha betydelse för att förklara synen på världsreligionerna. Det är kön, ålder och utbildning. Dessutom har vi i modellen inkluderat variabeln mellanmännisklig tillit, alltså i vilken grad man litar på andra människor, som ett slags mjukare personlighetsvariabel.¹⁵ I tabell 4A redovisas utfallet av modellen för år 2005 och i 4B för 2015. I den senare används modellen vid sidan av världsreligionerna även för att förklara vad som bestämmer synen på Ateism.

Tabell 4a Effekter av bakgrundsfaktorer på bedömning av religioner (OLS), 2005

	Kristendom	Islam	Buddhism	Hinduism	Judendom
Bett till Gud minst 1 gång/vecka	2,17*** (0,14)	0,35* (0,15)	0,13 (0,14)	0,10 (0,13)	0,77*** (0,13)
Mellanmänsklig tillit (0-10) ¹	0,09*** (0,02)	0,11*** (0,03)	0,12*** (0,02)	0,10*** (0,02)	0,12*** (0,02)
Man (kvinna ref)	-0,41*** (0,11)	-0,25* (0,12)	-0,01 (0,11)	-0,21* (0,10)	-0,37*** (0,10)
Ålder	0,02*** (0,00)	-0,02*** (0,00)	-0,03*** (0,00)	-0,02*** (0,00)	-0,02*** (0,00)
<i>Utbildningsnivå²</i>					
Medellåg	-0,11 (0,15)	0,07 (0,17)	0,54*** (0,16)	0,42** (0,14)	0,30* (0,14)
Medelhög	-0,37* (0,16)	0,54** (0,18)	0,97*** (0,17)	0,80*** (0,16)	0,58*** (0,16)
Hög	-0,20 (0,17)	0,95*** (0,19)	1,40*** (0,17)	1,08*** (0,16)	0,69*** (0,16)
<i>Ideologisk självplacering³</i>					
Klart till vänster	-0,29 (0,22)	-0,04 (0,24)	0,39 (0,23)	-0,16 (0,21)	-0,60** (0,21)
Något till vänster	-0,08 (0,14)	-0,13 (0,16)	0,08 (0,15)	-0,01 (0,14)	0,06 (0,14)
Något till höger	0,42** (0,14)	-0,39* (0,16)	0,19 (0,15)	0,04 (0,13)	0,24 (0,13)
Klart till höger	0,70*** (0,19)	-1,02*** (0,22)	0,02 (0,20)	-0,30 (0,18)	-0,39* (0,18)
Intercept	4.68*** (0.25)	3.34*** (0.28)	4.68*** (0.26)	4.50*** (0.24)	4.31*** (0.24)
N	1 535	1 521	1 518	1 515	1 516
Adjusted R2	0,22	0,08	0,13	0,11	0,12

Kommentar: Resultaten bygger på en regressionsanalys (OLS). ¹Frågan lyder: 'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'. Därefter följer en elvgradig skala från 0–10 där 0 motsvarar 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. ²Referenskategori = låg utbildning. ³Frågan lyder: 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Variabeln är dummykodad där referenskategori är 'Varken vänster eller höger'. Signifikansnivåer: * p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005.

Tabell 4b Effekter av bakgrundsfaktorer på bedömning av religioner (OLS), 2015

	Kristendom	Islam	Buddhism	Hinduism	Judendom	Ateism
Bett till Gud minst 1 gång/vecka	2,49*** (0,17)	1,01*** (0,17)	-0,09 (0,17)	0,12 (0,16)	0,93*** (0,16)	-1,81*** (0,18)
Mellanmänsklig tillit (0-10) ¹	0,15*** (0,03)	0,18*** (0,03)	0,10*** (0,03)	0,10*** (0,03)	0,16*** (0,03)	0,05 (0,03)
Man (kvinna ref)	-0,55*** (0,13)	-0,64*** (0,13)	-0,39** (0,13)	-0,34** (0,12)	-0,52*** (0,12)	0,06 (0,13)
Ålder	0,02*** (0,00)	-0,03*** (0,00)	-0,02*** (0,00)	-0,02*** (0,00)	-0,01*** (0,00)	-0,03*** (0,00)
<i>Utbildningsnivå²</i>						
Medellåg	0,06 (0,21)	0,36 (0,22)	0,79*** (0,22)	0,86*** (0,20)	0,64** (0,20)	1,05*** (0,23)
Medelhög	0,02 (0,21)	0,61** (0,22)	1,25*** (0,22)	1,14*** (0,20)	0,80*** (0,20)	1,33*** (0,23)
Hög	-0,24 (0,21)	0,93*** (0,22)	1,59*** (0,21)	1,28*** (0,20)	1,06*** (0,20)	1,30*** (0,23)
<i>Ideologisk självplacering³</i>						
Klart till vänster	-0,49* (0,22)	0,48* (0,23)	0,18 (0,23)	0,10 (0,21)	-0,11 (0,21)	0,66** (0,24)
Något till vänster	0,02 (0,18)	0,52** (0,18)	0,37* (0,18)	0,38* (0,17)	0,24 (0,17)	0,36 (0,19)
Något till höger	0,42* (0,17)	-0,35* (0,17)	0,09 (0,17)	0,10 (0,15)	0,22 (0,15)	0,10 (0,18)
Klart till höger	0,66** (0,22)	-1,40*** (0,23)	0,21 (0,23)	-0,01 (0,21)	0,17 (0,21)	-0,11 (0,24)
Intercept	4,03*** (0,33)	2,96*** (0,34)	4,39*** (0,34)	3,78*** (0,31)	3,30*** (0,31)	5,14*** (0,35)
N	1 538	1 509	1 502	1 496	1 499	1 502
Adjusted R2	0,18	0,16	0,10	0,08	0,11	0,15

Kommentar: Resultaten bygger på en regressionsanalys (OLS). ¹Frågan lyder: 'Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?'. Därefter följer en elvgradig skala från 0–10 där 0 motsvarar 'Det går inte att lita på människor i allmänhet' och 10 'Det går att lita på människor i allmänhet'. ²Referenskategori = låg utbildning. ³Frågan lyder: 'Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?'. Variabeln är dummykodad där referenskategori är 'Varken vänster eller höger'. Signifikansnivåer: * p<0,05, ** p<0,01, ***p<0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Den samlande modellen ger en förklaringskraft på mellan 10 och 20 procent för bedömningen av de enskilda religionerna. Nivåerna är i stort sett densamma 2005 och 2015. För synen på Kristendomen ger särskilt variablerna bön till Gud och kön (kvinnor) men också mellanmänsklig tillit och ålder (äldre) klart signifikanta effekter vid de båda mätpunkterna. Även politisk ideologi – personer som placerar sig till höger är mer positivt inställda – bidrar till modellen på nästan samma nivå båda åren. Det klart starkaste bidraget kommer vid båda mätpunkterna från bön till Gud och ålder; om vi 2015 även lägger in variabeln gudstro i analysen ger den en betydande effekt¹⁶ och bidrar till relativt kraftig höjning av förklaringskraften (32 procent). Inställningen till Kristendomen förefaller således även fortsatt ha sin främsta förankring i religiös praktik.

För Islam skiljer sig bilden genom att modellens förklaringskraft fördubblas mellan 2005 och 2015. I förhållande till 2005 är det framför allt variablerna bön till Gud, kön (kvinnor), politisk ideologi (negativ inställning bland personer som placerar sig till höger) och mellanmänsklig tillit som ger större och signifikanta effekter. Båda åren ger utbildning (medelhög- och högutbildade) och ålder (yngre) signifikanta bidrag. En rimlig tolkning är att Islam kommit närmare Sverige. Därmed har det skett ett slags kristallisering av opinionen där inställningen blivit tydligare.

Modellens förklaringskraft när det gäller inställningen till Buddhism och Hinduism är något lägre, särskilt 2015. Det gemensamma mönstret för båda mätåren är att utbildning (högre), ålder (yngre) och mellanmänsklig tillit (större) ger signifikanta bidrag. År 2015 ger även kön (kvinnor) ett signifikant bidrag, medan ideologi i stort sett saknar effekt. Det är utbildning som vid båda mätpunkterna har klart störst effekt, medan religiös praktik saknar betydelse. Om vi inkluderar variabeln gudstro år 2015 visar sig dock att den ger ett visst bidrag till modellen.

När det gäller synen på Judendomen är mönstret mycket likartat de båda mätåren. Utbildning (högre) och bön till Gud som ger störst bidrag men även kön (kvinnor), mellanmänsklig tillit och ålder (yngre) har signifikant effekt. Även politisk ideologi ger både 2005 och 2015 ett mindre bidrag – det är personer som placerar sig till vänster som är något mer negativt inställda. Mellan de två mätåren ökar även utbildningsfaktorns betydelse.

Medan inställningen till Kristendomen, Buddhismen och Hinduismen förefaller ha i stort sett samma karaktär 2005 och 2015 kan vi särskilt observera förändringar i svenskarnas inställning till Islam, men också till Judendom. När det gäller Islam är det en rimlig tolkning att svenskarnas bild av muslimer under den senaste tioårsperioden blivit tydligare. Islam har kommit närmare. Det gäller både inom Sverige och i nyhetsflödet från omvärlden. En konsekvens är att inställningen har blivit tydligare och påverkas i ökade grad av både egen religiös praktik och politisk ideologi. Den senare kan tolkas som att personer politiskt till höger artikulerat en negativ inställning till Islam som bidragit till den samlade bilden blivit mer negativ mellan 2005 och 2015. Islam värderas här mer som en politisk rörelse, vilket dock

inte hindrar att det som synes finns religiösa motkrafter. För Judendomen har det skett en liknande utveckling men mönstret är svagare och de politiska förtecknen är helt olika. Dessutom spelar framför allt utbildningsfaktorn – positivare inställning med ökad utbildning – en större roll i inställningen till Judendomen än i inställningen till Islam.

För 2015 finns även förklaringsmodellen applicerad på inställningen till Ateism. På nytt framträder Ateism som en motsats till Kristendomen – ”som negativet till ett foto som enligt den troende föreställer världen” (Liedman, 2008). Det är samma variabler som har betydelse men när det gäller Ateism är effekten negativ. Störst negativ effekt har bön till Gud¹⁷ medan ålder (yngre) och utbildning (högre) ger signifikant bidrag. I motsats till inställningen till de fem religionerna ger inte kön eller mellanmännisklig tillit något signifikant bidrag till synen på Ateism, men det finns en svag påverkan från politisk ideologi (vänster).

Svenska perspektiv på världsreligionerna

Idéhistorikern Sven Eric Liedman berättar i en artikel om att han och en god vän under ett samtal om religion enade sig om att de båda var ateister. Men, berättar Liedman, vännen tillade att han var judisk ateist och då måste jag själv ”precisera min ståndpunkt på motsvarande sätt. Jag är luthersk ateist” (Liedman, 2008). Liedmans iakttagelse pekar på hur religion traditionellt genomsyrat alla kulturer. En konsekvens av kulturperspektivet är att inställningen till en religion kommer att bestämmas också av annat än dess religiösa karaktär, särskilt då det gäller främmande religioner filtrerade genom en nationell kultur (Thurfjell, 2015).

Kristendomen är den religion som i sin lutherska tradition en majoritet av svenskarna har en uppfattning om. De flesta är positivt inställda, men den positiva inställningen försvagas långsamt, särskilt i de yngre generationerna, vilket ger stöd åt tidigare analyser (Hagevi, 2009). Samtidigt stärks Ateismen även om också den utvecklingen går förhållandevis långsamt. Som vi har sett är Ateismen i stor utsträckning nationell och huvudsakligen en negativ spegelbild av Kristendomen och dess religiösa praktiker. Det är möjligen mindre väntat att de personer som värderar Ateismen positivt inte sällan har en relativt positiv bild av andra religioner, intressant nog även av monoteistiska religioner som Islam och Judendom.

Islam är den världsreligion som under det gångna decenniet kommit allt närmare svenskarna. Fler har idag en uppfattning om Islam. Det har medfört att de negativa har blivit mer negativa och i bakgrunden anas särskilt Sverigedemokraternas islamkritiska opinionsbildning. Ändå har den samlade bilden av Islam ändrats mindre än vad som kunde förväntas efter de senaste årens händelser. Den negativa bilden fanns redan tidigare och har en betydligt längre historia än 19- och 2000-talets konflikter (Thurfjell, 2015:202ff). När det gäller synen på religioner som Buddhism och Hinduism är den i större utsträckning kulturellt präglad. Kunskapen om

deras lära respektive praktik är mycket begränsad och de uppfattas troligen inte som religioner på samma sätt som Kristendomen eller Islam. Istället framträder de snarast som en filosofi eller filosofisk praktik som har kulturellt anpassats till västerlandet (Thurfjell, 2015: 157ff).¹⁸ Synen på Judendomen uppvisar ytterligare ett mönster. Det finns vissa likheter med synen på Kristendomen, men inställningen verkar även ha filterats genom olika bilder av staten Israel.

När det gäller förklaringar till svenskarnas syn på världsreligionerna var hypotesen att den politiska faktorn under den senaste tioårsperioden skulle ha fått en större betydelse för bedömningen av världsreligionerna. Visserligen finns det tendenser i resultaten som pekar i en sådan riktning, men hypotesen kan bara bekräftas för Islam. Här spelar politisk ideologi en större roll 2015. Personer som ligger politiskt till höger har blivit mer negativa, medan de som är positiva till Islam oftare står något åt vänster. Det kan möjligen vara något överraskande att effekten inte är större beträffande Islam med tanke på konflikterna i delar av den muslimska världen. En förklaring till det senare är sannolikt att Islam under samma tid kommit svenskarna närmare även som religion. Moskéer och muslimska trosutövare har, särskilt i storstadsområdena, blivit en del av vardagen. En konsekvens kan vara att Islam bland kristna religionsutövare fått ökad acceptans som en "svensk" religion. Det innebär ett ökat positivt samband mellan svenskarnas religiösa praktik och inställningen till Islam.

Samtidigt finns det sedan tidigare en politisk-ideologisk resonansbotten för synen på religionerna. De som är positivt inställda till Kristendomen står oftare politiskt till höger, medan de som är positiva till Ateism ligger något mera åt vänster. För Judendomen är negativt inställda främst bland dem som politiskt placerar sig till höger. Däremot är det svårt att se något entydigt mönster när det gäller Buddhism och Hinduism, men de små tendenser som kan utläsas pekar på att dessa står starkare bland vänster- än bland högersympatisörer. Den samlade bilden är emellertid att dessa – i varje fall ännu så länge – i mindre grad uppfattas som religion eller politik utan snarast som filosofi och kultur.

Noter

- ¹ Svenska kyrkan i Göteborg skriver 2015 på sin hemsida att "Projektet Inter-religiös dialog i Göteborg syftar till att sprida kunskap om religionsdialog och att ta tillvara på den erfarenhet som finns inom området. Intentionen är att medverka till att skapa goda relationer mellan kristna församlingar och företrädare för andra religioner i Göteborg med omnejd" (<https://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?id=660813>).
- ² Argumentationen är hämtad från den debatt som förts mellan olika kristna företrädare i tidningen Dagen under 2015 och 2016 (<http://www.dagen.se/debatt>; jfr Kyrkans tidning nr 17, 2016).

- ³ Jimmy Åkesson i sitt sommartal 2013 (Svenska Dagbladet 2013-08-26)
- ⁴ En fråga om inställningen till Islam som religion ställdes dock redan i SOM-undersökningen 1990 som del i ett större projekt om Islam, där svarspersonerna tillfrågades även om specifika aspekter på Islam (Hvitfelt, 1991).
- ⁵ Det övervägdes att även lägga in Ingen uppfattning som explicit svarsalternativ. Med tanke på att den elvgradiga skulle ge möjligheter till differentierade svar beslöts att inte inkludera ett sådant alternativ. I en opublicerad metodstudie som genomfördes vid SOM-institutet 2015 prövades effekterna av att även erbjuda ett svarsalternativ "ingen uppfattning" på skalorna för världsreligion. Det visade det sig då att andelen som anger att de saknar uppfattning ligger på i genomsnitt 5 procent och varierar mellan 3 (Kristendomen) och 10 procent (Hinduismen) högst tio procent med i stort sett samma rangordning som gäller antalet svar i tabell 1.
- ⁶ Flest har tagit ställning till Kristendomen (n=1662) medan det lägsta antalet gäller Hinduism, Ateism och Judendom, där antalet svarande är knappt 1600.
- ⁷ Balansmättet uttrycker balansen mellan positiv och negativ inställning och är andelen positiva (6-10) minus andelen negativa (0-4). Det kan således variera mellan +100 (samtliga är positiva) eller -100 (samtliga är negativa).
- ⁸ Instrumentet benämns "Feeling Thermometer", där 0 är "coldest, most negative" och 100 "warmest, most positive". Det ska understrykas att undersökningen inte avser religionerna i sig utan religionens utövare. För kristna görs även uppdelning mellan katoliker och protestanter; båda grupperna värderas dock på samma nivå (Pew Research, 2014).
- ⁹ Lösningen är dock inte entydig, eftersom inställningen till Judendom laddar lika högt på den breda dimensionen som inkluderar Ateism som den laddar på Kristendomsdimensionen.
- ¹⁰ I SOM-undersökningen finns även andra indikatorer på sekularisering, exempelvis att det är en minskad andel som uppger att de tror på Gud samt ett något minskat deltagande i gudstjänster och mindre frekvent bön till Gud. Nedgången visar sig dock vara långsam (Weibull och Strid, 2011; Bromander, 2012).
- ¹¹ Eta är ett statistiskt sambandsmått som går mellan 0.00 och 1.00 – ju högre värde desto större samband.
- ¹² I övrigt visar sig att av medlemmarna i Svenska kyrkan uppger sig 53 procent positivt inställda till Kristendomen bland dem som betraktar sig som aktiva 75 procent. Av de aktiva medlemmarna i Svenska kyrkan ligger 42 procent på de mest positiva värdena (9-10). Medlemskap i andra kristna samfund än Svenska kyrkan uppvisar ett något starkare samband med inställningen till Kristendomen.

- ¹³ I undersökningen ställdes även en fråga om medlemskap i andra samfund eller religionsgemenskaper än kristna, t ex muslimska organisationer. Antalet svarspersoner var dock enbart 23. I den gruppen hade närmare 80 procent en positiv inställning till Islam, medan drygt 50 procent var positivt inställda till Kristendomen.
- ¹⁴ Andelen positiva till världsreligionerna och till ateism efter partisympati framgår av följande tabell, där andel positiva till världsreligionerna och ateism anges för sympatisörerna till respektive parti 2015 (procentandel positiva – värdena 6-10):

Parti	Kristendom	Islam	Buddhism	Hinduism	Judendom	Ateism	Antal svar
V	32	16	36	20	16	32	114
S	49	11	24	13	14	19	361
MP	39	22	40	30	23	29	108
C	50	7	28	18	13	26	116
FP	53	13	41	22	26	24	91
M	46	7	29	16	16	24	337
KD	85	6	27	12	35	8	51
SD	46	2	25	16	12	25	194
FI	21	18	44	23	18	39	39

Kommentar: Positiva = värden 6 – 10 på bedömningsskalan 0 – 10. Observera det begränsade antalet svarspersoner för Feministiskt initiativ.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

- ¹⁵ Frågan om gudstro saknas i SOM-undersökningen 2005. För jämförelsens skull har den även uteslutits i modellen för 2015.
- ¹⁶ Samtidigt sjunker dock effekten av ålder.
- ¹⁷ Om även Gudstro inkluderas ökar förklaringskraften, också gudstro har ger ett betydande (negativt) bidrag till modellens förklaringskraft vid sidan av bön till Gud.
- ¹⁸ Det är tydligast för Buddhismen där olika praktiker blivit helt försvenskade, t ex yoga (Thurfjell, 2015). Buddhismen har inte sällan blivit en del av popukulturen. År 2016 lanserades exempelvis ett nytt kinesiskt öl i Sverige med namnet Lucky Buddha, där flaskan utformats som en Buddhafigur (<http://www.luckydrinkco.com/about/>).

Referenser

- Aardal, Bernt, Henrik Oscarsson (2017). Religious voting and the role of Christian democratic parties in Scandinavia. I Segatti, Paolo, Kerman, C, Montero, J R (red). *Religious Voting in Western Democracies: Between Past Legacies and New Conflicts*. London, Oxford University Press (kommande).
- Bromander, Jonas (2012) Ritualer, högtider och manifestationer. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Brommeson, D, Friberg-Fernros, H (2013). *Bortom den sekulära staten: Religion och politik i en postsekulär tid*. Lund, Studentlitteratur.
- Dawkins, Richard (2006) *The God Delusion*. London: Bantam.
- Gustafsson, Göran (2000) *Tro, samfund och samhälle*. Utvidgad upplaga. Örebro: Libris.
- Göndör, Eli (red, 2013) *Religionen i demokratin. Ett politiskt dilemmas återkomst*. Stockholm: Timbro.
- Hagevi, Magnus (2005) *Religion och politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Hagevi, Magnus (2009) Efter sekulariseringen: förändrade religiösa värden mellan generationer. *Socialvetenskaplig Tidskrift* nr 3-4, 2009.
- Holmberg, Sören, Weibull, Lennart (2006) Du stora nya värld. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Huntington, Samuel (1996a) *The Clash of Civilisations and the Remaking of World Order*. New York: Simon&Schuster.
- Huntington, Samuel (1996b) The Clash of Civilisations: The Debate. *Foreign Affairs*.
- Huntington, Samuel (2001) The Age of Muslim Wars. *Newsweek* (International, Atlantic ed.)
- Hvitfelt, Håkan (1991) Svenska attityder till Islam. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Politiska opinioner*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Liedman, Sven-Eric (2008) Den förtrollande materialismen. *Ord & Bild* nr 6/2007-1/2008. S. 5-18.
- Lindberg, Jonas (2015) *Religion in Nordic Politics as a Means to Societal Cohesion: An Empirical Study on Party Platforms and Parliamentary Debates 1988–2012*. Teologiska institutionen, Uppsala universitet.
- Norris, Pippa, Inglehart, Ronald (2011) *Sacred and secular: religion and politics worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pettersson, Thorleif (2009) Religion och samhällspraktik. En jämförande analys av det sekulära Sverige. *Socialvetenskaplig Tidskrift* nr 3-4, 2009.
- Thurfjell, David (2015) *Det gudlösa folket: de postkristna svenskarna och religionen*. Stockholm: Molin & Sorgenfrei.

- Weibull, Lennart (2012) Världsreligioner i Sverige. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet
- Weibull, Lennart, Strid, Jan (2011) Fyra perspektiv på religion i Sverige. I Holmberg, S, Weibull, L, Oscarsson, H (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Willander, Erika (2014) *What Counts as Religion in Sociology? The Problem of Religiosity in Sociological Methodology*. Uppsala: Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

VEM OROAR SIG FÖR ANTIBIOTIKARESISTENS?

BJÖRN RÖNNERSTRAND, SVERKER C. JAGERS OCH
D. G. JOAKIM LARSSON

Sammanfattning

Syftet med detta kapitel är att ge en bild av oron för antibiotikaresistens i Sverige 2015 och ställa denna i relation till oron för andra samhällsproblem. Ett annat syfte är att identifiera faktorer som uppvisar tydliga samband med oron för antibiotikaresistens. Resultaten visar att omkring sju av tio svenskar är mycket eller ganska oroliga för antibiotikaresistens, vilket är större än oron för t.ex. en ekonomisk kris och för ökad invandring. Oron är större bland personer med hög utbildning, särskilt bland personer med hälsoinriktad utbildning, samt bland personer som ofta tar del av nyheter. Likt många andra samhällsproblem är kvinnor och äldre mer oroad. Däremot verkar det egna hälsotillståndet spela en mindre roll.

Bakterier som förvärvat motståndskraft mot antibiotika (resistenta bakterier) utgör ett av de mest allvarliga hoten mot den globala folkhälsan, enligt världshälsoorganisationen WHO. Antibiotika är inte bara nödvändigt för att behandla bakteriella infektioner. Utan antibiotika skulle sådant som större operationer, transplantationer, olika former av cancerbehandlingar, vård av för tidigt födda barn, med mera, bli extremt riskfyllda då de ofta kräver förebyggande behandling med antibiotika. En nu snart 10 år gammal undersökning uppskattade att resistenta bakterier var orsak till över 25 000 dödsfall per år enbart i Europa. Kostnaderna som är förknippade med resistensutvecklingen – bl.a. för högre sjukvårdskostnader och minskad produktivitet – uppskattades ligga på omkring en och en halv miljard euro per år. I andra delar av världen är problemen än större. Tyvärr saknar bakterier respekt för nationsgränser, så utvecklingen hos oss hänger till stor del på hur världen som helhet hanterar utmaningen. Vissa prognoser förutspår att så många som 10 miljoner människor årligen kan komma att dö till följd av antibiotikaresistens år 2050, om inget radikalt görs för att hålla resistensutvecklingen i schack. Framtida samhällskostnader kommer utan tvekan att bli avsevärt mycket högre än de vi ser idag (WHO 2014; EU-kommissionen 2011; O'Neill, 2014).

Bakterier kan utveckla resistens antingen genom att deras eget DNA förändras (mutationer) eller genom att de tar upp DNA (gener) från andra bakterier som redan är resistenta. Om det finns antibiotika närvarande kommer de resistenta bakterierna att få en kraftig fördel mot de icke resistenta, och snabbt ta överhand. En hög antibiotikaanvändning kan därför underlätta både uppkomst och spridning

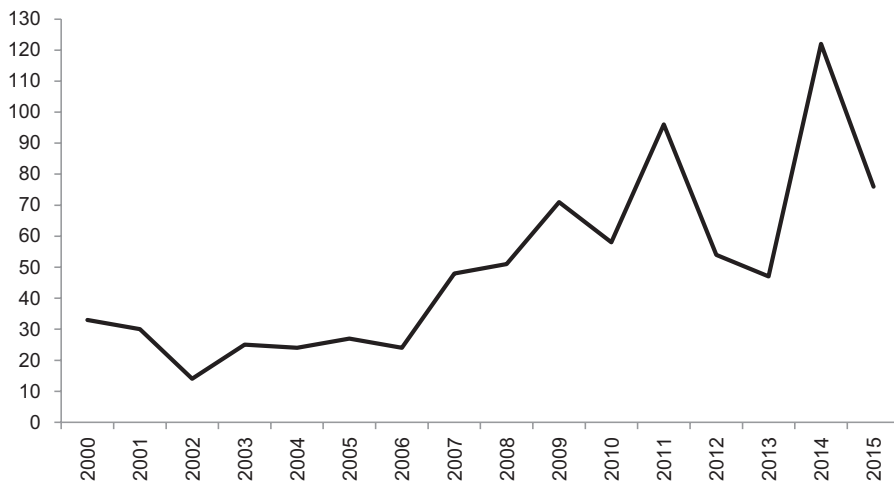
av resistens. Resistenta bakterier kan utvecklas i och spridas mellan människor, men det kan också ske i djur och i den yttre miljön. För att begränsa resistensutvecklingen måste vi därför använda antibiotika enbart när det behövs, vi måste använda rätt sorts antibiotika och försöka undvika smittspridning så långt det går.

Forskare och experter är alltså överens om att antibiotikaresistens utgör ett allvarligt folkhälsoproblem och att en omställning till en rationell och mycket mer restriktiv antibiotikaanvändning är nödvändig. Har detta budskap nått fram till svenska folket?

Antibiotikaresistens har av somliga beskrivits som ”den tysta epidemin” - som ett samhällsproblem som någon knappt talar om. Många av oss är bärare av resistenta bakterier i vår tarmflora eller på huden utan att vare sig veta om det eller bli sjuka. Och även om man känner till att man är bärare av en potentiellt farlig bakterie, så är detta kanske inte det första man vill berätta om för andra. Ett talande exempel är när Karin Tegmark-Wisell, enhetschef vid Smittskyddsinstitutet, intervjuades i Expressen den 28 november 2013 och beskrev problemet med MRSA¹ som just en epidemi i det tysta.

Men är det verkligen korrekt att även fortsättningsvis benämna antibiotikaresistens som en ”tyst” epidemi? Tidigare studier har visat att kunskapen om antibiotikaresistens är relativt god i Sverige, i alla fall ställt i relation till hur kunskapen ser ut i övriga Europa (Borg 2012). Mätningar indikerar också att människors vilja att avstå antibiotika har ökat under de senaste åren. I Vårdbarometern har respondenterna under flera års tid fått svara på om de själva när så är möjligt är villiga att avstå från antibiotika även om de därmed riskerar att få några extra sjukdagar. I 2015 års undersökning svarade 87 procent jakande på den frågan, vilket är en ökning jämfört med tidigare år.² Uppmärksamheten kring frågan tycks ha ökat ganska märkbart under de senaste åren och med detta följer även en ökning av allmänhetens oro för problemet. En som menar detta är Otto Cars, professor i infektionsmedicin vid Karolinska Institutet. I en radiointervju tidigare i år³ påpekade han att ”politiskt har frågan lyft flera våningar bara det senaste året”, och menade att frågan nu står högre på dagordningen än tidigare. Visst stöd för Cars påstående finner man om man närmare studerar hur media bevakat och skrivit om antibiotikaresistens under de senaste åren. I figur 1 visas antalet artiklar som berör frågan om antibiotikaresistens i fem av Sveriges större morgon- och kvällstidningar under åren 2000 till 2015. Under denna period har medierapporteringen visserligen varierat ganska mycket, men den långsiktiga utvecklingen pekar ändå mot att frågan allt mer har lyfts upp på dagordningen i såväl svenskt kvällspress som i dagspressens rapportering.

Figur 1 Artiklar om antibiotikaresistens i Sveriges största morgon- och kvällstidningar 2000 till 2015 (antal)

Kommentar: Sökningen har gjorts i Aftonbladet, Expressen, Göteborgs-Posten, Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet. De sökord som användes var: antibiotikaresistens*, "resistens" + antibiotika" och "multiresistenta + bakterier". Uppgifterna är hämtade med hjälp av Retriever/Mediearkivet.

På vilket sätt medierapportering om antibiotikaresistens hänger samman med allmänhetens oro för detta samhällsproblem, är svårt att svara på. Rapporteringen styr vad människor intresserar sig för, och media tenderar att skriva om det som engagerar människor här och nu (Strömbäck 2000). Men mot bakgrund av den senaste tidens uppmärksamhet är det likväl intressant att fråga sig i vilken utsträckning svenskar oroar sig för antibiotikaresistens och hur oron ser ut i olika grupper? Det övergripande syftet med detta kapitel är därför att ge en bild av oron för antibiotikaresistens i Sverige år 2015 och hur denna oro ter sig i relation till svenskarnas oro för andra samhällsproblem. Dessutom beskriver vi hur oron ser ut i olika befolkningsgrupper samt ger en bild av vilka faktorer som uppvisar statistiskt säkerställt samband med oron för antibiotikaresistens när hänsyn tas till flera förklaringsfaktorer samtidigt.

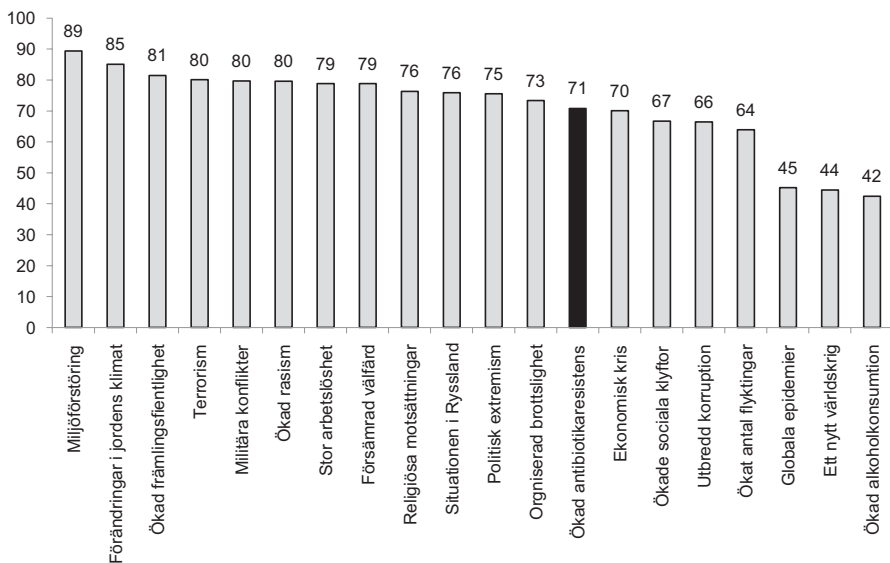
Sju av tio känner oro för antibiotikaresistens

I den nationella SOM-undersökningen 2015 ställdes frågan "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?" Ett av de samhällsproblem som respondenterna fick ta ställning till var "Ökad antibiotikaresistens". Av de totalt 1514 personer som besvarade frågan om oro för antibiotikaresistens

var 29 procent mycket oroad, 42 procent ganska oroad, 24 procent inte särskilt oroad och 5 procent inte alls oroad.

Ungefär sju av tio svenskar känner alltså mycket eller ganska stor oro för antibiotikaresistens. Är det mycket eller lite? Hur man svarar på den frågan beror givetvis på hur man själv ser på problemet. Men en fingervisning kan man få genom att ställa oron för antibiotikaresistens i relation till svenskarnas oro för en rad andra samhällsproblem. I den nationella SOM-undersökningen 2015 inkluderades frågor om oron för totalt 20 olika samhällsproblem, antibiotikaresistensen inräknat. Figur 2 redovisar hur stor andel av svenska folket som upplever dessa problem som mycket eller ganska oroad.

Figur 2 Svenska folkets oro inför framtiden 2015. Sammanslagning av "mycket oroad" och "ganska oroad" på 20 olika områden (procent)

Kommentar: Frågan lyder *Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroad inför framtiden?* Frågan har fyra svarsalternativ: "mycket oroad", "ganska oroad", "inte särskilt oroad" och "inte alls oroad". Antalet svarande är omkring 1 500 för 2015 års undersökning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Av figuren, där den svarta stapeln representerar oron för ökad antibiotikaresistens, framgår att svenskarna 2015 kände allra störst oro för miljöförstöring, förändringar i jordens klimat samt för ökad främlingsfientlighet. För dessa tre orosmoln kände över 80 procent mycket eller ganska stor oro. I botten på oroslistan återfinns samhällsproblem såsom ökad alkoholkonsumtion, ett nytt världskrig och globala

epidemier där mindre än 50 procent anger mycket eller ganska stor oro. När det gäller antibiotikaresistens – den av somliga kallade ”tysta epidemin” – så hamnar denna fråga kring orons genomsnitt för alla frågor: ungefär 70 procent är mycket eller ganska oroade för detta fenomen.

Oro för antibiotikaresistens i olika befolkningsgrupper

Hur ser oron för ökad antibiotikaresistens ut i olika befolkningsgrupper? En nyligen publicerad studie visar att kunskapen om antibiotikaresistens i Sverige är högre bland män, yngre och bland välutbildade (Vallin m.fl. 2016). I Tabell 1 redovisar vi därför oron uppdelat på kön, ålder och utbildning. När det gäller kön kan man av tabellen utläsa att 33 procent av kvinnorna känner mycket stor oro för antibiotikaresistens, att jämföra med 24 procent bland män. I detta sammanhang bör man påpeka att könsskillnaden – högre grad av oro bland kvinnor än bland män – återfinns i relation till de allra flesta samhällsproblem som undersöks i SOM-institutets mätningar (Oscarsson och Solevid 2015).

Precis som när det gäller andra samhällsproblem så är oron för antibiotikaresistens även högre bland äldre än bland yngre. I åldersgruppen 65 till 85 år är så många som 37 procent mycket oroade. Motsvarande siffra för åldersgruppen 16 till 29 år är 21 procent. Vi ser även att andelen som inte alls är oroade för ökad antibiotikaresistens endast utgör 4 respektive 2 procent av personer i åldrarna 65 till 85 och 50 till 64 år, medan motsvarande siffror är 6 respektive 11 procent i åldersgrupperna 30 till 49 och 16 till 29 år.

Även utbildning tycks spela roll för oron för antibiotikaresistens. Oron verkar vara störst bland personer med låg utbildning och hög utbildning, men lägre bland personer vars utbildningsnivå är medellåg till medelhög. Tidigare undersökningar från SOM-institutet pekar också på att det finns mer systematiska skillnader i oro bland personer med olika utbildningsbakgrund. Frågor såsom miljöförstöring, klimatförändringar, politisk extremism och ökad främlingsfientlighet hör till problem som tenderar att väcka större oro bland högutbildade än bland lågutbildade, medan oron för terrorism, organiserad brottslighet, ökad antal flyktingar och arbetslöshet är de främsta bland lågutbildade personer (Oscarsson och Solevid 2015). Hur kan vi förklara att just oron för antibiotikaresistens är störst bland de med längst respektive kortast utbildning? En tolkning skulle kunna vara att resistensfrågan likt t.ex. miljö- och klimatfrågan, är så pass komplex att utbildning spelar roll för problemförståelsen, men att oron även hänger samman med i vilken grad man själv upplever sig vara i behov av medicinsk behandling som kräver verksam antibiotika. Lågutbildade har i allmänhet sämre hälsostatus än personer med högre utbildning och kan därför tänkas känna sig mer hotade av ökad resistens.

Av Tabell 1 kan man utläsa att inte bara utbildningen som sådan verkar spela roll, utan även vilken inriktning utbildningen har. Så tycks i alla fall vara fallet om man

jämför gruppen med utbildning inriktad mot hälsa med gruppen vars utbildningar är orienterade åt andra områden. I gruppen med hälsorelaterad utbildning är hela 45 procent mycket oroliga för antibiotikaresistens, vilket kan ställas i relation till 26 procent bland personer med en annan inriktning på sin utbildning. Totalt sett är det en så stor andel som 88 procent av respondenterna med hälsorelaterad utbildning som uttrycker mycket eller ganska stor oro för antibiotikaresistens.

Tabell 1 Oro för antibiotikaresistens, efter kön, ålder, utbildning (procent) och totalt antal svar

	Mycket oroad	Ganska oroad	Inte särskilt oroad	Inte alls oroad	Totalt	Totalt antal svar
<i>Kön</i>						
Kvinna	33	41	22	4	100	814
Man	24	43	26	7	100	696
<i>Ålder</i>						
16–29 år	21	34	34	11	100	226
30–49 år	22	43	29	6	100	449
50–64 år	32	46	20	2	100	388
65–85 år	37	43	16	4	100	449
<i>Utbildning</i>						
Låg	29	41	23	7	100	229
Medellåg	26	38	29	7	100	439
Medelhög	25	46	23	6	100	347
Hög	34	43	20	3	100	470
<i>Utbildning med hälsoriktningsinriktning</i>						
Nej	26	42	26	6	100	1 107
Ja	45	43	8	4	100	194

Kommentar: Frågan lyder *Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroad inför framtiden?* Frågan har fyra svarsalternativ: "mycket oroad", "ganska oroad", "inte särskilt oroad" och "inte alls oroad". Låg utbildning = grundskola eller motsvarande, medellåg utbildning = max gymnasium, folkhögskola eller liknande, medelhög utbildning = eftergymnasial, ej examen från högskola, hög utbildning = examen från universitet eller högskola. Frågan om inriktning på utbildning är enligt följande: "Vilken inriktning har din utbildning i huvudsak?" och i tabellen representerar "Ja" respondenter som svarat valt kategorin "Hälsa-/sjukvård/medicin". Fråga om yrke är enligt följande: Vilket är/var ditt senaste yrke? Om du inte är yrkesverksam för närvarande gäller frågan ditt senaste yrke."

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Utöver demografiska variabler så som kön, ålder och utbildning, vilka ytterligare faktorer kan tänkas påverka oron för antibiotikaresistens? Ovan nämndes att självskattat hälsotillstånd skulle kunna vara en sådan faktor. I SOM-undersökningen fick respondenterna frågan om hur högt de skattar sitt allmänna hälsotillstånd på en skala från 0 (mycket dåligt) till 10 (mycket gott). Forskning visar att denna typ av mått – människors självskattade bedömning av sitt hälsotillstånd – har hög validitet så till vida att man utifrån den här sortens data prospektivt predicerar dödlighet och sjuklighet i t.ex. hjärtkärlsjukdomar (Idler & Benyamini 1997). I Tabell 2 redovisas oron för antibiotikaresistens uppdelat i två grupper; självskattad hälsa 0-6 och 7-10. Där framkommer att respondenter i den förstnämnda gruppen i något högre utsträckning är mycket oroade för ökad antibiotikaresistens. I denna grupp är 31 procent mycket oroade, vilket kan jämföras med 28 procent i gruppen med skattat hälsotillstånd i intervallet 7 till 10.

Tabell 2 redovisar även oron för resistens bland grupper av personer med olika uppfattning om hur väl sjukvården fungerar. Den grupp som mest tydligt skiljer ut sig från övriga är de som anser att sjukvården fungerar mycket dåligt. 40 procent av denna grupp anser att ökad antibiotikaresistens är ett mycket oroande problem. Bland gruppen av respondenter som anser att sjukvården fungerar ”varken bra eller dåligt” är motsvarande andel 26 procent.

Tabell 2 redovisar även oron för resistensutvecklingen i relation till två politiska variabler. Dels handlar det om intresse för politik och dels handlar det om ideologisk position (vänster-höger). När det gäller intresse för politik finns det ett tydligt men också ett i hög grad förväntat samband. Ju större intresse för politik, desto större oro känner man för antibiotikaresistens. Men även när det gäller ideologisk position finns intressanta skillnader mellan olika grupper. Personer med en ideologisk hemvist till vänster tenderar att i högre grad hysa oro för antibiotikaresistens jämfört med personer som har sin ideologiska hemvist till höger på en vänster-höger skala. SOM-undersökningen har tidigare kunnat visa att det finns en stark ideologisk dimension när det gäller oron för olika samhällsproblem. Personer som är politiskt orienterade till vänster är exempelvis mer oroade för både försämrad välfärd och ökade sociala klyftor, men också för miljön, nynazism och politisk extremism. Personer som är ideologiskt till höger hyser stället, och i högre utsträckning, oro för en stundande ekonomisk kris (Oscarsson & Solevid 2015).

Tabell 2 Oro för antibiotikaresistens, efter hälsotillstånd, sjukskrivning, uppfattning om sjukvården, social tillit, intresse för politik och ideologisk vänster-höger-position (procent) och totalt antal svar

	Mycket oroande	Ganska oroande	Inte särskilt oroande	Inte alls oroande	Totalt	Totalt antal svar
<i>Hälsotillstånd</i>						
0–6	31	42	23	4	100	369
7–10	28	42	24	6	100	1 121
<i>Sjukvården fungerar i kommun och landsting</i>						
Mycket bra	31	35	27	7	100	109
Ganska bra	27	46	23	4	100	475
Varken bra eller dåligt	26	44	26	4	100	206
Ganska dåligt	33	39	23	5	100	214
Mycket dåligt	40	37	18	5	100	68
<i>Intresse för politik</i>						
Mycket intresserad	36	40	21	3	100	240
Ganska intresserad	31	45	21	3	100	709
Inte särskilt intresserad	24	41	28	7	100	463
Inte alls intresserad	16	35	29	20	100	80
<i>Vänster-högeridentifikation</i>						
Klart till vänster	34	47	17	2	100	133
Något till vänster	30	45	22	3	100	331
Varken vänster eller höger	30	39	23	8	100	416
Något till höger	27	44	25	4	100	400
Klart till höger	25	35	31	9	100	188

Kommentar: Frågan lyder *Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?* Frågan har fyra svarsalternativ: "mycket oroande", "ganska oroande", "inte särskilt oroande" och "inte alls oroande". Självskattad hälsa mäts med följande fråga: "Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd?" och med en skala från 0 (mycket dåligt) till 10 (Mycket gott). För att mäta förekomst av sjukskrivning används följande fråga: "Har du varit sjukskriven vid något eller några tillfällen under de senaste 12 månaderna?" med svarsalternativen "Ja" och "Nej". Frågan om uppfattning om sjukvården har följande lydelse: "Hur tycker du att den verksamhet fungerar som bedrivs på följande områden i det landsting/ region eller kommun där du bor?" och med svarsalternativen. "Känner ej till verksamheten", "Mycket bra", "Ganska bra" "Bra", "Varken bra eller dåligt", "Ganska dåligt", "Mycket dåligt" och "Ingen uppfattning". I tabellen redovisas ej svarsalternativen "Känner ej till verksamheten" och "Ingen uppfattning". Intresse för politik mäts med följande fråga: "Hur intresserad är du i allmänhet av politik?" med svarsalternativen "Mycket intresserad", "Ganska intresserad", "Inte särskilt intresserad" och "Inte alls intresserad". Position på vänster-höger-skalan mäts med följande fråga: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?" med svarsalternativen "Klart till vänster", "Något till vänster", "Varken till vänster eller till höger", "Något till höger" och "Klart till höger".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

En annan sak värd att fråga sig är om det finns en koppling mellan oron för antibiotikaresistens och mediekonsumtion? I tabell 3 redovisas sambandet mellan hur ofta respondenterna tar del av nyheter från olika nyhetsprogram och oron för antibiotikaresistens. Studerar vi tabellen finner vi att andelen som är mycket oroade eller ganska oroade för antibiotikaresistens är 35 respektive 36 procent bland dem som tar del av Ekonyheter från Sveriges Radio dagligen eller 5-6 dagar per vecka. Motsvarande andel i gruppen som mer sällan eller aldrig ta del av dessa nyheter är 27 respektive 23 procent. Ännu större tycks skillnaderna vara när det gäller nyheter från Aktuellt eller Rapport i SVT. Bland personer som tar del av nyheter från dessa källor dagligen är andelen mycket oroade 36 procent. Detta kan ställas i relation till den grupp av respondenter som aldrig tar del av nyheter från Aktuellt eller Rapport. Där är andelen mycket oroade bara 16 procent.

Tabell 3 Oro för antibiotikaresistens, efter mediekonsumtion (procent) och totalt antal svar

	Mycket oroande	Ganska oroande	Inte särskilt oroande	Inte alls oroande	Totalt	Totalt antal svar
<i>Tar del av Ekonyheter från SR</i>						
Dagligen	35	49	14	2	100	290
5-6 dagar /vecka	36	41	23	0	100	83
3-4 dagar/vecka	33	39	23	5	100	105
1-2 dagar/vecka	28	47	22	3	100	116
Mer sällan	27	40	28	5	100	371
Aldrig	23	36	32	9	100	321
<i>Tar del av Aktuellt/rapport</i>						
Dagligen	36	44	17	3	100	559
5-6 dagar /vecka	27	46	26	1	100	200
3-4 dagar/vecka	34	38	23	5	100	235
1-2 dagar/vecka	21	44	28	7	100	179
Mer sällan	20	38	33	9	100	186
Aldrig	16	39	33	12	100	90

Kommentar: Frågan lyder *Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?* Frågan har fyra svarsalternativ: "mycket oroande", "ganska oroande", "inte särskilt oroande" och "inte alls oroande". Frågan om nyhetskonsumtion är som följer: "Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetstjänster?" Svarsalternativen är "Dagligen", "5-6 dagar /vecka", "3-4 dagar/vecka", "1-2 dagar /vecka", "Mer sällan" och "Aldrig".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det är emellertid viktigt att även här komma ihåg att tabellen inte ger något svar på frågan *varför* oron är större bland de grupper som tar del av nyheter, även om vissa misstankar kan finnas: Det kan till exempel tyckas ligga nära till hands att tolka sambandet kausalt, dvs. att personer som tar del av nyheter blir mer oroade

av reportage som speglar allvaret i hotet från ökad antibiotikaresistens. En annan förklaring kan dock vara att det är personer som är allmänt oroliga, inklusive för antibiotikaresistens, som tar del av nyheter i högre utsträckning än andra (Oscarsson & Solevid 2015).

Ju mer kunskap desto större oro?

Detta kapitel har hittills redovisat hur oron ser ut för antibiotikaresistens i olika grupper. I det avslutande avsnittet vill vi fördjupa analysen ytterligare genom att göra en regressionsanalys, där vi beaktar flera förklaringsfaktorer samtidigt. Genom en sådan analys kan vi ge ett mer nyanserat svar på frågan om vilka faktorer som hänger samman med oro för antibiotikaresistens.

I Modell 1 (Tabell 4) undersöker vi sambandet mellan demografiska faktorer (kön, ålder och utbildning) och oro för ökad antibiotikaresistens. Modell 2 utökas genom att även ta hänsyn till utbildning med hälsoinriktning, hälsotillstånd, nyhetskonsumtion, uppfattning om sjukvården, intresse för politik och ideologiskt position. I Modell 3 lägger vi även till ett oros-index som består av en sammanvägning av svarspersonernas oro för tio andra samhällsproblem⁴. Genom att studera modell 3 kan vi därför få en bild av vad som är kännetecknade just för oron för antibiotikaresistens.

När vi studerar modell 1 och 2 i Tabell 4 bekräftas flera av de resultat som vi fått fram i de tidigare analyserna i detta kapitel. Kön har en signifikant effekt på oron även med hänsyn tagen till andra variabler, dvs. kvinnor hyser större oro för ökad antibiotikaresistens. Men jämför man regressionsmodell 1 och regressionsmodell 2 finner man också att skillnaderna mellan män och kvinnor minskar när hänsyn tas till faktorer så som nyhetskonsumtion, uppfattning om sjukvården, ideologisk position och intresse för politik. Till viss del kan alltså dessa faktorer förklara sambandet mellan kön och oro för antibiotikaresistens, men långt ifrån hela sambandet.

Även ålder visar sig vara en signifikant faktor i regressionsmodellen – ju äldre personer är desto större verkar oron för antibiotikaresistens vara. Precis som tidigare visar sig även utbildning spela roll. I Tabell 1 kunde vi konstatera att oron för antibiotikaresistens är störst i grupperna med låg respektive hög utbildning. När hänsyn tas till andra variabler finner vi ett fortsatt signifikant samband - personer med högre utbildning är i regel mer oroliga för antibiotikaresistens. I motsats till vad som framkom i Tabell 2 finner vi dock inget signifikant samband mellan hälsotillstånd och oro.

Utöver demografiska faktorer och hälsotillstånd så inkluderar Tabell 4 även konsumtion av nyheter från Aktuellt/Rapport, uppfattning om sjukvården, intresse för politik samt position på vänster-höger-skalan. Det visare sig finnas ett signifikant samband mellan nyhetskonsumtion och oro för antibiotikaresistens även när vi tar hänsyn till andra variabler. Ju oftare man tar del av nyheter från Aktuellt/Rapport, desto mer oro tenderar människor att hysa.

Uppfattning om sjukvården är också signifikant kopplat till oron för antibiotikaresistens. Ju mer nöjd man är med sjukvården, desto mindre verkar man oroas. Detta är intressant eftersom man teoretiskt skulle kunna tänka sig ett motsatt samband, nämligen att de som är nöjda med sjukvården också hyser högre tilltro till information om de negativa konsekvenserna av antibiotikaresistens och därmed även hyser högre grad av oro. Så verkar emellertid inte vara fallet. Även när hänsyn tas till andra faktorerna i modell 2 så kvarstår ett signifikant samband mellan ideologisk position och oro för antibiotikaresistens. Personer som befinner sig politiskt till vänster är mer oroliga för antibiotikaresistens jämfört med personer som är till höger.

Tabell 4 *Analys av faktorer som är kopplade till oro för ökad antibiotikaresistens⁵ (standardiserade regressionskoefficienter och standardfel)*

	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Kön	0,17 (0,05)***	0,13 (0,05)*	0,02 (0,05)
Ålder			
16-29 år (referenskategori)			
30-49 år	-0,13 (0,078)	-0,11 (0,08)	-0,05 (0,07)
50-64 år	-0,45 (0,08)***	-0,30 (0,09)***	-0,20 (0,08)*
65-85 år	-0,52 (0,08)***	-0,37 (0,10)***	-0,27 (0,09)**
Utbildning			
Låg utbildning (referenskategori)			
Medellåg utbildning	-0,13 (0,09)	-0,13 (0,09)	-0,02 (0,08)
Medelhög utbildning	-0,15 (0,09)	-0,14 (0,10)	-0,06 (0,09)
Hög utbildning	-0,30 (0,09)**	-0,26 (0,09)**	-0,18 (0,08)*
Utbildning med hälsoinriktning		-0,31 (0,07)***	-0,23 (0,06)***
Hälsotillstånd		0,00 (0,01)	-0,01 (0,01)
Tar del av nyheter Aktuellt/Rapport		0,06 (0,02)**	0,05 (0,02)**
Uppfattning om sjukvården		-0,06 (0,02)**	-0,04 (0,02)*
Intresse för politik		0,07 (0,04)	0,02 (0,03)
Vänster-höger-position		0,05 (0,02)*	0,01 (0,02)
Oros-index			0,69 (0,05)***
Konstant	2,22 (0,13)***	1,95 (0,21)***	0,77 (0,21)***
R ²	0,08	0,12	0,27
Antal svarande	1 066	1 066	1 066

Kommentar: OLS-regression, *p < 0,05; **p < 0,01; ***p < 0,001. Frågan lyder: *Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?* För övriga frågor och svarsalternativ, se tabell 1–3-. Oros-index består av en sammanvägning av svarspersonernas oro för tio andra samhällsproblem (förändringar i jordens klimat, ekonomisk kris, militära konflikter, politisk extremism, globala epidemier, organiserad brottslighet, ökade sociala klyftor, ett nytt världskrig, religiösa motsättningar och ökad rasism)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Genom att studera modell 3 får vi en bild av vilka faktorer som specifikt hänger samman med oron för antibiotikaresistens, dvs. vi tar hänsyn tas till i vilken grad respondenterna oror sig för andra samhällsproblem. Vi finner nu att kön samt vänster-höger-position inte längre har ett statistiskt säkerställt samband med oron för antibiotikaresistens. Det innebär att den tidigare funna kopplingen mellan kön och ideologisk vänsterposition och oro för antibiotikaresistens egentligen förklaras med att dessa kategorier är generellt mer oroade för samhällsproblem, i all fall de som mäts i SOM-undersökningen. Det skall även sägas att vårt oros-index i sig självt är mycket starkt kopplat till oron för antibiotikaresistens. Det visar sig inte minst genom att när vårt oros-index inkluderas i modell 3 så ökar förklaringskraften i modellen rejält. Personer som känner oro för andra samhällsproblem är alltså generellt också mer oroade för ökad antibiotikaresistens.

Men vad utmärker då oron för ökad antibiotikaresistens? Modell 3 visar att även när hänsyn tas till demografiska faktorer samt oron för andra samhällsproblem så återstår intressant nog tre faktorer som samtliga hänger samman med kunskap. Högre utbildning, utbildning med inriktning mot hälsa och konsumtion av nyheter från Aktuellt eller rapport är alla tre signifikant kopplade till oro för antibiotikaresistens.

Människors oro för antibiotikaresistens är befogad och viktig

Antibiotikaresistens betraktas idag som ett av de mest allvarliga hoten mot folkhälsan och kraftfulla åtgärder krävs för att främja rationell användning av antibiotika. Tidigare studier har visat att svenskers kunskaper om antibiotikaresistens är relativt goda, samt att viljan att avstå antibiotika har ökat under de senaste åren - även i de fall detta skulle innebära risk för fler sjukdagar. Svaren från SOM-undersökningen 2015 visar att omkring sju av tio svenskar är mycket eller ganska oroliga för antibiotikaresistens, vilket är mer än oron för t ex en ekonomisk kris eller ökade flyktingströmmar.

I hög grad följer oron för antibiotikaresistens de mönster som kännetecknar oron för andra samhällsproblem. Högre grad av oro återfinns bland kvinnor och bland äldre, vilket även gäller oro för andra samhällsproblem som undersökts i SOM-undersökningen. Utbildningsnivå verkar också vara en viktig faktor för oron för antibiotikaresistens. När man jämför grupper uppdelat efter omfattningen på utbildning, finner man att oron är störst bland dem med högst respektive lägst utbildning, men när hänsyn tas till andra faktorer blir slutsatsen att utbildning totalt sett samvarierar med högre grad av oro. Utbildningsinriktning har också betydelse. Som förväntat är oron bland personer med en utbildning med inriktning mot hälsa betydligt mer oroade för ökad resistens jämfört med personer med andra inriktningar på sina utbildningar. Detta kan uppfattas som både betryggande och en aning oroande: Å ena sidan visar det att personer som arbetar inom hälso- och sjukvården har en (högre) förståelse för det hot som antibiotikaresistens utgör. Å

andra sidan kan inte alla personer utbilda sig och vara verksamma inom sjukvårdssektorn varför det krävs mer insatser som sprider budskapet om antibiotikaresistens även utanför denna grupp.

Är människors syn på antibiotikaresistens ett resultat av oro för negativa konsekvenser för individen själv eller för samhället i stort? Frågorna i SOM-undersökningen ger inget enkelt svar på den frågan. Klart är dock att den egna hälsan verkar spela en mindre roll i sammanhanget. En faktor som däremot verkar vara av betydelse för oron för antibiotikaresistens är istället i vilken grad man uppfattar att sjukvården fungerar bra eller inte. De personer som uppfattar att sjukvården fungerar väl är i regel mindre oroade än personer som anser att sjukvården fungerar dåligt. En annan faktor som hänger samman med oro för antibiotikaresistens är ideologiskt vänsterposition, men när hänsyn tas till oron för andra samhällsproblem är denna faktor inte längre signifikant kopplat till oron för ökad resistens.

En viktig fråga återstår nu att diskutera. I Sverige är det läkare som beslutar huruvida patienten behöver antibiotika eller inte. Man kan därför fråga sig vilken betydelse allmänhetens oro för antibiotikaresistens egentligen har? Låt vara att läkare har en mycket viktig roll när det gäller antibiotika, men av flera skäl är även allmänhetens inställning av betydelse. För det första är nog patienternas åsikt till viss del av betydelse när läkare förskriver antibiotika.⁶ För det andra kan allmänhetens oro spela roll för konsumentbeteende. Det är t.ex. troligt att personer som känner oro för antibiotikaresistens också i högre grad väljer att köpa kött från producenter som inte ger djuren antibiotika i onödan. För det tredje är allmänhetens inställning till antibiotika av betydelse för de politiska beslut som krävs för att begränsa resistensutvecklingen. Om många människor känner oro för antibiotikaresistens är det en signal till politiker och beslutsfattare att de åtgärder som krävs för att stävja problemet har folkets stöd.

Antibiotikaresistens faller inom den kategori av samhällsproblem där utbildning är kopplat till högre grad av oro (Solevid & Oscarsson 2015). Flera faktorer som alla verkar hänga samman med kunskap – (hälso)utbildning och nyhetskonsumtion – är tydligt kopplade till oron för resistensproblematiken. I takt med att frågan om antibiotikaresistens lyfts än mer på den politiska dagordning och medias intresse för frågorna ökar, kommer troligen fler och fler svenskar att bli uppmärksamma på problemet. En utmaning för framtiden är att nå ut med information till de grupper som idag har låg kunskap och låg grad av oro. Ökad medvetenhet och oro för antibiotikaresistens är betydelsefullt för svenskarnas acceptans för nödvändiga åtgärder för att motverka resistensutvecklingen, oavsett om det är i rollen som patient, konsument eller väljare.

Noter

- ¹ Meticillinresistenta gula stafylokocker
- ² Vårdbarometern. Befolkningsundersökning 2015. Sveriges Kommuner och Landsting, 2016
- ³ Vetandets Värld, Sveriges Radio 2 februari 2016.
- ⁴ Förändringar i jordens klimat, ekonomisk kris, militära konflikter, politisk extremism, globala epidemier, organiserad brottslighet, ökade sociala klyftor, ett nytt världskrig, religiösa motsättningar och ökad rasism.
- ⁵ Den beroende variabeln i modellen (Oro för ökad antibiotikaresistens) har fyra skalsteg. Eftersom en OLS-regression kräver att den beroende variabeln är normalfördelad, kan detta utgöra ett problem, och därför har analyser även utförts med ordinal logistisk regression. Resultatet som presenteras i Tabell 4 bekräftas även i dessa modeller.
- ⁶ En studie från England visade t.ex. att hela 97 procent av alla patienter som efterfrågade antibiotika också fick sådant utskrivet till sig (McNulty med flera 2013).

Referenser

- Borg, Michael A. 2012. "National cultural dimensions as drivers of inappropriate ambulatory care consumption of antibiotics in Europe and their relevance to awareness campaigns." *Journal of Antimicrobial Chemotherapy* 67(3):763-767.
- Communication from the Commission to the European Parliament and the Council Action Plan against the Rising Threats from Antimicrobial Resistance European Commission, 2011, p. 748.
- Expressen "Färre blir friska med hjälp av antibiotika" 28 november 2013.
- Idler, Ellen L. and Yael Benyamini. 1997. "Self-rated health and mortality: a review of twenty-seven community studies." *Journal of health and social behavior*:21-37.
- McNulty, Cliodna A. M., Tom Nichols, David P. French, Puja Joshi and Chris C. Butler. 2013. "Expectations for consultations and antibiotics for respiratory tract infection in primary care: the RTI clinical iceberg." *British Journal of General Practice* 63(612):e429-e436.
- O'Neill, Jim 2014. *Antimicrobial Resistance: Tackling a Crisis for the Health and Wealth of Nations*. The Review on Antimicrobial Resistance.
- Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (2015) Sverige oroar sig i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Strömbäck, J. (2000) *Makt och medier: samspelet mellan medborgarna, medierna och de politiska makthavarna*. Lund, Studentlitteratur.

- Vallin, Martina, Maria Polyzoi, Gaetano Marrone, Senia Rosales-Klintz, Karin Tegmark Wisell, and Cecilia Stålsby Lundborg. 2016. 'Knowledge and Attitudes towards Antibiotic Use and Resistance-A Latent Class Analysis of a Swedish Population-Based Sample', *PloS one*, 11: e0152160.
- Vetandets Värld, Sveriges Radio 2 februari 2016.
- Vårdbarometern. Befolkningsundersökning 2015. Sveriges Kommuner och Landsting, 2016
- World Health Organization. Antimicrobial resistance: global report on surveillance. World Health Organization, 2014.

Opinion

SVERIGEDEMOKRATERNAS SYMPATISÖRER: FLER ÄN NÅGONSIN

ANDERS SANNERSTEDT

Sammanfattning

Sverigedemokraternas anhängare har blivit betydligt fler sedan partiets stora framgångsval 2014. De förenas av en starkt negativ syn på invandrings-, flykting- och integrationspolitiken. De har som grupp blivit lite mer intresserade av politik i allmänhet, men de är minst lika missnöjda med demokratin och politikerna i Sverige som någonsin tidigare, och de tycker att utvecklingen i landet går åt fel håll. Partiet har fortfarande sitt starkaste stöd bland män i arbetarklassen, och stödet är starkare på landsbygden och i de små tätorterna än i städerna. De allra flesta har jobb eller är pensionärer, de är mer socialt etablerade än tidigare, deras hushållsekonomi liknar genomsnittet, och de är liksom de flesta nöjda med sitt liv. Den största förändringen är att stödet växer snabbast bland de äldre, särskilt bland äldre kvinnor. Samtidigt ser partiet ut att börja tappa sitt grepp om tonåringarna, framför allt i städerna. Partiet är inte längre ett parti för de unga.

Under hela enkammarriksdagens tid har svensk politik kännetecknats av att två block stått mot varandra. Blocken har inte alltid varit homogena, vilket regeringskriserna 1978, 1981 och 1990 visar. Men det block som haft majoritet har kunnat bilda regering. I den meningen har svensk politik kännetecknats av stabilitet, balans och jämvikt. Stabiliteten har stärkts av att främst socialdemokratiska regeringar framgångsrikt sökt stöd över blockgränserna i enskilda frågor. Detta var särskilt tydligt under den så kallade lotteririksdagen 1974–76, samt under perioderna 1988–91 och 1994–98.¹ Denna jämvikt påverkades inte nämnvärt under Sverigedemokraternas första mandatperiod 2010–14; Fredrik Reinfeldts alliansregering led relativt få nederlag i riksdagen. I och med 2014 års val har nu jämvikten rubbats. I kraft av den stora valframgången, från 5,7 2010 till 12,9 procent av rösterna 2014, ändrade Sverigedemokraterna strategi och blev mer offensiva i regeringsfrågan. Partiets strävan att etablera sig som en kraft vid sidan av de två traditionella politiska blocken ledde till svårigheter att efter valet formera en regering som skulle kunna påräkna stöd i riksdagen för sin politik. Sverige kastades in i en ny parlamentarisk situation, vilken tillfälligt hanterades genom decemberöverenskommelsen i slutet av år 2014.

En tydlig indikation på att Sverige hamnat i en mer besvärlig parlamentarisk situation ges i den nationella SOM-undersökningen 2015: På frågan ”Hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?” svarade 35 procent

antingen ”inte särskilt nöjd” eller ”inte alls nöjd”. Jämfört med tidigare år är det en dramatisk ökning. Året innan, 2014, hade bara 21 procent valt dessa svar. Nu, liksom tidigare är det Sverigedemokraternas sympatisörer som uppvisar det tydligaste missnöjet med hur den svenska demokratin fungerar. Men de är inte ensamma.

Den rubbade jämvikten i svensk politik bottnar dels i att båda de traditionella politiska blocken vill isolera Sverigedemokraterna, dels i att något stadigvarande samarbete över blockgränserna inte har kommit till stånd – bortsett från en del enskilda sakfrågor. Men det handlar också om att fler väljare än någonsin stöder ett parti utanför de två politiska blocken.

Under de senaste årtiondena har visserligen Sverige flera gånger tidigare sett nya partier väljas in i riksdagen. Men blockpolitiken har inte påverkats. Kristdemokraterna inordnades direkt i det borgerliga blocket efter 1991 års val. Ny Demokrati blev snarast ett stödparti till den borgerliga regeringen 1991–94, och partiet blev dessutom kortlivat. Och när det gäller Miljöpartiet var redan från början båda de politiska blocken beredda till samarbete med nykomlingen. Från och med 1998 har Miljöpartiet allt tydligare kommit att inordnas i vänsterblocket. Sverigedemokraterna har däremot konsekvent hållits utanför de två blocken.

Sverigedemokraternas utveckling är en oavbruten framgångssaga. Från att ha fått ynka 0,4 procent av rösterna i 1998 års val har partiet fått stöd av allt fler svenskar. Efter att ha fått nästan tretton procent av rösterna i valet 2014 fick partiet växande stöd i opinionsundersökningarna, och hösten 2015 verkade partiets stöd ligga runt tjugo procent.

Vad har hänt med Sverigedemokraternas anhängare under partiets framgångar? Har partiet lyckats göra inbrytningar i nya väljargrupper? Har anhängarna blivit mer lika genomsnittssvensken, socialt sett? Hur tänker och tycker de? Har deras politiska åsikter modererats, eller har de tvärtom blivit mer extrema, nu när den parlamentariska situationen blivit mer komplicerad och antalet nyanlända flyktingar ökat? De frågorna står i centrum för detta kapitel.

Sverigedemokraternas framgångar har inte bara skapat en ny politisk situation på riksplanet. I flera regioner och landsting och i många kommuner har partiets ökade stöd skapat en helt ny politisk situation som de andra partierna haft svårt att hantera. I två tredjedelar av kommunerna har numera varken det rödgröna blocket eller de fyra allianspartierna någon egen majoritet. Den rubbade jämvikten har lett till att vart tredje landsting (7 stycken) och nästan var tredje kommun (92 stycken) numera styrs i minoritet (se Liedberg och Larsson 2015: 36, 47).

Tidigare forskning

I takt med att Sverigedemokraterna fått allt fler anhängare har forskningen om dessa anhängare också ökat. Här kan vi urskilja tre olika inriktningar: för det första en forskning som direkt försöker förklara partiets *valresultat*, för det andra en forskning om vilka lokala *miljöer* som ger bäst grogrund för partiet, och för det tredje en forskning som strävar att kartlägga partiets *anhängare*.

I den forskning som söker förklara Sverigedemokraternas *valresultat* ses partiets framgångar som resultatet av ett samspel mellan utbud och efterfrågan. Utbudsaspekten handlar om vad Sverigedemokraterna kan erbjuda väljarna. Här fokuserar forskningen på förändringen av partiets inriktning, med ett mer heltäckande politiskt program och med en nolltolerans mot rasistiska uttalanden. Dessutom nämns partiets successiva organisatoriska utbyggnad där för varje val partiet kunnat presentera kandidater i allt fler kommuner. Efterfrågaspekten handlar delvis om invandringspolitiken: partiets väljare efterfrågar en mer restriktiv invandrings- och flyktingpolitik. Men det handlar också om de andra partiernas agerande. Många väljare anser att de två politiska blocken närmat sig varandra ideologiskt. När de dessutom framstått som eniga i invandringspolitiken har Sverigedemokraterna kunnat presentera sig som "det enda oppositionspartiet" (Loxbo 2014; Loxbo 2015; Erlingsson, Loxbo och Öhrvall 2012; jfr Ivarsflaten 2005; Westinen 2014; för översikter se van der Brug och Fennema 2007 och Kokkonen 2015).

I den forskning som undersöker vilka lokala *miljöer* som ger bäst grogrund för Sverigedemokraterna har man vanligen utgått från partiets valresultat i kommunerna. Forskningen har då inriktat sig på vad som kännetecknar de kommuner där partiet lyckas bäst. Forskare har då funnit att Sverigedemokraterna haft lättare att vinna stöd i socialt utsatta miljöer, särskilt om andelen invandrare är hög i kommunen eller i grannkommunerna (Rydgren och Ruth 2011). I en studie har forskare i stället studerat enskilda valdistrikt och fått likartade resultat (Rydgren och Ruth 2013).

Det tredje angreppssättet är att undersöka vad som kännetecknar partiets väljare och sympatisörer: vilka är dessa *anhängare*, och hur tänker de? Detta är den klassiska svenska väljarforskningens inriktning. Här har tidigare undersökningar visat att partiets väljare framför allt tillhör arbetarklassen, att de ofta har låg eller medellåg utbildning, att de oftast är män, och att stödet är något starkare på landsbygden och i de små tätorterna. Vad gäller deras socioekonomiska situation har de någorlunda genomsnittliga inkomster. Flertalet är – som i alla partier – förvärvsarbetande eller ålderspensionärer. Få befinner sig i arbetslöshet eller andra former av utanförskap. Åsiktsmässigt ligger partiets väljare i genomsnitt i mitten av vänster-högerskalan, eller strax till höger om mitten. När det gäller frågor relaterade till invandring och lag och ordning skiljer de ut sig från andra väljare: de har en starkt negativ syn på invandring, och de efterlyser strängare straff för begångna brott. I sin allmänna inställning till det politiska livet är de mer missnöjda än andra väljare (Oscarsson 2016; Oscarsson och Holmberg 2008; Oscarsson och Holmberg 2013; Oskarson och Demker 2015; Sannerstedt 2008; Sannerstedt 2010; Sannerstedt 2013; Sannerstedt 2014; Sannerstedt 2015).

Det är detta tredje perspektiv – en porträttering av SD-anhängarna – som ska anläggas i detta kapitel. En viktig fråga gäller om tidigare resultat fortfarande håller, också när partiets anhängare nu på kort tid blivit betydligt fler. I årets undersökning har nästan 15 procent av dem som angett vilket parti de tycker bäst om svarat Sve-

rigedemokraterna. (89 procent av dem som deltog i undersökningen angav ett parti som de tyckte bäst om. I det följande ska vi bortse från de 11 procenten som inte angav något parti som de tyckte bäst om.) Vi kan här göra jämförelser med SOM-undersökningarna från de två närmast föregående åren. I dessa undersökningar var andelen svarande som tyckte bäst om Sverigedemokraterna betydligt mindre (drygt 8 procent 2013 och något under 10 procent 2014). Vi ser alltså en snabb ökning av partiets anhängarskara. Har de nytillkomna anhängarna samma sociala bakgrund och samma åsikter som de som tidigare stött partiet? Om vi utgår från att många av de nytillkomna anhängarna tidigare sympatiserat med Moderaterna (jfr Oscarsson 2016: 15, 36ff) så kan vi fråga oss om det kanske betyder att den sociala bakgrunden hos Sverigedemokraternas sympatisörer påverkats (t.ex. fler tjänstemän, fler högutbildade och fler höginkomsttagare). Å andra sidan kan det vara så att de tidigare moderater som övergått till att tycka bäst om Sverigedemokraterna inte alls liknar övriga moderater (se Oscarsson 2016: 38).

Den rubbade jämvikten i svensk politik sammanhänger, som vi ovan sagt, med att betydligt fler väljare än någonsin tidigare röstat på ett parti utanför de två politiska blocken i ett riksdagsval.² Det finns goda skäl att undersöka vilka dessa väljare är och vilka politiska åsikter som de hyser.

När man redovisar vad som kännetecknar Sverigedemokraternas anhängare kan man göra på två sätt. För det första kan man visa hur stor andel av en viss kategori, t.ex. kvinnor under 30 år, som tycker att Sverigedemokraterna är bästa parti. Den tekniken används i nästan alla tabellerna i detta kapitel. För det andra kan man ge en bild av partiets anhängare genom att visa t.ex. hur stor andel av dem som tillhör arbetarklassen eller är intresserade av politik. Denna teknik kommer vi ibland att använda i texten, men inte i tabellerna. Båda sätten är viktiga för att vi ska kunna få en klar bild av vad som kännetecknar partiets anhängare.

SD: mest män, ökande medelålder

Sverigedemokraterna är ett mansdominerat parti, och männen dominerar också bland partiets anhängare. Tidigare undersökningar har visat att partiet är betydligt mer populärt bland män än bland kvinnor. Vi kan också uttrycka det så att andelen män bland partiets anhängare stadigt legat över 60 procent. Så är det också denna gång (se tabell 1). Sverigedemokraterna stöds av 11 procent bland kvinnorna och 19 procent bland männen. Könsskillnaderna återfinns i alla åldersgrupper, men är störst bland personer under 50 år. Bland Sverigedemokraternas syskonpartier i andra europeiska länder, så kallade högerpopulistiska partier, återfinns samma mönster. Den politik som dessa partier företräder, med en kritisk syn på invandringspolitiken som främsta kännetecken, verkar alltså tilltala fler män än kvinnor (jfr Givens 2004; Harteveld m.fl. 2015). Det kan också vara så att kvinnor har svårare att attraheras av ett parti där mansdominansen bland de främsta representanterna är så stark.³

Tabell 1 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika kön och ålder 2013, 2014 och 2015 (procent)

	2015	2014	2013	Förändring 2013–2015	Antal 2015
Alla	14,8	9,5	8,4	+6,4	7 370
Kön					
Kvinna	11	7	6	+5	3 846
Man	19	12	11	+8	3 514
Ålder					
16–19 år	10	6	12	-2	254
20–24 år	15	9	10	+5	342
25–29 år	13	9	11	+2	431
30–39 år	12	9	8	+4	907
40–49 år	15	9	7	+8	1 166
50–59 år	17	10	9	+8	1 260
60–65 år	17	11	8	+9	834
66–75 år	17	10	8	+9	1 509
76–85 år	12	9	8	+4	667
Kön och ålder					
<i>Kvinna</i>					
16–29 år	8	6	7	+1	484
30–49 år	9	7	5	+4	958
50–64 år	13	8	6	+7	914
65–85 år	13	6	7	+6	1 020
<i>Man</i>					
16–29 år	18	11	15	+3	385
30–49 år	19	11	10	+9	827
50–64 år	20	13	12	+8	799
65–85 år	18	12	10	+8	953

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna i procent av alla som angett något bästa parti. Frågan lyder: *Vilket parti tycker du bäst om idag?*

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013, 2014 och 2015.

Tabell 2 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande bostadsort, uppväxt och medborgarskap 2013, 2014 och 2015 (procent)

	2015	2014	2013	Förändring 2013–2015	Antal 2015
Bostadsort					
Ren landsbygd	20	13	12	+8	1 058
Mindre tätort	19	12	8	+11	1 380
Stad eller större tätort	13	9	8	+5	3 506
Stockholm/ Göteborg/ Malmö	11	6	6	+5	1 278
Bostadsort och ålder					
<i>Ren landsbygd och mindre tätort</i>					
16–29 år	20	17	18	+2	199
30–49 år	22	11	8	+14	549
50–64 år	18	13	10	+8	659
65–85 år	18	11	8	+10	700
<i>Stad, större tätort och storstad</i>					
16–29 år	10	6	9	+1	641
30–49 år	10	8	7	+3	1 210
50–64 år	15	9	8	+7	1 024
65–85 år	14	9	9	+5	1 230
Uppväxt					
Ren landsbygd i Sverige	16	11	10	+6	1 613
Mindre tätort i Sverige	16	11	8	+8	1 979
Stad eller större tätort i Sverige	15	9	8	+7	1 646
Stockholm/ Göteborg/ Malmö	12	8	8	+4	1 197
Annat land i Norden	18	13	6	+12	130
Annat land i Europa	15	10	6	+9	241
Land utanför Europa	7	2	3	+4	204
Medborgarskap					
Svensk medborgare	15	10	9	+6	6 725
Utländsk medborgare	11	8	9	+2	237
Dubbelt medborgarskap	11	5	5	+6	288

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Frågan lyder: *Vilket parti tycker du bäst om idag?* Frågan om uppväxt lyder: *Var någonstans har du huvudsakligen vuxit upp?*

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013, 2014 och 2015.

Högerpopulistiska partier har ofta starkt stöd bland de yngre (Arzheimer och Carter 2006; Arzheimer 2009). Sverigedemokraterna hade också till en början starkast stöd bland ungdomar (Oscarsson och Holmberg 2008: 262; Oscarsson och Holmberg 2013: 137). I takt med att partiets anhängarskara växt har dock ålderskillnaderna jämnats ut. Redan i 2014 års SOM-undersökning kunde man till och med se

att partiet för första gången hade starkast stöd bland de äldre (över 50 år), och att stödet var allra svagast bland tonåringarna. Detta resultat var uppenbarligen ingen tillfällighet. Samma mönster återfinns i en undersökning av 2014 års val (Oscarsson 2016: 37), och återkommer nu i årets SOM-undersökning (tabell 1). Tio procent av tonåringarna (16–19 år) tycker bäst om Sverigedemokraterna. I alla andra åldersgrupper är stödet 12 procent eller mer. Starkast är stödet bland de äldre: bland personer i åldrarna 50–75 år är det 17 procent som tycker bäst om Sverigedemokraterna.

Vi kan jämföra med resultaten från 2013 års SOM-undersökning. Då hade partiet sitt starkaste stöd i åldersgruppen 16–29 år. I årets undersökning är det i stället i åldersgrupperna 40–75 år som stödet är starkast. Det är en anmärkningsvärd förändring som har skett på bara två år. Samma förändring syns i Oscarssons undersökning av 2014 års val (Oscarsson 2016: 39).

Vi ser till och med att Sverigedemokraterna har tappat stöd bland tonåringarna sedan 2013 års undersökning. Trots att partiet då stöddes av enbart 8 procent, mot nästan 15 procent i årets undersökning, så har stödet bland tonåringarna *sjunkit*, från 12 till 10 procent, låt vara att nedgången *inte* är statistiskt säkerställd. Givet utvecklingen av partiets väljarstöd historiskt markerar det ett trendbrott. Det ser ändå ut som om Sverigedemokraterna i relativ mening håller på att tappa greppet om de yngsta väljarna. Frågan är vad som händer med denna grupp om några år. Kommer dagens tonåringar att vara lika skeptiska till Sverigedemokraterna då, eller kommer de att ändra sig?⁴

Det är framför allt bland kvinnorna som detta åldersmönster är tydligt. Skillnaden mellan kvinnor som är över 50 år och de som är under är mycket tydlig. Bland de manliga väljarna finns nästan inga ålderskillnader alls. Detta är en nyhet. I 2014 års SOM-undersökning syntes inte detta mönster. Vi kan också uttrycka det så att bland partiets äldre anhängare (50 år eller mer) är andelen män lägre än 60 procent, medan andelen män bland de yngre (49 år eller yngre) ligger på 66 procent, alltså två tredjedelar.

I väljarundersökningarna från 2006 och 2010 års val var medelåldern för SD-väljaren lägre än genomsnittet (Oscarsson och Holmberg 2008: 302; Oscarsson och Holmberg 2013: 137). Så är inte längre fallet. I 2015 års SOM-undersökning har SD-anhängarna tvärtom högre medelålder än genomsnittet bland alla som angett ett parti som de tycker bäst om. Medianåldern för SD-anhängarna är i denna undersökning två år högre än för övriga.

SD: starkare på landsbygden, svagare i storstäderna

Redan i valstatistiken kan vi se att Sverigedemokraterna haft svårt att vinna stöd i de tre storstäderna, och särskilt i Stockholm. Överhuvudtaget verkar partiet ha haft starkare stöd på landsbygden och i de små tätorterna än i städerna. Detta mönster

syns också i 2015 års SOM-undersökning, och faktiskt ännu mer markant än tidigare (tabell 2). Sverigedemokraterna har varit särskilt framgångsrika på landsbygden och i de små tätorterna när det handlat om att attrahera nya anhängare. Detta betyder inte att partiet skulle ha utvecklats till något glesbygdsparti. De allra flesta svenskar bor som bekant i städer, och även bland Sverigedemokraternas väljare är stadsborna i majoritet. Ungefär var femte av partiets anhängare bor på landsbygden, inte mer.

I 2014 års SOM-undersökning kunde man se att skillnaden mellan stad och land framför allt gällde för Sverigedemokraternas yngre sympatisörer. Så ser det också ut i 2015 års undersökning. För de sympatisörer som är 50 år eller äldre är skillnaden mellan stad och land relativt liten. Detta kan vi också uttrycka så att på landsbygden och i de små tätorterna har Sverigedemokraterna sitt starkaste stöd bland personer under 50 år, medan bilden är den helt omvända i städerna: här är stödet klart större bland dem som fyllt 50 år.

Det finns inte något samband mellan stöd för Sverigedemokraterna och var den svarande vuxit upp, med ett undantag. Den som vuxit upp utanför Europa är klart mindre benägen att stödja Sverigedemokraterna (tabell 2). I årets undersökning har emellertid stödet för Sverigedemokraterna ökat också i denna grupp, från 2 procent 2014 till 7 procent 2015. Ser vi till medborgarskap har stödet för Sverigedemokraterna ökat minst bland dem som enbart har utländskt medborgarskap.

SD: svagare bland tjänstemän och högutbildade

Sverigedemokraterna stöds framför allt av personer med låg och medellåg utbildning, dvs. personer som har högst studentexamen men ingen vidare utbildning. Detta mönster har återfunnits i en lång rad studier, och gör så också denna gång (se tabell 3). Stödet från den grupp som har medelhög utbildning har emellertid ökat markant. När det gäller personer med hög utbildning har dock Sverigedemokraterna fortfarande svårt att vinna sympatier.

Utbildning har ett starkt samband med social klass. Den som har låg eller medellåg utbildning tillhör oftast arbetarklassen, medan de allra flesta med hög utbildning är tjänstemän. Klassröstning spelar alltså en stor roll i svenskens valarbeteende, även om tendensen sedan länge är att sambandet mellan klass och partival långsamt försvagas (Oscarsson och Holmberg 2013:74ff). Sverigedemokraterna har sedan länge sitt starkaste stöd i arbetarklassen. Omkring hälften av partiets anhängare tillhör arbetarklassen – vilket för övrigt också gäller för Socialdemokraterna och Vänsterpartiet. Emellertid har stödet för SD vuxit påtagligt bland såväl jordbrukare som andra företagare. Bland dessa grupper är stödet för partiet nu lika starkt som i arbetarklassen. Det är bland tjänstemännen som Sverigedemokraterna har svårare, och särskilt tydligt är detta mönster bland högre tjänstemän.

Tabell 3 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika utbildningsnivå, nuvarande hem samt anställningssektor 2013, 2014 och 2015(procent)

	2015	2014	2013	Förändring 2013–2015	Antal 2015
Utbildningsnivå					
Låg utbildning	22	15	14	+8	1 154
Medellåg utbildning	20	11	11	+9	2 088
Medelhög utbildning	13	10	7	+6	1 688
Hög utbildning	7	4	4	+3	2 290
Nuvarande hem					
Arbetsrhem	20	14	12	+8	2 708
Tjänstemannahem	11	6	5	+6	2 566
Högre tjänstemannahem	8	4	6	+2	804
Jordbrukarhem	19	12	14	+5	216
Företagarhem	20	10	7	+13	581
Medlem i fackförening					
Medlem	14	8	7	+7	3 654
Ej medlem	16	11	9	+7	3 470
Anställningssektor					
Statlig	15	9	7	+8	735
Kommunal	11	8	7	+4	1 526
Landsting	11	6	6	+5	507
Privat	17	11	10	+7	3 726
Ideell organisation	12	5	6	+6	178

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Frågan om nuvarande hem lyder: *Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?* Frågan om anställningssektor lyder: *Arbetsr/ arbetade du i offentlig eller privat tjänst?* Svarsalternativen är Statlig, Kommunal, Landstings-/ regional, Privat, Ideell organisation/stiftelse.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013, 2014 och 2015.

Om vi samtidigt undersöker klass och utbildning syns ett mycket tydligt mönster. Även om sambandet mellan klass och utbildning är starkt, så har både klass och utbildning en självständig betydelse för stödet för Sverigedemokraterna. Inom arbetarklassen gäller att stödet för partiet sjunker ju längre utbildning den svarande har, och samma mönster gäller för såväl tjänstemän som företagare (inklusive jordbrukare). Omvänt gäller att oavsett vilken utbildning den svarande har, så syns en tydlig skillnad mellan arbetare och tjänstemän – möjligen med ett undantag. När det gäller personer med den längsta utbildningen är stödet i stort sett lika starkt (eller rättare: lika svagt) bland arbetare som bland tjänstemän (se tabell 4).

Tabell 4 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna 2015 bland svarande från olika social klass (nuvarande hem) och med olika utbildning (procent)

Utbildning:	Låg	Medellåg	Medelhög	Hög	Alla
Nuvarande hem:					
Arbetare	23	23	16	8	20
Tjänsteman	17	14	11	7	10
Företagare	23	26	15	12	19
<i>Alla</i>	22	20	13	7	15

Kommentar: Kategorin "tjänsteman" är en sammanslagning av tjänsteman och högre tjänsteman. Kategorin "företagare" är en sammanslagning av jordbrukare och företagare. Minsta antalet analysenheter i en cell är 152.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Sverigedemokraterna har något starkare stöd bland personer som inte tillhör någon fackförening (tabell 3). Det beror emellertid inte på att de skulle vara negativa till fackanslutning. I stället är det väsentligen en avspeglning av stödet från jordbrukare och företagare (som ju mer sällan är fackanslutna). Bland tjänstemän har partiet en aning starkare stöd bland dem som står utanför facket. Däremot finns det ingen skillnad alls bland arbetare: både bland fackanslutna och icke fackanslutna arbetare är stödet 20 procent.

Sverigedemokraterna brukar ha starkare stöd bland dem som arbetar (eller arbetat) i den privata sektorn. Så är det också denna gång, men skillnaderna är inte anmärkningsvärda (tabell 3).

SD: förvärvsarbetande och pensionärer, men få studerande

Sverigedemokraterna har svagt stöd bland personer som studerar (se tabell 5). Det beror delvis på att partiets sympatisörer som regel inte skaffar sig någon längre utbildning. Det är också en avspeglning av att partiet inte längre har samma stöd bland de allra yngsta – och det är i den gruppen som många studerande återfinns.

Personer som varken är förvärvsarbetande, studerande eller pensionärer kan sägas befinna sig i ett utanförskap vad gäller arbetsmarknaden.⁵ De kan vara arbetslösa, sysselsatta i arbetsmarknadspolitiska åtgärder eller få någon typ av sjuk- eller aktivitetsersättning. Totalt sett är denna grupp relativt liten, 6 procent av samtliga de som uppgett något parti som de tycker bäst om. Bland dem som är i utanförskap har Sverigedemokraterna visserligen ett starkt stöd. Men gruppen är som sagt liten, och de allra flesta anhängarna (drygt 91 procent) till Sverigedemokraterna är förvärvsarbetande, studerande eller pensionärer.

Tabell 5 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika arbetsmarknadssituation, sjukskrivningsfrekvens, civilstånd, hushållsinkomst, bostad 2013, 2014 och 2015 (procent)

	2015	2014	2013	Förändring 2013–2015	Antal 2015
Arbetsmarknadsgrupp					
Förvärvsarbetande	15	9	8	+7	3 822
Studerande	8	5	8	±0	483
Pensionär	15	10	9	+6	2 213
Utanförskap	23	17	13	+10	399
Sjukskrivningsfrekvens					
Aldrig sjukskriven senaste året	14	9	8	+6	5 221
Max 1 veckas sjukskrivning	14	9	8	+6	1 007
Mer än 1 veckas sjukskrivning	18	13	12	+6	774
Civilstånd					
Ensamstående	17	12	11	+6	1 770
Änka eller änklings	13	5	5	+8	345
Sambo	17	11	10	+7	1 468
Gift eller partnerskap	13	8	7	+6	3 628
Hushållsinkomst					
Under 200 000 kr	15	12	10	+5	954
201 000 – 400 000 kr	18	12	10	+8	1 837
401 000 – 600 000 kr	17	11	10	+7	1 502
601 000 – 800 000 kr	13	8	7	+6	1 258
Mer än 800 000 kr	9	4	4	+5	1 327
Bostad					
Äger bostaden	15	9	8	+7	3 166
Hyr bostaden	17	12	10	+7	1 136

Kommentar: Siffrorna mäter andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Frågan om arbetsmarknadsgrupp lyder: *Vilken av de här grupperna tillhör du för närvarande?* Svarsalternativen är *Förvärvsarbetande (även sjukskriven, föräldraledig), Har arbete i arbetsmarknadspolitiska åtgärder/genomgår arbetsmarknadsutbildning, Arbetslös, Ålderspensionär/avtalspensionär, Har sjuk-/aktivitetsersättning, Studerande, Annat.* I tabellen har de tre svarsalternativen *Arbetsmarknadspolitiska åtgärder, Arbetslös* och *Sjuk-/aktivitetsersättning* slagits samman till en kategori: utanförskap. Frågan om hushållsinkomst lyder: *Vilken är den ungefärliga sammanlagda årsinkomsten i kronor för samtliga personer i ditt hushåll före skatt (pension, studiemedel etc. ska räknas in).* Frågan om den svarande äger eller hyr bostaden lyder: *Hyr eller äger du eller någon i ditt hushåll din nuvarande bostad?*

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013, 2014 och 2015.

Omkring 11 procent av de svarande uppger sig ha varit sjukskrivna minst en vecka under den gångna tolv månadersperioden. I denna grupp har Sverigedemokraterna något starkare stöd än genomsnittligt, men skillnaden är inte anmärkningsvärd. De allra flesta svenskar (tre av fyra) har inte varit sjukskrivna alls under det gångna året, och det gäller också för Sverigedemokraternas anhängare.

Flertalet svenskar äger sin bostad. Sverigedemokraterna har lite starkare stöd bland dem som hyr sin bostad (tabell 5), men detta är väsentligen en avspeglning av partiets starka stöd i arbetarklassen; arbetare är hyresgäster i betydligt större utsträckning än tjänstemän och företagare.

SD: svagt stöd bland höginkomsttagare

Sverigedemokraternas väljare återfinns i alla inkomstlägen, bortsett från att partiet har svagast stöd bland de som har det allra bäst ställt (personer med hushållsinkomst över 800 000 kronor). Tidigare år har stödet avtagit redan vid hushållsinkomster mellan 600 000 och 800 000 kronor, men i denna grupp verkar partiet nu ha fått många nya anhängare (tabell 5).

Om vi jämför med övriga svarande kan vi notera att 56 procent av de som tycker bäst om Sverigedemokraterna har en hushållsinkomst på högst 500 000 kr. Bland samtliga som angett ett parti som de tycker bäst om är genomsnittsandelen 49 procent. I genomsnitt har de som tillhör arbetarklassen klart lägre hushållsinkomst än tjänstemän och företagare. En stor del av Sverigedemokraternas anhängare återfinns i arbetarklassen. Sammanfattningsvis uppvisar partiets anhängare alltså en helt normal inkomstbild.

SD: en liten högervidning

Vi kan nu gå över till att granska vilka politiska attityder som Sverigedemokraternas anhängare ger uttryck för. Skillnaden mellan vänster och höger spelar en mycket viktig roll i det svenska politiska livet. I årets SOM-undersökning har de svarande liksom tidigare fått placera sig själva på en skala från 1 (klart till vänster) till 5 (klart till höger), där 3 utgör en mittpunkt. Sverigedemokraternas anhängare brukar i genomsnitt placera sig något till höger om mitten, strax till vänster om anhängarna till Centern och Folkpartiet. I år har det skett en liten högervidning (se tabell 6). Partiets anhängare har gått från genomsnittsvärdet 3,4 de två närmaste föregående åren till 3,6 i år. Därmed ligger man mycket nära Centerns och Folkpartiets anhängare. Det förefaller alltså som om de nytilkomna sympatisörerna skulle ligga något längre till höger, åsiktsmässigt, än de som redan tidigare stött partiet. Det finns anledning att notera att många av partiets anhängare uppger sig tycka näst bäst om Moderaterna. I riksdagsvalet 2014 sade sig också ungefär var fjärde SD-väljare ha röstat på Moderaterna i 2010 års val (Oscarsson 2016: 15). I det stora hela kännetecknas annars bilden av en betydande stabilitet: när det gäller vänster mot höger sker åsiktsförskjutningarna långsamt. Granskar man närmare hur SD-anhängarna bedömer olika vänster-högerfrågor, så är de negativa till skatter (alltså närmast en högerposition) och till vinster i välfärden (alltså närmast en vänsterposition).

Tabell 6 Hur placerar sig de olika partiernas sympatisörer på vänster-högerskalan 2013, 2014 respektive 2015?

	2015	2014	2013	Förändring 2013–2015	Antal 2015
Vänsterpartiet	1,4	1,3	1,4	±0,0	549
Socialdemokraterna	2,2	2,2	2,2	±0,0	1 944
Miljöpartiet	2,4	2,1	2,4	±0,0	527
Sverigedemokraterna	3,6	3,4	3,4	+0,2	1 094
Centerpartiet	3,7	3,8	3,5	+0,2	618
Folkpartiet	3,7	3,7	3,6	+0,1	432
Kristdemokraterna	3,9	3,8	3,7	+0,2	275
Moderaterna	4,1	4,2	4,1	±0,0	1 646

Kommentar: Frågan lyder *Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster–högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?* Svarsalternativen är *Klart till vänster, Något till vänster, Varken till vänster eller till höger, Något till höger, Klart till höger*. Folkpartiet har bytt namn till Liberalerna, men här används det partinamn som står i frågeformuläret. Siffrorna anger aritmetiska medelvärden för respektive partis sympatisörer. 1 = klart till vänster; 2 = något till vänster; 3 = varken till vänster eller till höger; 4 = något till höger; 5 = klart till höger.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013, 2014 och 2015.

Även om den ideologiska skillnaden mellan vänster och höger dominerar svensk politik, kan också ett betydande antal andra dimensioner urskiljas. (Oscarsson och Holmberg, 2013: 238, urskiljer inte mindre än nio dimensioner – offentligt–privat, inställning till sociala bidrag, miljöideologi, flyktingmottagning, inställning till EU, postmodernist–modernist, inställning till globalisering, moralsyn, inställning till jämställdhet.) Sverigedemokraternas anhängare skiljer ut sig från genomsnittet på några av dessa dimensioner. För det första intar de en extremposition i alla frågor som gäller invandring, flyktingar, integration och mångkulturalism, inklusive den relativt nya frågan om tiggeri. Detsamma gäller frågor om brott och straff: Sverigedemokraternas anhängare är mycket mer positiva till strängare straff än andra svenskar. För det andra gäller det inställningen till Europeiska unionen, där SD-anhängarna är starkt negativa. För det tredje är de mer kallsinniga när det gäller åtgärder för att främja miljön och bekämpa klimathotet. De är t.ex. positiva till kärnkraft. I andra frågor intar SD-anhängarna mer av en mittenposition. De är, som de flesta, positiva till förslaget att förstärka skolan. De är i nästan samma utsträckning som alla andra positiva till ökad jämställdhet och negativa till inskränkningar i aborträtten. I frågor som kan sägas röra glesbygden (vargar, höjd bensinskatt, ökat ekonomiskt stöd till glesbygden) är SD-anhängarna lite mer glesbygdsvänliga än genomsnittssvensken. De framstår som relativt försvarsvänliga (mer positiva än genomsnittligt till Nato-medlemskap, allmän värnplikt, vapenexport och satsningar på försvaret).

Men det är ändå inställningen i frågor om invandring, flyktingar, mångkulturalism, integration och tiggeri som särskilt kännetecknar SD-anhängarna. 93 procent tycker att förslaget att ta emot färre flyktingar är bra (att jämföra med 30 procent bland alla övriga som angett ett parti de tycker bäst om), och 95 procent tycker att förslaget att ta emot fler flyktingar är dåligt (30 procent bland övriga). 80 procent tycker att det är ett dåligt förslag att öka arbetskraftsinvandringen (32 procent bland övriga). 89 procent vill förbjuda tiggeri (42 procent bland övriga). 82 procent vill förbjuda ansiktstäckande slöja på allmän plats (38 procent bland övriga).

SD: politiskt missnöjda

Det är väl känt från tidigare undersökningar att Sverigedemokraternas anhängare är mycket missnöjda med hur svensk politik fungerar. 74 procent uttrycker missnöje med hur den svenska demokratin fungerar (för övriga svarande är siffran 25 procent). 94 procent har ganska litet eller mycket litet förtroende för svenska politiker (58 procent för övriga svarande). 88 procent anser att utvecklingen i Sverige går åt fel håll (54 procent för övriga svarande, för övrigt en mycket högre siffra än föregående år). Det är till och med så att bland dem som säger sig ha mycket litet förtroende för svenska politiker uttrycker (drygt) hälften stöd för Sverigedemokraterna. Detsamma gäller för dem som inte alls är nöjda med hur den svenska demokratin fungerar (se tabell 7⁶). Sverigedemokraterna är ett parti för missnöjda. Detta missnöje yttrar sig också i en genomgående låg tilltro till myndigheter och organisationer.⁷

SD: ökat politiskt intresse

Det kan vara frestande att föreställa sig Sverigedemokraternas anhängare som inte bara politiskt missnöjda utan också politiska ointresserade. Ännu år 2010 framstod också partiets anhängare som ganska ointresserade av politik (jfr Oscarsson och Holmberg 2008: 306; Oscarsson och Holmberg 2013: 241), men här har skett en tydlig förändring. Idag uttrycker SD-anhängarna politiskt intresse i ungefär samma utsträckning som genomsnittsväljaren. I den förhållandevis lilla grupp som säger sig vara inte alls intresserad av politik har Sverigedemokraterna bara obetydligt mer stöd än för ett par år sedan (tabell 7).

Vi kan uttrycka detta på ett annat sätt: bland Sverigedemokraternas anhängare har andelen som är mycket eller ganska intresserade av politik ökat från 60 i 2014 års SOM-undersökning till 63 procent i 2015 års undersökning. För alla andra som angett ett parti som de tycker bäst om var andelen oförändrat 65 procent i båda undersökningarna.

Det är värt att notera att överlag är tjänstemän betydligt mer intresserade av politik än arbetare, och att ju längre utbildning en person har, desto starkare politiskt intresse. Mot den bakgrunden är det politiska intresset snarast överraskande

stort hos Sverigedemokraternas anhängare. Ökningen i politiskt intresse hos denna grupp kan naturligtvis hänga samman med att deras parti fått en viktigare och mer uppmärksam roll i svensk politik, och att flyktingpolitiken utvecklats till att bli en av de allra viktigaste politiska frågorna. I någon mån kan det också hänga samman med att partiets ålderssammansättning ändrats: det politiska intresset är lägre bland dem som är yngre (under 25 år). Dessutom är män som regel mer politiskt intresserade än kvinnor. En närmare granskning visar dock att intresset för politik ökat bland Sverigedemokraternas anhängare i alla åldersgrupper (utom pensionärerna) och bland såväl männen som kvinnorna.

Tabell 7 Andel som tycker bäst om Sverigedemokraterna bland svarande med olika intresse för politik, syn på demokratin i Sverige, förtroende för svenska politiker och uppfattning om utvecklingen i Sverige 2013, 2014 och 2015 (procent)

	2015	2014	2013	Förändring 2013–2015	Antal 2015
Intresse för politik i allmänhet					
Mycket intresserad	16	9	9	+7	1 231
Ganska intresserad	14	9	7	+7	3 572
Inte särskilt intresserad	15	10	8	+7	2 172
Inte alls intresserad	20	16	17	+3	348
Nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige					
Mycket nöjd	3	2	2	+1	130
Ganska nöjd	7	5	4	+3	824
Inte särskilt nöjd	28	22	17	+11	350
Inte alls nöjd	57	50	33	+24	137
Förtroende för svenska politiker					
Mycket stort	(3)	(4)	(2)	(+1)	31
Ganska stort	2	2	3	-1	466
Ganska litet	16	10	11	+5	742
Mycket litet	50	33	26	+24	171
Går utvecklingen i Sverige åt rätt håll eller fel håll?					
Rätt håll	2	3	3	-1	293
Ingen uppfattning	7	6	6	+1	285
Fel håll	22	15	13	+9	884

Kommentar: Siffrorna visar andel som tycker bäst om SD i procent av alla som angett något bästa parti. Frågorna lyder: *Hur intresserad är du i allmänhet av politik? På det hela taget, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige? Allmänt sett, hur stort förtroende har du för svenska politiker? Allmänt sett, tycker du att utvecklingen i Sverige går åt rätt håll eller åt fel håll?.* Resultat inom parentes bygger på svarstal under 50 personer.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013, 2014 och 2015.

SD: fler än någonsin

Sammanfattningsvis, skaran av anhängare till Sverigedemokraterna har vuxit kraftigt på kort tid. Det mest slående med denna utveckling är egentligen hur litet som har förändrats. Det är fortfarande tal om personer som är kritiska mot invandringspolitiken och EU-medlemskapet, och som är mycket missnöjda med demokratin och politikerna i Sverige. Partiet har fortfarande sina kärntrupper i arbetarklassen. Den manliga dominansen har inte försvagats nämnvärt. En liten förändring som vi sett är att anhängarna nu ger uttryck för ett starkare intresse för politik än tidigare; förändringen är dock inte så stor, och det krävs fler undersökningar framöver för att vi ska kunna vara säkra på om det är en bestående förändring. Det är först när det gäller ålder som vi kan se en tydlig utveckling. Partiet hade tidigare sitt starkaste stöd bland yngre personer, men nu ser vi en klar förskjutning. Idag står partiet starkast i åldersgruppen över 50 år. Samtidigt har stödet bland de som är under 30 år ökat endast marginellt. Det är särskilt slående att i ett läge där partiet fått snabbt växande stöd hos personer över 50 år, så växer inte stödet lika snabbt bland de yngre, särskilt inte bland tonåringarna. Det är inte alldeles lätt att förklara denna förändring. Det finns t.ex. inga större åldersskillnader i synen på hur många flyktingar Sverige bör ta emot. Men det ser alltså ut som om partiet tappar en del av sitt grepp om de yngre. Det stora nytillskottet av sympatisörer återfinns framför allt bland personer från 40 år och uppåt. Den tendensen är särskilt tydlig i städerna. Att tala om förgubbning skulle dock vara en rejäl överdrift.

Multivariata analyser (undersökning av effekter av flera variabler samtidigt) visar självständiga effekter av de sociala variabler som vi analyserat: kön, ålder, klass, utbildning och bostadsort. Starkare förklaringskraft har emellertid de svarandes attityder. Här finns effekter av inställning till flyktingar (starkast) samtidigt som också inställning till EU och nöjdhet med den svenska demokratin påverkar. Politiska attityder förklarar röstningsbeteende bättre än social bakgrund. Och ingenting har starkare effekt på stödet för Sverigedemokraterna än inställningen till flyktingar och invandring.

Noter

- ¹ Under åren 1974–76 hade de två politiska blocken 175 riksdagsmandat vardera. Många ärenden fick avgöras genom lottdragning. Under åren 1988–91 hade den socialdemokratiska regeringen svårt att få stöd för sin politik, men den lyckades nå överenskommelser med Centern om obligatoriskt sparande och med Folkpartiet om en skattereform. Efter Socialdemokraternas återkomst till regeringsmakten 1994 fungerade Centern som stödparti åt regeringen fram till 1998 års val.
- ² Det var så många som omkring 17 procent som i 2014 års riksdagsval röstade på andra partier än de sju partierna i de två politiska blocken. Feministiskt initiativ får dock anses tillhöra vänsterblocket. Det förtjänar att framhållas att

i vissa kommuner, liksom i valen till Europaparlamentet har andelen väljare som övergett de två blocken varit betydligt fler.

- ³ Givens (2004) ger, liksom Harteveld m.fl. (2015), en översikt över olika förklaringar till varför högerpopulistiska partier har lättare att vinna stöd bland män än bland kvinnor.
- ⁴ Nedgången från 12 till 10 procents stöd bland tonåringarna är inte statistiskt säkerställd. Däremot är förändringen, att andelen ungdomar bland Sverigedemokraternas anhängare minskat, statistiskt säkerställd.
- ⁵ Uttrycket utanförskap ska inte ses som någon värdering, inte heller som något ställningstagande i den aktuella arbetsmarknadspolitiska debatten. Det ska bara ses som en enkel sammanfattande benämning på de grupper som varken är förvärvsarbetande, studerande eller pensionärer.
- ⁶ Notera att endast 31 personer sagt sig ha mycket stort förtroende för politiker. Det går därför inte att dra några slutsatser om hur stödet för SD i denna lilla grupp förändrats.
- ⁷ När de svarande ombads ange sitt förtroende för ett trettioital myndigheter och organisationer uppvisade Sverigedemokraternas anhängare lägre än genomsnittligt förtroende i samtliga fall, i åtskilliga fall markant lägre.

Referenser

- Arzheimer, Kai (2009). "Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe 1980–2002", *American Journal of Political Science*, 53: 259–275.
- Arzheimer, Kai & Elisabeth Carter (2006). "Political Opportunity Structures and Right-Wing Extremist Party Success", *European Journal of Political Research*, 45: 419–443.
- van der Brug, Wouter & Meindert Fennema (2007). "What Causes People to Vote for a Radical-Right Party? A Review of Recent Work", *International Journal of Public Opinion Research*, 19: 474–487.
- Erlingsson, Gissur Ó, Karl Loxbo & Richard Öhrvall (2012). "Anti-Immigrant Parties, Local Presence and Electoral Success", *Local Government Studies*, 38: 817–839.
- Givens, Terry E. (2004). "The Radical Right Gender Gap", *Comparative Political Studies*, 37(1): 30–54.
- Harteveld, Eelco, Wouter van der Brug, Stefan Dahlberg & Andrej Kokkonen (2015). "The Gender Gap in Populist Radical Right Voting: Examining the Demand Side in Western and Eastern Europe", *Patterns of Prejudice*, 49: 103–134.
- Ivarsflaten, Elisabeth (2005). "The Vulnerable Populist Right Parties: No Economic Realignment Fuelling their Electoral Success", *European Journal of Political Research*, 44: 465–492.

- Kokkonen, Andrej (2015). "Vad kan förklara Sverigedemokraternas framgångar?", *Ekonomisk Debatt*, 43 (4): 29-39.
- Liedberg, Lotta & Bo Per Larsson (2015). *310 val. 2014 års kommun- och landstingsval*. Stockholm: Sveriges Kommuner och landsting.
- Loxbo, Karl (2014). "Voters' Perceptions of Policy Convergence and the Shortterm Opportunities of Anti-immigrant Parties: Examples from Sweden", *Scandinavian Political Studies*, 3: 239–262.
- Loxbo, Karl (2015). "Sverigedemokraterna: Framgångsrikt enfrågefokus", *Statsvetenskaplig tidskrift*, 117: 169–187.
- Oscarsson, Henrik (2016). *Flytande väljare. Demokratistatistik Rapport 21*. Örebro: Statistiska Centralbyrån
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2008). *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2013). *Nya svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Oskarson, Maria & Marie Demker (2015). "Room for Realignment: The Working-Class Sympathy for Sweden Democrats", *Government and Opposition*, 50: 629–651.
- Rydgren, Jens & Patrick Ruth (2011). "Voting for the Radical Right in Swedish Municipalities: Social Marginality and Ethnic Competition?", *Scandinavian Political Studies*, 34: 202–225.
- Rydgren, Jens & Patrick Ruth (2013). Contextual explanations of Radical Right Wing Support in Sweden: Socioeconomic Marginalization, Group Threat, and the halo Effect", *Ethnic and Racial Studies*, 36: 711–728.
- Sannerstedt, Anders (2008). "De okända väljarna – en analys av de skånska väljare som röstade på icke riksdagspartier 2006", i Lennart Nilsson & Rudolf Antoni (red), *Medborgarna, regionen och flernivådemokratin*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs Universitet.
- Sannerstedt, Anders (2010). "Sverigedemokraterna i Skåne" i Susanne Johansson (red), *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs Universitet.
- Sannerstedt, Anders (2013). "Vem älskar Sverigedemokraterna? En undersökning av partiets sympatisörer i Skåne", i Jonas Ohlsson & Annika Bergström (red), *Vanor och attityder i förändring. Samhälle, opinion och medier i Skåne*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs Universitet.
- Sannerstedt, Anders (2014). "Sverigedemokraternas sympatisörer" i Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs Universitet.
- Sannerstedt, Anders (2015). "Hur extrema är Sverigedemokraterna?" i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs Universitet.
- Westinen, Jussi (2014). "True Finns? A Shock for Stability? Testing the Persistence of Electoral Geography in Volatile Elections", *Scandinavian Political Studies*, 37: 123–148.

STÄLLD INFÖR TIGGERIET: SVENSK SAMHÄLLSOPINION 2015

KARIN ZELANO

Sammanfattning

Den fria rörligheten mellan EU:s medlemsländer gör det möjligt för EU-medborgare att vistas i Sverige under kortare perioder utan restriktioner. En liten del av alla européer som utnyttjar den möjligheten är människor från Öst- och Centraleuropa som försörjer sig genom att tigga. Tiggeriets återkomst har skapat intensiv debatt i Sverige och delar av debatten har kretsat kring förslaget att införa ett förbud mot att tigga. Mot bakgrund av det ställer 2015 års SOM-undersökning för första gången frågan till svenska folket om huruvida det är ett bra förslag att förbjuda tiggeri. Ungefär hälften är positiva till ett förbud. Starkast är stödet hos väljare som sympatiserar med Sverigedemokraterna och Moderaterna – partier som också tagit tydlig ställning för ett förbud. Kapitlet diskuterar också hur tiggeriets många dimensioner är en möjlig förklaring till att förslaget finner stöd hos grupper med olika ideologisk hemvist.

I dag är tiggeri något många i Sverige kommit att förknippa med den fria rörligheten mellan Sverige och EU-länder i Öst- och Centraleuropa. Diskussionen kring hur politik, allmänhet, myndigheter och frivilligsektor bäst bemöter tiggeriet tog fart i slutet av 2010-talet i samband med uppmärksammade avvisningar av tiggare från svensk mark (Stiernstedt, 2010). I ett längre perspektiv är frågan om medellösa människor som lever på att tigga pengar av andra emellertid inget nytt i Sverige. I modern tid är framförallt samhällsomvandlingen från jordbruksland till industriland en pedagogisk jämförelse. Industrialismens framfart gjorde att många som tidigare funnit försörjning i jordbruket blev arbetslösa och "lösdriverifrågan" blev politiskt relevant. Lösdriveri var en bred term som innefattade personer som

"stryker omkring utan att söka ärligen försörja sig och tillika förer ett sådant levnadssätt att våda därav uppstår för allmän säkerhet, ordning och sedlighet" (ur SFS 1885:27.

Lag om lösdrifvares behandling).

Under 1800- och 1900-talet bemöttes lösdriveriet ömsom med förbud och straff, ömsom med diverse "behandlingar" genom exempelvis olika program för arbetsutbildning (Wallentin 1989). Nästan 200 år efter att tiggeri först förbjöds i Sverige (ett förbud som senare försvann), är frågan om hur tiggeriet bör och kan bemötas av samhället åter relevant. Frågan engagerar partier från vänster till höger. Det invandringskritiska partiet Sverigedemokraterna har drivit ett förbud mot "hitrest

tiggeri” hårt och Moderaterna har öppnat för en hårdare lagreglering. Samtidigt förespråkar majoriteten av riksdagens övriga partier nödhjälp i Sverige kombinerat med utökat stöd för förbättrade livsvillkor i ursprungsländerna i syfte att minska tiggeriet.

Tiggeri är på samma gång en social interaktion med en tydlig moralisk dimension, en ekonomisk aktivitet, och en ordningsfråga. Denna komplexitet återspeglas i debatten som spänner över vitt skilda teman som makten över det offentliga rummet, antiziganism, EU:s funktionssätt, människosmuggling, och välfärdsstatens sönderfall. Syftet med detta kapitel är att placera tiggeriet i dess historiska och politiska kontext, samt kasta ljus över attityder gentemot tiggeriet i Sverige idag. Kapitlet utgör en kompass för sakpolitiska diskussioner kring tiggeri liksom för framtida forskning i ämnet.

Den första delen av kapitlet placerar tiggeriet i ett historiskt sammanhang. Därefter följer en redogörelse för hur tiggeriet återigen har kommit att bli en samhällsfråga i Sverige, följt av resultat rörande tiggeriet som samhällsproblem i SOM-undersökningarna 2014 och 2015. Nästföljande stycke beskriver den samtida debatten kring tiggeriet i Sverige, och ger en översikt över de argument och konkreta förslag för att minska tiggeriet som förekommit i debatten. Ett av dem, förslaget att förbjuda tiggeri, står i fokus när ytterligare resultat från 2015 års SOM-undersökning presenteras. Frågan om attityder gentemot ett förbud mot tiggeri ställdes där för första gången. En sammanfattande diskussion kring slutsatser och framtida forskningsvägar avslutar kapitlet.

Tiggandet och välfärdsstaten

Tiggeri förstås härefter som en ”informell ekonomisk aktivitet i det offentliga rummet, bestående av en mottagare som ber om en gåva utan att erbjuda något i gengäld” (Baserad på definitioner hos Adriaenssens och Hendrickx, 2011; Dean, 1999). Att kalla tiggeri ett arbete är delvis problematiskt eftersom benämningen implicerar en aktiv handling. Det i sin tur skapar ambivalens i mötet med tiggaren, eftersom det är just oförmågan att handla (till exempel på grund av sjukdom) hos tiggaren som legitimerar att denne ber om en gåva utan något i utbyte. För närvarande konstaterar vi således att tiggeri är en verksamhet som genererar inkomst (om än aldrig så liten) och därmed är att betrakta som en ekonomisk aktivitet. Men som den stundtals hätska debatten kring tiggeriet i 2010-talets Sverige visar, skiljer sig tiggeriet från annan ekonomisk aktivitet i väsentliga avseenden. Ett sådant är den ensidighet som präglar givandet av pengar till någon annan utan att få något i gengäld. Sverige är, liksom andra liberala demokratier, en marknadsekonomi vars hela funktionssätt vilar på bytesprincipen. Vanligtvis byts varor och tjänster mot pengar. Transaktioner som inte reflekterar den grundläggande principen utmanar så något vi tar för givet, gör oss obekväma och rådvilla (Dean, 1999). Dessutom sker

transaktionerna i en kontext i vilken vi i stor utsträckning har överlåtit liknande beslut till professionella byråkrater genom välfärdsstaten.

Välfärdsstatens expansion under efterkrigstiden med tillhörande socialförsäkringssystem anonymiserade och systematiserade transfereringar mellan samhällets bemedlade och behövande (Dean, 1997, baserad på Ignatieff, 1984). En anonym avsändare minskar utsattheten i att tvingas förlita sig på gåvor från enskilda, medan systematiseringen innebar en kontinuitet och transparens som lösgjorde individen från mindre sociala enheter som familjen eller byn (Wallentin 1989). Mer konkret överlämnar vi genom välfärdssystemen uppgiften att bedöma vem som är behövande och i vilken utsträckning till tjänstemän inom framförallt socialtjänsten. Vi låter helt enkelt professionella göra moraliska avväganden i vårt ställe. Att möta en person som tigger innebär att plötsligt tvingas göra sådana avvägningar på egen hand (Dean, 1999:172). Med det i åtanke, är det inte så konstigt att en del av diskussionerna i tiggeriets kölvatten kretsar kring huruvida vi som går förbi bör ge eller inte.

En studie genomförd i Skottland (där tiggeri inte är förbjudet) undersöker vad som händer med oss som individer i mötet med en person som tigger. Respondenterna rapporterade motstridiga känslor i mötet med tiggare, främst på grund av att interaktionen rymmer en så tydlig och direkt moralisk dimension. Personerna i studien kände ofta skuld och skam och medgav att de ibland gick över gatan för att slippa gå rakt förbi den tiggande personen, eller undvek ögonkontakt med de som tiggde (McIntosh och Erskine, 1999). Gemensamt för personerna i studien var att det obehag som de kände inför att fatta moraliska beslut öga-mot-öga, gav upphov till ett behov av strategier för att avgöra om de skulle ge eller inte. Fascinerande nog återkommer samma strategier genom historien: från 1500-talet och framåt har det gjorts försök att skilja "riktiga" tiggare från förmodade bedragare (Erskine och McIntosh, 1999). På samma sätt rymmer den svenska debatten idag tankefigurer snarlika de som återges i Martin Luthers "Liber Vagatorum" utgiven 1528: den professionella tiggaren, misstanken att tiggare i själva verket tjänar stora summor pengar, att de som tigger bara låtsas vara sjuka och handikappade, och att de vid sidan om tiggandet ägnar sig åt brottslighet och skumma affärer. Låt oss ta dem en och en. Först, stereotypen den professionella tiggaren. Hela konstruktionen är försåtlig då den i sig själv implicerar ett bedrägeri: Om tiggaren är främmande (till exempel från ett annat land), så måste denne ha tagit sig till platsen där den nu befinner sig. Förflyttningen i sig visar prov på handlingskraft, vilket gör dem mindre förtjänta av gåvor. Detta inbyggda moment 22 var också närvarande i den skotska fallstudien, med fokus på tiggarnas utseende:

"Exemplet med ytterkläderna och förklädet är kanske det mest talande. Eftersom deras ytterkläder har blivit borstade, eftersom deras förkläden är rena, måste de vara bedragare. Vad som skulle kunna tolkas som ett tecken på dygd, blir i själva verket ett bevis på synd" (Erskine och McIntosh, 1999:33).

Kopplat till misstanken om att tiggaren egentligen inte alls är i behov av hjälp är idén om att tiggare i själva verket tjänar massa pengar. Nästa återkommande tankefigur är föreställningen om att personer lurar till sig pengar genom att låtsas vara sjuka. En tredje föreställning, även den kopplad till behovet av att skilja ”riktiga” tiggare från falska, är att tiggeri förknippas med brottslighet som småstölder och personrån, och allmänt oönskat beteende.

Den sistnämnda aspekten om kopplingen mellan tiggeri och brottslighet bör dock inte reduceras till dess roll i främlingsfientlig press. Det är onekligen så att tiggeri medför risk för brott, men framförallt för personerna som tigger (Burke, 1999; Justitiedepartementet, 2015). Nästa stycke beskriver bakgrunden till att tiggeriet på nytt syns i Sverige, och framförallt förknippas med fattiga människor, många romer, från andra EU-länder.

Tiggeriets återkomst i Sverige

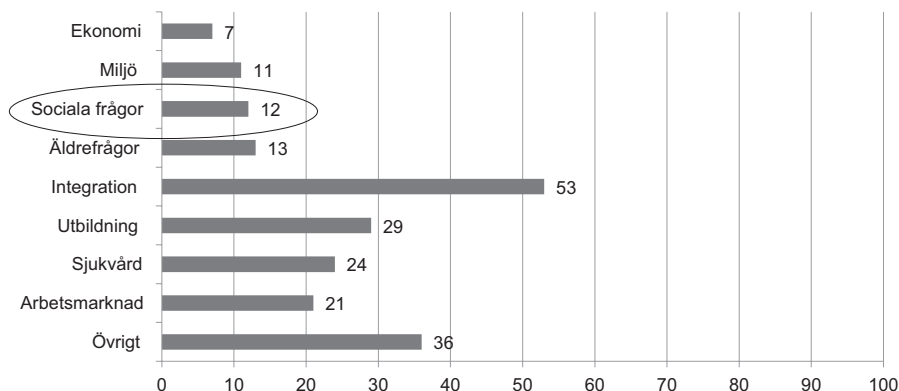
Medlemsutvidgningarna 2004, 2007 och 2009 innebar att länder med lägre levnadsstandard och kraftigt ekonomiskt och socialt utsatta grupper kom med i EU. Med vissa förbehåll fick de nya EU-ländernas medborgare frihet att röra sig fritt mellan Sverige och hemlandet. Medan debatten före utvidgningarna kretsade kring risken för ”social turism” och lönedumpning, har tiggeriet kommit att hamna i centrum för diskussionerna kring den fria rörligheten. Några år efter utvidgningarna noterar frivilligsektorn i Stockholm och Göteborg hur grupper som sover ute och besöker soppkök i allt högre utsträckning utgörs av unga personer från EU-länder i öster. Samtidigt märker allmänhet och socialtjänst hur det dyker upp kvinnor som ber om pengar utanför affärer med en mugg eller utsträckt hand framför sig. Skåne och Uppsala rapporterar också en ökande grupp av personer som tigger (Göteborgs Kyrkliga Stadsmission, 2013; Stockholms Stadsmission, 2012).

En rad faktorer har nämnts som förklaring till att Sverige och Europa nu bevittnar tiggeriets återkomst. Inom migrationsforskningen är engelskans *push* och *pull* väletablerade begrepp för att förklara grupper och individers migrationsmönster. Precis som namnen antyder syftar push-faktorer på omständigheter som driver folk bort från en region, såsom fattigdom eller arbetslöshet. Pull-faktorer är omvänt sådana aspekter som lockar och attraherar personer utifrån, som till exempel en stark efterfrågan på arbetskraft (King, 2012). Båda typerna av drivkrafter kan bidra till att förklara förekomsten av utländska tiggare i Sverige. På ett strukturellt plan skapade de samhällsekonomiska förändringarna efter Sovjetunionens fall ett överskott av okvalificerad arbetskraft i många av de nya EU-länderna (Dean, 1999). I kombination med ländernas outvecklade socialförsäkringssystem, socialt och ekonomiskt marginaliserade grupper (framförallt den romska minoriteten) utan tillträde till arbetsmarknaden (*push*) och fri rörlighet inom EU, utgör att tigga i utlandet en alternativ försörjningskälla (*pull*).

Tiggeriet som samhällsproblem

SOM-undersökningen ställer återkommande frågan ”Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige i dag?”, där respondenter fritt ombeds rangordna tre alternativ. Figur 1 ger en överblick av hur svaren fördelades i 2015 års undersökning. Det totala antalet svarande uppgår till 4 833 personer (se introduktionskapitlet för mer detaljer om svenska folkets viktigaste samhällsfrågor/problem).

Figur 1 Viktigaste samhällsfrågorna/-problemen, 2015 (procent)

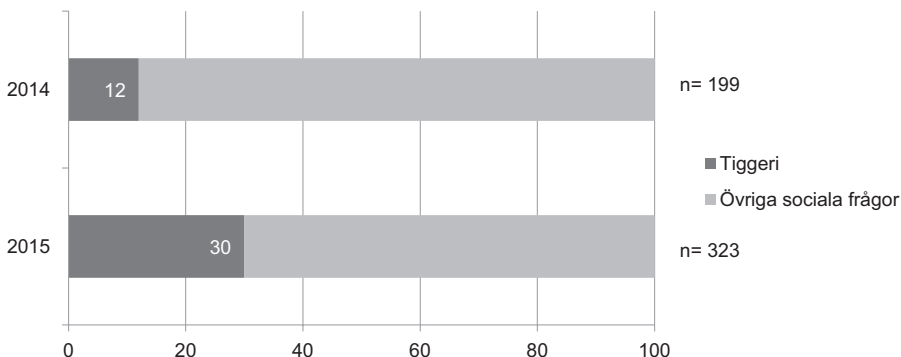

Kommentar: Figuren visar fördelningen av svaren på frågan *Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige i dag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem*. Totalt antal svar: 4 833. Andelarna summerar ej till 100 procent då tre svar är möjliga och samtliga svar räknas i analysen.

Källa: Nationella SOM-undersökningen 2015.

Fritextsvaret ”Tiggeri” ingår i kategorin ”Sociala frågor” (inringad i Figur 1 ovan). Andra frågor i kategorin är till exempel ”Hemlöshet”, ”Social segregation/Utanförskap” och ”Inkomstskillnader”. Frågan om vilket eller vilka samhällsproblem man anser vara mest överhängande har ställts i SOM-undersökningen sedan 1986. ”Tiggeri” dök upp som fritextsvar för första gången 2014, då 0,67 procent (alltså inte ens en person av 100) angav det som ett av de tre viktigaste samhällsproblemen (Nationella SOM-undersökningen 2014). 2015 angav ungefär 2 procent att ”Tiggeri” är ett av de främsta samhällsproblemen i Sverige (Nationella SOM-undersökningen 2015). Andelen har alltså ökat mellan 2014 och 2015. De två procenten placerar ”Tiggeri” på samma nivå som frågor som rör infrastruktur eller svensk utrikespolitik. Figur 2 zoomar in på den grupp som angett en social fråga bland de viktigaste samhällsproblemen, och visar hur stor andel av den gruppen som svarat ”Tiggeri”. Därmed kan vi se om huruvida ”Tiggeri” har ökat i betydelse även i förhållande till övriga sociala frågor mellan 2014 och 2015.

Figur 2 Tiggeri i förhållande till övriga sociala frågor, 2014 och 2015 (procent)

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2014 och 2015.

Av Figur 2 framgår att tiggeriet har ökat i betydelse även jämfört med andra sociala frågor mellan 2014 och 2015. Medan 12 procent av de som hade en social fråga bland de tre viktigaste samhällsproblemen angav "Tiggeri" år 2014, ökade andelen bland samma grupp till 30 procent år 2015. Man bör dock fortsatt se den siffran i ljuset av att endast 12 procent ansåg sociala frågor vara bland de viktigare samhällsfrågorna 2015. Sett till hela stickprovet är andelen som nämner "Tiggeri" fortfarande liten (2 procent).

Tiggeriets politiska kontext

Den svenska politiska debatten om tiggeriet tar ordentlig fart i samband med att de första personerna som tigger avvisas från Sverige. Avvisningarna sker med hänvisning till Utlänningslagens bestämmelse om att vistelsen i Sverige är avhängig en ärlig försörjning. Dåvarande migrationsminister Tobias Billström (M) försvarade besluten och menade att:

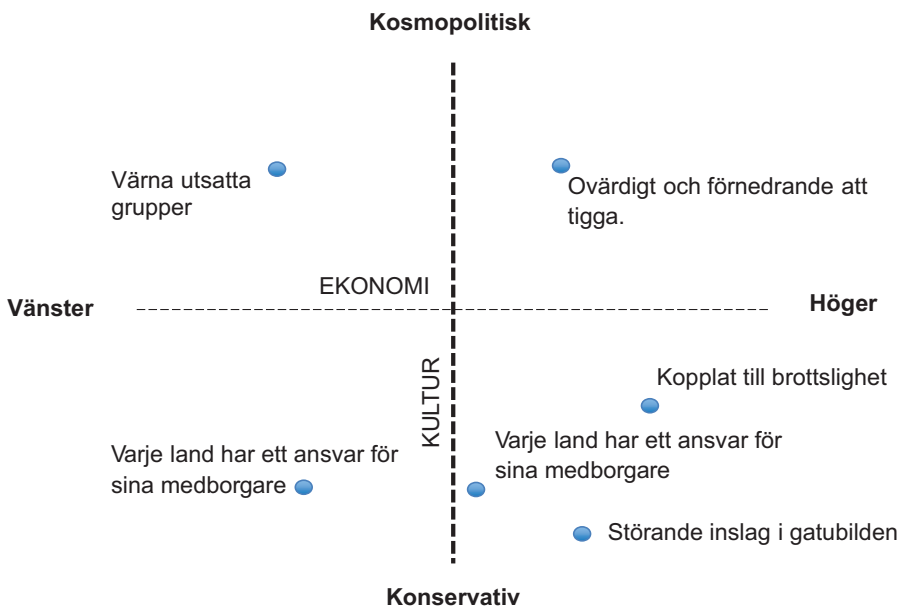
"Det handlar (...) om grundprinciper. Det är faktiskt så att man måste ha en försörjning som är rimlig – att tigga är inte rimligt. Det är inte därför vi har skapat den fria rörligheten inom unionen" (Billström, T. i Stiernstedt, 2010).

Sedan dess har reglerna skärpts, och det är inte möjligt att utvisa personer på basis av att de tigger (Regeringen, 2014). Däremot har samtliga Sveriges åtta riksdagspartier uttryckt en vilja att minska tiggeriet, om än på något varierande bevekelsegrunder. I huvudsak framträder fem motiv för att vilja minska tiggeriet:

Det går alltså att vilja minska tiggeriet av flera olika anledningar. För att förstå vad detta innebär, så behöver vi titta på vilka värden som politiska partier positionerar sig kring i moderna demokratier som Sverige.

1. Tiggeri är förenat med andra typer av brottslighet.
2. Tiggeri är störande och stötande för allmänheten.
3. EU-länder ska ta ansvar för sina egna medborgare.
4. Det är ovärdigt och förnedrande för individen att tigga.
5. Tiggeri är ett symptom på diskriminering och bristande mänskliga rättigheter i hemländerna.

Inom statsvetenskapen används ofta en fyrfältare, bestående av en ekonomisk och en kulturell dimension, för att illustrera de ideologiska fält som rymts i moderna partisystem. Den ekonomiska dimensionen fångar politikens klassiska höger-vänster-skala, den kulturella dimensionen fångar frågor som rör till exempel synen på individen, globalisering, och familjen. De två dimensionerna kan i sin tur kombineras på fyra olika sätt, och partier placerar sig inom något fälten i kampen om väljarna. Det finns frågor där partier tydligt kan placeras längs den ena eller andra dimensionen, som till exempel skatter längs den ekonomiska vänster-höger skalan, och HBTQ-rättigheter längs den kulturella kosmopolitisk-/konserativ-axeln (Se Hooghe m.fl., 2002; Rovny och Edwards, 2012). Men inte alla frågor går att entydigt placera på den ena eller andra skalan. Arbetskraftsinvandring till exempel, är en fråga som talar till både kulturella och ekonomiska hänsyn och värderingar. I sådana frågor skapas förutsättningar för oheliga allianser, i bemärkelsen att partier sluter upp bakom samma förslag men på olika ideologisk grund (Zolberg, 1999). Berg och Spehar (2013) använder ett sådant resonemang i en övertygande förklaring till 2008 års liberalisering av arbetskraftsinvandringen till Sverige. Trots att Miljöpartiet och Allianspartierna placerar sig inom olika fält, enades de om samma förslag. Detta var möjligt eftersom det fanns olika anledningar att vara för reformen. På ett liknande sätt, har politiska förslag som bemöter och syftar till att minska tiggeriet potential att tala till olika ideologiska profiler. Som listan ovan tydligt visar, kopplas frågan om tiggeri till skilda politikområden såsom lag och ordning, invandring och minoriteter, EU och den fria rörligheten, social utsatthet och mänskliga rättigheter. Figur 3 vill illustrera hur grunderna för att vilja minska tiggeriet har potential att fördela sig över samtliga fyra fält – med andra ord hur olika partier kan enas kring ett gemensamt mål trots ideologiska skillnader.

Figur 3 Skäl för att minska tiggeriet utplacerade i ett modernt partisystem

Kommentar: Figuren bygger huvudsakligen på illustrationer och resonemang i (Berg och Spehar, 2013; Hooghem.fl., 2002; Rovny och Edwards, 2012).

Ovanstående resonemang kan inte minst användas för att förstå varför tiggeriet är en fråga som har potential att engagera olika partier, och därmed också människor med skilda partisympatier. Olika sidor av tiggeriet talar till olika värderingar helt enkelt.

Från mål till medel: politiska förslag för att minska tiggeriet

Hittills har vi kunnat konstatera att tiggeriet inte ses som ett av de större samhällsproblemen av svenskarna, men att frågan tycks få något mer uppmärksamhet med tiden. Vi har också sett hur samtliga riksdagspartier vill minska tiggeriet. Målet att minska tiggeri har gett upphov till flera sakpolitiska förslag. Som visas i Tabell 1 fokuserar förslagen ömsom på tiggeriets push-faktorer och ömsom på dess pull-faktorer.

Tabell 1 Förslag för att minska tiggeriet i svensk politisk debatt

Mål	Minska tiggeriet i Sverige				
Syfte	Minska Sveriges dragningskraft för personer som tigger. (pull faktorer)			Minska behovet av att lämna hem-länderna. (push faktorer)	
Förslag	a. Bekämpa brott av och mot de som tigger (t ex. människo-handel, nedskräpning).	b. Skänk inte pengar till tiggare.	c. Förbjud tiggeri på offentlig plats.	d. Sätt press på EU och länder för att förbättra livsvillkor i hemländerna.	e. Skänk pengar till frivilligsektor i hemländerna.

Källa: (Avsan, 2013; Bieler, 2014; Cnattingius, 2015; Ekeroth, 2011; Ferm, 2014; Forssell och Grahm, 2015; Hansson m.fl., 2015; Hedh, 2014; Høj-Larsen, 2015; Jerlmyr, 2015; Juntti m.fl., 2015; Magnusson, 2014; Modig och Bäck, 2015; *Polisfrågor (2013/14:71)*, 2013; Ransgård m.fl., 2015; Regnér, 2015; Statsministerns frågestund, 2014; Strandberg, 2015a, 2015b; Sveriges Riksdag, 2014; Thorsell och Wutzler, 2015; Tobé och Ask, 2015; *Åtgärder för att förbättra villkoren för romer i Rumänien (2015/16:7)*, 2015; *Åtgärder mot tiggeriet (2015/16:63)*, 2015)

Den ena typen av argument (a.–c. i tabellen) fokuserar på konsekvenserna för mot-tagarsamhället, och menar att tiggeri är en störande och stötande företeelse, samt att tiggeri är kopplat till andra typer av brott, såsom bedrägeri eller nedskräpning. Denna linje framträder starkast hos Sverigedemokraterna, som exempelvis i detta citat från riksdagen:

”det behövs ett nationellt förbud mot hitrest tiggeri (...). Det behövs dels för att de utgör ett störande moment för många hederliga medborgare som vistas ute på gator och torg, dels för att polisen befarar att en stor del av dessa tiggare sysslar med kriminell verksamhet” (Jomshof, R. Åtgärder mot tiggeriet, Sveriges Riksdag, 2015).

Länkat till tanken att det är stötande för oss som går förbi, är de förslag som erbjuder erbjuda strategier för att förenkla det direkta mötet med den utsträckta handen, som när statsminister Stefan Löfvén slog fast att han själv valt att ge till organisationer i hemlandet, med orden

”Allmosor är inte svaret” (Löfvén, S. Åtgärder för att förbättra villkoren för romer i Rumänien, Sveriges Riksdag, 2015).

Den andra sortens argument (d.–e. i figuren) fokuserar istället på orsakerna till att EU-medborgare kommer till Sverige och tigger, och betonar principen att varje EU-land ska ta ansvar för sina egna medborgare.

”Låt oss försöka gå på detta genom att sätta press på Bulgarien och Rumänien och säga: Hur kan ni behandla era egna medborgare på det här sättet, så att de tvingas ut i övriga Västeuropa för att tigga? Det är faktiskt inte rimligt när vi alla är med i samma europeiska familj” (Johansson, M. Svar på interpellationer, Sveriges Riksdag, 2014).

Något svårare att koppla till endera push eller pull, är argumentet att politiken bör ”göra något” för att minska tiggeriet eftersom det ovärdigt och förnedrande för en person att tigga. Detta fokus har bland annat förekommit bland förespråkare för Vänsterpartiet.

”De som lever på våra gator kan inte vänta. Därför behövs även välorganiserade och värdiga lösningar här och nu för människor som befinner sig i en ovärdig situation.” (Høj-Larsen, C. 2015).

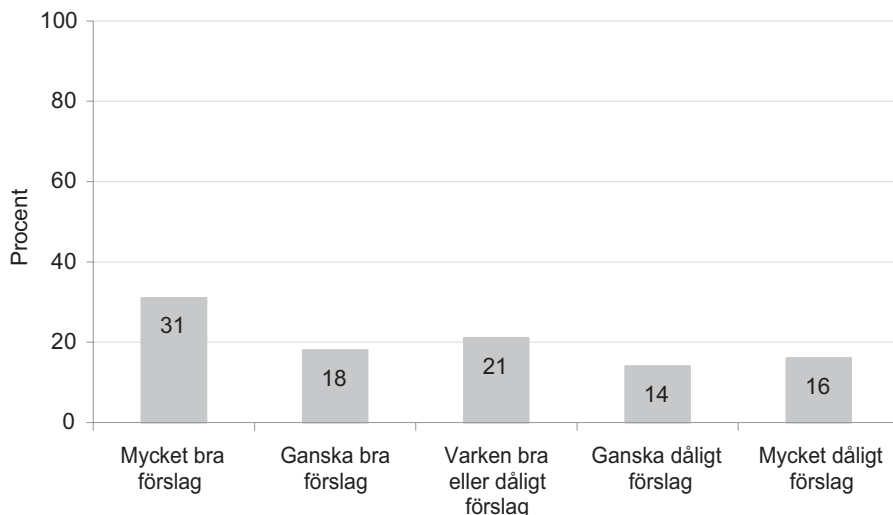
Här betonas stöd och hjälp till personer som redan är i Sverige för att tigga, snarare än olika sätt att stävja människors vilja att åka hit. Även här finns viljan att minska tiggeriet, då utsatta EU-medborgare anses befinna sig i en ”ovärdig situation” under tiden i Sverige.

Svenskarnas inställning till ett tiggeri-förbud

Ett av de mest drastiska förslagen är att helt enkelt förbjuda folk att tigga. Det finns flera länder i EU där tiggeri är förbjudet idag. I exempelvis Danmark, England och Wales riskerar den som inte hörsammar polisens varningar böter. I Irland är det förbjudet att tigga på vissa platser, till exempel nära bankomater, utanför affärer och varuautomater (Burke, 1999; RTÉ News, 2011; The Law Library of Congress, 2011). I nuläget är det tillåtet att tigga i Sverige, och sedan 2014 finns därtill ett stärkt skydd mot att använda tiggeri som grund för avvisning (Regeringen, 2014). Sala kommun gjorde ett uppmärksammat försök att införa lokalt förbud mot att tigga på vissa platser 2011. Beslutet hävdes senare av Länsstyrelsen i Västmanland med motiveringen att ”lokala ordningsföreskrifter måste vara inriktade på ordningen på den offentliga platsen och att föreskrifter inte får medföra för långtgående inskränkningar i den enskildes frihet” (Rapp m.fl., 2011; Sala kommunfullmäktige, 2011).

SOM-institutet har inte (ännu) haft möjlighet att mäta opinionen kring alla de förslag som förekommer i debatten. 2015 års undersökning ställer dock för första gången frågan om hur svenskarna ställer sig till förslaget att förbjuda tiggeri. Det är ett steg mot att öka förståelsen och kunskapen kring attityder och politik gentemot tiggeri generellt, och i Sverige i synnerhet. Figur 4 sammanfattar hur svaren fördelar sig över fem olika svarsalternativ: från de som tycker det är ett ”mycket bra förslag” att förbjuda tiggeri, till de som tycker det är ett ”mycket dåligt förslag”.

Figur 4 visar hur störst andel tycker att det är ett mycket bra förslag att förbjuda tiggeri (31 procent), men även att en stor grupp saknar en bestämd åsikt i frågan (21 procent). Detta kan möjligtvis återspegla frågans komplexitet, och att alla motiv för att vilja minska tiggeriet inte nödvändigtvis anses förenliga med ett direkt förbud.

Figur 4 Svenska folkets inställning till förslaget att förbjuda tiggeri, 2015 (procent)

Kommentar: Tabellen visar fördelningen av svar på frågan: *Nedan finns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? – Införa ett förbud mot tiggeri.* I denna analys har variabeln värdet 1=Mycket bra förslag; 2= ganska bra förslag; 3= Varken bra eller dåligt förslag; 4= Ganska dåligt förslag; 5= Mycket dåligt förslag. Totalt antal svar= 1 524.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen, 2015.

Nästa steg är att försöka bena ut vilka grupper det är som befinner sig i staplarna till vänster om mitten, det vill säga de som är benägna att vara positiva till ett förbud. Detta redovisas genom att beräkna sannolikheten för att en person från en viss grupp ska vara för ett förbud.¹ Vilka faktorer är då intressanta att undersöka? Då det är första gången frågan ställs i en SOM-undersökning är det inte möjligt att uttala sig om eventuella förändringar eller tendenser över tid. Det är långt ifrån självklart vad som avgör huruvida man är för eller emot ett tiggeriförbud, inte minst på grund av frågans många dimensioner som diskuterats ovan.

Eftersom det inte finns en etablerad forskning om attityder till tiggeri, använder analysen bakgrundsfaktorer som tidigare visat sig påverka relaterade frågor, främst invandring, flyktningmottagning samt lag och ordning (Demker, 2012; Sandberg och Demker, 2014). Bland de biologiska faktorerna har ålder och kön visat sig spela viss roll för individuella attityder gentemot invandring, flyktningmottagande samt brott och straff. Utöver dem är socioekonomisk position, utbildning och ideologi möjliga sätt att förklara varför människor tycker som de gör.

Ett återkommande mönster i SOM-undersökningarna är att kvinnor är mer positiva än män till att öka flyktningmottagandet (Demker, 2012). Kvinnor är också

mer oroliga för främlingsfientlighet än män (Sandberg och Demker, 2014). Vidare finns det indikationer på att kön spelar roll för vilka attityder man har till brott och straff. Exempelvis visade Hurwit och Smithey (1998) att kvinnor är rädda för brott i högre grad än män, och samtidigt mer positiva till brottsförebyggande arbete än män.

Det råder lite delade meningar om och på vilket sätt ålder spelar roll för attityder kring flyktningmottagande och invandring. När det gäller flyktningmottagande finner Demker (2012) att attityden till att ta emot flyktingar inte längre har något starkt samband med ålder, men att ålder har ett positivt samband med uppfattningen att invandringen utgör ett hot. Severin och Hjerm (2015) konstaterar i en undersökning kring uppfattningar om rasism att äldre personer generellt är mindre toleranta än yngre. På grund av varierande slutsatser beroende på vilken fråga som undersöks, har ålder bedömts vara en möjlig relevant faktor här. Ålder mäts i detta sammanhang genom variablerna Under 50 (16-49 år) och Över 50 (50-85 år).

Sedan tidigare vet vi att det finns ett starkt samband mellan utbildning och attityder till flyktningmottagande, ju längre utbildning desto mer generös attityd till att ta emot flyktingar, och ju mer tolerant gentemot andra generellt (t.ex. Demker, 2012; Hainmueller och Hiscox, 2007; Sandberg och Demker, 2014; Severin och Hjerm, 2015). Likaså verkar det vara så att ju högre utbildning man har, desto mer tillåtande tenderar man att vara gentemot brottsligt beteende (D'Agostino m.fl., 2013). I sin diskussion om hur intresset för kriminalpolitik bland svenskar ser ut, finner Duus-Otterström, och Demker (2007) samma mönster som för andra politiska frågor: medborgare med högre utbildning och stadsbor i allmänhet är mer intresserade av samhällspolitiska frågor generellt.

Inkludering av bostadsort i detta sammanhang härrör ur den så kallade kontakthypotesen, som anför närhet och kontakt med andra grupper i samhället som en förklaringsfaktor till attityder dem emellan. Resultaten från studier som testat teorin är tvetydiga. Men då det inte går att utesluta att attityder påverkas av var man bor, inkluderas bostadsort som möjlig förklaringsfaktor här (Colman, 2008; Rustenbach, 2010; Vezzali och Giovannini, 2011). Stämmer kontaktteorin, skulle den högre exponeringen för tiggeri i stora och mellanstora städer minska viljan att förbjuda tiggeri, medan bosättning i mindre tätorter och på landsbygden skulle öka den. Genom att titta på individers inkomst kan vi fånga in socioekonomisk position, något som visat sig ha betydelse för främlingsfientliga attityder (se t.ex. Federico och Sidanius, 2002; Simon-Pierre Harvey och Bourhis, 2012 i Severin och Hjerm, 2015).

Det är också relevant att undersöka hur frågan om ett tiggeriförbud hänger ihop med partisympati. Låt oss igen lära av forskning kring invandring å ena sidan, och lag och ordning å den andra. Sandberg och Demker (2014) finner att sympatisörer till Vänsterpartiet och Miljöpartiet är mest positiva till att ta emot fler flyktingar, medan Sverigedemokraternas sympatisörer urskiljer sig genom ett kraftigt motstånd

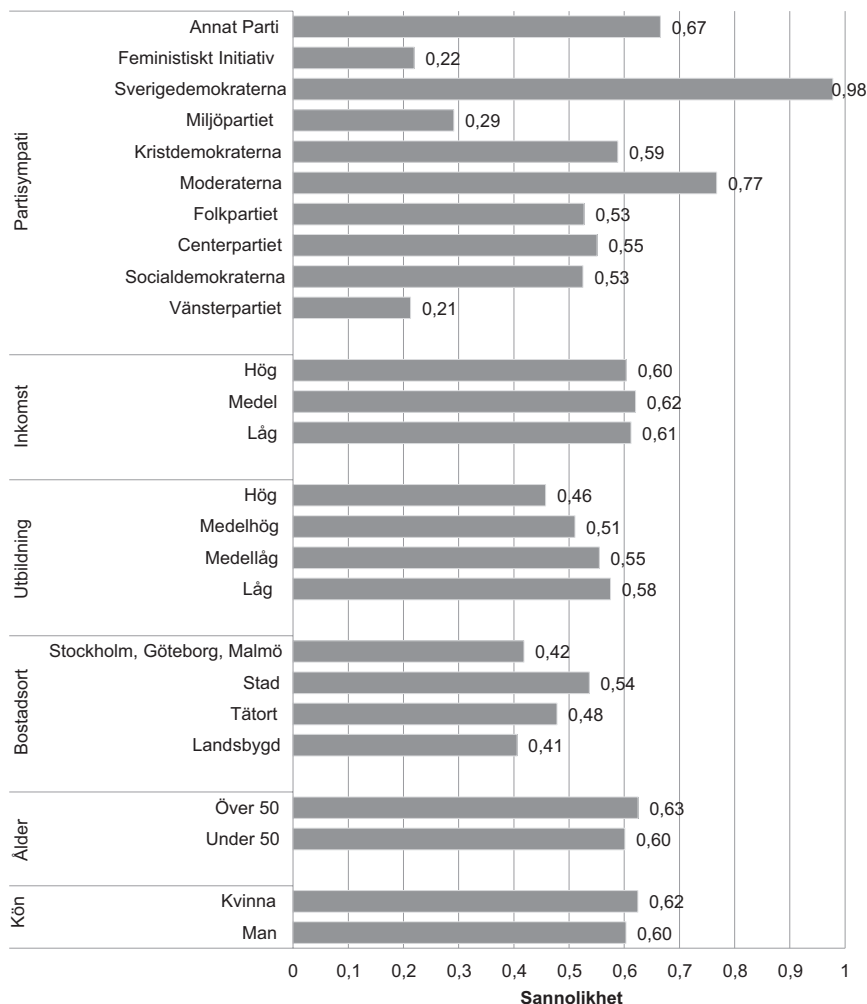
mot förslaget att ta emot fler flyktingar. Kopplas tiggerifrågan till invandring och öppna gränser, förväntas detta alltså reflekteras i inställningen till tiggeriförbud. Låt oss också ta med möjligheten att tiggeriet potentiellt har bäring på medborgares attityder kring brott och straff. I Sverige är lag och ordning ingen prioriterad fråga för val av parti (Oscarsson och Holmberg, 2013). Sverigedemokraternas väljare verkar vara ett undantag då data från valet 2010 visar att tio procent i den gruppen tycker "Lag och Ordning" är en viktig fråga, jämfört med en procent eller mindre i övriga grupper partisympatisörer (Oscarsson och Holmberg, 2010). Av den anledningen skulle vi också förvänta oss att Sverigedemokraternas väljare är mer positiva till ett förbud än övriga partiers sympatisörer. Mot bakgrund av ovanstående analyseras effekten av kön, ålder, utbildning, inkomst, bostadsort och partisynpat på sannolikheten att vara för ett tiggeriförbud. Figur 5 visar resultatet av den analysen.

En logistisk regression är passande för en beroende variabel (här: Inställning till ett tiggeriförbud) som kan anta ett av två värden (0/1). Så är fallet då svaren på frågan om ett tiggeriförbud är kodat som att respondenten är antingen för eller emot förslaget. Detta är motiverat eftersom det är svårt att analytiskt skilja mellan någon som tycker det är "mycket bra" från "ganska bra" och vice versa för de som är negativa. Gruppen som svarat att de är "varken positiv eller negativ" har uteslutits från analysen. Figur 5 ger oss en bild av vilka faktorer som hör samman med uppfattningen att vara för ett förbud mot tiggeri. Sverigedemokraternas sympatisörer avviker tydligt genom att ha högst sannolikhet att vara positiva till ett förbud. Detta är knappast förvånande då partiet drivit frågan om ett förbud mot tiggeri högljutt och länge, med en tydlig koppling till sin profilfråga minskad invandring och hårdare gränsbevakning generellt. Vi kan också konstatera att det finns stöd för ett förbud inom samtliga partier. I linje med tidigare forskning visar det sig att ju högre utbildning man har, desto mindre sannolikt är det att man är för ett tiggeriförbud. Varken kön eller ålder verkar spela någon roll för hur man ställer sig till förbudet. Det går inte heller att säga att det finns ett tydligt samband mellan bostadsort och inställning. Det samband som finns går emot idén om att ju vanligare det är med tiggare, desto mindre benägen är man att vilja införa ett förbud. Tvärtom verkar det vara så att ju mer exponerad en individ är för tiggeri desto mer benägen är man att vara positiv till ett förbud. Att de som bor i storstäder bryter det sambandet, kan möjligen förklaras med att andra faktorer där tar överhanden (som till exempel större mångfald i befolkningen generellt).

Minska tiggeriet – till vilket pris?

Sammanfattningsvis står det klart att tiggeriet långt ifrån anses vara ett dominerande samhällsproblem i Sverige idag. Sociala frågor generellt anses mindre viktiga än områden som integration, arbetsmarknad, utbildning och sjukvård. Det vi kan säga är dock att tiggeriet verkar ha blivit något mer framträdande som samhällsproblem mellan 2014 och 2015, samt i förhållande till övriga sociala frågor.

Figur 5 Förväntad sannolikhet att vara för ett förbud mot tiggeri hos olika grupper 2015 (Logistisk regression, förväntade sannolikheter)

Kommentar: De förväntade sannolikheterna för respektive grupp baseras på en logistisk regression där *vart och ett av dem?* – *Införa ett förbud mot tiggeri* har värdet 1=Mycket bra förslag/ganska bra förslag; 0 = Ganska dåligt förslag/Mycket dåligt förslag. De oberoende variablerna är dummy-kodade (d.v.s. till 0/1) som följer: **Partisynpati** bygger på frågan: *Vilket parti tycker du bäst om i dag?* Inkomstvariablerna: *Låg*= max 300 000, *Medel*= 301 000-700 000, *Hög*= Mer än 700 000. Frågan om **utbildning** lyder: *Vilken skolutbildning har du? Om du ännu inte avslutat din utbildning, markera den du genomgår för närvarande*, och är kodad som *Låg* = max grundskola el. motsv., *Medellåg* = max gymnasium, folkhögskola el. motsv., *Medelhög* = Eftergymnasial utb., men ej examen fr. högskola./univ., *Hög* = examen fr. högskola/universitet. Variabler relaterade till **Bostadsort**: *Ren landsbygd*, *Mindre tätort*= Tätort, *Stad*= Stad eller större tätort, och sist Stockholm, Göteborg, Malmö. **Ålder** innehåller kategorierna *Under 50* och *Över 50* som bygger på subjektiv ålder, och har kompletterats med urvalsdata där svar saknas. De följer kodningen *Över 50*= 16–29 år och 30–49 år, och *Under 50*= 50–64 år och 65–85 år. **Kön** har värdet *Man*=0, *Kvinna*= 1. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Vad gäller svenskarnas inställning till ett tiggeriförbud finner vi att utbildning minskar benägenheten att vara positiv till ett förbud, liksom att partisympatier hjälper oss att förutse hur personer ställer sig till ett förbud. Moderaterna och Sverigedemokraterna är båda partier som tagit ställning för ett förbud, och deras sympatisörer är också de med högst sannolikhet att tycka om förslaget. Dock finns stöd hos sympatisörer för samtliga partier, vilket är intressant i sig. Möjligen hänger detta samman med det som visades inledningsvis: att det går att vilja minska tiggeriet på flera grunder, och ett förbud är ett onekligen mycket konkret sätt att göra det på. Samtidigt är de andra förslagen i debatten inriktade på mer långsiktig förändring (t.ex. hjälp i hemländerna) eller agerande på individ-basis (t.ex. ge/ge inte i muggen). Det kan eventuellt bidra till att förslagen framstår som trubbiga eller indirekta i jämförelse med ett förbud. Det går inte att dra några långtgående slutsatser på basis av enbart en undersökning. Men 2015 års SOM – undersökning är en god början för såväl politiska åtgärder relaterade till tiggeri som forskning kring frågan.

Det finns flera skäl för att vilja minska tiggeriet i Sverige. Frågan är till vilket pris vi vill se en sådan förändring. Sannolikt är tiggare från fattiga EU-länder något som är svårt att förhindra med nu till buds stående verktyg. Att hälften av svenskarna är positiva till ett förbud kan onekligen ge vind i seglen för de röster som vill införa ett sådant. I sådana diskussioner kan det vara hjälpsamt att påminna sig om tidigare erfarenheter av att bemöta tiggeri med hårda medel. Samtidigt behöver politiska förslag ta med nya omständigheter som välfärdssystem, det europeiska samarbetet och utökade kommunikationer i beräkningen.

Ett förbud skulle onekligen höja kostnaden för att tigga i Sverige, och kanske skulle vi se färre tiggare på vår väg till arbetet eller affären om ett sådant infördes. Enligt lagen om utbud och efterfrågan skulle sannolikt antalet tiggare öka i länder och städer där ett förbud (ännu) inte finns. Samtidigt finns också en uppenbar risk att ett förbud drabbar de redan utsatta genom att tvinga tiggare till mer ljus-skygga sätt att tjäna pengar på, eller genom att binda dem till den misär de flyr från genom att tigga i Sverige. Med andra ord: är prioriteringen att slippa se tiggare är ett nationellt förbud möjligen effektivt. Är prioriteringen däremot att människor ska slippa tigga, är andra medel att föredra.

Not

- ¹ Svaren har också analyserats genom linjära regressioner, då den beroende variabeln inte dikotomiseras utan istället har fem alternativ. Resultatet av de regressionerna finns att tillgå hos författaren.

Referenser

- Adriaenssens, Stef, och Hendrickx, Jef. (2011). Street-level informal economic activities: Estimating the yield of begging in Brussels. *Urban Studies*, 48(1), 23-40.
- Avsan, Anti. (2013, Jan 10). Organiserat tiggeri hjälper inte tiggarna. *Aftonbladet*.
- Berg, Linda, och Spehar, Andrea. (2013). Swimming against the tide: Why Sweden supports increased labour mobility within and from outside the EU. *Policy Studies*, 34(2), 142.
- Bieler, Paula. (2014, Dec 9). Okunnigt om vår politik mot tiggeriet. *Aftonbladet*.
- Burke, Roger Hopkins. (1999). Tolerance or intolerance? The policing of begging in the urban context. In Hartley Dean (Ed.), *Begging Questions: Street-level economic activity and social policy failure* (pp. 219). Bristol: The Policy Press.
- Cnattingius, Anders. (2015, Aug 28). Vi accepterar inte ständigt utbrett tiggeri i vårt land. *Sydsvenskan*.
- Colman, Andrew M. (2008). Contact hypothesis *A Dictionary of Psychology* (Vol. 3): Oxford University Press.
- D'Agostino, Elena, Sironi, Emiliano, och Sobbrío, Giuseppe. (2013). The role of education in determining the attitudes towards crime in Europe. *Applied Economics Letters*, 20(8), 724.
- Dean, Hartley. (1999). *Begging Questions: street level economic activity and social policy failure*. Bristol: Policy Press.
- Demker, Marie. (2012). Positiv attityd till invandring trots mobilisering av invandringsmotstånd. In Annika Bergström, Lennart Weibull, & Henrik Oscarsson (Eds.), *I framtidens skugga* (Vol. Bokserien nr. 56): Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Duus-Otterström, Göran, och Demker, Marie. (2007). Kriminalpolitik – inte så hett som man tror. In Sören Holmberg & Lennart Weibull (Eds.), *Det nya Sverige Trettiosju kapitel om politik, medier och samhälle, SOM-undersökningen 2006* (Vol. SOM-rapport nr 41): SOM-institutet, Göteborgs Universitet.
- Ekeröth, Kent. (2011, April 21). Förbjud tiggeri i hela landet. *Svenska Dagbladet*.
- Erskine, Angus, och McIntosh, Ian. (1999). Why begging offends: historical perspectives and continuities. In Hartley Dean (Ed.), *Begging questions: Street-level economic activity and social policy failure* (pp. 27). Bristol: The Policy Press.
- Federico, Christopher M., och Sidanius, Jim. (2002). Sophistication and the antecedents of whites' racial policy attitudes – Racism, ideology, and affirmative action in America. *Public Opinion Quarterly*, 66(2), 145-176.
- Ferm, Maria. (2014, Aug 13). Absurt förslag att förbjuda tiggeri. *Aftonbladet*.
- Forssell, Joar, och Graham, Anton Wemander. (2015, April 28). Ett tiggeriförbud skulle inte leda till att fattiga människor får det bättre ställt. *Sydsvenskan*.
- Göteborgs Kyrkliga Stadsmission. (2013). *Fattiga EU-medborgare i Göteborg*.
- Hainmueller, Jens, och Hiscox, Michael J. (2007). Educated preferences: Explaining attitudes toward immigration in Europe. *International Organization*, 61(2), 399-442.

- Hansson, Anders, Juntti, Ellen, Åberg, Borianana, Ericsson, Jan, och Olsson, Lotta. (2015, April 23). Tiggeriförbud sätter press på Rumänien. *Expressen*.
- Hedh, Anna. (2014, March 17). Att förbjuda tiggeri löser inga problem. *Aftonbladet*.
- Hooghe, Liesbet, Marks, Gary, och Wilson, Carol. (2002). Does Left/Right Structure Party Positions on european Integration? . *Comparative Political Studies*, 35 965–989.
- Hurwit, Jon, och Smithey, Shannon. (1998). Gender differences on crime and punishment *Political Research Quarterly*, 51(1), 9-115.
- Høj-Larsen, Christina. (2015, April 2). Tiggeri ska bemötas med mer gemensam välfärd. *Aftonbladet*.
- Jerlmyr, Anna König. (2015, April 9). Nu måste regeringen ta konsekvenserna av tiggeriet på allvar. *Aftonbladet*.
- Juntti, Ellen, Åberg, Borianana, Ericson, Jan, Hansson, Anders, och Olsson, Lotta. (2015, April 15). Dags att överväga ett förbud mot tiggeri. *Expressen*.
- Justitiedepartementet. (2015). *Uppdrag till Polismyndigheten om brottslighet som riktas mot utsatta EU-/EES-medborgare och annan brottslighet i anslutning till tiggeri eller tillfälliga boplatser*. Retrieved from <http://www.regeringen.se/contentassets/529037f2bfac4bfeac7f6a1e7b6d367b/uppdrag-till-polismyndigheten-om-brottslighet-som-riktas-mot-utsatta-eu-och-ees-medborgare.pdf>.
- King, Russel. (2012). Theories and Typologies of Migration: an overview and a primer. *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations*, 3(12). Retrieved from <https://www.mah.se/upload/Forskningscentrum/MIM/WB/WB.3.12.pdf>
- Magnusson, Cecilia. (2014, Aug 13). Förbud gatutiggeriet för att minska risken för fattigdom. *Dagens Nyheter*.
- McIntosh, Ian, och Erskine, Angus. (1999). "I feel rotten. I do, I feel rotten": exploring the begging encounter In Hartley Dean (Ed.), *Begging Questions: Street-level economic activity and social policy failure* (pp. 183).
- Modig, Aron, och Bäck, Kalle. (2015, May 8). Politisk lösning krävs för att få bort tiggeriet. *Göteborgs-Posten*.
- Oscarsson, Henrik, och Holmberg, Sören. (2010). *Åttapartivalet 2010, Allmänna val, Valundersökningen*.
- Oscarsson, Henrik, och Holmberg, Sören. (2013). *Allt mer lätttröliga väljare. Polisfrågor (2013/14:71)*, Sveriges Riksdag,, (2013).
- Ransgård, Jonas, Rydén, Maria, Berglund, Mikael, Filipsson, Daniel, Vorberg, Per, Forsberg, Hans, Holmenschöld, Anders, Engdahl, Peder, Bergfeldt, Hans, Svensson, Stefan, Westergren, Sofia, Hast, Ing-Lill, och Lernhag, Arne. (2015, June 30). Tiggeriet ska göras onödigt och överflödigt. *Göteborgs-Posten*.
- Rapp, Per-Olov, Gunnarsson, Carola, Forsgren, Gunnar, Molin, Peter, Arnqvist, Lotta Johansson, Alderfors, Lars, Åberg, Erik, och Axelsson, Eva. (2011). Pressmeddelande angående lokala ordningsföreskrifter om tiggeri [Press release]. Retrieved from <http://www.sala.se/Information/Nyhetsarkiv/2011/Pressmeddelande-angaende-lokala-ordningsforeskrifter-om-tiggeri/>

- Regeringens proposition 2013/14:82 Tydligare regler om fri rörlighet för EES-medborgare och deras familjemedlemmar, (2014).
- Regnér, Åsa. (2015, Aug 7). Vi vill att både tiggeri och utsatthet minskar. *Aftonbladet*.
- Rovny, Jan, och Edwards, E. Erica. (2012). Struggle over dimensionality: Party competition in western and eastern Europe. . *East European Politics & Societies*, 26(1), 56-74.
- RTÉ News. (2011, February 2). Anti-begging laws target specific locations.
- Rustenbach, Elisa. (2010). Sources of negative attitudes toward immigrants in europe: A multi-level analysis. *The International Migration Review*, 44(1), 53-77.
- Sammanträdesprotokoll kommunfullmäktige,, Sala kommunfullmäktige, (2011).
- Sandberg, Linn, och Demker, Marie. (2014). Starkare oro för främlingsfientlighet än för invandring. In Annika Bergström & Henrik Oscarsson (Eds.), *Mittfåra & marginal*: Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Severin, Jacob, och Hjerm, Mikael. (2015). Uppfattningar om rasism. In Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson, & Maria Oskarson (Eds.), *Fragment* (Vol. Bokserien nr. 63): Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Simon-Pierre Harvey, och Bourhis, Richard Y. (2012). Discrimination in wealth and power intergroup structures. *Group Processes & Intergroup Relations*, 15(1), 21-38.
- Tiggeriet i Sverige (2014/15:83)*, Sveriges Riksdag, (2014).
- Stiernstedt, Jenny. (2010, July 30). Tiggeri inte en rimlig försörjning. *Dagens Nyheter*.
- Stockholms Stadsmission. (2012). *HEMLÖS 2012 Stockholms Stadsmissions årliga hemlöshetsrapport. Tredje årgången Tema: EU-medborgare som lever i hemlöshet i Sverige*.
- Strandberg, Torkild. (2015a, May 7). Tiggeri är inte lösningen. *Sydsvenskan*.
- Strandberg, Torkild. (2015b, April 26). Överväg ett tiggeriförbud i Sverige. *Sydsvenskan*.
- Svar på interpellationer (2014/15:102)*, Sveriges Riksdag, (2014).
- The Law Library of Congress. (2011, July 14). Ireland: Reform of Begging Laws.
- Thorsell, Henrik, och Wutzler, Carina. (2015, Aug 28). Tiggeri har aldrig lett till en förbättring för någon. *Sydsvenskan*.
- Tobé, Tomas, och Ask, Beatrice. (2015, April 30). Vi föreslår att organiserande av tiggeri ska kriminaliseras. *Dagens Nyheter*.
- Vezzali, Loris, och Giovannini, Dino. (2011). Intergroup contact and reduction of explicit and implicit prejudice toward immigrants: A study with italian businessmen owning small and medium enterprises. *Quality & Quantity*, 45(1), 213-222.
- Zolberg, Aristide R. (1999). Matters of state: theorizing immigration policy. In C. Hirschman, Kasinitz, P., & DeWind, J. (Ed.), *The handbook of international migration: The American experience*: Russell Sage Foundation.
- Åtgärder för att förbättra villkoren för romer i Rumänien (2015/16:7), Sveriges Riksdag (2015).
- Åtgärder mot tiggeriet (2015/16:63), Sveriges Riksdag (2015).

ALLT STARKARE POLARISERING OCH ALLT LÄGRE FLYKTINGMOTSTÅND

MARIE DEMKER OCH SARA VAN DER MEIDEN

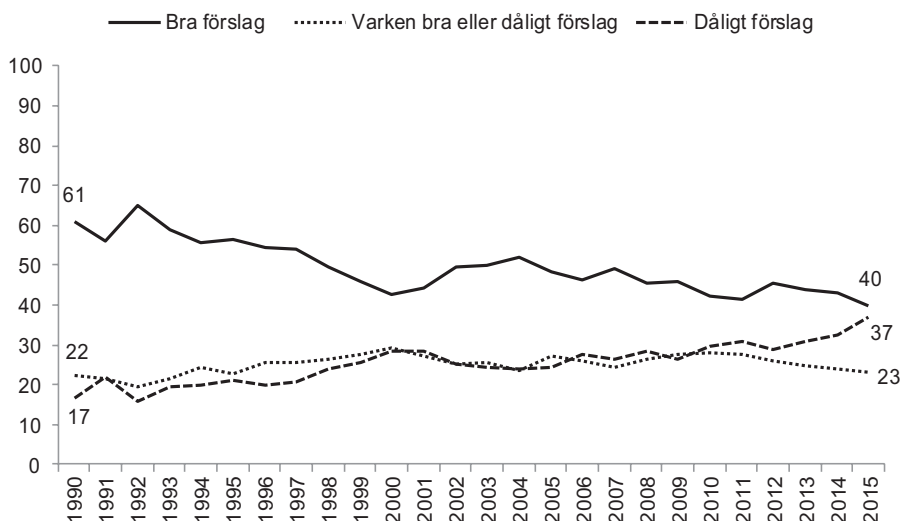
Sammanfattning

Under hösten 2015 anlände rekordstora flyktingströmmar till Sverige. Frågor rörande invandring och integration är högaktuella ämnen i den svenska politiska debatten. Trots ökad uppmärksamhet och ökat antal asylsökande har motståndet mot flyktingmottagning minskat. I 2015 års nationella SOM-undersökning uppger än lägre andel än någonsin, 40 procent, att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar. Även andra indikatorer visar på en alltmer accepterande attityd till invandrare och invandring. Liksom tidigare visar vi att attityder till flyktingmottagning och invandring inte är jämnt fördelade i befolkningen. Vi hittar även betydande partiskillnader, där framför allt sverigedemokraternas sympatisörer skiljer ut sig som dramatiskt mer negativa i jämförelse med övriga partiers sympatisörer.

Europa fick under 2015 ta emot avsevärt fler asylsökande flyktingar än åren dessförinnan. Av dem kom ca 160 000 till Sverige. Antalet asylsökande som anlände till vårt land översteg under hösten 2015 antalet flyktingar från krigen på Balkan i början av 1990-talet. Svenskarnas attityder i migrationsfrågor har under de senaste åren blivit alltmer partipolariserade och samtidigt i bred mening allt mer generösa. Frågorna har under de senaste åren blivit bland de mest diskuterade i svensk debatt för att under 2015 nå en rekordnivå både avseende medieutrymme och bedömningar av vilka frågor som anses viktigast. Har den ökade mobiliseringen påverkat attitydmönstren kring migration och i så fall hur? Och hur skall vi tolka den för svensk politik nya situationen att migrationsfrågorna i vid mening tar så stor plats i debatt och partipolitik?

I 2015 års SOM-undersökning syns inga tecken på ökat motstånd vare sig mot flyktingmottagning eller mot invandring och invandrare i vårt land. I mätningen från hösten 2015 anger en lägre andel av befolkningen än någonsin, 40 procent, att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige (figur 1).¹ På samma gång är det en högre andel än någonsin, 37 procent, som anser det vara ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar. Skillnaden mellan andelen som anser minskad flyktingmottagning vara bra respektive dålig har aldrig varit så liten (tre procentenheter), balansen i opinionen är alltså mycket jämn i denna fråga.

Figur 1 Svenska folkets uppfattning om storleken på svenskt flyktingmottagande 1990–2015. Andelen som tycker det är ett bra förslag, varken bra eller dåligt förslag respektive dåligt förslag att ta emot färre flyktingar² (procent)

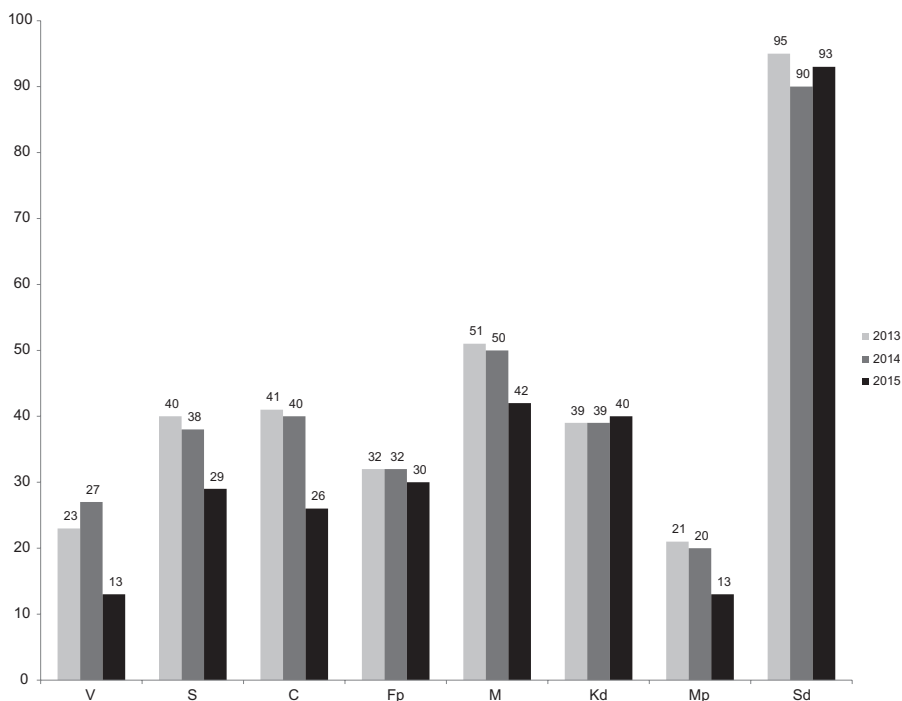

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var *mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt* samt *mycket dåligt förslag*. Svarsalternativen mycket bra och ganska bra förslag har slagits samman och redovisas som bra förslag. Likaså har svarsalternativen ganska dåligt förslag och mycket dåligt förslag slagits samman och redovisas som dåligt förslag. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 512 och 6 386.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1990–2015.

Uppfattningen om flyktingmottagning har länge varit partiskiljande. Sverigedemokraternas sympatisörer utgör en extrempunkt där 93 procent anser att det är ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar (se figur 2). Samtidigt utgör miljöpartiets och vänsterpartiets sympatisörer den grupp som skiljer ut sig som avsevärt mer generösa än genomsnittet. Bland sympatisörer till sverigedemokraterna, kristdemokraterna och folkpartiet har andelen som vill ta emot färre flyktingar varit stabil eller ökat något sedan 2014. Men bland övriga fem partiers sympatisörer har andelen som vill ta emot färre flyktingar minskat mellan 2014 och 2015.

Figur 2 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter parti-sympati. Andel som angivit att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2013–2015 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var *mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt* samt *mycket dåligt förslag*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra. För att mäta partisympati ställdes frågan: "Vilket parti tycker du bäst om idag?". Endast personer som besvarat frågorna är medtagna i procentbasen. Antal svarande är 4 208.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013–2015.

Flyktingpolitiken utgör idag en profilfråga både för dem som önskar en generösare politik (miljöpartiets och vänsterpartiets sympatisörer) och de som önskar ökade restriktioner (sverigedemokraternas sympatisörer).

Även när frågan formuleras som ett förslag om att ta emot fler flyktingar i Sverige så är förändringen tydlig: En större andel av befolkningen tycker 2015 att det är ett bra förslag att ta emot fler flyktingar än tidigare (tabell 1).

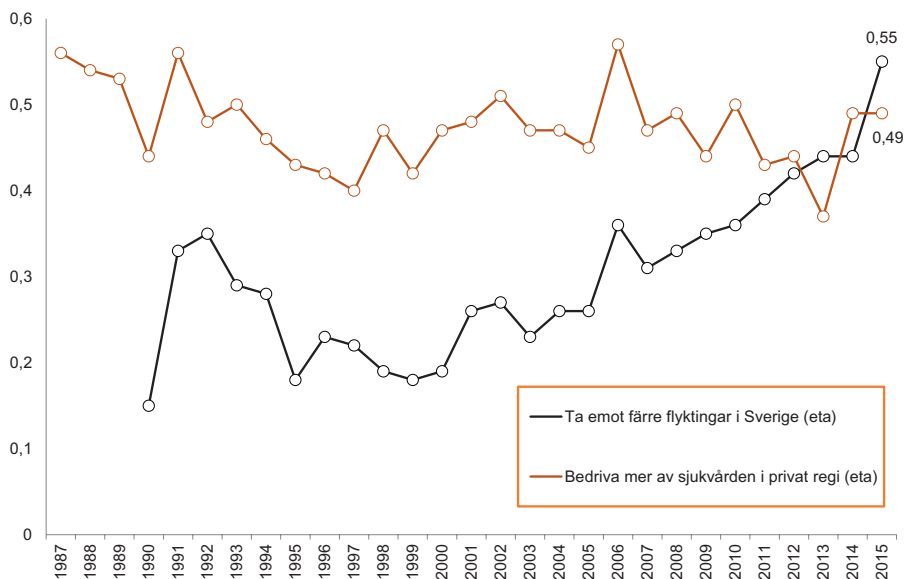
Tabell 1 Inställning till flyktingmottagning efter partisympati. Andel som uppger att det är ett bra förslag att ta emot *fler* flyktingar (procent)

	1988	1997	2011	2012	2015
Samtliga	27	12	22	18	33
Vänsterpartiet	52	20	50	46	60
Socialdemokraterna	24	12	19	16	40
Centerpartiet	24	13	20	16	38
Folkpartiet	30	20	26	19	32
Moderaterna	17	7	17	12	29
Kristdemokraterna	39	16	23	44	37
Miljöpartiet	46	23	49	39	52
Sverigedemokraterna	-	-	6	2	1

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: *"Ta emot fler flyktingar i Sverige"* och svarsalternativen var *mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt* samt *mycket dåligt förslag*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Partisympati mäts genom frågan *"vilket parti tycker du bäst om idag?"* Endast personer som besvarat frågorna är medtagna i procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 372 och 1 470.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1988–2015.

Partipolariseringen i frågan om flyktingmottagning har ökat över tid trots att motståndet mot flyktingmottagning sjunkit. Med ökad partipolarisering menas att flyktingfrågan har fått ett starkare samband med partival och att partisympatisörerna i ett och samma parti tycker i allt högre grad lika i denna fråga. Partisystemet i Sverige har varit organiserat längs vänster-höger skiljelinjen, där statens roll i ekonomin och graden av jämlikhet står i centrum. Ju starkare betoning på jämlikhet mellan individer och statens roll i ekonomin, ju mer till vänster, och ju starkare betoning på näringslivets självständighet och frihet för individen desto mer höger. I figur 3 jämförs sambandet mellan partisympati och frågan om att bedriva sjukvård i privat regi (vilket är en typisk vänster-höger-fråga) respektive frågan om flyktingmottagning.

Figur 3 Grad av partipolarisering avseende flyktingmottagning och privat sjukvård (eta-värde)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" samt "bedriva mer av sjukvården i privat regi". Svartalternativen är *mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt* samt *mycket dåligt förslag*. Svarspersonerna har även svarat på frågan "vilket parti tycker du bäst om idag?". Graferna visar de så kallat eta-värdet, alltså ett mått som ställer åsiktsspridning mellan grupper av partisympatisörer i relation till den totala åsiktsspridningen i frågan. Ju högre värde desto större partipolarisering. Endast personer som besvarat frågorna är medtagna i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2015.

Sedan millennieskiftet har flyktingfrågan visat en stadigt ökande partipolarisering och är i 2015 års SOM-undersökning mer partipolariserad än den klassiska vänster-högerfrågan. Transformeringsen av det svenska partisystemet är i full gång (jfr analyserna i inledningskapitlet av denna volym).

I vilka grupper är flyktingmotståndet starkast och svagast?

Motståndet mot flyktinginvandring är inte jämnt fördelat i befolkningen. Sedan länge vet vi att utbildning och flyktingattityd har starkt samband, ju längre utbildning desto mindre negativ attityd till att ta emot flyktingar. Tidigare har vi även sett ålders- och könsskillnader i flyktingattityd (Demker 2014).

Tabell 2 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter kön, ålder och utbildning. Andel som anger att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar, 2015 (procent)

		Andel bra förslag	Antal svarande
	Samtliga	40	4 638
Kön	Kvinnor	36	2 386
	Män	45	2 240
Ålder	16-29 år	37	659
	30-49 år	38	1 305
	50-64 år	39	1 215
	65-85 år	45	1 458
Utbildning	Grundskola	53	731
	Gymnasium	46	1 323
	Eftergymnasial (ej högskola)	38	1 053
	Högskola/universitet	29	1 441

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var *mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt* samt *mycket dåligt förslag*. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen.

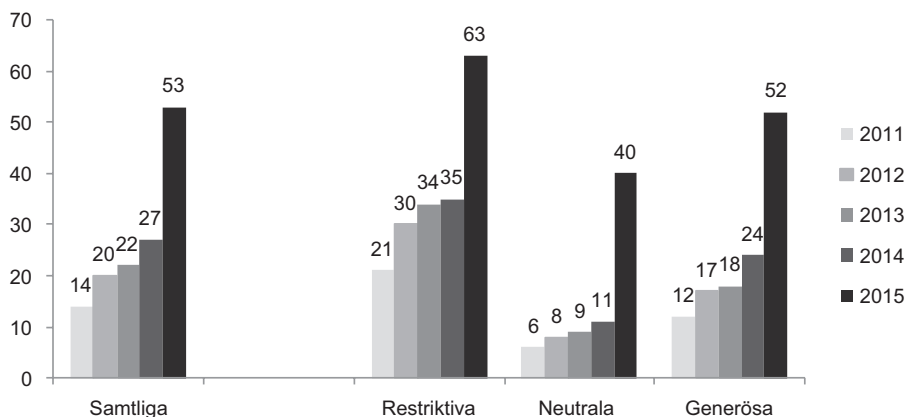
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Som framgår av tabell 2 finns också i 2015 års SOM-undersökning de förväntade skillnaderna. Men vi kan nu notera att åldersskillnaden numera endast är synlig mellan de äldre å ena sidan och övrig befolkning å den andra. Personer över 65 år är alltså mer negativa till flyktingmottagning än övriga åldersgrupper. Mönstren att kvinnor är mindre negativa än män till flyktingmottagningen och att de med längre utbildning är mindre negativa än de med kortare är etablerade sedan lång tid tillbaka. I tabell 2 återfinns således inga överraskningar, mönstret ligger fast sedan lång tid.

Integration och invandring högt på dagordningen bland alla

Immigration är idag högt på den politiska agendan och medborgarna i Sverige anser att frågor rörande invandring och integration är viktiga. En närmare analys visar att omnämmandet av immigration har ökat markant mellan 2014 och 2015, men att ökningen inte hänger samman med endast negativa attityder till flyktingar och invandring.

Figur 4 Andel som nämner integration och invandring som en viktig samhällsfråga eller problem bland samtliga svarande och bland de med restriktiv, neutral eller generös inställning till förslaget att ta emot färre flyktingar 2011–2015 (procent)

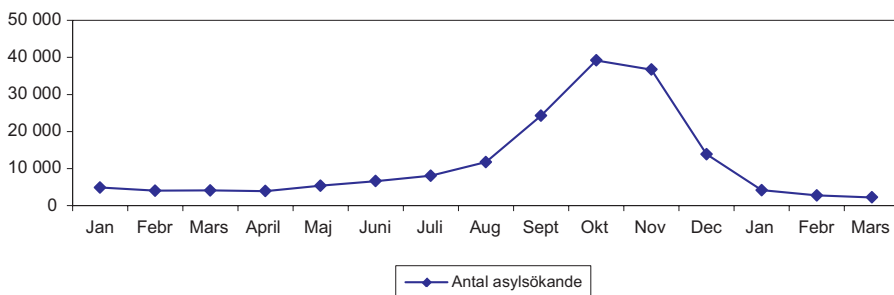

Kommentar: Frågan har följande formulering: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige i dag?" Respondenterna får som högst ange tre frågor/samhällsproblem. Siffrorna visar andelen som nämnt integration eller invandring som en viktig fråga eller samhällsproblem. De restriktiva anser att förslaget om att ta emot färre flyktingar är mycket eller ganska bra. De som svarat varken bra eller dåligt förslag på flyktingfrågan redovisas i figuren som neutrala. De som angett att det är ett dåligt eller mycket dåligt förslag att ta emot färre flyktingar redovisas som generösa.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011–2015.

I figur 4 ser vi att en högre andel nämner immigration som viktig samhällsfråga eller problem år 2015 än föregående år. Vi ser även att omnämnandet av immigration stiger dramatiskt i alla grupper mellan 2014 och 2015. Invandring- och integrationsfrågan har klättrat på dagordningen i alla grupper samtidigt, ökningen gäller oavsett inställning i sakfrågan, både för de som är restriktiva, neutrala och generösa till flyktingmottagning. Att nämna immigration som viktig samhällsfråga eller problem hänger alltså inte självklart samman med en negativ attityd till flyktingmottagning. Invandringsfrågan har stigit lika mycket i viktighet i alla grupper, även om de som är restriktiva till flyktingmottagning nämner frågor rörande integration och invandring något oftare än bland neutrala och generösa.

Under år 2015 ökade antalet asylsökande i Sverige, framför allt efter sommaren. I mitten av november meddelade regeringen att identitetskontroller skulle införas vid den svensk-danska gränsen och att villkoren för permanenta uppehållstillstånd skulle förändras. Efter julhelgerna 2015 ankom avsevärt färre asylsökande till Sverige än under hösten och den trenden har fortsatt under de första månaderna av 2016.

Figur 5 Antal asylsökande till Sverige under januari 2015–mars 2016

Kommentar: Antal asylsökande som anlänt till Sverige per månad enligt Migrationsverkets uppgifter.

Källa: Migrationsverket

SOM-undersökningarna gick i fält i september, och 80 procent av enkätsvaren var inkomna före den 2 november då Sverige införde tillfälliga gränskontroller vid Öresundsbron.³ De allra sista svaren kom in de första veckorna i februari. De inkomna enkäterna från mitten av oktober och fram till slutet av november – då regeringen gav besked om ökad restriktivitet – uppvisar ett något ökande stöd för restriktivitet, de enkäter som inkom senare ger återigen ett lägre stöd för restriktivitet. I jämförelser med föregående års svarsflöde finns dock mycket små skillnader mellan svarmönstren över tid under fältperioderna 2014 och 2015.⁴

Främlingsfientlighet

Diskussionen om flyktingmotstånd bör förhålla sig till begreppet främlingsfientlighet. Motstånd mot flyktingar är inte detsamma som främlingsfientlighet, men främlingsfientlighet är en av förklaringarna till flyktingmotstånd. Begreppet främlingsfientlighet kommer från det grekiska ordet "xenofobi" som egentligen betyder främlingsrädsla. I samhällsvetenskapen användes begreppet i den politiska sociologi som växte fram efter andra världskriget, primärt i USA men som ganska snabbt också spred sig till de nordiska länderna och till Tyskland. Föregångarna var den sk Chicagoskolan med Robert Park i spetsen, en sociologisk forskningstradition som utgick från den tyske sociologen Georg Simmels samhällsteorier. Xenofobi, skriver Campbell och McCandless (1951), är en bättre term än etnocentrism eftersom den framförallt begreppsliggör attityderna till "de andra" medan etnocentrism-begreppet är ett begrepp som lika mycket fångar relationer till de egna som till de andra.

Under lång tid var begreppet xenofobi kopplat till fördomsfullhet och det fanns en tydlig ambition att med hjälp av undersökningar förändra människors fördomar som ansågs vara felaktiga föreställningar om verkligheten (Wells 1970).

Under 1970-talet kom i Sverige framför allt Charles Westin att frigöra undersökningarna av attityder till minoriteter, inklusive invandrare och flyktingar, från den terapeutiska idén. Idag är analyser av attityder som främlingsfientlighet, ett led i beskrivning, förklaring och förändring av fenomenet i samhället. Men analyser av xenofobi, i svensk terminologi oftast benämnd främlingsfientlighet, använder sig fortfarande delvis av Campbells skalor kring social distans, skuldbeläggande och tillskrivande av egenskaper. Det är i den forskningstraditionen analyserna här och de tidigare undersökningarna inom ramen för SOM-institutet har genomförts (se också Demker 2014:12–39). Sedan 1993 har Demker, inom en traditionell politisk-sociologisk ram och för SOM-institutets verksamhet, utvecklat ett stort antal frågor som indikatorer på främlingsfientlighet vars syfte är att fånga ideologiska föreställningar inom invandringsområdet.⁵ I det följande diskuterar vi ett antal av dessa indikatorer: invandring som hot och samhällsproblem, attityd till religionsfrihet, eget engagemang och uppfattning om integration/mångkultur.

Att uppfatta invandringen till Sverige som ett hot mot den egna kulturen och de egna värdena implicerar att invandrarna utgör en hotbild där negativa egenskaper projiceras på det som är främmande och okänt. Invandrare är i den tolkningen moraliskt underordnande i relation till den egna befolkningen. I 2015 års undersökning instämmer 13 procent helt i påståendet att invandrare utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden.

Tabell 3 Svenska folkets inställning till invandring som hot mot svensk kultur efter kön, ålder och utbildningsnivå, 2015 (procent)

		Helt/delvis riktigt	Antal svarande
Samtliga		36	1 511
Kön	Kvinnor	29	747
	Män	42	761
Ålder	16-29 år	27	220
	30-49 år	31	439
	50-64 år	36	405
	65-85 år	45	447
Utbildning	Grundskola	55	223
	Gymnasium	46	429
	Eftergymnasial (ej högskola)	30	356
	Högskola/universitet	21	477

Kommentar: Förslaget som svarsalternativen fick ta ställning till löd: "Invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden" och svarsalternativen *helt riktigt, delvis riktigt, delvis felaktigt, helt felaktigt*. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, ingen uppfattning-svar är ej medräknade i procentbasen.

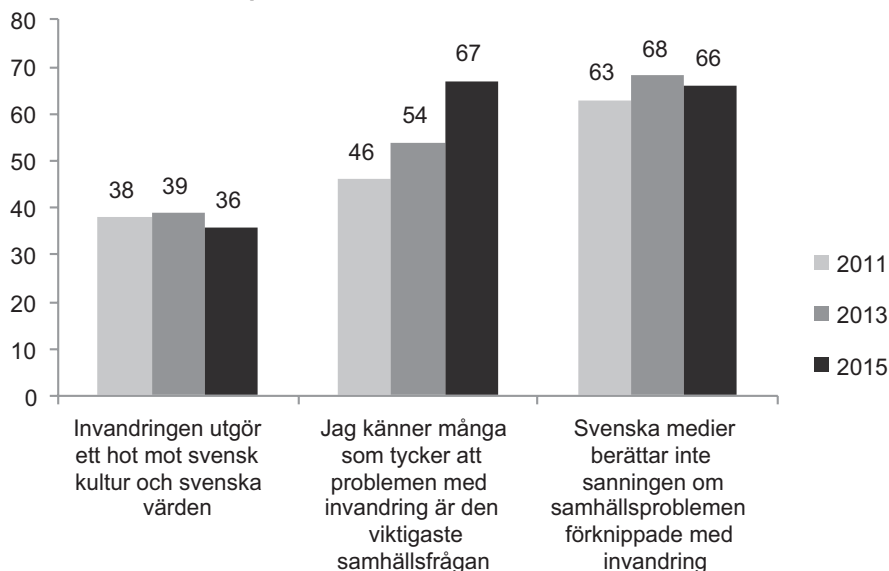
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Uppfattningen att invandring är ett hot mot svensk kultur och svenska värden har ett starkt samband med att vilja minska flyktigmottagningen. Bland dem som anser påståendet vara helt riktigt anser 90 procent också att det är ett mycket eller ganska bra förslag att ta emot färre flyktingar i Sverige. Denna andel ska jämföras med befolkningsgenomsnittet som är 40 procent.

I vilka grupper har då uppfattningen om invandring som ett hot mot svensk kultur och svenska värden starkast stöd? Tabell 3 redogör för svenska folket inställning till invandring som ett hot mot svensk kultur och svenska värden efter kön, ålder och utbildningsnivå.

Uppfattningen att invandringen är ett hot följer tidigare mönster avseende attityder rörande invandrare och flyktingar i så måtto att utbildningsnivå är mest avgörande för att förklara attityden. Skillnaden mellan hög- och lågutbildade är härvidlag närmast dramatisk (34 enheter). Men det är också större skillnader mellan åldersgrupperna i frågan gällande hot mot svensk kultur och svenska värden i jämförelse med attityder till flyktigmottagning. Att skillnaderna mellan grupper ökar när frågan får mer av värdekaraktär tyder på att referensramarna skiljer sig åt mer i Sverige än bedömningen av konkreta politiska förslag kan ge intryck av.⁶

Figur 6 Svenska folkets inställning till invandring som hot och problem, 2011–2015 (procent)

Kommentar: Den redovisade andelen utgör de som svarat helt eller delvis riktigt. Svarsalternativen var *helt riktigt*, *delvis riktigt*, *delvis felaktigt* och *helt felaktigt*. Endast personer som besvarat frågan med något av svarsalternativen är medtagna, ingen uppfattning-svar är ej medräknade i procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 169 och 1 616.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011–2015.

Resultaten i figur 6 tyder på att andelen svenskar som tydligt uppfattar invandringen som ett hot och problem inte ökar. I takt med att invandringsfrågan har stigit på den politiska agendan anser dock en ökande andel att de känner många som tycker problemen med invandringen är den viktigaste samhällsfrågan. Människors perceptioner över frågans viktighet i bekantskapskretsen har ökat i och med att invandringsfrågan klättrat på agendan. År 2015 anser 67 procent att det är helt eller delvis riktigt. Ungefär lika stor andel (66 procent) är år 2015 skeptiska till att medierna berättar hela sanningen om problem som invandringen för med sig, men här ser vi bara små förändringar trots ökat medieutrymme för migrationsfrågorna.

Oavsett om det är en liten grupp som helt och hållet instämmer i att invandring till Sverige är ett problem tycks det vara det en övertygad minoritet. Bland sverigedemokraternas sympatisörer anser 88 procent att invandringen utgör ett hot mot svensk kultur och svenska värden (helt/delvis riktigt), bland socialdemokratiska sympatisörer har 22 procent samma uppfattning och bland moderata sympatisörer är motsvarande andel 34 procent.⁷

Av dem som anser det vara helt riktigt att svenska medier inte berättar sanningen om invandringens problem anser också 76 procent att flyktingmottagningen bör minska. Om vi vidgar gruppen och inkluderar de som också instämmer *delvis* i att svensk mediabild är falsk så anser 58 procent av dem att flyktinginvandringen bör minska. Andelen skall jämföras med befolkningsgenomsnittet på 40 procent.⁸ Värt att notera är också att bland dem som vill ta emot färre flyktingar (mycket/ganska bra förslag) anser 92 procent att medierna inte berättar hela sanningen, bland dem som istället tycker att det är dåligt att ta emot färre (mycket/ganska dåligt förslag) är motsvarande andel 35 procent. Egen uppfattning om medierna och egen uppfattning om flyktingmottagning har således ett starkt samband.

Attityder till religionsfrihet

Vid ett flertal tillfällen med början 1993 har attityden till invandrares religionsfrihet undersökts. År 2011 ändrades dock svarsalternativen så att två var instämmande helt eller delvis medan två var avvisande helt eller delvis.⁹ I undersökningen 2015 ser vi en ökning av den grupp som anser sig *helt* stödja påståendet om religionsfrihet för invandrare i Sverige. Genom att endast jämföra det svarsalternativ som är helt instämmande kan man minimera risken för felaktiga slutsatser som baseras på den metodologiska förändringen.¹⁰

Tabell 4 Svenska folkets inställning till invandrares rätt att fritt utöva sin religion i Sverige, 1993–2015 (procent)

	1993	1997	1999	2004	2007	2009	2011	2013	2015
Andel instämmer helt/helt riktigt	19	17	20	18	16	19	27	29	35

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: *"Invandrarna i Sverige skall fritt kunna utöva sin religion här"* och svarsalternativen var *instämmer helt, i stort sett, delvis samt inte alls* (1993–2009) samt *helt riktigt, delvis riktig, delvis felaktigt, helt felaktigt* (2011–2015). Den redovisade siffran utgör andelen som svarat instämmer helt alternativt helt riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 401 och 1 749.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993–2015.

En förklaring till det ökade stödet för invandrares religionsfrihet kan vara den livliga debatt som pågått under de senaste åren kring olika religiösa attribut och ceremonier inom judendom och islam. Vid tidigare undersökningar har det visat sig att synen på invandrares religionsfrihet är starkt partiskiljande (Demker 2010). I SOM-undersökningen 2015 är vänsterpartiets och miljöpartiets sympatisörer mest positiva till invandrares religionsfrihet medan sverigedemokratiernas sympatisörer är avsevärt mindre positiva än övriga partisympatisörer. Stödet för invandrares religionsfrihet har ökat mellan 2011 och 2015 i alla sympatisörsgrupper utom bland folkpartiets sympatisörer där stödet minskat (tabell 5).

Tabell 5 Partisympatisörernas inställning till invandrares rätt att fritt utöva sin religion i Sverige 2011 och 2015 (procent)

	2011	2015	Differens
Alla	63	67	+4
Vänsterpartiet	74	89	+15
Miljöpartiet	78	84	+6
Socialdemokraterna	60	74	+14
Centerpartiet	60	73	+13
Folkpartiet	84	73	-11
Kristdemokraterna	56	74	+18
Moderaterna	63	68	+5
Sverigedemokraterna	28	37	+9

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: *"Invandrarna i Sverige skall fritt kunna utöva sin religion här"* och svarsalternativen var *helt riktigt, delvis riktigt, delvis felaktigt, helt felaktigt*. Den redovisade siffran utgör andelen som svarat helt riktigt samt delvis riktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 317 och 1 335.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011 och 2015.

Religionsfrihet är en av de grundläggande mänskliga rättigheterna och undersökningen här syftar till att analysera stödet för en sådan rättighet även när den särskiljs från majoritetsbefolkningens religionstillhörighet. Svarmönstren bland partisympatisörerna avspeglar i stort de partimönster som återfinns i attityden till flyktingmottagning.

Engagemang och mobilisering

På samma sätt som i frågan om invandrades religionsfrihet har attityden och viljan att själv medverka i den anti-rasistiska rörelsen undersökts under perioden från 1993 fram till 2015. Även denna fråga har genomgått motsvarande förändring av svarsalternativ och samma försiktighet i tolkningen måste därför iaktas. I tabell 6 redovisas därför dels (överst) endast de helt instämmande alternativen, dels (underst) de båda instämmande alternativen sammanslagna.

Tabell 6 Svenska folkets inställning till att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet, 1993–2015 (procent)

	1993	1997	1999	2004	2007	2009	2011	2013	2015
Instämmer helt/helt riktigt	22	24	25	25	19	20	22	28	28
Instämmer helt/i stort sett samt helt riktigt/delvis riktigt	41	44	49	47	39	41	57	61	63

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet" och svarsalternativen var *instämmer helt*, *i stort sett*, *delvis samt inte alls* (1993-2009) samt *helt riktigt*, *delvis riktigt*, *delvis felaktigt*, *helt felaktigt* (2011-2015). Den övre raden utgör andelen som svarat instämmer helt (1993-2009) alternativt helt riktigt (2011-2015), den undre raden utgör den totala andelen som svarat instämmer helt samt instämmer i stort sett (1993-2009) alternativt helt riktigt samt delvis riktigt (2011-2015). Endast personer som besvarat frågan är medtagna, vet ej-svar är borträknade ur procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 122 och 1 425.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1993–2015.

Attityden till att själv medverka i den anti-rasistiska rörelsen har påverkats i ganska liten utsträckning under dryga 20 år som undersökningarna genomförts, andelen svenskar som kan tänka sig ett sådant engagemang pendlar mellan 20 och 28 procent. Sedan år 2011 har dock andelen instämmer i att påståendet var helt eller delvis riktigt lagt sig på en klart högre nivå än tidigare.¹¹

Tanken på ett anti-rasistiskt engagemang ligger dock närmare de flesta svenskar än ett engagemang i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige, endast fem procent känner att det vore helt riktigt för dem. En jämförelse av viljan avseende de två typerna av engagemang år 2015 finns i tabell 7.

Tabell 7 Svenska folkets inställning till att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet respektive en organisation som vill stoppa invandringen, 2015 (procent)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Summa	Antal svarande
Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet	28	35	10	26	99	1 197
Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige	5	10	8	76	99	1 381

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet" samt "Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige" och svarsalternativen helt riktigt, delvis riktig, delvis felaktigt, helt felaktigt. Endast personer som besvarat frågan är medtagna, ingen uppfattning-svar är borträknade ur procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Oavsett viljan att engagera sig i en organisation överhuvudtaget så ser vi alltså att benägenheten att engagera sig i anti-rasistisk verksamhet respektive invandringsstoppande verksamhet skiljer sig avsevärt åt.

Det finns ett samband mellan å ena sidan attityd till att ta emot flyktingar i Sverige och å andra sidan viljan att engagera sig i organisationer som främjar den egna attityden. Av de som tycker att är ett bra förslag att minska flyktingmottagandet (mycket eller ganska bra förslag) kan 40 procent tänka sig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige.¹² I hela befolkningen är motsvarande andel som kan tänka sig att gå med i en organisation som vill stoppa invandringen 15 procent. Av de som tycker det är ett dåligt förslag att minska flyktingmottagandet till Sverige kan 85 procent tänka sig att gå med i en organisation som arbetar mot främlingsfientlighet (helt eller delvis riktigt). Den andelen ska jämföras med 63 procent hos hela befolkningen. Vi kan således se ett tydligt samband mellan viljan och beredskapen till engagemang för eller emot invandring och attityd till flyktingmottagning.

Om man kan tänka sig ett engagemang i en organisation som vill stoppa invandringen till Sverige är partiskiljande. Av sverigedemokraternas sympatisörer kan 64 procent tänka sig ett sådant engagemang (helt eller delvis riktigt). Motsvarande andel för socialdemokraternas sympatisörer är 7 procent respektive 10 procent för moderaternas sympatisörer.¹³

Integration och mångkultur

År 2015 ställdes även frågor om inställningen till den svenska integrationspolitiken, vilket även har gjort vid fyra tidigare tillfällen år 1994, 1999, 2004 och 2011. En stor majoritet av svenskarna anser att invandrapolitiken ska ge stöd för invandrare att anpassa sig i relation till det som kallas majoritetssamhället. År 2015 ansåg 82 procent att invandrapolitiken bör hjälpa flyktingar och invandrare att anpassa sig till svensk kultur och tradition, en ståndpunkt som inte förändrats nämnvärt över tid. Vid samtliga mätpunkter har ungefär 80 procent ansett att integrationspolitikens fokus ska ligga på anpassning till svensk kultur och tradition, med ett undantag 1999 då 66 procent hade denna ståndpunkt (tabell 8).

Tabell 8 Svenska folkets inställning till anpassning och till bibehållandet av nationell kultur, 1994–2015 (procent)

	1994	1999	2004	2011	2015
Invandrapolitiken bör hjälpa flyktingar och invandrare att bevara sin nationella kultur och tradition	23	24	22	28	32
Invandrapolitiken bör hjälpa flyktingar och invandrare att anpassa sig till svensk kultur och tradition	80	66	80	81	82

Kommentar: Svarsalternativen var *mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt* samt *mycket dåligt förslag*. Den redovisade siffran är andelen som svarat mycket eller ganska bra förslag. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen. Antal svarande varierar mellan 1 474 och 1 682.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1994–2015.

Tanken att invandrapolitiken istället skulle stödja bevarandet av invandrades kultur och tradition har ett betydligt lägre stöd, men dock ökande över tid. Invandringspolitikens uppgift uppfattas främst vara hjälp till anpassning, men det finns samtidigt ett ökande stöd för bevarandet av de traditioner och den kultur som invandrare har med sig. År 2015 anser 32 procent att det är ett mycket eller ganska bra förslag att invandrapolitiken bör hjälpa flyktingar att bevara sin nationella kultur och tradition. En viss del av befolkningen verkar således anse att båda sakerna kan upprätthållas samtidigt.

Även i synen på integrationspolitikens uppgift finns partiskiljande mönster. De partisympatisörer som i högst grad stödjer att integrationspolitikens uppgift är att bevara invandrades nationella kultur och tradition är vänsterpartiets och miljöpartiets (61 respektive 62 procent). De som i absolut lägst grad stödjer det påståendet är sverigedemokraternas sympatisörer med nio procent. Bland övriga

partisympatisörer varierar stödet för en integrationspolitik som främjar bevarandet av egen kultur och tradition mellan 24 procent (moderata sympatisörer) och 41 procent (socialdemokratiska sympatisörer). I synen på integrationspolitikens roll för att underlätta anpassning till svensk kultur och tradition är som väntat variationen mellan sympatisörsgrupperna betydligt mindre. Lägst stöd återfinns bland vänsterpartiets sympatisörer (74 procent) och högst bland sverigedemokraternas sympatisörer (90 procent). Men det är alltså inte ifråga om behovet av anpassning till svensk kultur och tradition som partiernas sympatisörer skiljer sig åt, utan skillnaderna finns i uppfattningen om hur stor vikt politiken skall lägga vid att bevara den egna (hemlandets) kultur och tradition. Bland de partisympatisörer som i lägst grad stödjer en restriktiv flyktinginvandring uppfattas också integrationspolitikens uppgift i högre grad än bland övriga vara att stödja invandrades tillhörighet till sitt födelselands nationella identitet. En mindre restriktiv uppfattning om invandring går således hand i hand med stöd för en mer mångkulturell integrationspolitik.

Ökad polarisering på en ny politisk dimension

Sammantaget har alltså flyktingmotståndet fortsatt att minska enligt 2015 års SOM-undersökning. Vi ser inga tecken på en mer negativ attityd till flyktingmottagning och invandring i opinionen som helhet. På samma gång är frågor rörande immigration, integration och invandring absolut högst upp på medborgarnas agenda, samtidigt som partipolariseringen har ökat i dessa frågor. Migrationsfrågornas stora plats i svenskt politiskt liv är ett uttryck för en ny politisk skiljelinje som svenska partier inte är vana vid. Det svenska partisystemet har länge varit strukturerat kring den socioekonomiska skiljelinjen – alltså resursfördelningsfrågor. Frågor på den sociokulturella skiljelinjen – som t ex nationell kultur, religion och livsstil – har historiskt inte haft särskilt stort utrymme i den svenska politiska konfliktstrukturen. Migrationsfrågorna bär med sig hela denna i svensk politik nya politiska dimension och skapar utrymme för partipolitisk mobilisering på nya villkor. Med nya partier som mobiliserar utefter en ny skiljelinje och med en förändrad väljaragenda håller svensk politik, svenskt partisystem och svensk politisk debatt sedan omkring ett decennium på att förändras på ett genomgripande sätt.

Noter

- ¹ Respondenterna fick också ta ställning till förslaget ”Ta emot fler flyktingar i Sverige” jfr tabell 1. Motsvarande frågor kring flyktingmottagning som i SOM-undersökningarna har också ställts i de svenska valundersökningarna sedan 1988 och kan laddas ned från www.valforskning.pol.gu.se
- ² Under perioden 1993-2010 har andelen respondenter som både vuxit upp i Sverige och har svenskt medborgarskap i genomsnitt varit 89 procent, pendlat

mellan 91,7 procent (1995) och 87,5 procent (2010). Andelen utländska medborgare har i genomsnitt varit 3,5 procent och pendlat mellan 4,4 procent 1994 och 2,8 procent år 2007. Andelen utländska medborgare i befolkningen år 2015 var nästan 8 procent. I SOM-undersökningarna är respondenter med s k utländsk bakgrund underrepresenterade i förhållande till befolkningen som helhet. Befolkningssammansättningen under åren 1993-2015 har förändrats i mer eller mindre hög grad rörande alla de kategorier som används i SOM-undersökningarna, möjligen med undantag för kön.

- ³ Och 90 procent av enkäterna var inne före uppgörelsen om kampen mot terrorism den 11 december 2015 i Sverige.
- ⁴ Förklaringen är sannolikt generell: personer med mindre politiskt intresse svarar senare än de med större politiskt intresse, de med mindre politiskt intresse tenderar att vara mer restriktiva i flyktingfrågan än de med större politiskt intresse.
- ⁵ Hotbilder är avgörande för konstruktionen av främlingsfientlighet, se t ex Horgby (1996).
- ⁶ Jämförande studier av europeiska politiska system ger vid handen att det politiska agerandet hos ett lands moderata vänster (normalt socialdemokratin) påverkar möjligheterna till framgång för högerradikala partier. Om den moderata vänstern intar tydliga positioner på den kulturella dimensionen (kulturella värdefrågor) som är av starkt liberal/universell karaktär gynnas partier av högerradikal, populistisk eller invandringsfientlig karaktär (Bornschier 2012).
- ⁷ Övriga partier ej mätbart (för låga N-tal).
- ⁸ Bland sverigedemokraternas sympatisörer anser 97 procent att svenska medier inte berättar om problemen med invandring (helt eller delvis riktigt). Bland moderata och socialdemokratiska sympatisörer är motsvarande andelar 69 respektive 54 procent.
- ⁹ Under åren 1993 till 2009 användes fyra svarsalternativ där tre var olika grader av instämmande.
- ¹⁰ Genom att instämmanden kan ges genom tre svarsalternativ kan frekvensen instämmande *per svarsalternativ* vara lägre än om respondenten endast kan instämma genom två alternativ. Samma mängd svar kan alltså fördelas på fler alternativ än i den nya utformningen. Genom att jämföra endast det svar som i båda fallen är helt och hållet instämmande minimeras risken för felaktiga slutsatser.
- ¹¹ Här är ”ingen uppfattning”-svar ej medtagen i procentbasen. Det är dock värt att notera att en fjärdedel (26 procent) har valt ingen uppfattning på detta

påstående 2015. Ingen uppfattning-svar har ökat något över tid. 2013 var andelen 26 procent, 2011 24 procent, 2009 22 procent, 2007 22 procent, 2004 19 procent, 1999 18 procent, 1997 20 procent och 1993 21 procent.

¹² Här har det skett en markant ökning på senare tid, motsvarande andel 2011 var 26 procent.

¹³ Bland övriga partiers sympatisörer är andelen inte mätbar (för låga N-tal).

Referenser

- Bornschier, S. (2012). Why a right-wing populist party emerged in France but not in Germany: cleavages and actors in the formation of a new cultural divide. *European Political Science Review*, vol 4, no 1, 121-145.
- Campbell, D. T., & McCandless, B. R. (1951). Ethnocentrism, xenophobia and personality. *Human Relations* vol 4, no 2, s 185-192.
- Demker, M (2010) "Svenskar långsiktigt alltmer positiva till invandrare" i Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red.) *Nordiskt ljus: trettiosju kapitel om politik, medier och samhälle: SOM-undersökningen 2009*. Göteborg: SOM-institutet.
- Demker, M. (2014). *Sverige åt svenskarna: motstånd och mobilisering mot invandring och invandrare i Sverige*. Stockholm: Atlas Akademi.
- Horgby, B (1996) *Dom där. Främlingsfientligheten och arbetarkulturen i Norrköping 1890-1960*. Stockholm: Carlssons.
- Wells, Alan (1970). Towards a Non-Pathological View of Judgmental Attitudes: A Conceptual Analysis of Ethnocentrism, Xenophobia and Prejudice. *Race & Class*, 12, 219-228.

SVENSKA FOLKETS SYN PÅ BISTÅND I TIDER AV ORO

ANN-MARIE EKENGREN OCH HENRIK OSCARSSON

Sammanfattning

I en tid av säkerhetspolitisk oro och omfattande diskussioner om flyktingkrisen ökade andelen personer i Sverige som var negativt inställda till att minska det internationella biståndet till 52 procent hösten 2015. Gapet mellan andelen biståndspositiva och biståndsnegativa har därmed ökat sedan finanskrisen 2008-09. Även andelen svenskar som skänker pengar till en hjälporganisation minst en gång i månaden har ökat stadigt sedan år 1998, från 27 procent till 46 procent år 2015. I ett försök att undersöka generaliteten av internationell forskning om vad som förklarar skillnader mellan biståndspositiva och biståndsnegativa personer har vi funnit att ju högre utbildningsnivå, ju högre politiskt intresse, ju högre hushållsinkomst, ju mer positiv man är till omfördelning i samhället och ju högre förtroende man har för samhällsinstitutioner, desto mer positiv är man till bistånd också i Sverige. Det innebär att våra resultat i stora delar bekräftar de studier som gjorts i USA på området.

Under hösten 2015 fick historikern och underrättelseanalytikern Wilhelm Agrell uppmärksamhet när han argumenterade för att IS terrordåd i Europa, det komplicerade kriget i Syrien och krigshandlingar på många andra ställen i Mellanöstern borde betraktas som ett belägg för att tredje världskrig utbrutit. Historikern Henrik Höjer och freds- och konfliktforskaren Isak Svensson tillhörde dem som argumenterade emot: omfattningen på krigshandlingarna och antalet döda var alltför begränsat för att man skulle dra den slutsatsen (SvD 2015-09-17, Metro 2015-11-23). Oavsett hur situationen bör betecknas är dock alla överens om att världen befinner sig i ett allvarligt och förvärrat säkerhetspolitiskt läge.

Som ett resultat av det osäkra säkerhetspolitiska läget har flyktingsituationen i världen varit minst sagt ansträngd, med stora flyktingströmmar i närområdena (andra delar av Mellanöstern, samt vissa länder i Afrika). Även till Europa har stora skaror av människor sökt sig för att söka en fristad i en tid av krig och konflikter.

Under hösten, mitt under flyktingkrisen, uppmärksammades de ekonomiska behoven för att hjälpa människor som valt att stanna kvar under svåra omständigheter till exempel i Syrien, men också de människor som fanns i flyktingläger eller på vandring mot exempelvis Europa. I slutet av augusti och under september beskrev ett stort antal tidningsartiklar hur människor och företag i Sverige valde att skänka pengar, mat och kläder till flyktingar och till hjälporganisationer. Den 29 september anordnades till exempel en stor gala till stöd för flyktingar kallad

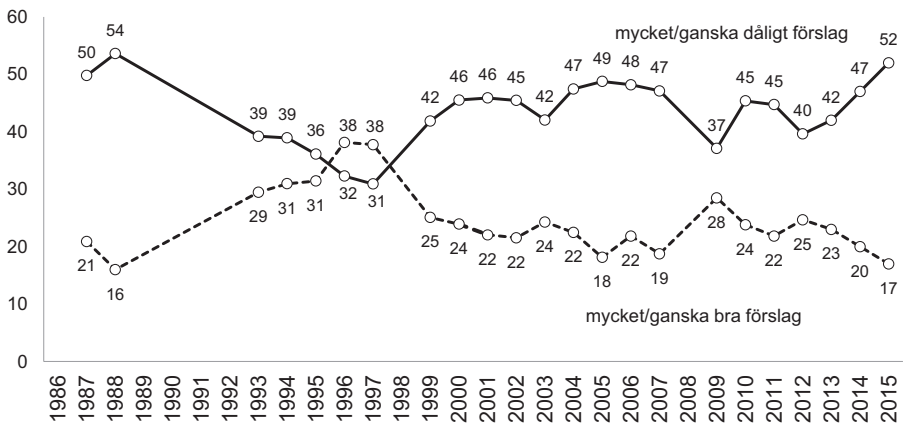
”Hela Sverige skramlar”. Flera hjälporganisationer kunde notera en kraftig ökning av givandet och att många människor önskade engagera sig som volontärer (Svt Nyheter 2015-08-31, G-P 2015-09-03, SvD 2015-09-05, Svt Nyheter 2015-12-04).

Det är alltså i en inte helt normal utrikespolitisk situation som vi undersöker svenska folkets syn på bistånd 2015, utan i ett sammanhang som innebär ett mycket stort fokus på det allvarliga läge som många människor befann sig i och där frågor om hjälp till människor på flykt och var gränserna går för vilka möjligheter som Sverige hade att hjälpa stod på både den mediala och politiska agendan. Syftet med kapitlet är att studera svenska folkets biståndsvilja, samt att undersöka giltigheten av några förklaringsfaktorer till varför vissa grupper är mer biståndsnegativa och andra är mer biståndspositiva.

I takt med att omfattningen på flyktingströmmarna ökade under hösten blev debatten mer fokuserad på restriktivitet och att Sverige var tvunget att minska antalet personer som sökte asyl. I det sammanhanget fanns ett visst ökat fokus på att Sverige om möjligt skulle hjälpa flyktingar ”på plats” och i deras grannländer, men naturligtvis också på gränser för hur mycket Sverige skulle kunna bidra. Sverige har sedan tidigt 1960-tal haft målsättningen att biståndet ska utgöra en procent av BNI, och i praktiken uppnåddes den målsättningen i mitten av 1970-talet. Under 1990-talets ekonomiska kris sänktes biståndet och 1999 var biståndet nere på 0,7 procent av BNI, vilket för övrigt är FN:s egen norm för sina medlemsländer. Sedan år 2000 har biståndet ökat igen, och rört sig kring en procent av BNI, ibland till och med lite mer. Samtidigt har de så kallade avräkningarna ökat, dvs. att man använt en ökande andel av biståndsbudgeten till annat än fattigdomsbekämpning i andra delar av världen. Bland annat har biståndsbudgeten använts till flyktingmottagning. Ungefär 10 procent av biståndsbudgeten användes för flyktingmottagning åren 2012-14, medan så mycket som 20 procent användes till flyktingmottagning 2015 (Ekengren och Götz 2013, Svt Nyheter 2015-09-22).

De svarande i SOM-undersökningarna har vid ett stort antal tillfällen under de senaste 30 åren fått ta ställning till förslaget att ”minska biståndet till utvecklingsländerna” (se figur 1). Resultaten visar att gruppen biståndspositiva – det vill säga andelen som tycker att det är ett ganska dåligt eller mycket dåligt förslag att minska biståndet till utvecklingsländerna – har stigit till 52 procent 2015. Andelen som tycker att det är ett ganska bra förslag eller mycket bra förslag att minska biståndet till utvecklingsländerna har samtidigt minskat till 17 procent. Å ena sidan kan 2015 års SOM-undersökning visserligen sägas ha genomförts under en period av opinionshösten – 80 procent av de svarande sände in sina enkäter före den 1 november – då svenskarna hade en något mer givmild inställning i frågor om bistånd. Men å andra sidan är den tydliga uppgången del av en längre trend mot ökat stöd för svenskt bistånd som pågått sedan 2012. Andelen biståndspositiva har alltså ökat under senare år. Gapet mellan andelen biståndspositiva och biståndsnegativa ökar. Andelen personer som svarar att de varken tycker att det är ett bra eller dåligt förslag att minska biståndet är 31 procent.

Figur 1 Andelen positiva och negativa till förslaget att minska biståndet till utvecklingsländerna 1987-2015 (procent)

Kommentar: Resultaten visar andelen som ställer sig positiva (mycket bra+ganska bra förslag) till förslaget att "minska biståndet till utvecklingsländerna" (andelen biståndspositiva) och andelen som ställer sig negativa (mycket dåligt+ganska dåligt förslag) till förslaget att "minska biståndet till utvecklingsländerna" (andelen biståndsnegativa). Under perioden 1987-2007 användes "minska u-hjälpen" som frågeformulering i SOM-undersökningarna. Eftersom båda formuleringarna användes i 2007 års SOM-undersökningar kunde vi dra slutsatsen att skiftet av formulering haft mycket liten betydelse för skattningar av biståndsopinionen i Sverige (för fler analyser av svensk biståndsopinion, se t.ex. Ekengren & Oscarsson 1999; Abrahamsson & Ekengren 2010; Ekengren & Oscarsson 2013).

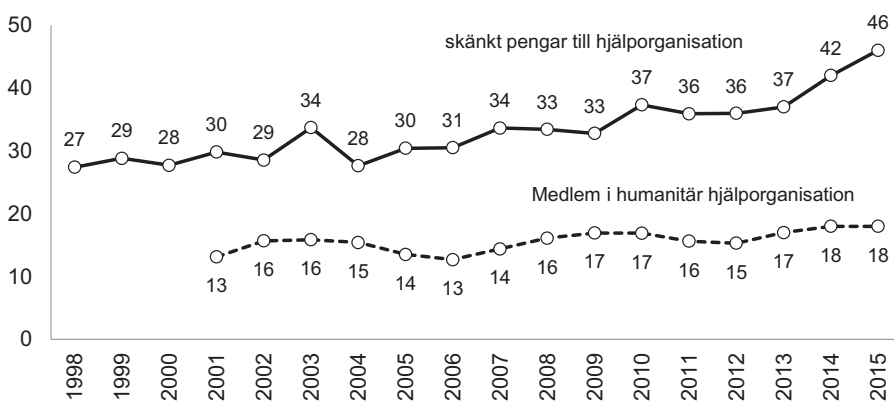
Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986-2015.

I SOM-sammanhang har biståndsopinionen studerats sedan 1987 (se t.ex. Abrahamsson & Ekengren 2010, Ekengren & Oscarsson 2013). Andelen biståndspositiva började på en hög nivå och år 1988 liknade biståndsopinionen i mångt och mycket den som råder idag. Under 1990-talets ekonomiska kris sjönk andelen biståndspositiva kraftigt och under några år var andelen personer som ville minska biståndet större än de som ville bibehålla eller öka det.

Men efter 1997 blev biståndsviljan starkare igen. Under 2000-talet fanns ett stabilt flertal som uttryckte motstånd mot att minska biståndet. I samband med den globala finanskrisen under åren 2008-2009 sjönk biståndsviljan på nytt och opinionsläget kom att likna det som vi såg under den ekonomiska krisen under 1990-talet. De hastigt försämrade ekonomiska utsikterna ledde till att stödet för svenskt bistånd minskade dramatiskt mellan 2007 och 2009, från 47 till 37 procent. Sedan den globala finanskrisen har biståndsviljan långsamt återhämtat sig även om det blev en ny minskning 2011, men därefter har trenden varit att biståndsviljan ökat igen. Att biståndsviljan ökar hösten 2015 är i linje med den trend som har rått de senaste fyra åren.

Frågan är om det bara är biståndsviljan som ökat, eller om det ökande givandet som hjälporganisationerna vittnar om också avspeglar sig i hur ofta människor säger sig skänka pengar. Sätter en mer givmild attityd också präge på människors faktiska handlande? Är det fler som skänker pengar eller blir medlemmar i humanitära hjälporganisationer? I figur 2 redovisas förändringen över tid för andelen svenskar som på månatlig basis eller oftare skänkt pengar eller stött någon hjälporganisation och andelen som uppger att de är medlemmar i en hjälporganisation.

Figur 2 Andelen som skänkt pengar eller på annat sätt stött någon hjälporganisation minst en gång i månaden 1998-2015, samt andelen svenskar som är medlem i en hjälporganisation (procent)

Kommentar: Frågan om att skänka pengar till hjälporganisation ställs i ett frågebatteri om olika vanor. Huvudfrågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?" - "Skänkt pengar till hjälporganisation". Sex svarsalternativ används: "Ingen gång", "Någon gång under de senaste 12 månaderna", "Någon gång i halvåret", "Någon gång i kvartalet", "Någon gång i månaden", "Någon gång i veckan", "Flera gånger i veckan". Andelen som redovisas i figuren är de som svarat att de skänker pengar någon gång i månaden eller oftare. Frågan om medlemskap i hjälporganisation lyder: "Är du medlem i någon typ av förening/organisation?" - "Humanitär hjälporganisation". Svarsalternativen är "Nej", "Ja" och "Ja, och jag har någon typ av uppdrag". Andelen som redovisas i figuren är de som svarat något av Ja-alternativen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1998-2015.

Andelen svenskar som skänker pengar till en hjälporganisation minst en gång i månaden har ökat stadigt sedan 1998, från 27 procent till 46 procent 2015. Ökningen har sin motsvarighet också i givarstatistiken för hjälporganisationer (www.insamlingskontroll.se). Det här kan naturligtvis avspegla dels att människor faktiskt känner ett behov av att i större utsträckning bidra till utsatta grupper, dels att organisationerna själva arbetar allt mer aktivt för att knyta upp personer till ett regelbundet, månatligt givande. Trenden visar tydligt att andelen som skänker pengar minst en gång i månaden ökar, och också att vi sett en extra kraftig ökning

de senaste 2 åren. År 2013 gav 37 procent pengar till en hjälporganisation minst en gång i månaden och bara två år senare är den siffran alltså 46 procent.

Att skänka pengar regelbundet är ett sätt att hjälpa hjälporganisationernas arbete för behövande. En annan är att också bli medlem och på så sätt kunna användas i olika påtryckningsarbeten. Även andelen medlemmar ökar, men mycket långsamt och man kan här snarast tala om hög stabilitet. Andelen personer som är medlemmar i humanitära hjälporganisationer har ökat svagt från 13 procent 2011 till 18 procent 2015.

Fyra förklaringar till variationen i människors biståndsvilja

Tidigare studier om biståndopinionen (*foreign aid opinion*) har visat att om man jämför biståndsviljan i olika länder ligger den svenska biståndsviljan i topp, tillsammans med andra länder som Danmark, Finland, Nederländerna, Italien, Luxemburg och Grekland. Biståndsviljan i USA brukar hamna i botten i sådana länderkomparativa jämförelser (Diven & Constantelos 2009:119). Vi vet också att även om biståndsviljan har varit hög i många europeiska länder varierar också det faktiska biståndsgivandet mycket mellan länder. De nordiska länderna och Nederländerna tillhör de länder som gett mest statligt bistånd sett till andel av BNI (bruttonationalinkomst).

Eftersom detta inte är en länderkomparativ studie är det dock inte variationer mellan olika länder som vi är ute efter att förklara. Däremot skulle vi vilja förklara den variation som finns mellan olika grupper i Sverige.

Att biståndsviljan ökar 2015 i förhållande till tidigare år, liksom viljan att vara en månatlig givare eller att bli medlem i humanitära organisationer, står klart. Men samtidigt är det vi hittills har redovisat ett genomsnitt i befolkningen i stort och när vi tittar närmare på fördelningen i olika grupper ser vi stora variationer. Tidigare forskning, företrädesvis amerikanska studier, har kunnat belägga ett antal samband mellan bakgrundsfaktorer som inställning till omfördelning, ekonomiskt välstånd, kunskap och samhällsförtroende och biståndsvilja. Vi vill här pröva hur väl dessa förklaringar håller streck i en svensk kontext.

Det är svårt att på förhand ha några tydliga förväntningar på resultaten. Ett sätt att tänka är att om det visar sig att de förklaringar på individnivå som vanligtvis finner stöd i USA även får stöd i fallet Sverige, borde vi i så fall bli ännu mer säkra på att förklaringarna äger mer generell giltighet. På forskarspråk brukar den typen av forskningsdesign gå under namnet *mest olika design*, eller *Most Different Systems Design* (Esaiasson et al. 2011). Sverige och USA är så pass olika varandra med avseende på allmänna nivåer av bland annat tillit, kunskaper och omfördelning för välfärd att det är intressant att jämföra länderna med avseende på om samma förklaringar till biståndsuppinon är giltiga. Sverige brukar beskrivas som ett land där tilliten till samhällsinstitutioner är hög (jfr Bo Rothsteins och Sören Holmbergs kapitel i denna volym), medan USA är ett land med låg tillit. Sverige

brukar beskrivas som ett land med många välinformerade medborgare, medan motsatsen har framförts om USA. Slutligen, Sverige är ett land som ägnat sig åt betydande ekonomisk omfördelning mellan olika samhällsgrupper, medan USA inte har gjort det.

En första analys avser att pröva om det är så att personer med större kunskap om hur bistånd fungerar och vilka mottagare som finns för biståndet också är mer positivt inställda till bistånd. Tidigare studier visar att européer generellt sett har ganska bra uppfattning om aktuella biståndsnivåer i sina länder, vilket också gäller svenskar (Diven & Constantelos 2009:122), medan amerikaner tidvis har beskrivits som okunniga, vilket fler studier över tid har tillbakavisat (Milner & Tingley 2013: 390). I likhet med tidigare studier har vi valt att låta hög utbildningsnivå och högt politiskt intresse fungera som indikatorer på om man sannolikt är mer benägen att kunna mer om bistånd. Den amerikanska forskningen har visat (se t ex Gilens 2001) att det finns ett samband mellan kunskap och inställning till bistånd, som beror på att okunniga medborgare kraftigt överskattar storleken på det internationella biståndet och därför ställer sig mindre positiva till bistånd. Frågan är om liknande kunskapseffekter på biståndsviljan finns även i Sverige? Är det så att högre kunskap om bistånd också leder till en mer positiv inställning till bistånd?

En andra analys avser att pröva om det är så att personer som är ekonomiskt nöjda med sin och landets situation är mer positivt inställda till bistånd (Diven & Constantelos 2009:124, Paxton & Knack 2008:3). Vi har i tidigare studier i Sverige också kunnat visa att det finns ett samband på aggregerad nivå; i tider av ekonomisk framgång tenderar biståndsviljan att vara högre (Ekengren & Oscarsson 1999; Abrahamsson & Ekengren 2010; Ekengren & Oscarsson 2013). Det sambandet har dock bara visat sig på individnivå under särskilda omständigheter. Är det så att individer som uppfattar en positiv ekonomisk utveckling också är mer positivt inställda till bistånd?

En tredje analys avser att pröva om det är så att personer som är benägna att tycka att det är positivt att omfördela resurser i samhället är mer positiva till bistånd (Diven & Constantelos 2009: 125). Tanken är att individer hyser vissa kärnvärden där ett sådant är huruvida man tycker att samhället ska bistå svaga individer eller om man tycker att enskilda individer i första hand måste ta eget ansvar. Frågan är alltså om personer som tycker att samhället bör ägna sig åt omfördelning och utjämning av samhälleliga resurser också är mest positiva till bistånd, även om det alltså handlar om bistånd till människor i andra länder.

En fjärde analys avser att pröva om personer som har ett större förtroende för samhällets institutioner också är mer positiva till bistånd (Paxton & Knack 2008: 5). Givet rapporter om problem med bistånd som inte når fram eller korruption i mottagarländer är det inte omöjligt att individer som tror att det egna samhällets institutioner förmår hantera sådan information på ett bra sätt också är mer positiva till bistånd. Eftersom det är skattepengar som finansierar biståndet, blir det alltså viktigt att det finns ett förtroende för myndigheter i Sverige, särskilt så

klart sådana institutioner som på något sätt är delaktiga i biståndsarbete. Frågan är alltså om det är så att individer med högt förtroende för samhällets institutioner också är mer positiva till bistånd?

I tabell 1 har vi samlat resultat från bivariata analyser som är tänkta att pröva de fyra förklaringarna en i taget. Data är hämtade från flera olika sentida SOM-undersökningar och vi har försökt använda flera olika operationaliseringar av kunskap, ekonomi, omfördelningsattityder och samhällsförtroende.

Resultaten i tabell 1 visar att resultaten från den internationella forskningen i mångt och mycket bekräftas också i en svensk kontext. Vi har använt SOM-undersökningar mellan 2011 och 2015 för att pröva våra hypoteser. Om vi börjar med hypotesen att kunniga personer sannolikt är mer positivt inställda till bistånd så finner vi att personer som har högre utbildning och högre politiskt intresse är mer biståndspositiva än personer med lägre utbildning eller lågt politiskt intresse (tau +.23, +.17).

I enlighet med den andra hypotesen kunde vi förvänta oss att personer som har en god egen ekonomi och som bedömer samhällsekonomin som god också är mer biståndspositiva. Vi får stöd för att personer med en egen god ekonomi också är något mer biståndspositiva (tau +.09), men vi får inget stöd för tanken att personer som bedömer samhällsekonomin som god också är mer biståndspositiva (tau -.03). Resultaten från det svenska fallet bekräftar alltså inte fullt ut de mönster som man funnit i internationell forskning.

Enligt den tredje hypotesen förväntade vi oss att personer som är positivt inställda till att omfördela ekonomiska resurser i samhället också är mer biståndspositiva. Personer som vill minska inkomstskillnaderna i samhället (tau +.06), personer som inte vill minska den offentliga sektorn (tau -.20) och personer som intar en vänsterposition på vänster-högerskalan (tau -.15) är något mer biståndspositiva än personer som inte vill omfördela.

Till sist har vi den fjärde hypotesen som förutspådde att personer som har lägre förtroende för samhällsinstitutioner också blir mer skeptiska till bistånd, sannolikt som ett resultat av att de därmed inte har förtroende för att biståndet kan administreras på ett lämpligt sätt. Dels har vi skapat ett förtroendeindex med alla 21 institutioner som undersöks i SOM (jfr Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel i denna volym), dels har vi undersökt de fyra institutioner som är särskilt förknippade med att också hantera biståndsförfrågningar på något sätt, nämligen regering, riksdag, EU-kommissionen, EU-parlamentet och FN. Resultaten visar att personer med högt förtroende för samhällets institutioner (tau +.13) är mer biståndspositiva. Samma samband återfinns även för personer med högt förtroende för de mer biståndsnära institutionerna riksdag, regering, EU-institutionerna samt FN (tau +.11).

Tabell 1 Samband mellan graden av biståndsvilja och fyra olika förklaringsfaktorer (kunskapsnivåer, ekonomi, attityder till omfördelning och samhällsförtroende), SOM-undersökningar 2011-2015 (tau)

	bivariat samband	tau	r	n
Kunskaper om bistånd				
Utbildningsnivå (4 kategorier)	JA	+ .23	+ .26	9 007
Politiskt intresse (4 kategorier)	JA	+ .17	+ .19	9 093
Ekonomisk välfärd				
Hushållsinkomst (5 kategorier)	JA	+ .09	+ .14	8 734
Retrospektiva ekonomiska bedömningar (3 kategorier)	NEJ	- .03	- .03	1 355
Attityder till omfördelning				
"Minska inkomstskillnaderna i samhället"	JA	+ .06	+ .06	1 446
"Minska den offentliga sektorn"	JA	- .20	- .24	5 772
Vänster-högeridentifikation	JA	- .15	- .19	9 053
Samhällsförtroende				
Förtroendeindex 21 institutioner (Cronbacks alpha=.91)	JA	+ .13	+ .17	9 151
Förtroende för regering, riksdag, EU-kommissionen, EU-parlamentet och FN	JA	+ .11	+ .14	9 083

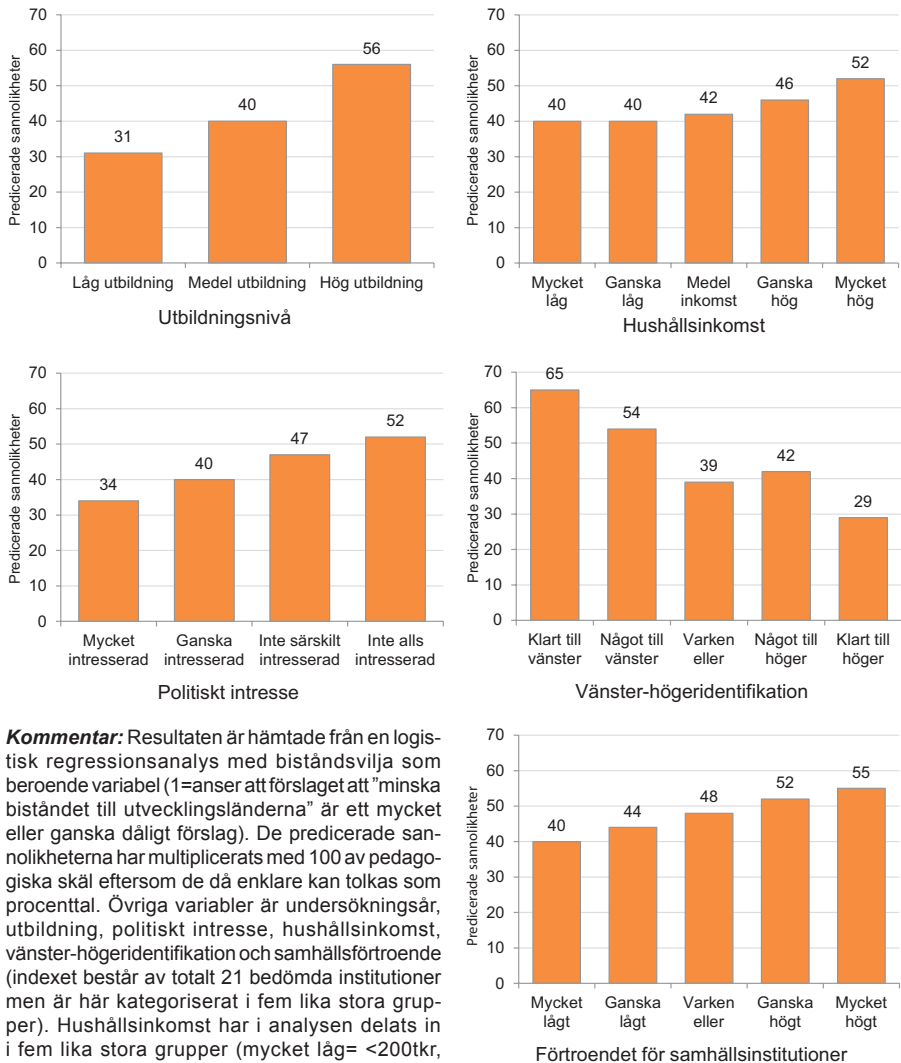
Kommentar: Antalet svarande som analyserna bygger på varierar eftersom frågan om biståndsvilja inte förekommit tillsammans med andra frågor i alla editioner av de nationella SOM-undersökningarna under åren 2011-2015. I tabellen redovisas två olika korrelationsmått, tau-b och pearson's r. Tau-måttet är ett sambandsmått för variabler på ordinalskalenivå medan det mer bekanta Pearson's r används för att beskriva korrelationen mellan variabler på intervallskalenivå. Båda måtten beskriver riktning och styrka i korrelationen och går mellan -1 och +1. Som synes har valet av korrelationsmått inte någon betydelse för huvudresultaten i kapitlet.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011-2015.

Våra svenska data bekräftar alltså i mångt och mycket de resultat som internationella studier har funnit. Det enda undantaget handlade om bedömningar av samhällsekonomin, där det inte fanns några samband i den svenska kontexten. Sammanfattningsvis visar alltså våra resultat att ju högre utbildningsnivå, ju högre politiskt intresse, ju högre hushållsinkomst, ju mer positiv man är till omfördelning i samhället och ju högre förtroende man har för samhällsinstitutioner, desto mer positiv är man till bistånd.

För att undersöka om de fyra hypoteserna visar tydliga samband med biståndsvilja även i en flervariabelanalys har vi också genomfört en serie regressionsanalyser för att skatta effekterna av utbildning, ekonomi, attityder till omfördelning och samhällsförtroende under kontroll för varandra. I figur 3 redovisas predicerade sannolikheter att tillhöra kategorin biståndsvänliga för olika grupper. Beräkningarna av den förväntade biståndsviljan i olika grupper sker under antagandet att alla andra variabler i modellen hålls vid sitt medelvärde (se figur 3).

Figur 3 Biståndsviljan bland personer med olika utbildning, intresse, hushållsinkomst, vänster-högeridentifikation och samhällsförtroende (predicerad sannolikhet att tillhöra kategorin biståndsvänliga), 2011-2015

Kommentar: Resultaten är hämtade från en logistisk regressionsanalys med biståndsvilja som beroende variabel (1=anser att förslaget att "minska biståndet till utvecklingsländerna" är ett mycket eller ganska dåligt förslag). De predicerade sannolikheterna har multiplicerats med 100 av pedagogiska skäl eftersom de då enklare kan tolkas som procenttal. Övriga variabler är undersökningsår, utbildning, politiskt intresse, hushållsinkomst, vänster-högeridentifikation och samhällsförtroende (indexet består av totalt 21 bedömda institutioner men är här kategoriserat i fem lika stora grupper). Hushållsinkomst har i analysen delats in i fem lika stora grupper (mycket låg= <200tkr, ganska låg=201-300 tkr, medelinkomst=301-500 tkr, ganska hög=510-700 tkr, mycket hög=>701 tkr). Alla kategorier har använts som dummyvariabler i analysen, vilket möjliggör för oss att upptäcka även icke-linjära samband. Antal svarande är totalt 8 228 personer.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2011-2015.

Flervariabelanalyserna ger stöd för tre av våra fyra hypoteser. Bakåtblickande ekonomiperceptioner som gäller landets ekonomi visar sig inte ha någon betydelse alls för svenskars inställning till bistånd. I det svenska fallet fungerar hushållsinkomst som en bättre indikator på ekonomiskt välstånd i våra modeller. Det halvstarka sambandet mellan hushållsinkomst och biståndsvilja överlever intakt i en flervariabelanalys: framför allt är det personer i hushåll med de allra högsta inkomsterna som tillhör de mer biståndsvänliga.

Även under kontroll för varandra gäller alla de övriga samband vi funnit tidigare. Allt annat lika har utbildning, politiskt intresse, inkomster och samhällsförtroende en positiv påverkan på människors benägenhet att ställa sig positiva till bistånd till utvecklingsländer. Som ett resultat av det stora datamaterial vi använt oss av är även små skillnader mellan de kategorier som presenteras i figur 3 statistiskt signifikanta. Ett samband som blir tydligare i en flervariabelanalys gäller den generella inställningen till omfördelning, här operationaliserat som vänster-högeridentifikation. Den enligt modellen förväntade andelen biståndsvänliga är klart högre bland personer som identifierar sig klart till vänster i politiken (65 procent) än bland personer som identifierar sig klart till höger (29 procent).

Biståndsvänner är utbildade, stadgade och förtroendefulla

Hösten 2015 var svensk biståndsvilja på topp, sett vid en jämförelse tillbaka till 1987 enligt SOM-undersökningen. I en tid av säkerhetspolitisk oro och omfattande diskussioner om flyktingkrisen ökade andelen personer i Sverige som var negativt inställda till att minska biståndet.

Internationell forskning om biståndsvilja har i första hand utvecklats genom amerikanska studier och på basis av urvalsstudier av amerikanska medborgare. Med tanke på att Sverige och USA är så olika varandra i många avseenden har vi velat undersöka om samma hypoteser som fungerar för att förklara amerikansk biståndsvilja fungerar för att förklara skillnader mellan biståndspositiva och biståndsnegativa personer också i Sverige.

Resultaten visar att tre av fyra hypoteser fick stöd också i Sverige, medan den fjärde hypotesen bara fick begränsat stöd. Personer som är välutbildade och politiskt intresserade är sannolikt mer kunniga om bistånd och då också mer positivt inställda till detsamma. Personer som är positivt inställda till omfördelning av gemensamma resurser på nationell nivå är också mer positivt inställda till bistånd. Personer som har högt förtroende för samhällsinstitutioner litar på att biståndet administreras på ett bra sätt och är därför mer biståndspositiva än personer som har låg tillit till våra samhällsinstitutioner. Personer som har en god hushållsekonomi är också mer positiva till bistånd, men däremot fick vi inget stöd för tankegången att personer som gör en mer positiv bedömning av samhällsekonomin också är mer positiva till bistånd.

Slutsatsen av våra studier är alltså att vi har kunnat ge den internationella forskningen stöd i stora delar och vi har därigenom utökat dess generalitet. De faktorer som vi studerat i det här kapitlet kan därmed sägas ingå i en grundmodell för att förklara biståndsvilja också i Sverige och utgör därmed en god grund för fortsatt forskning på området. Vi ser goda möjligheter att föra in ytterligare förklaringsfaktorer som t.ex. religiösa värderingar, kön, ålder och partisympati till denna grundmodell.

Referenser

- Abrahamsson, Hans & Ann-Marie Ekengren (2010). Försvagad biståndsvilja. I *Nordiskt ljus*. Sören Holmberg & Lennart Weibull. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Abrahamsson, Hans & Ann-Marie Ekengren (2010). Försvagad biståndsvilja. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull, Red. (2010). *Nordiskt ljus*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Diven, Polly & Jon Constantelos (2009). Explaining generosity: a comparison of US and European public opinion on foreign aid. *Journal of Transatlantic Studies*, 7:2, 118-132.
- Ekengren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (1999). Solidaritet med omvärlden? Biståndsviljan i Sverige 1956-1998. Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Ekengren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (2013). Svensk biståndsupinion 1987-2012. I Weibull, Lennart, Annika Bergström & Henrik Oscarsson, Red. (2013). *Vägsäl*. Göteborgs universitet, SOM-institutet.
- Ekengren, Ann-Marie & Henrik Oscarsson (2013). Svensk biståndsupinion 1987-2012. I Weibull, Lennart, Henrik Oscarsson och Annika Bergström (red). *Vägsäl*, SOM-rapport 59. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Ekengren, Ann-Marie och Norbert Götz (2013). "The One Per Cent Country: Sweden's Internalization of the Aid Norm" i Olesen, Thorsten B, Pharo, Helge och Paaskesen, Christian (red.) *Saints and Sinners. Official Development Aid and its Dynamics in a Historical and Comparative Perspective*. Oslo: Akademika.
- Esaiasson, Peter, Mikael Gilljam, Henrik Oscarsson & Lena Wängnerud (2011). Metodpraktikan. Om konsten att studera människa, politik och samhälle. 4:e upplagan. Stockholm, Norstedts Juridik.
- Gilens, Martin (2001). "Political ignorance and collective policy preference in the US." *American Political Science Review* 95(2): 379-396.
- Milner, Helen, V & Dustin Tingley (2013). Public Opinion and Foreign Aid: A Review Essay. *International Interactions*, 39:3, 389-401.
- Paxton, Pamela & Stephen Knack (2008). Individual and Country-Level Factors Affecting Support for Foreign Aid. The Policy Research Working Paper 4741.

IDENTIFIKATION MED EUROPA OCH INSTÄLLNING TILL EU

LINDA BERG OCH KLARA BOVÉ

Sammanfattning

Hur står det till med sammanhållningen i Europa? Vem känner sig som en europé och hur hänger svenskarnas identifikation med Europa samman med deras attityder till EU? Kapitlet visar att svenskarnas identifikation med Europa är fortsatt klart svagare än identifikation med Sverige och lägre geografiska nivåer. De som identifierar sig med Europa är främst kvinnor, högutbildade, med hög inkomst och som själva eller vars föräldrar har växt upp i ett annat EU-land. I kapitlets andra del sätts attityder till EU i fokus och två klassiska förklaringskategorier testas: egennytta och identitet. Bägge visar sig spela roll. Yngre, de med högre utbildning och inkomst och de som står mer till höger politiskt är något mer positiva till EU, men även under kontroll för dessa faktorer kvarstår sambandet att personer som identifierar sig med Europa också är mer positivt inställda till EU.

År 2015 var fyllt av utmaningar för Europa som helhet och för Europeiska unionen (EU). Bristande förmåga att hantera flyktingsituationen, reformer av EMU och ett eventuellt utträde ur EU för Storbritannien (BREXIT) är några exempel på omdebatterade frågor. När det Europeiska rådets president Donald Tusk öppnade sitt anförande inför Europaparlamentet i januari 2016 sammanfattade han det gångna året med att lyfta fram dessa kriser och utmaningar, men poängterade också att han ansåg att unionens styrka ligger i vår sammanhållning.

I ljuset av en allt mer fördjupad europeisk integration har frågan om i vilken utsträckning medborgare känner sig som européer kommit att väcka intresse hos forskare. Europa och EU är inte samma sak, däremot kan det på individnivå finnas ett samband mellan att identifiera sig med Europa och attityd till EU. En våg av ökat forskningsintresse för dessa frågor kom under första halvan av 2000-talet, i samband med utarbetandet av förslaget till en konstitution för EU (som senare blev nedröstat) och den fördjupade integration som inleddes under denna period (Cederman 2001; Díez Medrano & Gutiérrez 2001; McManus-Czubinska et al. 2003; Risse 2004; Bruter 2005). Ett exempel var att euron infördes som valuta i flera EU-länder. Ett flertal studier visade att inte minst avsaknad av en europeisk identifikation hade en stark förklaringskraft till negativa attityder till euron. Så var även fallet i Sverige, där vi hade en folkomröstning 2003 som resulterade i ett nej till att införa euron som valuta, och där människor som inte kände sig som

européer var mest negativa (Berg 2004). Likaså väckte den stora Östutvidgningen 2004 nya frågor om vad det innebar att vara europé i ett nytt Europa.

På senare tid har intresset för europeisk identitet ökat på nytt, framförallt i ljuset av den ekonomiska krisen och eurokrisen i Europa (Checkel & Katzenstein 2009; Berg 2011; Friedman & Thiel 2012; Pawar 2014), och olika exempel på bristande förmåga till samsyn och agerande i flyktingfrågan. Till detta kommer ett ökat fokus på mer negativa attityder till EU-projektet som sådant. Den bristande förmågan till ett kraftfullt politiskt agerande blir extra problematisk för EU:s legitimitet när olika nationalistiska och högerpopulistiska krafter samtidigt utmanar EU-medlemskapets nytta, inte sällan med hänvisning till nationell identitet och särart (Polyakova 2015).

I det här kapitlet kommer vi att undersöka två aspekter av dessa frågor. Det handlar för det första om identifikation (känsla av samhörighet) med Europa och vilka samhällsgrupper som framförallt hyser sådana känslor. För det andra kommer vi att titta närmare på attityder till EU och vilken roll europeisk identifikation spelar för attityder till EU.

Identifikation med olika samhällsnivåer

När vi använder uttryck som europeisk identitet är det viktigt att vara medveten om att identitet är ett mycket brett begrepp som kan omfatta många olika saker (Brubaker & Cooper 2000). I det här kapitlet kommer vi enbart att fokusera på individers egna uppfattningar, och vi använder en fråga om hur stark samhörighet de svarande anger att de känner med olika samhällsnivåer.¹ Tabell 1 redovisar i vilken utsträckning de svarande identifierar sig med den ort/kommun där de bor, den region/det län där de bor, Sverige samt Europa.

Tabell 1 Identifikation med olika samhällsnivåer

	Den ort/kommun där du bor	Den region/län där du bor	Sverige	Europa
Ingen samhörighet	4	4	2	8
Inte särskilt stor samhörighet	23	29	13	35
Ganska stor samhörighet	53	52	47	44
Mycket stor samhörighet	20	15	38	13
Totalt %	100	100	100	100
Antal svarande	1 502	1 489	1 499	1 465
Medelvärde (1-4)	2,9	2,8	3,2	2,6

Kommentar: Frågans exakta lydelse är: "Hur stor samhörighet känner du med.". Svarsalternativen framgår av tabellen. Procentbasen utgörs av dem som besvarat respektive delfråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Som framgår av tabell 1 finns det ganska stora skillnader mellan hur stark identifikation (eller samhörighet) som svenskar känner med olika samhällsnivåer. Starkast är samhörigheten med Sverige, följt av lokala och regionala samhällsnivåer. Att det ser ut på det viset kan teoretiskt förklaras med hjälp av två olika principer: distans- respektive närhetsprincipen (Lawler 1992). *Distansprincipen* innebär att människor förväntas känna starkast samhörighet med den eller de samhällsnivåer som har tillräckligt med makt och resurser för att säkra människors välfärd. Det kan beskrivas som ett ömsesidigt utbyte mellan individen och staten som både förbättrar måendet för individen och statens funktion. *Närhetsprincipen* innebär däremot att människors identifikation förväntas vara starkast med den nivå som är dem närmast, dvs den mest lokala nivån eftersom kännedom och mellanmänniskliga relationer gynnas av närhet. Effekten antas sedan gradvis minska med avstånd (Lawler 1992).

Utifrån båda dessa principer kan det därmed förväntas att identifikationen med Europa ska vara svagast (störst avstånd, inget tydligt ansvar för människors välfärd och vardagsliv), vilket också är vad vi ser i tabell 1. Endast en tredjedel så många uppger att de känner mycket hög samhörighet med Europa jämfört med Sverige. Det är också noterbart att alla nivåer utom den europeiska har en tydlig koppling till en politisk styrvå, dvs en kommun, ett landsting (region) och den svenska staten. Identifikation med Europa är på det sättet mer vagt, eftersom föreställningen om vad Europa är kan skilja sig åt mellan olika människor. Europa är inte samma sak som EU, samtidigt som vissa personer kan ha en tydlig association mellan EU och Europa (Berg 2007). Det här är en skillnad som vi kommer att återkomma till längre fram i kapitlet.

Vem känner sig som europé?

Känslan av identifikation med Europa är överlag svagare än identifikation med de övriga nivåerna, och uppvisar också en mycket större spridning i uppfattning mellan människor. Vilka är det då som känner sig som européer? Från tidigare forskning vet vi att faktorer som att ha bott eller vuxit upp i ett annat europeiskt land kan ha betydelse för känslan av att identifiera sig med Europa, liksom att ha föräldrar som kommer från ett annat europeiskt land (Bruter 2005). Det är faktorer som knyter an till teoretiska förklaringar som handlar om personlig erfarenhet och socialisation. Andra faktorer som har visat sig ha betydelse är att ha en starkare socio-ekonomisk status och att vara mer integrerad i samhället, något som till exempel kan handla om skillnader i utbildningsnivå och inkomst.

I tabell 2 tittar vi närmare på identifikation med Europa (mätt som upplevd känsla av samhörighet) hos olika grupper. I svarsfördelningen kan vi se vissa mönster av skillnader mellan olika åldersgrupper och personer med olika utbildningsnivå.

Tabell 2 Europeisk identifikation hos olika grupper, 2015 (procent, medelvärde och Cramers V)

	Ingen sambhörighet	Inte särskilt stor sambhörighet	Ganska stor sambhörighet	Mycket stor sambhörighet	Summa procent	Antal	Medel- värde
Samtliga	8	35	44	13	100	1 465	2,6
Kön CV: 0,08							
Kvinna	8	31	48	13	100	740	2,7
Man	8	39	41	12	100	721	2,6
Ålder CV: 0,07							
16–29 år	11	35	46	8	100	201	2,5
30–49 år	8	37	44	11	100	397	2,6
50–64 år	5	38	45	12	100	388	2,6
65–85 år	9	30	45	16	100	478	2,7
Utbildning CV: 0,13							
Låg	18	35	35	12	100	207	2,4
Medellåg	11	40	40	9	100	413	2,5
Medelhög	6	36	46	12	100	335	2,6
Hög	4	29	50	17	100	488	2,8
Hushållsinkomst CV: 0,09							
Låg	13	36	39	12	100	396	2,5
Medel	7	36	44	13	100	614	2,6
Hög	5	32	51	12	100	377	2,7
Bosatt utomlands senaste 10 åren CV: 0,05							
Nej	8	36	44	12	100	1 268	2,6
Ja, i Norden	9	24	52	15	100	66	2,7
Ja, i övriga Europa	7	20	53	20	100	60	2,9
Ja, utanför Europa	12	36	40	12	100	69	2,5
Själv uppväxt utomlands** CV: 0,09							
Nej	8	35	45	12	100	1 262	2,6
Ja, i Norden	(5)	(48)	(33)	(14)	100	21	(2,6)
Ja, i övriga Europa	7	19	44	30	100	57	3,0
Ja, utanför Europa	(24)	(38)	(24)	(14)	100	37	(2,3)
Förälder uppväxt utomlands** CV: 0,08							
Nej	8	35	45	12	100	1 247	2,6
Ja, i Norden	3	38	51	8	100	66	2,6
Ja, i övriga Europa	4	30	42	24	100	95	2,9
Ja, utanför Europa	18	40	33	9	100	57	2,3
Samhörighet med Sverige*** CV: 0,40							
Ingen samhörighet	90	7	0	3	100	57	1,2
Inte särskilt stor samhörighet	24	61	10	5	100	190	2,0
Ganska stor samhörighet	4	41	53	2	100	691	2,5
Mycket stor samhörighet	4	20	47	29	100	554	3,0
Samhörighet med region/län*** CV: 0,32							
Ingen samhörighet	51	21	19	9	100	57	1,9
Inte särskilt stor samhörighet	12	53	28	7	100	426	2,3
Ganska stor samhörighet	4	32	56	8	100	755	2,7
Mycket stor samhörighet	4	16	40	40	100	219	3,2
Samhörighet med ort/kommun*** CV: 0,23							
Ingen samhörighet	46	23	19	12	100	52	2,0
Inte särskilt stor samhörighet	11	48	33	8	100	328	2,4
Ganska stor samhörighet	6	34	51	9	100	784	2,6
Mycket stor samhörighet	5	24	43	28	100	297	2,9

Kommentar: För samhörighetsfrågans lydelse se tabell 1. Det valda sambandsmättet Cramers V, visar den statistiska samvariationen mellan olika gruppindelningar. Vid avsaknad av skillnader mellan inom grupperna är sambandet 0 och vid perfekt samvariation är sambandet 1. Ju högre Cramers V-mått, desto mer relevant är variabeln i att förklara skillnader i upplevd samhörighet med Europa. Utbildningsvariabeln bygger på en fyrdelad variabel där Låg=ej fullgjord obligatorisk skola eller grundskola, Medellåg= gymnasium, folkhögskola eller motsvarande, Medelhög= eftergymnasial utbildning, men ej examen från högskola/universitet, Hög= examen från högskola/universitet. Låg hushållsinkomst =< 300 000, medel hushållsinkomst=300 001. Resultat inom parentes baseras på svarstal under 50 personer och bör tolkas med försiktighet. * p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Äldre personer känner sig mer som européer än yngre, högutbildade känner sig mer som européer än lågutbildade och höginkomsttagare känner sig mer som européer än låginkomsttagare. Dessa samband stämmer med de teoretiska förväntningarna. Vid en fördjupad analys av de olika gruppernas medelvärden ser vi dock att skillnaderna är små och i många fall inte signifikanta. Den låga spridningen i medelvärden indikerar att även om andelen som svarar att de antingen inte känner någon samhörighet eller mycket stor samhörighet skiljer sig åt mellan grupperna, så anger majoriteten av de svarande något av de två mittenalternativen: att de inte känner särskilt stor alternativt ganska stor samhörighet med Europa.

Lägst känsla av att vara europé återfinns bland personer med lägst utbildningsnivå, och högst känsla av att vara europé återfinns bland personer som själva eller någon förälder är uppvuxen i ett annat land i Europa. Både inom kategorin eget uppväxtland och inom kategorin föräldrars uppväxtland finns det signifikanta skillnader i grad av samhörighet med Europa mellan de olika grupperna. Mönstren ligger i linje med de teoretiska förväntningarna. Om vi utifrån ovanstående mönster skulle beskriva en person som är mest sannolik att känna sig som europé så skulle det vara en äldre välutbildad kvinna med hög inkomst, som själv och minst en av hennes föräldrar är uppvuxen i ett annat europeiskt land.

Till sist finns det också forskning som pekar på att personer som redan har en stark känsla av samhörighet med lägre samhällsnivåer är mer benägna att också känna samhörighet med Europa (Hadler, Tsutsui & Chin 2012). Det kan ses som en variant av gruppen av förklaringar som handlar om att vara väl förankrad i samhället, men knyter också an till den forskning som pekar på att det är vanligt att människor har flernivåidentifikation, dvs kan känna samhörighet med flera nivåer samtidigt (Herrmann, Risse & Brewer 2004; Bruter 2005; Berg 2007). I tabell 2 kan vi se att det är vanligare att de som känner samhörighet med lägre nivåer också känner samhörighet med Europa.

När vi nu rundar av avsnittet om identifikation med Europa är det viktigt att påminna om det vi antydde inledningsvis, nämligen att Europa och EU inte är samma sak. Och på samma sätt är det inte samma sak att känna sig som europé och att ha en positiv inställning till EU. Det är med andra ord fullt möjligt för en person att känna sig som europé och ändå ha en negativ inställning till EU. Omvänt är det möjligt att en person av strategiska och rationella skäl kan vara positiv till sitt lands EU-medlemskap utan att för den skull behöva känna sig som

en europé. Det finns oftast en samvariation mellan dessa saker, men teoretiskt och konceptuellt är det olika saker. När det finns en samvariation kan vi också fundera på i vilken riktning sambandet går, vad som påverkar vad. Oftast handlar det om saker som ömsesidigt kan påverka varandra över tid, men teoretiskt kan vi skilja mellan å ena sidan grundläggande värderingar och föreställningar, vilket *identifikation* betraktas som, och å andra sidan attityder till olika dagspolitiska sakfrågor och fenomen, vilka antas formeras senare i livet och vara mer lättföränderliga i takt med samhällelig förändring (Almond & Verba 1963). EU-attityd kan ses som ett exempel på det senare.

EU-attityder

I den här delen av kapitlet kommer vi att rikta uppmärksamheten mot attityder till EU. Det finns två huvudgrupper av förklaringar till åsikter om EU: sådana som har att göra med egennytta, rationalitet eller *ekonomisk nytta* och sådana som har att göra med kulturella faktorer, oftast *identitet* (Hooghe & Marks 2004). Dessa två huvudgrupper av förklaringar hänförs vanligen tillbaka till David Eastons banbrytande forskning om politiskt stöd på 1960- och 1970-talen. Easton klargjorde en skillnad mellan vad han kallade *specifikt* respektive *diffust* politiskt stöd (Easton 1965). Den första varianten grundades i utilitaristiska (eller egennyttiga) uppfattningar, medan den andra handlade om en mer emotionell, eller känslomässig grund för politiskt stöd. Den här har också vidareutvecklats och testats av flera forskare gällande just attityder till europeisk integration (Gabel 1998). Beroende på hur man mäter finns det studier som kommit fram till att den ena eller den andra förklaringen har större förklaringskraft, men att bägge två har betydelse för människors uppfattningar.

Utifrån egennytta förväntas de människor som kan tänkas ha mest att vinna på ett EU-medlemskap vara mest positivt inställda till EU (Hooghe & Marks 2004; Boomgaarden et al. 2011). Tidigare fanns det ett mönster i Sverige att män och äldre personer var mer positivt inställda till EU, men som framgår av tabell 3 finns det nästan ingen skillnad mellan män och kvinnor (samma medelvärde) i 2015 års SOM-undersökning. Åldersmässigt är det också en förändring, då det numera istället den yngsta gruppen som uppvisar mest positiv inställning till EU, vilket kanske inte är så förvånande för en generation som inte har minnen från en tid före EU-medlemskapet. Däremot kvarstår en del andra av de förväntade mönstren baserat på vilka grupper som mest gynnas av fri rörlighet och mer konkurrens som följd av ökad integration: Det är t.ex. vanligare att högutbildade, högre tjänstemän och boende i städer är mer positiva till EU. Placering på vänster-högerskalan har ändrats något mot tidigare så att det är personer som anser sig stå mer i mitten och något till höger som är mest EU-positiva, snarare än de som anser sig stå långt till höger. På partisympati ser vi liknande tendenser där sympatisörer till S, C, FP och M är de som är mest positiva till EU, medan de övriga partiernas sympatisörer är mer negativa.

Tabell 3 Attityd till EU i olika grupper, 2015 (procent, Cramers V och medelvärde)

	Mycket positiv	Ganska positiv	Varken eller	Ganska negativ	Mycket negativ	Ingen åsikt	Summa procent	Antal	Medelvärde
<i>Samtliga</i>	5	34	28	19	11	3	100	1 343	3,0
<i>Kön CV:0,05</i>									
Kvinna	5	33	29	20	10	3	100	668	3,0
Man	7	35	27	18	13	2	100	675	3,0
<i>Ålder** CV:0,07</i>									
16–29 år	5	43	23	18	5	6	100	171	3,3
30–49 år	6	36	27	18	11	3	100	376	3,1
50–64 år	5	30	27	22	14	2	100	371	2,9
65–85 år	4	33	30	19	23	2	100	425	3,0
<i>Utbildning*** CV:0,13</i>									
Låg	3	19	35	18	18	7	100	185	2,8
Medellåg	2	32	29	20	14	3	100	378	2,8
Medelhög	3	38	28	21	9	1	100	308	3,1
Hög	9	41	23	18	8	1	100	472	3,2
<i>Hushållsinkomst*** CV:0,13</i>									
Låg	5	25	31	19	14	6	100	379	2,9
Medel	4	32	28	21	13	2	100	597	2,9
Hög	7	46	24	16	6	1	100	367	3,3
<i>Höger/vänster*** CV:0,11</i>									
Klart till vänster	4	25	23	25	20	3	100	156	2,7
Något till vänster	4	34	30	22	8	2	100	271	3,0
Varken eller	4	26	34	20	11	5	100	372	2,9
Något till höger	5	45	25	15	9	1	100	411	3,2
Klart till höger	11	37	19	14	16	3	100	133	3,1
<i>Partisynpat*** CV:0,20</i>									
Vänsterpartiet	3	26	17	32	21	1	100	101	2,6
Socialdemokraterna	4	30	36	19	8	3	100	321	3,1
Centerpartiet	4	49	21	18	5	3	100	102	3,3
Folkpartiet	8	45	18	18	6	5	100	65	3,3
Moderaterna	8	49	27	10	5	1	100	297	3,4
Kristdemokraterna	(9)	(33)	(24)	(30)	(4)	(0)	100	46	(3,1)
Miljöpartiet	3	48	27	16	4	2	100	92	3,2
Sverigedemokraterna	3	15	24	25	29	4	100	191	2,3
Feministiskt initiativ	(4)	(19)	(22)	(26)	(29)	(0)	100	27	(2,6)
<i>Stad/land*** CV: 0,08</i>									
Ren landsbygd	1	27	28	24	17	3	100	222	2,7
Mindre tätort	5	32	33	16	11	3	100	310	3,0
Stad/ större tätort	5	36	27	19	9	4	100	730	3,1
Sthlm, Gbg, Malmö	7	35	26	18	12	2	100	264	3,1
<i>Yrkesgrupp (esec)*** CV:0,10</i>									
Tjänstemän	6	41	25	17	10	1	100	624	3,1
Småföretagare	6	38	23	16	15	2	100	86	3,0
Lantbrukare	(0)	(29)	(36)	(21)	(14)	(0)	100	14	(2,8)
Arbetsledare	5	63	30	21	4	4	100	155	3,2
Arbetare	2	24	28	25	17	4	100	282	2,7
<i>Samhörighet med Europa*** CV:0,23</i>									
Ingen	2	16	26	15	33	8	100	117	2,3
Inte särskilt stor	1	23	29	27	15	5	100	507	2,7
Ganska stor	6	43	28	16	6	1	100	645	3,3
Mycket stor	15	48	20	10	5	2	100	183	3,6

Kommentar: Frågan lyder: *allmänt sätt, vilken är din inställning till EU?* Samtliga svarsalternativ redovisas i tabellen. För tolkning av Cramers V, se tabell 2. I uträkningen av medeltalet utgår dem utan åsikt i frågan. Resultat inom parentes baseras på svarstal under 50 personer och bör tolkas med försiktighet. Signifikansnivåer: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$

Källa: den nationella SOM-undersökningen 2015.

Den andra gruppen av förklaringsfaktorer handlar om kulturella aspekter, eller det som Easton kallar för ett *diffust* stöd. Easton har uttryckt det ungefär på följande vis: "Alla politiska system förutsätter någon form av samanhållande kitt för att kunna fungera – en känsla av samhörighet mellan medlemmarna. I avsaknad av en sådan känsla är det möjligt att det politiska systemet aldrig ens tar form, eller om det uppstår, inte överlever."² (Easton 1965: 176). Även andra lyfter fram en gemensam identitet som en förutsättning för en hållbar och legitim maktutövning (Weber 1946).

Människor som känner en kulturell närhet till Europa och identifierar sig som européer tenderar att också vara mer positiva till EU och euron än andra, medan en stark nationell identitet vanligen innebär en mer skeptisk EU-attityd (Hooghe & Marks 2004; Berg 2007). För att undersöka betydelsen av europeisk identifikation för attityd till EU använder vi här samma fråga som innan om hur stark samhörighet en person känner med Europa (men nu som en förklaringsfaktor istället). I tabell 3 kan vi se att det är ett tydligt mönster att personer som har svarat att de har en mycket stor samhörighet med Europa också i hög utsträckning är positivt inställda till EU.

I tabell 4 testar vi de viktigaste av dessa förklaringsfaktorer under kontroll för varandra i en regressionsanalys. På så vis kan vi testa hur starkt sambandet mellan europeisk identifikation och inställning till EU är, under kontroll för de övriga förklaringsfaktorerna. Som synes har europeisk identifikation en stark förklaringskraft, och den kvarstår även när andra förklaringsfaktorer introduceras i modell 2 och 3. Att gå från att inte känna någon samhörighet med Europa till att känna mycket stor samhörighet med Europa innebär en mer positiv inställning till EU, en effekt som motsvarar 1,5 skalsteg. Det är påtagligt i modell 3 att uppväxt och erfarenhet av att ha bott utomlands redan fångas upp i känslan av samhörighet med Europa och därmed inte bidrar med någon ytterligare förklaring på egen hand. I övrigt är resultatet att yngre är något mer positiva till EU än äldre också signifikant, liksom högre utbildning även om det är en svag effekt. Det är också signifikant att personer som står längre till höger politiskt och de som har en högre hushållsinkomst är mer positivt inställda till EU.

Tabell 4 *Inställning till EU (ostandardiserade regressionskoefficienter)*

BV: Inställning till EU	Modell 1	Modell 2	Modell 3
	b(SE)	b(SE)	b(SE)
Samhörighet med Europa	0,46** (0,04)	0,44*** (0,02)	0,44** (0,02)
Kvinna ¹		-0,06 (0,06)	0,05 (0,06)
Ålder ²			
30–49 år		-0,332*** (0,10)	-0,330*** (0,10)
50–64 år		-0,489*** (0,10)	-0,491*** (0,10)
65–85 år		-0,322** (0,10)	-0,298** (0,10)
Utbildning ³			
Medellåg		0,061 (0,10)	0,053 (0,10)
Medelhög		0,163 (0,10)	0,157 (0,10)
Hög		0,230* (0,10)	0,217* (0,10)
Hushållsinkomst		0,12** (0,04)	0,175*** (0,04)
Vänster-högerideologi		0,08*** (0,02)	0,078** (0,02)
Bott utomlands (ref:nej)			
Ja, Norden			-0,05(0,14)
Ja, övr Europa			-0,04(0,14)
Ja, övr världen			0,03(0,14)
Uppväxt utomlands (ref:nej)			
Ja, Norden			0,19 (0,13)
Ja, övr Europa			0,21 (0,11)
Ja, övr världen			0,23(0,15)
Konstant	1,81*** (0,10)	1,52*** (0,17)	1,46*** (0,17)
Antal	1 308	1 308	1 308
Adj R ²	0,11	0,15	0,16

Kommentar: ¹Referenskategori man. ²Referenskategori 16–29 år. ³Referenskategori låg utbildning. För förklaring av variablerna se tabell 1. Signifikansnivåer: * p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Vi kan också se att andelen förklarad varians (R^2) är relativt låg, 0,15, vilket är vanligt i studier baserade på opinionsdata och indikerar att det finns fler faktorer som har betydelse än bara de som finns med i modellen. I detta fall finns det alltså även annat som påverkar svenskarnas inställning till EU utöver de faktorer som ingår i tabell 4. Även om det ligger utanför vad som ryms i detta kapitel att fördjupa oss i ytterligare andra faktorer kan vi ändå peka på några saker. En viktig aspekt att komma ihåg är att EU förändras över tid, och därmed även vilken politik som förs och hur den påverkar svenskar. Exempelvis har Bové (2015) visat att uppfattningar om EU:s inverkan på ett antal politikområden i Sverige påverkar attityden

till EU i de frågor som rör ekonomi, miljö, arbetslöshet, jordbrukspolitik och brottsbekämpning. Dessutom sker det en polarisering över tid. De som bedömde EU:s inverkan på olika politikområden som dålig i början av medlemskapet tyckte illa om EU då, och de som tycker att EU:s påverkan är negativ idag är ännu mer negativt inställda till EU medlemskapet än tidigare (Bové 2015).

Slutdiskussion

Vi startade det här kapitlet med att peka på de stora utmaningar och kriser som har präglat Europa och EU under 2015, och den mer övergripande frågan om hur det egentligen står till med sammanhållningen i Europa. Som ett litet bidrag till svaret på den frågan har vi i det här kapitlet undersökt svenskarnas identifikation med Europa och i vilken utsträckning det hänger samman med attityder till EU. Kapitlet har visat att svenskarnas identifikation med Europa är fortsatt klart svagare än identifikationen de känner med Sverige, sin ort eller kommun samt sin region (eller län). De personer som känner sig som européer är främst kvinnor, högutbildade, personer med hög inkomst och de som själva eller vars föräldrar har växt upp i ett annat land i Europa.

I kapitlets avslutande del är det frågan om attityd till EU som står i fokus för analyserna och två klassiska grupper av förklaringar testas: egennytta och identitet. Båge visar sig spela roll. Yngre, de med högre utbildning och inkomst och de som står mer till höger politiskt är något mer positiva till EU. Det flesta av dessa gruppsskillnader stämmer med de teoretiska förväntningarna om att de som har mest att tjäna på ett EU-medlemskap förväntas vara mer positiva. En förändring över tid är att det ha skett en förändring i ålderssammansättning. Det brukade vara mer äldre, etablerade generationer som var mest positiva medan det nu är den yngsta ålderskategorin som är mest positiv. Även om det inte hänger samman med stark socioekonomisk status finns det ett element av att yngre människor i högre utsträckning kanske uppfattar att EU-medlemskapet kan innebära positiva möjligheter för dem i framtiden. Det finns samtidigt ett inslag av socialiseringseffekt eftersom vi talar om en grupp som inte har något minne av en tid före EU-medlemskapet och att detta därmed kan ses som mer naturligt. Samtidigt är det tydligt i våra resultat att även under kontroll för dessa mer egennyttigt inriktade faktorer kvarstår ett signifikant samband att personer som identifierar sig med Europa också är mer positivt inställda till EU. Det stärker den klassiska teoretiska förväntningen att identitet kan bidra till att upprätthålla legitimitet för ett politiskt system även under perioder av kris, jämfört med när det enbart handlar om en rationell bedömning av vad medborgare kan få ut av systemet. Men förhoppningen uttryckt av Europeiska rådets ordförande Donald Tusk att ”vår sammanhållning är vår styrka” kräver att det finns en tillräckligt stor mängd invånare som delar denna känsla, och detta är mera tveksamt om vi kan se något stöd för.

Noter

- ¹ Frågor om territoriell identifikation mäts på olika sätt i opinionsundersökningar. Ordet samhörighet (eng attachment) tillhör ett av de vanligaste. Tidigare studier har visat att svaren blir mycket lika även när andra ord, som hemmahörande, identifikation, stolthet m.fl. används. För mer utförlig diskussion om olika begrepp och operationaliseringar, se Berg 2007.
- ² Författarnas översättning. Originalcitateret lyder: "Underlying the functioning of all systems, there must be some cohesive cement – a sense of feeling of community amongst the members. Unless such sentiment emerges, the political system itself may never take shape or if it does, it may not survive"

Referenser

- Almond, Gabriel A. & Sidney Verba (1963) *The Civic Culture*. Boston, Little, Brown.
- Berg, Linda (2004) "Hemkänsla", in H. Oscarsson and S. Holmberg (Ed.) *Kampen om euron*. Göteborg, Göteborgs universitet.
- Berg, Linda (2007) *Multi-level Europeans. The Influence of Territorial Attachments on Political Trust and Welfare Attitudes*. Göteborg, University of Gothenburg.
- Berg, Linda (2011) "Den monetära unionen och välfärdsopinioner i Europa", in U. Bernitz, L. Oxelheim and T. Persson (Ed.) *Överlever EMU utan fiskal union? Europaperspektiv 2011*. Stockholm, Santérus förlag.
- Boomgaarden, Hajo G. , Andreas R. T. Schuck, et al. (2011) "Mapping EU attitudes: Conceptual and empirical dimensions of Euroscepticism and EU support." *European Union Politics* 12(2): 241-266.
- Bové, Klara (2015) *Does time make more converts than reason? An analysis of what drives public opinion towards the European Union in Sweden. Unpublished master's thesis in European Studies*. Gothenburg: Department of Political Science
- Brubaker, Rogers & Frederick Cooper (2000) "Beyond 'identity'." *Theory and Society* 29: 1-47.
- Bruter, Michael (2005) *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*. New York, Palgrave MacMillan.
- Cederman, Lars-Erik (2001) "Nationalism and Bounded Integration: What it Would Take to Construct a European Demos." *European Journal of International Relations* 7(2): 139-174.
- Checkel, Jeffrey T. & Peter J. Katzenstein (2009) *European Identity*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Díez Medrano, Juan & Paula Gutiérrez (2001) "Nested identities: national and European identity in Spain." *Ethnic and Racial Studies* 24(5): 753-778.
- Easton, David (1965) *A Systems Analysis of Political Life*. Chicago, The University of Chicago Press.

- Friedman, Rebecca & Markus Thiel, Eds. (2012) *European Identity and Culture: Narratives of Transnational Belonging*. Farnham, Surrey: Ashgate.
- Gabel, Matthew J. (1998) *Interests and Integration. Market Liberalization, Public Opinion and European Union*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- Hadler, Markus, Kiyoteru Tsutsui, et al. (2012) "Conflicting and Reinforcing Identities in Expanding Europe: Individual- and Country-Level Factors Shaping National and European Identities, 1995–2003." *Sociological Forum* 27(2): 392-418.
- Herrmann, Richard K., Thomas Risse, et al., Eds. (2004) *Transnational Identities. Becoming European in the EU*. Governance in Europe. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Hooghe, Liesbet & Gary Marks (2004) "Does Identity or Economic Rationality Drive Public Opinion on European Integration?" *PS: Political Science & Politics* 37(3): 415-420.
- Lawler, Edward (1992) "Affective attachments to nested groups: a choice-process theory." *American Sociological Review* 57(3): 327-339.
- McManus-Czubinska, Clare, William L. Miller, et al. (2003) "Understanding Dual Identities in Poland." *Political Studies* 51: 121-143.
- Pawar, Sanjay (2014) *Is the Crisis of Confidence in the EU over? European Identity and the Image of the EU*. München: GRIN Verlag
- Polyakova, Alina (2015) *The Dark Side of European Integration: Social Foundations and Cultural Determinants of the Rise of Radical Rights Movements in Contemporary Europe*. Hightown, Lancaster, Gazelle Book Services.
- Risse, Thomas (2004) "European Institutions and Identity Change: What Have We Learned?," in R. K. Herrmann, T. Risse and M. B. Brewer (Ed.) *Transnational Identities. Becoming European in the EU*. Oxford, Rowman & Littlefield Publishers Inc.
- Weber, Max (1946) *Selected Works*. New York, Oxford University Press.

TURBULENTA TIDER – SVENSKARNAS ÅSIKTER OM FÖRSVARET, RYSSLAND, NATO OCH ISLAMISKA STATEN

JOAKIM BERNDTSSON, ULF BJERELD OCH KARL YDÉN

Sammanfattning

Situationen i det nordiska närområdet har alltmer utvecklats till ett säkerhetsdilemma. Skall Rysslands offensiva agerande i Östersjöområdet betraktas som ett uttryck för expansionism eller omsorg om Rysslands egen säkerhet? Hur påverkar säkerhetsdilemmat opinionen i frågor kring Nato-medlemskap, oro för utvecklingen i omvärlden, förtroendet för det svenska försvaret samt inställningar till svenskt deltagande i internationella militära insatser mot Islamiska staten/Daesh? Resultaten visar att det skett ett trendbrott i svensk Nato-opinion, anhängarna till ett svenskt medlemskap är för första gången fler än motståndarna. Överhuvudtaget finns det en stämning av ”mer av allt” i svensk säkerhetspolitisk opinion. Trots ökat stöd för Nato-medlemskap vill 60 procent behålla den militära alliansfriheten. Det finns ett ökat stöd för återinförande av allmän värnplikt, deltagande i internationella militära insatser samt prioritering av att värna Sveriges gränser.

De senaste årens ökade intensitet i den säkerhets- och försvarspolitiska debatten håller i sig. Frågor kring det militära försvarets uppgifter och förmåga, utvecklingen i Ryssland, risken för terrorattacker och Sveriges förhållande till Nato återkommer regelbundet i den offentliga debatten. Svenskarnas intresse för försvars- och säkerhetsrelaterade frågor har traditionellt varit svagt i jämförelse med andra politikområden, men även här finns indikationer på förändring. Bland annat visar undersökningen *Opinioner från MSB* (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap) att svenskarnas intresse för frågor som rör samhällsskydd och försvar har ökat under de senaste åren (MSB 2016: 21-22). En sannolik förklaring till detta ökade intresse och den fortsatt intensiva debatten om försvarsfrågor är utvecklingen i Ryssland, där ett alltmer aggressivt agerande uppfattas som en källa till förhöjd osäkerhet i närområdet.

Situationen kan liknas vid ett ”säkerhetsdilemma” – ett begrepp som myntades i samband med det kalla kriget och som beskriver en situation där stater försöker tolka varandras förvars- och säkerhetspolitiska signaler och därefter vidta åtgärder för att svara på dessa (Herz 1950; se även Agrell 2015). Dilemmat består i att tolkningar av andra staters (eller icke-statliga aktörers) intentioner och agerande ofta är osäkra, och att åtgärder för att hantera upplevda hot – exempelvis militär

upprustning – i sin tur kan misstolkas av andra stater. Det finns en risk att dessa tolkningar, åtgärder och motåtgärder ökar misstron och därmed de säkerhetspolitiska och militära spänningarna i ett område (Booth & Wheeler 2008: 4-5).

Översatt till dagens situation består utmaningen i att tolka Rysslands agerande under de senaste åren, samt ta ställning till vilka åtgärder som bäst hanterar den uppkomna situationen. Om Rysslands agerande uppfattas som ett uttryck för expansionism och ytterst som ett ökat hot mot Sverige, vilka åtgärder behöver i så fall vidtas för att hantera situationen? Skall Sverige rusta upp försvaret, eller till och med söka medlemskap i Nato för att kunna svara mot detta upplevda hot, eller skall Sverige snarare agera genom diplomati och förtroendebyggande för att minska spänningarna mellan staterna i Östersjöområdet? Leder en militär upprustning eller ett Nato-medlemskap till ökad säkerhet, eller riskerar detta att öka spänningar och misstro?

Det finns inom forskningen en pågående diskussion om huruvida opinionen i utrikes- och säkerhetspolitiska frågor är mer lättpåverkad och instabil än vad den är i inrikespolitiska frågor. En del forskare menar att den internationella politikens komplexitet och svårighet att påverka leder till att väljarna är mindre intresserade av och mindre kunniga i dessa frågor, och att deras åsikter därför blir mer flyktiga och inkonsistenta (för en diskussion, se till exempel Almond 1950, Goldmann m.fl 1986, Bjereld & Demker 1995, Holsti 2004, Baum & Potter 2015). I detta kapitel kommer vi ur det perspektivet att analysera svenska folkets inställning till Nato-medlemskap och till deltagande i internationella militära insatser.

På den typ av frågor som restes ovan finns inte enkla eller givna svar. En stor del av den försvars- och säkerhetspolitiska debatten bottnar därför i olika tolkningar av utvecklingen i närområdet. Politiska företrädare, debattörer och säkerhetspolitiska experter är inte eniga utan de argumenterar istället för olika typer av åtgärder. Hur har då den svenska opinionen utvecklats kring de olika säkerhetspolitiska förslag som förs fram i debatten? I detta kapitel studerar vi bland annat opinionsutvecklingen i frågor kring militär alliansfrihet och Nato-medlemskap, oro för utvecklingen i omvärlden, förtroendet för det svenska försvaret samt inställningar till svenskt deltagande i internationella militära insatser mot Islamiska staten/Daesh.

Svenskarnas syn på Nato-medlemskap

I september 2015 röstade Centerpartiets stämma ja till att partiet skall förordna ett svenskt Nato-medlemskap. Tidigare hade partiet sagt nej till Nato och förordat en bibehållen svensk militär alliansfrihet. Ett par veckor senare fattade Kristdemokraternas riksting i Västerås ett motsvarande beslut. Därmed förespråkar nu för första gången samtliga Allianspartier att Sverige avvecklar sin militära alliansfrihet och söker medlemskap i Nato. De rödgröna partierna håller i stället fast vid linjen att Sverige skall värna alliansfriheten och inte gå med i Nato, en inställning som delas av Sverigedemokraterna.

Det råder således nu en klar blockskillnad mellan de rödgröna och Alliansen i frågan om svenskt Nato-medlemskap. Vad kommer denna blockskillnad att betyda för Nato-debatten och för den svenska Nato-opinionen? Kommer till exempel centerpartistiska och kristdemokratiska partisympatisörer som tidigare varit emot ett svenskt Nato-medlemskap nu att följa sina partier och ändra uppfattning i Nato-frågan?

Tabell 1 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994–2015 (procent)

År	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Summa procent	Antal svarande	Opinions-balans	Andel positiva
1994	5	10	37	24	24	100	1 607	-33	15
1995	7	11	36	18	28	100	1 687	-28	18
1996	6	14	35	20	25	100	1 609	-25	20
1997	8	15	39	17	21	100	1 589	-15	23
1998	9	13	35	18	25	100	1 636	-21	22
1999	8	11	34	23	24	100	1 537	-28	19
2000	9	15	31	19	26	100	1 565	-21	24
2001	9	13	29	19	30	100	1 596	-27	22
2002	8	14	37	20	21	100	1 631	-19	22
2003	8	14	34	20	24	100	1 681	-22	22
2004	6	14	33	21	26	100	1 664	-27	20
2005	9	13	32	21	25	100	1 612	-24	22
2006	7	15	32	22	24	100	1 522	-24	22
2007	5	14	36	22	23	100	1 562	-26	19
2008	8	16	34	20	22	100	1 522	-18	24
2009	9	13	37	18	23	100	1 503	-19	22
2010	6	12	35	22	25	100	1 539	-29	18
2011	5	14	37	20	24	100	1 460	-25	19
2012	6	12	38	19	25	100	1 445	-26	18
2013	12	17	37	15	19	100	1 557	-5	29
2014	13	18	32	16	21	100	1 634	-6	31
2015	17	21	31	12	19	100	1 481	+7	38

Kommentar: Förslaget löd: "Sverige bör söka medlemskap i Nato." Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett bra förslag minus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1994–2015.

SOM-institutet har undersökt svenska folkets inställning till Nato-medlemskap varje år sedan 1994. Fram till och med år 2012 var opinionen i frågan stabil – andelen som ansåg att Sverige inte skulle söka medlemskap i Nato var två till tre gånger så stor som andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om medlemskap. År 2013 och 2014 förändrades opinionen. Nato-motståndet minskade och andelen som ansåg att Sverige borde ansöka om Nato-medlemskap ökade. Nato-motståndarna var dock fortfarande något fler än Nato-anhängarna (Bjereld 2014, Bjereld & Ydén 2015).

Hur har då opinionen utvecklats sedan föregående mätning? Är Nato-motståndarna fortfarande fler än Nato-anhängarna? Tabell 1 ovan redovisar svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994-2015.

Resultaten visar att, för första gången sedan mätningarna påbörjades 1994, är andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato större än andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Andelen som anser att det är ett bra förslag (mycket bra och ganska bra förslag kombinerat) har 2015 ökat till 38 procent, mot 31 procent 2014 och 29 procent 2013. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag har minskat till 31 procent, mot 37 procent 2014 och 34 procent 2013. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 31 procent, motsvarande andel uppgick till 32 procent 2014 och 2013 till 37 procent.

Kvinnor är, liksom tidigare, mindre positivt inställda till ett svenskt Nato-medlemskap än vad män är. Bland kvinnor anser 32 procent att det är ett bra förslag att Sverige ansöker om Nato-medlemskap, medan 31 procent anser att det är ett dåligt förslag. Bland män anser 45 procent att det är ett bra förslag, medan 31 procent anser att det är ett dåligt förslag. Skillnaden mellan olika åldersgrupper är mycket liten. De äldre är något mer positiva till ett svenskt Nato-medlemskap än vad de yngre är.

Har då den svenska Nato-opinionen blivit mer partipolariserad efter att Centerpartiet och Kristdemokraterna ändrat uppfattning i frågan? Tabell 2 visar den svenska Nato-opinionen efter partisynpat i åren 2005-2015.

Resultaten visar att Nato-opinionen i huvudsak följer vänster-högerskalan. Andelen Nato-anhängare är störst bland sympatisörer till Moderaterna, Folkpartiet, Kristdemokraterna, Centerpartiet och Sverigedemokraterna. Andelen Nato-anhängare är lägst bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Feministiskt initiativ, Miljöpartiet och Socialdemokraterna. Den största enskilda förändringen återfinns inom Centerpartiet, där andelen anhängare av ett svenskt Nato-medlemskap har ökat med 18 procentenheter, från 34 till 52 procent 2015. Sverigedemokraterna är det enda parti där det råder diskrepans mellan partilinjens och väljaropinionen. Partiet vill inte att Sverige söker medlemskap i Nato. Men av Sverigedemokraternas sympatisörer anser hela 49 procent att det är ett bra förslag att Sverige ansöker om medlemskap i Nato, medan 24 procent anser att det är ett dåligt förslag.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 2005–2015, efter partisympati. Andel som anser att förslaget är mycket bra eller ganska bra (procent, eta)

Partisympati	Undersökningsår										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Vänsterpartiet	8	6	8	8	7	6	11	1	6	12	8
Socialdemokraterna	15	15	13	14	14	9	11	12	20	22	22
Centerpartiet	13	24	20	16	14	18	16	21	28	34	52
Folkpartiet	26	28	29	35	35	24	30	25	41	50	57
Moderaterna	40	35	31	41	35	28	31	29	43	47	60
Kristdemokraterna	27	26	30	38	25	20	13	22	42	46	54
Miljöpartiet	6	7	7	10	10	8	11	4	16	13	16
Sverigedemokraterna	40	39	23	46	37	22	13	19	42	38	49
Feministiskt initiativ	20	0	0	--	9	8	0	0	--	9	13
Grad av parti- polarisering (eta)	.31	.32	.39	.34	.32	.29	.33	.36	.33	.36	.44
Antal svarande	1 449	1 404	1 411	1 400	1 358	1 446	1 370	1 330	1 436	1 494	1 354

Kommentar: Förslaget löd: "Sverige bör söka medlemskap i Nato." Se Tabell 1. Eta är ett mått som uttrycker korrelationen mellan två variabler, i det här fallet mellan partisympati och åsikt om Nato-medlemskap. Värdet kan variera mellan 0,0 och 1,0. Ju högre värde, desto starkare korrelation.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005–2015.

I den nationella SOM-undersökningen 2015 ställdes också, för första gången sedan 2003, en fråga om svenska folkets inställning till den militära alliansfriheten. Formuleringen löd: *Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig*. Svartalternativen var "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" samt "mycket dåligt förslag". Frågan ställdes varje år under tioårsperioden 1994–2003. Vid varje enskilt mättillfälle ansåg mellan 62 och 70 procent att det var ett mycket eller ganska bra förslag. Vid senaste tillfället 2003 uppgick andelen som tyckte det var ett bra förslag till 68 procent, andelen som tyckte det var ett dåligt förslag uppgick till 10 procent. Andelen som ansåg att det var ett varken bra eller dåligt förslag uppgick till 22 procent (Bjereld 2003).

Under de tio år som gått sedan frågan senast ställdes har "neutralitet" som begrepp mönstrats ut ur den officiella beskrivningen av den svenska utrikes- och säkerhetspolitiken. De senaste åren har också, som vi sett ovan, stödet för ett svenskt Nato-medlemskap ökat. Hur har denna utveckling påverkat stödet för den svenska militära alliansfriheten? Inte särskilt mycket, visar resultatet. I 2015 års undersökning är det fortfarande 60 procent som anser att det är ett bra förslag att Sverige i fredstid för en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig, medan 16 procent

anser att det är ett dåligt förslag. Andelen som ansåg att det var ett varken bra eller dåligt förslag uppgår till 24 procent. Även i denna fråga följer svarsmönstren vänster-högerskalan, men inom varje enskilt parti var andelen som tyckte det var ett bra förslag större än andelen som tyckte det var ett dåligt förslag.

Resultatet kan förefalla märkligt. Det var ju fler svarspersoner som ville att Sverige skulle söka medlemskap i Nato än som inte ville att Sverige skulle söka medlemskap. Hur hänger detta ihop? Tabell 3 nedan visar de kombinerade svarsfördelningarna på frågorna om Nato-medlemskap och militär alliansfrihet.

Tabell 3 *Inställning till svenskt medlemskap i Nato och svensk militär alliansfrihet, 2015 (procent)*

	Ja till Nato-medlemskap	Varken eller	Nej till Nato-medlemskap
Ja till militär alliansfrihet	12	15	10
Varken eller	15	15	2
Nej till militär alliansfrihet	23	7	1

Kommentar: Förslagen löd "Sverige bör söka medlemskap i Nato" respektive "Sverige bör i fredstid föra en alliansfri politik, syftande till neutralitet i krig". Summan av procenttalen i tabellen är 100 (n=1 426).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Resultaten visar att 12 procent anser att Sverige *både* skall gå med i Nato *och* vara militärt alliansfritt. 10 procent anser att Sverige skall vara militärt alliansfritt och inte gå med i Nato, 23 procent att Sverige skall gå med i Nato och inte vara militärt alliansfritt och 1 procent att Sverige varken skall gå med i Nato eller vara militärt alliansfritt. Därutöver har vi gruppen på 54 procent som anser att någondera av Nato-medlemskap eller militär alliansfrihet är ett varken bra eller dåligt förslag.

Hur skall dessa resultat tolkas? Drygt var tionde svarsperson – 12 procent – svarar inkonsistent, det vill säga förespråkar två handlingsalternativ som knappast är möjliga att förena. Om vi enbart ser till de som har en uttalad åsikt om båda förslagen – det vill säga, vi tar bort de som svarat "varken eller" på någon av frågorna om Nato-medlemskap respektive militär alliansfrihet – så uppgår andelen inkonsistenta svar till 26 procent. I en tidigare, motsvarande studie uppgick andelen inkonsistenta svar på dessa två frågor till tio procent. Andelen som svarade "fel" med avseende på skattepolitik (förespråkade såväl höjda som sänkta skatter) uppgick endast till två procent. Andelen som svarade inkonsistent med avseende på flyktingmottagning (förespråkade att Sverige skulle ta emot både fler och färre flyktingar) uppgick till en procent (Bjereld 1998, se Hinnfors 1996 för en studie av konsistensen i opinionen i finansmarknadsfrågorna).

Resultaten indikerar ett mått av osäkerhet om innebörden av företeelserna ”militär alliansfrihet” och ”Nato-medlemskap”. Det skulle naturligtvis kunna vara så att svarspersoner inte längre i praktiken betraktar Nato som en militärallians med bindande förpliktelser mellan medlemsstaterna, och att det därför skulle gå att kombinera ett medlemskap med militär alliansfrihet. Men det förefaller mer sannolikt att svarspersoner förespråkar militär alliansfrihet utan att problematisera innebörden, och att alliansfriheten därför inte uppfattas som ett hinder för medlemskap i Nato.

Oro för utvecklingen i omvärlden

Hur har då oron för utvecklingen i omvärlden förändrats över tid? När det gäller situationen i Ryssland har oron minskat något. Resultaten visar att 76 procent är mycket eller ganska oroade. Detta är visserligen en viss minskning från 2014 års mätning, där motsvarande siffra var 80 procent, men fortfarande en kraftig ökning från år 2013, då andelen som uttryckte ganska eller mycket stor oro för utvecklingen i Ryssland endast uppgick till 53 procent. När det gäller oron för terrorism respektive militära konflikter anger 80 procent, i båda fallen, att de är ganska eller mycket oroade inför framtiden, vilket är en ökning från 66 procent (terrorism) respektive 58 procent (militära konflikter) från 2013. Det är tydligt att terrorism är det som störst andel finner mycket oroande (48 procent, en ökning från 29 procent år 2013). Sammantaget är det tydligt att oron för olika typer av säkerhetshot har ökat de senaste åren. Att oron ökar påverkar naturligtvis synen på olika politiska lösningar på dessa problem, där det svenska närmandet till Nato genom det så kallade Världlandsavtalet, eller Alliansens gemensamma förordande av ett framtida svenskt Nato-medlemskap är två exempel.¹ Samtidigt kan vi också se hur uppfattningar i en rad andra försvars- och säkerhetsrelaterade frågor förändrats, bland annat vad gäller förtroendet för det svenska försvaret och inställningen till försvarets olika uppgifter.

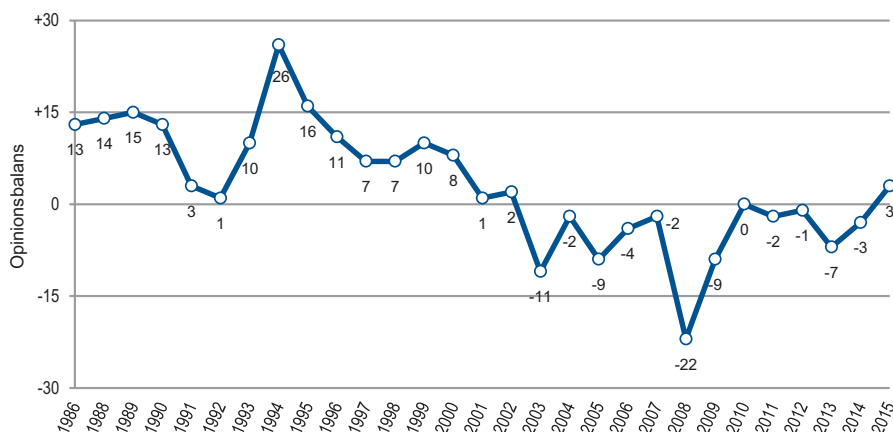
Förtroendet för försvaret ökar

Förtroendet för försvaret fortsätter att öka, om än blygsamt. I 2015 års mätning hamnar förtroendebalansen på +3 (andelen som uppger mycket eller ganska stort förtroende minus andelen som uppger ganska eller mycket litet förtroende) jämfört med -3 i 2014 års mätning. Även om förändringen inte är av det större slaget så är det värt att notera att försvarets förtroendebalans nu för första gången sedan 2002 noteras över nollstrecket. Under denna period har förtroendebalansen som lägst noterats på -22 (2008 års mätning) och i övrigt legat på minus så gott som varje år (se figur 1 nedan). Symboliken i att försvaret, för första gången på länge, noteras över nollstrecket kan därför anses vara av viss betydelse. Andelen som uppger ganska eller mycket stort förtroende för försvaret har ökat något, till 29

procent år 2015 (från 24 procent år 2013 och 27 procent år 2014). Ungefär en fjärdedel av svenskarna (26 procent) uppger att de har ganska eller mycket litet förtroende för försvaret, en minskning från 30 procent i 2014 års mätning. Det är möjligt att tänka sig olika förklaringar till varför förtroendet för försvaret nu tycks öka. Förtroendet för institutioner sammanhänger med en rad olika faktorer (Holmberg & Weibull 2014). Några sådana faktorer är: 1) institutionens förmåga/kompetens att utföra sitt uppdrag, 2) integritet – att arbetet utförs på rätt sätt, 3) empati – att verksamheten ger intryck av medmänsklighet, 4) transparens – att verksamhet uppfattas öppen och tydlig, 5) värdegemenskap – igenkänning och avsaknad av kulturklyftor, 6) personlig närhet – personlig kännedom tenderar att skapa större förtroende. Förtroendemåttet är dock erkänt komplext, och påverkas sannolikt även delvis av hur värdefull verksamheten i sig uppfattas av den som svarar.

Idag har relativt få svenskar någon vardaglig kontakt med försvaret, varför det är rimligt att anta att förmedlade bilder och beskrivningar i detta fall spelar en större roll för förtroendet jämfört med förtroendet för t ex sjukvård, grundskolan eller radio/TV. Det är tänkbart att den i media ökade uppmärksamheten kring försvars- och säkerhetsrelaterade frågor i sig kan utgöra en viktig faktor som påverkar institutionsförtroendet. Säkerhetssituationen i framförallt Östersjöområdet med ryska simulerade flyganfall mot mål i bl a Stockholmsområdet har nu återkommande utgjort nyhetsstoff i flera år, och tillsammans med både aggressiv rysk retorik och annekteringen av Krim så uppfattas idag Sveriges geostrategiska läge nära Ryssland på ett helt annat sätt än vad som var fallet för tio år sedan. Den etablerade, nygamla ryska hotbilden ger försvarspolitikern och försvaret ökad exponering i politik respektive media, vilket kan bidra till ett ökat institutionsförtroende. Avslutningsvis kan man notera att förtroendebalansen för försvaret (+3) fortfarande ligger långt under motsvarande siffra för polisen (+50) respektive domstolarna (+37) – de två andra myndigheter som lyder direkt under regeringen. Förtroendenoteringen för försvaret inrymmer därmed möjligen kritiska uppfattningar om försvarsförmågan hos personer som, i grunden, är positiva till ett starkt försvar. Det är, som nämnts ovan, under 30 procent som uppger ganska eller mycket stort förtroende för försvaret och bara aningen färre som uppger motsatsen. Huruvida beslutade satsningar på ökad försvarsförmåga (Sveriges Radio 2015) kommer att ta sig uttryck i ett större förtroende för försvaret får kommande SOM-undersökningar visa.

Figur 1 Förtroendet för försvaret, 1986–2015 (balansmätt)

Kommentar. Förtroendebalansen visar andelen som hyser ett stort förtroende för försvaret minus andelen som hyser ett lågt förtroende för försvaret. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla hyser ett stort förtroende) och -100 (alla hyser ett lågt förtroende). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Frågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?" n=1493. Personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2015.

Försvarets organisation, uppgifter och försvarsutgifterna

Frågan om förtroende berör även frågor som rör synen på hur försvaret används, organiseras och finansieras. Sedan övergången till ett yrkesförsvär 2010 har frågan om att återinföra någon form av plikttjänstgöring diskuterats, bland annat som ett sätt att hantera de svårigheter som funnits med att rekrytera och behålla personal. Försvarsminister Peter Hultqvist har upprepade gånger kritiserat det sätt på vilket övergången till yrkesförsvär beslutades, samtidigt som han menar att problemlösningen måste ta hänsyn till dagens realiteter. En ofta diskuterad kompromisslösning kan vara en kombination av plikt- och yrkesförsvär av liknande typ som idag återfinns i bl a Norge. Frågan är för närvarande föremål för den statliga utredningen *En långsiktigt hållbar personalförsörjning av det svenska försvaret* som skall leverera sitt betänkande i september 2016. SOM-undersökningens resultat visar att det finns ett relativt starkt stöd bland svenskarna för att återinföra (åter aktivera) allmän värnplikt, och det stödet har stadigt ökat de senaste åren. I 2015 års undersökning anger 51 procent att förslaget om återinförande av värnplikt är ganska eller mycket bra, vilket utgör en ökning med 11 procentenheter från 2013 års mätning.

Vad gäller svenskarnas åsikter om kostnader för försvaret så kan vi även här notera en förändring. Under 1990-talet och efter sekelskiftet 2000 var andelen som ville minska försvarsutgifterna konstant större än den andel som inte ville det. I 2015 års mätning är det endast 16 procent som anser att förslaget att minska försvarsutgifterna är mycket eller ganska bra (2014 var siffran 18 procent), medan 48 procent anser att förslaget att minska försvarsutgifterna är mycket eller ganska dåligt. Opinionsbalansen för förslaget blir därmed -32, en markant kontrast mot perioden efter Warszawapaktens respektive Sovjetunionens sammanbrott. När det gäller vilka uppgifter som är viktigast för försvaret har det skett en förskjutning i den politiska debatten, där frågan om det territoriella försvaret blivit allt mer central i ljuset av det som uppfattas som Rysslands allt mer aggressiva agerande i Östersjöområdet. Hur har denna förändring då påverkat vilka uppgifter svenskarna uppfattar som viktiga för försvaret? I tabell 5 redovisas inställningen till olika föreslagna uppgifter, samt opinionsbalansen för 2015 och 2013 (vilket var det år då frågan ställdes senast).

Tabell 5 Uppgifter för försvaret (procent och balansmätt)

	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte särskilt viktigt	Inte alls viktigt	Summa procent (n)	Balans 2015 (2013)
Försvara Sveriges gränser mot hot från andra länder	68	24	6	2	100 (1 402)	+84 (+71)
Skydda centrala samhällsfunktioner mot terrorangrepp	79	19	2	0	100 (1 404)	+96 (+86)
Genomföra operationer för att avsätta ledare i diktaturer	12	22	29	37	100 (1 133)	-25 (-44)
Hindra andra länders ledare från att använda våld mot protesterande medborgare	23	38	22	17	100 (1 184)	+22 (+15)
Delta i fredsbevarande operationer i FN:s regi	43	46	8	3	100 (1 330)	+78 (+67)
Delta i humanitära hjälpinsatser i andra länder	53	40	5	2	100 (1 373)	+86 (+79)
Bistå civila myndigheter vid krisituationer i Sverige	68	28	4	0	100 (1 352)	+92 (+88)

Kommentar: Balansmätt, se kommentar till figur 1 ovan. Frågan lyder: "Det har diskuterats vilka uppgifter den svenska försvarsmakten ska ha i framtiden. Hur viktiga anser du att nedanstående uppgifter är?" I procentbasen ingår endast de som besvarat frågan. Procentbasen inkluderar inte de som angett alternativet "ingen uppfattning". Andelen svarande som angett detta alternativ varierar mellan 6 och 20 procent.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2013 och 2015.

Vi kan konstatera att det som svenskarna anser vara den enskilt viktigaste uppgiften för försvaret är att skydda centrala samhällsfunktioner mot terrorangrepp. Detta är kanske inte så förvånande givet att oron för just terrorangrepp är fortsatt stor bland svenskarna. Om man ser till opinionsbalansen för de olika uppgifterna ser vi en ökning inom samtliga uppgiftsområden i förhållande till 2013 års mätning. Vi kan konstatera att det territoriella försvaret anses viktigt, vilket stödjer tesen om att oron för situationen i Ryssland har gjort att svenskarna i högre utsträckning anser att försvaret bör användas för territoriellt försvar. Däremot har inte den upplevda vikten av att delta i internationella insatser minskat, utan tvärtom stärkts. I detta sammanhang är det dessutom värt att notera att motståndet mot att använda försvaret för att avsätta ledare i diktaturer har minskat markant, även om opinionsbalansen för denna uppgift fortfarande är tydligt negativ (-25). På ett övergripande plan kanske man kan säga att svenskarna mer tydligt uppfattar försvarets alla föreslagna uppgifter som viktiga, vilket skulle ligga i linje med den ökade motviljan mot förslaget att minska försvarsutgifterna. Riksrevisionen kritiserade 2014 styrningen av försvaret för otydlig prioritering mellan uppgifterna att genomföra internationella insatser, att hålla beredskap samt hävda Sveriges territoriella integritet, att försvara Sverige från väpnat angrepp samt att ge stöd till samhället vid kriser. Regeringen prioriterar nu tydligt den territoriella försvarsförmågan under perioden 2016-2020, inte minst symboliseras detta av att begrepp som "krigsförband" och "krigsduglighet" nu åter brukas (Regeringsbeslut nr 7, daterat 2015-06-25). Regeringen uppger att den valda inriktningen samtidigt innebär ett minskat utrymme att delta i internationella operationer, även om sådana inte helt avskrivs.

Insatser utomlands

Deltagande i fredsbevarande insatser i FN:s regi har traditionellt sett åtnjutit ett starkt stöd bland svenskarna. Det har funnits mindre stöd för mer "krigsliknande" internationella insatser som exempelvis deltagandet i ISAF (International Security Assistance Force) i Afghanistan från 2001-2014 (Ydén och Berndtsson 2013, 2014). Det är därför värt att notera att vi i 2015 års undersökning har undersökt inställningen till en eventuell militär insats mot Islamiska staten (IS)/Daesh. Det är svårt att tänka sig att en sådan insats primärt skulle passa in i mallen för traditionella fredsbevarande operationer i FN:s regi (s.k. "blå basker-insatser"). Resultatet redovisas i tabell 6 nedan.

Årets undersökning påvisar ett relativt utbrett stöd för svenskt deltagande i militära insatser mot IS. Det svenska försvaret har de facto, sedan sensommaren 2015, ett trettio-tal militärer på plats i norra Irak för att utbilda styrkor som skall slåss mot Islamiska staten. Insatser som denna får i undersökningen stöd av svenskarna – 41 procent tycker att svenskt deltagande i militära insatser mot Islamiska staten är ett

mycket eller ganska bra förslag medan 23 procent tycker motsatsen. Bland män är stödet tydligt starkare men även kvinnor är övervägande positiva.

Tabell 6 *Sverige bör delta i en militär insats mot Islamiska staten, IS (procent och balansmätt)*

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent (n)	Balans
Samtliga	19	22	18	10	13	18	100 (1 474)	+18
Kön								
Kvinna	14	18	19	10	15	24	100 (742)	+7
Man	23	25	18	10	12	12	100 (727)	+26
Alder								
16–29 år	19	21	15	9	10	26	100 (202)	+21
30–49 år	18	21	22	11	12	16	100 (398)	+16
50–64 år	18	22	21	10	14	15	100 (387)	+16
65–85 år	20	22	15	9	15	19	100 (486)	+18
Parti								
Vänsterpartiet	13	18	14	17	20	18	100 (104)	-6
Socialdemokraterna	16	18	20	11	14	21	100 (352)	+9
Centerpartiet	15	24	18	15	9	19	100 (110)	+15
Folkpartiet	19	20	22	6	18	15	100 (68)	+15
Moderaterna	25	28	19	9	9	10	100 (316)	+35
Kristdemokraterna	22	22	12	10	10	24	100 (50)	+24
Miljöpartiet	10	19	17	12	21	21	100 (104)	-4
Sverigedemokraterna	29	20	16	7	13	15	100 (208)	+29
Feministiskt initiativ	11	18	28	11	18	14	100 (28)	±0

Kommentar: Balansmätt, se kommentar figur 1 ovan. Frågan lyder: " Vilken är din åsikt om följande förslag? Sverige bör delta i en militär insats mot Islamiska staten (IS)".

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Partimässigt är endast Vänsterpartiets respektive Miljöpartiets sympatisörer negativa till insatser mot Islamiska staten (och då relativt svagt) medan sympatisörer till Feministiskt initiativ noterar noll i opinionsbalans. Starkast stöd för svenska militära insatser mot Islamiska staten återfinns bland Moderaternas respektive Sverigedemokraternas sympatisörer, följt av Kristdemokraternas. Resultatet säger sannolikt åtskilligt om olika partisympatisörers inställning till militärt våld. Medan Islamiska staten torde utgöra en nära absolut motsats till feminism av svenskt snitt, så är stödet för en svensk militär insats mot IS svagast bland sympatisörer till Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Feministiskt Initiativ – partier som alla har en uttalat

feministisk agenda. Eftersom man får förutsätta att dessa partiers sympatisörer tycker lika illa om Islamiska statens brutala aktiviteter som övriga partiers dito, så framstår en allmänt mer negativ inställning till militärt våld som en kvarvarande rimlig förklaring.

Det är värt att notera att stödet för svenskt deltagande i militära insatser mot Islamiska staten kontrasterar mot den tydligt negativa inställningen till ett svenskt deltagande i en eventuell militär insats i Syrien, som noterades i 2013 respektive 2014 års SOM-undersökningar. En möjlig förklaring är att viljan till militära insatser nu faktiskt är större. En annan förklaring är att Islamiska staten av många uppfattas som en identifierbar fiende, en avskyvärd rörelse som motiverar användande av militärt våld. I den mer allmänt hållna frågan om "militär insats i Syrien" finns ingen motpart utpekad, och en otydlig avsikt ökar sannolikt inte viljan att ingripa militärt. Islamiska staten, däremot, utgör för många i västvärlden en nära arketypiskt ond motpart, nästan som om den vore skapad för det Samuel Huntington benämnde "civilisationernas kamp". IS har utfört eller inspirerat terrorattacker i västvärlden och använder filmade avrättningar som propagandaverktyg – en fiende som hämtad direkt ur en Hollywoodfilm. Det är därför inte förvånande att Barack Obama använder sig av en Batmanmetafor när han skall beskriva IS ("Isil"): "[T]he Joker comes in and lights the whole city on fire. Isil is the Joker. It has the capacity to set the whole region on fire" (Goldberg, 2016).

Avslutande diskussion: mer av allt?

Vilka slutsatser skall man då dra av dessa förändringar och förskjutningar i den försvars- och säkerhetspolitiska opinionen? I relation till frågan om ett svenskt Nato-medlemskap är andelen förespråkare för första gången större än andelen motståndare. Det är troligt att oron för såväl utvecklingen i Ryssland som för terrorism och militära konflikter är viktiga delar av förklaringen till varför svenskarna i ökad grad uppfattar Nato som ett alternativ för svensk säkerhet. Samtidigt visar undersökningen på ett paradoxalt förhållande, där en fjärdedel av de som anser att Sverige bör söka medlemskap i Nato *samtidigt* är för en svensk militär alliansfrihet. Vi finner också att förtroendet för det svenska försvaret ökar något (även om det fortsatt är relativt lågt i jämförelse med förtroendet för andra samhällsinstitutioner), samt att en lägre andel av svenskarna vill minska försvarsutgifterna. Därutöver kan vi konstatera att det finns en ökad vilja att prioritera försvarets samtliga uppgifter, samt att en betydande andel (41 procent) stödjer ett svenskt deltagande i en militär insats mot Islamiska staten. Slutligen stödjer en stor andel (51 procent) av svenskarna förslaget om att återinföra den allmänna värnplikten. Sammantaget verkar svenskarna efterfråga "mer av allt" inom det försvars- och säkerhetspolitiska området. Detta tar sig uttryck i såväl ett ökat motstånd mot nedskurna resurser till försvaret som i till synes oförenliga ståndpunkter om ett svenskt Nato-medlemskap kombinerat med bibehållen alliansfrihet.

Den politiska ledningen i Sverige står inför ett antal utmaningar vad gäller den framtida inriktningen för svensk försvars- och säkerhetspolitik. Detta gäller inte minst uppgiften att förklara innebörden och konsekvenserna av olika tänkbara beslut inom detta område för väljarna. Även om det finns en antydning till samstämmighet vad gäller exempelvis Rysslands agerande och intentioner så finns det samtidigt tydliga skillnader i vilka lösningar som förespråkas för att hantera upplevda hot och säkerhetsproblem. Regeringen å sin sida förespråkar både en bibehållen alliansfrihet och en ökad institutionalisering av relationerna med Nato, exempelvis genom det så kallade Vårdlandsavtalet som är planerat att behandlas i riksdagen under våren 2016. Alliansens medlemmar är å andra sidan tydliga med att man vill se ett fullödigt svenskt Nato-medlemskap som en del av lösningen på de säkerhetspolitiska utmaningar Sverige står inför.

Även om den säkerhetspolitiska utvecklingen är svårförutsägbar så indikerar både den politiska debatten och förändringarna i opinionen att frågor om försvar och säkerhet under överskådlig tid kommer att fortsätta att åtnjuta en mer framskjuten plats i den politiska debatten än på mycket länge. Svenskarna är ovana att åsiktsbilda i dessa frågor, och det är rimligt att tro att kunskapsnivån är relativt låg. Men de försvars- och säkerhetspolitiska frågornas stärkta plats på dagordningen kan komma att leda till mer sammanhållande åsikter inom detta fält.

Not

- ¹ Vårdlandsavtalet mellan Sverige och Nato förenklar för Sverige att ge och ta emot stöd från Nato i händelse av kris eller krig i närområdet. Avtalet gör det också enklare för Sverige att stå som värdland för exempelvis internationella militära övningar. Kritiken har bland annat gått ut på att Sveriges självständighet och handlingsfrihet urholkas.

Referenser

- Agrell, Willhelm (2015). "Ansök om Natoanslutning tillsammans med Finland." Dagens Nyheter, 13 september 2015. Via: <http://www.dn.se/debatt/ansok-om-nato-anslutning-tillsammans-med-finland/>, 160418.
- Almond, Gabriel A (1950). *The American People and Foreign Policy*. New York: Praeger.
- Bjereld, Ulf (1998). "Närmare Nato?", i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf (2003). "Svenskarna, Nato och Irak-kriget", i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Bjereld, Ulf (2014). "Svensk Nato-opinion i förändring", i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Marie Demker (1995). *Utrikespolitiken som slagfält. De svenska partierna och utrikesfrågorna*. Stockholm: Nerenius och Santérus.
- Bjereld, Ulf & Karl Ydén (2015). "Skärpt försvarsdebatt – Nato, Ryssland och försvarsutgifter", i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Booth, Ken., & Wheeler, Nicholas. J. (2008). *The security dilemma: Fear, cooperation and trust in world politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Brown, Matthew A. & Philip B. K. Potter (2015). *War and Democratic Constraint. How the Public Influence Foreign Policy*. Princeton: Princeton University Press.
- Goldberg, Jeffrey (2016). The Obama Doctrine. *The Atlantic*, <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525/>
- Goldmann, Kjell, & Sten Berglund, Gunnar Sjöstedt (1986). *Democracy and Foreign Policy*. Aldershot: Gower.
- Herz, John (1950): "Idealist Internationalism and the Security Dilemma." *World Politics* Vol. 2, No 2, pp. 157-180.
- Hinnfors, Jonas (1996). "Marknadsopinion i blindo?", i Sören Holmberg & Lennart Weibull (red), *Mitt i nittiotalet*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2014) Institutionsförtroende mellan berördhet och mediebevakning i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborgs universitet: SOM-institutet. s. 99-118.
- Holsti, Ole R. (2004). *Public Opinion and American Foreign Policy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- MSB, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. (2016) Opinioner 2015. Via: <https://www.msb.se/RibData/Filer/pdf/27994.pdf>. 160418
- Natoutredningen (2016) *Sverige, Nato och säkerheten. Betänkande från Natoutredningen*. Celanders förlag.
- Sveriges Radio (2015). "Nya extra miljarder till försvaret", Ekot 2015-03-12 <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6115139>
- Ydén, Karl & Berndtsson, Joakim (2014) Skilda världar? Försvaret, politikerna och svenskarna i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra & marginal*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Ydén, Karl & Berndtsson, Joakim (2013) Efter Afghanistan? Försvaret, kriget och svenskarna i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägskalet*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

ETT ÅR AV STILTJE I VINDKRAFTSOPINIONEN

PER HEDBERG

Sammanfattning

I Sverige har en massiv utbyggnad av vindkraften skett under senare år. Och utbyggnaden fortsätter. Frågan är hur opinionsstödet för att satsa mer på vindkraft påverkas i takt med att vindkraften byggs ut? Analyserna i det här kapitlet visar att opinionsstödet för vindkraft nådde en topp 2007 och 2008 då 79 respektive 80 procent av svenska folket ville satsa mer på vindkraft. Sedan dess har det blivit färre som vill satsa mer på vindkraft. Opinionsläget är fortfarande stabilt positivt: År 2015 är det fortfarande en klar majoritet av de svarande i SOM-undersökningen som vill satsa mer, 59 procent. Fyra av tio är positiva till vindkraftsetableringar i närheten av sin bostad medan 28 procent är negativa. Hela 80 procent av svenska folket har en positiv inställning till vindkraften som energikälla.

Tillgång till energi är viktig för länders utveckling, ekonomi och välfärd. En fråga som diskuterats under de senaste årtionden, inte minst mot bakgrund av frågan om klimatförändringar och kärnkraftsincidenter, är hur energin skall produceras på ett ändligt och miljömässigt sätt. Både EU och Sverige har antagit målsättningar om en ökad användning av förnybara energikällor. Vår nuvarande regerings målsättning är att vi i Sverige på sikt skall ha ett energisystem som till 100 procent bygger på förnybara energikällor (Regeringen 2015). Socialdemokraterna vill på sikt fasa ut kärnkraften och ersätta den med förnybara energikällor och effektivisering. Fram till 2020 vill man öka elproduktionen från förnybara energikällor med 30 terrawattimmar, vilket är dubbelt så mycket som vindkraften producerar idag (Socialdemokraterna 2016). I ambitionerna att skapa ett energisystem med större inslag av förnybara energikällor utgör vindkraften en viktig komponent. Vindkraften har stått under kraftig utbyggnad under senare år, och kommer att byggas ut ytterligare. Frågan är vilka energikällor svenska folket vill satsa på och vilket stöd vindkraftssatsningen har i folkopinionen?

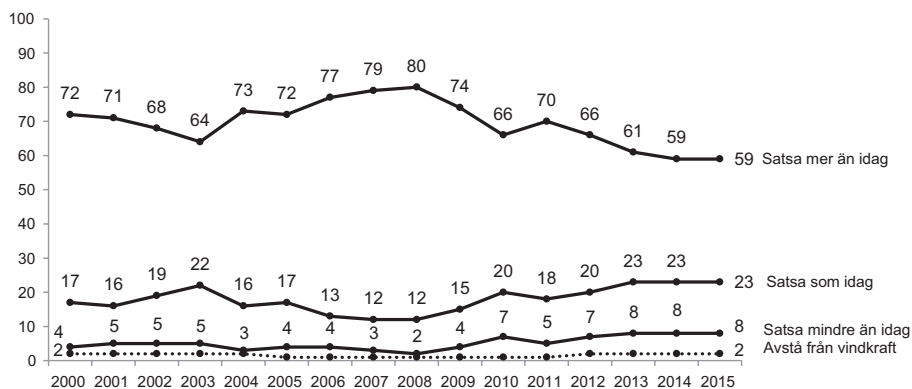
Satsa på mer vindkraft?

Sedan sjutton år tillbaka har SOM-institutet systematiskt mätt svenska folkets åsikter om vilka energikällor vi skall satsa mer eller mindre på i Sverige.¹ Under hela mätperioden toppas listan av solenergi och vindkraft. Vid varje mättillfälle sedan 1999 vill en majoritet av befolkningen satsa mer på dessa två energikällor. Den tredje populäraste energikällan är vågkraft (mätt sedan 2006). I botten av

listan återfinns kol, olja, naturgas och kärnkraft. Andelen som önskar satsa mer på kol och olja har under hela mätperioden varit försvinnande liten (1-2 procent).² I mitten av popularitetslistan har vattenkraft och biobränsle återfunnits under hela mätperioden.³

Variationen i stödet för att satsa mer på solenergi, vattenkraft och kärnkraft har varit 8, 10 respektive 10 procentenheter. När det gäller kärnkraften finner vi ett tapp på 6-7 procentenheter i samband med kärnkraftsolyckan i Fukushima 2011 (Holmberg 2012, Kim, Kim och Kim 2013). Stödet för att satsa mer på naturgas har varierat med 14 procentenheter. Populärast var den i början av perioden då cirka 30 procent av befolkningen ville satsa mer på naturgas. Sedan 2006 har stödet minskat ned till omkring 20 procent. Viljan att satsa mer på biobränslen har varierat med 20 procentenheter. Populariteten stod som högst under åren 2005-2007 då drygt 50 procent ville satsa mer, med toppåret 2006 (57 procent). Innan dess låg stödet runt 45 procent och vid de fyra senaste mättillfällena har det minskat till cirka 40 procent. I den senaste SOM-undersökningen 2015 vill 80 procent satsa mer på solenergi, 59 procent mer på vindkraft, 50 procent mer på vågkraft, 40 procent mer på vattenkraft, 37 procent mer på biobränslen, 13 procent mer på kärnkraft och 2 procent mer på olja.⁴ I figur 1 redovisas opinionsstödet för att satsa mer eller mindre på vindkraft under perioden 1999-2015.

Figur 1 Hur mycket skall vi i Sverige satsa på vindkraft, 1999–2015 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur mycket bör vi i Sverige satsa på nedanstående energikällor under de närmaste 5–10 åren?* Andelen som svarar att de saknar åsikt har varierat mellan 5–8 procent. I SOM-undersökningen 2015 var siffran 8 procent. De särredovisas inte i figuren. För ytterligare detaljer och resultat för fler energikällor se Hedberg och Holmberg 2016.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1999–2015.

Resultaten från 2015 och 2014 års nationella SOM-undersökningar visar identiska resultat. Vid båda tillfällena anser 59 procent att det bör satsas mer på vindkraft, 23 procent att det bör satsas som idag, 8 procent att det bör satsas mindre, 2 procent att vindkraft inte ska utnyttjas som energikälla och 8 procent saknar åsikt i frågan. På det nationella planet råder under de två senaste åren stiltje i vindkraftsopinionen, med en fortsatt klar majoritet som vill satsa mer på vindkraft. Men det har långt ifrån rätt stiltje sedan 2008 då stödet för att satsa mer på vindkraft var som störst – 80 procent. Sedan dess har stödet succesivt minskat. En tillbakagång med hela 21 procentenheter mellan åren 2008 och 2014. Resultatet i figur 1 visar att tillbakagången i stödet för en ökad satsning på vindkraft inte i första hand inneburit en markant ökning bland dem som vill satsa mindre eller helt avstå från vindkraft. Andelen i befolkningen som helt vill avstå från vindkraft har ökat med 1 procentenhet sedan 2008 medan andelen som vill satsa mindre har ökat med 6 procentenheter. Istället verkar det vara så att flera som tidigare ville satsa mer har idag förenat sig med dem som anser att dagens satsning på vindkraft är tillräcklig. Andelen som väljer svarsalternativet ”satsa ungefär som idag” har ökat från 12 procent 2008 till 23 procent 2014/2015, +11 procentenheter.

En tolkning av att det blir färre som vill satsa på vindkraft kan beskrivas i termer av mättnad.⁵ Som frågan är konstruerad innehåller den bland annat komponenter för bedömningar av hur mycket vindkraft vi har, hur mycket vi behöver idag och hur mycket vi kommer behöva i framtiden. Svarsalternativen ’satsa mer än idag’ och ’satsa mindre än idag’ behöver tolkas i ljuset av det faktiska läget. Under senare delen av mätperioden har det skett en omfattande utbyggnad av vindkraften, från en elproduktion på 2 terrawattimmar 2008 till 16 terrawattimmar 2015 (Svensk energi 2016 och Energimyndigheten 2016). Det innebär att förutsättningarna för svenska folkets bedömning av hur mycket vindkraften behöver byggas ut har förändrats. Det ligger i frågeställningens termostatiske natur att taket för en utbyggnad förr eller senare kommer upplevas som uppnått, och stödet för en ytterligare utbyggnad därmed kommer att avta. Det kan vara en tolkning av den sjunkande andelen som stöder en ytterligare utbyggnad under de senaste åren mätningar (Bendz 2014).

Att andelen som vill satsa mer på vindkraft avtagit under senare år minskar behovet emellertid inte innebära att svenska folkets allmänna inställning till vindkraft som energikälla också blivit mer negativ. Sedan 2012 har vi ställt en fråga om människors allmänna inställning till vindkraft som energikälla. Mellan åren 2012 och 2015 har inga större förändringar skett. Resultaten visar att en stor majoritet av svenska folket är positivt inställda till vindkraft som energikälla, 84 procent 2012, 81 procent 2013, 79 procent 2014 och 80 procent 2015. Andelen negativa var 2012 6 procent 2013, 7 procent 2014 7 procent och 2015 8 procent.⁶

Även om det på det nationella planet återfinns en majoritet för att satsa mer på vindkraft vet vi att det lokalt kan finnas motsatta åsikter. Ett exempel är folkomröstningen om utbyggnad av vindkraft i Sorsele kommun i mars 2016. Där vann nej-sidan med 51 procent av rösterna mot 46 procent för ja-sidan, en vinst med

60 röster (Sorсле kommun 2016).⁷ Även i Sveriges första folkomröstning om vindkraftsetablering 2002 i Skurups kommun vann nej-sidan med knapp marginal, 3628 nej-röster mot 3601 ja-röster (Skurups kommun 2016).

I befolkningen som helhet vill 59 procent satsa mer på vindkraft 2015. Men hur ser stödet ut i olika sociala och politiska grupper? Resultaten återfinns i tabell 1 och visar att viljan att satsa mer på vindkraft 2015 är större bland män än bland kvinnor, större bland högutbildade än bland lågutbildade, större bland personer boende i Stockholm/Göteborg/Malmö än bland personer boende i glesbygd och större bland personer boende i Stockholms län jämfört med landet i övrigt – särskilt i jämförelse med boende i Mellersta Norrland (Västernorrlands och Jämtlands län). Bland sympatisörer till partierna återfinns de mest positiva till att satsa mer på vindkraft bland Miljöpartiets och Feministiskt Initiativs sympatisörer, medan stödet är svagare bland sympatisörer till Kristdemokraterna, Sverigedemokraterna, Folkpartiet och Moderaterna.⁸ Personer som ideologiskt står till vänster är mer positiva att satsa mer än personer som står till höger.

Bland samtliga svarspersoner har viljan att satsa mer på vindkraften minskat med -21 procentenheter mellan åren 2008 och 2015. Tillbakagången återfinns i samtliga grupper. Men den är mer accentuerad i vissa grupper jämfört med andra. Till exempel har stödet för att satsa ytterligare på vindkraft gått tillbaka mer bland personer boende på ren landsbygd (-30 procentenheter) jämfört med personer boende i Stockholm/Göteborg/Malmö (-15 procentenheter). I 2008 års undersökning var stödet i stort sett lika stort oberoende om man bodde i glesbygd, stad eller storstad. Sjutton år senare är stödet betydligt större bland boende i de tre storstäderna (66 procent) jämfört med personer boende på landsbygd (53 procent). Bland sympatisörer till Miljöpartiet och Socialdemokraterna har tillbakagången varit under genomsnittet medan tillbakagången varit över genomsnittet framförallt bland sympatisörer till Kristdemokraterna och Centerpartiet, men också bland sympatisörer till Folkpartiet och Moderaterna. Tillbakagången är också större bland personer som ideologiskt placerar sig till höger jämfört med personer som placerar sig till vänster.⁹ Även kopplingen till frågan om vi skall avveckla eller använda kärnkraften har förstärkts. I 1999 års undersökning var viljan något större att satsa mer på vindkraft bland dem som förespråkade en avveckling av kärnkraften jämfört med dem som ville använda kärnkraften, 86 jämfört med 77 procent. Förhållandet är det samma i 2015 års undersökning, men skillnaderna betydligt större, 72 respektive 43 procent.

Mellan 2008 och 2012 återfanns en majoritet för ökad satsning på vindkraft i samtliga grupper. Så är inte fallet i den senaste undersökningen. I fem grupper är stödet lägre än 50 procent; bland personer boende i Mellersta Norrland (40 procent), bland sympatisörer till Kristdemokraterna (40 procent), bland personer som anser att vi skall använda kärnkraften, inte avveckla den (43 procent), bland personer som ideologiskt placerar sig något till höger (48 procent) och bland sympatisörer till Sverigedemokraterna (48 procent).

Tabell 1 Andel positiva till att satsa mer på vindkraft efter social och politisk grupptillhörighet, 2008–2015 (procent)

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	förändring 2008-2015
<i>Kön</i>									
Kvinna	81	76	67	71	68	65	59	61	-20
Man	79	72	64	69	64	57	58	56	-23
<i>Ålder</i>									
15-30	76	73	65	69	64	66	59	60	-16
31-60	84	79	71	73	70	65	68	60	-24
61-85	76	66	57	66	61	55	57	56	-20
<i>Utbildning</i>									
Grundnivå/obligatorisk	75	67	57	69	58	55	54	51	-24
Mellannivå	79	71	67	69	67	60	57	56	-23
Universitet/högskola	85	80	70	74	69	65	63	63	-22
<i>Bostadsort</i>									
Ren landsbygd	83	72	68	75	64	56	57	53	-30
Mindre tätort	78	72	60	67	64	61	54	55	-23
Stad, större tätort	80	75	66	71	67	63	60	59	-21
De tre storstäderna	81	76	70	69	69	63	63	66	-15
<i>Riksområde</i>									
Stockholms län	81	73	70	71	65	66	62	66	-15
Östra Mellansverige	82	75	63	73	70	66	64	57	-25
Småland & Gotland	78	76	56	65	61	56	54	57	-21
Sydsverige	71	68	60	64	61	56	56	56	-15
Västsverige	82	73	67	72	69	61	58	58	-24
Norra Mellansverige	80	76	65	70	63	56	58	55	-25
Mellersta Norrland	80	77	78	78	63	62	53	40	-40
Övre Norrland	83	82	74	66	73	61	57	59	-24
<i>Partisynpati</i>									
V	86	82	84	69	85	78	72	67	-19
S	81	76	62	71	70	65	57	64	-17
MP	88	79	84	86	78	77	75	79	-9
C	93	79	71	82	64	50	61	59	-34
FP	77	78	64	67	59	60	52	51	-26
KD	77	77	71	64	71	55	59	40	-37
M	77	68	62	67	60	52	58	53	-24
SD	68	66	51	65	56	58	46	48	-20
FI	--	--	--	--	--	--	82	74	--
Övriga	73	78	60	58	71	58	57	52	-21
<i>Vänster-höger dimension</i>									
Klart till vänster	83	82	77	82	78	79	75	74	-9
Något till vänster	86	80	70	71	73	66	62	71	-15
Varken eller	79	70	64	66	63	60	53	58	-21
Något till höger	78	74	66	72	64	56	55	48	-30
Klart till höger	72	66	57	63	55	48	56	52	-20
<i>Politiskt intresse</i>									
Mycket intresserad	80	75	66	75	67	66	63	60	-20
Ganska intresserad	83	76	67	72	66	61	58	58	-25
Inte särskilt intresserad	76	75	66	69	67	61	58	59	-17
Inte alls intresserad	75	64	55	61	58	59	51	52	-23
<i>Kärnkraftsåsikt</i>									
Avveckla kärnkraften	86	85	81	83	75	73	70	72	-14
Använd kärnkraften	79	72	60	65	58	47	49	43	-36
Samtliga	80	74	66	70	66	61	59	59	-21

Kommentar: För frågeformulering, se figur 1. Frågan om hur mycket vi bör satsa på vindkraft i Sverige har ställts i SOM-undersökningarna sedan 1999. I tabellen redovisas resultaten från 2008, då andelen som ville satsa mer på vindkraft var som högst, till den senaste mätningen 2015. Indelningen av riksområden har utförts enligt följande: Östra Mellansverige – Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Örebro och Västmanlands län; Småland och Gotland – Jönköpings, Kronobergs, Kalmar och Gotlands län; Sydsverige – Blekinge och Skåne län; Västsverige – Hallands och Västra Götalands län; Norra Mellansverige – Värmlands, Kopparbergs och Gävleborgs län; Mellersta Norrland – Västernorrlands och Jämtlands län; Övre Norrland – Västerbottens och Norrbottens län. **Källa:** De nationella SOM-undersökningarna 2008-2015.

Granne med vindkraft?

De senaste årens omfattande utbyggnad av vindkraften innebär att vindkraftverk har blivit en vanligare syn i landskapsbilden och att allt fler får direkta upplevelser av vindkraftverk i sin omgivning. Samtidigt har vi sett att stödet för att satsa mer på vindkraft avtagit. En fråga som aktualiseras i samband med utbyggnaden av vindkraft, och kommande utbyggnad, är hur svenska folket ser på vindkraftsetableringar i närheten av den egna bostaden. I de nationella SOM-undersökningarna har vi vid sju tillfällen sedan 2000 ställt en fråga om svenska folkets inställning till etablering av vindkraft i närheten av den egna bostaden. Frågan har fem svarsalternativ i en skala från mycket positiv till mycket negativ.

Tabell 2 Etablering av vindkraft i närheten av bostaden, 2000–2015 (procent)

	2000	2003	2005	2007	2010	2013	2015
Mycket positiv	13	12	14	15	13	12	14
Ganska positiv	28	21	29	31	25	28	26
Varken eller	32	34	31	32	30	29	32
Ganska negativ	13	15	14	10	16	15	13
Mycket negativ	14	18	12	12	16	16	15
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 609	1 719	1 638	1 581	1 564	1 538	1 617
Andel positiva	41	33	43	46	38	40	40
Andel negativa	27	33	26	22	32	31	28
Differens positiv–negativ	+14	±0	+17	+24	+6	+9	+12
Andel satsa mer på vindkraft, samtliga	72	64	72	79	66	61	59
Andel satsa mer på vindkraft, bland positiva till vindkraft i närheten av bostaden	91	93	89	92	87	86	81
Andel satsa mer på vindkraft, bland negativa till vindkraft i närheten av bostaden	44	38	54	58	40	32	30
Differens positiv–negativ	+47	+55	+35	+34	+47	+54	+51

Kommentar: Frågan lyder: "Hur ställer Du Dig till en etablering av vindkraftverk i närheten av din fasta bostad?". Personer som ej besvarat frågan (mellan 5 – 9 procent genom åren) ingår inte i procentbasen. I 2015 års undersökning var det 7 procent bland respondenterna som inte besvarade frågan. **Källa:** De nationella SOM-undersökningarna.

Resultaten i tabell 2 visar att andelen positiva till etablering av vindkraftverk i närheten av den egna bostaden varierar mellan 33 procent och 46 procent under åren sedan 2000. I den senaste mätningen 2015 är andelen positiva 40 procent. Andelen negativa varierar mellan 22 och 33 procent där resultatet i 2015 års undersökning är 28 procent. Vid samtliga mättillfällen återfinns en övervikt positiva jämfört med negativa undantaget 2003 då grupperna positiva och negativa var lika stora. I den senaste mätningen 2015 är 40 procent positiva till en etablering av vindkraft i närheten av bostaden (-6 procentenheter sedan toppåret 2007) och 28 procent negativa (+6 procentenheter sedan 2007).

Frågan om hur mycket vi skall satsa på vindkraft och frågan om inställning till vindkraftverk i närheten av den egna bostaden är naturligtvis kopplade till varandra. Personer som är positiva till etablering i närheten av bostaden vill i högre grad satsa mer på vindkraft jämfört med personer som är negativa till vindkraft i närheten av den egna bostaden. Sedan 2007 har viljan att satsa mer på vindkraft minskat i båda grupperna. Bland de som är positiva till vindkraft i närheten av bostaden (i närheten-positiva) har stödet för att satsa mer på vindkraft minskat med -11 procentenheter, medan stödet för att satsa mer på vindkraft bland de negativa (i närheten-negativa) minskat med -28 procentenheter. Bland samtliga respondenter minskade stödet för att satsa mer på vindkraft med -20 procentenheter.

Trots en negativ inställning till vindkraftetablering i närheten av den egna bostaden har det vid varje mättillfälle, utom ett, varit fler som önskat satsa mer på vindkraft än som önskat satsa mindre/helt avstå från vindkraft som energikälla. Bland de negativt inställda till vindkraft i närheten av bostaden ville 2007 58 procent satsa mer på vindkraft och 13 procent satsa mindre eller avstå från vindkraft, en skillnad på 45 procentenheter. Sedan dess har andelen som vill satsa mer minskat och andelen som vill satsa mindre/avstå ökat. I den senaste SOM-undersökningen 2015 är det för första gången fler som vill satsa mindre/avstå vindkraft (31 procent) än som vill satsa mer (30 procent) bland personer som ser negativt på en etablering av vindkraft i närheten av den egna bostaden.

Skillnaden mellan *i närheten-positivas* respektive *i närheten-negativas* inställning till om vi skall satsa mer på vindkraft kan tolkas i termer av en NIMBY-effekt (Not In My Back Yard). Ingen skillnad, värdet 0, innebär att båda grupperna vill satsa lika mycket – det vill säga ingen NIMBY-effekt. Högre värden innebär att de i närheten-negativa är mindre benägna att satsa mer på vindkraft jämfört med de i närheten-positiva – det vill säga en NIMBY-effekt föreligger. Resultaten visar att en NIMBY-effekt återfinns under samtliga undersökningstillfällen. Åren 2005 och 2007 utmärker sig som en tid då även *i närheten-negativa* i betydande utsträckning önskade satsa mer på vindkraft. Sedan 2005/2007 har viljan att satsa mer på vindkraft minskat mer bland de *i närheten-negativa* än bland de *i närheten-positiva* och effekten har ökat från 30/31 procentenheter till 49 procentenheter 2013/2015. En bidragande förklaring till att det i Sverige sedan 2007 blivit färre som vill satsa mer på vindkraft är en accentuerad NIMBY-effekt. Stödet bland *i*

närheten-negativa har minskat mer än bland *i närheten-positiva*, och mer än riksgenomsnittet. Samtidigt som stödet för att satsa mindre/avstå från vindkraft ökat mer än bland *i närheten-positiva*, och mer än riksgenomsnittet.

Bedömningar av vindkraftens egenskaper

Som tidigare konstaterats har de senaste årens utbyggnad av vindkraften inneburit att allt fler får direkt erfarenhet av energikällan. Vindkraften har kommit närmare människorna, vilket också innebär att människor på ett mer påtagligt sätt kan bedöma deras egenskaper. En bakomliggande faktor till vilken åsikt man har i frågan om vindkraften och dess utbyggnad, är hur dess olika egenskaper bedöms. I debatten har det bland annat framförts argument om att vindkraften medför bullerstörningar, att den är dyr och att den förfular landskapet. Men det har å andra sidan också framförts att vindkraften är en ren och miljövänlig energikälla. Hur ser svenska folket på dessa argument för och emot vindkraft, vilken verklighetsbild har de av vindkraftens egenskaper? I de nationella SOM-undersökningarna har vi ställt en påståendefråga om några av vindkraftens egenskaper vid sex tillfällen sedan 2000. Svarsalternativen utgörs av en skala från 0 till 10 där svarspersonerna får bedöma om påståendet är helt felaktigt (0) eller helt riktigt (10). I tabell 3 har skalstegen 0-4 slagits samman till "felaktigt", skalsteget 5 står för "varken felaktigt eller riktigt" och skalstegen 6-10 har slagits samman till "riktigt". I tabellen redovisas även medeltal.

Jämför vi resultaten tillbaka till 2007/2008, då en satsning på vindkraften stod som högst i kurs hos svenska folket, visar resultaten att bedömningarna av vindkraften som miljövänlig respektive en dyr el-producent i huvudsak har legat på en stabil nivå. I undersökningen 2007 ansåg 93 procent att vindkraften är miljövänlig. I den senaste undersökningen 2015 är resultatet 87 procent. Motsvarande siffror när det gäller påståendet att el producerad med vindkraft är dyr, är 42 procent 2007 respektive 45 procent 2015. Under hela perioden är det fler som anser att det senare påståendet är riktigt än att det är felaktigt. När det gäller frågan om vindkraften förfular landskapet har majoritetsförhållandet utvecklats till det omvända sedan 2007 års mätning. Resultaten från undersökningen 2007 visar att det då var 39 procent som ansåg att vindkraften förfulade landskapet medan 48 procent ansåg att den inte gjorde det. Motsvarande siffror i 2015 års undersökning är 45 respektive 39 procent. En ännu större opinionsförskjutning har skett när det gäller frågan om vindkraften medför buller. Från 2007 till 2015 har andelen som anser det är riktigt att vindkraften bullrar ökat från 27 till 49 procent, medan andelen som anser det varit felaktigt minskat från 59 till 34 procent. Samtidigt som antalet vindkraftverk blir ett allt vanligare inslag i den svenska landskapsbilden anser alltså allt fler att den medför buller och att den förfular landskapet, medan åsikterna om den är dyr eller miljövänlig förblir förhållandevis stabila.

Tabell 3 Bedömningar av vindkraftens egenskaper, 2000–2015 (procent och medeltal)

	2000	2003	2007	2010	2013	2015
Vindkraftverk förfular landskapet						
Felaktigt	42	39	48	42	41	39
Varken fel eller rätt	15	13	13	12	15	16
Riktigt	43	48	39	46	44	45
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 593	1 717	1 431	1 432	1 441	1 454
Medeltal	50	53	46	52	52	56
Vindkraftverk är bullriga						
Felaktigt	53	53	59	52	36	34
Varken fel eller rätt	21	22	14	15	16	17
Riktigt	26	25	27	33	48	49
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 572	1 678	1 136	1 199	1 203	1 220
Medeltal	39	40	39	43	54	55
El producerad med hjälp av vindkraft bli dyr						
Felaktigt	33	29	38	37	36	36
Varken fel eller rätt	30	30	20	15	16	19
Riktigt	37	41	42	48	48	45
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 556	1 671	966	1 052	1 052	1 042
Medeltal	51	53	50	53	54	52
Vindkraft är miljövänlig						
Felaktigt	5	6	4	7	9	7
Varken fel eller rätt	4	6	3	6	7	6
Riktigt	91	88	93	87	84	87
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 593	1 716	1 479	1 458	1 453	1 502
Medeltal	87	84	87	82	79	82

Kommentar: Frågan lyder: "Vilken är din uppfattning om följande påståenden som man ibland hör om vindkraft? Ange för vart och ett av påståendena om det enligt din mening är riktigt eller felaktigt. A. Vindkraftverk är bullriga. B. Vindkraft är miljövänlig. C. El producerad med hjälp av vindkraft blir dyr. D. Vindkraftverk förfular landskapet". Svarsalternativen utgörs av en skala från 0 till 10 där svarsalternativen får bedöma om påståendet är helt felaktigt (0) eller helt riktigt (10). I tabell 3 har skalstegen 0–4 slagits samman till "felaktigt", skalsteget 5 står för "varken felaktigt eller riktigt" och skalstegen 6–10 har slagits samman till "riktigt". I tabellen redovisas även medeltal, multiplicerade med 10. Beräkningarna i tabellen är gjorda bland personer som har en åsikt i respektive delfråga. Andelen respondenter som inte besvarar de olika delfrågorna håller sig mellan 6–8 procent. I undersökningarna 2000 och 2003 saknas svarsalternativet "ingen uppfattning". Andelen som svarat "ingen uppfattning" i fråga om vindkraften är dyr varierar mellan 33–39 procent, i frågan om buller mellan 24–29 procent, i frågan om förföljning av landskapet mellan 9–10 procent och i frågan om vindkraften är miljövänlig mellan 7–8 procent.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna.

Tidigare analyser från SOM-undersökningen 2007 har visat att bland dem som har en negativ bild av vindkraftens egenskaper är det trots det en majoritet som vill satsa mer på vindkraft. Bedömningar att vindkraften bullrar, är dyr eller förfular landskapet vägde mindre än viljan att bygga fler vindkraftverk. Senare analyser har dock visat att kopplingen mellan frågan om vindkraftens egenskaper och frågan om vi skall satsa mer eller mindre på vindkraft blivit något starkare (Hedberg 2008, Hedberg 2014). Bland personer som anser att vindkraften medför buller minskar andelen som ville satsa mer på vindkraft från 71 procent 2007 till 48 procent 2015, samtidigt som andelen som vill satsa mindre/avstå från vindkraft ökar från 10 till 20 procent. Bland personer som anser att vindkraften förfular landskapet minskar andelen som vill satsa mer på vindkraft från 71 procent till 44 procent, medan andelen som vill satsa mindre/avstå ökar från 9 till 22 procent. Bland personer som anser vindkraften vara dyr vill tre fjärdedelar (74 procent) satsa mer på vindkraft 2007. Den andelen är nere i 43 procent 2015. Andelen som vill satsa mindre/avstå ökar mellan 2007 och 2010 från 9 till 22 procent. I undersökningen 2015 är siffran 25 procent. I den mycket lilla grupp som anser att vindkraften *inte* är miljövänlig har andelen som vill satsa mer på vindkraft minskat från 60 procent 2007 till 20 procent 2015, medan andelen som vill satsa mindre/avstå ökar från 22 procent till 50 procent.

Vindkraftsopinionen 2015

Avslutningsvis kan konstateras att mellan åren 2007 och 2014 avtar entusiasmen för att satsa mer på vindkraft. Andelen bland svenska folket som ville satsa mer än idag sjunker från 80 procent till 59 procent. Resultaten från 2015 års nationella SOM-undersökning visar att fallet bromsats upp och att opinionsläget överhuvudtaget inte förändrades jämfört med 2014 års resultat. De politiska ambitionerna att satsa på förnyelsebara energikällor och på vindkraft har haft, och har fortfarande, ett starkt stöd i de breda folklagren. Under de senaste två åren önskar fortfarande en majoritet på 59 procent att vi i Sverige satsar mer på vindkraft än vad som görs idag. Andelen som vill satsa mer på vindkraft eller satsa på vindkraft som det görs idag utgör 2015 82 procent av befolkningen. Och inställning till vindkraft som energikälla är mycket positiv – 80 procent i SOM-undersökningen 2015.

Noter

- ¹ Mätningarna har gjorts inom ramen för forskningsprojektet ”Energiopinionen i Sverige” och har sedan 1999 finansierats av Energimyndigheten.
- ² När det gäller kol har andelen som helt vill avstå från energikällan ökat från 34 procent 1999 till toppnoteringen 59 procent 2015. Andelen som helt vill avstå från olja har däremot legat på en förhållandevis stabil nivå under hela perioden, runt 20 procent (Hedberg och Holmberg 2016).

- ³ Se Hedberg och Holmberg 2016 för samtliga energikällor 1999-2015.
- ⁴ I 2015 års undersökning ställdes inte frågorna om naturgas och kol. Vid det senaste mätillfället 2014 var stödet för naturgas 19 procent och vid det senaste mätillfället 2012 för kol 2 procent.
- ⁵ Se Anna Bendz 2014 om policyförändring, privatisering och medborgarnas uppfattning om privatiseringsnivå, och hennes resonemang om termostatmodellen.
- ⁶ Korrelationerna mellan satsa-frågan och attitydfrågan är 2012 .76, 2013 .77, 2014 .77 och 2015 .77.
- ⁷ Folkomröstningen i Sorsele genomfördes i två distrikt, dels i Sorsele omröstningsdistrikt och dels i Gargnäs omröstningsdistrikt. I det första blev utfallet i omröstningen mycket jämn där ja-sidan vann med 6 röster, medan utfallet i Gargnäs resulterade i ett klart nej, 160 nej-röster mot 90 ja-röster.
- ⁸ Resultatet för partier med litet stöd bland väljarna, t ex Feministiskt Initiativ och Kristdemokraterna, bör tolkas med försiktighet mot bakgrund av de få personer som ingår i grupperna och att felmarginalerna är stora.
- ⁹ Korrelationen mellan satsa-frågan och vänster-höger ideologi var 2008 .11. I den senaste SOM-undersökning var motsvarande korrelation .22.

Referenser

- Bendz, Anna (2014). Att ge feedback på välfärdspolitiken: hur reagerar medborgarna på ökad privatisering. I Bergström, Annika och Oscarsson, Henrik (red). *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 61.
- Energimyndigheten 2016. Vindkraft nuläge och prognos.
- Hedberg, Per (2008). Vindkraft på frammarch. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart, (red). *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet. SOM-rapport nr 44.
- Hedberg, Per (2014). Vindkraftsopinionen i Västra Götaland. I Bergström, Annika och Jonas Ohlsson (red). *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport nr 62.
- Hedberg, Per och Holmberg, Sören (2016:04). Åsikter om energi och kärnkraft. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet. SOM-rapport 2016:04
- Holmberg, Sören (2012). Fukushimaeffekten. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red). *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet. SOM-rapport nr 56.
- Kim, Youngwhan, Kim, Minki och Kim, Wonjoon (2013). *Effect of the Fukushima nuclear disaster on global public acceptance of nuclear energy*. Energy Policy 61, sid 822-828.

- Regeringen, 2015. <http://www.regeringen.se/regeringens-politik/energi/fornybar-energi/mal-for-fornybar-energi/>
- Skurups kommun, 2016. Kopia på Valnämndens protokoll efter kontakt med Skurups kommun, arkivarie Hanna Lindberg.
- Socialdemokraterna 2016. <http://www.socialdemokraterna.se/Var-politik/Var-politik-A-till-O/Energi/>
- Sorsele kommun, 2016. <http://www.sorsele.se/default.asp?pageid=60538>
- Svensk Energi 2016. <http://www.svenskenergi.se/Elfakta/Elproduktion/Vindkraft/>

FORTSATT OPINIONSSTÖD FÖR ATT AVVECKLA KÄRNKRAFTEN

SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Kärnkraften på väljarnas dagordning är en mycket mindre het än den var under storhetstiden kring folkomröstningen 1980. Idag är kärnkraften inte en viktig fråga bland väljarna. Det visar de årliga SOM-undersökningarna. Men det betyder inte att stridsfrågan kärnkraften är avvecklad i opinionen. Sambandet mellan människors åsikter om kärnkraften och partitillhörigheten är bra nära lika stark idag som under 1970-talet. Och den är starkare än under 1980/90-talen. Kärnkraftens åsiktsmässiga partipolarisering har ökat under senare år samtidigt som frågan blivit en allt tydligare vänster-högerfråga. Det betyder att kärnkraften har potential att bli väljarmässigt mer betydelsefull om den hamnar mer i fokus. I så fall gynnas främst partier som är för att avveckla kärnkraften – det vill säga de Rödgröna. Stödet för att använda kärnkraft har minskat till en minoritetsåsikt i Sverige efter olyckan i japanska Fukushima. Fler svenskar vill idag avveckla kärnkraften.

Dagens kärnkraft är ingen modern teknologi som den en gång var på 1950-talet. Då väckte atomenergi hopp och framtidstro (Mahaffey 2009, Moberg 2014). Men det var då. Idag väcker kärnkraft med en gammal teknologi byggd på fissionsreaktorer – och avfall som kräver tusentals års förvaring – ingen riktig entusiasm. Somliga hoppas och tror på en framtid med nya reaktorer baserade på fusionsteknik. Men dit tycks vägen fortfarande lång och mycket kostsam. Under tiden har kärnkraftsanvändandet sedan ett tiotal år stagnerat i världen med en produktion kring 380 GW el per år. Det ger en el-andel på endast omkring 11 procent av världens samlade elproduktion 2014. Antalet reaktorer håller sig kring 440 med en planerad nybyggnad på cirka 65 reaktorer (European Nuclear Society 2016; World Nuclear Association 2016). Större delen av de nya planerade reaktorerna återfinns i Kina, Ryssland och Indien. I Västvärlden byggs/planeras få nya reaktorer efter kärnkraftsolyckan i Fukushima 2011 (Mahaffey 2014). Tvärtom har flera västländer med Tyskland i spetsen börjat avveckla kärnkraften. Framtids-satsningarna gäller istället förnybar energi som solkraft och vindkraft.

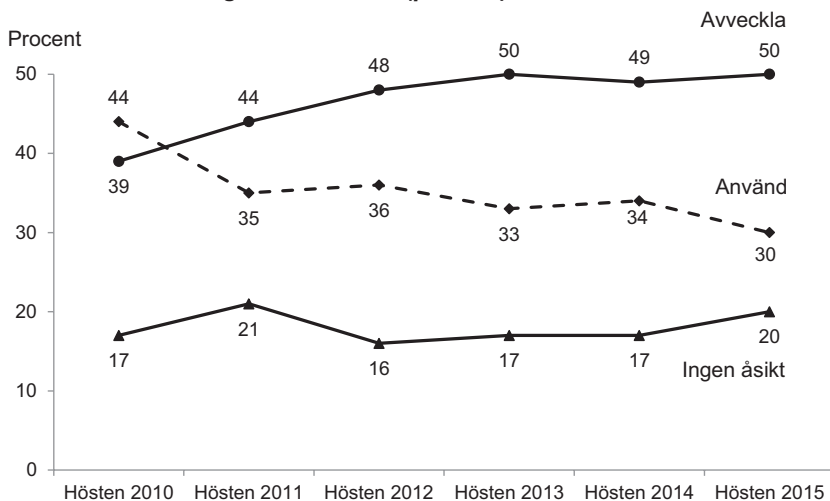
Sverige tillhör de länder som tidigt satsade stort på kärnkraft (Holmberg, Westerståhl och Branzén 1977, Holmberg och Asp 1984). Och som likaså tidigt bestämde sig för att avveckla kärnkraften – dock som det visade sig bara på pappret. När kärnkraften skulle vara avvecklad 2010 beslutade riksdagen istället att avveckla

Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige, 2010–2015 (procent)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Avveckla kärnkraften snarast	8	10	11	11	11	12
Avveckla kärnkraften, men utnyttja de 10 kärnkraftsreaktorer vi har tills de tjänat ut	31	34	37	39	38	38
Använd kärnkraften och ersätt de nuvarande reaktoreorna med som mest 10 nya reaktorer	27	24	25	23	25	22
Använd kärnkraften och bygg fler reaktorer än nuvarande 10 i framtiden	17	11	11	10	9	8
Ingen uppfattning/ej svar	17	21	16	17	17	20
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal personer	1 653	1 597	1 524	1 644	1 705	1 738

Kommentar: Frågan lyder: Vilken är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige? Svarsalternativen framgår i tabellen. Frågan ställdes för första gången i SOM 2010. Samtliga svarande ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2015.

Figur 1 Avveckla eller använd kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen, 2010–2015 (procent)

Kommentar: För frågans lydelse, se tabell 1. Procenten har beräknats bland samtliga svarande i SOM-undersökningarna. Antalet svarspersoner är ca 1 600–1 700 för de olika undersökningsåren. Kärnkraftsolyckan i Fukushima inträffade i mars 2011, ungefär ett halvår innan SOM:s höstmätning 2011.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2015.

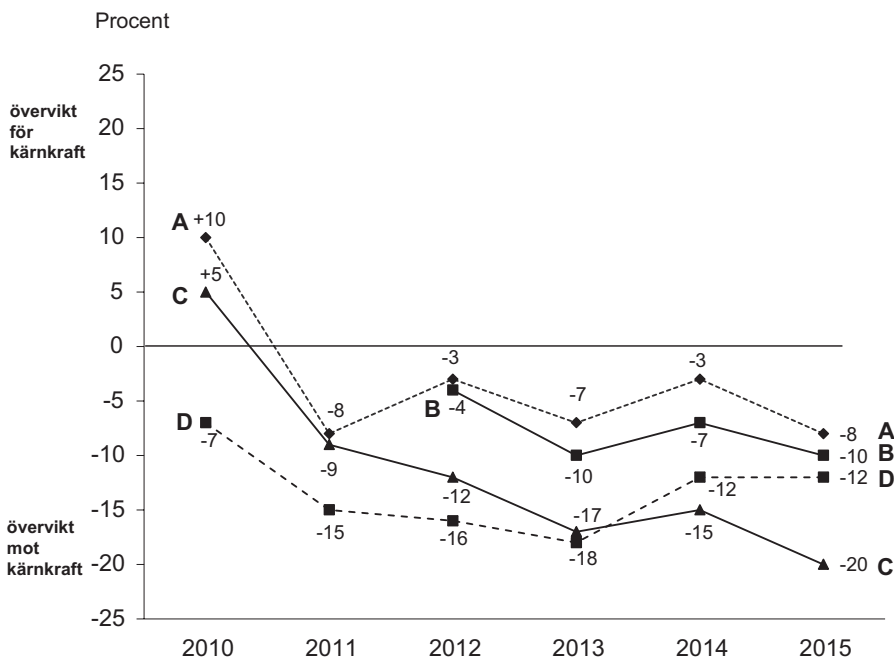
avvecklingsplanen, och tillåta en utbyggnad av nya reaktorer i Sverige. Den ej utfasade kärnkraften innebär att Sverige fortfarande har en stor el-produktion byggd på kärnenergi – strax över 40 procent 2015. Det är den sjätte högsta andelen i hela världen.

Men Fukushimaolyckan ledde även i Sverige till att viljan att satsa på ny kärnkraft svalnade (Holmberg 1991, 2011, 2012). Denna avsvälning syntes inte minst tydligt i den allmänna opinionen. Kärnkraftsförespråkarna som varit i opinionsöverbälje innan härdsmltan i Fukushima hamnade snabbt i opinionsunderbälje. Och detta underbälje svängde inte tillbaka till ett överbälje åren efter Fukushima (Holmberg 2014). Snarare förstärktes underbäljet. Frågan är nu vad som hänt med kärnkraftsopinionen efter valet 2014. Har kärnkraftsförespråkarna börjat återta mark, eller är fortfarande avvecklingsförespråkarna kvar i det överbälje som Fukushimaolyckan gav dem?

Opinionsöverbälje för avveckling

Resultaten i tabell 1 och figur 1 och 2 visar att avvecklingsåsikten fortsatt har en klar opinionsöverbälje på gränsen till en majoritetsposition i SOM-mätningen hösten 2015. Femtio procent vill avveckla kärnkraften på lång sikt medan endast 30 procent vill använda den. Övriga 20 procent har ingen bestämd åsikt. Valhösten 2010 – pre-Fukushima – var opinionsläget helt omvänt med 44 procent som ville använda kärnkraften mot 39 procent som fördrog en avveckling. Reaktorhaveriet i Japan skakade om opinionen rejält. Och än finns inga tecken på att stödet för kärnkraften är på väg tillbaka.

Slutsatsen att kärnkraftsmotståndet har ett tydligt överbälje i opinionen understryks av att flera olika mätningar i SOM-undersökningarna visar på i huvudsak samma resultat. De fyra mätserier som forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* konstruerat och systematiskt följer indikerar samma utveckling (se figur 2).¹ Stödet för kärnkraften sjunker kraftigt omedelbart efter olycka i Fukushima, och har sedan förblivit i opinionsunderbälje – ett underbälje som förstärks efter valet 2014.

Figur 2 Stödet för kärnkraften bland svenska folket 2010–2015 (balansmått)

- A:** Andel satsa mer/satsa ungefär som idag minus andel satsa mindre än idag/helt avstå från energikällan.
- B:** Andel mycket/ganska positiv till kärnkraft minus andel mycket/ganska negativ.
- C:** Andel använd kärnkraft långsiktigt i Sverige minus andel avveckla kärnkraften.
- D:** Andel dåligt förslag minus andel bra förslag på påståendefrågan: "Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften".

Kommentar: De fullständiga resultaten redovisas i Hedberg och Holmberg (2016).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2015.

Seglivad stridsfråga

Kärnkraften som politisk konfliktfråga är idag en gammal veteran bland svenska stridsfrågor. Den politiserades redan på 1970-talet, och har förblivit en stridsfråga sedan dess (Holmberg 2012, Holmberg och Hedberg 2013). Ibland mer omstridd i debatten, ibland något mindre kontroversiell – men hela tiden med klara åsiktsmotsättningar mellan flera olika partier. Under frågans snart femtioåriga historia har opinionen förändrats drastiskt flera gånger, påverkad av katastrofer och kampanjer. Dock, genom åren och alla dessa opinionsförändringar har anhängare respektive motståndare till kärnkraften i allt väsentligt varit stabilt förankrade i samma sociala och politiska grupper. Stödet till kärnkraften har gått upp och ned, men sväng-

ningarna har i de flesta fall varit åt samma håll. De sociala och politiska mönster som åsikterna om kärnkraften hade när frågan blev omstridd i början av 1970-talet kan fortfarande iakttas idag på 2010-talet. Folkomröstningens resultat följde inte Sverige, men spåren av de skyttegravar som grävdes syns alltför i opinionen. De politiska och sociala grupper som var mest positiva respektive mest negativa till kärnkraft för fyrtio år sedan är i huvudsak samma grupper som är mest för eller emot att använda kärnenergi idag på 2010-talet.

Resultaten i tabell 2 redovisar hur opinionsstödet för kärnkraften har förändrats i olika politiska och sociala grupper under åren 2010–2015. Mätningen 2010 gjordes före olyckan i Fukushima, de övriga efter. Siffrorna visar andelen svarande som vill använda kärnkraften långsiktigt. Före Fukushima år 2010 anger 44 procent av SOM:s svarspersoner att de vill använda kärnkraften på längre sikt. År 2015 har den andelen minskat till 30 procent – en nedgång på 14 procentenheter. Hur motsvarande minskning ser ut i olika samhällsgrupper specificeras i tabell 2. Där kan man också se hur kärnkraftsopinionen mer kortsiktigt förändrats sedan valet 2014.

När det gäller demografiska och sociala grupper är det idag män, äldre personer och högre tjänstemän som är mest för att långsiktigt använda kärnkraften. Minst positiva är kvinnor, ungdomar, arbetare och jordbrukare. I folkomröstningen för trettiofem år sedan återfinns vi samma mönster. En social grupptillhörighet som dock uppvisar ett något annorlunda samband med kärnkraftsåsikten jämfört med 1980 är graden av utbildning. I folkomröstningen röstade högutbildade mer mot kärnkraften än lågutbildade (Holmberg och Asp 1984). Idag på 2010-talet finns inte längre ett sådant samband. Hög- och lågutbildade har idag mycket likartade åsikter om kärnkraftens framtid.

Åsiktsbilden bland de olika partiernas sympatisörer känns i vissa grunddrag igen från 1970-talet. Vänsterpartiets anhängare är bland de mest kärnkraftsnegativa medan moderata sympatisörer är bland de mest positiva. Så var det också i folkomröstningen. Men för flera av de övriga partiernas sympatisörer finner vi ett delvis förändrat åsiktsmönster. Politiskt viktigast är S-anhängarnas förändring från att 1980 ha varit bra nära lika positiva till kärnkraft som Moderaternas väljare till att under 2010-talet vara klart mindre för att använda kärnenergi än M-sympatisörer. Tre andra partiers väljare som också tenderar att ha andra kärnkraftsåsikter idag jämfört med i folkomröstningen är KD-, FP- och C-sympatisörer. Men till skillnad från S-anhängare har KD/FP/C-väljare inte blivit mer kärnkraftskritiska. De har istället blivit mer positiva till kärnkraft.

Kärnkraften som konfliktnärlig fråga har blivit mer av en blockdelande fråga – och en vänster-högerfråga. Det syns inte minst tydligt i hur de nya partiernas väljare tar ställning i frågan om kärnkraftens framtid. Miljöpartiets och Feministiskt initiativs sympatisörer är mycket klart emot kärnkraften, mest så av alla partiers sympatisörer. Och MP liksom FI har väljare som till övervägande delen placerar sig ideologiskt till vänster i valet 2014. På andra kanten har vi Sverigedemokraterna vars väljare

Tabell 2 Andel som är för att kärnkraften används efter social och politisk grupptillhörighet, 2010–2015 (procent)

	Procent använd kärnkraften					
	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Samtliga	44	35	36	33	34	30
Man	57	49	47	47	47	44
Kvinna	31	23	25	19	22	18
16–29	30	21	25	23	28	21
30–49	41	36	34	35	34	28
50–64	40	38	40	34	33	30
65–85	49	40	40	34	36	33
Lågutbildade	40	30	36	31	30	28
Medellåg	45	32	35	38	39	32
Medelhög	44	40	37	32	36	27
Högutbildade	47	40	37	32	31	28
Arbetarhem	35	31	30	29	28	25
Tjänstemannahem	55	41	40	35	36	32
Högre tjänstemannahem	56	55	57	49	46	39
Jordbrukarhem	43	25	26	25	35	21
Företagarhem	50	38	52	36	46	38
Landsbygd	40	32	35	32	32	30
Tätort	42	32	39	38	34	31
Stad	47	38	38	33	35	30
Storstad	43	36	32	31	35	26
Klart till vänster	22	22	18	20	11	9
Något till vänster	27	26	28	23	25	17
Varken vänster eller höger	38	29	27	27	31	23
Något till höger	58	43	52	45	47	43
Klart till höger	70	60	67	58	56	56
V	14	21	13	12	16	15
S	33	29	27	25	26	16
MP	13	10	18	11	8	8
C	38	25	27	17	32	27
FP	62	53	43	38	49	45
KD	51	39	34	40	42	46
M	63	51	58	53	53	39
SD	63	54	50	49	49	53
FI	-	-	-	-	9	12
Inget parti	24	21	16	20	24	25

Kommentar: Frågeformuleringen redovisas i tabell 1. Samtliga som deltagit i SOM-undersökningarna ingår i procentbasen. Antalet svarspersoner är ca 1 600–1 700 respektive undersökningsår. För de mindre partierna KD och FI är antalet svarande mycket begränsat, kring 40–60 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2010–2015.

i valen 2010 och 2014 anger att de hör hemma i mitten eller till höger på den ideologiska skalan. Och en majoritet bland dem är för en långsiktig användning av kärnkraft i Sverige, mest så av alla partiers anhängare.

Kärnkraften har blivit en vänster-högerfråga

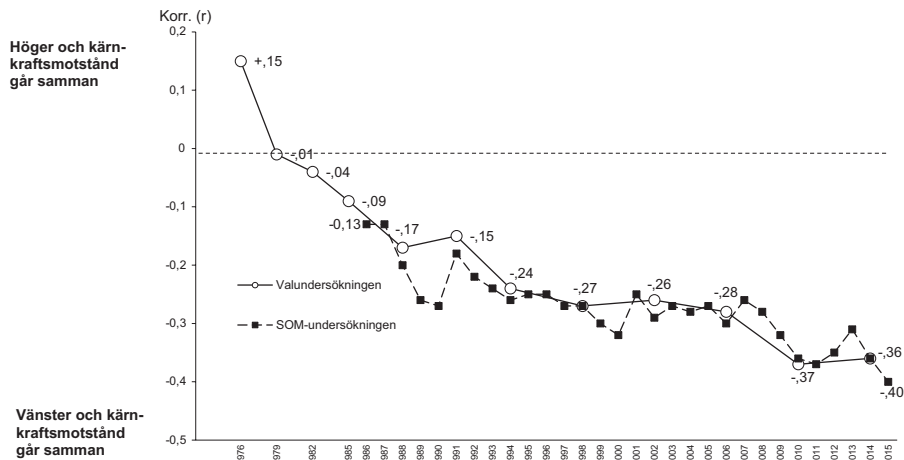
Då på 1970-talet, när kärnkraften partipolitiserade fanns i opinionen en svag koppling mellan ideologisk högerposition och motstånd mot kärnkraft. I valet 1976 var väljare som röstade på dåtidens största borgerliga parti, Centerpartiet, de som var mest negativa till att utnyttja kärnkraft. Väljare som röstade på Socialdemokraterna var de som var mest för kärnkraft. Däremellan befann sig väljare som stödde V, FP eller M (Holmberg, Westerståhl och Branzén 1977, Petersson 1977). Kärnkraftsmotståndets högerfärgning bleknade dock snabbt och ersattes med ett noll samband mellan vänster-högerposition och kärnkraftsåsikt. Ett noll samband som fanns åren kring folkomröstningen 1980. Det talades om kärnkraften som en ny konkurrerande konflikt dimension till den traditionella vänster-höger motsättningen (Holmberg 1978, Vedung 1979, Petersson 1979, Korpi 1980). Men även noll sambandet visade sig vara relativt kortlivat. Redan under slutet av 1980-talet, efter kärnkraftolyckan i Tjernobyl, började kärnkraftsmotståndet uppvisa en viss vänsterfärgning. Personer ideologiskt till vänster tenderade att bli mer negativa till kärnkraft jämfört med personer ideologiskt till höger (se figur 3).

Den konkurrerande alternativa dimensionen började så sakteliga falla samman och gå upp i den gamla vänster-högerdimensionen. Förändringen var ingen tillfällighet. Utvecklingen mot ett alltmer vänsterfärgat kärnkraftsmotstånd och ett alltmer högerfärgat stöd för kärnkraft har fortsatt ända tills idag. Sambandet mellan människors vänster-högerposition och kärnkraftsåsikt har aldrig varit starkare än i den senaste SOM-undersökningen 2015. Den imperialistiska vänster-högerdimensionen har erövrat och koloniserat den tidigare konkurrerande kärnkraftsdimensionen.

Inte en av väljarnas viktigaste frågor, men en starkt partipolitiserad fråga

En viktig skillnad mellan 1970-talet och 2010-talet är att kärnkraften inte längre är en av väljarnas viktigaste frågor. Det var den i valen 1976 och 1979 och i folkomröstningen 1980 (Holmberg 1981, Holmberg och Asp 1984). Men sedan dess har kärnkraften inte legat högt på någon topplista över viktiga frågor. Under de senaste tjugofem åren har endast 1–2 procent av de svarande i SOM-studierna pekat ut energi och kärnkraft som viktiga samhällsfrågor. Kärnkraften på väljarnas dagordning är mycket mindre het än den var under storhetstiden på 1970-talet.

Figur 3 Sambandet mellan svenska folkets ideologiska vänster-högerposition och åsikten om kärnkraftens framtid (korrelation(r))

Kommentar: Den subjektiva vänster-högerskalan är elvgradig i Valundersökningen och femgradig i SOM-undersökningen. Kärnkraftsåsikten har i Valundersökningen mätts med en tudelad fråga – för eller emot kärnkraft (utom 1976). I SOM-undersökningen har vi använt en femgradig kärnkraftsfråga fram till 1995, därefter en fyrgradig. Korrelationskoefficienten (r) kan variera mellan -1.00 och +1.00.

Källor: Den nationella SOM-undersökningen 1986–2015; Valundersökningen 1976–2014.

Men – och det är ett väsentligt men – sambanden mellan människors kärnkraftsåsikter och partitillhörighet är inte särskilt mycket svagare idag än under 1970-talet. Och de är starkare idag än under 1980- och 1990-talen (Holmberg 1994, 1999). Kärnkraften har långt ifrån avpolitiserats bland väljarna. Partipolariseringen under 2010-talet är nästan lika påtaglig som under kärnkraftfrågans mest konfliktfyllda år kring folkomröstningen. Kopplingen mellan partisympati och kärnkraftsåsikt var som starkast med eta-värden på .45 till .49 åren 1976–1980. Under 1980- och 90-talen sjönk sambanden till omkring .35 i genomsnitt, för att åter öka till strax över .40 efter millennieskiftet. I SOM-undersökningen 2015 är eta-sambandet parti-kärnkraftsåsikt .43. Inte fullt ut lika starkt som under kärnkraftens dominansår på 1970-talet, men inte långt ifrån. Kärnkraftens åsiktsmässiga partipolarisering har inte minskat bland väljarna under senare år. Den har tvärtom ökat. Och kärnkraftsfrågan har blivit en allt tydligare vänster-högerfråga.

Björnen sover

Kärnkraften är inte en viktig fråga bland dagens svenska väljare. Men den är en klart partipolariserad fråga och en alltmer ideologiskt vänster-högerladdad fråga.

Det betyder att kärnkraften kan bli väljarmässigt betydelsefull om den hamnar mer i fokus. Den har potential att ånyo bli en central valfråga som kan få många svenskar att välja parti utifrån sina kärnkraftsåsikter.

Björnen sover. Den är inte farlig bara man är varlig. Men om den vaknar kan den vara mest farlig för de borgerliga partierna och Sverigedemokraterna. Det är de som är mest för att använda kärnkraft i Sverige. Efter olyckan i Fukushima är den åsikten mindre populär. De Rödgrönas åsikt att kärnkraften långsiktigt skall avvecklas är mer populär. Dock, det är långt till nästa val. Kärnkraftsopinionen har svängt förr. Den kan svänga igen.

Noter

- ¹ Forskningsprojektet *Energiopinionen i Sverige* startades i nuvarande form år 1999. Det leds av Sören Holmberg och Per Hedberg. Projektet stöds ekonomiskt av Energimyndigheten. Se Hedberg och Holmberg 2016.
- ² Observera dock att M-sympatisörer 2015, en reducerad skara efter valförlusten 2014, inte är de mest kärnkraftspositiva. I mätningen 2015 är istället SD-sympatisörer, med relativt många nyvunna väljare från M, de mest positiva till att använda kärnkraften. Om riksdagsvalet 2014 se Holmberg, Näsman och Gustafsson 2015 och Oscarsson och Holmberg 2016.

Referenser

- European Nuclear Society 2016.
- Hedberg, Per och Holmberg, Sören (2016). *Åsikter om energi och kärnkraft*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (1981). *Svenska väljare*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören (1991). *Svenska folkets åsikter om kärnkraft och slutförvaring efter Tjernobyl*. Stockholm: SKN.
- Holmberg, Sören (1994). "Att ha eller inte ha kärnkraft", i Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red), *Vägval*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2011). "Kärnkraftsopinionen pre-Fukushima", i Holmberg, Sören, Lennart Weibull och Henrik Oscarsson, (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2012). "En resa med kärnkraftsopinionen", i Bergstrand, Mats (red) *Upplyst eller utfrys – en antologi om energimarknaden*. E.ON Sverige.
- Holmberg, Sören (2014). "Kärnkraft på väg ned", i Bergström, Annika och Henrik Oscarsson, (red) *Mittfåra & Marginal*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören, Jörgen Westerståhl och Karl Branzén (1977). *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Publica.

- Holmberg, Sören och Kent Asp (1984). *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Holmberg, Sören och Per Hedberg (2013). *Energy Opinion Compared Across Time and Space*. Gothenburg: The SOM Institute at the University of Gothenburg.
- Holmberg, Sören, Per Näsman och Torbjörn Gustafsson (2015). *Så tycker väljarna. Sveriges Televisions Vallokalsundersökning*. Stockholm: Sveriges Television.
- Korpi, Walter (1980). Kärnkraften och politikens dimensioner. *Sociologisk forskning* Nr 3-4
- Moberg, Åsa (2014). *Ett extremt dyrt och livsfarligt sätt att värma vatten. En bok om kärnkraft*. Stockholm: Natur & Kultur
- Mahaffey, James (2009). *Atomic Awakening: A New Look at the History and Future of Nuclear Power*. New York: Pegasus Books.
- Mahaffey, James (2014). *Atomic Accidents*. New York: Pegasus Books.
- Oscarsson, Henrik och Sören Holmberg (2016). *Svenska väljare*. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Petersson, Olof (1977). *Väljarna och valet 1976*. Stockholm: Statistiska centralbyrån
- Petersson, Olof (1979). *Regeringsbildningen 1978*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Vedung, Evert (1979). Kärnkraften ger en ny blockbildning i politiken. *Tvärsnitt: 1*. World Nuclear Association 2016.

ALKOHOLIDEOLOGI OCH ALKOHOLOPINION

DAVID KARLSSON, LENNART WEIBULL OCH
SÖREN HOLMBERG

Sammanfattning

Den svenska alkoholpolitikens främsta mål är att minska alkoholkonsumtionens skadeverkningar. Bland de politiska styrmedel som traditionellt har använts märks statlig alkoholskatt, begränsad och kontrollerad tillgänglighet (försäljningsmonopol genom Systembolaget och begränsad marknadsföring) samt kontroll av utskänkning (kommunala serveringstillstånd). I kapitlet studeras svenska folkets åsikter om dessa styrmedel. Resultaten visar att alkoholpolitiken överlag har stöd i opinionen, som dessutom under senare år har utvecklats i restriktiv riktning. Människors egna alkoholvanor hänger samman med vilka åsikter man har – de som dricker mer är mer alkoholliberala än de som dricker mindre. Resultaten visar även att såväl problemupplevelser av alkoholens samhällskonsekvenser som ideologiska föreställningar om ansvarsfördelning är viktiga förklaringsfaktorer till vilka åsikter människor har.

Den svenska alkoholpolitikens främsta mål är att minska alkoholkonsumtionens skadeverkningar. Bland de politiska styrmedel som traditionellt har använts för att nå detta mål märks statlig alkoholskatt, begränsad och kontrollerad tillgänglighet (försäljningsmonopol genom Systembolaget och begränsad marknadsföring) samt kontroll av utskänkning (kommunala serveringstillstånd). Eftersom dessa styrmedel på olika sätt ingriper i och begränsar hur medborgarnas lever sina privata liv är det av stor betydelse – och inte minst av stort demokratiskt värde – att styrmedlen åtnjuter ett stöd i den samlade folkopinionen.

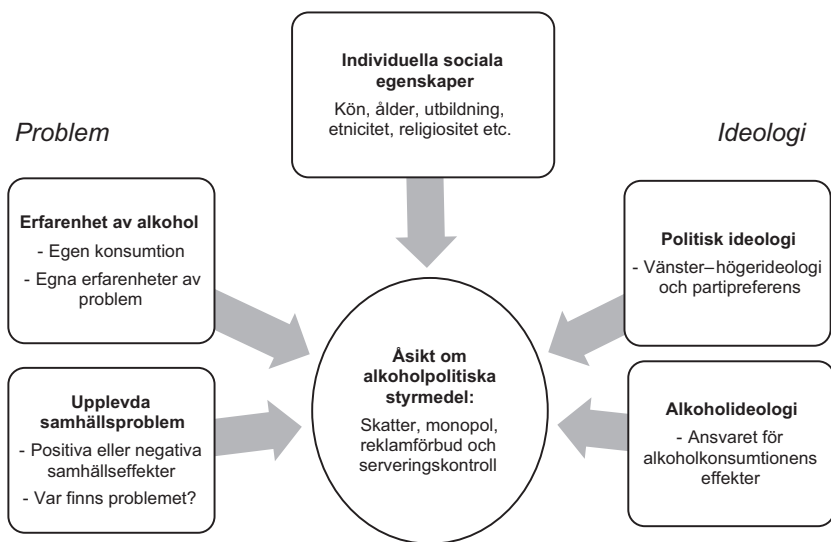
Tidigare studier har tydligt visat att en majoritet av medborgarna står bakom Sveriges i internationell jämförelse restriktiva alkoholpolitik. Och medborgarnas stöd tycks snarare öka än minska under senare tid, trots att alkoholvanorna blivit mer frekventa (t.ex. Holmberg och Weibull, 2014). Samtidigt är svenska folket delat och alla styrmedel är inte lika populära. En del medborgare anser att alkoholpolitiken idag fungerar bra och önskar inga förändringar. Andra önskar att alkoholpolitiken bör liberaliseras och avregleras och det finns även de som menar att den bör vara ännu mer restriktiv än idag.

Vi vet en hel del från tidigare forskningen om hur alkoholopinionen skiftar över tid och mellan länder (se Moskalewicz, 2013, för en översikt), men mycket av den internationella forskningen har varit fokuserad på att mäta hur stödet för olika

alkoholpolitiska inriktningar har sett ut, och mindre på att på djupet förklara de variationer som finns.

Den fråga vi vill fokusera är därför vilka faktorer som förklarar variationerna i den svenska alkoholopinionen. Denna fråga är också utgångspunkten för projektet "Alkoholopinion: problemupplevelsens roll" som sedan några år bedrivs vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Projektets utgångspunkt är att fem huvudförklaringar bör vägas in: 1) Medborgarnas sociala bakgrund, 2) Egna erfarenheter av alkoholkonsumtion (jämför Giesbrecht m.fl. 2005) och de problem de kan skapa i den privata sfären (jämför Storvoll m.fl. 2014), 3) Hur medborgarna upplever de problem som alkoholkonsumtionen skapar i samhället (ibid.), samt vilka ideologiska utgångspunkter medborgarna har när det gäller 4) vänster–högerideologi (och partipreferenser) och 5) ansvar för alkoholens samhällskonsekvenser (jämför Karlsson, 2012). Vi betraktar i projektet problemupplevelser och alkoholideologi (3 och 5) som mellanliggande faktorer i relation till bakgrund, personliga erfarenheter och politisk ideologi. En förenklad modell över projektets utgångspunkter presenteras i figur 1.

Figur 1 Förklaringsfaktorer bakom alkoholopinionen

I en delstudie från projektet publicerad 2015 (Holmberg, Karlsson och Weibull, 2015) besvarades flera av våra grundläggande frågor. Vi kunde till exempel konstatera att medborgarnas problemupplevelser av alkoholen var komplex: En majoritet anser att alkoholkonsumtion i huvudsak har positiva eller neutrala konsekvenser

för dem själva, men negativa konsekvenser för samhället. Vi kunde också notera att problemen upplevs som störst på den nationella nivån, något mindre i det egna lokalsamhället och som allra minst i den egna närmast kretsen. Förenklat uttryckt växer problemupplevelsen med avståndet till det upplevda problemet.

När människor bedömer politiska förslag som på olika sätt påverkar deras möjligheter att konsumera alkohol är det den egna synen på alkoholens samhällseffekter som är den absolut starkaste förklaringsfaktorn till deras ställningstagande. Ju mer medborgare upplever att alkoholens effekter på samhället är negativa (snarare än positiva) desto mer är de beredda att acceptera restriktiva styrmedel. Sambanden mellan upplevda problem i den privata sfären och åsikter om styrmedlen är svagare – det är samhälleliga och inte den privata problemupplevelsen som är viktigast för att förklara åsikterna. Vi kunde också belägga att politisk ideologi spelar roll i medborgarnas ställningstaganden. Medborgare som står till vänster är överlag mer positiva till restriktiva åtgärder än de som står till höger. En tolkning av detta är att positionering på vänster–högerskalan ligger bakom människors inställning till en ingripande och reglerande stat (Holmberg m.fl., 2015).

Men det är också här det är nödvändigt att gräva djupare. Det finns personer som politiskt placerar sig till vänster som vill se en mer liberal alkoholpolitik och personer till höger som vill se en mer restriktiv. De vänster–högerfrågor som normalt står i centrum av den svenska politiska debatten – till exempel skatternas storlek och välfärdsstatens ambitionsnivå – handlar om ideologiska principer som inte har någon direkt koppling till alkoholen och dess roll i samhället. Vi har därför i 2015 års nationella SOM-undersökning introducerat en ny fråga som är avsedd att bättre fånga medborgarnas alkoholideologi och hur de principiellt ställer sig till ansvarsfördelningen mellan individ och samhälle när det gäller alkoholkonsumtionens effekter. För att ytterligare öka vår kunskap om medborgarnas problembild har vi också inkluderat en ny fråga som syftar till att ta reda på hur stor betydelse medborgarna anser att alkoholkonsumtionen har för ett antal specifika samhällsproblem.

Syftet med kapitlet att pröva i vilken utsträckning de nya måtten kan bidra till en ökad förståelse av vad som förklarar variationen i den svenska alkoholopinionen. Är det vi kallat alkoholideologi en kompletterande förklaringsfaktor vid sidan av politisk vänster–högerideologi? Kan variationen i åsikterna om olika alkoholpolitiska styrmedel förklaras av allmänhetens föreställningar om alkoholens bidrag till olika samhällsproblem? Som bakgrund till analysen redovisas den svenska alkoholopinionen 2015, där studiens beroende variabler – medborgarnas inställning till de politiska styrmedlen i svensk alkoholpolitik – presenteras.

Alkoholopinionen – åsikter om alkoholpolitiska styrmedel

I princip finns det två typer av alkoholpolitiska styrinstrument: å ena sidan restriktioner i fråga om försäljning, inklusive marknadsföring, och servering, å andra

sidan skatter. I 2015 års SOM-undersökning ställdes tre frågor om försäljningsrestriktioner och två om skatter.

Den centrala restriktionen i tillgången på alkohol i Sverige är Systembolagets försäljningsmonopol. Monopolet har gamla anor, låt vara att fler butiker, längre öppettider och nya försäljningsformer har ändrat dess karaktär. Det har tidvis varit uppe till politisk diskussion och vid några tillfällen även lett till politiska åtgärder. På 1960-talet genomfördes ett försök med starkölsförsäljning i livsmedelsbutiker och på 2010-talet har det funnits förslag om så kallad gårdsförsäljning av vin. Systembolagets monopol har dock tills vidare behållits: starkölsförsöket avbröts i förtid och gårdsförsäljning av alkohol har hittills avvisats. Att monopolfrågan då och då politiskt aktualiseras gör det intressant att följa hur svenska folket ser på den. Inställning till monoopolet har också undersökts i en rad olika studier sedan 1970-talet. Den fråga som ställts gäller om det är ett bra eller dåligt förslag *att tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker*. Frågan har ställts i SOM-undersökningen från och med 2001.

Restriktioner i fråga om tillgänglighet handlar inte bara om försäljning utan även om servering på barer, restauranger och dylikt. Principerna för vilka krav som ställs på ett serveringstillstånd återfinns i alkohollagen och tillämpningen av lagstiftningen ligger på kommunerna. Det innebär att kommuner kan skilja sig åt när det gäller tillståndsgivningen och reglerna för bland annat öppettider. Det är till och med möjligt att påstå att kommuner i viss mån kan bedriva en lokal alkoholpolitik beroende på hur många tillstånd som delas ut, vilka krav som ställs och hur dessa följs upp. Studier av kommunpolitikens åsikter i frågan har visat på inte obetydliga skillnader i synen på alkoholfrågor (Karlsson, 2012). För att kunna få en bild av hur medborgarna uppfattar den lokala alkoholpolitiken har det sedan 2014¹ i SOM-undersökningen ställts en fråga, där svarspersoner får ta ställning till om det är ett bra eller ett dåligt förslag *att införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang/bar/pub*.

Ytterligare en restriktion gällde under lång tid all marknadsföring av alkohol i konsumentledet. Fram till 2003 var all form av alkoholreklam förbjuden i Sverige, men efter ett beslut i marknadsdomstolen det året är det numera tillåtet. För alkoholreklam är dock kravet att den måste iaktta särskild måttfullhet och inte rikta sig till ungdomar. I tryckta medier får det endast finnas reklam för alkoholdrycker med under 15 procents alkoholstyrka. Reklamen får bara visa produkten och inte kopplas till personer, attribut eller livsstil och den måste innehålla en varningstext som omfattar minst en femtedel av annonsytan (SOU 2003:69).² Alkoholreklam är helt förbjuden i svensk radio och tv, men tv-kanaler som sänder från länder som Storbritannien (till exempel TV3 och Kanal 5) följer istället dessa länders regler och kan därigenom kringgå den svenska lagstiftningen. Alkoholreklamen har ökat kraftigt, inte minst i tryckta medier, och fördubblade sin omsättning mellan 2010 och 2014. Den kraftiga ökningen har medfört krav på restriktioner

och bättre kontroll. I och med att frågan aktualiserats i debatten infördes i 2015 års SOM-undersökning en fråga om allmänhetens syn på alkoholreklam. Det svarspersonerna fick ta ställning till var om det var ett bra eller dåligt förslag att *förbjuda reklam för vin och starköl i dagspressen*.

När det gäller alkoholskatt har den normala politiska åtgärden varit att dels ha en hög alkoholskatt, dels att genom anpassning av nivån kompensera för den allmänna prisutvecklingen. I början på 2000-talet uppkom dock ett alternativt synsätt som innebar att den svenska alkoholskatten borde sänkas för att motverka privatinförsel av alkohol under de då nya EU-reglerna (SOU 2004:86, SOU 2005:25). Förslaget kom av olika skäl aldrig att genomföras. Istället aktualiserades några år senare en höjning av alkoholskatten mot bakgrund av fallande realpriser på alkohol. En första höjning med totalt fem procent beslutades 2013 och en andra 2014 (Proposition 2013/14:1 och 2013/14:100) och ytterligare en är planerad från 2018. Mot bakgrund av den dåvarande politiska debatten introducerades i SOM-undersökningen 2005 en fråga om det var ett bra eller dåligt förslag att *sänka* alkoholskatten. Senare tillkom även en motsvarande fråga om att *höja* alkoholskatten. Den senare frågan ställdes för första gången i den nationella SOM-undersökningen 2010.³

Utfallet av de fem frågorna i 2015 års undersökning finns redovisat i tabell 1. När det gäller de tre som avser restriktioner finns det bland allmänheten ett klart stöd beträffande alkoholmonopolet och förbudet för alkoholreklamen. Över 50 procent anser att det är ett dåligt förslag att tillåta försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker och endast en fjärdedel är för förslaget (balansmått -27). Drygt 40 procent är för att förbjuda alkoholreklam i dagspressen, medan en femtedel är emot ett förbud (+26). Den viktigaste skillnaden mellan svaren på de två frågorna är att det i spörsmålet om förslaget att förbjuda alkoholreklam finns en relativt stor andel som placerar sig i mitten och således inte uttalar någon klar uppfattning. Det senare kan möjligen hänga samman med att reklamförbudet har varit mindre diskuterat än frågan om monopolet. När det gäller att öka kraven för alkoholservering går opinionen i annan riktning: enbart en knapp fjärdedel är för medan drygt 40 procent är emot (-18). Också här är det en stor andel som placerar sig i mitten samt även en relativt stor andel som anger att de överhuvudtaget saknar uppfattning.

När det gäller frågorna om synen på alkoholskatten 2015 visar sig att det är en högre andel som anser att det är ett bra förslag att höja skatten (34 procent) än som anser att det är ett bra förslag att sänka den (15 procent). Även här placerar sig dock relativt många svarande på alternativet varken-eller, särskilt i frågan om skattehöjning (36 procent).

Tabell 1 Åsikt om fem alkoholpolitiska förslag, 2015 (procent och balansmått)

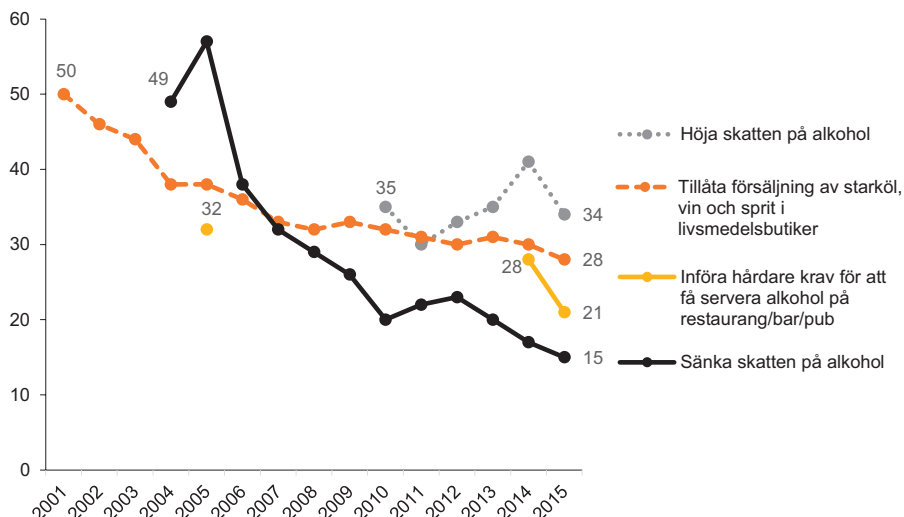
	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken bra eller dåligt förslag	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen upp- fattning	Summa procent	Opinions- balans
Restriktioner:								
Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker	11	17	15	18	35	4	100	-25
Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang, bar, pub	8	14	30	19	18	11	100	-7
Förbjuda reklam för vin och starköl i dagspressen	26	20	34	13	7	–	100	+26
Skatt:								
Sänka skatten på alkohol	6	9	27	30	28	–	100	-43
Höja skatten på alkohol	14	20	36	18	12	–	100	+4

Kommentar: Frågan om försäljning av alkohol och frågan om krav för alkoholservice omfattar båda det explicita alternativet 'Ingen uppfattning', vilket övriga frågor saknade. Opinionsbalansen är andelen som är för förslaget minus andelen som är emot och kan variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) till -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). För frågornas formulering se texten. Antalet svarande var 1 432-1 623.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det går även att sätta in alkoholopinionen i ett längre tidsperspektiv – som längst 15 år. Det gäller förslaget om att sänka alkoholskatten och förslaget om att tillåta försäljning av alkohol i livsmedelsbutiker. Opinionsutvecklingen uppvisar ett tämligen entydigt mönster: det starka stöd för liberalisering av alkoholpolitiken som fanns i början av 2000-talet har vänt till ett klart minskande stöd (figur 2). Den största förändringen uppvisar svaren på frågan om att sänka skatten. Den alkoholliberala opinionen hade sin topp 2005 då närmare 60 procent var för skattesänkning. Knappt ett decennium senare är andelen nere under 20 procent. Den stora nedgången i stödet för skattesänkning skedde fram till 2010, men stödet har fortsatt att minska något även de senaste åren. När frågan om att höja skatten på alkohol för första gången ställdes (2010) visade sig det förslaget ha ett klart större stöd än förslaget att sänka skatten. Opinionsstödet för skattehöjningar på alkohol fortsatte att öka, men har efter 2014 minskat något. En följd är att skillnaden mellan andelen som vill höja och de som vill sänka skatten minskat något mellan 2014 och 2015. Det bör samtidigt understrykas att det är en förhållandevis stor andel som varken vill höja eller inte höja alkoholskatten.

Figur 2 Stödet bland allmänheten för olika alkoholpolitiska förslag, 2001–2015 (procent mycket och ganska bra förslag)

Kommentar: Resultaten baseras på två frågor, där den första inte ingick i undersökningarna 2001–2003 eller 2005. 1) 'Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?', där 'Sänka skatten på alkohol' ingår som en av flera delfrågor. 2) 'Här återfinns ett antal förslag hämtade från den svenska samhällsdebatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?', där 'Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker' ingår som en av ett mindre antal delfrågor. Svarsskalan lyder i fråga 1) 'Mycket bra förslag'; 'Ganska bra förslag'; 'Varken bra eller dåligt förslag'; 'Ganska dåligt förslag'; 'Mycket dåligt förslag'; fråga 2 har motsvarande svarsalternativ följt av 'Ingen uppfattning'. Det senare gäller även skattefrågan år 2005 som detta är låg med i samma frågebatteri (andelen 'Ingen uppfattning' uppgick till 3 procentenheter). Figuren visar andel som svarat mycket eller ganska dåligt förslag av samtliga som besvarat frågan (dvs. även personer som svarat 'Ingen uppfattning' i fråga 2 ingår i procentbasen).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2001–2015.

Stödet för en avveckling av Systembolagets försäljningsmonopol har på ett motsvarande sätt förändrats i en klart mer alkoholrestriktiv riktning. Hälften av de svarande i 2001 års SOM-undersökning stödde en avveckling av monopolet men 2015 var stödet nere i under 30 procent – den lägsta andel som hittills uppmätts. Däremot har stödet för förslaget att öka kraven för att servera alkohol på offentlig lokal minskat mellan 2014 och 2015. Det gäller även i ett längre perspektiv i jämförelse med mätpunkten 2005. Därmed går denna indikator på tvärs mot de två övriga måtten på alkoholrestriktivitet.

Den bild som framträder i 2015 års SOM-undersökning är att den alkoholrestriktiva opinion som växt fram under de senaste tio åren i stort ligger still eller till och med ökar något. Fortsatt är det dock rimligt att fråga sig hur restriktiv

alkoholopinionen egentligen är. Det finns relativt stora grupper som ställer sig avvisande till försäljningsmonopolet. Dessutom finns det mellan 2014 och 2015 en svag tendens till ökad liberalisering, låt vara att den ligger på mycket lägre nivå än för ett decennium sedan.

Det finns en grundläggande samstämmighet i svenska folkets syn på de alkoholpolitiska åtgärderna men även en del klara skillnader mellan olika grupper (tabell visas ej). Kvinnor är i allmänhet mer restriktiva i sin syn på alkoholpolitiken än män och äldre mer restriktiva än yngre. Den nya frågan om att förbjuda alkoholreklam visar på samma mönster. Över hälften av kvinnorna stöder förslaget, i jämförelse med under 40 procent av männen. Bland pensionärerna är andelen för förbud 50 procent, bland 16-29 åringar 40 procent. Den stora skiljelinjen i synen på reklamförbud, liksom i synen på övriga restriktioner, går dock mellan personer som politiskt placerar sig till vänster (över 60 procent för förbud) och personer som placerar sig till höger (knappt 30 procent för förbud). I det följande ska vi återkomma till den politiska faktorns roll.

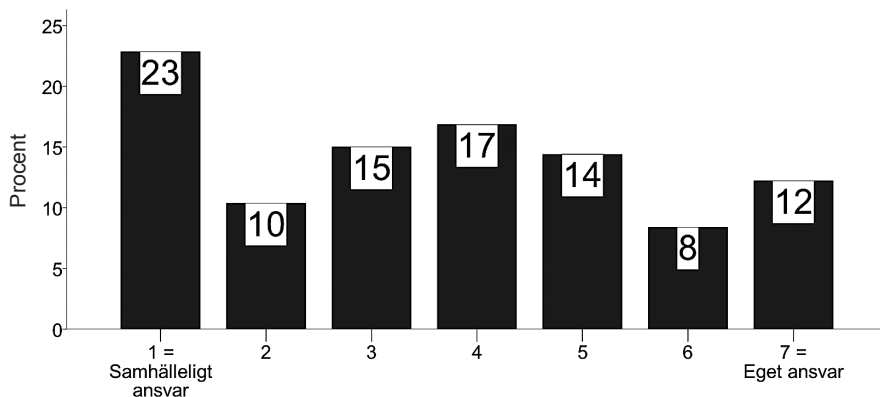
Ansaret för alkoholens problem

En av de mest grundläggande aspekterna av politik är att definiera vilka samhällsproblem som det offentliga bör ta hand om och vilka problem som enskilda medborgarna bör ta ansvar för själva. Avvägningen mellan å ena sidan en ambitiös offentlig välfärdsstat med höga skatter och å den andra sidan ett stort individuellt ansvar för den egna välfärden kombinerat med låga skatter är ett av fundamenten i den politiska vänster–högerdimensionen (jämför Oscarsson 1998).

I relation till alkohol blir ansvarsfrågan än mer intrikat. Alkoholkonsumtion leder till lätt observerade samhällsproblem i form av otrygghet, brottslighet, sjukdom och död; problem som vi normalt anser att staten bör ta hand om och lösa. Men grunden till problemet är att det är individer som dricker för mycket, och detta drickande fortgår i huvudsak i den privata sfären. Och det är oftast den som dricker som själv är det främsta offret för sitt eget beteende. Därtill är alkoholkonsumtion för många medborgare förknippat med livets glädjeämnen och att avstå från alkohol kan vara en uppoffring och frihetsinskränkning. Att styra alkoholkonsumtionen handlar således mindre om den ekonomiska omfördelning som är tyngdpunkten i vänster–högerkonflikten och mer om att reglera individers beteende för deras eget och andras bästa (Sommarström, Ydremark & Leimar, 2015). Synen på samhällets och individens ansvar för alkoholens konsekvenser kan variera mellan länder (jämför Elmeland och Villumsen, 2013; Koski-Jännes, m.fl. 2016) vilket rimligen är en viktig förklaring till att också alkoholpolitiken skiftar så mycket från land till land.

I den nationella SOM-undersökningen 2015 ställs frågan på sin spets. De svarande uppmanas att ta ställning till i vilken utsträckning huvudansvaret för alkoholkonsumtionen ligger på den enskilde eller på samhället och myndigheterna: Hur svaren på denna fråga faller ut redovisas i figur 3.

Figur 3 Medborgarnas alkoholideologi: Ansvarsfrågan i alkoholpolitiken (procent)

Kommentar: "I den politiska debatten diskuteras vem som har huvudansvaret för alkoholkonsumtionen – den enskilde eller samhället och myndigheterna. Vilken är din åsikt om detta?" Svarsskala: Från 1 (Det måste finnas tydliga samhälleliga restriktioner när det gäller människors alkoholkonsumtion (t ex lagar, skatter, öppettider och åldersgränser)) till 7 (Det behövs inga samhälleliga restriktioner, eftersom enskilda människor själva måste ta ansvar för sin alkoholkonsumtion). Även svarsalternativet "ingen uppfattning" fanns, vilket 9 procent valde. Procenten i figuren har beräknats bland svarande med en åsikt (1–7). Antal svarspersoner: 1 467.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Resultaten visar att i avvägningen mellan samhälleligt och eget ansvar lutar 48 procent av medborgarna åt att samhällets och myndigheternas ansvar (värdena 1 till 3) är större medan 35 procent anser att den enskildes ansvar är större än samhällets (värdena 5 till 7). 17 procent anser att ansvaret är lika stort. Medelvärdet på den sjugradiga skalan är 3,6.

Huvudmönstret är att opinionen är polariserad då en majoritet av medborgarna placerar sig ute mot skalans ytterkanter snarare än i den mer nyanserade mitten. Hela 33 procent svarar 1 eller 2 – nästan en fjärdedel till och med på extremvärdet 1 – på den 7-gradiga skalan och kan därför klassificeras som anhängare av en *restriktiv* alkoholideologi. Något färre, 20 procent, svarar 6 eller 7, och klassificeras därför som anhängare av en *liberal* alkoholideologi. Resterande 47 procent svarar 3–5 och klassificeras här som anhängare av en *balanserad* alkoholideologi. I tabell 2 redovisas hur fördelningen mellan dessa tre alkoholpolitiska hållningar ser ut i olika kategorier av medborgare.

Tabell 2 Ansvarsfrågan i alkoholpolitiken: andel restriktiva, balanserade och liberala (procent, procentdifferens och medelvärde 1 (restriktiv) – 7 (liberal))

	Restriktiv	Balan- serad	Liberal	Summa procent	Diff Lib-Restr	Medeltal 1-7	Antal personer
Samtliga	33	46	21	100	-12	3,6	1 467
Kön							
Kvinnor	38	43	19	100	-19	3,4	716
Män	29	49	22	100	-7	3,9	748
Ålder							
15–29	37	46	17	100	-20	3,5	207
30–49	33	49	18	100	-15	3,5	426
50–64	32	46	22	100	-10	3,7	397
65–85	33	46	21	100	-12	3,7	437
Utbildning							
Låg-/medelutbildad	32	44	24	100	-8	3,8	628
Högutbildad	34	48	18	100	-16	3,5	820
Månadsinkomst							
Hög (35+ tkr)	27	53	20	100	-7	3,8	315
Medel (20–35 tkr)	34	45	21	100	-13	3,6	601
Låg (–20 tkr)	36	43	21	100	-15	3,5	511
Etnicitet							
Född i Sverige	34	47	19	100	-15	3,6	1 292
Född i utlandet	27	42	31	100	+4	4,2	118
Religiositet							
Ber till Gud	37	46	17	100	-20	3,4	521
Ber aldrig till Gud	30	47	23	100	-7	3,8	917
Alkoholvanor							
Nykterist	60	12	28	100	-32	3,0	176
Måttlig konsument	50	16	34	100	-16	3,6	615
Aktiv konsument	44	19	37	100	-7	3,9	648
Problembild av alkoholkonsumtion							
Positiva samhällseffekter överväger	9	57	34	100	+25	4,7	104
Balanserade samhällseffekter	16	56	28	100	+12	4,4	198
Negativa samhällseffekter överväger	42	43	15	100	-27	3,2	832
Oro för ökad alkoholkonsumtion							
Mycket/ganska oroad	43	41	16	100	-27	3,2	598
Inte särskilt/inte alls oroad	25	50	25	100	-1	4,0	834
Ideologisk vänster–högerorientering							
Klart till vänster	49	41	10	100	-39	2,9	179
Något till vänster	43	44	13	100	-30	3,1	290
Varken eller	27	51	22	100	-5	3,8	359
Något till höger	28	49	23	100	-5	3,9	426
Klart till höger	23	40	37	100	+14	4,4	184
Partisynpat							
Vänsterpartiet	(45)	(44)	(11)	100	-34	2,9	97
Socialdemokraterna	38	46	16	100	-22	3,3	309
Miljöpartiet	(53)	(41)	(6)	100	-47	2,8	98
Centerpartiet	28	56	16	100	-12	3,7	120
Liberalerna	(28)	(52)	(20)	100	-8	3,6	92
Kristdemokraterna	(48)	(45)	(7)	100	-41	2,9	40
Moderaterna	23	51	26	100	+3	4,1	293
Sverigedemokraterna	23	39	38	100	+15	4,5	204
Feministiskt Initiativ	(57)	(40)	(3)	100	-54	2,5	30

Kommentar: Med utgångspunkt i medborgarnas svar i frågan om ansvar i alkoholpolitiken (se figur 2) har de indelats i tre grupper: restriktiva (1-2), balanserade (3-5) och liberaler (6-7). I tabellen redovisas procentandelar för de tre grupperna i olika kategorier av medborgare. För varje kategori redovisas också ett differensmått (andelen liberala-andelen restriktiva) samt ett medelvärde på den sjugradiga skalan. Med "högutbildad" avses eftergymnasial utbildning. Med "ber aldrig till Gud" avses ingen bön under senaste året. Med "nykterist" avses att man inte druckit sprit/vin/starköl under senaste året, med "måttlig konsument" att man druckit någon gång i månaden eller mer sällan medan "aktiv konsument" avser att man druckit någon eller flera gånger i veckan. "Problembild" bygger på frågan "Sammantaget, anser du att alkoholkonsumtionens positiva eller negativa konsekvenser överväger [för samhället]". "Oro" bygger på en fråga under rubriken "Samhällsfrågor": "Om du ser till läget idag, hur oroande upplever du själv följande inför framtiden: Ökad alkoholkonsumtion". Parenteser markerar resultat som bygger på färre än 100 svarande.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

I många grupper ser fördelningen mellan alkoholideologierna ut ungefär som i befolkningen som helhet. Skillnaderna mellan olika ålders- och inkomstgrupper är exempelvis ganska små. Men vissa grupper sticker ut genom att ha särskilt många liberala respektive restriktiva medlemmar. Den högsta andelen restriktiva finner vi bland anhängare av Feministiskt Initiativ, Miljöpartiet, Kristdemokraterna och Vänsterpartiet samt i gruppen nykterister. I några få grupper är liberalerna fler än de restriktiva: bland anhängare till Sverigedemokraterna och Moderaterna samt bland utlandsfödda.

Det är särskilt intressant att partisympati och alkoholideologi hänger så nära samman, och att mönstret avviker något från de traditionella vänster–högeruppställningen eftersom kristdemokratiska sympatisörer har samma alkoholideologiska profil som sympatisörerna till Vänsterpartiet och Miljöpartiet. Resultaten visar i och för sig på ett tydligt samband mellan vänster–högerposition och alkoholideologi, där medborgare till vänster generellt är mer restriktiva och de till höger är mer liberala. Men det finns också betydande grupper till höger som är alkoholrestriktiva och (något mindre) grupper till vänster som är alkoholliberaler.

Medborgarnas alkoholideologi har också förväntade samband med deras svar på frågor om alkoholens samhällsproblem. Bland medborgare som upplever alkoholens effekter på samhället som övervägande neutrala eller positiva är alkoholliberalerna klart fler än de alkoholrestriktiva, medan motsatsen är fallet bland de grupper som anser att alkoholens samhällseffekter är övervägande negativa. Medborgare som är oroliga för ökad alkoholkonsumtion är också i övervägande grad restriktiva, medan fördelningen mellan liberaler och restriktiva är jämn bland medborgare som inte är oroliga för detta.

Hur förhåller sig då medborgarnas positionering på den alkoholideologiska skalan till deras åsikter vad gäller specifika alkoholpolitiska styrmedel? Svaret på den frågan får vi i tabell 3 där balansmättet (andelen som tycker förslaget är bra minus andelen som tycker förslaget är dåligt) för fyra alkoholpolitiska förslag redovisas för samtliga svarande och för svarande som är restriktiva, balanserade och liberala. I tabellen redovisas också ett sambandsmått mellan alkoholideologin

och förslagen, där ett positivt samband indikerar att alkoholliberala i högre grad är positiva till förslaget än restriktiva.

Tabell 3 Åsikt om fyra alkoholpolitiska förslag efter alkoholideologi (balansmätt och korrelation (Pearsons r))

	Samtliga	Alkoholideologi			Korrelation (r)
		Restriktiv	Balanserad	Liberal	
Höja skatten på alkohol	+4	+38	-3	-32	-0,36***
Förbjuda reklam för vin och starköl i dagspressen	-27	+58	+20	-3	-0,33***
Tillåta försäljning av starköl, vin och sprit i livsmedelsbutiker	+26	-73	-26	+36	+0,53***
Införa hårdare krav för att få servera alkohol på restaurang, bar, pub	-18	+5	-23	-37	-0,22***

Kommentar: Tabellen redovisar balansmätt (andelen som svarade mycket bra eller ganska bra förslag minus andelen mycket dåligt eller ganska dåligt förslag) för samtliga och efter alkoholideologi. Dessutom redovisas ett sambandsmätt (Pearsons r) mellan svaren på den sjugradiga alkoholideologifrågan och de femgradiga förslagsfrågorna. Samtliga korrelationer är signifikanta på .001-nivån. Förslaget "sänka skatten på alkohol" ställdes inte i samma version av frågeformuläret som alkoholideologifrågan och sambandsanalys kan därför inte göras här. Antalet svarande är 1 286–1 436.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Resultaten visar att medborgarnas alkoholideologiska position har ett mycket tydligt samband med deras åsikter om de specifika förslagen. I samtliga fall är andelen som är positiva till skärpningar respektive negativa till avregleringar större än andelen negativa i den alkoholrestriktiva gruppen, medan vice versa gäller i den alkoholliberala gruppen. Sambandet mellan alkoholideologi och åsikt om förslagen är något svagare rörande serveringsfrågan (-.22) medan det är medelstarkt för skattefrågan och reklamfrågan (-.36 respektive -.22) och klart starkast för monopolfrågan (+.53). Huruvida dessa bivariata samband kvarstår när vi kontrollerar för andra relevanta faktorer återkommer vi till.

Alkoholens konsekvenser

Vi vet sedan tidigare att svenska folket har en övervägande negativ bild av alkoholkonsumtionens effekter på samhällsnivå (Holmberg m.fl., 2015). Det finns också belägg för att uppfattning om alkoholens skadeverknings påverkar åsikter om alkoholpolitik (Storvoll m.fl., 2014). Men rimligen varierar alkoholkonsumtio-

nens negativa effekter beroende på vilken typ av samhällsproblem det gäller. Det borde vara skillnader mellan områden där alkoholen är det avgörande problemet och områden där alkohol är en av flera orsaker. I en ny fråga i 2015 års nationella SOM-undersökning har vi bitt svarspersonerna gradera hur stor betydelse alkoholkonsumtionen har för åtta specifika samhällsproblem. Resultaten redovisas i tabell 4.

Tabell 4 Enligt din bedömning, vilken betydelse har alkohol och alkoholkonsumtion för nedanstående samhällsproblem i Sverige? (procent och medelvärde 1–5)

	Mycket liten betydelse	Ganska liten betydelse	Varken liten eller stor	Ganska stor betydelse	Mycket stor betydelse	S:A	Medelvärde 1–5
	1	2	3	4	5		
Våld i nära relationer	1	1	2	30	66	100	4,6
Ansvarslöst beteende	1	2	7	36	54	100	4,4
Trafikolyckor	2	3	4	41	50	100	4,3
Ohälsa	1	2	9	43	45	100	4,3
Otrygghet på gator och torg	2	3	12	40	43	100	4,2
Organiserad brottslighet	5	13	22	32	28	100	3,7
Själv mord	3	10	28	32	27	100	3,7
Arbetslöshet	4	14	31	34	17	100	3,5

Kommentar: Frågeformuleringen citeras i rubriken. De olika samhällsproblemen har sorterats efter medelvärdet (dvs. efter alkoholen betydelse för problemet). Antalet svarande är 1 463–1 593.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Resultaten visar, möjligen något oväntat, att en majoritet av medborgarna har svarat att alkoholkonsumtionen har en ganska eller mycket stor betydelse för samtliga nämnda samhällsproblem, men att det trots det finns betydande skillnader. Störst betydelse anses alkoholen ha för våld i nära relationer, där hela 96 procent har svarat ”ganska stor” eller ”mycket stor betydelse”. Därefter följer ansvarslöst beteende (91 procent), trafikolyckor (91 procent), ohälsa (88 procent) och otrygghet på gator och torg (83 procent). Andelen som ser alkoholen som tung förklaringsfaktor är något lägre för organiserad brottslighet (60 procent), självmord (58 procent) och arbetslöshet (51 procent).

En avsikt med att ställa frågan på detta sätt var att undersöka om medborgarnas åsikter om alkoholpolitiska styrmedel kunde sättas i relation till vilka specifika typer av problem som de ansåg att alkoholkonsumtionen skapade. Skulle till exempel medborgare som främst betonade alkoholen betydelse för otrygghet på gator och torg vara mer intresserade av att reglera krogarnas verksamhet? Men av analyser av medborgarnas svar (vars resultat inte redovisas i tabellform här) framgår att några

sådana samband inte står att finna. Medborgarna tycks rangordna alkoholens effekter för de åtta nämnda problemområdena på ungefär samma sätt, och variationen i svaren beror på att man totalt sett är något mer eller något mindre pessimistisk i sin bedömning, inte att man gör olika analyser för olika typer av problem.

Det betyder att vi inte kan använda svaren för de olika problemområdena som enskilda indikatorer i våra fortsatta analyser. Däremot kan vi konstruera ett index grundat på medelvärdet i svaren för samtliga åtta problemområden (Cronbachs $\alpha = 0,88$). Vi får därmed en indikator på hur omfattande medborgarna upplever att alkoholens negativa konsekvenser är för samhället. Detta index blir ett komplement till våra tidigare mått kring problemupplevelser på privat och samhällelig nivå. De senare måtten fokuserar på huruvida problemen uppfattas som övervägande positiva eller negativa (se tabell 2 ovan för frågeformulering och Holmberg m.fl. 2015 för fördjupade analyser av denna fråga) – och inte som i det nya indexmättet på hur betydelsefulla alkoholens negativa effekter är. Sambandet mellan vårt nya index och problemupplevelsefrågorna (som ej redovisas i tabellform här) är som förväntat positiva, det vill säga att ju mer människor upplever att alkoholens effekter är negativa snarare än positiva, ju mer upplever de också alkoholens betydelse för olika samhällsproblem som större. Men sambanden mellan dessa mått är överraskande svaga ($r = 0,24$ mellan det nya indexmättet och problemupplevelse på samhällsnivå, och endast $r = 0,16$ för problemupplevelse på privat nivå).

Förklaringar till åsiktsskillnader: alkoholideologi och problemupplevelse

Frågan är i vilken utsträckning medborgarnas alkoholideologi och problemupplevelse kan hjälpa oss förklara inställningen till konkreta alkoholpolitiska förslag i multivariata analyser. I centrum för analysen står de fyra förslag som analyserats i kapitlets första del: höja alkoholskatten, avskaffa försäljningsmonopolet, införa reklamförbud samt höja kraven för serveringstillstånd.

Vi kommer att analysera medborgarnas svar genom en rad regressionsmodeller som hjälper oss att identifiera möjliga kausala mekanismer mellan medborgarnas åsikter och olika typer av förklaringsfaktorer. Vi bygger här vidare på de modeller som utvecklades i vår delstudie från 2015 (Holmberg m.fl., 2015). Tonvikten i analysen kommer här att läggas på de två nya måtten alkoholideologi och problemupplevelse.

I enlighet med vår utgångsmodell kommer vi att behandla medborgarnas problemupplevelser och alkoholideologi som mellanliggande variabler i förhållande till andra förklaringsfaktorer som medborgarnas allmänna sociala tillhörighet (ålder, kön, inkomst, utbildning och etnicitet), och grundläggande ideologiska vänster-högeruppfattningar (Holmberg och Weibull, 2012; Ramstedt, 2010).

En svårbesvarad fråga är hur den kausala relationen mellan problemupplevelse alkoholideologi egentligen ser ut. Enligt en rationalistisk modell är åsikter en

produkt av grundläggande värderingar och av relevanta verklighetsuppfattningar. Med ett sådant synsätt borde människors problemupplevelse av alkoholkonsumtion – tillsammans med vänster–högerideologi – vara förklaringar till deras alkoholideologiska position. Men det går också att tänka sig en omvänd ordning, där problemupplevelserna formas av ideologin. Det kan exempelvis handla om övertygade nykterhetsvänner som är särskilt uppmärksamma på alkoholens skadeverkningar eller uttalade marknadsliberaler som ser problem i all statlig reglering, alltså att människor betraktar världen genom ideologiska glasögon och ser sådant de vill se. Det kan alltså inte uteslutas att orsakssambanden kan gå i båda riktningarna.

Vi känner sedan tidigare till en rad faktorer som förklarar medborgares alkoholvanor (se ovan). Tidigare resultat har också visat att kvinnor, pensionärer och medborgare som står till vänster upplever alkoholens samhällskonsekvenser som mer negativa, medan män, medborgare under 30 år samt medborgare som står till höger upplever problemen som mindre negativa än andra. När medborgares egna alkoholvanor och problemupplevelser i våra modeller ser ut att förklara deras alkoholideologi och åsikter i alkoholpolitiska frågor kan vi alltså sluta oss till att dessa nämnda bakomliggande faktorer har betydelse, även om de inte har några direkta effekter på de enskilda åsiktsfrågorna. De har istället indirekta effekter via problemupplevelser och via alkoholideologin.

I en första analys (tabell 5, modell A) undersöker vi i vilken grad faktorer som ålder, kön, inkomst, utbildningsnivå, etnicitet, religiositet, vänster–högerideologi och alkoholkonsumtion förklarar medborgarnas placering på det index över alkoholens betydelse för åtta samhällsproblem som introducerades i föregående avsnitt. I modell B ingår även frågorna om problemupplevelse på det personliga och samhälleliga planet som oberoende variabler. I modell C inkluderas även alkoholideologi som en potentiell förklaringsfaktor.

I modellerna D-F är den beroende variabeln medborgarnas alkoholideologi. Centrala förklaringsfaktorer läggs här till stegvis för att ta reda på vilken förklaringskraft de har i sammanhanget: i modell C ingår sociala egenskaper och vänster–högerplacering bland de oberoende variablerna; i modell D läggs indikatorer för alkoholvanor till; i modell E inkluderas indikatorer för medborgarnas problemupplevelser av alkohol. Samtliga oberoende variabler har kodats 0 (lägsta värde) – 1 (högsta värde), och de beroende variablerna har kodats 0 (lägsta värde) – 100 (högsta värde).

Resultaten i tabell 5 visar att alkoholens betydelse för olika samhällsproblem bedöms som större av kvinnor, pensionärer och svenskfödda, och som lägre av män, medborgare under 30 år och utlandsfödda. De som dricker alkohol ofta upplever alkoholens negativa betydelse som mindre. Det är samma mönster som vi sett i våra tidigare analyser.

Tabell 5 Förklaringsfaktorer till medborgarnas bedömning av alkoholens effekter respektive deras alkoholideologi. Multipel OLS regression (b-värden)

Modell:	A	B	C	D	E	F
Beroende variabel:	Alkohol- effekter (index)	Alkohol- effekter (index)	Alkohol- effekter (index)	Alkohol- ideologi (res.-lib.)	Alkohol- ideologi (res.-lib.)	Alkohol- ideologi (res.-lib.)
Konstant	78	82	84	37	35	24
Ålder: -30	-5***	-3*	-3*	e.s.	e.s.	e.s.
Ålder: 65+	+4***	+3**	+4**	e.s.	e.s.	e.s.
Kön: Kvinna	+5***	+4***	+4***	-4*	-4*	e.s.
Inkomst: Låg	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Inkomst: Hög	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Utbildning: Hög	e.s.	e.s.	-3*	-5**	-7***	-7**
Etnicitet: Utlandsfödd	-7***	-9***	-6**	+16***	+17***	+14***
Religiositet: Bönfrekvens	e.s.	e.s.	e.s.	-13***	-9**	-8*
Vänster-högerideologi	e.s.	e.s.	e.s.	+24***	+24***	+22***
Alkoholkonsumtion: Frekvens	-5***	-5**	-6*		+10**	+7*
Alkoholkonsumtion: Nykterist	+3*	e.s.	e.s.		-10**	-9*
Alkoholkonsekvenser: Personliga		-9**	e.s.			e.s.
Alkoholkonsekvenser: Samhälleliga		-9**	-7*			+38***
Alkoholens samhällseffekter (index)						+22**
Alkoholideologi (restriktiv-liberal)			-6**			
Justerat R ²	.09	.11	.13	.09	.11	.21
Antal personer	1 435	1 012	960	1 325	1 318	960

Kommentar: Beroende variabel 1: Index över hur stor betydelse alkoholen anses ha på åtta samhällsproblem (se tabell 4), 2: Alkoholideologi – ansvaret i alkoholfrågan (se figur 3) Värdena i tabellen är regressionskoefficienter (b-värden), där + indikerar en positiv effekt och – en negativ effekt. Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant.). Samtliga beroende variabler i tabellen är kodade 0 (minsta värdet) till 100 (högsta värdet). Samtliga oberoende variabler är kodade 0-1. Följande variabler är dummyvariabler: ålder (kontrollgrupp: 31-64 år), kön (kontrollgrupp: man), inkomst (kontrollgrupp: medelhöginkomst), utbildning (kontrollgrupp: låg/ej eftergymnasial utbildning), etnicitet (kontrollgrupp: född i Sverige) samt alkoholkonsumtion: nykterist (kontrollgrupp: nyttjare av alkohol). Följande är kontinuerliga: Religiositet (bönfrekvens per år), ideologi (femgradig skala, vänster 0 – höger 1), alkoholkonsekvenser (0 negativa konsekvenser överväger kraftigt – 1 positiva konsekvenser överväger kraftigt) samt alkoholens samhällseffekter (index) (0 alkoholen har mycket liten betydelse för åtta samhällsproblem – 1 mycket stor betydelse). Som framgår i tabellen är det interna bortfallet påfallande stort i frågorna om alkoholideologi och indexet för alkoholens samhällseffekter, vilket leder till att det skiljer 400-500 personer mellan första och sista modellen. Detta skulle kunna påverka resultaten men en kontrollanalys av modell 1 och 2 där endast de som svarat på samtliga frågor ingår visar att resultaten blir överlag desamma. P-värden: ***<.001; **>.01. *<.05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Effekterna av de två frågorna om medborgarnas problemupplevelse på personlig och samhällelig nivå är som väntat signifikanta, men de är förhållandevis beskedliga och bidrar endast marginellt till modellens förklaringskraft. Vi tolkar det som att vårt nya index väsentligt mäter något annat än vad de två problemupplevelsefrågorna fångar.

När det sedan gäller medborgarnas alkoholideologi kan vi notera att religiösa är mer restriktiva (jämför Luchetti m.fl. 2014) än icke-religiösa. Även högutbildade och svenskfödda är mer restriktiva medan lågutbildade och utlandsfödda är mer liberala än andra medborgare. Medborgare som står till höger är mer liberala och de som står till vänster är mer restriktiva. Alkoholvanor har de förväntade effekterna: medborgare som dricker oftare är mer liberala medan nykterister är mer restriktiva.

Indikatorerna för problemupplevelse har betydande effekter på medborgarnas alkoholideologiska position – personer som upplever alkoholens samhällseffekter som mer positiva är mer alkoholliberala och de som bedömer att alkoholen har stor betydelse för konkreta samhällsproblem är mer restriktiva. Problemupplevelsen på det personliga planet har ingen betydelse i sammanhanget. Det är här särskilt intressant att notera att effekten av politisk vänster–högerideologi på alkoholideologi inte märkbart minskar när indikatorer för alkoholvanor och problemupplevelse tillförs i modellerna E och F. Detta kan tolkas som att vänster–högerideologi, alkoholvanor och (i synnerhet) problemupplevelser tillsammans bidrar till att forma medborgarnas alkoholpolitiska ideologi. Men som tidigare nämnts kan vi inte utesluta att orsakssambandet går i motsatt riktning och att ideologiska faktorer förklarar problemupplevelserna. I modell C, där indexet för samhällskonsekvenser är beroende variabel och alkoholideologi ingår som förklaringsfaktor, kan vi notera att alkoholideologi har en betydande effekt.

I tabell 6 flyttas fokus till de fyra alkoholpolitiska förslagen. Vi använder samma förklaringsfaktorer som i tabell 5 och analyserar varje förslag i två modeller, en med och en utan våra två nya mått på alkoholens effekter respektive på alkoholideologi. På så vis kan vi tydligare identifiera på vilket sätt våra nya mått bidrar med ny förklaringskraft.

Ett huvudresultat är att våra två nya mått klart bidrar till att bättre förklara medborgarnas åsikter om alkoholpolitiska förslag, men de har betydelse på olika sätt för olika förslag!

Alkoholideologi tycks till exempel ha mycket stor betydelse för åsikter i monopolfrågan och klart mindre betydelse för åsikter i skattefrågan. Minst betydelse har alkoholideologi för åsikterna om reklambförbud och serveringskrav. Det är också intressant att se hur effekter av alkoholideologi och vänster–högerideologi förhåller sig till varandra. För varje fråga minskar effekten av vänster–högerideologi när alkoholideologi introduceras i modellen. Minskningen är som störst i monopolfrågan, som alltså i huvudsak är relaterad till alkoholideologisk position och inte till vänster–högerposition. Minskningen är mindre i frågorna om skattenivån och reklamen. I det senare fallet är vänster–högerideologi en lika viktig förklaringsfaktor som alkoholideologi. I frågan om serveringskrav har vänster–högerideologi ingen egen signifikant effekt i modeller där alkoholideologi ingår.

Tabell 6 Vad förklarar medborgarnas åsikter om olika alkoholpolitiska styrmedel? Multipl OLS regression (b-värden)

Modell:	A	B	C	D	E	F	G	H
Beroende variabel:	Höja alkohol-skatten	Höja alkohol-skatten	Avskaffa försäljnings-monopolet	Avskaffa försäljnings-monopolet	Skärpa serverings-krav	Skärpa serverings-krav	Införa reklam-förbud	Införa reklam-förbud
Konstant	72	79	22	8	59	67	83	91
Ålder: -30	e.s.	-5*	-7*	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Ålder: 65+	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Kön: Kvinna	+9***	+8***	-8***	-7***	e.s.	e.s.	+7***	+6**
Inkomst: Låg	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Inkomst: Hög	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	-5*	e.s.	e.s.
Utbildning: Hög	e.s.	e.s.	-5*	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Etnicitet: Utlandsfödd	+4*	e.s.	+16***	+9***	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.
Religiositet: Bönfrekvens	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	e.s.	+7*	+6*
Vänster-högerideologi	-16***	-11***	+19***	+8**	-7*	e.s.	-17***	-15***
Alkoholkonsumtion: Frekvens	-18***	-16***	+13***	+9**	-12***	-10**	e.s.	e.s.
Alkoholkonsumtion: Nykterist	+17***	+15***	-12**	-8*	+10**	+11*	e.s.	e.s.
Alkoholkonsekvenser: Personliga	-11**	-13**	e.s.	e.s.	-11*	-10**	e.s.	-9*
Alkoholkonsekvenser: Samhälleliga	+24***	-15**	+37***	+14**	-22***	-15**	-33***	-23***
Alkoholens samhällseffekter (index)		e.s.		e.s.		-27***		-14**
Alkoholideologi (restriktiv-liberal)		-20***		+49***		-10**		-15**
Justerat R ²	.29	.33	.19	.36	.16	.19	.21	.25
Antal personer	1 002	950	977	926	897	854	1 007	954

Kommentar. Beroende variabler: fyra alkoholpolitiska förslag – se tabell 1. Värdena i tabellen är regressionskoefficienter (b-värden), där + indikerar en positiv effekt och – en negativ effekt. Endast signifikanta effekter redovisas (e.s. = ej signifikant.). Samtliga beroende variabler i tabellen är kodade 0 (minsta värdet) till 100 (högsta värdet). Samtliga oberoende variabler är kodade 0-1. Följande variabler är dummyvariabler: ålder (kontrollgrupp: 31-64 år), kön (kontrollgrupp: man), inkomst (kontrollgrupp: medelhöginkomst), utbildning (kontrollgrupp: låg/ej eftergymnasial utbildning), etnicitet (kontrollgrupp: född i Sverige) samt alkoholkonsumtion: nykterist (kontrollgrupp: nyttjare av alkohol). Följande är kontinuerliga: Religiositet (bönfrekvens per år), ideologi (femgradig skala, vänster 0 – höger 1), alkoholkonsekvenser (0 negativa konsekvenser överväger kraftigt – 1 positiva konsekvenser överväger kraftigt) samt alkoholens samhällseffekter (index) (0 alkoholen har mycket liten betydelse för åtta samhällsproblem – 1 mycket stor betydelse). P-värden: ***<.001; **>.01. *<.05.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Upplevelsen av alkoholens effekter på konkreta samhällsproblem tycks inte ha någon betydelse alls för åsikter om skattenivån och monopolen, men en viss betydelse i reklamfrågan. För åsikter om serveringskrav är effektindexet däremot den enskilt viktigaste förklaringsfaktorn: ju större man upplever alkoholens negativa samhällseffekter desto positivare är man till skärpta krav. Att den mest konkreta frågan om alkoholens negativa konsekvenser har störst betydelse – samtidigt som vänster–högerideologi och alkoholideologi har relativt sett svagare effekter – för åsikter i just serveringsfrågan borde rimligen tolkas som att utskänkningskraven uppfattas som en mer pragmatisk fråga och därmed är mindre ideologiskt laddade.

Även effekterna av medborgarnas alkoholvanor skiftar mellan de fyra frågorna. Ett sätt att tolka dessa variationer är att utgå ifrån på vilket sätt styrmedlen påverkar enskilda alkoholkonsumenter. Skatt är en omedelbar olägenhet för konsumenten, en kostnad oavsett om man köper sin alkohol på systemet eller på krogen. Försäljningsmonopolet och serveringskraven påverkar hur lättvindigt medborgarna har tillgång till alkohol, men det är inte lika uppenbart ett personligt umbärande som skatten är. Reklamförbud har ingen direkt negativ inverkan på den enskilde alkoholkonsumenten. Mot bakgrund av detta kan variationen när det gäller effekterna av alkoholvanor ses som ett utslag av egenintressets betydelse – effekten av alkoholvanor är störst för skattefrågan, lägre för monopol- och serveringsfrågorna och saknas för reklamfrågan.

Alkoholideologin är en grundbult i alkoholpolitiken

Sammantaget har kapitlets resultat visat att människors upplevelser av alkoholens betydelse för olika samhällsproblem liksom deras ideologiska åsikter har stor betydelse för hur de bedömer olika alkoholpolitiska styrinstrument. Det vi har kunnat påvisa är att alkoholideologin – det nya mått som vi introducerat – i hög grad bidrar till att bättre förstå svenska folkets alkoholpolitiska åsikter. I själva verket kan alkoholideologin tolkas som ett uttryck för ett slags socialt samvete. Det är till stor del detta samvete som möjliggör en restriktivt svensk alkoholpolitik.

Vi kan också slå fast att även om alkoholideologi delvis är relaterat till vänster–högerideologi är det en separat faktor som bidrar med egen förklaringskraft i sammanhanget.

Resultaten från de nya frågorna om alkoholens mer specifika samhällseffekter, i kombination med de tidigare resultaten på samma tema (Holmberg m.fl., 2015), tolkar vi som att människor gör mer eller mindre pessimistiska bedömningar av alkoholens generella samhällskonsekvenser, men det tycks som att dessa effektanalyser oftast inte är mer nyanserade än så.

Uppenbarligen finns ett samband mellan människors alkoholideologi och deras problemupplevelse – de som upplever problemen som större och mer negativa är också mer alkoholrestriktiva. Men är det verklighetsbilder som formar ideologin eller är det kanske ideologin som påverkar bilden av verkligheten – och gör att

man ser det man vill se? Båda tolkningarna är möjliga och framtida studier med mer innovativ forskningsdesign får söka svaret på denna fråga.

Noter

- ¹ Frågan ställdes även i SOM-undersökningen 2005.
- ² På internet gäller i princip samma regler som i tryckta medier, med undantaget att man även får göra reklam för alkoholdrycker som innehåller mer än 15 volymprocent alkohol. Även här har det dock visat sig finnas möjligheter att kringgå reglerna genom att ursprungslandet inte är Sverige.
- ³ Frågor om skattehöjningar på alkohol har även ställts tidigare, bland annat inom ramen för Valundersökningarna vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet (jämför Holmberg, 1981).

Referenser

- Elmeland, Karen, & Susanne Villumsen (2013) Changes in Danish public attitudes and norms regarding alcohol consumption and alcohol policy, 1985-2011. *Nordic Studies on Alcohol and drugs*, 30:6, 525-538.
- Giesbrecht, Norman, Anca Ialomiteanu & Lise Anglin (2005) Drinking patterns and perspectives on alcohol policy: Results from two Ontario surveys. *Alcohol and alcoholism*. 40:2, 132-139.
- Holmberg, Sören (1981) *Svenska väljare*. Stockholm: Liber.
- Holmberg, Sören, David Karlsson & Lennart Weibull (2015) Alkoholen som samhällsproblem. I Bergström, A., Johansson, B., Oscarsson H., & Oskarsson, M. (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2012) Alkoholkonsumtion – vanor och volym. I Weibull, L, Oscarsson, H, Bergström, A (red) *I framtidens skugga*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2014) Restriktivare alkoholopinion men liberalare alkoholvanor. I Oscarsson, H, Bergström, A (red) *Mittfåra och marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Karlsson, David (2012) Alcohol policy and local democracy in Sweden. *Nordic Studies on Alcohol and Drugs*, 29:3, 233-252.
- Koski-Jännes, Anja, Marjo Pennonen & Laurence Simmat-Durand (2016) Treatment Professionals' Basic Beliefs About Alcohol Use Disorders: The Impact of Different Cultural Contexts. *Substance Use & Misuse*, 51:4, 479-488.
- Lucchetti, Giancarlo, Harold G Koenig, Iiana Pinsky, Ronaldo Laranjeira & Homero Vallada (2014) 'Religious beliefs and alcohol control policies: a Brazilian nationwide study', *Revista Brasileira De Psiquiatria*, 36: 4-10.

- Moskalewicz, Jacek, Łukasz Wieczorek, Thomas Karlsson & Esa Österberg (2013) Social support for alcohol policy: Literature review. *Drugs: Education, Prevention and Policy*, 20: 361-74.
- Proposition* 2013/14:1 2014 års budgetproposition.
- Proposition* 2013/14:100 2015 års ekonomiska vårproposition.
- Ramstedt, Mats (2010) *Tal om alkohol 2010 – en statistisk årsrapport från Monitorprojektet*. Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD), Stockholms universitet.
- Storvoll, Elisabet, Inger Synnöve Moan & Jostein Rise (2014) Predicting attitudes toward a restrictive alcohol policy: using a model of distal and proximal predictors. *Psychology of Addictive Behaviors*, 29:2, 492-499.
- Sommarström Carina, Terese Ydremark & Per Leimar (2015) *Gå före eller... Utgångspunkter och frågeställningar inför samtal om nykterhetsrörelsens vägval*. Stockholm: Nykterhetsrörelsens bildningsverksamhet (NBV).
- SOU 2003:69 *Alkoholreklam i tryckta skrifter i ett folkhälsoperspektiv*. Stockholm: Frizes
- SOU 2004:86. *Var går gränsen?* Delbetänkande av alkoholinförslutredningen. Stockholm: Fritzes
- SOU 2005:25 *Gränslös utmaning. Alkoholpolitik för en ny tid*. Stockholm: Fritzes.

DECEMBERÖVERENSKOMMELSENS FALL – EN SPEGEL AV STRATEGISKT TÄNKANDE PARTISYMPATISÖRER?

ULF BJERELD, KARIN ERIKSSON OCH JONAS HINNFORSS

Sammanfattning

Senhösten 2014 lade den nybildade regeringen med Socialdemokraterna och Miljöpartiet fram sin första budget. Vid omröstningen i riksdagen den 3 december röstade Sverigedemokraterna med allianspartiernas budgetförslag. Därmed föll regeringens budget och statsminister Löfven aviserade extra val. I slutet av året presenterade regeringen och allianspartierna den så kallade Decemberöverenskommelsen (DÖ) och extra valet utlystes aldrig. Överenskommelsen innebar att ”största partikonstellation” skulle kunna bilda regering och få igenom sina budgetar och var tänkt att gälla till valet 2022. Inom Moderaterna och Kristdemokraterna mobiliserades motstånd, och hösten 2015 röstade Kristdemokraternas riksting igenom att partiet skulle lämna Decemberöverenskommelsen. Övriga allianspartier följde omedelbart efter. I detta kapitel undersöker vi inställning till DÖ bland olika partisympatisörer, och finner att motståndet var starkast bland moderater, kristdemokrater och sverigedemokrater. Därefter studerar vi sambandet mellan konservativa värderingar hos moderata sympatisörer och inställning till DÖ. Vi identifierar ett signifikant samband mellan inställning till DÖ och inställning till att ta emot färre flyktingar, till EU och till att förbjuda tiggeri. Starkast är sambandet i flyktingfrågan.

Det började med en mycket formell pressträff den 27 december 2014 och slutade med knallen från en champagnekork den 9 oktober 2015. Den så kallade Decemberöverenskommelsen (DÖ) var tänkt att bestå i åtta år, men föll redan efter nio och en halv månad, när Kristdemokraternas riksting avvisade avtalet och Moderaternas partiledare Anna Kinberg Batra senare samma dag slog fast att överenskommelsen inte längre gällde.

Överenskommelsen manglades strax före jul fram i hemliga förhandlingar mellan Socialdemokraterna och Miljöpartiet – som just bildat regering – och allianspartierna, Centerpartiet, Folkpartiet Liberalerna, Moderaterna och Kristdemokraterna. Orsaken var att Sverigedemokraterna den 3 december hade röstat på Alliansens budget vilket innebar att den nya S/MP-regeringens första budget föll. Statsminister Löfven aviserade då prompt extra val. Men det blev aldrig av, eftersom Decemberöverenskommelsen presenterades av de sex fördragspartierna. Överenskommelsen var i sig unik, men ”kontraktsparlamentarism” (Bale och Bergman, 2006: 1) där

partier bildar relativt kortvariga pakter som inte innebär regeringsmedverkan är ett inte helt okänt fenomen. Ett liknande exempel var den så kallade Lib-Lab Pact i Storbritannien 1977-1978. Decemberuppgörelsen innebar bland annat att "största partikonstellation" – i praktiken det rödgröna blocket respektive Alliansen – skulle dels få bilda regering, dels få igenom sin statsbudget. För att kunna göra detta skulle den mindre partikonstellationen lägga ner sina röster. Även om regeringen potentiellt sett hade en majoritet emot sig bestående av dels den mindre partikonstellationen, dels övriga partier (i praktiken Sverigedemokraterna) skulle den därför kunna regera.

Decemberöverenskommelsen föll. Fallet hade föregåtts av debatter om allt från dess demokratiska halt till mer strategiskt och ideologiskt präglade argument om behovet av att ingå sakpolitiska uppgörelser över blockgränsen och om partiernas relationer till Sverigedemokraterna. Valet 2014 hade varit en triumf för Sverigedemokraterna. Övriga partier hade samtliga gjort mer eller mindre dåliga val. Svårast sargade var Moderaterna och Kristdemokraterna. Moderaterna tappade nästan åtta procentenheter och den tidigare omåttligt populära partiledaren Fredrik Reinfeldt meddelade på valnatten att han skulle avgå. Kristdemokraterna gjorde ett av sina sämre val sedan partiet kom in i riksdagen och klarade med en hårsman fyraprocentspärren. Kort efter att Decemberöverenskommelsen presenterats aviserade dessutom partiledaren Göran Hägglund sin avgång. Båda partierna hade därför i oktober 2015 när överenskommelsen föll relativt nya partiledare, Anna Kinberg Batra (M) och Ebba Busch Thor (KD).

Statsminister Stefan Löfven hade i december 2014 visat att han inte väjde för ett extra val. Decemberöverenskommelsen avvärgde extra valet och lade fast ett transparent regelverk för regeringsbildningar och budgetomröstningar. Skulle överenskommelsen falla var det dock inte osannolikt att den parlamentariska osäkerheten ännu en gång skulle leda till hot om extra val. Enligt opinionsmätningarna såg det hösten 2015 fortsatt prekärt ut för både Moderaterna och Kristdemokraterna (se till exempel Novus poll of polls). Det kan därför förefalla paradoxalt att just de två partier som tycktes ha mest att förlora på parlamentarisk osäkerhet var de som faktiskt bröt uppgörelsen. Var verkligen partiledningarna i samklang med sina sympatisörskårer – och ändrades opinionen sedan överenskommelsen hade fallit? Den följande analysen studerar uppfattningar om Decemberöverenskommelsen bland partiernas sympatisörer före och efter att överenskommelsen rivits upp. Vi analyserar också vad som skiljer anhängare och motståndare till Decemberöverenskommelsen bland Moderaternas partisympatisörer – hur skall vi förklara och förstå motståndet mot Decemberöverenskommelsen inom det största oppositionspartiet?

Även om överenskommelsen var transparent rörde den dock vid demokratiska grundprinciper. Bland annat angavs att partier skulle lägga ner sina röster i vissa omröstningar. Var det så, att motståndet grundades i ett allmänt missnöje med hur svensk demokrati fungerar eller hade motståndet mera att göra med ideologiska

överbäganden? Det var onekligen uppenbart att Sverigedemokraterna uteslöts från inflytande. Sverigedemokraterna brukar i forskningen betraktas som ett ”pariaparti” som de övriga partierna inte vill samarbeta med (Loxbo 2015). I det avseendet avvek Decemberöverenskommelsen inte från hur partierna dittills hade agerat. Samtidigt visar väljarstudier att väljare regelmässigt placerar Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna ganska nära varandra till höger på en vänster-högerskala (Oscarsson, 2016:12). Var det så, att motståndarna till Decemberöverenskommelsen hade politiska åsikter som låg relativt nära Sverigedemokraternas partilinj?

Bland vilka partisympatisörer var motståndet mot Decemberöverenskommelsen starkast?

Partiledningar behöver balansera olika typer av krav. Gunnar Sjöblom (1968; se även Strøm, 1990a; Strøm, 1990b; Müller och Strøm, 1999) talar om partiers mål på de tre ”arenorna”: internt stöd, väljarframgång samt parlamentariskt inflytande. Ända sedan överenskommelsen slöts hade det bubblat av kritik i flera M-distrikt. Vid Moderaternas stämma veckan efter Kristdemokraternas riksting väntades debatten bli hård. Att kritiken på Kristdemokraternas interna arena var stark framgick om inte annat på partiets riksting. Partiledaren föreföll under tinget inte vilja ta strid med kritikerna. Ledande moderata och kristdemokratiska partiföreträdare vittnade också om att de fick mängder med väljarreaktioner om att överenskommelsen var oförsvarbar (Bjereld mfl, 2016:Kapitel 9).

Tabell 1 visar inställningen till Decemberöverenskommelsen bland anhängare till riksdagens olika partier. Vad gäller den totala opinionen redovisar tabellen även opinionen uppdelad på dem som svarat före respektive efter det att avtalet bröts¹.

Bland samtliga tillfrågade uttryckte 16 procent en positiv inställning till Decemberöverenskommelsen medan 30 procent uttryckte en negativ inställning. De som inte kände till överenskommelsen uppgick till 25 procent, 10 procent hade ingen uppfattning och 19 procent tyckte att överenskommelsen varken var bra eller dålig. Balansmättet (procent mycket och ganska positiva till Decemberöverenskommelsen minus procent ganska och mycket negativa) var -14 för hela väljarkåren. Andelen som hade en negativ inställning till uppgörelsen var nästan dubbelt så stor som andelen som hade en negativ inställning, 30 procent mot 16 procent. Aktivisterna mot Decemberöverenskommelsen inom Moderaterna och Kristdemokraterna var således i samklang med sina respektive väljarkårer. Balansmåtten för moderata och kristdemokratiska sympatisörer ligger på -42 respektive -40. Bland allianssyskonens sympatisörer var också andelen negativa större än andelen positiva, men i mindre utsträckning med Centersympatisörer på -27 och Folkpartisympatisörer på -13. Bland Folkpartiets sympatisörer uppfattade 19 procent Decemberöverenskommelsen som positiv, motsvarande andel hos kristdemokratiska och moderata sympatisörer var 7 respektive 8 procent.

Sverigedemokraternas sympatisörer – vars parti ju uteslöts från inflytande via överenskommelsen – var mest negativa. Endast en enda procent av dem ansåg att Decemberöverenskommelsen var positiv. Balansmättet är -55.

Mest positiva till DÖ var Socialdemokraternas sympatisörer. Balansmättet ligger på +22. Även i Vänsterpartiet fanns en positiv övervikt (+15), liksom för sympatisörerna till Feministiskt initiativ (+20). Värdena var dock inte överdrivet positiva. Intressant är att till och med Miljöpartiet – ett parti som var en omedelbar vinnare i överenskommelsen, eftersom den säkrade fortsatt regeringsmedverkan – tycks ha haft svårt att övertyga sina sympatisörer om nyttan med avtalet. I undersökningen är lika många positiva som negativa (balansmätt 0).

Tabell 1 *Inställning till Decemberöverenskommelsen totalt och efter parti före respektive efter att överenskommelsen fallit (procent; antal svarande; balansmätt)*

	Mycket positiv		Ganska positiv		Varken/ eller		Ganska negativ		Mycket negativ		Ingen uppfattning	Känner ej till överenskommelsen	Summa procent	Antal svarande	Balansmätt
Före/ efter 9 okt	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter	Före	Efter		Före	Efter
	4	3	13	10	19	20	15	11	18	16	8	11	100	939	594
Samtliga	4		12		19		13		17		10		100	1 533	-14
V	9		23		23		9		8		9		100	100	+15
S	9		19		22		5		1		13		100	397	+22
MP	1		16		32		15		2		6		100	87	±0
C	0		12		25		20		19		9		100	118	-27
FP	2		17		27		19		13		5		100	88	-13
KD	2		5		24		19		28		12		100	59	-40
M	0		8		17		26		24		6		100	302	-42
SD	0		1		8		7		49		5		100	201	-55
FI	12		20		8		4		8		28		100	25	+20

Kommentar: Frågan löd: *Allmänt sett, vilken är din inställning till den så kallade Decemberöverenskommelsen?* respektive *Din åsikt: Vilket parti tycker du bäst om idag?* Svarsalternativen är *Mycket positiv, Ganska positiv, Varken positiv eller negativ, Ganska negativ, Mycket negativ, Ingen uppfattning, Känner ej till överenskommelsen*. Balansmättet i tabellen avser andelen som svarat antingen mycket eller ganska positiv, minus andelen som svarat ganska eller mycket negativ. Balansmättet kan variera mellan -100 och +100 även om det förutsätter att alla svarande känner till överenskommelsen och har en uppfattning om den. Procenttalen är avrundade till närmaste heltal.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Tabell 1 bekräftar bilden av att det var bland Moderaternas och Kristdemokraternas sympatisörer som trycket var som störst att lämna Decemberöverenskommelsen. Tabellen visar också att opinionen totalt sett påverkades ganska marginellt av att Decemberöverenskommelsen föll.² Givet utvecklingen på väljararenan fanns alltså ganska goda skäl för partiledningarna i Moderaterna och Kristdemokraterna att

lämna avtalet – så länge partiledningarna ville ge efter för opinionstrycket. Men varför blev då uppgörelsen så kontroversiell hos sympatisörerna?

Paradoxalt nog var det trots delvis starkt borgerligt motstånd ganska enkelt att beskriva Decemberöverenskommelsen som en framgång för Alliansen snarare än för Socialdemokraterna. Visserligen kunde Stefan Löfven sitta kvar som statsminister men moderatledaren Fredrik Reinfeldt hade under ett antal år propagerat för en av grundstenarna i Decemberöverenskommelsen – att partierna skulle komma överens över blockgränsen om att ge största parlamentariska underlag möjlighet att bilda regering och att regera (Bjereld mfl, 2016:68, 82). DÖ bidrog till att cementera ett tvåblockssystem inom det allt rörigare svenska flerpartisystemet så att väljarna skulle ställas inför tydliga regeringsalternativ. För Moderaterna fanns en hel del strategiska fördelar i att vara största parti – med den naturliga statsministerpretendenten – i ett enat Alliansblock. DÖ hade alltså potential att ställa Moderaterna i centrum av svensk politik. Avtalet stipulerade bland annat att Socialdemokraterna skulle släppa fram en borgerlig statsminister efter en valförlust – vilket var en ren framgång för de borgerliga partiledningarna. Socialdemokraternas och Miljöpartiets starka önskemål om att partierna också skulle enas om att samarbeta över blockgränsen hade slutat med några ganska försiktiga formuleringar om samtal på tre områden. Alliansledarna kunde också med visst fog hävda att de tagit initiativet till överenskommelsen. De hade fört fram ett förslag om skärpta spelregler för minoritetsstyre redan i upptakten till regeringskrisen, när Sverigedemokraterna gjort klart att de tänkte bryta praxis och fälla regeringens budget.

I en debattartikel i Dagens Nyheter den 9 december vidareutvecklade de borgerliga partiledningarna sina tankegångar. Där skisserades en uppgörelse liknande den som sedan blev Decemberöverenskommelsen. Därefter skulle Kristdemokraternas dåvarande partiledare Göran Hägglund spela en aktiv roll för att knyta kontakt med Socialdemokraterna och få igång de konkreta förhandlingarna. Det gick alltså att tolka avtalet som en seger för Alliansen, trots det växte kritiken bland debattörer och inom Moderaterna och Kristdemokraterna (Bjereld mfl, 2016:251 ff).

Som framgår av Tabell 1 ovan fördelade sig väljarkåren ganska tydligt i förhållande till de kortsiktigt strategiska möjligheterna att nå regeringsmakten för det egna partiet som kunde knytas till vad Decemberöverenskommelsen stadgade. Sverigedemokraterna hade inget att vinna på Decemberöverenskommelsen – mer än just möjligheten att profilera sig som det enda riktiga oppositionspartiet. Sverigedemokratväljare var också mest kritiska av alla eftersom möjligheten till inflytande i riksdagen helt plötsligt tycktes försvinna. Socialdemokraterna däremot kunde regera vidare efter Decemberöverenskommelsen och mycket riktigt var de socialdemokratiska väljarna mest positiva. Strategiska väljaröversväganden för oss därför ett steg närmare varför vissa sympatisörer var negativa medan andra var positiva. Denna förklaring kan dock inte på något självklart sätt användas för att förstå varför Decemberöverenskommelsen var så kontroversiell hos moderater och kristdemokrater?

Varför var överenskommelsen så kontroversiell hos moderater?

En viktig politisk drivkraft rör ideologiska grundvärderingar om demokrati och vänster-högerposition. Decemberöverenskommelsen berörde grundläggande frågor om hur beslut fattas i en demokrati. Hade därför kontroversialiteten och upprördheten hos moderata sympatisörer att göra med uppfattningar om demokrati? Visserligen hade hela sex av riksdagens partier – med 83 procent av mandaten i riksdagen i ryggen – ställt sig bakom avtalet. Närsomhelst kunde såväl enskilda riksdagsledamöter som partier lämna överenskommelsen utan några juridiska represalier. Dessutom placerade sig överenskommelsens regler mycket nära den svenska författningspolitiska praxis och regelverk som bäddar för att regeringsbildning och budgetomröstningar underlättar minoritetsregerande (Bjereld mfl, 2016:kapitel 8). Däremot synliggjordes författningspolitiska principer som sällan eller aldrig diskuteras allmänt. Regeringsformen är via regeln att en statsminister kan väljas så länge inte en majoritet av riksdagens samtliga ledamöter (det vill säga minst 175) röstar emot i praktiken väldigt tillåtande mot att minoritetsregeringar bildas. Regeringsformen nämner dock inte explicit minoritetsregeringar. Det gjorde däremot Decemberöverenskommelsen genom markörer om att partierna skulle lägga ned sina röster för att en minoritetsregering skulle kunna få igenom sin budget. Att minoritetsregeringar får igenom sina budgetar vid riksdagsomröstningar genom att partier lägger ned sina röster har varit praxis under lång tid, men lyfts inte i sig fram explicit i något regelverk eller blir föremål för allmän debatt. Decemberöverenskommelsen tydliggjorde däremot dessa författningspolitiska principer (Bjereld m fl, 2016:kapitel 10). Var motståndet hos moderater helt enkelt uttryck för en besvikelse hos dem som är kritiska till hur svensk demokrati fungerar rent generellt?

Tabell 2 visar skillnader mellan moderata sympatisörer som inte är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige och sådana som är nöjda. Bland de M-sympatisörer som var mest nöjda med demokratin var mer än var fjärde – 27 procent – positiv till Decemberöverenskommelsen. Så var det inte bland de M-sympatisörer som var missnöjda med hur demokratin fungerar. Från gruppen som är mycket nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige till den som inte alls är nöjd förändras balansmättet från -27 till -84 i synen på Decemberöverenskommelsen. Antalet svarande i den mest missnöjda gruppen är litet men även i den grupp som inte är särskilt nöjd med demokratin är balansmättet mycket negativt: -73.

Det förefaller alltså som om de moderater som redan var missnöjda med hur demokratin fungerar i Sverige kom att uppfatta Decemberöverenskommelsen i särskilt mörka färger.

Vi kan således konstatera ett samband mellan missnöje med demokratins sätt att fungera och motstånd mot Decemberöverenskommelsen. Huruvida det i första hand var missnöje med demokratin som färgade av sig på inställningen till Decemberöverenskommelsen eller om det var inställning till överenskommelsen i sig som gjorde moderata sympatisörer besvikna på demokratins sätt att fungera får vi emellertid låta vara osagt.

Tabell 2 *Inställning till Decemberöverenskommelsen bland moderata partisympatisörer, efter uppfattning om hur demokratin fungerar i Sverige (procent; antal; balansmått)*

Moderata sympatisörer		Allmänt sett, hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?			
		Mycket nöjd	Ganska nöjd	Inte särskilt nöjd	Inte alls nöjd
<i>Allmänt sett, vilken är din inställning till den så kallade Decemberöverenskommelsen?</i>	Mycket positiv	3	0	0	(0)
	Ganska positiv	24	10	4	(0)
	Varken positiv eller negativ	18	26	19	(17)
	Ganska negativ	37	36	32	(17)
	Mycket negativ	18	28	45	(66)
	Procent	100	100	100	100
	Antal	33	134	47	12
	Balansmått	-27	-54	-73	(-84)

Kommentar: Frågorna lyder: *Allmänt sett, vilken är din inställning till den så kallade Decemberöverenskommelsen?* respektive *Hur nöjd är du med det sätt på vilket demokratin fungerar i Sverige?* Svarsalternativen är *Mycket positiv*, *Ganska positiv*, *Varken positiv eller negativ*, *Ganska negativ*, *Mycket negativ* respektive *Mycket nöjd*, *Ganska nöjd*, *Inte särskilt nöjd*, *Inte alls nöjd*. Balansmättet i tabellen avser andelen som svarat antingen mycket eller ganska positiv minus andelen som svarat ganska eller mycket negativ. Balansmättet kan variera mellan -100 och +100. Procenttalen är avrundade till närmaste heltal. Värden som baseras på mycket litet antal svarande har placerats inom parentes. Endast M-sympatisörer med åsikt om Decemberöverenskommelsen ingår i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Låt oss nu gå över till vänster–högerinställning. Traditionellt har partier och väljare i Sverige orienterat sig efter motsättningar som har med omfördelning, välfärdsstat och marknadsekonomi att göra. Skiljelinjerna har sammanfattats i den så kallade vänster–högerskalan. Nästan ingen moderat sympatisör placerar sig dock till ”vänster” men skillnaderna mellan dem som placerar sig något till höger (balansmått -50) och dem som står mycket till höger (balansmått -70) är markant.

Högerorientering gör således utslag. Inom samma moderatsympatisörskår var det de som står längst till höger som var mest kritiska till Decemberöverenskommelsen.

Successivt har i det svenska partisystemet och i den svenska väljarkåren emellertid vuxit fram konfliktlinjer som har tänjt på begreppen ”vänster” och ”höger” och som har att göra med olika uppfattningar av frihetlig-auktoritär karaktär, ibland kallad GAL-TAN-dimensionen. ”GAL” står för Grön-Alternativ-Liberal (Green-Alternative-Libertarian) och ”TAN” står för Tradition–Auktoritär–Nationalistisk (Tradition–Authoritarian–Nationalist).³ Konflikter längs denna dimension rör

värden där konservativa uppfattningar om *tradition, familj, religion, nation, disciplin* och *lag och ordning* ställs mot mer liberala värden om *tolerans, alternativa livsstilar, normbrytande och individualitet*. Bland sakfrågor som brukar förknippas med den frihetlig/auktoritära dimensionen återfinns bland annat flykting- och invandringspolitik, feminism/jämställdhet, miljö/hållbar utveckling och frågor kring brott och straff (Flanagan och Lee, 2003).

I det svenska partisystemet har Sverigedemokraterna befunnit sig närmast den auktoritära polen medan övriga sju partier i varierande utsträckning har positionerat sig närmare den frihetliga polen (Jungar och Jupskås, 2014:225). Samtidigt vet vi att på ett av GAL-TAN-dimensionens nyckelområden, migrationspolitik, har moderata och kristdemokratiska väljare legat något närmare sverigedemokratiska väljares uppfattningar än vad andra partiers väljare har gjort (Sandberg och Demker, 2014:75, 76, 79). När svenska väljare ombeds placera riksdagspartierna ideologiskt är det "vänster-högerdimensionen" som används. Riktigt vad väljare och sympatisörer lägger in i termen – traditionella omfördelningsfrågor eller mer GAL-TAN-präglade aspekter – vet vi inte, men när de ombeds placera partier längs dimensionen kommer Moderaterna, Kristdemokraterna och Sverigedemokraterna regelmässigt längst till höger (Oscarsson, 2016:12). Vad gäller GAL-TAN-präglade frågor hade dock Moderaterna under Reinfeldts partiledarskap medverkat till flera beslut av liberalt frihetlig karaktär, det vill säga åt GAL-änden av GAL-TAN-dimensionen – främst kanske gäller det flera beslut om en öppnare flyktingpolitik, friare regler för arbetskraftsinvandring och att avstå från övergångsregler för fri rörlighet för medborgare för nya EU-medlemmar (Spehar mfl, 2013). När Moderaterna förlorade valet 2014 fanns därför vissa incitament för de sympatisörer som motsatte sig en liberalt frihetlig politik att mobilisera för andra värden. Kan det vara så att moderater som var kritiska till Decemberöverenskommelsen förutom att vara "höger" också var mer profilerade i frågor som har GAL-TAN-karaktär än vad deras partivänner som var mer positiva till överenskommelsen var?

I det följande presenterar vi en analys av sambandsmått på korrelationen mellan inställning hos moderata sympatisörer i fyra GAL-TAN-typiska frågor och inställning till DÖ. Frågorna är inställning till att ta emot färre flyktingar i Sverige, till inställning till EU, till ett förbud mot tiggeri samt till ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män.

Den samlade bilden av Tabell 3 visar på ett samband mellan TAN-orienterade åsikter bland moderata sympatisörer och motstånd mot Decemberöverenskommelsen. Av de fyra valda indikatorerna visar tre på ett signifikant samband (på ,95-nivån) med inställning till DÖ - flyktingfrågan, EU-frågan och tiggerifrågan. Starkast är sambandet mellan DÖ-inställning och inställning till flyktingar följt av EU-inställning och inställning till förbud mot tiggeri. I samtliga dessa frågor ligger DÖ-motståndarna nära den linje Sverigedemokraterna driver som parti. Vad gäller den fjärde indikatorn – satsa på samhälle med ökad jämställdhet – är sambandet inte signifikant. Nästan alla moderata sympatisörer vill satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet så på den variabeln finns nästan ingen variation.

Tabell 3 Samband mellan åsikt om Decemberöverenskommelsen och åsikt om flyktingmottagning, EU, tiggeriförbud och ett samhälle med ökad jämställdhet, bland moderata partisympatisörer (tau-b)

	Kendall's Tau-b	Signifikans
Ta emot färre flyktingar i Sverige	-.220	,000
Allmänt sett, vilken är din inställning till EU	+.123	,049
Införa ett förbud mot tiggeri	-.130	,022
Satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män	.084	,145

Kommentar: Tau-b är ett sambandsmått som kan variera mellan -1 och +1. Ju större avstånd från 0, desto starkare samband. Antal svarande i analyserna varierar mellan 226 och 227.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Ett motsvarande samband finns också i väljarkåren i stort. I flyktingfrågan och tiggeriförbudsfrågan är sambandet något starkare (-,308 respektive -,256), i EU-frågan något svagare (-0,096). I väljarkåren som helhet återfinns också ett signifikant samband mellan vilja att satsa på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan män och kvinnor och åsikt om Decemberöverenskommelsen (-,212).

Om vi illustrerar sambandet mellan TAN-GAL-ideologisk orientering och inställning till DÖ bland moderata partisympatisörer är bilden också tydlig. Värdena skiljer sig lite åt beroende på fråga men skillnaden i balansmått mellan de olika ideologiskt orienterade grupperna ligger på mellan 17 och 37 balansmåttsenheter. Bland dem som är mycket negativa till förslaget om att ta emot färre flyktingar i Sverige är drygt hälften (57 procent) också ganska eller mycket negativa till Decemberöverenskommelsen. I gruppen som är mycket positiv till förslaget om att ta emot färre flyktingar i Sverige däremot är det nära nog nio av tio (84 procent) som är ganska eller mycket negativa till överenskommelsen. Bland mycket EU-positiva moderater ligger balansmättet visavi DÖ på -51, ganska negativt med andra ord men bland dem som är ganska negativa till EU är balansmättet -85.⁴ På liknande vis varierar balansmättet från -51 bland moderater som tycker att det är ett mycket dåligt förslag att införa ett förbud mot tiggeri till -68 bland dem som tycker det är ett mycket bra förslag att införa ett tiggeriförbud.

De flesta moderata sympatisörer har varit mer eller mindre kritiska till DÖ men i den grupp som gärna ser färre flyktingar och tiggeriförbud och som är negativa till EU återfinns alltså det största motståndet mot Decemberöverenskommelsen. Precis dessa frågeområden är även ideologiskt prioriterade för Sverigedemokraterna. Uppenbarligen har en del av den moderata sympatisörskåren haft ideologiska skäl att ifrågasätta Decemberöverenskommelsen som på flera sätt cementerade den traditionella blockpolitik som haft svårt att inrymma de ideologiska element Sverigedemokraterna fört in i svensk politik.

Decemberöverenskommelsen: Symbolfråga för moderater med konservativa värderingar

Moderaterna och Kristdemokraterna hade via Decemberöverenskommelsen klarat av att hitta en väg ur regeringskrisen och undanröja hotet om extra val. Men de hade inte klarat att successivt förankra uppgörelsen hos sina väljare sedan den presenterats.

Det går att göra två olika tolkningar av resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2015. Den ena är att kritiken mot DÖ mobiliserade väljare i relation till vad Decemberöverenskommelsen kunde förväntas innebära för partiernas parlamentariska inflytande. Socialdemokraterna kunde trots allt regera vidare och mycket riktigt var deras sympatisörer relativt positivt inställda till överenskommelsen. Ett extra val hade tårt på partiets kampanjkassor och skulle dessutom riskera ge ännu fler mandat till Sverigedemokraterna. Sverigedemokraternas sympatisörer hade däremot välgrundade skäl att se med misstänksamhet på Decemberöverenskommelsen som konkret bidrog till att utesluta deras parti från parlamentariskt inflytande. För de borgerliga partierna låg överenskommelsens eventuella positiva parlamentariska effekter i en osäker framtid. Om Alliansen skulle bli största partikonstellation vid valet 2018 skulle enligt överenskommelsen de rödgröna släppa fram en borgerlig statsminister. Dessa partiers sympatisörer var inte särskilt entusiastiska till överenskommelsen. Mest negativa bland borgerliga sympatisörer var dock kristdemokrater och moderater.

Den andra tolkningen går ut på att moderaternas stora valförlust 2014 mobiliserade särskilt dem som var ideologiskt förankrade åt den konservativa TAN-änden på GAL-TAN-dimensionen – som en reaktion mot den mer globalt libertära GAL-präglade regeringspolitik som fördes 2002-2014. Som vi har visat var det just dessa grupper som utvecklade starkast motstånd mot Decemberöverenskommelsen som tycks ha blivit en symbolfråga för moderater med konservativa värderingar. TAN-präglade uppfattningar i den moderata väljarkåren är inte i majoritet, men delas av en ganska betydande minoritet. I viktiga avseenden har de värderingar som ligger nära dem Sverigedemokraterna driver. Strategiskt kommer därför den moderata partiledningen att behöva ta ställning till hur denna alltmer mobiliserade konservativa grupp skall hanteras exempelvis i relation till vilka policy- och partisamarbetslinjer Moderaterna skall driva framöver.

Avslutningsvis går det inte att utesluta att motståndet mot Decemberöverenskommelsen var drivet av elitaktivister i partierna snarare än av gräsrotsgrupper. Vi vet från andra studier att elitors agerande är betydelsefullt för hur den allmänna opinionen utvecklas. Engagemanget kring Decemberöverenskommelsen var till en början relativt begränsat bland medborgarna. När DN/Ipsos undersökte synen på Decemberöverenskommelsen i juni 2015 visade det sig att hälften av väljarna inte ens visste vad den gick ut på (Dagens Nyheter). Av de som kände till avtalet, var drygt hälften positiva, medan en tredjedel ville riva upp uppgörelsen. Rödgröna

väljare var klart positiva, bland borgerliga vägde det jämnt. I den nationella SOM-undersökningen fyra månader senare var andelen som sade sig känna till avtalet högre, men även skepsisen.⁵ Opinionen hade mobiliserats i större utsträckning.

Det går att beskriva kampen mot Decemberöverenskommelsen som ett exempel på lyckad opinionsbildning – som en Davids kamp mot Goliat med några få riksdagspolitiker och gräsrotter i uppror mot hela det politiska etablissemang, inklusive ledningen för sex partier. Det var också den bild som Sverigedemokraternas partiledning ivrigt marknadsförde.

Riktigt så renons på inflytande var motståndarna inte. Från dag ett framfördes kritik på inflytelserika borgerliga ledarsidor i stora dagstidningar som Göteborgs-Posten, Svenska Dagbladet och Dagens Industri (Bjereld, mfl, 2016:Kapitel 1). Kritikerna fick också utförligt utrymme i dagspressen i samband med till exempel omröstningen om vårbudgeten i riksdagen. Kampen mot avtalet fördes även via internet. Inte minst var det på Facebook som den kritiske moderate riksdagsledamoten Finn Bengtssons anhängare samlade stöd (Bjereld mfl, 2016: 29, 254). Decemberöverenskommelsen illustrerar hur sociala medier gjort det allt svårare för partiledningar att tysta eller tona ned kritik.

Inför budgetpropositionen och de borgerliga partiernas partistämmor och kongresser hösten 2015 tog bevakningen ny fart. Det går inte att utesluta att stämningarna runt Kristdemokraternas riksting – och den starkt kritiska medlemsopinionen i det partiet – kom att påverka väljarkårens uppfattningar.

Vi har visat att det fanns såväl strategiska som ideologiska motiv bakom motståndet mot Decemberöverenskommelsen. Frågan är hur partiledningarna ska hantera den.

De aktiva kritikerna i de borgerliga partierna har aldrig haft en gemensam bild av vad de ser som alternativet till en uppgörelse om spelreglerna. Är det sakpolitiska uppgörelser över blockgränsen? Är det snarare ändringar i regelverket för regeringsbildningen som uppfattas som alternativ? Eller är nästa logiska steg i själva verket samarbete med Sverigedemokraterna, i stället för fortsatt utfrysning? Sett till Moderaternas position i partisystemet finns det en uppenbar logik i om partiledningen skulle se fortsatt Allianssamarbete som en prioriterad strategi och möjligen som andrahandsalternativ ett samarbete med Socialdemokraterna. Blocköverskridande samarbeten mellan Socialdemokraterna och mittenparti skulle däremot isolera Moderaterna. SOM-undersökningen visar att det finns åsiktsmässiga beröringspunkter mellan delar av Moderaterna och Sverigedemokraterna, men om dessa partier närmar sig varandra riskerar Alliansen att spricka. Hur partiernas sympatisörer betraktar strategivalen vet vi inte säkert. Upproret mot Decemberöverenskommelsen visar att Moderaterna – och borgerligheten – står inför en komplicerad strategisk utmaning när det gäller vägval för politikens kommande huvudinriktning.

Noter

- ¹ I nationella SOM-undersökningen var det totalt 969 personer som svarade på enkäten innan DÖ hade fallit den 9 oktober. 594 personer svarade efter fallet.
- ² Inga systematiska skillnader uppträder heller om vi ser till utbildningsnivå eller ålder. Däremot var kvinnor mindre negativa än män (balansmått -9 respektive -23).
- ³ På engelska används termen "Libertarian". Kärnbetydelsen av det vidare begreppet "Libertarian" inkluderar dock sådant som *laissez-faire* kapitalism och en mycket långtgående prioritering av privat äganderätt framför allt annat. I GAL-TAN-sammanhang används termen istället för att beskriva sådant som handlar om "socialt liberala" värderingar, till exempel stöd för multikulturalism, HBTQ-rättigheter och kvinnors rättigheter (se till exempel Vachudova, 2013:44). Vi väljer att här på svenska använda termen "Liberal".
- ⁴ Våldigt få moderater är mycket negativa till EU.
- ⁵ Observera dock att frågekonstruktionerna skiljer sig åt vilket gör att försiktighet är viktigt vid jämförelser.

Referenser

- Bale, Tim & Torbjörn Bergman (2006). "A Taste of Honey Is Worse Than None At All? Coping with the Generic Challenges of Support Party Status in Sweden and New Zealand", *Party Politics*, 12: 189-209.
- Bjereld, Ulf, Eriksson, Karin & Jonas Hinnfors (2016). *Förhandla eller DÖ. Decemberöverenskommelsen och svensk demokrati i förändring*. Stockholm: Bokförlaget Atlas.
- Dagens Nyheter* 8 juni 2015.
- Flanagan, Scott C. & Aie-Rie Lee (2003). "The New Politics, Culture Wars and the Authoritarian-Libertarian Value Change in Advanced Industrial Democracies", *Comparative Political Studies*, 36: 235-70.
- Jungar, Ann-Cathrine & Anders Ravik Jupskås (2014) "Populist Radical Right Parties in the Nordic Region: A New and Distinct Party Family?", *Scandinavian Political Studies*, 37: 215-238.
- Müller, Wolfgang C. & Kåre Strøm (1999, red). *Policy, Office, or Votes? How Political Parties in Western Europe Make Hard Decisions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Novus Poll of Polls. <http://novus.se/wp-content/uploads/2016/01/95273ab78214ce5bb1a00d89990f7c9d.pdf> (nedladdad 19 april 2016) <http://novus.se/wp-content/uploads/2016/01/95273ab78214ce5bb1a00d89990f7c9d.pdf> (nedladdad 19 april 2016).

- Oscarsson, Henrik (2016). *Flytande väljare*. Stockholm: SCB.
- Sandberg, Linn & Demker, Marie (2013). "Ökat motstånd mot flyktingar men starkt stöd för skäl till uppehållstillstånd", i Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red), *Vägska*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Sjöblom, Gunnar (1968). *Party Strategies in a Multiparty System*. Lund: Studentlitteratur.
- Spehar, Andrea, Bucken-Knapp Gregg & Jonas Hinnfors (2013). "Ideology and Entry Policy: Why Non-Socialist Parties in Sweden Support Open Door Migration Policies", i Korkut, Umut, Bucken-Knapp, Gregg, McGarry, Aidan, Hinnfors, Jonas & Helen Drake (red), *The Discourses and Politics of Migration in Europe*. New York, PalgraveMacMillan, 2013.
- Strøm, Kåre (1990a). *Minority Government and Majority Rule*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strøm, Kåre (1990b). "A Behavioral Theory of Competitive Political Parties", *American Journal of Political Science*, 34: 565-598.
- Vachudova, Milada Anna (2013). "The positions and fortunes of social democratic parties in East Central Europe", i Keating, Michael & David McCrone (red), *The Crisis of Social Democracy in Europe*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Medier

DISTINKTIONER I MEDIEVÄLFÄRDSSTATEN

JOHAN LINDELL OCH JAN FREDRIK HOVDEN¹

Sammanfattning

Sverige beskrivs ibland som en "medievälfärdsstat" där medieanvändningen utgör en gemensam nämnare för medborgare. Men under de senaste decennierna har det svenska medielandskapet genomgått omfattande förändringar. Vi har gått från ett fåkanalslandskap till en miljö i vilken vi har ett allt större utbud att ta ställning till. I detta kapitel undersöks om människors val och orienteringar i en expanderande mediemarknad är kopplade till klass. I det syftet används Pierre Bourdieus sociologiska angreppssätt för att skapa ett "rum av sociala positioner" ovanpå vilket vi projicerar attityder till och användningen av olika medier. Resultaten visar att klass spelar roll för vilka medier svenskar väljer att ta del av, vad de tycker om dem, samt vad de väljer att göra med sina mobiltelefoner och internet. Sociala avstånd upprätthålls genom att grupper med liknande levnadsförhållanden orienterar sig på liknande sätt i medieutbudet och ställer sig negativa gentemot de preferenser som andra grupper ger uttryck för.

Vi tänker ofta på Sverige som ett samhälle där klass spelar liten roll för hur människor tar sig fram genom livet. Detta gäller inte minst när vi jämför Sverige med andra länder. Vi har svårt att förlikas med tanken att människors livschanser ser olika ut, och att vår smak och våra livsval kan härledas till sociala strukturer. Men faktum är att oddsen att ta universitetsexamen är tio gånger så höga för svenskar som vuxit upp i tjänstemannahem jämfört med övriga (Öhlin, 2010). Tjänstemannabarnens tendens att ta en högre examen förklaras inte av att de är mer intelligenta än andra barn, utan genom att de under sin uppväxt slussats in i en speciell "karta av möjligheter" som hjälper dem att medvetet och undermedvetet navigera och göra "rätt" val på utbildningens fält (Bourdieu, 1990; Broady och Palme, 1992). I detta kapitel studerar vi hur sådana processer tar sig uttryck när det gäller människors orienteringar och val i det samtida medielandskapet. Finns det systematiska skillnader i hur olika svenska samhällsgrupper navigerar bland medier – vad de tycker är bra och dåligt, vad de väljer att göra med sina mobiltelefoner och vilka kanaler de väljer att lägga sin tid på? På den frågan skulle nog många svara nekande. Den nordiska mediepolitiken har länge varit utformad för att skapa en bred medietillgång och -konsumtion (Syvertsen m.fl., 2014: Kap. 1). I jämförande studier beskrivs Sverige som en "medievälfärdsstat" där nyhetskonsumtionen, för att ta ett exempel på en mediepraktik, beskrivs som hög och på

ett övergripande plan inte särskilt avhängig klass (Syvertsen m.fl., 2014: Kap. 3; Hallin och Mancini, 2004). Men medielandskapet genomgår snabba förändringar. Globaliseringen, digitaliseringen och inte minst avregleringen av etermedierna har under de senaste decennierna förvandlat ett få-kanalslandskap till vad den kände franske sociologen Pierre Bourdieu (1993) skulle kalla för en expanderande marknad av symboliska gods. Dagens medieanvändare tillåts i allt högre grad göra val. Diversifierade marknader tycks uppmåna till grupp-specifika gränsdragningar och preferenser (Bourdieu, 1984; 1993).

Mot den bakgrunden har vi anledning att ställa frågan om vilken roll människors levnadsförhållanden – deras volym av materiella (t.ex. inkomst) och symboliska (t.ex. universitetsexamina) resurser – spelar för hur de navigerar i medieutbudet. Forskningsfrågan som vi i föreliggande kapitel söker besvara är därmed: *hur* hänger svenskarnas medieanvändning och attityder till medier samman med fördelningen av olika materiella och symboliska resurser?

För att kunna besvara den frågan vänder vi oss till en central del av Bourdieus samhällsanalys, vars syfte var att bena ut relationen mellan människors levnadsförhållanden och deras livsstilar och kulturella preferenser (Bourdieu, 1984). Bourdieu kunde observera att människor som delar samma volym av materiella och symboliska resurser orienterar sig på samma vis bland kulturella gods och praktiker – de gillar samma typ av mat, konst, musik, film osv. Dessa processer är viktiga att förstå eftersom samhällets klasstruktur upprätthålls när grupper som delar levnadsförhållanden gör anspråk på samma typ av livsstil, samtidigt som de har en negativ inställning gentemot andra gruppers livsstilar. Sådana gränsdragningar – eller *distinktioner* – har inte enbart observerats mellan en borgerlig och en proletär kultur (mellan så kallad ”fin-” och ”ful-kultur”), utan också inom samhällets medel- och överklass – mellan ”kultureliten” och ”de rika” (Bourdieu, 1984; Jarness, 2015).

Skandinaviska studier har på senare år kommit att ifrågasätta den vanliga föreställningen om att Bourdieus analyser bara skulle göra sig gällande i 1960- och 1970-talets Frankrike, den miljö i vilken Bourdieu genomförde några av sina mest kända studier (Broady och Palme 1992; Danielsson, 2014; Gripsrud och Hovden 2001; Gripsrud m.fl., 2011; Hjellebrekke m.fl., 2015; Rosenlund, 2000; 2015). Samhälleliga förändringar i Skandinavien (exempelvis en tilltagande individualisering och ökande klyftor mellan rika och fattiga) parallellt med medieutbudets expansion, gör att Bourdieus perspektiv är mycket lämpligt för att analysera vilka medier svenskar väljer att ta del av, vad de tycker om dem, samt vad de väljer att göra med sina mobiltelefoner och internet. Kort sagt: Bourdieus perspektiv tycks alltmer lämpligt för att förstå samtida mediepreferenser och mediepraktiker i Sverige.

Ett rum av sociala positioner

Vi söker i detta kapitel kartlägga svenskers inställning till olika medier och olika användningsmönster kopplade till medier (exempelvis vilka kanaler man väljer) och medieteknik (exempelvis vad man väljer att göra med sin mobiltelefon). Detta gör vi genom att placera användningsmönster och attityder ovanpå ett plan som visualiserar olika volym av materiella och symboliska resurser som innehas av individer. Syftet är att på så vis undersöka till vilken grad, och på vilket sätt, mediepreferenser och praktiker är bundna till klass (eller "social position"). I 2015 års nationella SOM-undersökning ställdes frågor om medier och kulturvanor som möjliggör ett sådant upplägg. Givet vårt syfte är den lämpligaste metoden en s.k. multipel korrespondensanalys² (MCA). Fördelen med en MCA är att vi ges en karta över hur olika orienteringar bland mediekkanaler och medieteknologier hänger samman med sociala positioner. Denna typ av analys går ut på att ge respondenter koordinater i ett statistiskt rum beroende på hur de svarat på olika enkätfrågor om sig själva. Det första steget i en Bourdieu-inspirerad analys är att skapa detta sociala rum med utgångspunkt i hur svenskar svarat på frågor om utbildningsnivå (från att inte ha fullgjort grundskola till att ha examen från universitet eller högskola) och utbildningsinriktning (exempelvis pedagogik eller ekonomi/handel/administration), hushållets årsinkomst, arbetssektor (privat/offentligt), medlemskap i kulturförening, hur ofta de handlar med aktier, samt hur ofta de befattar sig med det som ofta benämns som "finkulturen"³ (genom att gå på opera, konstupställningar, balett eller museum). Dessa enkätfrågor tillåter oss att se till vilken grad olika individer har i sin ägo olika resurser som formar deras levnadsvillkor och påverkar deras livschanser. Bourdieu (1986) menade att det inte bara är materiella resurser – eller "ekonomiskt kapital" – som spelar roll för vår position i samhället. Även det "kulturella kapitalet" är viktigt. Att exempelvis ha hög inkomst (ekonomiskt kapital), hög utbildning och samtidigt vara bevandrad i det "finkulturella" (kulturellt kapital) definierar privilegierade sociala positioner. En låg utbildning och låg inkomst indikerar mer knappa levnadsförhållanden, eller en "kapitalsvag position", och därmed också sämre förutsättningar för att vara framgångsrik i de symboliska strider om positioner som utgör kärnan i det sociala livet (ibid). I ett andra steg söker vi se i vilken grad mediepraktiker och preferenser kan ses som instrument i dessa symboliska strider, det vill säga om grupper som delar social position också delar orientering i medielandskapet.

Men vi börjar i steg ett där vi skapar ett "rum av sociala positioner" med hjälp av enkätfrågor som fångar in individers olika typer av materiella och symboliska resurser (Bourdieu, 1984; Lebaron, 2009; Rosenlund, 2015). Figur 1 visar resultaten av detta inledande steg⁴.

(universitetsnivå) individer som också är bevandrade i den ”fina” kulturen samlas på dessa koordinater. I motsatt ände, i rummets nedre halva, finns ”kapitalsvaga” individer. De har låg inkomst och låg utbildning – de handlar inte heller med aktier och de är inte medlemmar i kulturföreningar. Inte heller besöker dem de ”finkulturella” institutionerna i någon hög utsträckning. De korta avstånden mellan de olika karaktäristika indikerar att de hör samman – de definierar samma grupp av människor. Ju längre avstånd desto mer olika levnadsförhållanden: ”avstånd på pappret motsvarar sociala avstånd” (Bourdieu i Veenstra, 2009:64. Vår översättning).

Den *andra dimensionen av social skiktning* utgörs av *karaktären* hos individers kapital. Den horisontella axeln skiljer på människor utifrån i vilken grad deras resurser i huvudsak utgörs av ekonomiskt kapital eller kulturellt kapital, eller en blandning av dessa kapitalformer.⁶ Till vänster i rummet dominerar det ekonomiska kapitalet. I rummets övre vänstra del finner vi därmed den borgerliga (eller ekonomiska) medelklassen: högavlönade individer som arbetar inom den privata sektorn. I detta hörn av rummet återfinns de med universitetsexamen inom naturvetenskap, matematik, konstruktion och teknik. Vänder vi oss istället till höger i rummet finner vi en annan kapitalsammansättning: det kulturella kapitalet. På denna sida av rummet finner vi dem som arbetar inom den offentliga, regionala eller kommunala sektorn. I rutan högst upp till höger finns den kulturella medelklassen – de som har examen i humaniora, kultur, pedagogik eller samhällsvetenskap, som är medlemmar i kulturföreningar och som i högst utsträckning besöker operan, konstupställningar, baletten och muséer.

När vi projicerar kön, nuvarande favoritparti och boendeområde som ”supplementära variabler” ovanpå det sociala rummet ser vi att män tenderar att vara mer ekonomiskt kapitalstarka än kvinnor, och kvinnor kulturellt starkare än män. Vi ser också att den politiska preferensen för Moderaterna och Kristdemokraterna återfinns i den borgerliga medelklassen. Preferensen för Miljöpartiet, Vänsterpartiet och Feministiskt initiativ finns istället i den kulturella medelklassen. De som väljer Sverigedemokraterna som sitt favoritparti återfinns på kapitalsvaga positioner (framförallt när det gäller det kulturella kapitalet) och på landsbygden. Vidare är storstaden överlag mer kapitalstark än landsbygden och de mindre orterna i landet. Detta kan delvis förklaras genom att den ”fina” kulturen centreras till storstäderna: här finns universiteten och högskolorna – och muséerna, operan och konsten är tillgänglig på ett annat sätt än på landsbygden.

Dimensionerna som målar upp detta rum urskiljer två distinkta typer av resurser som i viss grad är varandras motsatser: som vi ser i Figur 1 kan man ha ett lågt kulturellt kapital och ett högt ekonomiskt kapital och vice versa. Med dessa två dimensioner får vi en visuell representation över social skiktning i det samtida Sverige som i många avseenden speglar den bild Bourdieu (1984:128-9) – men även samtida skandinaviska studier – lagt fram (Rosenlund, 2015; Hjellbrekke m.fl., 2015). Huvudtesen i Bourdieus bok *Distinction* (1984) var att olika samhällsklasser (det vill säga, människor med olika positioner i det sociala rummet) gör anspråk på olika smakuppsättningar, preferenser och livsstilar, och på så vis drar

kulturella gränser gentemot andra klasser. Kan vi se samma mönster i svenskaras orienteringar i medielandskapet? Vi vänder oss till frågan om hur mediepreferenser och mediepraktiker är distribuerade i det sociala rummet.

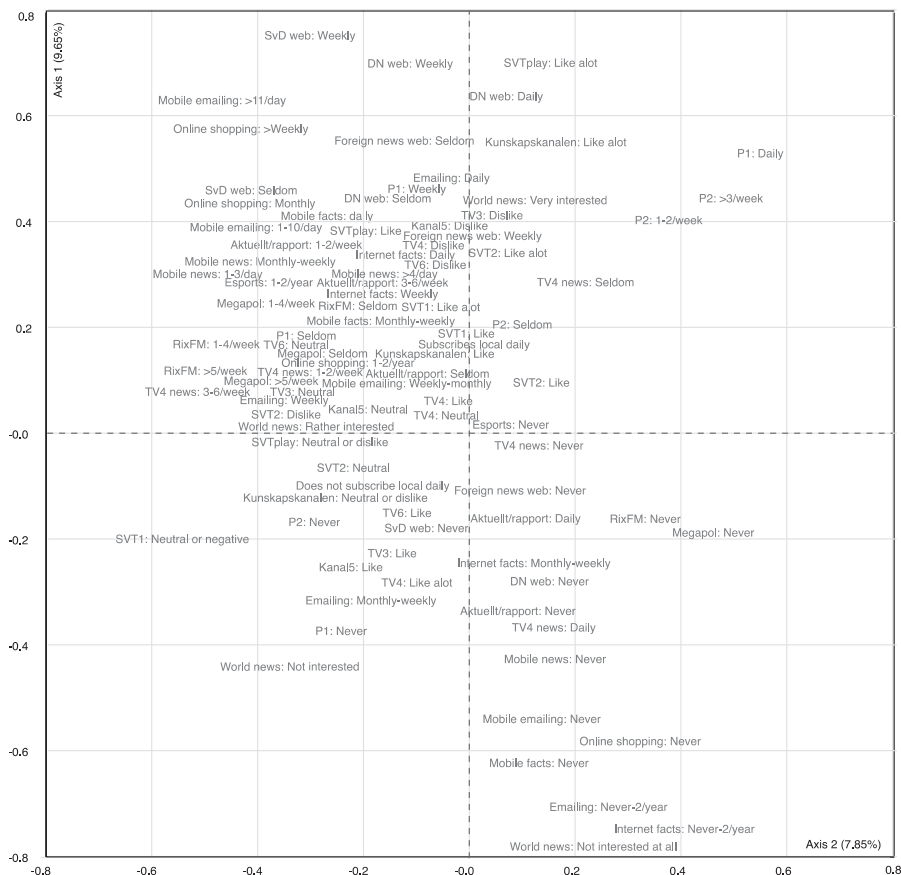
Mediepraktiker och mediepreferenser i ett rum av sociala positioner

I Figur 2 används mediepraktiker, dvs. medianvändning, och mediepreferenser, dvs. attityder till olika medier, som supplementära variabler som positioneras i rummet av sociala positioner (de horisontella och vertikala axlarna är desamma som i Figur 1 – positionerna indikerar volym och typ av kapital som innehas av individer). Mediefrågorna som vår analys placerar på olika positioner i det sociala rummet inkluderar bland annat om man har en positiv, neutral eller negativ inställning till olika tv-kanaler, hur ofta man tar del av olika nyheter (både på internet, via mobilen, via prenumeration och via etermedierna), hur ofta man använder mobilen till att skicka/ta emot e-post eller söka fakta och hur ofta man köper/beställer varor på internet⁷.

Figur 2 visar på vilka sociala positioner i samhället som olika mediepraktiker och mediepreferenser hör hemma. För att ta ytterligheterna ser vi, exempelvis, att ett högfrekvent e-postande via mobiltelefonen, nät-shopping och läsning av Svenska Dagbladets web-upplaga på veckobasis återfinns bland den kapitalstarka, borgerliga medelklassen. Detta kan kontrasteras med den kulturella medelklassens frekventa användning av radiokanalerna P1 och P2. De kapitalsvaga vars kapitalsammansättning framförallt utgörs av ekonomiskt kapital har en neutral eller negativ inställning till Sveriges Television (SVT) – men en positiv inställning till TV3, Kanal 5 och TV6. De kapitalsvaga vars kapitalsammansättning framförallt utgörs av kulturellt kapital lyssnar aldrig på kommersiell radio (Rix FM, Mix Megapol). En regelbunden läsning av Dagens Nyheter på webben samt preferensen för SVTPlay återfinns bland de som överlag är kapitalstarka, medan ointresset för nyheter om andra länder är förknippat med kapitalsvaga levnadsförhållanden. I det som följer lyfter vi fram fyra huvudsakliga motsatspar, eller oppositioner, bland mediepraktiker och mediepreferenser såsom de är distribuerade i det sociala rummet.

1. För det *första* återfinns en preferens för underhållningsorienterat medieinnehåll hos de kulturellt kapitalsvaga (uttryckt i en positiv inställning gentemot nöjesinriktade tv-kanaler som TV3, TV6 och Kanal 5). Samtidigt uttrycker de som överlag är kapitalstarka en negativ inställning gentemot dessa kanaler. Det som gillas av en grupp ogillas av den grupp som återfinns i motsatt ände av det sociala rummet.
2. En *andra* opposition gäller lokalism kontra kosmopolitism i nyhetspreferenser: bland de kapitalsvaga finns ett ointresse för utländska nyheter. I kontrast ser vi att världsnyheterna är en utpräglad preferens bland de med hög kapitalvolym, framförallt kulturellt kapital.

Figur 2 Mediepreferenser och mediepraktiker i det svenska sociala rummet. MCA, axel 1 och 2

Kommentar: Multipel korrespondensanalys (MCA) där frågor som mäter tillgången till olika symboliska och materiala resurser används som aktiva variabler. Mediepraktiker och mediepreferenser projiceras i rummet som supplementära variabler. Procentbasen utgörs av samtliga svarande (n = 1 405).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

- De kulturellt kapitalsvaga visar sig föredra tv-underhållning (exempelvis TV3, TV6) samtidigt som de förhåller sig neutralt eller negativt gentemot den tydligt informationsinriktade Kunskapskanalen och har en låg konsumtion av medieinnehåll av mer informationsrik- eller mer nischad karaktär (P1, P2). Parallellt ser vi en preferens för just denna typ av utbud bland de kulturellt

kapitalstarka. Detta tar sig uttryck i deras positiva inställning till P1, P2 och SVT2, vars tablåer präglas av samhällsdebatt och "finkultur" (exempelvis klassisk musik, jazz och kulturkritik). Därmed finns en *tredje* opposition mellan underhållning och kultur- och samhällsdebatrerande typer av medieinnehåll. Internationella studier har tidigare argumenterat att tv-tittande är en "negativ tillgång" i kulturella gränsdragningar som dras klasser emellan (Bennett m.fl., 2009:150). Här ser vi vikten av att inte tala om tv-tittande rent allmänt, utan om preferenser i tv-utbudet, och att analytiskt kunna skilja mellan underhållningsorienterade- och mer informationsrika kanaler eftersom dessa ockuperar motsatta positioner i det sociala rummet. De tre första oppositionerna återspeglar i hög grad de oppositioner som Rosenlund (2015) identifierat i analyser i Norge.

4. Den sista, och *fjärde*, oppositionen finns i mobil- och internetanvändningen: det är framförallt de ekonomiskt kapitalstarka som ger uttryck för en "uppkoppling" i och med sitt högfrekventa e-postande och fakta- och nyhetssökning, medan de kapitalsvaga är mer fränkopplade (jfr Jansson, 2015).

Fler intressanta mönster kan identifieras. Längs den horisontella axeln (som separerar kapitalsammansättning) ser vi att de ekonomiskt kapitalstarka men kulturellt kapitalsvaga föredrar kommersiell radio (Rix FM, Mix Megapol) och TV4Nyheterna samtidigt som de ogillar SVT2. De som primärt har ett kulturellt kapital rör sig i motsatt riktning: de tar aldrig del av TV4Nyheterna eller kommersiell radio, samtidigt som de gillar SVT2. Här ser vi alltså exempel på oppositioner i medieorienteringarna mellan den borgerliga och den kulturella medelklassen (jfr Jarness, 2015). Vi ser också att prenumeration på en lokal dagstidning är förknippat med en allmänt kapitalstark position i samhället (här måste det noteras att tidigare studier gång på gång bekräftat att ålder är en stark förklaringsfaktor, och det bör tilläggas att volym av kapital i vissa avseenden är kopplat till ålder, se till exempel Ohlsson (2015)).

Öar i rummet av sociala positioner

Detta kapitel har tagit avstamp i Pierre Bourdieus (1984; 1986) begreppsapparat och analytiska verktyg (MCA) och skapat ett rum av sociala positioner i dagens Sverige. Detta för att kunna se i vilken utsträckning svenskars mediala, deras åsikter om olika medier samt vad de väljer att göra med sina mobiltelefoner och internet är relaterade till olika uppsättningar av materiella och symboliska resurser. I kontrast till historiska politiska ansträngningar och förhoppningar om en medievälfärdsstat där medierna fungerar som ett "socialt lim" (Syvertsen m.fl., 2014) visar resultaten att olika mediepreferenser och mediepraktiker samlas kring särskilda positioner i det sociala rummet. Vi har sett att hierarkier bland kulturella gods och praktiker

följer sociala hierarkier. Givetvis finns medievanor och inställningar till mediernas innehåll och utbud som i hög grad är gemensamma för stora delar av det svenska folket, men vi har här sett att många medierelaterade praktiker och preferenser fungerar som delande snarare än enande.

Tillgången till olika volym och typ av kapital har visat sig utgöra vattendelare för olika gruppers val och orientering i en expanderande mediemarknad. Därmed har vi visat att social position spelar roll för orienteringen mot fakta snarare än underhållning, mot P1, P2 och Kunskapskanalen snarare än TV6 och Kanal 5, mot utländska nyheter snarare än mot en exklusivt lokal eller nationell blick. De kapitalstarka gör anspråk på mediepraktiker som kollektivt erkänns som legitima (en orientering mot "världen", mot information och mer nischat medieinnehåll) samtidigt som de är negativt inställda gentemot nöjesinriktat medieinnehåll. Parallellt med detta befattar sig inte de kapitalsvaga med de mer erkända kanalerna och praktikerna. Istället "gillar de det som ogillas" (Danielsson, 2014:319) – exempelvis TV3, Kanal 5 och TV6. Vi har sett exempel på motsatta orienteringar bland mediepraktiker och preferenser både när det gäller volym och typ av kapital – mellan kapitalstarka och kapitalsvaga, och mellan den borgerliga och den kulturella medelklassen. Sociala avstånd (gruppers olika tillgång till kapital) förstärks av att grupper som delar levnadsförhållanden också delar orientering i medielandskapet.

Mot bakgrund av dessa resultat kan vi tala om distinkta öar i det sociala rummet. Dessa öar befolkas av individer som delar levnadsförhållanden, medieorientering, och ibland också kön, boendeform och partipreferens. I många avseenden har befolkningen på de olika öarna svårt att mötas – de lever i olika sociala, kulturella och politiska världar, och därmed delar de inte samma världsbild. Avståndet mellan exempelvis miljöpartister och sverigedemokrater är inte enbart *politiskt*. Den relationella metod som ligger till grund för detta kapitel visar att avståndet också är *socialt* och *geografiskt*: sympatier för Miljöpartiet återfinns på kulturellt kapitalstarka men ekonomiskt kapitalsvaga positioner, medan sympatier för Sverigedemokraterna återfinns på kapitalsvaga positioner (framförallt kulturellt kapitalsvaga) utanför storstäderna. Vidare är avstånden *kulturella*: dessa två grupper orienterar sig på diametralt olika sätt i det samtida medielandskapet. Konkreta uttryck av dessa avstånd återfinns i den pågående samhällsdebatten och klimatet däri. I den offentliga debatten syns ofta den ena gruppens förakt mot, inte bara den andra gruppens politiska åsikter, utan också mot deras urbana "medie- och kulturelism", eller, "PK-kulturen". Detta besvaras med ett förakt mot landsbygdens och de kapitalsvagas "inskränkthet" – i både politiska och kulturella termer.

Avslutningsvis

Med detta kapitel har vi visat att samhällets klasstruktur och relationerna klasser emellan upprätthålls av gränsdragningar i hur människor navigerar i medieutbudet. De som delar social position delar också användningsmönster och preferenser i

medieutbudet. Vanligtvis är det människors livsstilar som studeras inom ramen för dessa frågeställningar. Kapitlet har visat att orienteringen bland medier fyller samma funktion. Vi kan tänka oss att medieutbudet och mediepraktiker faller in i en hierarki av det som värderas högt och det som värderas lågt – en hierarki som reflekterar de resursstarka preferenser eftersom den, enligt Bourdieu (1984:172-3), skapats och normaliserats av just dessa grupper. I denna hierarki så gillar de kapitalstarka ”det som gillas” medan de kapitalsvaga ”gillar det som ogillas” (Danielsson, 2014:319). Därmed skriver kapitlet in sig i tidigare forskning som visat att kulturella praktiker, och smaken/avsmaken för dem, upprätthåller skandinaviska samhällens klasstruktur (Danielsson, 2014; Rosenlund, 2015; Hjellbrekke m.fl., 2015). Vi har, sammanfattningsvis, kunnat identifiera socialt distinkta mediepraktiker och mediepreferenser också i ”medievälfärdsstaten” Sverige.

Noter

- ¹ Författarna vill tacka Sveriges Television för tillåtelsen att använda frågorna som behandlar intryck av olika tv-kanaler och Myndigheten för kulturanalys för tillåtelsen att använda deras livsstilsfrågor. Tack riktas även till Christer Clerwall för ett värdefullt inspel, samt till redaktörerna för deras värdefulla kommentarer på ett tidigt manus.
- ² MCA är en explorativ statistisk metod baserad på χ^2 -avstånd i korstabeller (individer x variabler) som används för analyser av relationerna i en mängd kategoriska (eller ”kvalitativa”) variabler. I MCA gör man skillnad mellan ”aktiva” variabler (här: ”former av materiella och symboliska resurser”) som konstruerar ett statistiskt ”rum”, och ”supplementära” variabler (här: ”mediepreferenser och mediepraktiker”) som positioneras i rummet utan att påverka dess konstruktion (Le Roux och Rouanet, 2010). Vanligtvis framställs rummet av de två dimensioner som förklarar mest av variationen i de aktiva variablerna. Bourdieu föredrog MCA över metoder som mäter effekter av ”oberoende” variabler på ”beroende” variabler eftersom MCA bättre fångar ”det relationella” – ”som i mitt perspektiv utgör den sociala verkligheten” (Bourdieu i Lebaron, 2009: 13. Vår översättning).
- ³ Med ”finkultur” menar vi ”den kultur som räknas, den legitima och dominerande, den som i praktiken erkänns i skolan och i karriärgångarna på sociala fält där makt utövas.” (Broady 1988: 3-4).
- ⁴ De variabler som utgör grunden för det sociala rummet är: utbildning (en variabel som kombinerar utbildningsnivå och inriktning), hushållets årliga inkomst, medlemskap i kulturförening, handla med aktier, arbetssektor (privat/offentlig) och ett index över hur ofta respondenter besöker opera, balett/dansföreställning, museum och konstutställning (Cronbachs alfa = .71). Med indexet

(i Figur 1: "CC") kommer vi åt respondenters hemhörighet i den kollektivt erkända kulturen som markerar ett förkroppsligat och ett objektifierat kulturellt kapital (Bourdieu, 1986). Inkomst utgör en central del av det Bourdieu (1986) kallade för det ekonomiska kapitalet eftersom det ger ett konkret mått hur mycket pengar individer kan röra sig med. I denna studie används också "handla med aktier" som en "proxy" för att inneha aktier. Med det sagt måste vi betona att vi med 2015 års SOM-undersökning inte har tillgång till andra viktiga variabler, som till exempel värde på bil, hus, sommarhus, båt och mark (se Rosenlund, 2015). Det bör tilläggas att räckvidden, eller "taket", på detta rum begränsas till att hushållet tjänar över 1 miljon/år och handlar med aktier. Därmed kommer analysen inte åt den yttersta ekonomiska eliten i samhället. Föreliggande MCA använder över trettio olika variabler som alla kodats om. Eftersom det inte finns utrymme att redogöra för samtliga omkodningar och metodologiska val här ombeds den intresserade att kontakta huvudförfattaren.

- 5 De aktiva variabelernas bidrag till dimension 1 är: utbildningsnivå och typ (.56), kulturellt kapital-index (.52), inkomst (.36), handla med aktier (.22), medlem i kulturorganisation (.15) och arbetssektor (.00). Därmed kallar vi dimension 1 för "volym av kapital". Denna dimension förklarar 9,5 procent av variationen (när det gäller MCA bör man dock observera att "[...] inertia-procenten är artificiellt låga på grund av kodningen, och underskattar den verkliga kvaliteten av kartorna som representationer av datan." (Greenacre, 2007: 144. Vår översättning)).
- 6 De aktiva variabelernas bidrag till dimension 2 är: utbildningsnivå och typ av utbildning (.44), arbetssektor (.41), kulturellt kapital-index (.24), medlem i kulturorganisation (.18), inkomst (.16) och handla med aktier (.07). Därmed kallar vi dimension 2 för "kapitalsammansättning". Denna dimension förklarar 7,9 procent av variationen. Den tydliga nedgången och avmattningen av den förklarade variansen efter den andra dimensionen är ett tydligt argument för att analysen bör begränsas till de två första dimensionerna (Le Roux och Rouanet, 2010).
- 7 Mediepreferenser inkluderar frågor om intresse för nyheter som världen och inställning (positiv, neutral, negativ) till olika tv-kanaler (SVT1, SVT2, SVTPlay, TV3, TV4, Kanal 5, TV6 och Kunskapskanalen). Mediepraktiker inkluderar hur ofta man besöker Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter och utländsk nyhetstjänst via internet, hur ofta man tar del av Aktuellt/Rapport och TV4Nyheter, hur ofta man lyssnar på olika radiokanaler (P1, P2, Rix FM, Mix Megapol), om hushållet prenumererar på någon lokal dagstidning, hur ofta man använder mobiltelefonen och internet till att söka fakta och skicka/ta emot e-post; hur ofta man köper/beställer varor på internet, hur ofta man spelar online-spel och hur ofta man tittar på e-sport.

Referenser

- Bennett, Tony, Mike Savage, Elizabeth Silva, Alan Warde, Modesto Gayo-Cal & David Wright (2009). *Culture, Class, Distinction*. London, New York: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste*. New York, London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1986). "The forms of capital", i John G. Richardson (red.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York, Greenwood: Greenwood press.
- Bourdieu, Pierre (1990). *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (1993). "The Market of Symbolic Goods", i Pierre Bourdieu *The Field of Cultural Production*. Cambridge: Polity.
- Broady, Donald (1988). "Kulturens fält – Om Pierre Bourdieus sociologi" i *Nordicom-nytt*, 1-2: 59-88. Tillgänglig: <http://people.dsv.su.se/~jpalme/society/pierre.pdf>
- Broady, Donald och Mikael Palme (1992). "Högskolan som fält och studenternas livsbanor." Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kulturso- ciologi 1. Stockholm: HLS Förlag.
- Danielsson, Martin (2014). *Digitala Distinktioner: Klass och Kontinuitet i Unga Mäns Vardagliga Mediepraktiker*. Avhandling. Högskolan i Jönköping.
- Greenacre, Michael (2007). *Correspondence Analysis in Practice*. Boca Raton, London, New York: Chapman & Hall/CRC, Taylor & Francis.
- Gripsrud, Jostein och Jan Fredrik Hovden (2000). "(Re)producing a Cultural Elite?" *Sociology, Culture & Aesthetics*. J. Gripsrud. Oslo: Høyskoleforlaget/NFR.
- Gripsrud, Jostein, Hovden, Jan Fredrik och Hallvard Moe (2011). "Changing Relations: Class, Education and Cultural Capital". *Poetics* 39(6): 507-529.
- Hallin, Daniel C. och Paolo Mancini (2004). *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hjellbrekke, Johs., Vegard Jarness & Olav Korsnes (2015). "Cultural distinctions in an 'egalitarian' society", i Phillippe Coulangeon & Julien Duval (red), *The Routledge Companion to Bourdieu's Distinction*. London, New York: Routledge.
- Jansson, André (2015). "Polymedia Distinctions: The Sociocultural Stratification of Interpersonal Media Practices in Couple Relationships", *Nordicom-Review* 36(2): 33-50.
- Jarness, Vegaard (2015). "Cultural vs Economic Capital: Symbolic Boundaries Within the Middle Class", *Sociology*, OnlineFirst, 1-17. DOI: 10.1177/0038038515596909
- Lebaron, Frédéric (2009). "How Bourdieu 'Quantified' Bourdieu: The Geometric Modelling of Data", i Karen Robson & Chris Sanders (red) *Quantifying Theory: Pierre Bourdieu*. Springer.
- Le Roux, Brigitte & Henry Rouanet (2010). *Multiple Correspondence Analysis*. Sage.

- Ohlsson, Jonas (2015). "Nyhetskonsumtionens mekanismer", i Bergström, Annika, Bengt Johansson, Henrik Oskarsson och Maria Oskarsson (red.) *Fragment*. Göteborgs Universitet: SOM-institutet.
- Rosenlund, Lennart (2000). *Social Structures and Change*. Stavanger: Høgskulen i Stavanger.
- Rosenlund, Lennart (2015). "Working with *Distinction*: Scandinavian experiences", i Phillippe Coulangeon & Julien Duval (red), *The Routledge Companion to Bourdieu's Distinction*. London, New York: Routledge.
- Syvertsen, Trine, Gunn Enli, Ole J. Mjøs & Hallvard Moe (2014). *The Media Welfare State*. Michigan: University of Michigan Press.
- Veenstra, Gerry (2009). "Transmutations of capitals in Canada: A 'social space' approach", i Karen Robson & Chris Sanders (red) *Quantifying Theory: Pierre Bourdieu*. Springer.
- Öhlin, Mira (2010). "Samhällsklassernas utbildningshorisont – är utbildning ett fritt val?", i Oskarsson, Maria, Mattias Bengtsson & Tomas Berglund (red.) *En Fråga om Klass – Levnadsförhållanden, Livsstil, Politik*. Stockholm: Liber.

FACEBOOK OCH HYPERLOKALT I DE LOKALA MEDIERNAS EKOSYSTEM

GUNNAR NYGREN OCH SARA LECKNER

Sammanfattning

De lokala tidningarna har varit ryggraden i det svenska mediasystemet. Men de senaste tio åren har lokaltidningar minskat bevakningen och stängt lokalredaktioner, samtidigt som medborgarna i ökande grad håller sig orienterade om det lokala samhället på andra sätt än genom traditionella lokalmedier. Frågan är hur detta syns i människors medievanor och i synen på lokala medier? SOM-undersökningen 2015 visar att de traditionella medierna fortfarande är viktigast för människor, men gratistidningar, lokala nyhetssajter och Facebook har många användare. Framför allt går det en skiljelinje mellan de som är över och under 50 år. Även andra nätbaserade medier anses viktiga, t ex tidningarnas nyhetssajter, fristående lokala nyhetssajter och kommunens hemsida. Men trots utveckling av interaktivitet är det fortfarande mycket få som bidrar med innehåll, speciellt till traditionella lokalmedier. Nya typer av lokala medier har alltså ännu inte ersatt de gamla, men fyller en allt större roll i människors vardag.

Fågelsången är namnet på några skogsbackar med lummiga lövträd vid Mälaren strax utanför Mariefred. På våren blommar blåsipporna där, och näktergalen sjunger på försommarkvällarna. När Strängnäs kommun hösten 2015 presenterade planer på att bygga ett nytt bostadsområde i Fågelsången protesterade Mariefredsborna. En ny Facebookgrupp bildades som en samlingsplats, och även den stora slutna gruppen där de flesta Mariefredsbor finns med på Facebook blev ett viktigt forum¹. Den hyperlokala prenumererade Mariefreds Tidning (på papper varje vecka till knappt 3 000 prenumeranter) skrev om protesterna varje vecka. Tidningen följde en traditionell namninsamling på papper som till slut fick underskrifter av 2 600 Mariefredsbor och som fick politikerna att backa. De regionala medierna fanns mer på distans – Eskilstuna-Kuriren beskrev om protesterna vid några tillfällen, liksom den regionala veckotidningen Sörmlandsbygden, medan varken SR P4 eller SVT:s regionala nyheter i Eskilstuna gjorde några inslag.

Det här kapitlet handlar om lokala medier, om vilka lokala medier som människor använder och hur viktiga olika typer av lokala medier är för medborgarna. Striden runt Fågelsången i Mariefred är ett tydligt exempel på hur komplicerad den lokala medieväven är i vårt uppkopplade nätverkssamhälle. Gamla lokala och regionala medier finns kvar, samtidigt som sociala medier och nya hyperlokala medier blir nya plattformar för medborgarna. Med hyperlokala medier menas medier som är

mer lokala än de traditionella lokalmedierna – lokala nyhetssajter, gratistidningar och andra tidningar som bevakar en del av en kommun, några stadsdelar eller delar av glest befolkade områden där det annars bara finns regionala medier. Det hyperlokala är samhällsorienterat och fyller de hål som finns i större mediers bevakning (Metzgar, 2011). Syftet med detta kapitel är att undersöka denna väv av lokala medier ur användarnas perspektiv – (1) hur *intressanta* är de lokala nyheterna jämfört med andra nyheter, (2) vilka lokala medier *används* mest och (3) vilka lokala medier är *viktigast* för att hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället? Kapitlet undersöker även (4) på vilka sätt människor själva *bidrar* till lokala medier. Den genomgående frågan är hur gamla och nya lokala medieformer förhåller sig till varandra – ur medborgarnas perspektiv.

Lokala medier som ett lokalt torg

Den svenska dagspressen växte fram ur det lokala samhället. Läskunnigheten var hög, och dagstidningarna utvecklades i samspel med folkrörelser och ett starkt civilt samhälle. De förblev lokala, och fungerade som både ett kommersiellt torg för annonser och ett socialt torg med nyheter och debatt. Det var genom den lokala förankringen som den svenska dagspressen blev en av de starkaste i Europa (Gustafsson, 1996; Weibull, 2000). Genom den lokala förankringen blev också dagstidningarna ofta en del av den lokala makten, insnärjda i partipolitiken och med beroenden till lokala makthavare var de lokala tidningarna sällan några fristående granskare (Furhoff, 1963). Men partipressen avvecklades och med starten av Sveriges Radios lokala sändningar 1977 kom fler röster som kunde bevaka det lokala (Sjölin, 1985).

De lokala medierna har stor betydelse, både för den lokala identiteten och för den lokala demokratin. Forskningen har under lång tid undersökt hur de lokala och regionala medierna bevakar kommuner och landsting, och detta har varit en central del av innehållet i lokalmedierna. Det finns tydliga kopplingar mellan lokal identitet, lokala medier och lokalt politiskt deltagande (Ekström m.fl., 2010; Nord och Nygren, 2007; Nygren, 2005).

Många studier sedan 1970-talet har visat att de lokala nyheterna ligger i topp bland det mest lästa innehållet i dagstidningar. Forskningsprogrammet *Dagspresskollegiet* vid Göteborgs universitet definierar det lokala som primärläsning som i stort sett alla läser (Weibull, 1995), och 2012 visar siffror att de lokala nyheterna (i papperstidning och på nätsajt) läses av 88 procent av tidningsläsarna (Carlsson och Facht, 2014). Tidigare SOM-undersökningar har visat att bara 23 procent av prenumeranterna skulle fortsätta med tidningen om man minskade det lokala innehållet (Weibull, 2015). Det lokala innehållet är alltså centralt för tidningsläsare.

Samtidigt har många tidningar tvingats dra ner på den lokala bevakningen. Bakom detta ligger de stora välkända förändringarna i medielandskapet – färre tidningsläsare och betalande prenumeranter, svårigheter att ta betalt på nätet och

annonsörer som väljer andra vägar att nå sina kunder (Ohlsson, 2015). På tio år har dagstidningarna minskat antalet journalister med 25 procent, och mer än en tredjedel av alla lokalredaktioner har lagts ner (Nygren och Althén, 2014). Till en viss del kompenseras detta av en centralisering av redigering och andra tekniska delar av produktionen, mer av lokalbevakningen görs på distans och med mobila team. Samtidigt samordnas innehåller i allt större tidningskoncerner som Mittmedia, Stampen och Gota Media där det lokala tar mindre plats och samma innehåll publiceras i olika titlar och kanaler. Inom public service är läget bättre, och SVT har under 2015 ökat antalet lokala sändningar och redaktioner. Fortfarande finns det dock många fler lokala journalister på tidningsföretagen än inom SR och SVT, och det finns både en större spridning och ett starkare lokalt fokus i lokaltidningarna än i public service (Nygren och Appelgren, 2015).

Nya typer av lokala medier

Denna utveckling är inte unik för Sverige. I hela västvärlden kämpar de lokala medierna med samma typ av kris som i Sverige, och i många länder har nedmonteringen av den lokala journalistiken gått betydligt länge. Man kan inte längre ta den lokala journalistiken för given konstaterar redaktören för en antologi om lokaljournalistik i Västeuropa (Nielsen, 2015). Samtidigt växer nya typer av lokala medier i många länder, i första hand lokala nyhetssajter som täcker mycket mindre områden är de traditionella medierna, så kallade hyperlokala medier. Även lokala gratistidningar växer fram för att fylla behoven av lokalnyheter. Det är inte heller bara uppstickare som satsar hyperlokalt, även etablerade medieföretag gör nya lokala satsningar i andra former än de traditionella. Både i England och Holland har stora etablerade mediekoncerner startat kedjor av lokala nyhetssajter, i England t ex 400 sajter under namnet *Local People* som ägs av Northcliffe Media (van Kerkhoven och Bakker, 2015; Williams m.fl., 2015).

Även i Sverige växer nya typer av lokala medier. En kartläggning av redaktionella resurser 2015 visade att gratistidningar och lokala prenumererade veckotidningar går mot strömmen och bygger ut sina redaktioner (Nygren och Appelgren, 2015). Även lokala nyhetssajter startar över hela landet, men det finns ingen överblick av hur vanliga dessa är. En pågående studie vid Södertörns högskola visar en hel del exempel, men också att många lokala sajter har en kort livslängd (Nygren, 2016).

Lokalt, nationellt eller globalt?

Tidigare studier av intresse för lokala nyheter har främst inriktat sig på tidningsläsare. Sedan SOM-undersökningarna startade i mitten av 1980-talet har läsningen minskat radikalt, från runt 80 procent till 47 procent i 2015 års SOM-undersökning, för de som säger att de läser morgontidningen minst fem dagar i veckan. Betyder detta att också intresset för det lokala inte längre är så stort?

En av frågorna i 2015 års SOM-undersökning handlar om intresset för nyheter utifrån geografisk nivå, oavsett hur man tar del av dessa nyheter. Resultatet visar att människor fortfarande är mycket intresserade av det lokala, nästan hälften av svenskarna säger att de är mycket intresserade av nyheter från området där de bor (tabell 1). Lika många är mycket intresserade av nationella nyheter, medan färre är intresserade av nyheter från andra länder.

Tabell 1 *Intresset för nyheter på olika geografiska nivåer, 2015 (procent)*

	Mycket intresserad	Ganska intresserad	Inte särskilt intresserad	Inte alls intresserad	Balans- mätt	Total procent	Minsta antal svar
Området där du bor	49	42	7	2	+82	100	7 945
Den kommun där du bor	44	47	8	1	+82	100	7 944
Sverige	50	45	4	1	+90	100	8 006
Andra länder	30	52	15	3	+64	100	7 917

Kommentar: Frågan lyder *Hur intresserad är du av nyheter som handlar om...* Följt av svarsalternativen i tabellen. Balansmättet mellan -100 och +100 anger andelen som svarat *Mycket/Ganska intresserad* minus andelen som svarat *Inte särskilt/Inte alls intresserad*. -100 innebär att samtliga är ointresserade och +100 att samtliga är intresserade.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det finns vissa skillnader mellan olika grupper: kvinnor är mer lokalt intresserade än män (53 procent av kvinnorna och 45 procent av männen är mycket intresserade av lokala nyheter). De över 50 år är mer intresserade av alla typer av nyheter än yngre grupper, utom när det gäller andra länder där intresset är på ungefär samma nivå. Storstadsbor är mer intresserade av andra länder än de som bor i mindre tätorter eller på landet. Men i alla grupper (utom de under 30 år) är mer än 40 procent av de som svarat mycket intresserade av nyheter från området där de bor. Det verkar alltså som att intresset för det lokala finns kvar, även om medieanvändningen förändras. Trots globalisering och starka internationella händelser som flyktingströmmar och terrorhot, så är de lokala och nationella nyheterna fortfarande det mest intressanta för människor.

Ny konkurrens för traditionella lokala medier

De lokala medierna har en stark ställning bland användarna. Trots nedgången för de prenumererade tidningarna, så är det fortfarande de traditionella medierna som har flest trogna användare (minst tre dagar i veckan): 61 procent ser SVT:s regionala nyheter, 57 procent läser morgontidningen på papper och 50 procent lyssnar på

Tabell 2a Andel som minst tre dagar i veckan tar del av lokala nyhetsmedier och plattformar efter kön, ålder och utbildning, 2015 (procent)

	Lokala morgontidningen på papper	Lokala morgontidningens nyhetssajt	Annan lokal nyhetssajt	Lokal gratis-tidning	Lokala nyheter från Sveriges Radio (P4)	Regionala nyheter från SVT	Facebook (ex. lokala grupper)	Twitter	Andra sociala medier (ex. bloggare)	Kommunens hemsida	Minsta antal svar
Samtliga	57	25	8	33	50	61	41	5	14	6	1 451
Kön											
Kvinnor	57	24	7	37	47	62	45	4	17	8	789
Män	56	25	10	29	54	60	37	6	11	4	661
Differens kvinnor–män	1	1	3	8	7	2	8	2	6	4	
Ålder											
16–29	20	18	9	14	16	22	66	14	32	3	229
30–49	40	25	9	31	36	38	57	5	18	9	433
50–64	64	27	9	34	61	72	38	4	10	7	369
65–85	81	25	6	46	73	91	16	1	4	5	419
Differens yngsta–äldsta	61	9	3	32	57	69	50	13	28	6	
Utbildning											
Låg	71	25	8	35	71	81	23	1	6	5	209
Medellåg	53	24	9	29	51	57	48	7	16	4	419
Medelhög	50	26	9	30	49	59	49	6	17	5	338
Hög	57	24	8	39	42	55	39	4	13	10	459
Differens låg–hög utbildning	21	2	1	10	29	26	26	6	11	6	

Kommentar: Frågorna lyder *Hur ofta brukar du ta del av följande nyhetsprogram eller nyhetsfjänster?, Läser eller tittar du regelbundet i någon morgontidning på papper?, Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?, och Hur ofta brukar du läsa eller titta i: Annan lokal gränsöverskridande tidning.* För de tre första frågorna fanns svarsalternativen på en sexgradig skala från *Dagligen till Aldrig* och för den sista frågan på en femgradig skala från *Minst 5 dagar/vecka till Aldrig*. I tabellen redovisas regelbunden användning, vilket innebär användning minst 3 dagar/vecka, utom för lokal gränstidning som innebär minst 1–2 dagar/vecka. Differensen avser skillnaden mellan högsta och minsta uppmätta värde. Antal svar är det minsta antal svarspersoner som svarat på frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

lokalradion (tabell 2a). Men på fjärde plats kommer en uppstickare – 41 procent säger att de använder Facebook minst tre dagar i veckan för att hålla sig orienterade om vad som händer i det lokala samhället (t ex lokala Facebookgrupper). Även lokala gratistidningar är viktiga, 33 procent läser dem varje vecka. Andra nätbase-rade tjänster används mindre, t ex den lokala morgontidningens sajt används av 25 procent och andra sociala medier som lokala bloggar av 14 procent av svenskarna.

Men det finns också stora skillnader mellan olika grupper när det gäller användning av lokala medier (tabell 2a). När det gäller ålder kan man tala om en digital klyfta där skiljelinjen går mellan de som är över eller under 50 år. Det är alltså inte en fråga om särskilda mönster bland ungdomar, utan mer en fråga om dem som har etablerat sina medievanor under den digitala omställningen de senaste 15-20 åren och andra som fått sina medievanor innan Internet slog igenom i mitten av 1990-talet: Bland de som är under 50 år är Facebook den mest använda källan till lokala nyheter. 66 procent av de yngsta under 30 år och 57 procent av de mellan 30 och 49 år använder Facebook minst tre dagar i veckan för att hålla sig uppdaterade om det lokala samhället. Men även i gruppen 50-64 år finns det många som använder Facebook för lokala nyheter, 37 procent. Motsvarande siffror för den lokala tidningens pappersversion är betydligt lägre, 20 respektive 40 procent i åldersgrupperna under 50 år. Lokaltidningens nätsajt har färre regelbundna användare under 50 år, 18 respektive 25 procent för de båda grupperna. Det är dock svårt att veta i vilken mån användarna möter lokaltidningens innehåll som länkar i sitt Facebookflöde.

För de lokala gratistidningarna är läsningen jämnare fördelad mellan olika åldersgrupper, mellan 31 och 46 procent för alla över 30 år läser en lokal gratistidning varje vecka. Public service (SR:s lokala nyheter och SVT:s regionala nyheter) har en tyngdpunkt bland den äldre delen av publiken där SVT når över 90 procent. I åldrar under 50 år ligger public service på samma nivå som morgontidningarna, dvs. runt 20-40 procent.

Det är mycket få som använder mikrobloggen Twitter för lokala nyheter. Något fler använder andra sociala medier som bloggar, främst i den yngsta åldersgruppen där 32 procent gör det regelbundet. Fristående lokala nyhetssajter används regelbundet av nio procent av alla under 65 år, en återspeglning av att dessa ännu är ganska sällsynta.

Det finns också andra skillnader mellan olika grupper i användning av lokala medier (tabell 2b). Storstadsområdena skiljer ut sig när det gäller morgontidningar och lokalradio, där användningen är klart lägre än i andra delar av landet. Däremot är läsningen av lokala gratistidningar större i storstäder och större städer. När det gäller nätbaserade medier som Facebook, lokaltidning på nätet och andra sociala medier är det bara små skillnader mellan olika typer av orter.

Skillnaden mellan de som är mycket intresserade av lokala nyheter och de som är ganska intresserade eller ointresserade är tydligast för de traditionella medierna (papperstidning, lokalradio och SVT), men det finns också skillnader utifrån

Tabell 2b Andel som minst tre dagar i veckan tar del av lokala nyhetsmedier och plattformar efter boendeort, politiskt intresse och intresse för lokala nyheter, 2015 (procent)

	Lokala morgontidningen på papper	Lokala morgontidningens nyhetssajt	Annan lokal nyhetssajt	Lokal gratis-tidning	Lokala nyheter från Sveriges Radio (P4)	Regionala nyheter från SVT	Facebook (ex. lokala grupper)	Twitter	Andra sociala medier (ex. blogggar)	Kommunens hemsida	Minsta antal svar
Samtliga	56	25	8	33	50	61	41	5	14	6	1 451
Boendeort											
Stockholm, Göteborg, Malmö	49	18	7	35	41	56	43	6	15	4	252
Stad eller större tätort	57	26	9	36	47	61	41	5	14	7	693
Mindre tätort	60	26	10	29	59	63	43	6	14	5	284
Ren landsbygd	60	25	7	28	62	62	36	1	11	6	191
<i>Differens stad-land</i>	11	8	3	8	21	7	7	5	4	3	
Politiskt intresse											
Intresserad	61	26	9	36	54	67	40	5	13	6	908
Ointresserad	48	22	7	29	43	50	45	4	16	6	532
<i>Differens intresserad-ointresserad</i>	13	4	2	7	11	17	5	1	3	0	
Intresse för lokala nyheter											
Mycket intresserad	66	31	11	41	60	71	45	4	14	9	691
Ganska intresserad/ointresserad	46	18	6	26	40	50	38	6	14	4	735
<i>Differens mkt intr-oointresserad</i>	20	13	5	15	20	21	7	2	0	5	

Kommentar: Frågorna är de samma som redovisas i tabell 2a, liksom redovisningen av den regelbundna användningen. Politiskt intresse har dikotomiserats: *Inte särskilt* och *inte alls intresserad* har slagits samman liksom *Mycket* och *Ganska intresserad*. Likaså har Intresse för lokala nyheter dikotomiserat i *Mycket intresserad* och en sammanslagning av *Ganska intresserad*, *Inte särskilt intresserad* och *Inte alls intresserad*.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

politiskt intresse. De traditionella lokala medierna har en koppling till politiskt intresse, bland de politiskt intresserade är det betydligt fler som använder dessa medier än bland de politiskt ointresserade. Detta samband mellan nyhetsmedier och politiskt intresse finns också på andra nivåer och är välbelagt i forskning (Strömbäck, 2015). När det gäller nätbaserade lokala medier är detta samband mycket svagare eller saknas helt – andelen som använder Facebook för de lokala nyheterna är till och med något högre för de som säger att de inte är intresserade av politik. När det gäller andra sociala medier eller lokaltidningens nyhetssajt så är skillnaderna mycket små beroende på politiskt intresse. Att detta samband saknas för nätbaserade lokala medier kan ha flera förklaringar: det kan bero på att dessa medieformer har mindre av politiskt innehåll, men det kan också vara en generationsfråga där den äldre generationen som har ett starkare politiskt intresse, inte finns med i så stor utsträckning bland dessa användare av nätmedier.

Två olika lokala mediesfärer

Det finns också tydliga mönster i användningen av olika typer av lokala medier och plattformar, de som använder vissa typer av medier använder också ofta vissa andra medier (tabell 3). Analysen av korrelationer visar relativt starka positiva samband mellan användningen av morgontidningen och de andra traditionella medierna som regionala nyheter från SVT ($r=0,398$, $p<0,01$) och lokala P4-nyheter ($r=0,328$, $p<0,01$). Korrelationen mellan användningen av SVT:s regionala nyheter och lokala P4-nyheter är ännu starkare ($r=0,487$, $p<0,01$). På motsvarande sätt uppmäts ett negativt samband mellan användningen av traditionella medier och digitala lokala medier som Facebook, Twitter och andra sociala medier. Den lokala gratistidningen visar positiva, och svagare, samband med användningen av både traditionella och digitala medier, utom för Facebook. De olika typerna av digitala plattformar, såväl Facebook som lokala nyhetssajter och t ex lokala bloggar ($r=0,425$, $p<0,01$) visar tydliga positiva samband. Användningen av kommunens hemsida visar positiva, men ganska svaga, samband med användningen av alla andra lokala nyhetsmedier.

Sammantaget tyder analysen på att det finns olika offentliga sfärer i det lokala samhället – en sfär runt de traditionella medierna som lokaltidningen och SR P4 och en annan sfär runt de digitala plattformarna med Facebook som den starkaste. En annan fråga är i vilken mån innehållet från de traditionella medierna också når sina läsare via sociala medier som Facebook genom delningar från läsare och medieföretagens egna Facebooksidor.

Vilka medier är viktiga för det lokala?

Användning är en sak, men en helt annan sak är hur människor bedömer olika medier utifrån hur *viktiga* de är för att man ska kunna hålla sig orienterad om vad som händer lokalt. Det finns lokala medier som används sällan, men det är

Tabell 3 Korrelation mellan användningen av olika medier, 2015 (Pearson's r)

	Lokala morgontidningen på papper	Lokala morgontidningen	Lokala morgontidningens nyhetssajt	Annan lokal nyhetssajt	Lokal gratis-tidning	Lokala nyheter från Sveriges Radio (P4)	Regionala nyheter från SVT	Facebook (ex. lokala grupper)	Twitter	Andra sociala medier (ex. bloggare)	Kommunens hemsida
Lokala morgontidningen på papper	1										
Lokala morgontidningens nyhetssajt	,003	1									
Annan lokal nyhetssajt	-,052**	,392**	1								
Lokal gratistidning	,167**	,043	,063*	1							
Lokala nyheter från Sveriges Radio (P4)	,328**	,138**	,073**	,144**	1						
Regionala nyheter från SVT	,398**	,119**	,037**	,217**	,487**	1					
Facebook (ex. lokala grupper)	-,261**	,097**	,167**	-,055*	-,190**	-,284**	1				
Twitter	-,121**	,107**	,177**	-,007	-,116**	-,126**	,277**	1			
Andra sociala medier (ex. bloggare)	-,218**	,060*	,243**	,071**	-,131**	-,187**	,425**	,378**	1		
Kommunens hemsida	,049	,217**	,169**	,134**	,097**	,080**	,176**	,084**	,180**	1	

Kommentar: Frågorna är de samma som i tabell 2a och 2b. Minsta antal svar är 7 555 (morgontidning papper), 6 356 (morgontidning sajt), 6 013 (annan lokal sajt), 1 451 (gratistidning), 7 428 (radio), 7 608 (Tv), 1 535 (Facebook), 1 517 (Twitter), 1 534 (sociala medier), 1 538 (kommunens sajt). *p<0,05, **p<0,01. Korrelationer över 0,2 har fetmarkerats i matrisen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

ändå viktigt att de finns. Det gäller t ex kommunens hemsida; bara sex procent använder den tre dagar i veckan eller oftare. Men det är ändå viktigt att sidan finns för både kommunal service och demokrati, 30 procent av de som svarat anser att den är mycket eller ganska viktig (tabell 4).

Det är fortfarande de traditionella medierna som anses vara viktigast för att man ska hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället. Allra viktigast anses SVT:s regionala sändningar vara, 75 procent av svenskarna anser att de är mycket eller ganska viktiga. Den lokala morgontidningen på papper anses också viktig (58 procent) liksom lokalradion P4 (55 procent).

Andra typer av lokala medier som lokala gratistidningar, Facebook och andra lokala nyhetssajter anses vara viktiga av mellan 30 och 40 procent av medborgarna. Det finns också en grupp av nätbaserade lokala medier som bara är viktiga för ett fåtal medborgare, t ex Twitter (5 procent) och andra sociala medier som t ex lokala bloggar (13 procent).

Tabell 4 Hur viktiga är olika medier för att hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället, 2015 (procent)

	Mycket viktig	Ganska viktig	Inte särskilt viktig	Inte alls viktig	Balans-mått	Total procent	Minsta antal svar
Den lokala morgontidningen på papper	34	24	15	27	+15	100	1 525
Den lokala morgontidningens nyhetssajt	16	28	25	32	-13	100	1 481
Någon annan lokal nyhetssajt	6	21	30	44	-47	100	1 457
Lokal gratistidning	12	27	28	33	-22	100	1 493
Lokala nyheter från Sveriges Radio (P4)	24	31	23	23	+9	100	1 501
Regionala nyheter från SVT	37	38	15	10	+52	100	1 529
Facebook (ex. lokala grupper)	14	18	21	48	-37	100	1 493
Twitter	2	3	13	82	-90	100	1 481
Andra sociala medier (ex. bloggar)	4	9	20	67	-75	100	1 483
Kommunens hemsida	6	24	29	41	-40	100	1 492

Kommentar: Frågan lyder *Hur viktiga är följande medier för att du ska hålla dig orienterad om vad som händer i det lokala samhället?*...Följt av svarsalternativen i tabellen. Balansmättet mellan -100 och +100 anger andelen som svarat *Mycket/Ganska viktig* minus andelen som svarat *Inte särskilt/Inte alls viktig*. -100 innebär att samtliga anser de är oviktiga och +100 att samtliga anser de är viktiga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Precis som när det gäller användningen finns det en åldersklyfta även i bedömningen av viktigheten (se tabell 5a). Skiljelinjen går även här vid 50 år: de som är äldre är mer förankrade i de traditionella medierna på deras traditionella plattformar (papperstidning, lokalradio och SVT) medan de som är under 50 år visar ett annat mönster. Detta förändrade mönster gäller inte bara ungdomar, utan också de mellan 30 och 49, en ålder när de flesta är yrkesverksamma, har familj och ett mer stadgat socialt liv.

I gruppen 30-49 år är de traditionella lokala medierna mycket eller ganska viktiga för 44-67 procent av medborgarna. Men lika viktiga är Facebook och kommunens hemsida liksom den lokala gratistidningen, för de som svarade i undersökningen. SVT:s regionala nyheter är viktiga för alla åldersgrupper med siffror mellan 52 procent (16-29 år) och 90 procent (över 65 år).

Den lokala morgontidningens nyhetssajt är viktigare än papperstidningen för alla de under 50 år. Anmärkningsvärt är att tidningens nyhetssajt är ungefär lika viktig i alla åldersgrupper. Papperstidningen har den tydligaste åldersprofilen med en spännvidd mellan 32 procent av de unga som anser den vara viktig och 79 procent bland de äldsta.

När det gäller boendeort finns det vissa skillnader för hur viktiga olika medier är. De skillnader som finns gäller främst traditionella medier där de som bor på ren landsbygd anser dessa vara viktigare. När det gäller nätbaserade medier (Facebook, lokaltidningens nyhetssajt eller andra lokala nyhetssajter) finns det bara mycket små skillnader mellan olika boendeorter. Exempelvis är Facebook är nästan lika viktigt i storstäder som på ren landsbygd (30 respektive 28 procent).

Liksom när det gäller användning, även om det är något mindre tydligt, så finns det ett positivt samband mellan politiskt intresse och hur viktiga man anser att de traditionella lokala medierna är: ju större politiskt intresse, ju viktigare är den lokala morgontidningen, lokala nyheter i SR och SVT (tabell 5b). Och liksom när det gäller användning är detta inte alls lika tydligt när det gäller lokala nyheter på nätet – för Twitter, lokala bloggar och lokala nyhetssajter är bedömningen av viktigheten mer lika i alla grupper oavsett hur intresserad man är av politik. Undantaget är även här Facebook där situationen är den omvända från traditionella medier – ju mindre intresserad man är av politik, ju viktigare anser man att Facebook är.

Bland de som är mycket intresserade av lokala nyheter är användningen av de traditionella analoga medierna betydligt högre än bland de som är mindre intresserade av det lokala. Detta kanske inte är så oväntat, men när det gäller Facebook är andelen användare nästan lika stor vare sig man är intresserad av det lokala eller inte. Det kan vara en fråga om vad lokala nyheter är för människor – kanske det som användarna hittar på Facebook inte är "lokala nyheter" i den klassiska definitionen. Nyheter är i så fall per definition det som finns i traditionella medier som lokaltidningen.

Tabell 5a Andel som anser medier viktiga för att hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället efter kön, ålder och boendeort, 2015 (procent)

	Lokala morgon-tidningen på papper	Lokala morgon-tidningens nyhetssajt	Annan lokal nyhetssajt	Lokal gratis-tidning	Lokala nyheter från Sveriges Radio (P4)	Regionala nyheter från SVT	Facebook (ex. lokala grupper)	Twitter	Andra sociala medier (ex. bloggar)	Kommunens hemsida	Minsta antal svar
Samtliga	58	44	27	39	55	75	32	5	13	30	1 457
Kön											
Kvinnor	59	44	29	45	54	77	35	4	14	35	774
Män	56	43	24	32	55	74	28	6	11	24	682
Differens män–kvinnor	3	1	5	13	1	3	7	2	3	11	
Ålder											
16–29	32	41	27	28	24	52	58	15	28	14	230
30–49	44	47	30	41	45	67	41	5	18	40	441
50–64	63	46	30	37	66	83	27	3	8	34	387
65–85	79	40	19	45	71	90	11	0	2	24	399
Differens yngsta–äldsta	47	7	11	17	47	38	47	15	26	26	
Boendeort											
Stockholm, Göteborg, Malmö	47	43	24	46	44	71	30	6	11	20	258
Stad eller större tätort	59	44	26	39	53	77	32	5	14	31	693
Mindre tätort	58	43	29	33	55	71	35	6	14	34	282
Ren landsbygd	67	41	27	37	74	82	28	2	9	31	196
Differens stad–land	20	3	5	13	30	11	7	4	5	14	

Kommentar: Frågan lyder *Hur viktiga är följande medier för att du ska hålla dig orienterad om vad som händer i det lokala samhället?* Svarsalternativen fanns på en fyrgradig skala från *Mycket viktig till Inte alls viktig*. I tabellen redovisas andelen som svarat *Mycket viktig* och *Ganska viktig*. Differensen avser skillnaden mellan högsta och minsta uppmätta värde. Med antal svar innebär minsta antalet svarspersoner som svarat på frågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Tabell 5b Andel som anser medier viktiga för att hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället efter politiskt intresse, intresse för lokala nyheter och medieanvändning, 2015 (procent)

	Lokala morgontidningen på papper	Lokala morgontidningens nyhetssajt	Annan lokal nyhetssajt	Lokal gratis-tidning	Lokala nyheter från Sveriges Radio (P4)	Regionala nyheter från SVT	Facebook (ex. lokala grupper)	Twitter	Andra sociala medier (ex. bloggare)	Kommunens hemsida	Minsta antal svar
Samtliga	58	44	27	39	55	75	32	5	13	30	1 457
Politiskt intresse											
Intresserad	61	45	26	38	58	79	29	5	12	31	919
Ointresserad	51	40	27	41	50	70	37	5	14	29	523
<i>Differens intresserad-ointresserad</i>	10	5	1	3	8	9	8	0	2	2	
Intresse för lokala nyheter											
Mycket intresserad	67	51	31	44	63	85	35	5	12	37	728
Ganska intresserad/ointresserad	48	36	22	35	46	66	29	5	13	23	763
<i>Differens mkt intresserad-ointresserad</i>	19	15	9	9	17	19	6	0	1	14	
Medieanvändning											
Regelbunden	89	82	60	61	84	93	70	63	60	85	465
Sällan/aldrig	21	37	25	37	27	47	4	2	4	26	916
<i>Differens regelbunden-sällan/aldrig</i>	68	45	35	24	57	46	66	61	56	59	

Kommentar: Frågan är den samma som redovisas i tabell 5a. Liksom i tabell 5a redovisas andelen som svarat *Mycket viktig* eller *Ganska viktig* på frågan. Alla grupper har dikotomiserats: För Politiskt intresse har *Inte särskilt* och *inte alls intresserad* slagits samman liksom *Mycket* och *Ganska intresserad*. För intresse för lokala nyheter är uppdelningen *Mycket intresserad* och en sammanslagning av *Ganska intresserad*. *Inte särskilt intresserad* och *Inte alls intresserad*, och för Medieanvändning är uppdelningen en sammanslagning av de som regelbundet använder nyhetsmedier, dvs. svarat minst 3 dagar/vecka för de medier som tas upp i tabellen (utom för lokal gratis-tidning som innebär minst 1-2 dagar/vecka) och en sammanslagning av de som svarat 1-2 dagar/vecka, *Sällan* eller *Aldrig*. Differensen avser skillnaden mellan högsta och minsta uppmätta värde. Antalet svar är de svarspersoner som minst svarat på frågorna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det finns ett starkt samband mellan användning och hur viktiga olika medier är för att man ska hålla sig informerad om vad som händer i lokalsamhället. Det gäller alla typer av medier, såväl "gammelmmedia" som nya sociala medier som Facebook. De som är regelbundna användare, anser också att dessa medier är viktiga. Men det är också svårt att tolka bedömningar av vad människor menar med att en typ av medier är viktiga eller inte. Facebook kan vara viktigt för att hålla sig orienterad, men det kanske är genom de länkar till traditionella medier som medieföretag eller vänner lägger ut i sitt flöde som Facebook blir viktigt. Eller det kanske är viktigt att de traditionella medierna finns för att stå för granskning och debatt, även om man själv inte så ofta tar del av dessa medier. Till exempel är det 32 procent av de mellan 16 och 29 år som tycker att den lokala morgontidningen på papper är viktig, men det är bara 20 procent som läser den tre dagar i veckan eller oftare. För lokaltidningen på nätet är skillnaden ännu större, totalt är det 44 procent som anser att den är viktig för att följa med i det lokala samhället men det är bara 25 procent som använder den minst tre dagar i veckan.

Siffrorna visar att de traditionella medierna fortfarande är viktiga för människor, och de anses betydligt viktigare än vad människor ger uttryck för i faktisk användning. När det gäller Facebook är förhållandet det motsatta, där är användningen högre än bedömningen av viktigheten. Många använder regelbundet lokala grupper på Facebook (41 procent), men inte lika många tycker att Facebook är så viktig för att följa med i det lokala samhället (32 procent).

Men totalt sett landar ändå siffrorna för alla under 50 år på att nya nätbaserade plattformarna som Facebook blivit minst lika viktiga som de gamla traditionella lokalmedierna. Även lokala gratistidningar och fristående nyhetssajter är viktiga, och utmanar de gamla lokalmedierna. Detta innebär att det lokala medielandskapet blivit betydligt mer komplicerat än tidigare med en väv av olika typer av lokalmedier som har olika funktion i relation till varandra och till publiken. För att undersöka detta närmare krävs djupare studier av den lokala medieekologin på olika typer av orter, hur olika medieformer finner sina nischer i det lokala ekosystemet (Nygren, 2016). Detta för också över till frågan om i vilken mån människor själva bidrar med innehåll till lokala medier.

Lokala medier som en arena för deltagande?

Medieutvecklingen har öppnat helt nya möjligheter för människors deltagande i medieproduktionen. Vissa mer utopiskt lagda forskare talar om hur gränserna mellan producenter och konsumenter gradvis försvinner och alla förenas i en slags konvergenskultur (Gillmor, 2006; Jenkins, 2008). I denna nätbaserade konvergenskultur är publiken aktiv medskapare både i diskussion och i produktion av innehåll. Andra forskare talar om "deltagande journalistik" där medborgare får en aktiv roll som medproducenter (Singer m.fl., 2011). Men i den redaktionella verkligheten har det gått sakta, och forskare uttrycker en besvikelse över både en

ovillighet inom journalistiken och en tröghet bland publiken att öppna för mer deltagande i de journalistiska processerna (Holt, 2015).

Resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2015 när det gäller lokala medier, bekräftar delvis denna bild av tröghet (tabell 6). Det är bara två procent av den svenska befolkningen som säger att de skrivit en egen nyhetsartikel eller skickat in egna bilder till en nyhetsredaktion det senaste året. Den lokala nyhetsproduktionen är fortfarande en fråga för journalister. Det är något fler som skrivit insändare (3 procent) och som tipsat en redaktion (6 procent). Dessa roller är gamla och välkända, och sex procent tipsare ger ändå ett ganska bra nät av tipsare i det lokala samhället.

Tabell 6 Andelen som under de senaste 12 månaderna bidragit till innehållet i lokala medier, 2015 (procent)

	Tipsat en nyhetsredaktion	Skickat in bilder till en nyhetsredaktion	Skrivit egen nyhetsartikel	Skrivit insändare	Kommenterat nyhetsartikel på webben	Lag ut text eller bild på lokal Facebook-grupp
Ja	6	2	2	3	12	19
Nej	92	97	97	95	86	79
Minns ej	2	1	1	2	2	2
Total procent	100	100	100	100	100	100
Minsta antal svar	1 541	1 537	1 539	1 537	1 535	1 539

Kommentar: Frågan lyder *Har du under de senaste 12 månaderna bidragit till innehållet i lokala medier på något av följande sätt?...Följt av svarsalternativen som redovisas i tabellen.*

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det nätbaserade deltagandet är betydligt högre än det analoga. Tolv procent av alla som svarat på SOM-undersökningen har på webben kommenterat en nyhetsartikel i lokala medier (denna form av medverkan tas bort på allt fler nyhetssajter, och debatten läggs över på Facebook). Det är ännu fler som har bidragit med text eller bild på en lokal Facebookgrupp – 19 procent av alla svarande. Även om det inte är någon majoritet som själva bidrar till de lokala Facebookgrupperna, så är det betydligt fler än de som deltar med innehåll till traditionella medier. Det finns alltså ett intresse av att bidra med innehåll – om forumet är något annat än de traditionellt enkelriktade medierna. Vissa grupper är klart överrepresenterade i detta deltagande – det gäller särskilt de som är mellan 30–49 år och de som är mycket intresserade av politik i allmänhet. I denna grupp är det 28 procent som lagt ut text eller bild på någon lokal Facebookgrupp det senaste året. Däremot är det inga större skillnader mellan män och kvinnor eller mellan stad och landsbygd.

Några slutsatser

Människor är fortfarande intresserade av lokala nyheter. Trots mer pendling till arbete och studier, en ökad globalisering på alla plan och en närmast oändlig tillgång till nyhetskällor så är det lokala ändå mycket viktigt. Nyheter från det område där man bor är minst lika intressanta som nationella nyheter, och mer intressanta än nyheter om världen utanför Sverige.

Däremot förändras sättet människor tar del av lokala nyheter. Nya plattformar och nya medieformer gör det lokala medielandskapet mer komplicerat och svårare att överblicka. De gamla typerna av lokala medier finns kvar, samtidigt som nya plattformar som Facebook och nya hyperlokala medier förändrar förutsättningarna för alla de andra medieformerna. Detta mönster av förändring är välkänt i medieutvecklingen – att nya typer av medier skakar om hela det mediala ekosystemet, förändrar villkoren även för de gamla medierna i sina invanda roller (Appelgren och Leckner, 2013).

Några slutsatser av frågorna i 2015 års SOM-undersökning är följande:

- De traditionella lokala medierna (lokaltidningen på papper, lokalradio P4 och SVTs regionala nyheter) är fortfarande de starkaste generellt sett. De har både flest *användare* och anses av människor som de *viktigaste* för att hålla sig orienterad om vad som händer lokalt.
- De nya typer av lokala medier som växt fram de senaste åren har ännu inte ersatt de gamla, men de fyller en allt viktigare roll i mediernas lokala ekosystem. Gratistidningar, lokala nyhetssajter och Facebook har många användare, Twitter och kommunens hemsida har färre, men fyller delvis andra funktioner än de etablerade medierna. Sociala medier som Facebook får många användare att lägga upp text och bild i lokala grupper, och för en tredjedel av alla medborgare är Facebook mycket eller ganska viktigt för att följa med i det lokala samhället.
- Det är stora skillnader mellan olika mediegenerationer. För människor som passerat 50 år och skaffat sig sina vanor i det gamla analoga mediesamhället, är fortfarande de traditionella medierna både mest använda och viktigast. För de som är under 50 år, är flera av de nya nätbaserade medieformerna lika viktiga som de gamla analoga för att hålla sig orienterad om vad som händer i det lokala samhället. Lokala grupper på Facebook är viktigare än lokaltidningen (på papper och nät) och användningen är betydligt större av Facebook än av övriga lokala medier bland de som är under 50 år.
- Det är tydliga skillnader mellan användning och hur viktiga man anser olika medier är. Den regelbundna användningen av de traditionella medierna i åldrarna under 50 år ligger runt 30 procent, men man anser ändå att dessa medier är lika viktiga som nätbaserade medier. Särskilt regionala nyheter från SVT anses viktiga i alla åldersgrupper. När det gäller t ex Facebook är det tvärtom – där är användningen nästan dubbelt så stor som den av traditionella medier bland

de som är under 50 år, men när det gäller viktighet är siffrorna betydligt lägre. Twitter förekommer knappt alls när det gäller lokala nyheter (men den totala användningen är inte heller så stor i Sverige, 22 procent av svenskarna använde Twitter 2015 (Findahl och Davidsson, 2015)).

- Det är små skillnader när det gäller boendeort. Lokala nyheter är viktiga i alla olika delar av landet, såväl i storstäder som på landsbygd. I storstäderna är lokala gratistidningar viktigare än i resten av landet, en återspeglning av en betydligt sämre lokal bevakning i de stora medierna (Nygren, 2005). På landsbygden är intresset för lokala nyheter något större, och det kan förklara det faktum att nya typer av lokala medier startar när de traditionella medierna minskar sin bevakning i glesbygder (Nygren och Althén, 2014).
- Det finns ett samband mellan politiskt intresse och användning av traditionella medier. Detta samband saknas när det gäller nätbaserade lokala medier, såväl localsajter som Facebook. Detta kan bero på att det är mindre politik i dessa nya typer av nyhetsmedier, men kan också vara en återspeglning av åldersskillnader där den äldre generationen som är mer politikintresserad inte använder nätbaserade lokalmedier i så stor utsträckning.
- Viljan att bidra med innehåll är betydligt större när det gäller nätbaserade medier och sociala medier som Facebook, än när det gäller analoga medier som papperstidningar. Detta styrker tidigare iakttagelser, t ex i en ny studie av användare av lokala medier i tre städer i USA som betonar att slagord som "alla är en journalist idag" inte stämmer. Människor känner att de varken kan eller vill bidra till medieinnehåll, men däremot för de gärna vidare nyheterna i sina egna analoga och digitala personliga nätverk (McCullogh m.fl., 2016).

Nya typer av lokala medieekologier?

Åter till Fågelsången i Mariefred: Där organiserade de protesterande grannarna sin kampanj via Facebook och den lilla hyperlokala tidningen. Den lokala gruppen på Facebook "Vi som bor i Mariefred" samlar 2 400 medlemmar, mer än varannan invånare och hade därmed en genomslagskraft som inget annat lokalt medium. Mariefreds Tidning nådde troligen resten med sina 3000 prenumeranter varje vecka. Frågan blir då hur andra större lokala och regionala medier som Eskilstuna-Kuriren eller lokalradion ska förhålla sig till lokala nyheter för att fortsätta vara relevanta för sina läsare? Ska de göra samma sak som människor redan gör på Facebook och i den hyperlokala tidningen, eller kan de ge något annat som inte finns i dessa nya typer av lokala medier?

SOM-undersökningen 2015 visar att de traditionella lokala medierna fortfarande anses som viktiga, men att de också har konkurrens av nya medieformer som lokala grupper på Facebook, som anses lika viktiga åtminstone av de som inte fyllt 50 år. Andra typer av lokalmedier som lokala gratistidningar och fristående nyhetssajter

växer också fram som viktiga lokala aktörer. Detta visar att publiken i alla åldrar fortfarande vill ha de lokala nyheterna. Om de gamla etablerade medierna minskar sin lokala bevakning av ekonomiska skäl, så finns det andra plattformar och kanaler som växer fram som nya lokalmedier. Det stämmer väl med den internationella forskningen om hyperlokala medier, som visar att nya semi-professionella medier växer i det lokala (Williams m.fl., 2015).

Men hur dessa nya typer av lokalmedier fungerar i relation till de gamla återstår att undersöka – studier i både Danmark och Storbritannien visar att dagstidningar fortfarande har en viktig roll som ”nyckelmedier”. Även om allt färre använder de traditionella lokaltidningarna, så är det ofta de som producerar nyheterna och som har ett anseende som professionella när det gäller etik och standard på innehållet (Firmstone och Coleman, 2015; Nielsen, 2015). Vilka roller de gamla och nya typerna av lokalmedier i Sverige har i relation till varandra återstår att undersöka i studier av mediers lokala ekosystem.

Noter

- ¹ <https://www.facebook.com/R%C3%A4dda-F%C3%A5gels%C3%A5ngen-575576205929840/?fref=ts>, <https://www.facebook.com/groups/190379627769702/>

Referenser

- Appelgren, Ester & Leckner, Sara (2013). ”Tröga processer i en snabb medievärld: en introduktion till att förutspå medieutveckling”, i Gunnar Nygren och Ingela Wadbring (red), *På väg mot medievärlden 2020: journalistik, teknik, marknad*. Lund: Studentlitteratur, s. 47–63.
- Carlsson, Ulla & Facht, Ulrika (2014). *MedieSverige 2014. Statistik och analys*. Göteborg: Nordicom.
- Ekström, Mats, Johansson, Bengt & Larsson, Larsåke (2010). ”Journalism and Local Politics”, i Stuart Allan (ed), *The Routledge Companion to News and Journalism*. London och New York: Routledge.
- Findahl, Olle & Davidsson, Pamela (2015). ”Sociala medier”, *Svenskarna och internet 2015*. Rapport från iis.se, version 1.0.
- Firmstone, Julian & Coleman, Stephen (2015). ”Rethinking Local Communicative Spaces: Implications of Digital Media and Citizen Journalism for the Role of Local Journalism in Engaging Citizens”, i Rasmus Kleis Nielsen (ed), *Local Journalism. The Decline of Newspapers and the Rise of Digital Media*. Oxford: Reuters Institute.
- Furhoff, Lars (1963). *Pressens förräderi*. Stockholm: Bonniers.
- Gillmor, Dan (2006). *We the Media. Grassroots Journalism By the People, For the People*. Sebastopol, Califonia: O'Reilly.

- Gustafsson, Karl Erik (1996). *Dagspressen i Norden, struktur och ekonomi*. Lund: Studentlitteratur.
- Holt, Kristoffer (2015). "Medieanvändare som nyhetsproducenter", i Michael Karlsson & Jesper Strömbäck (red), *Handbok i journalistikforskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Jenkins, Henry (2008). *Convergence Culture. Where the Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.
- McCulloch, Kathleen, Crowell, Jessica K, & Napoli, Philip M (2016). "Portrait of the Online Local News Audience", *Digital Journalism* Online First DOI: 10.1080/21670811.2016.11522160
- Metzgar, Emily T, Kurpius, David D & Rowely, Karen M (2011). "Defining hyperlocal media: Proposing a framework for discussion", *New Media and Society* 13(5): 772–787.
- Nielsen, Rasmus Kleis (2015). *Local Journalism. The Decline of Newspapers and the Rise of Digital Media*. Oxford: Reuters Institute.
- Nord, Lars & Nygren, Gunnar (2007). *Präktiga massmedier. De lokala mediernas valbevakning 2006*. Stockholm: Sveriges kommuner och landsting.
- Nygren, Gunnar (2016). "Medieekologi – ett helhetsperspektiv på medieutveckling", i *Människorna, medierna och marknaden*. SOU 2016:30.
- Nygren, Gunnar (2005). *Skilda medievärldar – lokal offentlighet och lokala medier i Stockholm*. Stockholm och Stehag: Brutus Östling Bokförlag Symposium.
- Nygren, Gunnar & Appelgren, Ester (2015). "Färre journalister som producerar mer för fler kanaler", i *Mediestudiers årsbok – tillståndet för journalistiken 2014/2015*. Stockholm: Institutet för Mediestudier.
- Nygren, Gunnar & Althén, Kajsa (2014). *Landsbygd i medieskugga*. Journalistikstudier på Södertörn nr 7. Huddinge: Södertörns högskola.
- Ohlsson, Jonas (2015). "Mediemarknadens mobilisering", i *Mediestudiers årsbok – tillståndet för journalistiken 2014/2015*. Stockholm: Institutet för Mediestudier
- Singer, Jane, Hermida, Alfred, Domingo, David, Heinonen, Ari, Paulussen, Steve, Quandt, Thorsten, Reich, Zvi & Viújnovic, Marina (2011). *Participatory Journalism. Guarding Open Gates at Online Newspapers*. Chichester: Wiley-Blackwell
- Sjölin, Mats (1985). *Kommunalpolitiken i massmediernas spegel*. Lund: Lund Political Studies 45.
- Strömbäck, Jesper (2015). *Demokratin och det förändrade medielandskapet. Mot ökade kunskapsklyftor och deltagandeklyftor?* Rapport skriven på uppdrag av 2014 års demokratiutredning.
- van Kerkhoven, Marco & Bakker, Piet (2015). "Hyperlocal with a mission? Motivation, Strategy, Engagement", i Rasmus Kleis Nielsen (ed), *Local Journalism. The Decline of Newspapers and the Rise of Digital Media*. Oxford: Reuters Institute.
- Weibull, Lennart (2015). "Dagstidningsprenumeration igår, idag och imorgon", i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarsson (red), *Fragment*. Göteborgs Universitet: SOM-institutet.

- Weibull, Lennart (2000). "Svensk medielandskap i förändring", i Ingela Wadbring och Lennart Weibull (red), *Tryckt*. Göteborgs universitet: JMG
- Weibull, Lennart (1995). "Det mest lästa – och det viktiga", i Charlotte Kratz & Lennart Weibull (red), *Tidningsmiljöer. Dagstidningsläsning på 1990-talet*. Göteborg: JMG Göteborgs universitet.
- Williams, Andy; Harte, Dave & Turner, Jerome (2015). "Filling the News Hole? UK Community News and the Crisis in Local Journalism", i Rasmus Kleis Nielsen (red), *Local Journalism. The Decline of Newspapers and the Rise of Digital Media*. Oxford: Reuters Institute.

NYHETER I SOCIALA NÄTVERKSMEDIER

ANNIKA BERGSTRÖM

Sammanfattning

Under 2000-talet har traditionella former för nyhetsförmedling fått en krympande publik samtidigt som digitala nyheter vinner mark. Nyhetsbranschen förlitar sig allt mer på delakulturen i sociala nätverksmedier som Facebook och Twitter. Det här kapitlet fokuserar på användningen av nyheter via sociala nätverksmedier och vilken vikt som användarna tillmäter dessa för att hålla sig uppdaterade inom olika områden. Resultaten visar att runt en tredjedel av användare av digitala medier anger sociala medier som en daglig nyhetskälla jämfört med knappa 10 procent för specifika nyhetssajter. Nyheter via sociala medier når en yngre och medelålders publik. Sociala nätverksmedier upplevs inte vara särskilt viktiga för att hålla sig uppdaterad. De mest frekventa användarna tillmäter sociala medier betydligt större vikt än vad de mindre frekventa användarna gör. Sociala medier bör betraktas som en central aktör i sammanhanget, samtidigt som det behövs mer forskning kring vad användningen faktiskt innebär i termer av uppmärksamhet, tolkning och betydelse.

Nyheter har en självklar och framträdande plats i moderna demokratier. Med stöd i nyhetsrapporteringen navigerar människor i samhället och information inhämtad via nyhetsmedier är starkt relaterad till samhällsengagemang (Lauf, 2001; Strömbäck, 2005). Under 2000-talet har nyhetslandskapet förändrats drastiskt med följden att traditionell nyhetsdistribution genom exempelvis tryckta tidningar, radio och tv har fått en allt mer krympande publik. Samtidigt vinner digitala medier mark. Sedan något årtionde tillbaka har etablerade nyhetsdistributörer i allt större utsträckning valt att göra sitt innehåll tillgängligt för spridning i sociala nätverksmedier som Facebook och Twitter. Detta kan ske genom att man på sajten lägger så kallade delaknappar som låter användarna enkelt lägga artikeln i sitt flöde i sociala medier. Därtill kan den som delar en nyhet lägga en kommentar till denna till sina vänner och följare. Oavsett om nyheten kommer direkt från nyhetsföretaget eller delas via användare finns möjligheten för alla i nätverket att kommentera nyheten i den tråd som följer.

När direkttrafiken till nyhetssajterna minskar förlitar sig många nyhetsföretag alltmer på spridningen i de sociala nätverksmedierna. Det är emellertid inte belagt i vilken utsträckning delade nyheter används eller vilka attribut som gör att användare i nätverk uppmärksammar och eventuellt går vidare och läser nyheten. Delade nyheter kan förvisso vara bra för såväl nyhetsbranschen som för demokratin, men

innan vi kan uttala oss om det behöver vi veta om och hur nyheter används i den sociala mediekontexten.

Nyheter i människors sociala medieflöden beror av vilka vänner eller följare man har och vilka sidor man har gillat. Därtill skiljer sig en människas flöde beroende på vilken plattform hen loggar in på eftersom algoritmer på nätverkssajterna avgör vad vi ska se i olika kontexter. Det finns således inte ett enda flöde och det finns inte två människor vars flöden är identiska. Användning måste ses i ljuset av detta. Det här kapitlet syftar till att bringa viss klarhet i hur användningen av etablerade aktörers distribution av dagliga, allmänna nyheter via sociala nätverksmedier är utbredd och vem som eventuellt tar del av den här typen av nyheter i de digitala nätverken. Vidare studeras vilken vikt människor tillmäter sociala medier för nyhetsuppdatering inom olika områden och hur bedömning och användning samvarierar.

Att ta del av nyheter i sociala nätverksmedier

Etablerade medieföretag är fortfarande de som förser oss med dagliga nyheter i störst utsträckning, både i traditionella publikationsformer och i digitala (Domingo m.fl., 2015). Men sociala medieflöden blir en allt viktigare källa i den samlade nyhetsdieten, framför allt bland unga (Bergström m.fl., 2015). Sociala nätverksmedier möjliggör för användarna att dela nyheter men också att kommentera, gilla eller att själva posta länkar till nyhetsartiklar eller -inslag. Man pratar i forskningen om användardistribuerat innehåll (Larsson, 2015; Villi och Matikainen, 2015).

I sociala nätverksmedier blir enskilda individer exponerade för en lång rad olika typer av meddelanden och information. Ett motiv för att delta i de här nätverken är just att vara uppdaterad med det senaste, *både* i det privata livet och i världen som helhet. Nyheter blir därför integrerade med många olika aktiviteter, webbsidor och genrer (Costera Meijer och Groot Kormelink, 2014).

Vid delningar i sociala medier finns också möjligheten att kommentera eller rekommendera nyheten. Själva artikeln eller inslaget tas oftast från sin ursprungskontext och kan föras med en personlig reflektion. På det här sättet kan användare av sociala nätverksmedier agera innehållsmäklare som vidarebefordrar och, om de vill, också tolkar och kommenterar innehållet. Användare kan välja att uppgradera eller nedgradera journalistiskt innehåll för en sekundär publik och nyheten blir en delad social upplevelse, en slags kulturell valuta i ens nätverk (Purcell m.fl., 2010; Singer, 2014). I den här typen av nätverk filtreras nyheter och spridningen blir beroende av nätverkets sammansättning och viljan bland individer att distribuera olika typer av information.

Forskningen kring nyhetsanvändning i sociala nätverksmedier är ännu i sin linda. Bland de forskningsresultat som presenterats kan nämnas att sociala medier visat sig vara betydelsefulla för människor när det gäller att uppmärksamma nyheter (Bergström och Wadbring, 2011). En stor andel användare säger sig få nyheter via människor de följer eller är vän med (Purcell m.fl., 2010). En komparativ

studie av tio länder visar att sociala nätverksmedier utgör en viktig källa till nyheter för många nyhetsanvändare. Särskilt framträdande är de här nätverken för nyhetsanvändare i Italien och Spanien – länder där public service-medier och dagstidningar är svagare (Hallin och Mancini, 2004) medan sociala medier har en jämförelsevis mer undanskymd plats som nyhetskälla i flera nordeuropeiska länder (Reuters Institute Digital News Report, 2014). Ytterligare en internationell studie visar att användare av sociala nätverksmedier upplever att deras nätverk gör att de kommer i kontakt med ett bredare spektrum av nyheter än om de bara följer traditionella medier (Hermida m.fl, 2012). Svenska ungdomar menar att sociala nätverksmedier fungerar utvidgande genom att man får information från fler källor och med interaktiva möjligheter också kan utforska flera aspekter av en nyhet (Sveningsson, 2015).

Det finns också viss forskning kring hur användarna av nätverken ser på kommentarer och rekommendationer som läggs till delningen av nyheter. Svenska ungdomar uttrycker exempelvis uppskattning för andra människors åsikter (Sveningsson, 2015) och en kanadensisk studie visar att användare föredrar länkar och rekommendationer från familj och vänner framför de från journalister och nyhetsorganisationer (Hogan och Quan-Haase, 2010).

Som framgått ovan är forskningsrapporterna ännu förhållandevis få när det gäller att ta utgångspunkt i användarnas perspektiv. Det är svårt att komma åt användningen av enskilda poster i flödet i sociala nätverksmedier, vilket eventuellt lett till att forskningen lutar sig väldigt mycket mot tekniska mätningar av delning och andra mätbara fenomen. Tekniskt insamlade data kan emellertid inte ge svar på om eller hur nyheter som delas i sociala nätverksmedier faktiskt används eller vilken betydelse nyheter har i den här kontexten. I den här studien tas några steg på vägen genom att användningen av nyheter i sociala nätverksmedier mäts och sätts i relation till andra nyhetstjänster på internet. Studien analyserar också hur användarna bedömer vikten av sociala medier som nyhetsförmedlare för olika nyhetstyper.

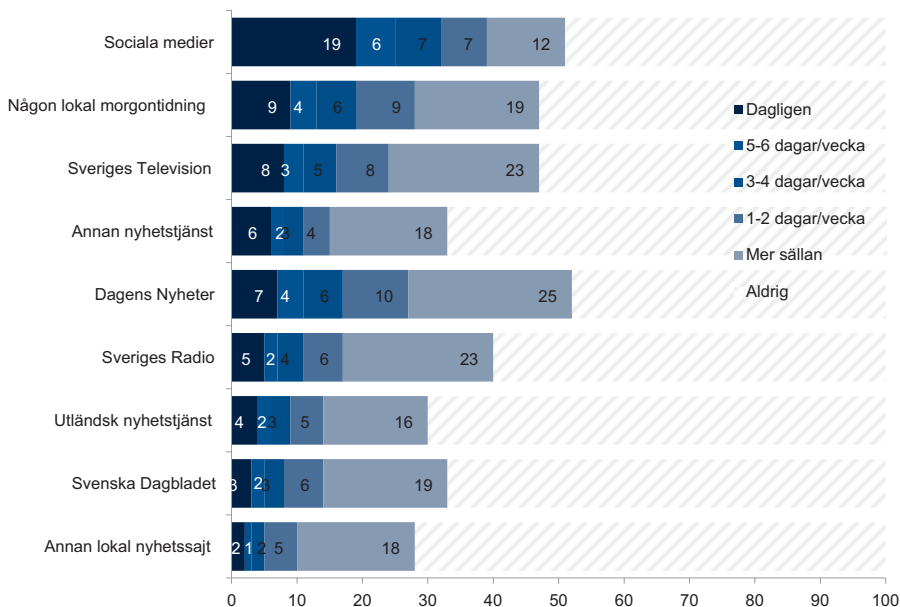
Användning av sociala nätverksmedier för nyhetssyften

Inledningsvis analyseras användningen av olika nyhetstjänster på internet utifrån en fråga med fasta svarsalternativ och möjligheten att välja alternativet *Annan nyhetstjänst*. Ett antal etablerade svenska nyhetsdistributörer fanns med i frågan som även inkluderade *Sociala medier* som en slags övergripande kategori utan närmare förklaring. I inledningen på frågan fanns också svarsalternativet *Jag tar aldrig del av nyheter på internet*. 14 procent av de svarande (1 152 personer) valde den utgången men finns med i den fortsatta analysen som alltså gjorts på samtliga svarande.

Resultaten pekar entydigt mot sociala medier som den största källan till internetnyheter. Runt en femtedel anger sociala medier som daglig nyhetskälla på nätet och två femtedelar av den vuxna befolkningen har en regelbunden vecko-

användning av nyheter i sociala medier (figur 1). Övriga nyhetssajter som fanns med i frågan når en daglig publik på under tio procent och andelen veckoläsare ligger på mellan 10 och 20 procent. Sällananvändarna utgör en betydligt större andel än de regelbundna. Skillnaderna i publikandelar för de olika specificerade nyhetsleverantörerna är mycket små.

Figur 1 Användning av nyheter från några internetjänster, 2015 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?* Svarsskalan framgår av figuren. Inledningsvis fanns också en utgång för att gå vidare till nästa fråga: *Jag tar aldrig del av nyheter på internet.* Analysen baserar sig på samtliga svarande. Antal svar = 8 261.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Såväl nyhetsanvändning som användningen av digitala medier skiljer sig vid en jämförelse mellan olika grupper i samhället. En viktig faktor för båda aktiviteterna är ålder, en annan är utbildning (Bergström m.fl., 2015). Användningen av sociala nätverksmedier är också könsbunden så till vida att kvinnor är mer frekventa användare än vad män är, vilket också antas påverka nyhetsanvändningen i dessa nätverk. Det är vidare rimligt att anta att den generella vanan att använda nyheter på nätet och vanan att använda sociala nätverksmedier inverkar i sammanhanget.

Sambandet mellan nyhetsanvändning i sociala nätverksmedier och ålder är starkt och statistiskt signifikant ($\tau\text{-}c = -,52$; se tabell 1). Tre fjärdedelar bland

16–29-åringarna i undersökningen uppger sociala nätverksmedier som digital nyhetskälla, medan motsvarande andel bland pensionärer (65+) är 11 procent. Ålder är den faktor i den bivariata analysen som har störst inverkan på nyhetskonsumtionen i sociala nätverksmedier.

Tabell 1 Användning av nyheter i sociala nätverksmedier i olika grupper, 2015 (andel minst någon gång i veckan bland samtliga svarande, tau-c¹ inom parentes)

	Andel användare	Antal svar
Samtliga	38	8 261
Kön (-,05***):		
Kvinnor	41	4 337
Män	35	3 911
Ålder (-,52***)		
16–29 år	75	1 171
30–49 år	57	2 305
50–64 år	31	2 180
65–85 år	11	2 604
Utbildningsnivå (+,21***):		
Låg	45	2 506
Medellåg	47	1 885
Medelhög	40	2 357
Hög	12	1 312
Använder sociala medier (-,32***):		
Dagligen	67	3 546
Någon/flera ggr i veckan	42	1 295
Mer sällan	13	473
Använder nyhetstjänster på internet (-,40***)		
Dagligen	56	3 447
Någon/flera ggr i veckan	40	2 399
Mer sällan	17	839
Aldrig	8	1 576

Kommentar: Frågan lyder: *Hur ofta brukar du ta del av nyheter från följande på internet?* Svarsskalan framgår av figuren. Inledningsvis fanns också en utgång för att gå vidare till nästa fråga: *Jag tar aldrig del av nyheter på internet.* I analysen ingår personer som använder internet (fråga 12a), nyhetstjänster på internet (fråga 4) samt sociala medier (fråga 12e). ¹Sambandets styrka har testats genom Kendalls tau-c. Måttet går från -1 till +1 och anger sambandets styrka respektive riktning. -1 innebär ett perfekt negativt samband, +1 anger ett perfekt positivt samband, 0 att statistiska samband saknas. I tabellen presenteras andelarna för användning av nyheter i sociala medier minst någon gång varje vecka. *** p<0,001

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Som förväntat är korrelationen mellan användningen av nyheter i sociala nätverksmedier och den mer generella användningen också stark och statistiskt säkerställd ($\tau\text{-}c = -,32$). Dagliga användare av sociala nätverksmedier plockar också upp nyheter i sitt flöde i stor utsträckning. Starka signifikanta samband utkristalliserar även för användningen av nyhetstjänster på internet i relation till användningen av nyheter i sociala nätverksmedier. Drygt hälften av de dagliga nyhetsanvändarna uppger att de använder nyheter i sociala nätverksmedier medan samma andel bland de som aldrig använder nyhetstjänster på nätet är åtta procent. Sociala nätverksmedier utgör således endast ett tillskott till den digitala nyhetsanvändningen för den grupp människor som aldrig använder mer reguljära nyhetstjänster på nätet.

Utbildningsnivå har mindre, men ändå signifikant, inverkan på nyhetskonsumtionen i sociala nätverksmedier. Det är lågutbildade som skiljer ut sig med en mindre andel användare. Denna grupp består emellertid av många äldre respondenter och är till stor del ett uttryck för äldres låga användning av nyheter i sociala nätverksmedier.

Könsskillnaderna när det gäller nyhetsanvändning via sociala nätverksmedier är mycket små, men går i den förväntade riktningen. Nyhetsanvändningen är något mer utbredd bland kvinnor, som ju också generellt sett är flitigare användare av de här digitala nätverken.

Den fråga som ställts i undersökningen kan inte ge djupare förståelse för vilken typ av nyheter eller i vilken utsträckning de faktiskt används. För att närma oss betydelsen av sociala medier som nyhetsförmedlare ska vi gå vidare till en analys av hur viktiga de bedöms vara i olika sammanhang.

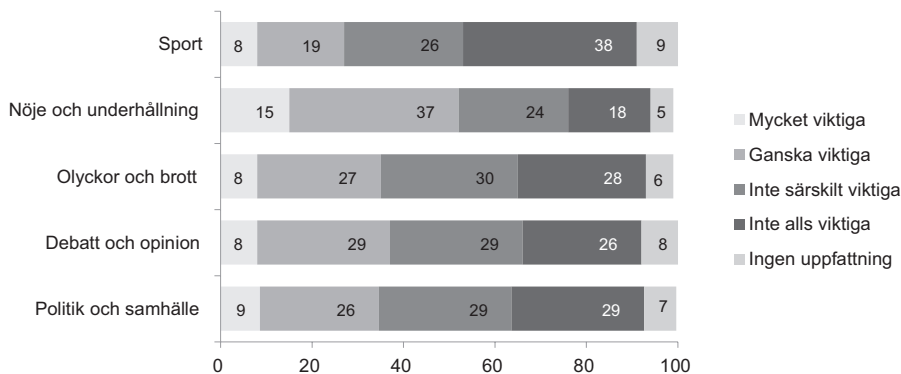
Vikten av sociala nätverksmedier för nyhetsinhämtning

Svarspersonerna i SOM-undersökningen 2015 fick skatta vikten av sociala nätverksmedier för att hålla sig uppdaterad på olika områden. Det första som kan konstateras är att flertalet användare väljer att svara oviktigt snarare än viktigt på frågan om de sociala nätverkens betydelse för uppdatering av de olika nyhetsområdena som ingick i undersökningen: politik och samhälle, debatt och opinion, olyckor och brott, nöje och underhållning samt sport (figur 2). Många användare har tagit ställning i den här frågan. Andelen utan uppfattning är runt tio procent.

Några skillnader för olika nyhetsgenrer kan noteras. Det är störst andel av de svarande – drygt hälften – som upplever sociala medier vara viktiga för nyheter inom nöjes- och underhållningsområdet. Minst viktiga anses sociala medier vara för uppdatering inom sportområdet. För *Olyckor och brott*, *Debatt och opinion* samt *Politik och samhälle* är det sammantaget runt en tredjedel av användarna som menar att nätverken är viktiga för att hålla sig uppdaterad. Det finns inga direkta jämförelsepunkter för den här frågan, men man kan tänka sig att sportintresserade har en rad andra kanaler att uppdatera sig igenom, kanaler där man får direktrapportering och inte delad andrahandsinformation. Vidare kan man tänka sig att

nöjesnyheter på en generell nivå passar bättre in i den kontext av personligt och privat som sociala medier har visat sig utgöra (Bergström, 2010).

Figur 2 Vikten av sociala medier för att hålla sig uppdaterad på olika områden, 2015 (procent)

Kommentar: Frågan lyder: *Hur viktiga är sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter) för dig när det gäller att hålla dig uppdaterad på följande områden?* Svarsskalan framgår av figuren. Frågan inleddes med svarsalternativet *Jag använder inte sociala medier*. Analysen baserar sig på personer som använder internet, nyheter på internet och nyheter i sociala nätverksmedier. Antal svarande varierar mellan 4 088 och 4 091.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Eftersom såväl nyhetsanvändning som användningen av sociala medier skiljer sig mellan olika grupper i befolkningen finns det anledning att tro att även synen på hur viktiga sociala medier är för att hålla sig uppdaterad inom olika områden kan följa dessa mönster.

Samtliga testade faktorer inverkar på bedömningen av sociala mediers vikt för nyhetsinhämtning (tabell 2). Kvinnor tillskriver dem mer vikt än vad männen gör, med undantag för sportnyheter där förhållandet är det motsatta. Detta speglar i första hand kvinnors större närvaro i sociala medier, men i kombination med olika nyhetsinnehåll, vilket kommer till uttryck i sportkategorin där könsskillnaderna i användning av traditionella medier är stor (Andersson och Weibull, 2013).

Ålder har stor betydelse och mönstren är desamma för samtliga studerade nyhetskategorier. Yngre användare tillskriver sociala medier större vikt än vad äldre användare gör. Särskilt stor är skillnaden för nyheter om nöje och underhållning, medan ålderskillnaden är mindre för sportnyheter. Resultat är förväntat eftersom vanan att använda sociala medier är betydligt mer utbredd bland yngre än bland äldre. Även om endast användare av sociala medier analyserats vet vi att bredden i användning och den tid man ägnar olika internetaktiviteter skiljer sig mellan användare i olika åldrar.

Nyhetsanvändning är generellt sett mer utbredd bland personer med högre utbildning än bland de med lägre. I bedömningen av sociala mediers vikt för att hålla sig uppdaterad märks också vissa utbildningsskillnader, men de är inte entydiga. Även här beror utfallen sannolikt på olika utbildningsgruppers intresse för olika typer av nyheter i kombination med vanan att använda sociala medier.

Tabell 2 Bedömning av sociala medier vikt för att hålla sig uppdaterad inom olika områden, 2015, andel *Mycket* och *Ganska viktigt* (procent)

	Politik och samhälle	Debatt och opinion	Olyckor och brott	Nöje och underhållning	Sport	Minsta antal svar
Alla	35	37	35	52	27	876
Kvinnor	38	39	40	56	21	495
Män	30	34	28	47	35	388
16–29 år	52	50	56	80	38	182
30–49 år	36	40	35	60	28	313
50–64 år	26	29	25	40	20	230
65–85 år	26	27	25	24	23	158
Låg utbildning	28	25	38	31	30	71
Medellåg	35	30	43	58	34	238
Medelhög	34	39	35	54	26	235
Hög utbildning	37	42	28	51	22	337
Nyheter i sociala medier dagligen	52	54	48	73	39	282
5–6 dagar i veckan	47	51	46	67	28	79
3–4 dagar i veckan	40	43	36	66	34	89
1–2 dagar i veckan	28	33	29	40	17	102
Mer sällan	17	18	25	40	17	126
Aldrig	19	18	22	26	19	208
Sociala medier dagligen	44	46	42	64	31	607
Någon/flera gånger i veckan	17	20	23	34	21	184
Mer sällan	(7)	(9)	(4)	(2)	(9)	44
Nyheter på internet dagligen	37	41	36	58	30	496
Någon/flera gånger i veckan	38	36	37	48	26	282
Mer sällan	17	17	24	39	14	75

Kommentar: Frågan lyder: *Hur viktiga är sociala medier (ex. Facebook, Instagram, Twitter) för dig när det gäller att hålla dig uppdaterad på följande områden?* Frågan inleddes med svarsalternativet *Jag använder inte sociala medier*. I tabellen presenteras andelarna som svarat *Mycket* eller *Ganska viktigt*. Analysen baserar sig på personer som använder internet, nyheter på internet och sociala medier. Resultat i parentes bygger på svarstal under 50 personer.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

De största skillnaderna i bedömning av sociala medier som nyhetskälla återfinns mellan personer som har frekvent respektive sporadisk vana att använda sociala medier generellt och nyheter i sociala medier specifikt. De mest frekventa användarna av båda tillmäter sociala medier betydligt större vikt än vad de mindre frekventa användarna gör. Särskilt tydligt är detta för nöjes- och underhållningsnyheter. Samma mönster upprepas också när analysen görs bland mer och mindre frekventa användare av nyheter på internet.

Nöjesnyheter i sociala medieflödet

Analyserna av såväl användning som bedömning av nyheter i sociala nätverksmedier visar på en förhållandevis stor utbredning och acceptans. Jämfört med traditionella nyhetsförmedlares sajter står sociala nätverksmedier förhållandevis starka när det gäller exponeringen för nyheter. Särskilt tydligt är detta bland personer som har mycket frekventa vanor att använda sociala medier, vilket i sin tur är en grupp med lägre medelålder. Sociala nätverksmedier bör betraktas som en central aktör i sammanhanget, samtidigt som det behövs mer forskning kring vad den här användningen faktiskt innebär i termer av uppmärksamhet, tolkning och betydelse. I det flöde av poster från nära och fjärran vänner eller följare, gillade sidor och ett innehåll med stor spännvidd är det av yttersta vikt att ta reda på hur dagliga nyheter tas emot.

Nyheter i sociala nätverksmedier tillmäts emellertid inte någon större vikt. Ett undantag utgör nyheter om nöje och underhållning, vilka upplevs viktiga framför allt bland unga människor och personer med frekvent användning av sociala medier. De här resultaten ligger helt i linje med den forskning som visar att sociala medier ses som personligt och som avkoppling och underhållning snarare än som forum för samhällsdebatt eller opinionsskapande (Leung 2009; Shao 2009). Även om det förvisso finns också sådana element i människors flöden på exempelvis Facebook och Twitter är det uppenbart att majoriteten användare ser sin användning som avkoppling i första hand.

Den här undersökningen har skrapat på ytan när det gäller sociala medier som nyhetsförmedlare. Analyserna visar på förtjänster genom det faktum att användningen är utbredd, men också på brister genom att det framför allt är nöjesnyheter som lyfts fram av användarna. Definitionen av brist tar sin utgångspunkt i synen på nyheter och information som viktiga för ett bredare samhällsengagemang och en grund för att ta tillvara medborgarligen rättigheter och skyldigheter. Givet vad den här begränsade studien har givit, bör man ur ett samhällsperspektiv vara försiktig med att nöjt se på om nyhetsförmedlingen i allt större utsträckning sker via sociala nätverksmedier. Den transformationen kan inge falska förhoppningar om den allmänorienterade medborgaren.

Referenser

- Andersson, Ulrika och Weibull, Lennart (2013) Hur läser vi den lokala morgontidningen idag? I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika (2010) Personligt och privat i sociala medier. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Nordiskt Ljus*. SOM-rapport nr 50. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik och Oskarson, Maria (2015) "Fragment". I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik och Oskarson, Maria (2015) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika och Wadbring, Ingela (2011) "Nyheter i våra hjärtan". I Holmberg, Sören, Weibull, Lennart och Oscarsson, Henrik (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Costera Meijer, Irene och Groot Kormelink, Tim (2014) Checking, Sharing, Clicking and Linking. *Digital Journalism*, 3(5): 664-679.
- Domingo, Davis, Masip, Pere och Costera Meijer, Irene (2015) Tracing Digital News Networks. *Digital Journalism*, 3(1): 53-67.
- Hallin, Daniel C. och Paolo Mancini (2004) Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hermida, Alfred, Fletcher, Fred, Korell, Darryl och Logan, Donna (2012) Share, Like, Recommend. *Journalism Studies*, 13(5-6): 815-824.
- Hogan, Bernie och Quan-Haase, Anabel (2010). Persistence and change in social media. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 30(5): 309-315.
- Larsson, Anders Olof (2015) In it for the long run? Swedish Newspapers and Their Audiences on Facebook 2010-2014. *Journalism Practice*, DOI:10.1080/17512786.2015.1121787.
- Lauf, Edmund (2001) Research Note: The Vanishing Young Reader. Socio-demographic Determinants of Newspaper Use as a Source of Political Information in Europe, 1980-98. *European Journal of Communication*, 16(2): 233-43.
- Leung, Louis (2009) User-Generated Content on the Internet: An Examination of Gratifications, Civic Engagement and Psychological Empowerment. *New Media & Society* 11 (8): 1327-1347.
- Purcell, Kristen, Rainie, Lee, Mitchell, Amy, Rosenstiel, Tom och Olmstead, Kenny (2010) Understanding the participatory news consumer: How internet and cell phone users have turned news into a social experience. Pew Internet and American Life Project. Retrieved from www.pewinternet.org/-/media/Files/Reports/2010/Understanding%20the%20Participatory%20News%20Consumer.pdf November 11, 2015.
- Reuters Institute Digital News Report 2014. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism.

- Shao, Guosong (2009) Understanding the Appeal of User-Generated Media: A Uses and Gratification Perspective. *Internet Research* 19 (1): 7–25.
- Singer, Jane B. (2014) User-generated visibility: Secondary gatekeeping in a shared media space. *New Media & Society*, 16(1): 55-71.
- Strömbäck, Jesper (2005) In Search of a Standard: Four Models of Democracy and Their Normative Implications for Journalism. *Journalism Studies* 6 (3): 331–345.
- Sveningsson, Malin (2015) "It's Only a Pastime, Really": Young People's Experiences of Social Media as a Source of News about Public Affairs. *Social Media + Society*, 1(2): 1-11.
- Villi, Mikko och Matikainen, Janne (2015) Mobile UDC: Online media content distribution among Finnish mobile Internet users. *Mobile Media & Communication*, 3(2): 214-229.

PRIMÄRA NYHETSPUBLIKER I SOCIALA MEDIER

ULRIKA HEDMAN

Sammanfattning

I takt med att vi blir mer aktiva i olika sociala medier använder såväl nyhetsredaktioner som journalister sociala medier för att hitta och skapa kontakt med publiken, och för att få publikens hjälp att dela innehållet till en ännu större publik. Det här kapitlet fokuserar på den primära nyhetspubliken i sociala medier, alltså de som följer nyhetsredaktioner och journalister i olika sociala medier. Vad kännetecknar den primära nyhetspubliken? Resultaten visar att tre av tio av de som använder sociala medier också följer en nyhetsredaktion medan var sjätte följer en journalist, men också att publiken inte tycker att möjligheten att följa, kommentera och ställa frågor till journalister i sociala medier är särskilt viktig. Det är framför allt unga, politiskt intresserade och storstadsbor som följer nyhetsredaktioner och/eller journalister. Ur ett redaktionellt perspektiv går det därför att beskriva den primära nyhetspubliken som såväl "oengagerad" som "med utvecklingspotential".

Digitalisering och en ökande användning av smartphones har lett till att vi idag inte bara konsumerar nyheter i dagstidningar, på tv och i radio utan också på nyhetssajter av olika slag, i appar och via delningar i sociala medier. Vi börjar ana konturerna av ett medielandskap i vilket begrepp som *primära och sekundära publik*er och *social distribution* är centrala.

Sociala medier har fått en allt större betydelse för människors nyhetskonsumtion, men forskningen vet ännu jämförelsevis lite om nyhetspubliken i sociala medier och nyhetspublikens uppfattningar om sociala medier som en kanal där man tar del av nyheter. Ett undantag är de nationella SOM-undersökningarna som visar att omkring en tredjedel av internetanvändarna tar del av nyheter via sociala medier varje vecka, vilket gör sociala medier till en av de mest betydelsefulla kanalerna för nyhetskonsumtion på nätet (Ohlsson, 2015).

Vidare har sociala medier visat sig ha ökande betydelse för att människor ska få kännedom om nyheter av olika slag, alltså att vi uppmärksammas på vad som har hänt när vi scroller i våra sociala medier-flöden (Bergström och Wadbring, 2011, Domingo m fl, 2015). Till exempel visar en mätning som Sveriges Television (SVT) lät genomföra efter terrorattackerna i Paris i november 2015 respektive i Bryssel i mars 2016 att omkring var tionde nåddes av nyheten om Parisattentaten i sociala medier, jämfört med drygt fem procent vid Brysselattentaten.¹ Parisattentaten inträffade en fredagskväll när många var lediga, och det är troligen förklaringen

till att dubbelt så många uppmärksammade den nyheten i sociala medier jämfört med nyheten om Brysselattentaten som inträffade en tisdagsmorgon när många arbetade. En jämförande studie av olika nyhetspubliker runt om i världen (Nielsen och Schröder, 2014) visar liknande resultat när det gäller sociala mediers betydelse för att uppmärksamma människor på *att* något hänt, men också att sociala medier är betydelsefulla för att ta del av nyheter för bara en mindre del av publiken (vilket ju SVT:s egna studier bekräftar). Å andra sidan, visar den jämförande studien, är sociala medier mycket viktiga för den här minoritetens konsumtion av nyheter.

Tidigare forskning har i liten utsträckning intresserat sig för den primära nyhetspubliken i sociala medier, alltså de som *följer* någon nyhetsredaktion eller journalist i sociala medier, och därför vet vi inte så mycket om vilka de är eller vad de tycker. Det här kapitlet fokuserar på just denna primära nyhetspublik och vad som kännetecknar den: Hur stor är den, hur är den sammansatt och hur ser skillnaderna ut mellan olika grupper av sociala medier-användare? Hur viktigt tycker den primära nyhetspubliken det är att kunna följa, kommentera och ställa frågor till redaktioner och journalister?

Efter en kort översikt över vad svensk och internationell forskning har att säga om primära nyhetspubliker och social distribution (det ena existerar knappt utan det andra) följer en redovisning av de frågor vi ställt i den nationella SOM-undersökningen 2015 för att öka vår kunskap om den primära nyhetspubliken i sociala medier, och hur dessa frågor sedan analyseras. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion.

Primära nyhetspubliker

De som använder sociala medier nås av nyheter i sina sociala medier-flöden på olika sätt – dels delas nyheter av andra användare i nätverken, dels kan de välja att själva följa nyhetsredaktioner och enskilda journalister för att på så sätt få del av utvalda redaktioners nyheter. Den som är särskilt intresserad av nyheter från närområdet och den egna kommunen kan följa lokala redaktioner och journalister som verkar på den egna orten, en sportintresserad person kan följa sportreportrar och så vidare (Nygren och Leckner, 2016). Genom att dela dessa nyheter vidare i de egna flödena bidrar nyhetskonsumenten till att upprätthålla den delningslogik som präglar sociala medier (Hermida, 2014) och fungerar samtidigt själva som en källa till nyheter i sina nätverk (Purcell m fl, 2010, Singer, 2014).

Den publik som följer någon nyhetsredaktion och/eller journalist i sociala medier, och alltså själv har valt vilka nyhetsredaktioner och journalister som kan dela nyheter och annat innehåll direkt i det egna flödet, kan beskrivas som en *primär* publik. Till skillnad från den primära publiken får den sekundära publiken nyheter delade in i sina flöden från andra användare i nätverket, genom att vi som använder sociala medier delar nyhetsartiklar vi läst eller uppmärksammat, filmklipp vi sett, radioinslag vi lyssnat till etc. Nyhetsredaktioner och andra som producerar innehåll

underlättar och uppmuntrar en sådan delning genom att anpassa materialet för delningar i sociala medier på olika sätt, från dela-knappar på sajten till att anpassa rubriker och bilder för delning (se t ex Sveriges Radio, 2015).

Ur publikens synvinkel handlar alltså möjligheten att följa nyhetsredaktioner och journalister i sociala medier om att i viss mån kunna styra ett eget nyhetsflöde, alltså från vilka källor man vill ha nyheter i sina olika sociala medier-flöden.

Men att följa nyhetsredaktioner och journalister handlar också om möjligheten till dialog och interaktion av andra slag – att kunna kommentera, ställa frågor, ge tips etc., vilket av många forskare ses som närmast en revolution i förhållandet mellan de som traditionellt betraktats som producenter och konsumenter av nyheter (se t ex Chadwick, 2011, Robinson, 2011, Papacharissi, 2014). För knappt tio år sedan var artikelkommentarer en ganska ny företeelse på svenska nyhetssajter och betraktades närmast som en nödvändighet (Hedman, 2009), men efter några år när i stort sett samtliga svenska nyhetssajter hade artikelkommentarer på sina sajter har idag många nyhetsredaktioner stängt möjligheten att kommentera och diskutera nyheter på den egna sajten. Istället hänvisas merparten av publikdialogen idag till sociala medier och framför allt Facebook, en trend som syns också utanför Sverige (Hille och Bakker, 2014). Sveriges Radio beskriver dialogen som ”grunden i arbetet med sociala medier” och ”i princip nödvändig för att lyckas med research och spridning via sociala medier” (Sveriges Radio, 2015:37–38), och svenska journalister ser en god publikdialog i sociala medier som närmast ett yrkesideal (Hedman och Djerf-Pierre, 2013).

Social distribution

En allt större del av nyhetspubliken tar alltså del av nyheter via sociala medier, med Facebook som den absolut viktigaste sociala medier-kanalen för att nå en stor publik både i Sverige (Larsson och Christensen, 2016) och utomlands (Hille och Bakker, 2013).

Forskning (Newman, 2011) har också kunnat visa att nyheter och diskussioner om nyheter utgör stommen i många människors sociala medier-flöden, alltså själva det nav kring vilket mycket av innehållet i kommentarer och uppdateringar kretsar. För nyhetsmedier handlar sociala medier därför i första hand om möjligheten att utnyttja detta till social distribution (Larsson, 2016, jfr Hermida m fl, 2012), alltså att använda sociala medier som en kanal för att sprida sitt innehåll till en så stor potentiell publik som möjligt. När chefredaktören för den nystartade nyhetssajten KIT, Robert Brännström, i april 2016 summerade redaktionens första år gjorde han det så här: ”Över 70 procent av våra läsare konsumerar oss på mobilen. Och i stort sett alla läsare hittar oss via sociala medier”².

När publiken i allt lägre utsträckning prenumererar på en dagstidning eller köper en kvällstidning (Ohlsson, 2015) blir publikens engagemang i redaktionens sociala medier-kanaler också ett argument gentemot annonsörer – ju högre engagemang,

desto lättare att sälja annonser och annan marknadsföring mot hela eller delar av publiken (Zlatanov, 2013). Detta återspeglas också i svensk branschpress, där nyhetsmediers sociala medier-engagemang analyseras och rankas i återkommande rapporter (se t ex Odevall, 2016).

Vad kännetecknar den primära publiken?

I den nationella SOM-undersökningen 2015 ställde vi först frågan "Följer du någon nyhetsredaktion eller journalist i sociala medier?" med svarsalternativen "Nej" samt möjligheten att kryssa "Ja" för Facebook, Twitter, Instagram, bloggar och "annat" för såväl nyhetsredaktion som journalist. Att alternativet att följa en journalist finns med som eget alternativ i undersökningen beror dels på att nästan alla nyhetsredaktioner vill att deras journalister själva är aktiva i sociala medier, dels på att många journalister ser egen aktivitet i sociala medier som en del av sitt arbete (Hedman och Djerf-Pierre, 2013). Till de som svarade att de följer någon nyhetsredaktion eller journalist ställde vi följdfrågan "Om ja, hur viktigt är det för dig att kunna följa, kommentera och ställa frågor till nyhetsredaktioner och enskilda journalister i följande sociala medier?" med alternativ på en skala från "Mycket viktigt" till "Inte alls viktigt" samt "Ingen uppfattning".

Frågan analyseras avseende skillnader i kön, ålder, utbildning och boendeområde, alltså sociala faktorer som tidigare studier visat har betydelse för nyhetsanvändning, samt utifrån tre preferenser eller intressen: hur intresserad man är av lokala respektive nationella nyheter samt hur intresserad man är av politik. Samtliga dessa faktorer har i tidigare studier visat sig betydelsefulla för nyhetsanvändningen (se t ex Ohlsson, 2015).

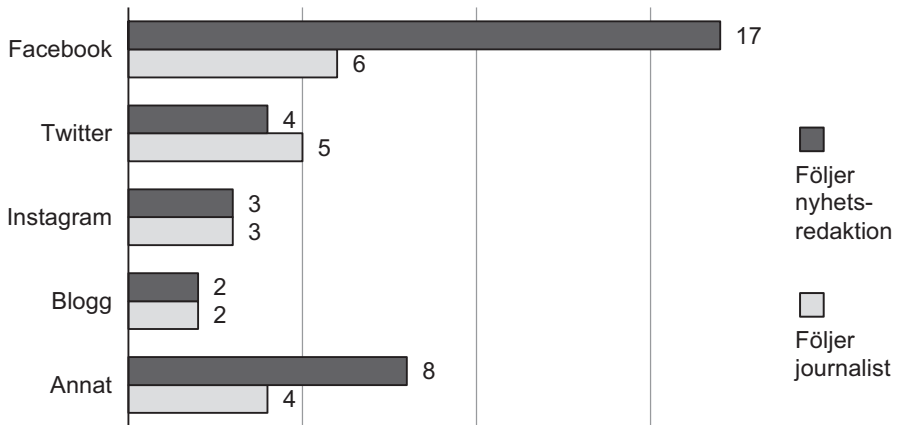
Frågan om man följer någon nyhetsredaktion eller journalist i sociala medier inleddes med en möjlighet att istället kryssa för "Jag använder inte sociala medier", vilket 399 personer (eller sammanlagt 25 procent av alla som fick frågan) kryssade för. Tidigare forskning (Bergström m fl, 2015) har visat att gruppen som inte använder sociala medier består av fler äldre än yngre och av fler lågutbildade än högutbildade. Ytterligare några valde att hoppa över hela frågan vilket betyder att antalet svar som den följande analysen bygger på är 1 161.

I den nationella SOM-undersökningen 2015 ställdes också en fråga som fångar den sekundära nyhetspubliken i sociala medier, alltså de som tar del av nyheter som delats in i deras flöden av andra. Frågan löd "Hur ofta brukar du ta del av nyheter från [sociala medier]?" med svarsalternativ från "Dagligen" till "Aldrig". Denna fråga analyseras inte i detta kapitel, men resultaten är ändå intressanta då de visar hur stor den totala nyhetspubliken i sociala medier är (ej i tabell, antal svarande 6 287): 25 procent av de som tar del av nyheter på nätet uppgav att de tar del av nyheter i sociala medier dagligen, och ytterligare 25 procent en eller flera gånger varje vecka. Resterande 50 procent uppgav att de sällan eller aldrig tar del av nyheter i sociala medier.

Att följa eller inte följa

Av alla som använder sociala medier följer 17 procent en eller flera nyhetsredaktioner på Facebook, medan 4 procent följer på Twitter, 3 procent på Instagram, 2 procent via blogg och 8 procent i andra sociala medier (se figur 1). Skillnaderna ska ses mer som en reflektion av Facebooks genomslag i befolkningen (se t ex Findahl och Davidsson, 2015) än som att nyhetsredaktioner är så mycket mer intressanta att följa på Facebook än i andra sociala medier.

Figur 1 Andel som följer nyhetsredaktioner och/eller journalister i olika sociala medier, 2015 (procent)

Kommentar: Figuren visar andelen av de som använder sociala medier som följer en eller flera nyhetsredaktioner eller journalister i olika sociala medier. Frågan lyder: *Följer du någon nyhetsredaktion eller journalist i sociala medier?* med svarsalternativen *Nej, Ja, på Facebook, Ja, på Twitter, Ja, på Instagram, Ja, via blogg* samt *Ja, i annat socialt medium* med sammanlagt 1 161 svar, samt svarsalternativet *Jag använder inte sociala medier* vilket 399 respondenter kryssat för.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Vad gäller att följa en eller flera enskilda journalister är skillnaderna mellan olika sociala medier inte lika stora. 6 procent följer någon journalist på Facebook, 5 procent på Twitter, 3 procent på Instagram, 2 procent via blogg och 4 procent i andra sociala medier.

Det finns en betydande överlappning mellan att följa nyhetsredaktioner och enskilda journalister i sociala medier. En analys (ej i tabell) visar att åtta av tio av de som följer någon journalist samtidigt följer någon nyhetsredaktion. Men det är bara drygt fyra av tio av de som följer en nyhetsredaktion som samtidigt följer en journalist. Eller med andra ord: Det vanligaste är att den primära publiken följer en eller flera nyhetsredaktioner, bara en mindre del av dessa följer dessutom någon journalist, och få följer någon journalist utan att samtidigt följa någon redaktion.

I den följande analysen tittar vi närmare på de som följer åtminstone *någon* nyhetsredaktion eller journalist i *alla* olika sociala medier, alltså på Facebook, Twitter, Instagram, blogg eller något annat. Av alla som använder sociala medier är det tre av tio, 29 procent, som följer en nyhetsredaktion, och 16 procent som följer en journalist i olika sociala medier (se tabell 1). Den sammanlagda primära nyhetspubliken i sociala medier får med andra ord ses som begränsad – det är en minoritet av gruppen sociala medier-användare som har valt att följa någon nyhetsredaktion eller journalist.

Tabell 1 Andel som följer nyhetsredaktioner och/eller journalister i sociala medier i olika grupper, 2015 (procent, tau-c inom parentes)

	Följer nyhetsredaktion	Följer journalist	Antal svar
Alla	29	16	1 161
Kön (.02 resp. .02)			
Kvinna	28	15	634
Man	30	17	526
Ålder (-.16*** resp. -.07**)			
16–29 år	40	20	226
30–49 år	30	17	391
50–64 år	27	15	290
65–85 år	18	10	254
Utbildning (.00 resp. .06**)			
Låg	21	6	136
Mellan	31	16	641
Hög	27	19	370
Boendeområde (.10*** resp. .10***)			
Landsbygd, mindre tätort	22	9	361
Större tätort, stad	30	18	554
Storstad	35	22	224
Intresse för lokala nyheter ¹ (.01 resp. .01)			
Intresserad ²	28	16	1 019
Inte intresserad ³	30	17	129
Intresse för nationella nyheter (-.01 resp. -.01)			
Intresserad ²	29	16	1 102
Inte intresserad ³	(20)	(9)	46 ⁶
Intresse för politik (-.10*** resp. -.09***)			
Intresserad ²	32	19	722
Inte intresserad ³	22	10	422
Tar del av nyheter i sociala medier (-.28*** resp. -.16***)			
Dagligen	50	28	276
Varje vecka ⁴	30	17	293
Mer sällan, aldrig ⁵	18	9	398

Kommentar: Andelen av de som använder sociala medier som följer en nyhetsredaktion eller journalist i *något* socialt medium (Facebook, Twitter, Instagram, blogg eller annat) i olika grupper. Frågan lyder: *Följer du någon nyhetsredaktion eller journalist i sociala medier?* med svarsalternativen *Nej, Ja, på Facebook, Ja, på Twitter, Ja, på Instagram, Ja, i annat socialt medium* med sammanlagt 1 161 svar, samt svarsalternativet *Jag använder inte sociala medier* vilket 399 respondenter kryssat för. ¹Avser svarsalternativen *Området där du bor* och *Den kommun där du bor*. ²Avser svarsalternativen *Mycket intresserad* och *Ganska intresserad*. ³Avser svarsalternativen *Inte särskilt intresserad* och *Inte alls intresserad*. ⁴Avser svarsalternativen *5–6 dagar/vecka, 3–4 dagar/vecka* samt *1–2 dagar/vecka*. ⁵Avser svarsalternativen *Mer sällan* och *Aldrig*. ⁶Observera att gruppen svarande är liten. Sambanden har testats genom Kendall's tau-c. Måtten går från -1 (perfekt negativt samband) till +1 (perfekt positivt samband) och anger styrka samt riktning, 0 anger att statistiska samband saknas.

* p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Vad kännetecknar då den primära publiken? Hur är den sammansatt? Inte förvånande uppger de flitigaste konsumenterna av nyheter i sociala medier att de också följer någon nyhetsredaktion eller journalist i betydligt högre grad (50 respektive 28 procent) än de som mer sällan eller aldrig tar del av nyheter i sociala medier (18 respektive 9 procent).

Vidare visar analysen att yngre följer i högre utsträckning än äldre. 40 procent av sociala medier-användarna i åldersgruppen 16–20 år följer någon nyhetsredaktion och 20 procent någon journalist, medan andelen följare i den äldsta åldersgruppen 65–85 år knappt hälften så stor, 18 respektive 10 procent. Högutbildade följer i högre utsträckning än personer med lägre utbildning (men man ska komma ihåg att de äldsta åldersgrupperna i Sverige ofta har lägre utbildning, alltså folkskola). Kvinnor och män följer nyhetsredaktioner och/eller journalister i lika hög grad. Att följa nyhetsredaktioner eller journalister är betydligt vanligare bland storstadsbor: 22 procent av den del av landsbygdsbefolkningen som använder sociala medier följer någon nyhetsredaktion och 9 procent någon journalist, att jämföra med 35 respektive 22 procent av storstadsborna.

Med hjälp av en logistisk regressionsanalys går det att testa betydelsen av olika bakgrundsfaktorer. En sådan regressionsanalys visar hur mycket varje enskild faktor förklarar under kontroll för varandra, alltså i det här fallet vilka sociala faktorer eller intressefaktorer som faktiskt har betydelse för om man följer eller inte följer någon nyhetsredaktion eller journalist i sociala medier. I tabell 2 visas en sådan. Den sammanlagda förklaringskraften (R^2) är låg, men det finns några faktorer med tydlig individuell betydelse: ålder samt politiskt intresse.

Av de olika sociala faktorerna är det bara ålder som har en signifikant betydelse. Ju yngre man är, desto mer sannolikt att man också följer nyhetsredaktioner eller journalister i olika sociala medier. Vilket kanske inte är så förvånande med tanke på att yngre över huvud taget är mer aktiva i olika sociala medier än äldre. Sociala faktorer som har betydelse för annan nyhetsanvändning (jfr Ohlsson, 2015) spelar däremot ingen roll vad gäller den primära nyhetspubliken i sociala medier – kön,

utbildning och boendeort har ingen betydelse som enskilda förklaringsfaktorer när man kontrollerar för de andra faktorerna.

Tabell 2 Följa nyhetsredaktion eller journalist i olika sociala medier, 2015 (logistisk regressionsanalys, oddskvoter)

	Följer nyhetsredaktion	Följer journalist
Sociala faktorer		
Kön	,98	1,06
Ålder	,98 ***	,99 **
Utbildning		
Låg	,29	2,68
Mellan	,32	1,28
Hög	,41	1,17
Boendeort		
Landsbygd, mindre tätort	2,32	,98
Större tätort, stad	1,74	,52
Storstad	1,38	,43
Preferenser/intressen		
Intresserad av lokala nyheter	,97	1,09
Intresserad av nationella nyheter	,56	,66
Intresserad av politik	,52 ***	,46 ***
R ² (Nagelkerke)	,08	,08

Kommentar: Tabellen bygger på de som följer någon nyhetsredaktion och/eller journalist i sociala medier. Den beroende variabeln är dikotomiserad (1=följer och 0=följer inte). För kön är 1=kvinnor och 2=män. Ålder är kontinuerlig ålder. Utbildning och boendeort är dummykodade. Intressefaktorerna är dikotomiserade (1=har och 0=har inte).

* p<0,05, ** p<0,01, *** p<0,001.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

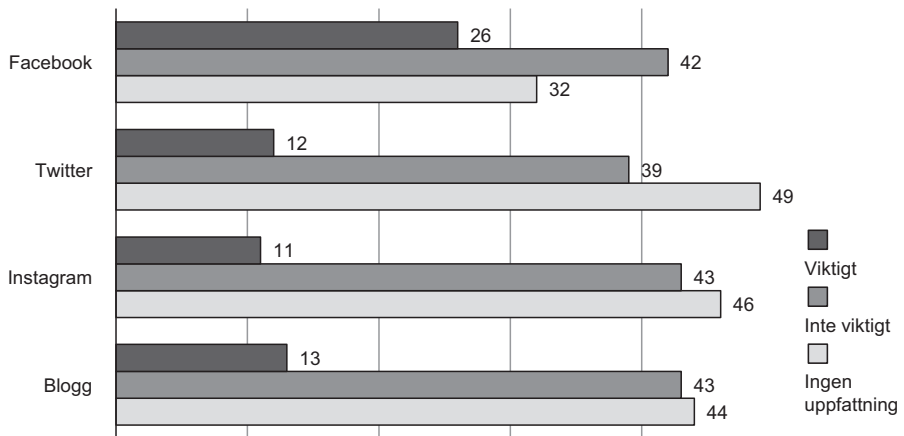
Att välja att följa en eller flera nyhetsredaktioner eller journalister är ett sätt att själv styra vilka nyheter man kan ta del av i sina sociala medier-flödet, men ett allmänt nyhetsintresse (för lokala och/eller nationella nyheter) tycks inte ha någon betydelse för valet att följa eller inte följa nyhetsredaktioner eller journalister. Däremot spelar det politiska intresset stor roll – de som är politiskt intresserade följer i högre utsträckning än de som inte är intresserade av politik.

Vikten av att kunna följa

Tittar vi istället på frågan om hur viktigt det är för den primära publiken att kunna följa, kommentera och ställa frågor till nyhetsredaktioner och journalister i sociala medier visar det sig att viktigast är att kunna följa och kommentera på Facebook, det tycker 26 procent av den primära nyhetspubliken, alltså de som följer någon

nyhetsredaktion eller journalist (se figur 2). För Twitter, Instagram och bloggar är andelen som tycker det är viktigt ungefär lika stor, cirka 12 procent. Också här får skillnaderna ses som en reflektion av Facebooks genomslag i befolkningen snarare än som ett tecken på att det egentligen anses mer viktigt att kunna följa på Facebook än i andra sociala medier.

Figur 2 *Inställning till hur viktigt det är att kunna följa, kommentera och ställa frågor bland dem som följer nyhetsredaktioner och/eller journalister i sociala medier, 2015 (procent)*

Kommentar: Frågan lyder *Om ja, hur viktigt är det för dig att kunna följa, kommentera och ställa frågor till nyhetsredaktioner och enskilda journalister i följande sociala medier?* Svarsalternativen *Mycket viktigt* och *Ganska viktigt* har slagits samman till *Viktigt* och *Inte särskilt viktigt* och *Inte alls viktigt* till *Inte viktigt*. Dessutom fanns svarsalternativet *Ingen uppfattning*. Antal svar är 656 (Facebook), 640 (Twitter), 643 (Instagram), 641 (blogg).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det tycks dock som om möjligheten att kunna följa, kommentera och ställa frågor till nyhetsredaktioner och journalister i sociala medier inte uppfattas som speciellt viktigt av den primära nyhetspubliken. Fyra av tio tycker att möjligheten är mindre eller inte särskilt viktig. De allra flesta (oavsett vilket av de angivna sociala medierna 2015 års nationella SOM-undersökning ställde frågor om) har alls ingen uppfattning i frågan.

I tabell 3 visas den primära nyhetspublikens sammanvägda uppfattning om möjligheten att kunna följa, kommentera och ställa frågor i olika sociala medier. Sammantaget är det 31 procent av den primära nyhetspubliken i sociala medier som tycker det är viktigt att kunna följa, kommentera och ställa frågor. Balansmätet (skillnaden mellan andelen som tycker det är viktigt och de som tycker det är mindre viktigt) är med några få undantag negativt, och just undantagen är intres-

santa: De som är mer positiva än negativa till att kunna följa etc. i sociala medier är de yngsta (plus 2 procentenheter i åldersgruppen 16–29 år), storstadsborna (plus 7 procentenheter), och – föga förvånande – de som dagligen tar del av nyheter i sociala medier (plus 5 procentenheter).

Tabell 3 *Inställning till hur viktigt det är att kunna följa, kommentera och ställa frågor bland dem som följer nyhetsredaktioner och/eller journalister i sociala medier i olika grupper, 2015 (sammanvägt resultat, procent samt balansmått, tau-c inom parentes)*

	Viktigt	Inte viktigt	Balans-mått	Ingen uppfattning	Antal svar
Alla	31	40	-9	29	659
Kön (,00)					
Kvinna	30	42	-12	28	341
Man	31	39	-8	30	317
Ålder (,23***)					
16–29 år	43	41	+2	16	134
30–49 år	34	41	-7	26	232
50–64 år	31	43	-12	26	151
65–85 år	13	37	-24	50	142
Utbildning (,14***)					
Låg	15	28	-13	57	87
Mellan	34	38	-4	28	364
Hög	32	48	-16	20	88
Boendeområde (,11**)					
Landsbygd, mindre tätort	27	34	-7	39	196
Större tätort, stad	29	45	-16	26	320
Storstad	42	35	+7	23	126
Intresse för lokala nyheter ¹ (,01)					
Intresserad ²	31	40	-9	29	614
Inte intresserad ³	(23)	(50)	(-27)	(27)	40 ⁶
Intresse för nationella nyheter (,02)					
Intresserad ²	31	41	-10	28	629
Inte intresserad ³	(18)	(46)	(-28)	(36)	22 ⁶
Intresse för politik (,11**)					
Intresserad ²	33	41	-8	26	421
Inte intresserad ³	25	40	-15	29	227
Tar del av nyheter i sociala medier (,24***)					
Dagligen	45	40	+5	15	187
Varje vecka ⁴	35	42	-7	23	168
Mer sällan, aldrig ⁵	20	41	-21	39	186

Kommentar: Frågan lyder *Om ja, hur viktigt är det för dig att kunna följa, kommentera och ställa frågor till nyhetsredaktioner och enskilda journalister i följande sociala medier?* för respektive Facebook, Twitter, Instagram och bloggar. Tabellen visar ett sammanvägt resultat där svaren för Facebook, Twitter, Instagram och bloggar vägts samman. Svartalternativen *Mycket viktigt* och *Ganska viktigt* har slagits samman till *Viktigt* och alternativen *Inte särskilt viktigt* och *Inte alls viktigt* till *Inte viktigt*. Balansmättet visar skillnaden mellan de sammanslagna svaren *Viktigt* och *Inte viktigt* (observera att siffrorna är avrundade). ¹Avser svartalternativen *Området där du bor* och *Den kommun där du bor*. ²Avser svartalternativen *Mycket intresserad* och *Ganska intresserad*. ³Avser svartalternativen *Inte särskilt intresserad* och *Inte alls intresserad*. ⁴Avser svartalternativen *5–6 dagar/vecka*, *3–4 dagar/vecka* samt *1–2 dagar/vecka*. ⁵Avser svartalternativen *Mer sällan* och *Aldrig*. ⁶Observera att gruppen svarande är liten. Sambanden har testats genom Kendall's tau-c. Måtten går från -1 (perfekt negativt samband) till +1 (perfekt positivt samband) och anger styrka samt riktning, och 0 anger att statistiska samband saknas.

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Tabell 4 Attityder till betydelsen av att kunna följa, kommentera och ställa frågor, 2015 (logistisk regressionsanalys, oddskvoter)

Det är viktigt att kunna följa, kommentera och ställa frågor till nyhetsredaktioner och enskilda journalister i olika sociala medier	
Sociala faktorer	
Kön	1,06
Ålder	,97 ***
Utbildning	
Låg	,36
Mellan	,28
Hög	,34
Boendeort	
Landsbygd, mindre tätort	,71
Större tätort, stad	,69
Storstad	,46
Preferenser/intressen	
Intresserad av lokala nyheter	,94
Intresserad av nationella nyheter	,30 *
Intresserad av politik	,71 *
R ² (Nagelkerke)	,06

Kommentar: Tabellen bygger på de som har en uppfattning. Den beroende variabeln är dikotomiserad (1=viktigt och 0=inte viktigt). För kön är 1=kvinnor och 2=man. Ålder är kontinuerlig ålder. Utbildning och boendeort är dummykodade. Intressefaktorerna är dikotomiserade (1=har och 0=har inte).

* $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

I frågan om hur viktigt det är att kunna följa nyhetsredaktioner och journalister i sociala medier ser vi alltså, trots att antalet svar i de olika grupperna är färre, ett liknande mönster i skillnader mellan olika grupper av följare som vi såg mellan de som följer och de som inte följer: Ju flitigare konsument av nyheter i sociala medier man är, och ju yngre man är, desto troligare att man tycker det är viktigt eller i alla fall har en uppfattning i frågan. De största skillnaderna mellan olika grupper av följare finns emellertid bland de som inte har en uppfattning i frågan.

Också den här frågan har analyserats med hjälp av en logistisk regressionsanalys (se tabell 4), för att testa betydelsen av olika faktorer för inställningen till hur viktig möjligheten att kunna följa, kommentera och ställa frågor är under kontroll för varandra. Den generella sammanlagda förklaringskraften (R^2) är ännu något lägre här än i den tidigare regressionsanalysen av betydelserna av faktorer för att följa eller inte följa. Av de sociala faktorerna är det, som tidigare, endast ålder som har signifikant betydelse vid kontroll för de andra variablerna. Däremot visar det sig att ett intresse för nationella nyheter faktiskt har en viss betydelse för viktighetsbedömningen.

Resultatet från analysen får tolkas som att frågan om hur viktigt det är att kunna följa nyhetsredaktioner eller journalister i sociala medier är något de flesta av oss inte funderat på eller diskuterat särskilt mycket. Att följa en nyhetsredaktion eller journalist i sociala medier är alltså något som en mindre del av alla sociala medieranvändare gör men inte verkar bry sig så mycket om.

En primär nyhetspublik med utvecklingspotential

I det här kapitlet har vi tittat närmare på den primära nyhetspubliken i sociala medier, alltså de som valt att *följa* någon nyhetsredaktion eller journalist i sociala medier. Tidigare forskning har visat sociala mediers allt ökande betydelse för hur vi får kännedom om att något nyhetsvärdigt har inträffat och för vår samlade nyhetskonsumtion. Resultaten från 2015 års nationella SOM-undersökning visar att tre av tio sociala medier-användare följer en nyhetsredaktion och hälften så många en journalist, och att den primära nyhetspubliken i sociala medier alltså än så länge är förhållandevis liten. Betydligt fler tar del av nyheter i sociala medier som har delats in i deras flöden av andra i de sociala nätverken än som själva har valt att följa någon nyhetsredaktion eller journalist för att få ett nyhetsflöde som är mer anpassat efter det egna intresset. Bara 31 procent av den primära nyhetspubliken i sociala medier tycker det är viktigt att kunna följa, kommentera och ställa frågor i sociala medier. De flesta har ingen uppfattning om hur viktigt de tycker det är.

Att följa en nyhetsredaktion eller journalist i sociala medier är ett sätt att få fler nyheter av den typen man är intresserad av i sina sociala medier-flöden, samtidigt som man slipper vara beroende av vad andra personer i de egna nätverken delar. Ändå tycks de flesta av de som konsumerar nyheter i sociala medier tämligen ointresserade av att få ett mer skraddarsytt innehåll, eller av att kunna skriva kom-

mentarer eller ställa frågor. Framtida studier får visa om det låga intresset kommer att bestå, eller om det är ett resultat av att det tar tid att hitta nya nyhetsvanor i sociala medier som nyhetskanal.

Ur ett redaktionellt perspektiv går det att beskriva den primära nyhetspubliken i sociala medier som såväl ”oengagerad” som ”med utvecklingspotential”. I takt med att vi blivit mer aktiva i sociala medier använder nyhetsredaktioner och journalister sociala medier för att hitta och skapa kontakt med sin publik, och för att få hjälp att dela innehållet till en ännu större publik (så kallad social distribution). Men det är en förhållandevis liten del av sociala medier-användarna som väljer att följa någon nyhetsredaktion eller journalist, och förhållandevis få som tycker att möjligheten att kommentera och ställa frågor i sociala medier är viktig. Det borde bekymra nyhetsredaktionerna i tider när allt mer av läsardialog och -debatt (t ex i form av kommentarer) flyttar från redaktionernas egna sajter till framför allt Facebook³.

Noter

- ¹ SVT:s studier genomfördes av undersökningsföretaget Novus dagarna efter respektive attentat och har sammanställts och redovisas av SVT:s avdelning för publik- och utbudsanalys. Rapporterna finns tillgängliga hos SVT: <http://bit.ly/1WuAZdX> respektive <http://bit.ly/1SOEwRH>.
- ² Citatet är från Robert Brännströms ”Ett år med KIT”, publicerad på www.kitmedia.se/ett-ar-med-kit [hämtad 160421].
- ³ Utvecklingen beskrivs till exempel i en artikel i tidningen *Journalisten*: <http://www.journalisten.se/nyheter/allt-fler-mediehus-stanger-sina-kommentarsfalt> [hämtad 160428]

Referenser

- Bergström, Annika & Ingela Wadbring (2011) ”Nyheter i våra hjärtan”, i Sören Holmberg, Lennart Weibull & Henrik Oscarsson (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (2015) ”Fragment”, i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Chadwick, Andrew (2011) ”The political information cycle in a hybrid news system: the British Prime Minister and the ‘Bullyinggate’ affair,” i *The International Journal of Press/Politics*, 16(1): 3–29.
- Domingo, Davis, Pere Masip & Irene Costera Meijer (2015) ”Tracing digital news networks”, i *Digital Journalism*, 3(1): 53–67.
- Findahl, Olle & Pamela Davidsson (2015) *Svenskarna och internet 2015*. Stockholm: Internatsstiftelsen i Sverige.

- Hedman, Ulrika (2009) *Läsarmedverkan: Lönande, logiskt lockbete*. JMG:s arbetsrapporter nr 56. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.
- Hedman, Ulrika & Monika Djerf-Pierre (2013) "The social journalist: Embracing the social media life or creating a new digital divide?", i *Digital Journalism*, 1(3):368–385.
- Hermida, Alfred (2014) *Tell everyone. Why we share and why it matters*. Toronto, Canada: Doubleday.
- Hermida, Alfred, Fred Fletcher, Darry Korell & Donna Logan (2012) "Share, like, recommend", i *Journalism Studies*, 13(5-6): 815-824.
- Hille, Sanne & Piet Bakker (2013) "I like news. Searching for the 'Holy Grail' of social media: The use of Facebook by Dutch news media and their audiences", i *European Journal of Communication*, 28(6):663–680.
- Hille, Sanne & Piet Bakker (2014) "Engaging the social news user", i *Journalism Practice*, 8(5):563–572.
- Larsson, Anders Olof (2016) "In it for the long run? Swedish newspapers and their audiences on Facebook 2010–2014", i *Journalism Practice*, online first.
- Larsson, Anders Olof & Christian Christensen (2016) "From showroom to chat room: SVT on social media during the 2014 Swedish elections", i *Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies*, online first.
- Newman, Nic (2011) *Mainstream media and the distribution of news in the age of social discovery*. Oxford: Reuters Institute for the Study of Journalism.
- Nielsen, Rasmus Kleis & Kim Christian Schrøder (2014) "The relative importance of social media for accessing, finding, and engaging with news", i *Digital Journalism*, 2(4):472–489.
- Nygren, Gunnar & Sara Leckner (2016) "Facebook och hyperlokalt i de lokala mediernas ekosystem", i Jonas Ohlsson, Henrik Oscarsson & Maria Solevid (red) *Ekvilibrum*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Odevall, Markus (2016) "Analys: Lokaltidningarnas tio i topp i sociala medier", i *Medievärlden Premium*, april 2016.
- Ohlsson, Jonas (2015) "Nyhetskonsumtionens mekanismer", i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Papacharissi, Zizi (2014) "Toward new journalism(s)", i *Journalism Studies*, 16(1):27–40.
- Purcell, Kristen, Lee Rainie, Amy Mitchell, Tom Rosenstiel & Kenny Olmstead (2010) *Understanding the participatory news consumer: How internet and cell phone users have turned news into a social experience*. Pew Internet and American Life Project. Washington DC: Pew Research Center.
- Robinson, Sue (2011) "'Journalism as process': The organizational implications of participatory online news", i *Journalism & Communication Monographs*, 13(3):137–201.

- Singer, Jane B. (2014) "User-generated visibility: Secondary gatekeeping in a shared media space", i *New Media & Society*, 16(1): 55-71.
- Sveriges Radio (2015) *Sociala medier. En handbok för journalister v2.0*. Stockholm: Sveriges Radio.
- Zlatanov, Biser (2013) "Two Faces of Growth: Linking Customer Engagement to Revenue", i Mike Friedrichsen & Wolfgang Mühl-Benninghaus (red) *Handbook of social media management. Value chain and business models in changing media markets*. London: Springer.

NYHETER – BÅDE PLIKT OCH NÖJE

ANNIKA BERGSTRÖM

Sammanfattning

”Den goda medborgaren” är i den normativa demokratiforskningen en person som håller sig uppdaterad kring vad som händer i samhället, som röstar och engagerar sig i olika slags samhällsfrågor och sammanslutningar. Denna s.k. medborgaranda har tidigare varit förknippad med bland annat dagstidningsläsning. I tider när såväl aktiviteter med stark koppling till medborgarandan som användningen av de medier som förknippats med dessa minskar är det intressant att studera hur människor ser på nyhetskonsumtion och på att hålla sig uppdaterad. Analyserna visar att upplevelsen av att man som individ är skyldig att hålla sig informerad om vad som händer i samhället är stark, och att en övervägande majoritet också gillar att vara uppdaterade. Samvariationen mellan dessa aspekter av nyhetskonsumtion är också förhållandevis stark. Inställningen till nyhetsmedier förklaras framför allt av politiskt intresse och också av vanan att konsumera tv-nyheter. Användningen av digitala nyhetsmedier kan inte kopplas samman med den här dimensionen av medborgaranda.

Det finns ett utbrett ideal att man ska vara en ”god” medborgare. Den här tanken handlar om att varje enskild individ bidrar till att upprätthålla den demokratiska ordningen. Detta tar sig kanske först och främst uttryck i politiska val och i engagemang i olika slags föreningar, men också genom kontinuerlig informationsinhämtning via olika medier. Den goda medborgaren håller sig uppdaterad med vad som händer i samhället. Regelbunden dagstidningsläsning har, enligt statsvetaren Robert Putnam (1996), betraktats som en indikator på sådan så kallad medborgaranda. Tidningsläsare var, menade Putnam, bättre informerade än icke-läsarna och i förlängningen av detta också bättre rustade att delta i samhällsdebatt och samhällseliga aktiviteter.

Politiska aktiviteter som röstning och partimedlemskap har minskat i flera länder, vilket ibland diskuteras som problematiskt för vissa västerländska demokratier (Blanco, 2006, Dahlgren, 2006, Putnam, 2000). I Sverige minskar antalet partimedlemmar, medan valdeltagandet varit stabilt över tid. Sjunkande tidningsläsning bland svenskar är också ett faktum (Andersson, 2015) och det är uppenbart att de tidigare papperstidningsläsarna inte alls hittar till tidningarna på samma sätt på webben (Bergström, 2014). Vissa aktiviteter som tidigare starkt kopplats samman med uppfattningen om den goda medborgaren och om medborgaren som aktiv informationsinhämtare har alltså stadigt minskat. Det finns inget som

idag tyder på att aktiviteter på internet skulle ersätta politiskt engagemang eller informationsinhämtning som ligger i linje med de demokratiska idealen. Mycket av internetanvändningen har ett lågt samhällsfokus och rör sig inte sällan inom den personliga och privata sfären (Leung, 2009). Frågan är vad som händer med känslan av plikten att hålla sig uppdaterad och informerad. Det här kapitlet analyserar medborgarnas egen syn på detta. Kapitlet breddar vidare analysen kring synen på nyheter genom att studera betydelsen av den egna nyhetskonsumtionen i relation till hur andra använder nyheter och i relation till nyheternas innehåll. Som komplement till känslan av plikt studeras också viljan att ta del av nyheter, om man faktiskt gillar att hålla sig informerad.

Motiv för nyhetsanvändning

Det har tidigare beskrivits i forskningslitteraturen att många människor upplever det som inte bara viktigt utan också som en skyldighet att följa med i nyhetsrapporteringen. Morgontidningsläsning har inte sällan beskrivits i termer av medborgerlig plikt, och även nyhetssändningar i tv har betraktats på samma sätt (Hagen, 1992, Jansson, 1998; Jensen, 1986; McCombs och Poindexter, 1983).

Lance Bennett (2008) pratar om två olika paradigmer i hur man förhåller sig till politik och samhällsfrågor. Han menar att de följer med ålder, där äldre generationer ofta ser medborgarskap som en skyldighet. Bennett kallar dem därför "dutiful citizens". Dessa "plikttrogna" medborgare upplever en skyldighet att delta i offentliga aktiviteter som att rösta, att hålla sig informerade om olika sakfrågor, att följa med i nyhetsrapporteringen och att gå med i organisationer eller partier om de vill påverka.

Yngre generationer, däremot, ser ofta politiken som icke-autentisk och känner att den inte berör dem. Istället föredrar de politik i en mer expressiv form eller sådant som går att omsätta i handling. Denna grupp kallar Bennett för 'actualizing citizens'. De "handlingsinriktade" medborgarna har en mer individualistisk syn på politik och medborgarskap. Att rösta upplever de ofta som mindre viktigt än att göra saker själva, som till exempel att delta i frivilligarbete eller olika typer av aktivism, eller att konsumera på ett sådant sätt att de på sikt påverkar samhället till det bättre. De är ofta skeptiska till såväl politiker som massmedia, och föredrar istället att informera sig och agera via lösare nätverk som ofta förmedlas via sociala kontakter eller via nätet. Många studier har tagit utgångspunkt i Bennetts paradigm, både i Sverige och internationellt. Sveningsson (2015) menar att man snarast bör se paradigmen som två olika stilar som kan samexistera än som ömsesidigt uteslutande. Alla unga har inte en handlingsinriktad syn och alla äldre är inte plikttrogna.

För äldre generationer handlade "hålla sig informerad" om att ta del av nyheter från professionella nyhetsdistributörer. Detta är inte längre en självklar källa då många människor snarare får sin information från såväl professionella journalister,

som bloggare, vänner och andra (Wells, 2014). Wells har byggt vidare på Bennetts tankar om medborgarskapsstilar och beskriver användningen av nyhetsmedier som att de plikttrogna medborgarna ägnar sig åt en mer passiv konsumtion av nyheter och samhällsinformation. De handlingsinriktade förväntar sig istället att aktivt få delta i produktionen och delandet av information. I förlängningen av detta, diskuterar Wells, är plikt känslan i yngre generationer inte nödvändigtvis förknippad med traditionell nyhetsrapportering från professionella aktörer, utan kan mycket väl inbegripa exempelvis bloggläsning. De plikttrogna guidas av medlemskap och auktoritativa, etablerade grupper medan de handlingsinriktade orienterar sig mer mot nätverk och vad som av dem själva upplevs som relevanta källor.

Svenska studier om medborgarskap, informationsinhämtande och nyhetskonsumtion är sällsynta. En studie av svenska ungdomars användning av nyhetsmedier visar att även unga idag relaterar nyhetskonsumtion till den ”goda” medborgaren (Sveningsson, 2015). Internationell forskning är något vanligare, framför allt från Nordamerika. En kanadensisk studie om delning av nyheter på nätet visar att människor upplever att det är viktigt med en blandad nyhetsdiet (Hermida m.fl., 2012). En amerikansk studie av den vuxna befolkningen från 2010 visar på liknande uppfattningar. Drygt två tredjedelar av amerikanerna upplever en social eller medborgerlig skyldighet att vara informerade och hålla sig uppdaterade med de senaste nyheterna (Purcell m.fl., 2010). I en studie av amerikanska studenter framkom tydligt att de kände det som att de var skyldiga sig själva att vara informerade medborgare, så att de på ett intelligent sätt skulle kunna hantera omvärlden och för att ha grundläggande kunskaper att luta sig mot i konversationer med andra (Huang, 2009).

Nyheter behöver inte bara vara något man använder av plikt. Det kan naturligtvis också handla om en högst frivillig aktivitet som tillfredsställer något annat behov. Tidigare forskning har visat att behoven för nyhetsanvändning kan skifta vitt mellan att exempelvis vilja förstå omvärlden och att vilja slå ihjäl tid och bli underhållen (Katz m.fl., 1973). Informationsperspektivet, som beskrivits ovan, kan också sättas i ett socialt sammanhang. Man väljer att ta del av nyheter för att man vill framstå som informerad, som en person som hänger med. Nyheterna och deras innehåll genererar också samtalsämnen och fungerar därmed som socialt bindemedel. Det ger en social fördel att ha tagit del av dem (Reimer, 1998).

Forskningsgenomgången visar att det finns många perspektiv på nyhetskonsumtion som knyter an till såväl nytta som nöje. Utifrån de studier som gjorts, företrädesvis i andra länder, finns det anledning att förvänta sig skillnader i synen på nyheter framför allt mellan yngre och äldre, och också beroende på samhällsengagemang och politiskt intresse. Äldre personer och personer med exempelvis föreningsvana eller större intresse för politik skulle i linje med detta i högre grad stödja idéer om nyhetskonsumtion som en del av en medborgerlig plikt, medan yngre personer och människor som inte engagerar sig i mer traditionella former

skulle ha en mindre plikttrogen inställning. Man kan också förvänta sig att de här skillnaderna skulle vara något mindre i Sverige som kännetecknas av starka nyhetsmedier och en hög användning av såväl public service-nyheter som dagstidningar. SOM-undersökningen 2015 ger möjlighet att testa detta.

Synen på nyheter och nyhetsanvändning

I den nationella SOM-undersökningen 2015 har respondenterna fått ta ställning till en rad olika påståenden om nyheter och nyhetsanvändning. Frågan om människors skyldighet att hålla sig informerade har ställts i några tidigare undersökningar och möjliggör i viss mån jämförelser över tid. Därtill har svarspersonerna fått ta ställning till om nyheterna är tillräckligt viktiga för att man ska orka ägna tid åt dem, om det kanske räcker med att andra följer med i aktuella händelser och om man gillar att hålla sig informerad om vad som händer i samhället. De sista tre påståendena är helt nya och jämförelsepunkter saknas därför. Sammantaget ger frågorna möjlighet att skapa en djupare förståelse för nyhetskonsumtion inte bara i relation till den självupplevda plikten, utan också till andra motiv för nyhetskonsumtion och hur man ska betrakta nyhetsanvändning människor emellan.

Det framgår mycket klart i analysen att boende i Sverige ser på informationsinhämtning som en plikt. Påståendet att varje människa är skyldig att hålla sig informerad om vad som händer i samhället ställer sig närmare nio av tio (88 procent) bakom (tabell 1). En knapp tiondel tycker att det här påståendet är felaktigt. Hälften av de svarande menar samtidigt att en stor del av nyheterna inte är tillräckligt viktiga för att man ska orka ägna tid åt dem. I den här frågan är befolkningen, som framgår, delad.

Men detta till trots kan man, enligt svenskarna, inte skjuta över informationsinhämtningen på någon annan. En övervägande majoritet anser att det är felaktigt att låta bli att ta del av nyheter bara för att det finns så många andra som gör det. Det är dessutom ställt utom allt tvivel att människor på en övergripande nivå gillar att hålla sig informerade om vad som händer i samhället.

Den här typen av frågor engagerar människor, det märks av det faktum att det endast är mellan två och sex procent som väljer svarsalternativet *Ingen uppfattning*. Att man både måste och vill hålla sig uppdaterad om samhällsfrågor är tveklöst, men det är inte självklart att det är just nyhetsrapporteringen som avses. Så som frågan är ställd kan vi emellertid inte säga vad som skulle kunna avses vid sidan av denna.

Tabell 1 Bedömning av nyheternas roll för individ och samhälle, 2015 (procent)

	Helt riktigt	Delvis riktigt	Delvis felaktigt	Helt felaktigt	Ingen uppfattning	Antal svar
Varje människa är skyldig att hålla sig informerad om vad som händer i samhället	44	44	6	3	4	1 528
En stor del av nyheterna är inte tillräckligt viktiga för att man ska orka ägna tid åt dem	9	41	26	19	5	1 512
Det finns så många andra som följer med i nyheter och aktuella händelser att det inte spelar så stor roll om jag gör det eller inte	2	8	15	70	6	1 521
Jag gillar att hålla mig informerad om vad som händer i samhället	59	35	4	1	2	1 527

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din uppfattning om följande påståenden om nyheter och medier?* En 4-gradig svarsskala samt svarsalternativet *Ingen uppfattning* användes.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

I den nationella SOM-undersökningen 2010 ställdes frågan om skyldighet att hålla sig informerad om vad som händer i samhället – den gången med en 11-gradig svarsskala. Närmare hälften av de svarande – 46 procent – uppgav då värde 8-10 på skalan, vilket kan sägas motsvara ”helt riktigt”. Sex procent angav värde 0-2, vilket på samma sätt kan sägas motsvara ”helt felaktigt”. I den undersökningen var det sju procent som angav att de inte har någon uppfattning i frågan (Bergström och Wadbring, 2011). Frågan ställdes också, med något annorlunda formulering, i den nationella SOM-undersökningen 1997 där respondenterna, likt i 2015 års undersökning, fick svara på en 4-gradig skala men alternativet Ingen uppfattning fanns då inte med. 92 procent svarade Instämmer helt eller Instämmer i stort sett (Jansson, 1998). Frågorna som ställts vid de olika tidpunkterna är inte helt jämförbara, men samtliga resultat indikerar ett starkt stöd för skyldigheten att hålla sig informerad av vad som händer i samhället, vilket också funnits i internationella undersökningar (Putnam 1996). Pliktkänslan tycks vara stabil samtidigt som medielandskapet har genomgått stora förändringar, inte minst på nyhetssidan med den digitalisering som pågår.

En särskild analys av sambanden mellan de olika påståendena i frågebatteriet i tabell 1 visar på förhållandevis stark korrelation mellan skyldigheten att hålla sig informerad och att gilla att hålla sig informerad (Pearson's $r=0,439$ $p<,01^1$) (se tabell 2). Ett signifikant men betydligt svagare samband finns också mellan synen på nyheter som mindre viktiga och att så många andra följer med i rapporteringen ($0,298$ $p<,01$).

Tabell 2 Korrelationer mellan påståenden om informationsinhämtande och nyhetsanvändning, 2015 (korrelationskoefficienter)

	Varje människa är skyldig att hålla sig informerad om vad som händer i samhället	Det finns så många andra som följer med i nyheter och aktuella händelser att det inte spelar så stor roll om jag gör det eller inte	En stor del av nyheterna är inte tillräckligt viktiga för att man ska orka ägna tid åt dem	Jag gillar att hålla mig informerad om vad som händer i samhället
Varje människa är skyldig att hålla sig informerad om vad som händer i samhället				
Det finns så många andra som följer med i nyheter och aktuella händelser att det inte spelar så stor roll om jag gör det eller inte	-0,001			
En stor del av nyheterna är inte tillräckligt viktiga för att man ska orka ägna tid åt dem	0,065*	0,298**		
Jag gillar att hålla mig informerad om vad som händer i samhället	0,439**	-0,104**	0,022	

Kommentar: Frågan lyder: Vilken är din uppfattning om följande påståenden om nyheter och medier? Minsta antal svar 1 507. Personer som svarat på respektive delfråga finns med i analysen. * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Skillnaden i synen på nyhetskonsumtion får antas variera mellan olika grupper på samma sätt som själva nyhetskonsumtionen gör. Förutom socio-demografiska faktorer som ålder och utbildningsnivå kan man, mot bakgrund av tidigare forskning, förvänta sig skillnader beroende på politiskt intresse och samhällsengagemang (här mätt med föreningsmedlemskap). Dessa bakgrundsfaktorer testas, tillsammans med några nyhetsvanor, mot synen på nyhetskonsumtion i den följande analysen. För analysen har nyhetsmedier eller källor som når en relativt sett stor publik valts ut: Rapport/Aktuellt från SVT, morgontidning på papper, Aftonbladet på nätet samt sociala medier.

Olika gruppers syn på nyheter och nyhetskonsumtion visas i tabell 3. Där visas också ett så kallat sambandsmått – eta – som illustrerar styrkan i sambanden mellan

Tabell 3 Uppfattning om informationsinhämtande och nyheter i olika grupper, 2015 (procent mycket eller helt riktigt, Eta kursivt)

	Varje människa är skyldig att hålla sig informerad om vad som händer i samhället	Det finns så många andra som följer med i nyheter och aktuella händelser att det inte spelar så stor roll om jag gör det eller inte	En stor del av nyheterna är inte tillräckligt viktiga för att man ska orka ägna tid åt dem	Jag gillar att hålla mig informerad om vad som händer i samhället
Samtliga	88	9	50	94
Kön:	0,06	0,01	0,09	0,02
Kvinnor	89	9	46	94
Män	86	9	55	93
Ålder:	0,10	0,05	0,05	0,12
16–29 år	81	10	52	87
30–49 år	89	11	52	94
50–64 år	87	8	51	95
65–85 år	91	7	46	95
Utbildning:	0,06	0,11	0,05	0,12
Låg	86	13	55	89
Medellåg	86	12	52	92
Medelhög	87	6	48	95
Hög	91	6	48	97
Tittar på Aktuellt/Rapport:	0,14	0,21	0,09	0,25
Minst 5 d/v	91	6	57	97
1–4 d/v	90	7	54	96
Mer sällan	79	12	54	90
Aldrig	79	27	46	76
Läser morgontidning på papper:	0,10	0,10	0,06	0,16
Minst 5 d/v	92	6	47	97
1–4 d/v	86	11	55	95
Mer sällan	88	11	56	96
Aldrig	85	12	51	89
Läser Aftonbladet på nätet:	0,09	0,10	0,07	0,11
Minst 5 d/v	92	7	51	97
1–4 d/v	86	8	55	92
Mer sällan	88	7	51	95
Aldrig	85	13	45	91
Tar del av nyheter via sociala medier:	0,08	0,05	0,07	0,06
Minst 5 d/v	91	9	50	95
1–4 d/v	89	8	48	96
Mer sällan	89	5	59	96
Aldrig	85	9	50	92
Föreningsmedlemskap:	0,10	0,15	0,03	0,11
Medlem	90	6	49	95
Icke-medlem	93	16	52	90
Intresse för politik:	0,20	0,28	0,09	0,35
Inte alls intresserad	63	38	48	63
Inte särskilt intresserad	85	14	56	89
Ganska intresserad	92	5	49	99
Mycket intresserad	91	3	42	98

Kommentar: Frågan lyder: *Vilken är din uppfattning om följande påståenden om nyheter och medier?* Eta är ett sambandsmått som visar styrkan i sambandet mellan en oberoende variabel på nominalskalenivå och en beroende variabel på intervallskalenivå. Måttet varierar mellan 0 och 1. Värdet nära noll innebär att samband saknas. Ju längre avstånd från 0 desto starkare är sambandet. Det teoretiska max-värdet betyder att all variation i den beroende variabeln kan föras tillbaka till kategoriseringen. Analyserna baseras på personer som besvarat respektive delfråga.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

åsikter om nyheter och olika grupper (se tabellkommentar för en beskrivning av eta-värdet). Överlag är skillnaderna i uppfattning mellan olika demografiska grupper mycket små. Ålder har marginell betydelse för synen på nyheter och nyhetskonsumtion. Utbildning inverkar också marginellt.

Betydelsen av föreningsmedlemskap, vilket lyfts fram som en viktig faktor i relation till medborgerlig plikt (Bennett, 2008), kan inte riktigt fastställas här. I undersökningen har svarspersonerna svarat på vilka typer av föreningar de är medlemmar i. Dessa nio kategorier har byggts samman och medlemskap respektive icke-medlemskap redovisas. I frågan om att det skulle räcka att andra följer nyheter, kan man se en svag tendens till att dessa uppfattningar är mer utbredda bland personer som inte är medlemmar eller aktiva i någon förening. En förklaring till uteblivna effekter av föreningsmedlemskap kan vara att svenskarna är ett välorganiserat folk, det svenska civilsamhället präglas av organisationer med höga medlemstal (Boije och Ottervik, 2014). En fördjupad analys av medlemskap i olika typer av föreningar och olika nivåer på aktivitetsgrad i olika föreningar skulle kunna ge en förfinad bild av engagemang i relation till synen på nyhetsanvändning. Någon sådan analys har inte gjorts i det här sammanhanget.

Det som tycks ha starkast samband med synen på att tillägna sig information och att använda nyheter är politiskt intresse. Personer med stort politiskt intresse ger tydligare uttryck för skyldigheten att hålla sig informerad och gillar att hålla sig uppdaterade med vad som händer i samhället. Politiskt icke-intresserade ger i högre utsträckning uttryck för inställningen att man själv kan luta sig tillbaka vad gäller nyhetskonsumtion eftersom så många andra ägnar sig åt den. Att nyheter inte är tillräckligt viktiga för att man ska orka ägna tid åt dem upplevs av ungefär hälften av de svarande, oberoende av politiskt intresse. En fördjupad analys (ej i tabell) visar att detta sannolikt tar sig olika uttryck. De politiskt intresserade tycks hantera saken genom att i stor utsträckning ta del av många olika nyhetskällor medan personer med litet politiskt intresse istället väljer bort de flesta nyhetsmedier i betydande utsträckning. Särskilt tydlig är skillnaden när det gäller användningen av traditionella nyhetsmedier som Rapport, Aktuellt och morgontidningar i tryckt form.

Stor betydelse för de här frågorna har också själva nyhetsanvändningen i sig. Särskilt tydligt är det för nationella tv-nyheter, här mätt med tittandet på Aktuellt och/eller Rapport. Ju högre konsumtion, desto starkare stöd för att man bör hålla sig informerad, att man gillar att göra så samt att varje individ bör ta del av nyheter och att dessa är viktiga. Liknande mönster kan utläsas i relation till konsumtion av Aftonbladet på nätet och nyhetsanvändning via sociala medier, men här är sambanden betydligt svagare.

På den punkt där jämförelser över tid är möjlig – i frågan om att varje människa är skyldig att hålla sig informerad om vad som händer i samhället – liknar de här mönstren i olika grupper av befolkningen de som framkom i 2010 års undersökning. Även där var upplevelsen av plikt mer utbredd med stigande ålder och också

bland de med mer utbredd användning av tv-nyheter (Bergström och Wadbring, 2011), och sambandens styrka var liknande.

Flera av de ovan analyserade förklaringsfaktorerna är också starkt korrelerade med varandra. En så kallad regressionsanalys som tar hänsyn till samtliga faktorer (ej redovisad i tabell) visar att för frågan om skyldighet att hålla sig informerad har politiskt intresse och användningen av nyheter i sociala medier egen förklaringskraft när allt annat är lika. Politiskt intresse har också enskild signifikant betydelse för om man gillar att hålla sig informerad och för hur man ställer sig till att den egna nyhetsanvändningen kan stå tillbaka då det är så många andra som tar del av dem. När det gäller synen på nyheter som oviktiga är kön den enskilda faktor som har egen förklaringskraft och det är männen som starkare uttrycker att en del nyheter inte är tillräckligt viktiga för att man ska vilja ägna tid åt dem. För samtliga fyra påståenden är den samlade förklaringskraften mycket låg, vilket dels är en följd av att utfallet i frågorna kring plikt och nyhetsanvändning är så entydigt, dels också pekar mot det faktum att motiven för nyhetsanvändning är komplexa.

Vi gillar att använda nyheter

I analysen av medborgarnas syn på nyhetskonsumtion har gamla och internationellt välkända mönster upprepat sig. Vi anser oss vara skyldiga att hålla oss informerade om vad som händer i samhället och varje enskild individ förväntas ta del av nyheter. Utifrån Putnams resonemang om den goda medborgaren (Putnam, 1996) kan konstateras att plikt-känslan kring att hålla sig informerad är utbredd i det svenska samhället, variansen är mycket liten i den här frågan. Den plikttrogne medborgaren, för att använda Bennetts (2008) terminologi, kännetecknas i den svenska kontexten av att ha ett stort intresse för politik, vilket delvis skiljer sig från liknande studier i andra kontexter. Då inga jämförbara studier med andra länder finns är det svårt att sätta fingret på vad som gör att Sverige skiljer sig från framför allt Nordamerika. Det är fullt tänkbart att förklaringar står att finna i skillnader i såväl politiska system som mediasystem (jfr Hallin och Mancini, 2004). I Sverige har vi en tradition av stark public service, och ett högt förtroende för traditionella nyhetsleverantörer, vilket samvarierar med användningen av medier och också med hur vi värderar det innehåll som knyter an till politik, samhälle och demokrati. Kontexten kan antas inverka på såväl synen på den informerade medborgaren som på vad som förklarar att plikt-känslan är mer eller mindre utbredd.

2015 års SOM-undersökning har bidragit med ett nytt perspektiv på nyhetskonsumtion genom att mäta huruvida människor faktiskt gillar att hålla sig informerade om vad som händer i samhället. Det visar sig att en stor andel gör det och att det finns en viss samvariation mellan plikt-känslan och gillandet. Undersökningen kan inte ge svar på varför man gillar att hålla sig uppdaterad, men tidigare forskning har visat på ett väldigt brett spektrum här: allt ifrån känslan av att kunna orientera sig i samhället till känslan av att inte verka dum på fikarasten.

En slutsats är således att nyheter har en central plats i det svenska samhället, vilket också bekräftas genom att många som svarat på undersökningen faktiskt har en åsikt i de olika frågorna. Det är en förhållandevis liten andel som väljer svarsalternativet *Ingen uppfattning*.

I första hand samvarierar synen på nyhetskonsumtion starkt med politiskt intresse. Bland personer som är mycket intresserade av politik upplever nästan samtliga plikten att hålla sig informerade men framför allt nöjet att göra det. Undersökningen kan inte heller här visa på orsakssamband, men man kan misstänka en ömsesidig effekt där större politiskt intresse och nyhetskonsumtion bidrar till att förstärka varandra.

Föga förvånande finns det samband mellan uppfattning om, och användning av nyhetsmedier. Känslan av en skyldighet att hålla sig informerad och att gilla nyhetskonsumtion är mer utbredd i grupper som har en mer frekvent konsumtion av tv-nyheter. Att döma av resultaten som presenterats här kopplas plikten till traditionella nyhetsmedier och det verkar inte som om digitala nyhetsförmedlare har samma position eller är en del av medborgarandan på samma sätt. Konsumtionen av nyheter via sociala medier samvarierar signifikant med skyldigheten att hålla sig uppdaterad, och här behöver framtida forskning gå djupare in i betydelsen av de digitala nätverken i människors nyhetsdiet. Så även om vissa traditionella nyhetsleverantörer tappar publikandelar verkar detta inte inverka nämnvärt på synen på att nyheter är något varje enskild medborgare bör konsumera. Nyheter är något vi gillar!

Not

- ¹ Sambandsmättet Pearson's r kan variera mellan 0 (inget samband alls) och 1 (fullständig överensstämmelse).

Referenser

- Andersson, Ulrika (2015) Dagspressens digitala plattformar allt mer använda – men papperstidningen är fortfarande betydelsefull. I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik och Oskarson, Maria (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bennett, W. Lance (2008) Changing Citizenship in the Digital Age. I W. L. Bennett (red), *Civic life online: learning how digital media can engage youth* (pp. 1-24). Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Bergström, Annika (2014) Nationellt och lokalt i tryck och digitalt. I Bergström, Annika och Ohlsson, Jonas (red) *Brytningstider*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika och Wadbring, Ingela (2011) Nyheter i våra hjärtan. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Lycksalighetens ö*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Blanco, Iñaki Garcia (2006) 'Blurring the boundaries: The dismantlement of the institutional and non-institutional politics dichotomy through the media-oriented strategies of new social movements and political parties'. I N. Carpentier, P. Pruulmann-Vengerfeldt, K. Nordenstreng, M. Hartmann, P. Vihalemm and B Cammaerts (Eds.) *Researching media, democracy and participation*, pp.95-104. Tartu: Tartu University Press.
- Boije, Edvin och Ottervik, Mattias (2014) *Svenskarna och civilsamhället*. I Bergström, Annika och Oscarsson, Henrik (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Dahlgren, Peter (2006) 'Civic participation and practices: Beyond 'deliberative democracy''. In N. Carpentier, P. Pruulmann-Vengerfeldt, K. Nordenstreng, M. Hartmann, P. Vihalemm and B. Cammaerts (Eds.) *Researching media, democracy and participation*, pp.23-34. Tartu, Finland: Tartu University Press.
- Hagen, Ingunn (1992) *News Viewing Ideals and Everyday Practises: The Ambivalence of Watching Dagsrevyen*. Bergen: University of Bergen.
- Hermida, Alfred, Fletcher, Fred, Korell, Darryl and Logan, Donna (2012) Share, Like, Recommend. *Journalism Studies*, 13(5-6): 815-824.
- Huang, Edgar (2009) The Causes of Youth's Low News Consumption and Strategies for Making Youths Happy News Consumers. *Convergence*, 15(1): 105-122.
- Jansson, André (1998) Medieanvändning som medborgerlig plikt? I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Opinionssamhället*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Jensen, Klaus Bruhn (1986) *Making Sense of the News*. Aarhus: Aarhus University Press.
- Katz, Elihu, Haas, Hadassah och Gurevitch, Michael (1973) On the Use of the Mass Media for Important Things. *American Sociological Review*, 38(2): pp. 164-181.
- Leung, Louis (2009) "User-Generated Content on the Internet: An Examination of Gratifications, Civic Engagement and Psychological Empowerment." *New Media & Society* 11 (8): 1327-1347.
- McCombs, Maxwell och Poindexter, Paula (1983) The Duty to Keep Informed: News Exposure and Civic Obligation. I *Journal of Communication*.
- Purcell, Kristen, Rainie, Lee, Mitchell, Amy, Rosenstiel, Tom and Olmstead, Kenny (2010) Understanding the participatory news consumer: How internet and cell phone users have turned news into a social experience. Pew Internet and American Life Project. www.pewinternet.org/-/media/Files/Reports/2010/Understanding%20the%20Participatory%20News%20Consumer.pdf3 November 11, 2015.
- Putnam, Robert D (1996) *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS.
- Putnam, Robert D (2000) *Bowling Alone: the collapse and revival of American Community*. New York, NY: Simon & Schuster.

- Reimer, Bo (1998) TV-tittande och TV-funktioner. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red). *Opinionssamhället* Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Sveningsson, Malin (2015) "It's Only a Pastime, Really": Young People's Experiences of Social Media as a Source of News about Public Affairs. *Social Media + Society*, 1(2): 1-11.
- Wells, Chris (2014) Two eras of civic information and the evolving relationship between civil society organizations and young citizens. *New Media & Society*, 16(4): 615-636.

SVENSKARNAS KONSUMTION AV UTLÄNDSKA NYHETSMEDIER

ANDREAS WIDHOLM

Sammanfattning

Under det senaste decenniet har utbudet av utländska nyhetstjänster växt explosionsartat i takt med att både produktion och konsumtion av nyhetsinnehåll riktats mot digitala plattformar. Syftet med det här kapitlet är därför att teckna en bild av svenskarnas konsumtion av utländska nyhetsmedier. Resultaten visar att den dagliga konsumtionen av utländska nyhetsmedier är begränsad, särskilt om man riktar uppmärksamheten mot specifika plattformar. Totalt sett konsumerar dock mer än en fjärdedel av alla svenskar någon form av utländsk journalistik minst en gång i veckan, och i synnerhet genom nyhetssajter och sociala medier. Ett tydligt resultat är också att få tycker att de utländska nyhetsmedierna håller en högre kvalitet eller är mer pålitliga än de svenska. Centrala motiv tycks istället vara att få annorlunda perspektiv och att lära sig mer om omvärlden. Detta antyder att de utländska nyhetstjänsterna tillfredsställer behov som skiljer sig från den dagliga och traditionella nyhetskonsumtionen.

De senaste decennierna har utbudet och tillgången till utländska och globala nyhetstjänster ökat dramatiskt, inte minst efter att medieindustrin förflyttat en allt större del av distributionen till digitala och mobila plattformar där innehållet ofta är fritt tillgängligt oavsett var i världen man befinner sig. Den här utvecklingen har intresserat medieforskare under en lång tid, exempelvis beträffande globala nyhetskanaler vars journalistik produceras och distribueras för en transnationell snarare än en nationell eller lokal publik (Robertson 2015; Cottle 2014). Även inom tidningsbranschen finns det aktörer som i allt större utsträckning vänder sig till transnationella publik, framförallt på nätet, för att därigenom hitta nya intäktskällor (se exempelvis Thurman 2014). De globala nyhetskanalerna har länge anpassat både annonser, språk och det journalistiska innehållet till olika regioner och publik (Chalaby 2009; Straubhaar 2007). Liknande strategier syns nu i exempelvis *The Guardians* och *The New York Times* digitala nyhetsflöden. Den senare har dessutom nyligen identifierat de nordiska länderna som en av flera ”nyckelmarknader” där tidningen kan komma att göra specifika satsningar framöver (Pompeo och Spence 2015). Trots att nyhetskonsumtionen inte längre begränsas av geografiska och tidsmässiga hinder, har få studier i Sverige analyserat den här utvecklingen, inklusive vad den kan komma att betyda för journalistikens sociala funktioner i samhället. Några undantag är studier av nyhetskonsumtionen hos invandrare och

olika minoritetsgrupper (Camauër 2003; Horsti 2008). Andersson (2005) har med utgångspunkt i sammanlagt tio års SOM-mätningar analyserat invandrade svenskar konsumtion av utländska medier. I rapporten konstaterade hon att ungefär var sjätte person bland första generationens invandrare läste utländska dagstidningar minst en gång i veckan. Motsvarande andel bland svenskar generellt var då en på femtio (Andersson 2005:31). Wadbring & Andersson (2016) har på omvänt vis analyserat medievanor bland svenskar som valt att bosätta sig utomlands. De visar att denna grupp snabbt tycks anamma en konsumtion av inhemska medier i det land där de befinner sig och dessa medier används i betydligt större utsträckning än de svenska (Wadbring & Andersson 2016:108). Få studier har dock analyserat omfattningen av transnationell nyhetskonsumtion i en bredare bemärkelse, och det finns heller inga studier i Sverige som specifikt intresserat sig för de uppfattningar nyhetskonsumenter har om journalistik som produceras utanför Sverige. I kölvattnet av den pågående strukturomvandlingen på mediemarknaden, där prenumererade papperstidningar och i viss mån konsumtionen av linjär TV minskar (Mediebarometern 2015) föds nya och mer irrationella konsumtionsmönster av nyheter, inte minst genom sociala medier. På nätet hägrar ett i princip obegränsat antal nyhetskällor några klick bort, och i de sociala medieflödena blandas innehåll från svenska och internationella nyhetsmedier på nya sätt i vad som kommit att kallas den "globala medieekologin" (Cottle 2014).

Mot bakgrund av den utveckling som skisserats ovan är syftet med det här kapitlet att teckna en övergripande bild av svenskarnas konsumtion av utländska nyhetsmedier samt att klarlägga vilka motiv och attityder som kännetecknar den grupp nyhetssökare som använder sig av utländska nyhetsmedier minst en gång i veckan. Fokus ligger inte specifikt på globala medier utan intresset riktas istället mot utländska nyheter i en bredare bemärkelse. Frågorna som studien vill besvara är följande:

- Hur utbredd är svenskarnas generella konsumtion av utländsk journalistik?
- Vilka medier/plattformar är det som används?
- Vilka egenskaper kännetecknar högkonsumenter av utländska nyhetsmedier och vilka motiv ligger bakom gruppens intresse för den här typen av journalistik?

I det följande inleder jag med att diskutera några av huvuddragen i forskningen om mediernas internationalisering och globalisering med särskilt fokus på journalistikens sociala dimensioner. Därefter presenterar jag några konkreta resultat kring svenskarnas konsumtion av utländska medier, vilket följs av en avslutande diskussion.

Journalistikens sociala funktioner i ett globalt samhälle

Vid sidan av att granska makten, har två av journalistikens nyckelfunktioner i det moderna samhället varit att utgöra en central arena för offentlig debatt och diskussion om viktiga samhällsfrågor, samt att fungera som ett socialt kitt som binder samman människor i både tid och rum (Schudson 2003; Dahlgren 1995). Det senare, d.v.s. förmågan att skapa kollektiva erfarenheter och känslor av samhörighet och identifikation brukar ofta sammankopplas med det som Benedict Anderson (1993) definierade som "föreställda gemenskaper", d.v.s. den uppsättning berättelser som människor inom exempelvis nationsgränserna samlats kring och som bidragit till att definiera deras kollektiva identitet. Konsumtionen av nyhetsmedier har historiskt sett varit mycket starkt kopplad till de lokala och nationella medierna, både i Sverige och i övriga världen. Det finns flera anledningar till detta, t.ex. att människor helst konsumerar journalistik på sitt modersmål och att de gärna vill ha nyheter om händelser som inträffar i deras omedelbara närhet. En annan viktig aspekt är känslan av samhörighet; att som nyhetskonsument bli tilltalad som en deltagare av ett större kollektiv. Nyhetsjournalistiken har på så vis varit viktig för att reproducera nationens kollektiva minnen och mål och för att koppla samman känslan av social samhörighet med det nationella medborgarskapet (Price 1995; Dahlgren 1995; Roosvall och Salovaara-Moring 2010). Ett utmärkande drag i vår tid är emellertid att de stora nationella berättelserna och de nationella identiteterna sätts under press i takt med att samhället blivit allt mer individualiserat och där den accelererande globaliseringen gjort att möjligheten till identifikation inte nödvändigtvis begränsas av nationens geografiska, kulturella och språkliga gränser. Det talas allt oftare om "post-nationella" identiteter som utvecklas inom kosmopolitiska sociala ramverk fyllda av en uppsjö av möjliga identitetspositioner (Giddens 1999; Beck och Levy 2013). Ökad rörlighet, inte minst inom EU, och en tilltagande migration är exempel på aspekter som kan tänkas stärka den här utvecklingen (Schiller och Salazar 2013). Ytterligare en aspekt är givetvis mediernas roll. I dagens medieklimat är de möjliga medie- och kanalvalen närmast oändliga, och genom sina egna val har individen möjlighet att forma sin kunskap och förståelse om världen, och därmed använda journalistiken som kulturell resurs i formerandet av den egna identiteten (se exempelvis Bjur 2009 om individualiseringen av TV-tittandet i Sverige).

Kopplingen mellan den kulturella globaliseringen och potentiella svängningar när det gäller medievalen är dock inte ett nytt fenomen inom medieforskningen. Argumentationen känns igen från exempelvis Ien Ang (1996) som redan på 1990-talet tecknade en ny bild av TV-tittandet i USA. Mot bakgrund av televisionens expansion, kommersialisering, internationalisering och diversifiering kopplade hon samman en ny specialiserad och individanpassad mediekonsumtion med det postmoderna samhällets öppna gränser, uppluckrade hierarkier och möjliga kosmopolitiska identiteter. Angs resonemang fördes dessutom många år innan medie-

industrins digitala expansion på internet som skulle accentuera de nya möjligheterna på helt nya sätt. Men i vilken utsträckning har egentligen nyhetskonsumtionen i Sverige följt liknande utvecklingslinjer mot exempelvis en mer transnationellt orienterad konsumtion? Utnyttjar människor möjligheten att ta del av utländska nyhetsmedier, och vad tycker de egentligen om dem jämfört med den svenska journalistiken? I det följande kommer jag att diskutera precis detta, först med fokus på val av plattformar, och därefter med inriktning mot attityder och motiv.

Räckvidd och plattformsval

Vid en första anblick kan svenskarnas konsumtion av utländska nyhetsmedier framstå som kraftigt begränsad (se tabell 1). Traditionella medietyper som radio och papperstidningar konsumeras inte ens av en procent av befolkningen på daglig basis medan motsvarande siffra för TV, som är det mest populära mediet, ligger på 4 procent enligt 2015 års SOM-undersökning.

Tabell 1 *Svenskarnas konsumtion av utländska nyhetsmedier på olika plattformar (procent)*

	Dagligen	5-6 dagar	3-4 dagar	1-2 dagar	Mer sällan	Aldrig	Totalt	Antal svar
TV	4	1	2	4	16	73	100	1 485
TV online	2	1	1	4	16	76	100	1 466
Papperstidningar	<1	<1	<1	1	12	86	100	1 464
Tidning online	3	2	3	6	16	71	100	1 468
Radio/podcast	1	0	2	2	11	84	100	1 462
Sociala medier	2	2	4	6	13	74	100	1 466
Annan nyhetstjänst	2	1	2	4	13	78	100	1 467

Kommentar: Den övergripande frågan som ligger till grund för tabellen var: "Hur ofta tar du del av utländska nyhetsmedier?" vilken kunde besvaras för sju olika medietyper/plattformar. Svarsalternativen var "Dagligen", "5-6 dagar i veckan", "3-4 dagar i veckan", "1-2 dagar i veckan", "mer sällan" samt "aldrig". Procentbasen utgörs av de som har svarat på respektive alternativ.

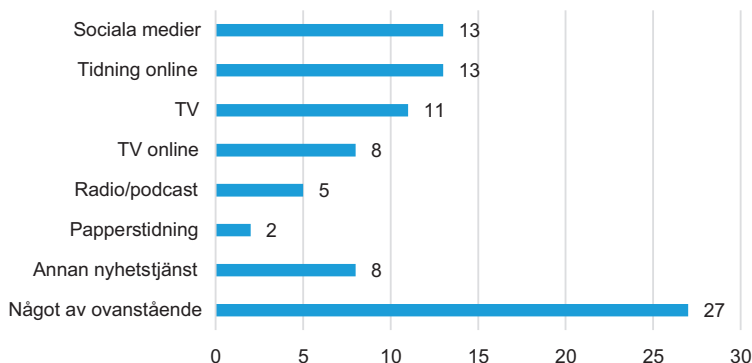
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Bilden förändras inte nämnvärt om vi istället tittar på den grupp som använder utländska medier lite mer sällan; siffrorna är låga för samtliga plattformar både vad gäller de som tar del av utländska medier 5-6 dagar och de som gör det 3-4 dagar respektive 1-2 dagar i veckan. Ett mönster kan således skönjas bakom siffrorna, särskilt för nättidningarna och de sociala medierna, och det är att konsumtionen inte är dagligen återkommande utan mer utsträckt och sporadisk. 6 procent svarar dock att de läser utländska nättidningar 1-2 dagar i veckan, och 6 procent gör

detsamma via sociala medier. De överlägset flesta, oavsett medietyp, tar del av utländska nyhetsmedier mer sällan än en gång i veckan.

Det är knappast förvånande att konsumtionen av utländska medier skiljer sig från annan form av nyhetskonsumtion och deras roll bör därför inte diskuteras enbart i relation till traditionella nyhetsvanor. Ett mer relevant mått på den transnationella nyhetskonsumtionen är dessutom att utgå från den samlade veckoräckvidden (se figur 1). Både nättidningar och sociala medier har exempelvis en veckoräckvidd på 13 procent. 11 procent tittar på utländska nyheter på TV minst en gång i veckan, medan 8 procent gör det på digitala plattformar. Radio/podcast men framförallt papperstidningar har dock en låg räckvidd även på veckobasis vilket understryker vikten av att betrakta konsumtionen av utländska nyheter från ett medieutvecklingsperspektiv.

Figur 1 Andelen svenskar som tar del av utländska nyhetsmedier en gång i veckan eller oftare på olika plattformar (procent)

Kommentar: Den övergripande frågan som ligger till grund för diagrammet var: "Hur ofta tar du del av utländska nyhetsmedier?" vilken kunde besvaras för sju olika medietyper/plattformar. Svarsalternativen var "Dagligen", "5-6 dagar i veckan", "3-4 dagar i veckan", "1-2 dagar i veckan", "mer sällan" samt "aldrig". Antalet svarande på frågorna var ungefär 1 500 personer. Procentbasen utgörs av de som har svarat på respektive alternativ.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

För att nå kunskap om användningen av utländska medier bör vi inte bara rikta uppmärksamheten mot enskilda plattformar utan också analysera konsumtionen i en bredare bemärkelse. Hur stor andel i Sverige är det egentligen som konsumerar utländska nyheter via TV, tidningar, radio eller andra nyhetstjänster, analogt som digitalt eller via sociala medier? Enligt 2015 års SOM-undersökning är det 27 procent, eller mer än en fjärdedel, av den svenska befolkningen som gör det minst en gång i veckan. Den betydligt högre sammanvägda räckvidden vittnar om att utländska nyhetstjänster används på olika sätt av olika grupper och att medie- och plattformsvälet inte är totalt överlappande. Detta hänger sannolikt

samman med det faktum att utländska nyhetsmedier tycks attrahera människor i flera olika generationer och åldersgrupper (se exempelvis tabell 2 som diskuteras längre fram i kapitlet) vilket onekligen sätter den utländska journalistiken i nytt ljus. Fortfarande är de som *inte* tar del av utländsk journalistik en betydligt större grupp än de som faktiskt gör det, men det beror sannolikt också på att den explosionsartade tillgång till medier som råder just nu är ett relativt nytt fenomen och som därmed är svårt att jämföra med den betydligt längre traditionen det inneburit att läsa morgontidningen eller ta del av TV-nyheterna på kvällen. I takt med att traditionella konsumtionsmönster fasas ut till förmån för nya digitala plattformar talar dock mycket för en ytterligare stärkt roll för de internationella medierna framöver.

Användarnas motiv och attityder

Det finns givetvis många olika anledningar till varför människor vänder sig till utländska nyhetskällor. För att nå insikt om åtminstone några av dem har frågor ställts både om innehållet, hur man uppfattar skillnaden mellan svenska och utländska nyhetsmedier, samt om konsumtionen hänger samman med sociala respektive professionella motiv. I det följande fokuserar jag på vad jag valt att kalla "högkonsumenter" av utländsk journalistik, d.v.s. den grupp vars konsumtion sker minst en gång i veckan och som därmed kan anses bestå av individer som är både frekventa och kontinuerliga användare. Det kan vara värt att påpeka att "högkonsumtion" av utländsk journalistik därmed inte kan jämföras med högkonsumtion av lokalt och nationellt distribuerad journalistik. De senare är sammankopplade med etablerade mönster av daglig användning (Ohlsson 2015; Arkhede och Ohlsson 2015; Jalakas och Wadbring 2015), vilket inte kan sägas vara fallet för de utländska nyhetsmedierna.

I tabell 2 utkristalliserar sig två mönster. För det första framgår det att utländsk journalistik tycks intressera människor därför att de hjälper dem att förstå omvärlden. Drygt en tredjedel av högkonsumenterna, 36 procent, tycker att detta stämmer helt, och 88 procent tycker att det antingen stämmer helt eller ganska bra. Betraktat i relation till de svenska medierna svarar också de allra flesta att de tar del av utländska nyhetsmedier därför att de uppmärksammar andra frågor och ger annorlunda perspektiv än vad de svenska nyhetsmedierna gör (85 procent respektive 82 procent tyckte att detta stämmer helt eller ganska bra). Utöver den här typen av orienterande behov som nyhetskonsumtionen erbjuder, är tänkbara motiv för att konsumera utländsk journalistik exempelvis kulturella, sociala och språkliga band till andra länder. 23 procent av högkonsumenterna svarar att de tar del av utländsk journalistik för att få nyheter på sitt modersmål (15 respektive 8 procent svarar att det stämmer helt eller ganska bra). Språk är alltså en viktig aspekt för ungefär en femtedel av respondenterna, vilket förvisso inte gör det till ett generellt konsumtionsmotiv, men det vittnar om ett informationsbehov hos många svenskar som med all sannolikhet kommer att bli större i takt med att migrationen

till Sverige ökar. 37 procent instämmer också helt eller delvis med påståendet att släkt och vänner i andra delar av världen är motiv som är avgörande för att de tar del av utländska nyheter. Vi kan alltså konstatera att utländska nyhetsmedier fyller ett orienteringsbehov som är generellt för gruppen, men det finns också specifika behov som innehas av personer med kulturella eller sociala band till andra länder. I det här sammanhanget är det viktigt att understryka att urvalet i SOM-undersökningen omfattar både svenska och utländska medborgare boende i Sverige. Eftersom enkäten är på svenska, och därmed bara når personer som talar/ förstår svenska, finns troligen ett mörkertal här vilket också torde innebära att den samlade konsumtionen av utländska nyheter bland boende i Sverige är högre än vad som visas i den mätning som redovisas här. Värt att notera är också att få svarar att det finns professionella skäl till varför de tar del av utländska medier, d.v.s. att nyhetskonsumtionen är en del av arbetet (endast 12 procent tycker att det stämmer helt eller delvis).

Tabell 2 Motiv och förhållningsätt bland högkonsumenter av utländska nyhetsmedier (procent)

	Stämmer helt	Stämmer ganska bra	Stämmer inte särskilt bra	Stämmer inte alls	Totalt	Antal svar
Ger annorlunda perspektiv	32	49	9	9	100	382
Uppmärksammar andra frågor	36	49	9	6	100	378
Hjälper mig förstå omvärlden	36	51	9	4	100	380
Har en högre kvalitet	13	23	49	16	100	377
Är mer pålitliga	9	15	54	22	100	373
Ger mig nyheter på mitt modersmål	15	8	6	71	100	385
Nyheter om områden där jag har släkt och vänner	20	17	8	55	100	383
En del av mitt arbete	3	9	10	78	100	381

Kommentar: Frågan som ligger till grund för tabellen är: "Av vilka anledningar tar du del av utländska nyhetsmedier?". Åtta olika svarsalternativ kunde graderas enligt skalan "stämmer helt", "stämmer ganska bra", "stämmer inte särskilt bra" samt "stämmer inte alls". Med högkonsumenter av utländsk journalistik avses de personer som konsumerar antingen TV, Radio/podcast, tidningar, eller andra nyhetstjänster, analogt, digitalt eller via sociala medier minst en gång i veckan. Totalt utgör denna grupp ca 400 individer i undersökningen. Procentbasen utgörs av de som svarat på frågan/frågealternativet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Vid sidan om orienterande och professionella behov kan det också tänkas vara så att vissa individer väljer utländsk journalistik därför att de på något sätt är missnöjda med de inhemska medierna i Sverige. En sådan risk bör betraktas som betydande eftersom dryga 85 procent av högkonsumenterna bekräftar att de väljer utländska

nyhetsmedier för att få ta del av andra ämnen och perspektiv. I undersökningen har frågor ställts både om respondenternas inställning till de utländska mediernas kvalitet och deras pålitlighet i relation till de svenska. Som framgår i tabell 2 så är det tydligt att de allra flesta inte instämmer med påståendet att utländska medier är mer pålitliga än de svenska, även om 23 procent svarat att det stämmer helt eller delvis med deras uppfattning. En delvis annorlunda bild utkristalliserar sig för frågan om journalistikens kvalitet. Majoriteten, 65 procent, instämmer inte med påståendet att utländska nyhetsmedierna håller en högre kvalitet än de svenska, medan 35 procent instämmer helt eller delvis. Skillnaderna vittnar om att kvalitet är en mer mångsidig egenskap än pålitlighet. Nyhetsurval, perspektiv, språk och tillförlitlighet är exempel på aspekter som kan tänkas samverka i en persons helhetsbedömning av mediernas kvalitet.

De transnationella nyhetssökarna som grupp

Vilka är egentligen de transnationella nyhetssökarna och vad har de gemensamt? För att åtminstone säga något om denna grupp har fyra variabler som på olika sätt kan antas ha betydelse för nyhetskonsumtionen valts ut: Politiskt intresse, geografi, utbildning samt ålder. Politiskt intresse är en egenskap som kännetecknar aktiva nyhetskonsumenter överlag (Ohlsson 2015), vilket därmed kan tänkas gälla även de som specifikt intresserar sig för utländska medier. Ålder samt utbildningsnivå är intressanta eftersom det kan säga något om gruppens heterogenitet. Ålder och utbildningsnivå är också variabler som ofta förekommer i argumentationen bland medieforskare med en skeptisk inställning till mediernas globalisering. Många pekar på att de transnationella medierna främst riktar sig till – och konsumeras av – olika typer av samhällseliter med hög utbildning och höga inkomster, en grupp som också är målet för de flesta av annonsörerna (se exempelvis Hafez 2007 och Affluent Europe 2015). Geografi, slutligen, kan säga något om hur konsumtionen av utländska nyheter skiljer sig åt mellan exempelvis stora städer, där många olika människor och kulturer möts, och landsbygden som är mer glesbefolkad och därmed kännetecknas av större geografiska avstånd.

Ett utmärkande drag för transnationella nyhetssökare är att de allra flesta är politiskt intresserade. 71 procent svarar att de är mycket eller ganska intresserade av politik, vilket kan jämföras med 63 procent som är motsvarande siffra för hela befolkningen (ej i tabell). Gruppen är också mer högutbildad (41 procent) jämfört med befolkningen i stort (31 procent). Vidare visar SOM-undersökningen att högkonsumenter av utländsk journalistik inte är koncentrerad till en specifik åldersgrupp, även om den största andelen befinner sig inom spannet 30-49 år följt av den yngre åldersgruppen 16-29 år. Frågan är emellertid vilken mer specifik betydelse dessa aspekter har för konsumtionen? I tabell 3 nedan visas fördelningen av högkonsumenter och icke högkonsumenter inom olika grupper där ålder, utbildning, geografi och politiskt intresse använts som oberoende variabler. Här framträder ett tydligt samband mellan exempelvis ålder och konsumtion av

utländska nyheter. Ju yngre en person är, desto större är sannolikheten att hen är konsument av journalistik som produceras utanför Sverige. Det är t.ex. mer än dubbelt så vanligt att 16-29-åringar tar del av utländsk journalistik (43 procent högkonsumenter) jämfört med pensionärer i åldersspannet 65-85 år (18 procent högkonsumenter). De yngre nyhetskonsumenterna skiljer sig i detta avseende också från de i medelåldern och uppåt, även om skillnaderna dem emellan är mindre. 35 procent av 30-49 åringarna är högkonsumenter och motsvarande siffra för åldersspannet 50-64 år är 23 procent. Som vi såg tidigare vänder sig de transnationella nyhetssökarna i stor utsträckning till nyhetssajter och sociala medier. Här finner vi en av förklaringarna till skillnaderna i beteendena inom de olika åldersgrupperna, eftersom yngre personers mediekonsumtion till mycket stor del är digital medan äldre oftare vänder sig till traditionella analoga medier (se exempelvis Ohlsson 2015). Det är således troligt att den generella konsumtionen av utländska nyheter inom den svenska befolkningen kommer att öka framöver när nya ungdomar med utpräglat digitala medievanor blir nyhetskonsumenter.

Tabell 3 *Betydelsen av ålder, utbildning, stad/landsbygd och politiskt intresse för konsumtionen av utländska nyheter (procent)*

	Högkonsumenter	Ej högkonsumenter	Totalt	Antal svar
Ålder				
16-29 år	43	57	100	203
30-49 år	35	65	100	401
50-64 år	23	77	100	400
65-85	18	82	100	490
Utbildning				
Låg utbildning	15	85	100	227
Medellåg utbildning	24	76	100	423
Medelhög utbildning	30	70	100	338
Hög utbildning	34	66	100	484
Stad/landsbygd				
Landsbygd	15	85	100	218
Mindre tätort	20	80	100	290
Stad eller större tätort	31	69	100	708
Stockholm, Göteborg, Malmö	35	65	100	259
Politiskt intresse				
Mycket intresserad	51	49	100	222
Ganska intresserad	23	77	100	754
Inte särskilt intresserad	23	77	100	429
Inte alls intresserad	30	70	100	69

Kommentar: Tabellen visar andelen högkonsumenter och icke högkonsumenter inom olika grupper baserat på ålder, utbildningsnivå, geografi och politiskt intresse. Med högkonsumenter av utländsk journalistik avses de personer som konsumerar antingen TV, Radio/podcast, tidningar, eller andra nyhetstjänster, analogt, digitalt eller via sociala medier minst en gång i veckan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Åldersfaktorn har viss bäring också på relationen mellan utbildning och transnationell nyhetskonsumtion. Enligt SOM-undersökningen är det mer än dubbelt så vanligt att högutbildade är högkonsumenter av utländsk journalistik (34 procent) jämfört med lågutbildade (15 procent). Utbildning har visat sig ha betydelse även för traditionell nyhetskonsumtion (se exempelvis Ohlsson 2013). Skillnaderna hänger samman med ålder, eftersom yngre generellt har en högre utbildningsnivå än vad äldre har (se även SCB, 2015). Det tycks även finnas en koppling mellan politiskt intresse och transnationell nyhetskonsumtion. Detta gäller i synnerhet de som är mycket intresserade av politik där mer än hälften, 51 procent, tar del av utländsk journalistik minst en gång i veckan. Siffrorna är dock inte entydiga eftersom nära en tredjedel (30 procent) av de som säger sig vara helt ointresserade av politik också är transnationella nyhetskonsumenter. Detta hänger sannolikt samman med det faktum att politik bara är ett av flera områden som behandlas i journalistiken. Kultur, nöjes- och sportnyheter har exempelvis en stor potential att få transnationell spridning eftersom de är intimt sammankopplade med medieindustrins och sportens globala utbredning. Relationen stad/landsbygd, avslutningsvis, tycks även den ha viss betydelse. Stockholm, Göteborg och Malmö är alla kosmopolitiska städer där människor, kulturer, idéer, och livsstilar möts i nya konstellationer och där de sociala strukturerna ser annorlunda ut jämfört med på landsbygden. I storstäderna finns flera av de stora universiteten och högskolorna, de internationella företagen och de mest tongivande kulturinstitutionerna. Där är också andelen transnationella nyhetssökare allra störst. De största skillnaderna återfinns dock inte mellan storstäderna och resten av Sverige, utan mellan städer och större tätorter å ena sidan, och mindre tätorter och ren landsbygd å den andra. Andelen högkonsumenter är mer än dubbelt så hög i storstäderna (35 procent) jämfört med på landsbygden (15 procent).

Sammanfattande diskussion

Journalistiken är den samhällsinstitution som är viktigast för människor då de orienterar sig i samhällsfrågor (Strömbäck 2015), och eftersom vi genom nyhetsmedierna möter händelser, människor och platser bortom vår omedelbara närhet, bidrar de också till en ökad medvetenhet om omvärlden, liksom om hur vi är sammankopplade med andra människor, länder och regioner (Rantanen 2009; Berglez 2013). Journalistiken, oavsett spridningsområde, är sammanflätad med såväl ekonomiska och politiska som sociala och kulturella aspekter av globaliseringen. Trots detta råder det stor skillnad mellan hur olika medier gestaltar omvärlden eftersom bevakningen anpassas till mediernas publik där den nationella kontexten ofta spelar en avgörande roll (Nossek 2004). Utrikes- såväl som inrikesrapportering följer relativt stabila mönster, och kanske är det dessa som gör att så många som 85 procent av de som karaktäriserats som högkonsumenter i den här studien vänder sig till utländsk journalistik för att få inblick i frågor och perspektiv som

svenska nyhetsmedier inte tar upp. Ett annat centralt motiv är att lära sig mer om omvärlden. I den meningen tycks konsumtionen av de utländska nyhetsmedierna tillfredsställa transnationella orienteringsbehov som skiljer sig från den dagliga och rutiniserade konsumtionen av nationell och lokal journalistik. De kan också spela en roll som sociala "urbäddningsmekanismer" (Giddens 1996; 1999), vilket innebär att nyhetskonsumtionen friläggs från de tidigare så givna lokala och nationella ramarna och blir mer öppen för omvärlden. Resultaten som presenterats i det här kapitlet visar dock att den upplevda trovärdigheten för de utländska nyhetsmedierna är lägre än för de svenska. De allra flesta tycker också att den svenska journalistiken håller en högre kvalitet än den utländska. Båda dessa aspekter försvagar rimligen den urbäddningseffekt som utländsk journalistik potentiellt kan inbegripa.

Den transnationella nyhetskonsumtionen är visserligen begränsad på daglig basis, särskilt om vi riktar uppmärksamheten mot specifika plattformar och inte minst om vi jämför med konsumtionen av traditionella nyhetsmedier. Det råder ingen tvekan om att de svenska medierna även fortsättningsvis kommer att attrahera den största andelen tittare, lyssnare och läsare. Mer än en fjärdedel av alla svenskar konsumerar utländska nyheter av något slag minst en gång i veckan, vilket trots allt är en väsentlig andel av befolkningen. Bakom siffrorna döljer sig dessutom ytterligare en grupp som använder utländska medier mer sällan, vilken för tidningar på nätet är så stor som 16 procent. Ett särskilt centralt resultat från undersökningen handlar om nyhetskonsumtionens koppling till ålder. Nyhetskonsumtionen i Sverige sviktar betänkligt i de yngre målgrupperna, och därför är det särskilt intressant att se att unga vuxna (16-29 år) är den grupp som har allra flest högkonsumenter av utländska nyhetsmedier (43 procent). De höga siffrorna för den här gruppen hänger samman med digitaliseringen av mediekonsumtionen i stort. Eftersom yngre personer är mer utpräglad digitala i sin medieanvändning, exponeras de sannolikt för betydligt mer utländsk journalistik, inte minst genom sociala medier. För att vi ska förstå den här utvecklingen krävs det dock betydligt mer forskning inom området, särskilt beträffande de innehållsmässiga aspekterna av nyhetskonsumtionen.

Referenser

- Anderson, Benedict (1993). *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning*. Göteborg: Daidalos
- Andersson, Ulrika (2005). *Nya Svenskar och svenska medier*. Arbetsrapport 34. Göteborgs universitet: JMG.
- Ang, Ien (1996). *Living room wars: rethinking media audiences for a postmodern world*. London: Routledge
- Arkhed, Sofia och Ohlsson, Jonas (2015). *Nyhetsintresse och nyhetskonsumtion*. SOM-rapport nr 2015:33. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

- Beck, Ulrich & Levy, Daniel. (2013). Cosmopolitanized nations: re-imagining collectivity in world risk society. *Theory, Culture & Society*, 0263276412457223.
- Berglez, Peter (2013). *Global Journalism: Theory and Practice*. New York: Peter Lang
- Bjur, Jakob (2009). *Transforming audiences: patterns of individualization in television viewing*. Göteborg: Department of Journalism, Media and Communication, University of Gothenburg (JMG)
- Chalaby, Jean K. (2009). *Transnational television in Europe: reconfiguring global communications networks*. London: I.B. Tauris
- Cottle, S. (2014). Rethinking media and disasters in a global age: What's changed and why it matters. *Media, War & Conflict*, 7(1), 3-22.
- Dahlgren, Peter (1995). *Television and the public sphere: citizenship, democracy and the media*. London: Sage
- Giddens, Anthony (1996). *Modernitetens följder*. Lund: Studentlitteratur
- Giddens, Anthony (1999). *Modernitet och självidentitet: självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos
- Glick Schiller, Nina, & Salazar, Noel B. (2013). Regimes of mobility across the globe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39(2), 183-200.
- Hafez, Kai (2007). *The myth of media globalization*. Cambridge: Polity
- Horsti, Karina (2008). Overview of Nordic media research on immigration and ethnic relations: From text analysis to the study of production, use and reception. *Nordicom Review*, 29(2).
- IPSOS (2015). "Affluent Europe 2015: Topline media results". Retrieved from <http://www.offremedia.com/media/deliacms/media/1357/135789-cf8b6f.pdf>
- Jalakas, Anders & Wadbring, Ingela (2014) Ska man gråta om papperstidningen försvinner? i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) *Mittfåra & marginal*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Nordicom-Sveriges mediebarometer 2014* (2015). Göteborg: Nordicom
- Nosseck, Hillel. (2004). Our news and their news: The role of national identity in the coverage of foreign news. *Journalism*, 5(3), 343-368. doi:10.1177/1464884904044941
- Ohlsson, Jonas (2013) Ökade klyftor i nyhetsanvändningen i Jonas Ohlsson & Annika Bergström (red)
- Vanor och attityder i förändring. Samhälle, opinion och medier i Skåne*. Göteborgs universitet: SOM-institutet
- Ohlsson, Jonas (2015) Nyhetskonsumtionens mekanismer i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red) *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Pompeo, Joe och Spence, Alex (2016). *How the New York Times plans to conquer the world*. Politico 16 mars 2016. <http://www.politico.eu/blogs/spence-on-media/2016/05/how-the-new-york-times-plans-to-conquer-the-world/>
- Price, Monroe Edwin (1995). *Television, the public sphere, and national identity*. Oxford: Clarendon Press

- Rantanen, Terhi (2009). *When news was new*. Chichester, U.K.: Wiley-Blackwell
- Robertson, Alexa (2015). *Global news: reporting conflicts and cosmopolitanism*. New York: Peter Lang
- Roosvall, Anna & Salovaara-Moring, Inka (red) (2010). *Communicating the nation: national topographies of global media landscapes*. Göteborg: Nordicom
- SCB (2015) *Utbildningsnivå för befolkningen efter inrikes/utrikes född, kön och åldersgrupp 2015*. http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Statistik-efter-amne/Utbildning-och-forskning/Befolkningens-utbildning/Befolkningens-utbildning/9568/9575/36661/
- Schudson, M. (2003). *The Sociology of News*. New York: Norton.
- Straubhaar, Joseph D. (2007). *World television: from global to local*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Strömbäck, Jesper (2015). "Framtidens medielandskap, demokratin och den sociala sammanhållningen" i *Om Sverige i Framtiden – en antologi om digitaliseringens möjligheter* (SOU 2015:65). Stockholm: Fritzes.
- Thurman, N. (2014). Newspaper consumption in the digital age: Measuring multi-channel audience attention and brand popularity. *Digital Journalism*, 2(2), 156-178.
- Wadbring, Ingela & Andersson, Ulrika (2016) *Nyhetsvanor bland utlandssvenskar i Maria Solevid (red) Svenska utlandsröster*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

ATT DELA ELLER INTE DELA – INTERNETANVÄNDARNAS INSTÄLLNING TILL INSAMLING AV PERSONLIGA DATA

ESTER APPELGREN OCH SARA LECKNER

Sammanfattning

Att dela personlig information i digitala sammanhang kan ge fördelar, men det finns också risker. Trots att insamling av beteendedata sker på många av de sajter svenska folket använder idag, visar 2015 års SOM-undersökning att 60 procent av befolkningen är negativa till att dela personliga data med företag. Endast en liten andel av befolkningen accepterar fullt ut att insamling sker. Majoriteten av befolkningen säger att de försöker begränsa sin personliga information på internet, samtidigt är det bara 15 procent som noga läser igenom användarvillkor. Kanske beror svenskarnas övervägande negativa attityd till att dela data på en omedvetenhet kring när data samlas in och vilka fördelar det ger. Frågan är om ökad medvetenhet ger en mer accepterande attityd eller om det leder till det motsatta? Oavsett vilken riktning utvecklingen tar kommer företagen att behöva bli tydligare jämt emot användare med hur och när de samlar in beteendedata.

Över tiden har olika former av digitala aktiviteter ökat. SOM-undersökningen 2015 visar att 75 procent av den svenska befolkningen använder internet dagligen. Tittar vi specifikt på mobiltelefonanvändning använder 44 procent sociala medier varje dag, och nästan 40 procent konsumerar nyheter eller söker fakta och information i sina mobiltelefoner. Det innebär att de digitala spår vi lämnar efter oss i form av personliga trafikdata på olika plattformar ökar, och därmed också olika aktörers möjligheter att samla in och använda denna information. Många företag har exempelvis byggt sina affärsmodeller kring insamling och användning av digitala beteendedata. Att dela personlig information i digitala sammanhang blir därmed en allt större del av det dagliga livet för många svenskar.

Begreppet ”dela” är i detta sammanhang dock inte helt oproblematiskt. Ordet har ofta en positiv värdeaddning och indikerar att man som användare själv aktivt bidrar med egen personlig information, exempelvis genom att fylla i personuppgifter, posta ett inlägg eller gilla en bild, men i praktiken omfattar delandet alltså också de stora mängder personliga data som passivt eller omedvetet genereras när användaren söker i en sökmotor eller klickar på länkar på webbsidor, och som kontinuerligt samlas in av olika företag och organisationer. På en vanlig nyhetssajt kan till exempel upp mot 50 olika aktörer spåra en användares beteende (data-

skydd.NET, 2015). En viktig fråga är därmed i vilken utsträckning människor är medvetna om hur mycket av de data de genererar, som kan komma att användas för olika syften bortom individens kontroll.

Möjligheten, eller rätten, till att kunna kontrollera spridningen och användningen av sin personliga information diskuteras ofta i termer av integritet. Frågor kring digital integritet har aktualiserats under senare år, exempelvis vid bildandet av Piratpartiet 2006, ett politiskt parti med huvudfrågan i bevarandet av personlig integritet på nätet, 2009 då riksdagen beslutade att Försvarets radioanstalt (FRA) skulle få ökade befogenheter för signalspaning av medborgarnas telefon- och internettrafik, eller 2013 då Edward Snowden påvisade att amerikanska National Security Agency (NSA) hade registrerat användares mobil- och internettrafik över hela världen. Idag handlar integritetsfrågan, i alla fall i den svenska debatten, till stor del om företagens registrering och insamling av användarnas personliga data (t.ex. Fleischer, 2015; Gustafsson, 2016; Örstadius och Larsson, 2015).

Ökad medvetenhet om datainsamling hos individen kan ge negativa konsekvenser, som att användare aktivt börjar vidta åtgärder för att förhindra företagets insamling. En tendens som pekar mot detta beteende är att en femtedel av de svenska internetanvändarna numera väljer att stänga av annonser via annonsblockerare (TNS Sifo, 2015; se också Findahl, 2014). Samtidigt ger användning av insamlade beteendedata individen fördelar. Exempelvis visar tidigare studier att personaliserade tjänster blir mer träffsäkra och anpassade ju mer individen delar, vilket kan öka värdet för den enskilde individen (Appelgren m.fl., 2014; Leckner och Appelgren, 2015; se också Fuchs, 2014). När man som användare blir mer medveten om fördelarna, som exempelvis kan innebära att tjänsten kommer ihåg tidigare inskrivna personliga data eller väljer ut innehåll beroende på användarens tidigare preferenser, kan individen bli mer villig att dela sina data. Tidigare undersökningar visar att människor låter företag samla in data om dem för att få tillgång till olika digitala tjänster såsom sociala nätverk eller e-handel (Eurobarometer, 2011). Samtidigt visar andra tidigare studier på användarnas oro för missbruk av personlig integritet i samband med nätanvändning (t.ex., Bergström, 2014; Findahl, 2014; Ghersetti, 2015). Dock verkar inte denna oro leda till några större förändringar i människors internetbeteende (Christensen och Jansson, 2015; Findahl, 2014; Light och McGrath, 2010; Martin m.fl., 2015). Kanske är det så att gemene man inte är fullt medveten om, eller intresserad av, hur mycket, vad och när denne faktiskt delar data med olika företag och organisationer, eller i nästa steg, med tredje part.

Då datainsamling av användarnas personliga information blir allt mer betydelsefull för företag och organisationer, är insamling och användning av användargenererad data troligen något som kommer att bli allt vanligare i takt med att internet blir en mer integrerad del av samhället. Hur personlig integritet påverkar medieföretagets framtida affärsmodeller är dock inget vi kommer att gå in på djupare i detta kapitel, men för den intresserade hänvisar vi till vårt kapitel i Medieutredningens

forskningsantologi som handlar om det (Appelgren och Leckner, 2016). I det här kapitlet undersöker vi istället användarnas attityder till att dela data med företag för olika ändamål och syften, då det i och med människors ökade internetanvändning är troligt att deras krav på funktionalitet och förväntningar på digitala tjänster kommer att förändras.

Attityder till delning av data enligt tidigare studier

Tidigare studier om attityder till delning av personliga data behandlar ofta oro, förtroende och risk, snarare än internetanvändarnas allmänna attityd till delning. Amerikanska och europeiska studier visar att användare är oroad över att de inte har någon kontroll över sina data och att deras data kan komma att användas i andra sammanhang än de ursprungligen delades i (Eurobarometer, 2015; Lilley m.fl., 2012; Pew, 2014). Vidare visar både svenska och amerikanska studier att användare är bekymrade över att tredje part, såsom annonsörer eller andra kommersiella aktörer, ska få tillgång till deras personliga information (t.ex. Findahl, 2014; Kshetri, 2014; Narayanaswamy och McGrath, 2014; Pew, 2014). Det finns alltså tendenser som pekar på att användare internationellt är oroad över sin personliga integritet i digitala sammanhang. Samtidigt visar jämförande internationella studier att oron för myndigheters och företagens övervakning och registrering är betydligt större i länder som USA, England, Australien och Kina, än vad den är i Sverige (Findahl, 2014). Vad gäller svensks inställning visar bland annat 2013 års SOM-undersökning att 34 procent av användarna känner oro för att personliga uppgifter ska komma att missbrukas på sociala medier och 26 procent när de söker information på nätet (Bergström, 2014). 2014 års SOM-upplaga visar att uppfattningar om att människor bör vara försiktiga med vad de lägger upp i sociala medier är vanligt förekommande, liksom uppfattningen att det är nästan omöjligt att radera uppgifter (Ghersetti, 2015). Även om tidigare svenska studier visar att oron för vad stora it-företag gör med personlig information har ökat bland svenskarna, uppger samtidigt majoriteten att de inte är oroad (73 procent) och att de inte har något att dölja (67 procent) (Findahl, 2014), vilket ligger i linje med de tidigare SOM-undersökningarna. Oron kring insamling av personliga data hos den svenska befolkningen tycks därmed inte vara alarmerande, men existerar. Frågan är åt vilket håll internetanvändarna väljer att gå; att se fördelarna med delning och ge företag tillgång till sina data i ökad utsträckning eller vidta åtgärder för att hindra att personlig information kan samlas in? (Detta kan också komma att påverkas av förändrad lagstiftning, se Appelgren och Leckner, 2016).

I både svenska och amerikanska studier uppger dock flertalet användare att de inte har gjort några större förändringar i sin datadelning eller sitt integritetsskydd under senare år (Christensen och Jansson, 2015; Findahl, 2014; Light och McGrath, 2010; Martin m.fl., 2015). Vidare visar både svenska och utländska studier att människor ofta accepterar användarvillkor utan att läsa vad som står i dessa (t.ex.

Alverén, 2012; Bechmann, 2014; Fuchs, 2014; Pitkänen och Tuunainen, 2012). Det innebär inte sällan medgivande till att personliga data delas med, eller säljs till, tredje part, eller används för utveckling av ett företags produktportfölj. Det är dock troligen inte primärt lättja som styr om människor begränsar sina data eller inte. Många användare saknar specifik kunskap om hur man skyddar sin identitet (t.ex. Findahl, 2014; Light och McGrath, 2010; Martin m.fl., 2015). Vidare är företagens användaravtal inte sällan långa och komplicerade. Den norska motsvarigheten till Konsumentverket testade exempelvis i maj 2016 att läsa igenom avtal för alla de appar som genomsnittsnormannen har installerade i sin mobiltelefon. Denna genomläsning tog 31 timmar, vilket visar att det är näst intill omöjligt för gemene man att vara påläst kring vad som godkänns vid installation och användning av appar i mobiltelefonen (BBC, 2016). Att avstå från att dela data idag är också rent praktiskt krångligt eftersom mycket av medverkan i dagens samhälle kräver att man använder internet i olika sammanhang. I många fall är det dessutom omöjligt att använda ett företags tjänst om man inte väljer att godta avtalet, vilket gör att individer fräntas rätten att kunna kräva kontextuell integritet och ger företagen kontroll över specifik individdata (se också Appelgren och Leckner, 2016). Detta kan innebära att användare struntar i, eller anser att de inte har något val, i vilken mån de delar känslig data eller ej.

Forskning pekar också på att digital kompetens och informationskunnighet har betydelse för människor inställning. Ökad kunskap kring integritets- och säkerhetsinställningar, liksom information kring datainsamlingens syften och möjlighet att modifiera insamlad data (Appelgren och Leckner 2016; Jai och King, 2015; Leon m.fl., 2013; Malhotra m.fl., 2004; Youn, 2009), har visat sig minska oron för att företag ska komma att missbruka den personliga integriteten, och i viss mån även vana (Bergström, 2014) och användningsfrekvens (t.ex. Lewis m.fl.; Youn, 2009) av internettjänster. Samtidigt är attityden till delning av data komplex och i vissa fall motsägelsefull (se också t.ex. Baek m.fl., 2014; Bergström, 2014). Många faktorer spelar in, exempelvis sammanhanget där data delas, sociala kontakter och vilken inställning dessa kontakter har eller hur användarna tillfrågas om sin attityd. Det är därför viktigt med mer kunskap om frågor kring användarnas inställning till integritet och en ökad förståelse för människors syn på datainsamling.

Få svenskar vill dela data – men de delar ändå

Idag registreras individers samlade aktivitet på internet främst av internet- och mobiloperatörer. Dessutom mäter de flesta företag med en webbsida eller digital tjänst också brottstycken av den internettrafik som sker, nämligen den som går att mäta inom företagets egen domän. Det kan då exempelvis handla om publikens läsbeteenden på en nyhetssajt eller sekvenser av klick när människor köper varor över internet. Men registreringen av internetbeteenden sker även hos andra aktörer, som när människor besöker en myndighets webbsida, exempelvis vid beställning av en blankett på Skatteverket eller registrering av VAB hos Försäkringskassan.

I 2015 års SOM-undersökning har respondenterna fått ange sin inställning till personlig integritet på internet. De frågor som de fått ta ställning till handlar om huruvida respondenten är nöga med att begränsa den information denne lämnar ut om sig själv på nätet, om respondenten nöga läser igenom villkor vid registrering mig på sajter eller appar, huruvida det är bra att företag samlar information om respondentens internetvanor för att förbättra de tjänster denne använder, och om respondenten accepterar att den information som företag samlar in om denne på nätet säljs vidare till andra företag. Här har respondenterna fått gradera sin inställning på en skala från stämmer helt, till stämmer inte alls samt ingen uppfattning. Frågorna har ställts till samtliga respondenter, även de som inte använt internet de senaste 12 månaderna. Den totala åsiktsförekomsten när de som svarat att de inte har någon uppfattning, samt de som hoppat över frågorna eller delvis svarat på frågorna räknas bort, varierar något mellan de olika frågorna, men håller sig runt 80 procent.

Analysen visar att en mindre grupp, omkring en femtedel av befolkningen, instämmer i påståendet att det är bra att företag samlar in data för att förbättra användarupplevelsen, medan drygt 60 procent är negativa till att sådan insamling sker (tabell 1). Av de som är negativa håller drygt 40 procent inte alls med om att det är bra att företagen samlar in data för detta ändamål. Av de som svarat att de inte har någon uppfattning i frågorna, är de flesta sällananvändare av internet, vilket är cirka 80 procent av dem som anser sig inte ha någon uppfattning i frågorna i tabell 1.

Tabell 1 *Inställning till att dela personliga data på internet, 2015 (procent)*

	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer knappast	Stämmer inte alls	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
Det är bra att företag samlar information om internetvanor för att förbättra tjänster	3	18	18	42	19	100	1 580
Accepterar att personlig information säljs vidare till andra företag	3	19	17	45	16	100	1 584

Kommentar: Frågorna lyder *Det är bra att företag samlar information om mina internetvanor för att förbättra de tjänster jag använder* och *Jag accepterar att den information som företag samlar in om mig på nätet säljs vidare till andra företag*. Följt av svarsalternativen som redovisas i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Om inga aktiva försiktighetsåtgärder tagits av användaren, såsom installation av annonsblockerare eller programvara för att surfa anonymt, registreras som tidigare nämnts i princip allt individen gör på internet idag, såväl individens samlade trafik,

som delmängder av trafik, och av ett flertal aktörer. Den här typen av beteendedata över internet är den som benämns som trafikdata och har ursprungligen samlats in av företagens teknikavdelningar för att beräkna storleken på de datamängder (t.ex. megabyte per sekund) som överförs vid individers användning av internet. Detta gjordes så att man tekniskt skulle kunna dimensionera kapacitet när många människor samtidigt använder webbplatser (t.ex. Kihl m.fl., 2010). Men det finns idag alltså många fler användningsområden för trafikdata.

Tack vare europeisk och nationell lagstiftning skapad för att skydda människors digitala integritet, som i Sverige regleras genom *Lagen för elektronisk kommunikation* vilken trädde i kraft 2011 (PTA, 2016), ska företag be om lov eller be om så kallat digitalt samtycke, för att få följa individers beteenden. För att individen ska få tillgång till internet- eller mobilsajter med någon form av tjänst, krävs alltså i dagsläget nästan alltid att användaren ger sitt samtycke till att personliga data får användas av företaget. Det kan för individen handla om att godkänna cookies, eller kakor på svenska, som är små textfiler som ett företag begär att få spara på en individs dator, men också om att acceptera långa texter med användarvillkor som ska läsas igenom vid registrering på sajter eller i appar. Inte sällan finns någon paragraf i villkoren som anger att företaget har rätt att sälja individens trafikdata vidare till andra aktörer. I teorin ska sådant samtycke ges aktivt av användaren, genom bekräftelse. Men i praktiken ges idag ofta samtycket passivt genom att användaren använder sajten eller tjänsten och därigenom ger sitt (passiva) medgivande till att datainsamling sker, vilket ökar sannolikheten för att individen inte är medveten om att denne delar data.

Som diskuterats tidigare i kapitlet är det sannolikt få svenskar som faktiskt insett hur mycket de i realiteten redan delar med olika aktörer på internet. En så liten andel som tre procent av respondenterna i 2015 års SOM-undersökning instämmer exempelvis helt i att det är bra att personlig information också säljs vidare. Kanske har dessa individer insett vilka fördelar som kan fås av att dela data, alternativt upplever de att riskerna med att dela med sig av sina aktiviteter är små i förhållande till vad individen får i gengäld. Möjligen är personerna i denna lilla andel också fullt medvetna om att de delar data. Resultaten visar dock att människor överlag inte är så insatta i att detta sker. Exempelvis besöker 70 procent av svenskarna Facebook (Findahl, 2015), och för att få tillgång till tjänsten måste de ha accepterat att företaget har full tillgång till deras beteendedata.

SOM-undersökningen 2015 visar också att andelen svenskar som anger att de vidtagit försiktighetsåtgärder för att värna om sin digitala integritet förefaller vara hög, då 80 procent av respondenterna menar att de medvetet begränsar sin personliga information på internet (tabell 2). Frågan är dock vad denna upplevda självrensning innebär i praktiken och hur de som svarat på SOM-undersökningen själva tolkar frågan om att begränsa sin personliga information, när det samtidigt endast är 15 procent av respondenterna som svarar att de noga läser igenom villkor

vid registrering på sajter eller appar. Så fort ett digitalt samtycke skett, något som krävs för att få registrera sig eller använda en sajt eller tjänst, har ju individen gett företaget tillgång till deras internetbeteende. Så, oavsett om användaren aktivt delar information, exempelvis på Facebook, eller om det sker passivt, till exempel vid användning av en nyhetssajt, ”delas” en stor mängd data med företag. Kanske är det så att användarna tror att de begränsar sin information, och faktiskt inte är medvetna om att de bara genom att gå in på en webbplats delar data med företag.

Tabell 2 *Individens åtgärder för att värna om personliga integritet på internet, 2015 (procent)*

	Stämmer helt	Stämmer delvis	Stämmer knappast	Stämmer inte alls	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
Begränsar själv personlig information på internet	47	33	5	2	13	100	1 586
Läser noga igenom villkor vid registrering på sajter eller appar	15	29	20	18	18	100	1 591

Kommentar: Frågorna lyder *Jag är noga med att begränsa den information jag lämnar ut om mig själv på nätet* och *Jag läser noga igenom villkor när jag registrerar mig på sajter eller appar*. Följt av svarsalternativen som redovisas i tabellen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det kan också vara så att andelen av befolkningen som uttrycker ett större mått av försiktighet kring personlig integritet på internet när de tillfrågas i en enkät, är större än vad deras faktiska åtgärder motsvarar i realiteten. Samtidigt finns det en mindre grupp individer som inte förefaller bekymrade alls. Två procent säger att de inte begränsar sin personliga information på internet och omkring 20 procent av befolkningen instämmer inte alls i påståendet att de noga läser användarvillkor vid registrering av sajter och appar (se tabell 2).

Att personer med högre internetvana skulle vara mindre oroade över missbruk av personlig information som delats än personer med mindre internetvana som tidigare forskning visat (se t.ex. Bergström, 2014), syns inte tydligt i den här studien. Det förefaller inte finnas något samband mellan graden av försiktighet vad gäller den personliga integriteten och hur frekvent internetanvändare man är. Försiktiga människor återfinns såväl bland mycket vana internetanvändare som bland sällananvändare. Men om vi enbart tittar på den mindre grupp individer som uttrycker en mer positiv inställning till att dela data i sina svar, som inte begränsar sin information eller inte noga läser igenom villkor (n=293), ser vi att dessa användare visar sig ha hög teknikvana. Näst intill alla de personer som svarat på detta mer riskbenägna vis har tillgång till dator och internet i hemmet (98

procent), smart mobiltelefon (96 procent) och surfplatta (73 procent). Det här är också individer som till stor del dagligen använder (smart) mobiltelefon för att ta del av nyheter (65 procent) eller söka fakta och information (62 procent). Liksom i svaren i tabell 1, återfinns en stor andel av befolkningen som angett att de inte har någon uppfattning om frågorna som redovisas i tabell 2, bland sällananvändare av internet (85 respektive 90 procent).

Sammanhangets påverkan på attityder till delning

Som nämnts tidigare i kapitlet beror upplevelsen av personlig integritet och attityden till olika aktörers insamling av beteendedata på olika aspekter och kan variera beroende på sammanhang och typ av data. Tidigare studier har visat att information genererad från aktiviteter som mediekonsumtion och e-handelsvanor anses mindre känsliga att dela (t.ex. Eurobarometer, 2011; Sas, 2015), liksom information som inte är kopplad direkt till den enskilda personen (Bergström, 2014). Däremot har studier visat att användare är mer restriktiva till att dela uppenbart personlig information såsom personuppgifter, viss typ av hälsorelaterade uppgifter och finansiella uppgifter (t.ex. Jai och King, 2015; Leon m.fl., 2013; Pwc, 2012; Sas, 2015).

I resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2015 syns inte dessa tendenser tydligt i befolkningens attityder till att dela med sig av data i olika sammanhang (se tabell 3). De frågor som ställdes i undersökningen handlade om inställningen till att företag samlar in information om respondenten och dennes internetvanor i följande kontexter: Sökningar i sökmotorer, Konsumtion av nyheter på nätet, Klick på annonser, Användning av sociala medier, Konsumtion av filmer, musik och tv serier på nätet samt Inköp av varor eller tjänster på nätet. Attityden kunde uttryckas på en skala från mycket negativ, ganska negativ, varken negativ eller positiv, ganska positiv, till mycket positiv, samt ingen uppfattning. Frågorna har ställts till samtliga respondenter och den totala åsiktsförekomsten ligger strax över 80 procent. Överlag är svenskarna tydligt negativa till att företag samlar in data om dem oavsett sammanhang, även om de är marginellt mindre negativa till att personliga data samlas in när de konsumerar nyheter, rörlig bild och ljud samt vid inköp av varor och tjänster. 34 procent av befolkningen ställer sig mycket negativa till att samla beteendedata vid användning av streamingtjänster, medan 38 procent är mycket negativa till att insamling sker vid sökning i sökmotorer såsom Google. Kanske har de individer som inte ställer sig fullt så negativa till att insamling sker i några av kontexterna bedömt, medvetet eller omedvetet, att deras beteendedata kan ge dem fördelar i form av högre kvalitet på innehåll eller större effektivitet vid köp av varor och tjänster.

Tabell 3 *Inställning till att företag samlar in personlig information vid olika internetaktiviteter, 2015 (procent)*

Inställning till att företag samlar information vid:	Mycket negativ	Ganska negativ	Varken negativ eller positiv	Ganska positiv	Mycket positiv	Ingen uppfattning	Balansmätt	Summa	Antal svar
Sökningar i sökmotorer	38	25	19	5	1	12	-57	100	1 588
Konsumtion av nyheter på nätet	36	24	20	5	0	15	-55	100	1 574
Klick på annonser	41	24	16	4	0	15	-61	100	1 574
Användning av sociala medier	37	25	16	3	1	18	-59	100	1 570
Konsumtion av filmer, musik och tv-serier på nätet	34	22	18	6	1	19	-50	100	1 577
Inköp av varor och tjänster på nätet	36	24	18	6	1	15	-53	100	1 573

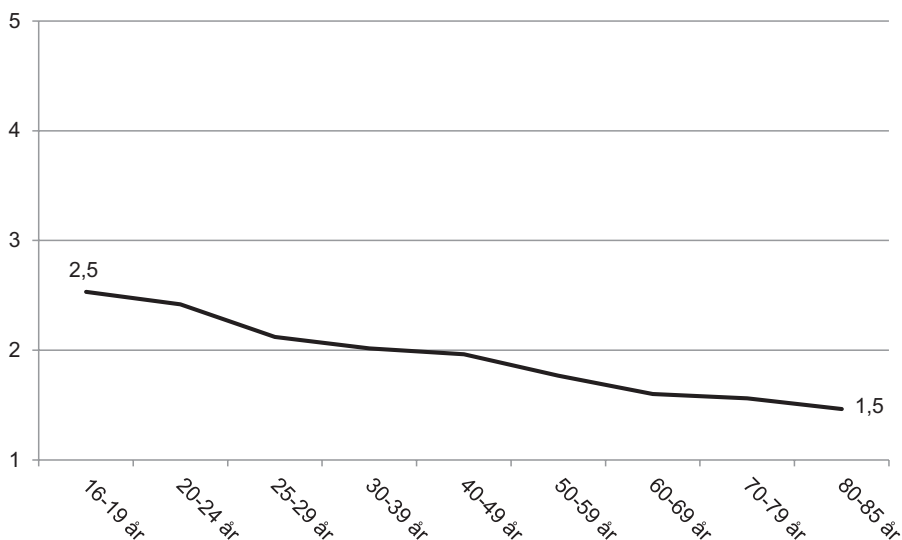
Kommentar: Frågan lyder *Vilken är din inställning till att företag samlar in information om dig och dina internetvanor när du:* Gör sökningar i sökmotorer, Konsumerar nyheter på nätet, Klickar på annonser, Använder sociala medier, Konsumerar filmer, musik och tv serier på nätet, Köper varor eller tjänster på nätet. Svarsalternativen är *Mycket negativ, ganska negativ, varken negativ eller positiv, ganska positiv, mycket positiv, ingen uppfattning*. Balansmättet mellan -100 och +100 anger andelen som svarat *Mycket/Ganska positiv* minus andelen som svarat *Mycket/Ganska negativ*. -100 innebär att samtliga anser det är negativt och +100 att samtliga anser att det är positivt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Attityder till insamling i relation till försiktighetsåtgärder

Som diskuterats i redovisningen av tabell 3, visar SOM-undersökningen 2015 att den svenska befolkningens attityder till att dela data i olika sammanhang inte nämnvärt varierar beroende på sammanhang. Tidigare studier har visat att yngre personer förefaller vara något mindre oroade över ofrivilligt delande än äldre personer (t.ex. Bergström, 2014; Findahl, 2014). Yngre personer har vidare visat ett större riskbeteende till att dela data data, exempelvis vid användning av sociala nätverk (t.ex. Pitkänen och Tuunainen, 2012; Vanderhoven m.fl., 2014). För att visualisera hur inställningen till företagets insamling av data i samband med olika aktiviteter i den svenska befolkningen skiljer sig utifrån ålder, används här ett normerat additivt index, där ett lågt medelvärde indikerar en mer negativ inställning till att dela personliga data. Värdet 1 innebär alltså att man på alla frågor om att dela data i olika kontexter ställer sig mycket negativ och värdet 5 att man istället är mycket positiv till att dela data i samtliga kontexter som frågan tagit upp. Som figur 1 visar har yngre personer enligt indexet en mer accepterande attityd till att dela data vid olika internetaktiviteter jämfört med äldre.

Figur 1 *Inställning till att företag samlar in personlig information vid olika internetaktiviteter i relation till ålder, 2015 (indexerade värden)*

Kommentar: Indexet för människors inställning till att dela med sig av sina internetvanor för olika typer av sammanhang är ett normerat additivt index. Indexet kan gå mellan 1 (*Mycket negativ*, på alla frågor) och 5 (*Mycket positiv*, på alla frågor) och kan anses ha hög reliabilitet (Chronbach's $\alpha=0,958$). Frågan lyder *Vilken är din inställning till att företag samlar in information om dig och dina internetvanor när du: Gör sökningar i sökmotorer, konsumerar nyheter, klickar på annonser, använder sociala medier, konsumerar filmer, musik och tv-serier på nätet, köper varor eller tjänster på nätet, samt Vilket år är du född?*. I analysen inkluderas endast de som svarat *Mycket negativ, ganska negativ, varken negativ eller positiv, ganska positiv, mycket positiv* samt åldrar uppdelade i nio kategorier. Antal svarande inkluderade i analysen: 1 187.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

För att undersöka om demografiska aspekter som tidigare lyfts fram i såväl internationella som svenska studier har effekt på inställning kring att dela data, har även en regressionsanalys utförts (ej i tabell). Tidigare studier visar inga entydiga resultat, exempelvis har inte kön visat självständig inverkan på oro för missbruk (Bergström, 2014; Findahl, 2014), samtidigt har kön visat sig vara en signifikant faktor för integritetsinställningar, där kvinnor i högre utsträckning sökt råd och information om hur man bör hantera risker och undvikit att använda vissa sajter (t.ex. Youn, 2009), liksom att män tycks vara mer riskbenägna när det gäller att lägga ut personlig information på nätet (Fogel och Nehmad, 2009). I regressionsanalysen ingick inställning till att dela data som beroende variabel, där de sex delfrågorna lagts ihop till ett additivt index. De oberoende variablerna var kön (kvinna), ålder (kontinuerlig), utbildning (låg, medellåg, medelhög, hög), boendeort (landsbygd, mindre tätort, större tätort samt Stockholm/Göteborg/Malmö), generell tillit

(kontinuerlig), samt internetanvändning (daglig). Resultaten redovisas inte här, då det enda som hade betydelse i regressionsanalysen visade sig vara ålder, och av mindre betydelse, hög utbildning, där hög utbildning medförde en mer negativ attityd. Detta talar emot tidigare undersökningar som redovisats i detta kapitel, som visat att ökad kunskap gör användare tryggare i sin internetanvändning. Utifrån olika demografiska aspekter tycker alltså sammanfattningsvis den svenska befolkningen mycket lika kring att dela beteendedata i digitala kontexter.

Teknikvana är ett kännetecken på positiv inställning till att dela data

Nästa steg i analysen var att undersöka samband mellan attityder kring att dela data och vad man sedan själv gör för att skydda sin identitet. Resultaten visar att inställning till att företag säljer personlig information till tredje part eller samlar information för att förbättra tjänster, är relaterat till de aktiva handlingar människor gör, såsom att begränsa den information de lämnar ut om sig själva. Detta förefaller kunna förklaras med hur accepterande attityd man har kring att dela information kring internetaktiviteter i olika kontexter.

Att vara positivt inställd till att dela data i olika sammanhang, som en liten andel av befolkningen faktiskt är, påverkar alltså inställning till att data säljs vidare, samt att data samlas in av företag för att förbättra tjänster. I tabell 4 redovisas ett relativt starkt samband mellan att acceptera att data säljs vidare till tredje part och att också vara mer positiv till att dela data i olika sammanhang på internet. En liknande inställning gäller också för de användare som anser att det är bra att företag samlar information om internetvanor för att förbättra de tjänster som de använder, men även för de som anser att det är bra att begränsa sin personliga information på internet, där sådana personer tenderar att i större utsträckning också vara något mer positiva till att dela data i olika sammanhang.

2015 års SOM-undersökning visar att det finns ett samband mellan ålder och internetanvändning. De samband som redovisas i tabell 4, exempelvis som att en något mer accepterande attityd till att dela personliga data i olika digitala kontexter syns hos vana internetanvändare, då de har ett något högre medelvärde än sällananvändare, 1,9 respektive 1,6 (jfr figur 1), kan förmodligen delvis förklaras av åldersfaktorn. Inga signifikanta samband avseende inställning till att dela data syns för variabler som kön, boendeort, utbildningsgrad, eller att läsa villkor noga vid registrering på sajter eller i appar (jfr t.ex. Bergström (2014) som funnit svaga signifikanta samband mellan oro för missbruk av personlig information, och ålder och utbildning). I analysen av människors uppfattning om huruvida de noga läser igenom villkor vid registrering på sajter eller appar, syns ett svagt negativt signifikant samband med politisk preferens. Människor som ser sig som politiskt klart till vänster har ett något lägre medelvärde (1,8), dvs anger i högre grad att de noga läser villkor jämfört med de som befinner sig politiskt till höger (2,0). Detta ligger i linje med tidigare SOM-undersökningar som visat att personer som står politiskt

till vänster har en mer kritisk hållning till olika typer av övervakning (Bjereld och Oscarsson, 2009, 2013), och upplever en större oro för missbruk vid användning av internetjänster (Bergström, 2014).

Tabell 4 *Inställning till att företag samlar in personlig information vid olika internetaktiviteter för olika grupper, 2015 (procent)*

	Index inställning dela data	Antal svarande
Internetkonsumtion	,032 ***	1 172
Kön	,034	1 187
Utbildning, fyrdelad	-,037	1 168
Boendeort	,047	1 163
Accepterar att personlig information säljs vidare till andra företag	,402 ***	1 091
Det är bra att företag samlar information om internetvanor för att förbättra tjänster	,603 ***	1 062
Läser noga igenom villkor vid registrering på sajter eller appar	-,022	1 079
Begränsar själv personlig information på internet	,159 ***	1 123

Kommentar: Indexet för människors inställning till att dela med sig av sina internetvanor för olika typer av kontexter beskrivs i kommentartexten till Figur 1. Frågan lyder *Vilken är din inställning till att företag samlar in information om dig och dina internetvanor när du: Gör sökningar i sökmotorer, konsumerar nyheter, klickar på annonser, använder sociala medier, konsumerar filmer, musik och tv-serier på nätet, köper varor eller tjänster på nätet, samt Vilket år är du född?*. I analysen inkluderas endast de som svarat *Mycket negativ, ganska negativ, varken negativ eller positiv, ganska positiv, mycket positiv*. Pearson's r är ett mått på hur starkt sambandet mellan två variabler är samt riktningen på sambandet, *** $p < 0,001$, ** $p < 0,01$, * $p < 0,05$.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Användarnas inställning till insamling av personliga data

Vi har i detta kapitel pekat på att svenska internetanvändare förmodligen ännu inte är fullt medvetna om hur mycket av de data de genererar som samlas in av företag, och som kan komma att användas för olika syften som är bortom användarnas kontroll. Mindre än en femtedel av svenskarna säger i 2015 års SOM-undersökning att de noga läser igenom villkor vid registrering på sajter eller appar. Samtidigt ställer över hälften av befolkningen sig negativa till att dela personliga data på internet och andelen uttryckligen positiva är mycket liten. Den negativa inställningen är motsägelsefull, för så fort registrering i form av medgivande eller användning skett på ett företags sajt eller tjänst, ger individen sitt samtycke till att dela beteendedata. Ofta anger företag, som ett av flera skäl, att insamling av

individens data sker för att förbättra användarupplevelsen, men resultaten visar att en stor del av befolkningen ändå ställer sig negativ till denna typ av insamling.

Det verkar som att den lilla grupp individer som har en mindre restriktiv inställning till att dela data, som alltså inte begränsar sin information och inte noga läser igenom villkor, har hög teknikvana, då de svarat att de har tillgång till många olika typer av medieteknik och i hög grad konsumerar information såsom nyheter i digitala kanaler. Ju yngre man är, desto mer accepterande attityd tycks man dessutom ha till att dela personliga data med företag. Det kan vara en kombination av att yngre är mer oförsiktiga med vad de delar, men också att de är uppvuxna med internet och har en stor vana av att använda medieteknik. Det är dock inte omöjligt att människor blir mer restriktiva med ökad ålder, då äldre (i alla fall idag) har en större tendens att oroa sig för integritetsmissbruk (t.ex. Bergström, 2014), även om det finns en attitydskillnad kring om missbruk gäller andra privatpersoner, eller företag och myndigheter (t.ex. Findahl, 2014). Att vara mer positivt inställd till att dela data i olika sammanhang påverkar också positivt inställningen till att data säljs vidare, samt att data samlas in av företag för att förbättra tjänster. Detsamma gäller för de personer som anser att det är bra att företag samlar information om deras internetvanor för att förbättra de tjänster som de använder, och dessa personer tenderar också i större utsträckning att vara positiva till att dela data i olika kontexter.

Vilka blir då konsekvenserna av en ökad medvetenhet kring insamling av beteendedata? Om ökad medvetenhet leder till att människor inte längre vill dela med sig av sina personliga data får företagen problem. Likt utvecklingen kring annonsblockerare blir insamling av beteendedata genom exempelvis klickstatistik mer av en omöjlighet, och likaså personaliserade tjänster. Men, det kan också bli så att ökad medvetenhet leder till större acceptans kring att insamling sker. Sådana tendenser syns i resultaten från SOM-undersökningen 2015, i den lilla andel av befolkningen som fullt ut accepterar att de delar med sig av sina digitala spår. Liksom tidigare studier pekar detta på att en ökad *domesticering* av medieteknik, dvs ju mer integrerad tekniken blir i individens vardag, desto mer minskar den negativa inställningen till att företag samlar in data, även om det inte är lika tydligt i resultaten från SOM-undersökningen 2015 vad gäller vana och frekvens av internetanvändning. Domesticeringen kan innebära en kombination av ökat riskbeteende, ökad kunskap om hur man skyddar sig, samt en mer intensiv användning av digitala tjänster. Därigenom blir användaren, i alla fall indirekt, mer medveten om vilka fördelar som delning kan ge och bedömer att det är tillräckligt mycket värt att använda tjänsten, trots de risker man potentiellt utsätter sig för när beteendedata delas. Tidigare studier visar att ju fler av svenskarna som använder internet, desto mindre negativa har de blivit till att myndigheter och företag kan övervaka och registrera deras internetbeteende (Findahl, 2014). Men samma studier visar också har oron för att registreras ökat något igen under senaste åren, särskilt vad gäller registrering av de stora it-bolagen. Människors attityder, speciellt när man inte har någon större kunskap kring hur beteendedata genereras och samlas in, påverkas

av hur ämnet förhandlas i samhället, till exempel i massmedia. Under senare år har företagens insamling diskuterats utifrån övervakning och missbruk, snarare än i termer av fördelar och förtjänster för individen (t.ex. Fleischer, 2015; Gustafsson, 2016; Örstadius och Larsson, 2015). Denna kritiska rapportering kanske återspeglas i den övervägande negativa inställningen till insamling av beteendedata som 2015 års SOM-undersökning visar att den svenska befolkningen har. Detta samtidigt som allt fler faktiskt använder internet och företagens tjänster. Här finns en klar motstridighet, något som också visar att människors attityder kring integritet på internet är komplext att mäta (jfr Baek m.fl., 2014). Om företagen på ett mer transparent sätt motiverar varför de samlar in data om användarna och vilka fördelar det kan ge individen, liksom att den lagstiftning som skyddar användaren hänger med teknikutvecklingen, kanske den svenska befolkningens inställning tar mer av en positiv vändning (se också Appelgren och Leckner, 2016). Medvetenheten grundar sig då på ökad kunskap snarare än en oro kring digital informationshantering.

Referenser

- Alverén, Fredrik (2012). *Såld på nätet: priset du betalar för gratis*. Stockholm: Ordfront.
- Appelgren, Ester & Leckner, Sara (2016). "Mediepubliken och stora datamängder", *Människorna, medierna & marknaden: Medieutredningens forskningsantologi om en demokrati i förändring*. Statens offentliga utredningar (SOU) 2016:13. Stockholm: Wolters Kluwer, s.165–188.
- Appelgren, Ester, Leckner, Sara & Mejtoft, Tomas (2014). "Mediekonsumentens medvetna och omedvetna val: En nyckel till morgondagens mediekonsumtion", *Medie-Sverige 2014*, Göteborg: Nordicom vid Göteborgs Universitet, s. 29–37.
- Baek, Young, Min, Kim, Eun-mee & Bae, Young (2014). "My privacy is okay, but theirs is endangered: Why comperative optimism matters in online privacy concerns", *Computers in Human Behavior*, 31: 48–56.
- BBC (2016). "Norway consumer body stages live app terms reading", BBC, 25 maj. <http://www.bbc.com/news/world-europe-36378215> (Hämtad 28 maj 2016).
- Bechmann, Anja (2014). "Non-informed consent cultures: Privacy policies and app contracts on Facebook", *Journal of Media Business Studies*, 11(1): 21–38.
- Bergström, Annika (2014). "Personlig integritet på nätet", i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra och marginal*. Göteborgs universitet: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Oscarsson, Henrik (2009). "Folket och FRA", i Lennart Weibull & Sören Holmberg (red), *Svensk höst*. SOM-rapport nr. 46. Göteborg: SOM-institutet cid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Oscarsson, Henrik (2014). "Minskat stöd för övervakning och tvångsmedel", i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red), *Mittfåra och marginal*. Göteborgs universitet: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Christensen, Miyase, & Jansson, André (2014). "Complicit surveillance, inter-veillance, and the question of cosmopolitanism: Toward a phenomenological understanding of mediatization", *New Media & Society*, April 1.
- dataskydd.NET (2015). *Integritet och privatliv är grundläggande mänskliga rättigheter*. Tillgänglig på: dataskydd.net/ (Hämtad 30 maj 2015).
- Eurobarometer (2011). *Attitudes on Data Protection and Electronic Identity in the European Union (Special Eurobarometer 359)*. European Commission. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_359_en.pdf. (Hämtad 21 april 2016).
- Eurobarometer (2015). *Data Protection (Special Eurobarometer 431)*. European Commission. http://ec.europa.eu/justice/newsroom/data-protection/news/240615_en.htm (Hämtad 21 april 2016).
- Findahl, Olle (2014). *Svenskarna och internet 2014*. .SE
- Findahl, Olle (2015). *Svenskarna och internet 2015*. .SE
- Fleischer, Rasmus (2015). "Därför låter vi oss övervakas på internet", *Dagens Nyheter*. 14 september.
- Fogel, Joshua & Nehmad, Elham (2009). "Internet social network communities: Risk ranking, trust, and privacy concerns", *Computers in Human Behavior*, 25(1): 153–160.
- Fuchs, Christian (2014). *Social media: a critical introduction*. London: SAGE Publications.
- Ghersetti, Marina (2015). "Sociala medier till nöje och nytta", i Annika Bergström, Bengt Johansson, Henrik Oscarsson & Maria Oskarson (red), *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet vid Göteborgs universitet. s. 511–522.
- Gustafsson, Lars-Erik (2016). "Apparna skvallrar om dig", *Göteborgs-Posten*. 31 mars.
- Jai, Tun-Min & King, Nancy J. (2015). "Privacy versus reward: Do loyalty program increase consumers' willingness to share personal information with third-party advertisers and data brokers?", *Journal of Retailing and Consumer Services*. Online.
- Kihl, Maria, Ödling, Per, Lagerstedt, Christina & Aurelius, Andreas (2010). "Traffic analysis and characterization of Internet user behavior", *Ultra Modern Telecommunications and Control Systems and Workshops (ICUMT), 2010 International Congress on IEEE*, Moscow, Russia, 18–20 October.
- Kshetri, Nir (2014). "Big data's impact on privacy, security and consumer welfare", *Telecommunications Policy*, 38(11).
- Leckner, Sara & Appelgren, Ester (2015). "The audience's willingness to share internet traffic data: an emerging ethical challenge for the media industry", Paper presented at *NordMedia 2015*, Copenhagen, Denmark, 13–15 August.
- Leon, Pedro Giovanni, Ur, Blase, Wangz, Yang, Sleeper, Many, Balebako, Rebecca, Shay, Richard, Bauer, Lujo, Christodorescu, Mihai & Faith Cranor, Lorrie (2013). "What Matters to Users? Factors that Affect Users' Willingness to Share Information with Online Advertisers", *Symposium on Usable Privacy and Security (SOUPS) 2013*, Newcastle, UK, July 24–26.

- Lewis, Kevin, Kaufman, Jason & Christakis, Nicholas (2008). "The taste for privacy: An analysis of college student privacy settings in an online social network", *Journal of Computer-Mediated Communication*, 14(1): 79–100.
- Light, Ben & McGrath, Kathy (2010). "Ethics and social networking sites: a disclosive analysis of Facebook", *Information, technology and people*, 23(4): 290–311.
- Lilley, Stephen, Grodzinsky, Frances S. & Gumbus, Andra (2012). "Revealing the commercialized and compliant Facebook user", *Journal of information, communication and ethics in society*, 10(2): 82–92.
- Malhotra, Naresh K., Kim, Sung S. & Agarwal, James (2004). "Internet Users' information Privacy Concerns (iUiPC): The Construct, the Scale, and a Causal Model", *Information Systems Research*, 15(4): 336–355.
- Martin, Shelton, Rainie, Lee & Madden Mary (2015). Americans' Privacy Strategies Post-Snowden. *Pew Research Center*. <http://www.pewinternet.org/2015/03/16/Americans-Privacy-Strategies-Post-Snowden/> (Hämtad 21 april 2016).
- Narayanaswamy, Ravi & McGrath, Leanne (2014). "A Holistic Study of Privacy in Social Networking Sites", *Journal of Management Information and Decision Sciences*, 17(1).
- Pew (2014) Public Perceptions of Privacy and Security in the Post-Snowden Era. *Pew Research Center*. <http://www.pewinternet.org/2014/11/12/public-privacy-perceptions/> (Hämtad 21 april 2016).
- Pitkänen, Olli & Tuunainen, Virpi Kristiina (2012). "Disclosing personal data socially: An empirical study on Facebook users' privacy awareness", *Journal of information privacy & security*, 8(1): 3–29.
- pta (2016). *Frågor och svar om kakor för webbplatsinnehavare*. <http://www.pts.se/sv/Bransch/Regler/Lagar/Lag-om-elektronisk-kommunikation/Cookies-kakor/Fragor-och-svar-om-kakor-for-webbplatsinnehavare/> (Hämtad 2 maj 2016).
- Pwc (2012). Consumer privacy: What are consumers willing to share. *Consumer Intelligence series*. PriceWaterCoopers. <http://www.pwc.com/us/en/industry/entertainment-media/publications/consumer-intelligence-series/consumer-privacy.jhtml> (Hämtad 21 april 2016).
- Sas (2015). *Finding the Right Balance Between Personalization and Privacy*. Research Paper. SAS Institute, USA.
- TNS Sifo (2015). *Orvesto Konsument 2015:1*. <http://www.tns-sifo.se/rapporter-undersokningar/rackviddsrapporter-orvesto/orvesto%C2%AE-konsument> (Hämtad 21 april 2016).
- Vanderhoven, Ellen, Schellens, Tammy, Valcke, Martin & Raes, Annelies (2014). "How Safe Do Teenagers Behave on Facebook? An Observational Study", *PLoS ONE* 9(8): 1–9.
- Youn, Seounmi (2009). "Determinants of Online Privacy Concern and its influence on Privacy Protection Behaviors Among Young Adolescents", *Journal of Consumer affairs*, 43(3): 389–418.
- Örstadius, Kristoffer & Larsson, Linus (2015). "Mobilen spårar dig – överallt", *Dagens Nyheter*. 31 augusti.

E-BOKENS SPRIDNING SAKTAR IN

ANNIKA BERGSTRÖM OCH LARS HÖGLUND

Sammanfattning

Kapitlet redovisar aktuella analyser av e-bokens användning och jämför bokläsning i form av tryckta böcker, ljudböcker och e-böcker för såväl skönlitteratur som facklitteratur. Efter några år av snabb ökning när det gäller användningen av e-böcker visar 2015 års SOM-undersökning att spridningen tycks ha stannat av. Andelen av de svarande i SOM-undersökningen 2015 som läst någon e-bok de senaste 12 månaderna är 17 procent, strax under föregående års mätresultat. Även attityden till e-böcker jämfört med tryckta är stabil med en majoritet som föredrar tryckta böcker. Däremot fortsätter de tekniska möjligheterna att läsa e-böcker att öka och andelen med tillgång till surfplatta i hushållet uppgår till hela 57 procent. E-boksläsning är således i hög grad avhängigt andra faktorer än tillgången till teknik.

Bokmarknaden genomgår just nu en liknande process som den vi sett för musikindustrin och också i dagstidningsvärlden. Den ursprungliga produkten, den tryckta boken, ändrar karaktär i takt med att mediemarknaden blir alltmer digital, men öppnar också för kommande förändringar av boken som kan utvecklas med länkar och multimediatillägg och därmed påverka läsandet. Olika branscher har tagit lite olika vägar i digitaliseringen. Många gånger har det varit svårt att hitta fungerande affärsmodeller. Det är ännu för tidigt att sja om var bokbranschen kommer att landa, men helt klart förändrar bokens digitalisering bokmarknaden och förlag och bokhandel tvingas bygga en digital strategi. Även om e-boken har en rad fördelar som underlättar produktion och spridning finns också utmaningar såsom risk för piratkopiering, frågor om upphovsrätt och regler för utlåning i bibliotek (Katsarova, 2016). I flera länder, framförallt de engelsk-språkiga, utgör e-boken en större del av bokmarknaden än i Sverige, även om den också där utgör en relativt begränsad del av den totala bokmarknaden.

E-boken har ofta formen av en tryckt bok, men i digitalt format. Digitaliseringen innebär också möjligheter att utveckla boken med nya former av interaktiva upplevelser, något som idag bara finns i liten skala, men som på sikt mer påtagligt kan förändra vår bild av vad en bok är. Även författande och möjligheter till självpublicering underlättas genom tekniken och nya hjälpmedel för detta finns nu lätt tillgängliga. E-böcker kan läsas med hjälp av dator, surfplatta, smartphone eller annat mobilt läsverktyg. Det finns också flera olika läsplattor som är speciellt utformade för att ladda ned och läsa e-böcker, varav Amazons Kindle kanske är mest känd. Den är betydligt vanligare i USA än i Sverige (Zickuhr och Rainie,

2014) och bidrog till den tidiga och snabba spridningen av e-böcker där. I Sverige är surfplattor vanliga och de tekniska förutsättningarna för e-böcker i form av tekniktillgång bland allmänheten är mycket goda. I SOM-undersökningen 2015 uppgav 57 procent av de svarande att de har tillgång till surfplatta i hushållet.

E-bokmarknaden är ännu förhållandevis begränsad i Sverige men har växt snabbt och andelen läsare fördubblades mellan 2012 och 2014 (Bergström och Höglund 2015). Därefter verkar en stagnation ha inträtt och vi analyserar här resultaten från den nationella SOM-undersökningen 2015 med vissa jämförelser med undersökningsresultat från USA, där man också noterat att tillväxten avtagit efter en mycket snabb ökning. I det här kapitlet studerar vi vilka faktorer som kan förklara varför vissa väljer respektive avstår från den digitala läsningen och analyserar e-bokläsning mot bakgrund av total bokläsning och biblioteksvanor. Vi gör också en jämförelse av läsvanor av e-böcker, tryckta böcker och ljudböcker. Vid ett par tillfällen har attityder till e-böcker mätts i de nationella SOM-undersökningarna och detta analyseras avslutningsvis i kapitlet.

E-boken saktar in i Sverige och internationellt

I USA beräknades e-boken år 2014 svara för ca 13 procent av bokmarknadens totala försäljning och i Storbritannien runt 12 procent 2014. I EU-länderna sammanlagt var motsvarande andel mindre än 2 procent av försäljningen (Katsarova, 2016). Om vi ser till e-bokens spridning och användning i befolkningen är andelen som använt e-böcker högre än marknadsandelen för dessa, eftersom de flesta e-bokläsare också läser många tryckta böcker. I USA, där spridningen av e-böcker nått längst, uppskattas andelen som läst e-böcker det senaste året ha ökat från 17 procent 2011 till 28 procent 2014 och därefter minskat till 27 procent av den vuxna befolkningen år 2015 (Pew Research Center, 2015).

Även i Sverige har spridningen gått snabbt, men tycks också här saktat in efter 2014. Andelen läsare är, som sagt, mindre här än i USA, men fördubblades från 9 procent 2012 till 18 procent 2014. Det kunde därför förväntas att 2015 års nivå skulle ligga högre efter en snabb ökning i kombination med att e-boken hunnit spridas betydligt mer i engelsk-språkiga länder. I SOM-undersökningen 2015 uppgår dock endast 17 procent att de läst en e-bok under de senaste 12 månaderna (tabell 1), vilket tyder på att man i Sverige nått en liknande plattå som i USA, men på en lägre nivå. En möjlig förklaring till denna nivåskillnad är att det engelsk-språkiga utbudet av e-böcker är så mycket större än det svenska, men det finns också andra skillnader såsom prisnivå och det faktum att e-böcker i Sverige har en högre moms än tryckta böcker.

Jämförelsen mellan Sverige och USA bör tolkas försiktigt eftersom undersökningarna gjorts på olika sätt. Det är dock intressant att se att utvecklingen i de båda länderna går i samma riktning. Detta tyder på att e-boken genomgår en liknande spridningsprocess oberoende av om man studerar ett större eller ett

mindre språkområde. Utvecklingen är förväntad givet vad vi har sett inom tidigare områden som digitaliserats. Livsmedelshandeln, och även annan handel, stannade exempelvis av runt millennieskiftet för att sedan ta fart igen. Man brukar tala om att nya innovationer domesticeras (Haddon, 2006), och detta är en process med såväl tillfälliga inbromsningar som kraftiga ökningar.

Tabell 1 E-boksläsning totalt, skönlitterär bok och fackbok, 2012–2015 (procent)

	2012			2013			2014			2015		
	E-bok totalt	E-bok skönlitt.	E-bok fackbok	E-bok totalt	E-bok skönlitt.	E-bok fackbok	E-bok totalt	E-bok skönlitt.	E-bok fackbok	E-bok totalt	E-bok skönlitt.	E-bok fackbok
Ingen gång	91,4	93,7	95,2	89,4	92,1	94,0	81,6	87,0	87,9	83,4	87,9	89,9
Någon gång senaste 12 mån	2,5	2,2	1,2	2,8	2,4	1,6	4,8	4,3	3,0	4,5	3,9	2,8
Någon gång senaste halvåret	1,2	,9	,7	1,8	1,6	0,9	2,6	1,8	1,8	2,7	1,9	1,5
Någon gång i kvartalet	1,2	,9	,8	1,8	1,4	1,3	2,8	1,8	2,0	2,4	1,6	1,8
Någon gång i månaden	1,4	1,1	,7	1,9	1,0	0,9	3,0	1,7	2,3	2,7	1,8	1,5
Någon gång i veckan	1,4	,7	,9	1,0	0,6	0,6	1,8	1,2	1,0	2,1	1,4	1,1
Flera gånger i veckan	1,0	,7	,5	1,3	0,9	0,6	3,4	2,2	2,1	2,3	1,6	1,4
Minst någon gång	8,6	6,3	4,8	10,6	7,9	6,0	18,4	13,0	12,1	16,6	12,1	10,1
Antal svar	1 540	1 523	1 518	1 572	1 552	1 535	1 611	1 599	1 590	1 572	1 552	1 535

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svarsalternativen var *skönlitterär bok* respektive *fackbok* som *e-bok*. Skalan var sjugradig och återfinns i tabellen. Siffrorna baserar sig på personer som svarat på respektive delfråga om e-boksläsning.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2012–2015.

I frågan till respondenterna har skiljts mellan skönlitterär bok och fackbok. Det framgår i tabell 1 att läsningen av skönlitterära böcker är något mer utbredd än läsningen av fackböcker, men skillnaden är marginell. Utvecklingen i läsarandelar för skönlitteratur och fackböcker är liknande mellan åren 2012 och 2015.

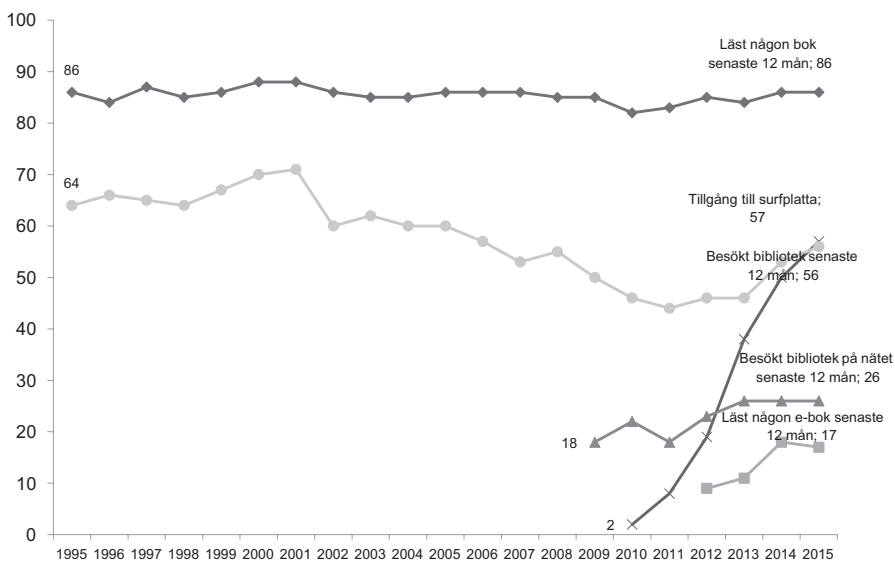
Möjligheterna för fortsatt spridning av e-böcker torde inte minst sammanhånga med vanor och attityder hos läsarna. Vi har tidigare visat att en majoritet föredrar den tryckta boken framför e-boken och att e-bokens förtjänster märks mest i speciella situationer, såsom i samband med resa eller pendling och när man snabbt behöver få tag i en bok (Bergström och Höglund, 2015).

Folkbiblioteken har varit snabba att erbjuda e-böcker och information om hur man laddar ner dem till sin läsapparat. Majoriteten av lästa e-böcker förmedlas i Sverige genom biblioteken. Bibliotekens andel av sålda eller distribuerade e-böcker uppskattas olika i olika källor, men anges ofta till mellan 70 och 85 procent, något som är en hög andel sett i en internationell jämförelse (Facht, 2012; Wischenbart 2016). För tryckta böcker är försäljningen till bibliotek respektive till konsumenter mer jämnt fördelad.

E-böcker, tryckta böcker och bibliotek

Med etableringen av internet de senaste decennierna har många olika medietyper digitaliserats. Nu förändras boken och bokmarknaden på liknande sätt, men förändringen verkar i nuläget ha saktat in. Bokläsningen är relativt stabil totalt sett och andelen e-boksläsare har inte ökat som föregående år. Biblioteksbesöken har efter en längre tids nedgång inte bara stabiliserats, utan till och med ökat något 2015 jämfört med mätningen 2014 (se figur 1).

Figur 1 *Andel som läst bok och e-bok, besökt bibliotek, gjort biblioteksärenden på internet samt andel med tillgång till surfplatta i hushållet, 1995–2015 (procent)*

Kommentar: Frågorna lyder *Hur ofta har du under den senaste 12 månaderna gjort något av följande: Läst någon bok; Besökt bibliotek. Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker? Hur ofta har du gjort något av följande på internet? Biblioteksärenden.* Skalorna varierar och i figuren visas andelen som läst respektive besökt bibliotek åtminstone någon gång senaste 12 månaderna.

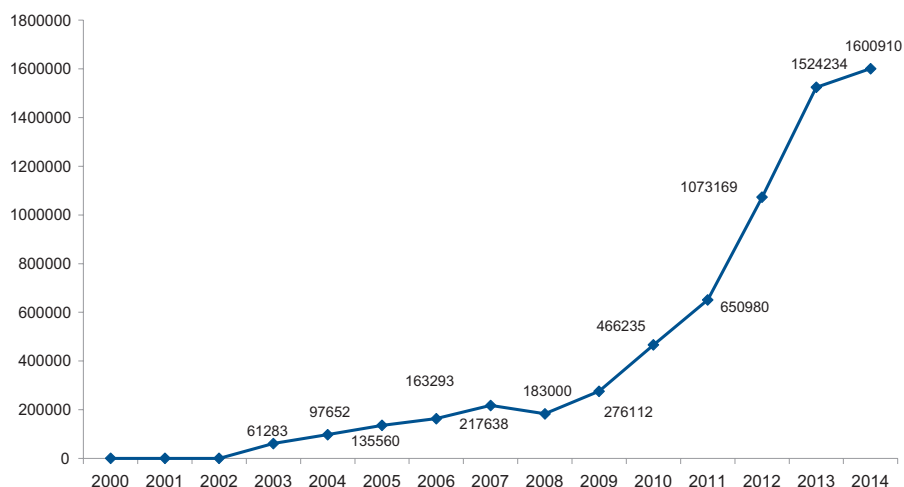
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1995–2015.

En stor del av befolkningen läser böcker och många utnyttjar bibliotekens lokaler. Andelen som gjort biblioteksärenden via nätet har inte förändrats väsentligt jämfört med året innan, vilket är i linje med stabiliseringen av e-bokläsningen eftersom flertalet e-bokläsare lånar sina e-böcker från bibliotek. Sett över längre tid har andelen bokläsare, trots vissa tecken på minskning bland unga, förändrats måttligt under senare decennier. Man kan således se olika utvecklingstendenser för det analoga och det digitala.

Andelen frekventa e-boksläsare är förhållandevis liten i jämförelse med andelen som läser mer sporadiskt (tabell 1). Det här mönstret har varit tydligt över de fyra år som läsningen har mätts i SOM-undersökningarna. Uppgången i 2014 års mätning kunde skönjas bland både mer och mindre frekventa läsare. Den nedgång som nu noteras är dock mer markerad bland de mest frekventa läsarna.

I tidigare analyser av e-boksläsning (Bergström och Höglund, 2014; 2015) har e-boksläsning jämförts mellan olika grupper av befolkningen. Dessa analyser har visat att läsningen av e-böcker varierar mellan åldersgrupper och att andelen läsare är högre bland de något yngre och bland personer med högre utbildning. Naturligt nog är andelen läsare också högre bland personer med tillgång till nödvändig teknik för läsning. Samma mönster kan noteras även i 2015 års undersökning (ej redovisat här).

Figur 2 Utlåning av e-böcker i folkbiblioteken 2000–2015 (antal lån per år)

Kommentar: KB redovisar risk för underskattning för 2014 på grund av svarsbortfall.

Källa: Folkbiblioteksstatistik, SCB och Kungliga biblioteket (KB), 2015.

Spridningen av e-böcker i huvudsak genom folkbibliotekens utlåning gör att biblioteksstatistiken också utgör en indikator på spridningen (se figur 2). Antalet e-bokslån ökade 2014 långsammare än tidigare även om viss osäkerhet finns i datamaterialet (Kungliga biblioteket, 2015). Kurvan visar stora likheter med den tillväxt man brukar finna för innovationer, med en försiktig start följt av snabb tillväxt (jfr Rogers, 2003). Spridningstakten kan emellertid variera över tid och såväl avstanna som sakta in tillfälligt för att sedan åter öka, vilket gör det intressant att följa den fortsatta utvecklingen.

Den kommande utvecklingen för e-boken engagerar såväl bokförlag som bibliotek, författare och en rad andra aktörer, men även om en e-bokens spridning förväntas öka på längre sikt råder stor osäkerhet om förändringstakten och om hur stor del av bokmarknaden som e-boken kommer att ta inom de närmaste åren. Försäljningen av e-böcker till konsument är ännu mycket begränsad. Utlåningen av e-böcker via folkbiblioteken motsvarar nu mer än två procent av all biblioteksutlåning. Biblioteken har tidigare betalat per utlån. Detta har ersatts med en ny modell där priset varierar för olika böcker. Effekten av denna nya form för prissättning av bibliotekens utlån av e-böcker är ännu oklar.

Skönlitteratur och fackböcker på olika plattformar

De svarande i SOM-undersökningen har fått ange inte bara e-boksläsning utan också i vilken utsträckning de tar del av skönlitteratur och fackböcker via tryckta böcker och ljudböcker. En jämförelse av läsningen i de olika formaten återfinns i tabell 2.

Tabell 2 Läsning av skönlitteratur och fackböcker på olika plattformar, 2015 (procent)

	Flera gånger i veckan	Någon gång i veckan	Någon gång i månaden	Någon gång i kvartalet	Någon gång senaste halvåret	Någon gång senaste 12 mån	Ingen gång	Summa procent	Antal svar
Skönlitteratur, tryckt	18	10	13	11	8	12	28	100	1 608
Fackbok, tryckt	7	7	12	10	9	13	42	100	1 578
Skönlitteratur, ljud	4	2	2	3	4	8	77	100	1 541
Fackbok, ljud	0	1	1	1	1	2	94	100	1 524
Skönlitteratur, e-bok	2	1	2	2	2	4	87	100	1 532
Fackbok, e-bok	1	1	2	2	2	3	89	100	1 518

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svarsalternativen var *skönlitterär bok* respektive *fackbok som e-bok*. Skalan var sjugradig och återfinns i tabellen. Personer som svarat på respektive delfråga är med i analysen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Det har redan diskuterats i föregående avsnitt att läsningen av böcker är utbredd i Sverige. I tabell 2 framgår att det framför allt är tryckt skönlitteratur som avses. På frågan om läsning av skönlitteratur och fackböcker på olika plattformar svarade drygt 70 procent att de läst någon tryckt skönlitterär bok under de senaste 12 månaderna. Motsvarande andel för skönlitterära ljudböcker är 23 procent och för skönlitterära e-böcker 13 procent. Den skönlitterära läsningen domineras således av tryckta böcker. Detta är särskilt markant om man ser till den mer frekventa läsningen.

På fackbokssidan är skillnaderna mellan de olika bokformaten också stora. Drygt hälften, 58 procent av de svarande, har läst någon tryckt fackbok under det gångna året. Motsvarande siffra för fackböcker i ljudformat är 6 procent och för det digitala formatet något högre, 11 procent. Resultaten är föga förvånade, då mycket svensk och internationell forskning visat att exempelvis studenter föredrar att läsa tryckt studielitteratur framför digital sådan då tryckta böcker upplevs vara mer användarvänliga och ger en bättre läsupplevelse (Hellmark och Jonsson, 2016; Jeong, 2012; Shelburne, 2009) men att e-boken ändå är förhållandevis utbredd då den är billig och lättillgänglig (Martin och Quan-Haase, 2013; Shelburne, 2009). Den totala bokläsningen åtminstone någon gång per år kan här för de olika plattformarna sammantaget beräknas till ca 83 procent av de svarande.

Om man ser till läsningen av böcker på olika plattformar är skillnaderna mellan olika grupper varierande (se tabell 3). Medan andelen kvinnor som regelbundet läser tryckt skönlitteratur är betydligt högre än för män är andelarna bland män och kvinnor som läser e-böcker mer lika. E-boken utmärker sig också genom att vara vanligare i de yngre grupperna när det gäller skönlitteratur, medan skillnaderna mellan åldersgrupper är mindre för övriga format. När det gäller facklitteratur är andelen läsare högre bland yngre för samtliga bokformat. Förutom e-boken är ljudboken ett alternativ till den tryckta boken som funnits under längre tid. Andelen som läser/lyssnar på skönlitteratur i form av ljudböcker någon gång per månad eller oftare är också högre än de som läser e-böcker. En jämförelse mellan de olika formaten visar att andelen som läser någon form av tryckt bok någon gång per månad eller oftare är ca 37 procent, medan motsvarande andel för ljudböcker är 9 procent och för e-böcker 7 procent när skönlitteratur och facklitteratur slås samman.

Tabell 3 visar också på stora skillnader mellan olika boendeområden. Andelen som läser tryckta böcker och e-böcker är högre i stads- och storstadsområden, medan ljudböcker läses ungefär lika mycket i olika delar av landet. När det gäller facklitteratur återkommer tendensen till fler läsare i urbana områden, men skillnaderna mellan olika områden är mindre än för skönlitteratur.

Tabell 3 Läsning någon gång per månad eller oftare för olika format och olika grupper, 2015 (procent)

	Skönlitt. tryckt	Skönlitt. ljudbok	Skönlitt. e-bok	Fackbok tryckt	Fackbok ljudbok	Fackbok e-bok
Samtliga	41	8	5	27	2	4
Kön						
Kvinnor	50	10	5	29	2	4
Män	30	7	5	24	2	4
Utbildning						
Låg	23	5	2	13	2	1
Medellåg	31	7	4	16	2	2
Medelhög	44	9	4	31	2	5
Hög	58	11	8	43	2	7
Ålder						
16–29 år	44	9	9	40	5	11
30–49 år	36	8	5	25	1	5
50–64 år	41	10	4	26	1	2
65–85 år	44	7	3	23	2	1
Boendeområde						
Ren landsbygd	33	8	2	23	1	3
Mindre tätort	29	10	3	21	2	2
Stad eller större tätort	44	8	6	27	1	5
Storstad (Sthlm, Gbg, Malmö)	52	9	5	35	3	5

Kommentar: Frågan lyder *Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna läst följande typer av böcker?* Svarsalternativen var *skönlitterär bok* respektive *fackbok* som *e-bok*. Skalan var sjugradig. Här anges andelen mer regelbundna läsare som svarat någon gång per månad eller oftare (alternativ 5–7). Antal svarande för samtliga varierar mellan 1 518 och 1 608.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Fortsatt starkt stöd för den tryckta boken

Inom många olika forskningsområden framgår tydligt att användning och attityder går hand i hand och förstärker varandra (Ajzen, 2005; Miesen, 2003; Solomon m fl, 2010). Detta har visat sig vara fallet även för e-böcker. I tidigare SOM-undersökningar har allmänhetens syn på e-böcker mätts dels med betoning på känslor (affektivt perspektiv) (Bergström och Höglund, 2014), dels ur ett mer kognitivt perspektiv med fokus på funktioner (Bergström och Höglund, 2015). Oavsett vilket perspektiv som anlagts på attityder präglas dessa på en generell nivå av ett starkt stöd för den tryckta boken. I några fall som nämndes inledningsvis kan e-bokens funktioner upplevas som förhållandevis starka. Stödet för tryckta böcker handlar till stor del om boken som en kulturell produkt som inte lätt kan ersättas av en digital variant.

Några frågor från undersökningen 2013 har återupprepats i 2015 års mätning och resultaten presenteras i tabell 4. Resultaten visar att synen på tryckta böcker och e-böcker är i stort sett densamma 2015 som den var 2013 där en betydande majoritet instämde i påståendet att e-böcker aldrig kan ersätta känslan av att bläddra i en tryckt bok. Ungefär en fjärdedel håller med om påståendet att e-böcker innebär att de köper eller lånar färre tryckta böcker. Att resultaten är desamma i 2015 års mätning innebär att platån som noterats för användningen av e-böcker också återkommer i attityderna till dessa.

Tabell 4 Attityder till e-böcker och e-boksläsning, 2013 och 2015 (medelvärde och procent)

	Medelvärde		Andel 8-10 (procent)		Antal svar 2015
	2013	2015	2013	2015	
E-böcker kan aldrig ersätta känslan av att bläddra i en tryckt bok	7,2	7,2	58	59	1 373
Möjligheten att läsa e-böcker innebär att jag köper/lånar färre tryckta böcker	3,9	3,7	24	24	1 314

Kommentar: Frågan lyder *Vilken är din åsikt om följande påståenden om e-böcker?*. En 11-gradig skala mellan 0 (helt felaktigt) och 10 (helt riktigt) användes. I tabellen presenteras andelarna som svarat 8-10.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013 och 2015.

Viljan att sluta upp kring det traditionella, analoga formatet är inte exklusivt för e-böcker. Även dagstidningsläsare var initialt motsträviga till att tidningen skulle levereras på något annat sätt än som tryckt (Christiansen och Bergström, 1998), men allt fler har med tiden anammat det nya formatet och attityden överlag har blivit mer positiv allt eftersom användningen har flyttat över till digitala plattformar (Andersson, 2013). Om e-boksanvändningen fortsätter att utvecklas är det naturligt att tro att attityderna succesivt blir mer positiva till e-bokens favör. Det är också sannolikt att de olika formaten för bokläsning kommer att upplevas funktionella på olika vis i olika situationer (jfr Bergström och Höglund, 2015) och att läsningen i ett format inte behöver utesluta läsning i ett annat format.

E-boken på en tillfällig plattå?

Resultaten här, som är en uppdatering av tidigare mätningar i SOM-undersökningarna, visar på en utplaning för läsningen av digitala böcker, vilken också kan skönjas i e-boksutlåning och i besök på det digitala biblioteket. Digitaliseringen generellt och inom olika områden har visat på liknande utvecklingsmönster.

Enskilda företeelser har bidragit till att ge utvecklingen en skjuts. Exempelvis har vi kunnat se att bredband och smarta telefoner har bidragit till att andelen frekventa internetanvändare har ökat vid olika tidpunkter, och på samma sätt har nyhetsanvändningen på nätet stadigt ökat bland annat genom ett ökat utbud. Den omgivande kontexten, såväl tekniskt som socialt, skapar en ram för de hinder och möjligheter som olika digitala applikationer möter (Winston, 1998).

För e-boken kan den här plattan betyda en paus i utvecklingskurvan, som skulle kunna ta fart igen ifall omständigheterna förändras. Sådana omständigheter kan exempelvis vara en annan modell för utlåning via folkbiblioteken som innebär fler titlar och minskade begränsningar i antalet möjliga titlar man kan låna. Det skulle också kunna vara sänkta priser på e-böcker, som idag i stort sett kostar lika mycket som en tryckt bok. En annan utveckling som skulle kunna öka läsningen av e-böcker är en större utgivning på såväl förlag som genom självpublicering. Många aktörer kring e-boken är idag förhållandevis återhållsamma då man inte riktigt ser någon ekonomisk potential i e-boksutgivning (Nilsson m.fl., 2015).

Referenser

- Ajzen, Icek (2005) *Attitudes, Personality and Behavior*. Maidenhead: Open University Press.
- Andersson, Ulrika (2013) Attityder till nyheter på nät och papper. I Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik och Bergström, Annika (red) *Vägskäl*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika och Höglund, Lars (2014) E-boken: möjligheter och hinder. I Bergström, Annika och Oscarsson, Henrik (red) *Mittfära & marginal*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Bergström, Annika och Höglund, Lars (2015) E-boken – i skuggan av den tryckta. I Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik och Oskarson, Maria (red) *Fragment*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Christiansen, Birgitte och Bergström, Annika (1998) *Tidningars symbol- & bruksvärde. Kvalitativa intervjuer med några av Göteborgs-Postens & Hallands Nyheters läsare*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet, arbetsrapport nr 82.
- Facht, Ulrika (2012) *Aktuell statistik om E-böcker*. Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- Haddon, Leslie. "The Contribution of Domestication Research to In-Home Computing and Media Consumption." *The Information Society: An International Journal*. 22, 4, pp.195-203, 2006.
- Hellmark, Elina och Jonsson, Cecilia (2016) *"Det finns inget romantiskt med en pdf". En kvalitativ studie av svenska studenters attityder och inställningar till kurslitteratur i e-boksformat*. Examensarbete i Medie- och kommunikationsvetenskap,

- ht-15. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, JMG, Göteborgs universitet.
- Katsarova, Ivana (2016) E-books: Evolving markets and new challenges. European Parliamentary Research Service. PE 577.954.
- Kungliga Biblioteket (2015) *Bibliotek 2014*. http://biblioteksstatistik.blogg.kb.se/files/2015/05/Rapport_Bibliotek2014.pdf
- Miesen, Harold W J M (2003) Predicting and explaining literary reading: an application of the theory of planned behavior. *Poetics*, 31(3-4), 189-212.
- Nilsson, Kersti, Wilson, Thomas D., Maceviciute, Elena, Bergström, Annika & Höglund, Lars (2015). E-book creation and distribution in a small language culture. *Northern Lights*, 13(1), 29-38.
- Pew Research Center (2015) *Slightly fewer Americans are reading print books*. Pew Research Center Survey, March 17-April 12 2015. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/10/19/slightly-fewer-americans-are-reading-print-books-new-survey-finds/>
- Rogers, Everett M. (2003) *Diffusion of innovations*. (5th ed.). New York, NY: Free Press.
- Solomon, Michael R., Bamossy, Gary, Askegaard, Sören och Hogg, Margaret K. (2010) *Consumer Behaviour: A European Perspective*, 4th Edition. New York: Prentice Hall.
- Winston, Brian (1998) *Media technology and society: a history from the telegraph to the Internet*. London: Routledge.
- Wischenbart, Rüdiger et al. (2016) *Global eBook 2016*. A report on market trends and developments. http://www.globalebookreport_2016_edition1b.pdf
- Zickuhr, Kathryn och Rainie, Lee (2014) *E-Reading Rises as Device Ownership Jumps*. Washington D.C: Pew Research Center's Internet & American Life Project.

Metodredovisning

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2015

FRIDA VERNERSDOTTER

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför varje höst sedan 1986 en nationell frågeundersökning i syfte att kartlägga den svenska allmänhetens vanor och attityder på temat Samhälle, Opinion och Medier. SOM-institutet drivs av Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG) och Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet.

Den nationella SOM-undersökningen 2015 är den senaste i raden av dessa undersökningar¹. Undersökningen skickas ut till ett obundet slumpmässigt urval av Sveriges befolkning. Data samlas primärt in via postala enkäter, men sedan undersökningsåret 2012 ges respondenterna även möjligheten att svara digitalt via internet. Varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara.

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i samverkan med forskare från olika discipliner främst inom samhällsvetenskap. I undersökningen deltar också externa parter, via särskilda forskningsprojekt; 2015 gäller det exempelvis Sveriges Television, Svenska institutet för europapolitisk forskning (SIEPS) och Energimyndigheten.

I föreliggande kapitel redovisas genomförandet av den nationella SOM-undersökningen 2015, den 30:e i ordningen. Det handlar om studiens upplägg, fältarbetets olika moment samt resultatens representativitet.

Undersökningens upplägg

Den nationella SOM-undersökningen genomförs i form av en postenkät med kompletterande webbalternativ som går ut till ett sannolikhetsurval av Sveriges befolkning. Populationen är befolkningens 16–85-åringar. Fältarbetet utförs av ett fristående undersökningsföretag² i nära samarbete med SOM-institutet som kontinuerligt utvärderar genomförandet. Undersökningen bestod av fem parallella enkäter med delvis gemensamt innehåll. Svaren samlades in från slutet av september 2015 till mars 2016. Undersökningsföretaget svarade för den tekniska delen av datainsamlingen så som tryck, distribution, telefonpåminnelser och skanning; SOM-institutet svarade för allt innehåll i utskick och enkäter.

Tabell 1 Den nationella SOM-undersökningens uppläggning, 1986–2015

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Genom- nittligt antal sidor med frågor	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	22	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1988	"	"	23	"	Endast sv.	"
1989	"	"	20	"	Både sv. & utl.	"
1990–1991	"	"	21	"	Endast sv.	"
1992–1995	"	"	22	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	"	"	25	2 841 ¹	"	"
1997	"	"	23	2 800	"	"
1998	"	2	23	5 600	"	16–80 år ²
1999	"	"	23	"	"	15–80 år
2000–2005	"	"	22	6 000	"	15–85 år
2006	"	"	22	6 050 ³	"	"
2007–2008	"	"	22	6 000	"	"
2009–2011	"	3	20	9 000	"	16–85 år
2012	"	4	17	12 000	"	"
2013	"	5	17 ⁴	17 000	"	"
2014	"	4	16	13 600	"	"
2015	"	5	14	17 000	"	"

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson 2007). ⁴Genomsnittliga antalet sidor för de ordinarie utformade enkäterna. Det femte formuläret 2013 var endast 13 sidor långt.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 1986–2015.

Population och urval

Undersökningens population är 16–85-åringar boende i Sverige. Urvalsramen utgörs av Skatteverkets folkbokföringsregister och innefattar alla svenska och utländska medborgare som har sin primära adress i Sverige. Registret över alla som är folkbokförda i Sverige uppdateras kontinuerligt vilket innebär att täckningsfelet – det vill säga skillnaden mellan registret som urvalet är baserat på och populationen som vi gör anspråk på att undersöka – är minimalt.

2015 års undersökning utgjordes av fem parallella riksrepresentativa delundersökningar baserade på ett obundet slumpmässigt urval om sammanlagt 17 000 personer. Urvalet drogs den 5 september 2015 från Skatteverkets registertjänst Navet och levererades till undersökningsföretaget som i sin tur delade upp urvalet i fem randomiserade delurval om 3 400 personer.

Datainsamlingsmetod – mixed mode

Datainsamlingen för de fem delundersökningarna i den nationella SOM-undersökningen 2015 genomfördes parallellt enligt en gemensam fältpplan. För fjärde året i rad användes en undersökningsdesign som kallas mixed mode. Mixed mode betyder att flera datainsamlingsmetoder används i en och samma frågeundersökning. I SOM-undersökningen samlades data primärt in via postenkäter, men respondenterna gavs även möjlighet att fylla i enkäten på internet. Webbenkäten introducerades i samband med den andra påminnelsen. Den digitala versionen av formulären administrerades av SOM-institutet, medan pappersenkäten administreras av undersökningsföretaget.

Det främsta skälet till att erbjuda ett webbalternativ i SOM-undersökningen är att locka personer som annars kanske inte skulle svara på enkäten att göra det. Det finns forskning som styrker den tesen, men den de flesta studier på ämnet är genomförda i en amerikansk kontext och är inte nödvändigtvis tillämpliga på SOM-undersökningen. Studier genomförda i Sverige visar att blandade datainsamlingsmetoder inte sänker svarsfrekvensen, men att det framför allt är effektivt för att spara resurser genom att styra om respondenterna från det dyrare pappersalternativet till det billigare webbalternativet (Holmberg et al. 2010; Hägglund 2015). Hur många som svarar på webben är beroende av när i processen de olika metoderna att svara på enkäten introduceras för respondenterna. Det finns forskning som visar att för många valmöjligheter av svarsmetod vid första kontakten kan försämra svarsfrekvensen (Millar & Dillman 2011; Gilljam et al. 2013). Därför har möjligheten att besvara enkäten via webben introducerats först i det andra enkätutskicket vid samtliga tillfällen som den nationella SOM-undersökningen har genomförts med webbalternativ.

Det var 496 personer, motsvarande 2,9 procent av bruttourvalet, som besvarade enkäten via internet 2015 vilket är en ungefär lika stor andel som 2014. Av samtliga som besvarade enkäten 2015 var det 6,0 procent som gjorde det via internet, att jämföras med 5,4 procent 2014.

Tabell 2 Andel som besvarade enkäten på internet, 2012–2015 (procent)

	Andel av urvalet	Andel av svarande	Antal websvar
2012	2,3	4,5	278
2013	3,7	7,5	634
2014	2,7	5,4	372
2015	2,9	6,0	496

Kommentar: SOM-undersökningen har genomförts med mixed mode sedan 2012.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2012–2015.

Att endast 6 procent av de som svarar på enkäten valde att göra det på internet beror på att vi introducerar möjligheten sent i datainsamlingsperioden. När koderna skickades ut första gången den 5 oktober 2015 hade 48 procent av alla som slutligen skulle komma att svara på enkäten redan gjort det. Experiment genomförda på den västsvenska SOM-undersökningen, vars design och förutsättningar är mycket lika den nationella, visar att möjligheten att besvara enkäten på webben inte påverkar den totala svarsfrekvensen, men att fördelningen mellan papper och web förskjuts om respondenterna ges möjlighet att svara via internet redan vid första kontakten (Hägglund, 2015).

Hur många som väljer att svara på webben skiljer inte nämnvärt mellan formulären. Andelen som svarade via internet för respektive delundersökning varierar mellan 5 (formulär 2) och 7 procent (formulär 1). Personerna som svarade via internet har en annan demografisk sammansättning än personerna som svarade på papper. I motsats till fördelningen i hela undersökningen var det fler män än kvinnor svarade på webben. Fördelningen bland de svarande på webben är 58 procent män och 42 procent kvinnor. Fördelningen i gruppen som svarade på papper är 47 procent män och 53 procent kvinnor. Det var också främst yngre personer som valde att svara på webben. Medelåldern bland de som svarade på webben är 38 år, att jämföras med 53 år bland de som svarade på papper. Jämför vi svaren mellan personerna som svarar på webben med motsvarande grupper som svarar på papper hittar vi inga skillnader i svarsmönster. Vi noterar däremot att personerna som svarar på webben tenderar att ha ett lägre internbortfall – obesvarade frågor – när vi jämför identiska frågor på papper och web (jfr. Barrios m.-fl. 2011; Dillman m.fl. 2009).

Frågeformulär

De fem formulären var i likhet med tidigare SOM-enkäter utformade som häften i A4-format. Årets formulär innehöll 13-15 sidor frågor. Formulär fem, som innehåll 13 sidor frågor, var ett helt uppslag kortare än de andra formulären i tryckt form. Undersökningens omfattning har ökat successivt sedan 1986. Intresset från samverkansprojekt har ökat och med det antalet frågor. Istället för att göra allt längre formulär har undersökningen delats upp på flera formulär i takt med att undersökningen har vuxit. I tabell 1 redovisas undersökningens omfattning sedan starten 1986.

De enskilda frågorna i SOM-undersökningen utarbetas av SOM-institutet i samarbete med de samverkande forskningsprojekten. Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. I några fall har respondenterna förväntats svara genom att skriva ett tal i en ruta; ytterligare några frågor var öppna och krävde ett kort svar i fritext (de rör bland annat vilken/vilka morgontidningar de läser, vilka samhällsproblem de tycker är viktigast i Sverige i dag och vilket yrke de har/har haft). Svaren på de öppna frågorna har kodats av en grupp kodare³ på SOM-institutet efter fördefinierade kodscheman med uttömmande och ömsesidigt uteslutande kategorier försedda med en unik

numerisk kod. Kodscheman finns tillgängliga i kodboken för 2015 års nationella SOM-undersökning⁴.

Ungefär en femtedel av frågorna i undersökningen ingick i samtliga fem formulär och kan därmed analyseras med femdubbla urvalsstorleken som grund; ett stort antal ingick därutöver i två eller fler formulär. Det rör sig dels om SOM-undersökningens grundfrågor om politik och medier samt en stor mängd livsstils- och bakgrundsfrågor, dels om frågor som syftar till att belysa frågeställningar som fordrar ett större urval av svarspersoner för statistiskt säkerställda analyser.

Alla enkäter börjar och slutar med samma frågor (tabell 3). Däremellan fylls formulären med delvis olika frågor. Formulären komponeras främst med hänsyn till hur svaren i slutändan ska analyseras och hur kognitivt krävande frågorna är att besvara. Ambitionen är att formulären ska hålla en jämn nivå. Trots att formulären inte är tematisk indelade utan behandlar en rad olika ämnen kan tyngdpunkten i formulär 1 sägas ligga på politik och samhälle; i formulär 2 på nyheter och medier; i formulär 3 på livsstil och hälsa; i formulär 4 på ekonomi och välfärd. Dispositionen av innehållet i formulären framgår av tabell 2. Formulären i sin helhet går att ladda ner från SOM-institutets hemsida⁴.

Det tar en knapp timme att fylla i en SOM-enkät. De synpunkter som framförs av respondenterna (på sista formulärsidan där särskilt utrymme ges, eller via andra vägar) och de tidsangivelser som registreras av webbverktyget indikerar dock stora variationer i ifyllandetid.

De fem formulären hade en digital motsvarighet⁵. Den digitala enkäten var tillgänglig via SOM-institutets hemsida, via en webadress som inkluderades i brevet och via en direktlänk som skickades ut via sms⁶. För att svara på frågorna var respondenterna tvungna att logga in på enkäten med hjälp av de bifogade inloggningsuppgifterna. Frågorna i webbenkäten utformades så långt möjligt på samma sätt som i pappersenkäten. Sidbrytningarna i den digitala versionen följde däremot inte pappersversionen utan anpassades efter storleken på en datorskärm. Inga frågor var programmerade att vara obligatoriska att svara på vilket innebar att respondenterna på webben i likhet med pappersversionen kunde klicka sig vidare i enkäten utan att svara på alla frågor. De frågor som svarspersonerna i pappersversionen instruerades att hoppa över baserat på tidigare svar, doldes automatiskt i den digitala versionen av enkäten. Somliga personer som svarade via webben såg således en kortare version av enkäten än de som svarade på papper.

Fältarbete

Fältarbetet för den nationella SOM-undersökningen 2015 följde i huvudsak upplägget av tidigare års undersökningar. Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2015. Arbetet inleddes i mitten av september med ett aviseringskort som informerade respondenterna att de blivit slumpmässigt utvalda att delta i årets SOM-undersökning. En vecka senare skickades enkäten ut tillsammans med ett foljebrev, en informationsbroschyr om SOM-institutets

Tabell 3 Innehållsöversikt för frågeformulären i den nationella SOM-undersökningen 2015

Formulär 1 (14 s.)	Formulär 2 (14 s.)	Formulär 3 (15 s.)	Formulär 4 (15 s.)	Formulär 5 (13 s.)
1–6 Nyheter & medier 7–22 Politik, samhälle & demokrati 23–27 Aktiviteter, intressen & värderingar 28–36 Sverige i världen 37–40 Medier 41–48 Arbetsliv 49–62 Bakgrund	1–7 Nyheter & medier 8–15 Politik, samhälle & demokrati 16–23 Tv & radio 24–29 Internet & digitala medier 30–35 Aktiviteter, intressen & värderingar 36–39 Böcker & bibliotek 40–43 Boende 44–50 Arbetsliv 51–60 Bakgrund	1–6 Nyheter & medier 7–14 Politik, samhälle & demokrati 15–20 Konsumtion & återvinning 21–24 Invandring & integration 25–28 Aktiviteter & intressen 29–36 Hälsa & relationer 37–38 Aktuella samhällsfrågor 39–41 Forskning & samhälle 42–46 Alkohol & tobak 47–56 Arbetsliv 57–70 Bakgrund	1–6 Nyheter & medier 7–14 Politik & demokrati 15–19 Offentlig service 20–27 Lokala medier & Internet 28–34 Samhällsfrågor 35–39 Aktiviteter, intressen & värderingar 40–52 Arbetsliv 53–69 Bakgrund	1–6 Nyheter & medier 7–18 Politik, samhälle & demokrati 19–28 Aktiviteter, intressen & värderingar 29–33 TV, radio & internet 34–41 Energi & miljö 42–49 Arbetsliv 50–62 Bakgrund

Kommentar: Antalet sidor angivna inom parentes avser antalet sidor med frågor.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

verksamhet samt en penna. Under resterande del av fältperioden genomfördes en serie påminnelseinsatser per brev, telefonsamtal och sms – sammanlagt åtta insatser. Det är dock mycket få personer, 3 procent av urvalet, som får åtta påminnelser. De flesta får bara tre påminnelser.

Tabell 4 Fältarbetets moment i den nationella SOM-undersökningen 2015

11 sept 2015	Utskick av aviseringsvykort
18 sept	Utskick av enkät, följebrev, informationsbroschyr, svarskuvert och penna (B-post). Försändelsen nådde ut till respondenterna onsdagen den 29 sept.
28 sept	Utskick av tack-/påminnelsevykort
5 okt	Utskick av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervju-personer som ännu inte sänt in enkäten, introduktion av möjligheten att svara via webben
15 okt–15 nov	Telefonpåminnelse till svarspersoner som ej sänt in enkäten (med uppföljningsbrev med ny enkät till de som saknar och postal bekräftelse till övriga som sagt att de vill delta)...
alt. 27 okt	...postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer
16 nov	postal påminnelse till personer som ej kunnat nås per telefon
17 nov	SMS-påminnelse med inloggningsuppgifter till webbenkäten till alla som ännu ej besvarat enkäten
24 nov–7 dec	Telefonpåminnelse motsvarande 16 okt–16 nov inklusive motsvarande postala komplement
21 dec	Utskick av enkät, följebrev och svarskuvert till alla som sagt per telefon att de vill delta
7 jan 2015	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt "bortfallsenkät" – med frågan om varför man inte önskar/kan delta – till samtliga
alt. 18 jan	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt "bortfallsenkät" till samtliga som inte hörts av per telefon under fältarbetets gång

Kommentar: Under den första telefonpåminnelseperioden skickades uppföljningsbrev till de som svarat att de vill delta i undersökningen ut en gång i veckan. Det betyder att en person som bett om en ny enkät på telefon fick vänta i högst åtta dagar på uppföljning.

I samband med det andra enkätutskicket introducerades möjligheten att besvara enkäten via internet. Inloggningsuppgifter och länk till webbenkäten inkluderades i samtliga utskick efter introduktionen den 5 oktober.

Telefonpåminnelserna genomfördes i två omgångar. Den första påminnelseperioden var fyra och en halv veckor lång och den andra var två veckor lång. Alla respondenter med känt hem- eller mobiltelefonnummer, som inte ännu hade svarat på enkäten eller meddelat att de inte vill delta, blev uppringda av ett telefonundersökningsföretag⁷. Telefonföretaget ringde upp respondenterna från ett nummer registrerat på SOM-institutet vilket gjorde att personer med smartphones

med appar kopplade till telefonkatalogen fick upp SOM-institutet på displayen när telefonföretaget ringde. Övriga med nummerpresentation kunde se att numret var knutet till SOM-institutet via en sökning på internet.

Det gjordes tio kontaktförsök per svarsperson i varje telefonpåminnelseomgång. Om respondenten var positiv till att delta skickades ett uppföljningsbrev, med eller utan ny enkät beroende på vad som avtalades i telefon, där SOM-institutet tackade för att de ville delta i undersökningen. Om respondenten inte ville delta i undersökningen registreras orsaken därtill, i den mån respondenten ville uppge orsak, enligt ett fördefinierat kodschema och personen avfördes från den del av urvalet som fortsatte kontaktas i hopp om att få svar på enkäten. Personer som var tveksamma till att delta i undersökningen placerades i en tredje kategori som varken fick en postal uppföljning eller ströks från det aktiva urvalet. Dessa personer kontaktades endast en ytterligare gång. Det skedde under den andra telefonpåminnelseomgången då de placerades in i en av de två föregående kategorierna. Respondenter över 18 år måste tacka nej till att delta i undersökningen personligen, respondenter under 18 år kan avföras från det aktiva urvalet på förälders begäran. Personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara, bortresta på längre tid, utflyttade, avlidna eller inte talar svenska kan också avföras från det aktiva urvalet på begäran av tredje person. Om telefonundersökningsföretaget inte hade fått tag i svarspersonen efter de tio kontaktförsöken följde personen automatiskt med in i nästa telefonpåminnelseomgång då tio nya kontaktförsök gjordes.

SMS-påminnelser till alla med känt mobiltelefonnummer som ännu inte hade svarat på enkäten eller meddelat att de inte ville delta, skickades ut mellan de två telefonpåminnelseomgångarna. Personer som blivit kontaktade under den sista veckan av den första telefonpåminnelseinsatsen exkluderades från denna påminnelse för att undvika för täta kontakter. Ett artificiellt telefonnummer⁸ upprättades för att respondenterna skulle kunna svara på SMS:et. SMS-utskicken administrerades av SOM-institutet. SMS-texten innehöll, utöver svarspersonens unika inloggningsuppgifter och en länk till webbenkäten, en instruktion om att svara "Ja" på meddelandet om personen ville ha en ny papperenkät skickad till sin adress eller "Nej" om personen inte önskade delta i undersökningen.

Två veckor efter den andra telefonpåminnelseomgången med tillhörande postal uppföljning skickades en ny påminnelse ut till alla som inte svarat eller meddelat att de inte ville delta i undersökningen. Denna påminnelse nådde fram i mellandagarna. Efter juledigheterna skickades ytterligare en påminnelse ut tillsammans med en så kallad bortfallsenkät i vilken vi bad respondenten svara på tre frågor om varför de inte vill delta i undersökningen. Ett sista brev skickades ut i slutet av januari, också detta tillsammans med en bortfallsenkät. Samtliga utskick till respondenterna från SOM-institutet innehåller kontaktuppgifter till avsändaren och information om att undersökningen är frivillig.

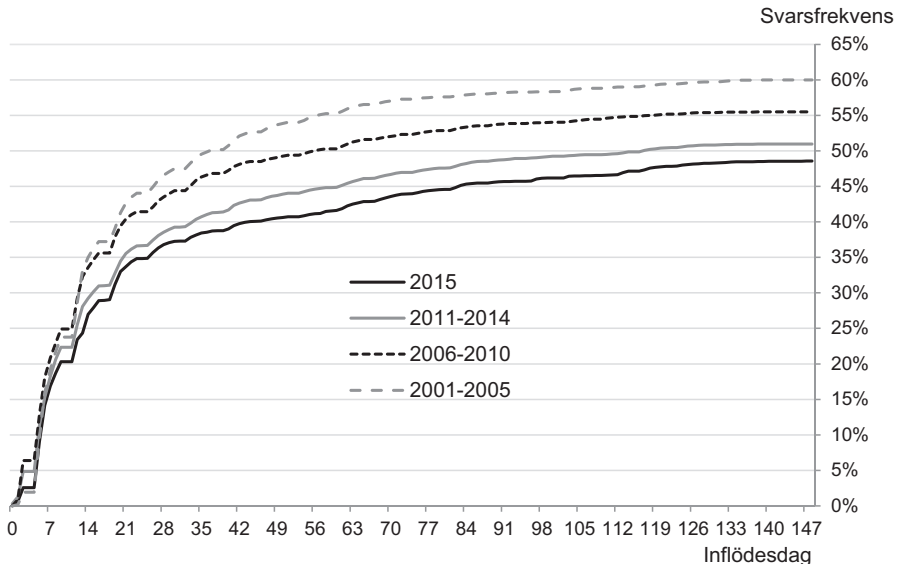
Fältningsarbetet avslutades 27 januari när fältföretaget gjorde en slutskanning av inkomna enkäter och sammanställde en datafil som skickades till SOM-institutet

för validering. Enkäter som kom in efter slutskanningen registrerades för hand av SOM-institutet. Den allra sista enkäten inkom den 24 mars och markerar därmed det formella slutet på datainsamlingsperioden. Vid datavalideringsprocessens slut oidentifierades enkäterna och alla personuppgifter raderades. Av tabell 4 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.

Inflöde

De flesta respondenter som väljer att delta i undersökningen skickar tillbaka enkäten redan inom några veckor. Det generella inflödesmönstret med högt inflöde de första veckorna i samband med de första påminnelserna upprepar sig 2015 (figur 1). De första dagarnas ojämna inflöde mellan åren i figur 1 bottnar framför allt i vilken veckodag enkäten når ut i förhållande till helgens postfria dagar. Sedan 2006 har enkäten nått ut på en onsdag varmed resultaten ska vara fullt jämförbara. Längre in i fältarbetet kan påminnelseinsatserna däremot fortfarande ligga lite olika i tid och därmed påverka hur nivåerna förhåller sig till varandra.

Figur 1 Kumulativt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen formulär 2015 relativt ett genomsnitt för 2001–2005, 2006–2010 respektive 2011–2014 års undersökningar (kumulativ procent av bruttourvalet)

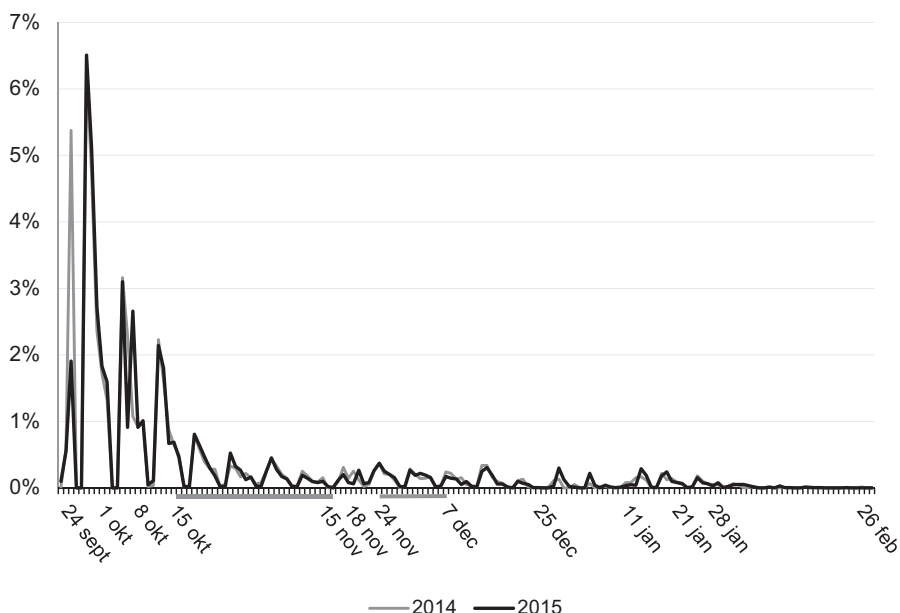
Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2015 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för övriga års undersökningar. Formulär 5 2013 är exkluderad från jämförelsen eftersom dess utformning och därmed inflödeskurva avvek från de med tidigare år helt jämförbara formulär.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005–2015.

Inflödet av ifyllda enkäter under fältperioden kommer i vågor, tydligt i fas med utskick och påminnelseåtgärder. Vågbildseffekten är ett mycket stabilt fenomen som uppträder i varje undersökning (figur 2), så även 2015.

Den första enkätförsändelsen skickades ut fredagen den 18 september med B-post, med planerad utdelning onsdagen den 23 september. De första ifyllda enkäterna brukar komma in torsdagen därpå, men de senaste åren har postens utdelningstid av B-post varierat så mycket att det inte längre går att räkna med att den första enkäten når respondenterna på den planerade utdelningsdagen. De allra flesta verkar dock ha fått det första utskicket på den planerade utdelningsdagen i årets undersökning. Inflödet var fortsatt starkt fram till måndagen veckan efter då det i likhet med tidigare år nådde sin topp i antal inkomna enkäter på samma dag.

Figur 2 Dagligt inflöde av enkäter i den nationella SOM-undersökningen 2015 i jämförelse med 2014 (procent av totalt inflöde)

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2015 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för 2014 års undersökning. Datumen motsvarar påminnelsernas utskicksdag och de grå strecken längs x-axeln motsvarar de två telefonpåminnelseomgångarna.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2014–2015.

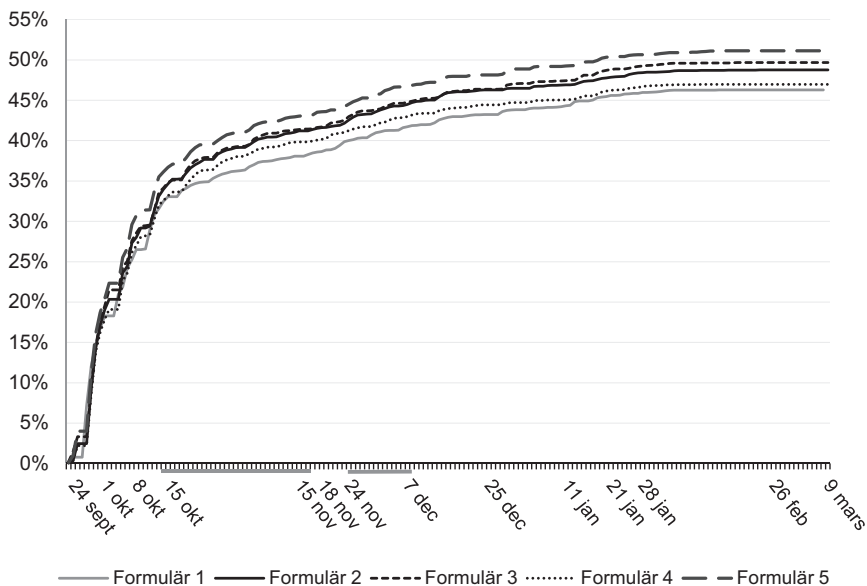
Inflödesmönstret är detsamma 2015 som tidigare år, men inflödet är svagare än tidigare år. När möjligheten att besvara enkäten på internet introducerades i det andra enkätutskicket, den 5 oktober hade 23 procent av bruttourvalet, motsvarande 48 procent av de som skulle komma att besvara enkäten innan fältarbetet

avslutades, redan valt att svara på papper. Det är 8 procentenheter färre än motsvarande dag 2014.

Inflödet på webben skiljer sig något från pappersenkäten i den bemärkelse att personer som svarar via internet gör det senare under fältarbetet än personer som svarar på papper. Till skillnad från inflödet på papper som kommer i stadiga, men minskande vågrörelser i samband med varje påminnelseinsats var inflödet på webben högt i samband med den första påminnelsen efter webbintroduktionen, men mindre påtagligt i samband med efterföljande påminnelse för att sedan ta fart igen i slutet av de båda telefonpåminnelseomgångarna. De tre insatser som omdirigerade flest respondenter till webben var introduktionen av webbenkäten, SMS-påminnelsen med länk och koder (som sammanföll med avslutningen av telefonpåminnelseomgång ett) och avslutningen av telefonpåminnelseomgång två.

Vid inflödesdag 30, alltså en månad in i fältarbetet, hade 77 procent av de som slutligen ska komma att fylla i enkäten ha svarat. I slutet av november, vid inflödesdag 60, hade 86 procent svarat och en vecka före årsskiftet, vid inflödesdag 90, hade 98 procent av de som slutligen skulle komma att delta i undersökningen besvarat enkäten. Därefter fortsatte inflödet svagt men stadigt ända in i mars 2015, motsvarande de sista 2 procentenheterna.

Figur 3 Dagligt inflöde 2015 efter formulär 1, 2, 3, 4 och 5 (kumulativ procent av bruttourvalet)

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2015 års fältperiod i relation till jämförbara fältdagar för 2014 års undersökning. Datumen motsvarar påminnelsernas utskicksdag och de grå strecken längs x-axeln motsvarar de två telefonpåminnelseomgångarna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Inflödet för respektive delundersökning följer i huvudsak samma mönster under fältperioden, men etablerar sig tidigt på olika nivåer (figur 3). De fem formulären har en bruttosvarsfrekvens, det vill säga andelen inkomna enkäter av det totala antalet utskickade, som varierar mellan 47 procent (formulär 4) och 51 procent (det något kortare formulär 5). När datainsamlingsperioden avslutades den 24 mars var den samlade bruttosvarsfrekvensen för de fem delundersökningarna 49 procent.

Tabell 5 Svarsfrekvens i de nationella SOM-undersökningarna 1986–2015 (antal och procent)

	Antal svarande	Bruttoresultat; svarsfrekvens av hela urvalet urvalet (procent)	Nettoresultat: svarsfrekvens med hänsyn till naturligt bortfall (procent)	Undersöknings- företag ansvarigt för fältarbetet
1986	1 624	65	68	SCB
1987	1 672	67	70	SOM-institutet
1988	1 643	66	69	SCB
1989	1 578	63	66	IMU-Testologen
1990	1 582	63	66	IMU-Testologen
1991	1 573	63	67	IMU-Testologen
1992	1 889	67	71	Sifo
1993	1 857	66	70	Sifo
1994	1 704	61	67	Gallup
1995	1 777	63	65	Temo
1996	1 779	63	69	Gallup
1997	1 754	63	69	Gallup
1998	3 561	64	68	Sifo
1999	3 503	63	67	Kinnmark
2000	3 546	59	63	Kinnmark
2001	3 638	61	67	Kinnmark
2002	3 609	60	65	Kinnmark
2003	3 675	61	66	Kinnmark
2004	3 612	60	65	Kinnmark
2005	3 499	58	63	Kinnmark
2006	3 336	55	60	ScandInfo
2007	3 435	57	63	Kinnmark
2008	3 259	54	58	Kinnmark
2009	4 926	55	59	PFM Research
2010	5 007	56	60	Kinnmark
2011	4 720	52	57	Kinnmark
2012	6 298	52	57	Kinnmark
2013	8 406	49	53	Kinnmark
2014	6 876	51	54	Kinnmark
2015	8 261	49	51	Kinnmark

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, institutionsvård, förståndshandikapp; avliden; ej svensktalande.

Svarsfrekvens

Från bruttourvalet definierar vi bort personer som är fysiskt eller mentalt oförmögna att svara på enkäten, personer som är avlidna, bortresta under större delen av fältperioden, emigrerade, har språksvårigheter eller inte alls talar svenska. Dessa räknas bort som så kallat naturligt bortfall. Därmed erhåller vi undersökningens nettourval vilket ligger till grund för redovisningar av undersökningars svarsfrekvens. Svarsfrekvensen för den nationella SOM-undersökningen 2015 är 51 procent.

Av det ursprungliga urvalet på totalt 17 000 personer (bruttourvalet) var det 8 261 personer som besvarade och skickade in formuläret. Sammanlagt 907 personer, motsvarande 5,3 procent, har räknats bort som naturligt bortfall. Det naturliga bortfallet lyfter bruttosvarsfrekvensen på 48,6 procent för hela undersökningen till nettoresultatet 51,3 procent. Antalet personer som svarat på respektive formulär anternativt registrerats som naturligt bortfall varierar något mellan delurvalen. Formulär 1 har en svarsfrekvens på 48,9, formulär 2 på 51,4, formulär 3 på 52,6 procent, formulär 4 på 49,9 procent och formulär 5 på 53,9 procent (tabell 6). Det kortare formulär fem har den högsta svarfrekvensen.

Tabell 6 Svarande och bortfall i den nationella SOM-undersökningen 2015

	Totalt	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5
Bruttourval	17 000	3 400	3 400	3 400	3 400	3 400
Naturligt bortfall	907	181	172	187	194	172
Nettourval	16 093	3 219	3 228	3 213	3 206	3 228
Antal vägrare/ej anträffade	7 832	1 648	1 571	1 528	1 610	1 489
Antal svarande	8 261	1 571	1 657	1 685	1 596	1 739
Svarsfrekvens Brutto	49%	46%	49%	50%	47%	51%
Svarsfrekvens Netto	51%	49%	51%	53%	50%	54%

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, institutionsvård, förståndshandikapp; avlidna; ej svensktalande.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

För samhällsvetenskapliga postenkäter i Sverige har svarsfrekvensen tidigare brukat ligga på mellan 60 och 70 procent, men under senare år har det blivit allt svårare att nå dessa nivåer. SOM-undersökningarna har generellt uppvisat ett mycket gott resultat för den här typen av längre enkäter, med en genomsnittlig svarsfrekvens för alla de genomförda undersökningarna 1986–2014 på 64 procent. Svarsfrekvensen har sjunkit i jämn takt med en knapp procentenhet per år sedan början på

Tabell 7 Svansandelen (netto) i olika grupper, de nationella SOM-undersökningarna, 2000–2015 (procent)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*	2014	2015	F1	F2	F3	F4	F5
Samtliga	67	65	66	65	63	60	63	58	59	60	57	57	52	54	51	49	51	53	50	54
Kön																				
Kvinnor	68	69	68	67	65	64	66	62	61	64	60	58	54	56	54	51	54	55	53	57
Män	66	62	64	63	61	57	60	55	56	57	54	55	49	51	49	47	48	51	47	51
Ålder																				
15–19 år ¹	56	61	60	55	56	49	53	46												
16–19 år									48	50	46	42	39	38	37	34	39	34	38	39
20–24 år	57	61	57	55	53	43	49	41	43	42	36	38	32	31	29	28	28	31	30	30
25–29 år	59	60	63	57	54	50	51	44	44	42	41	42	36	37	35	31	34	38	35	37
30–39 år	62	57	60	59	57	54	54	51	50	48	47	43	41	43	40	37	37	44	40	42
40–49 år	67	64	63	61	58	59	59	54	55	58	54	53	49	49	47	45	50	47	45	48
50–59 år	76	69	71	69	69	67	68	65	66	67	63	63	57	59	56	55	56	55	55	58
60–69 år	76	76	79	78	73	73	78	75	74	76	74	74	69	71	69	66	69	70	67	71
70–79 år	74	71	75	79	75	71	75	76	73	81	77	77	72	76	74	73	74	74	74	77
80–85 år	67	66	62	65	64	67	71	65	70	76	73	70	63	65	71	66	76	71	65	77
60–75 år ²																				
76–80 år ²																				
Region																				
Stockholm	64	60	61	61	57	56	56	53	57	55	52	52	50	51	47	46	45	48	46	50
Östra Mellansverige	68	64	66	65	66	63	68	60	58	60	58	55	53	54	51	51	49	53	49	52
Småland med öar	73	68	66	70	67	62	62	61	62	66	59	60	52	58	53	51	57	51	47	55
Sydsverige	62	69	67	64	61	58	62	55	58	57	56	57	50	50	52	46	54	52	53	53
Västsverige	66	65	69	67	62	60	66	60	60	62	58	59	54	56	55	52	54	57	54	60
Norra Mellansverige	69	67	69	61	64	62	61	63	58	63	59	58	52	53	50	44	52	50	47	57
Mellersta Norrland	73	69	63	69	67	60	63	57	59	63	63	62	57	58	55	54	55	51	54	59
Övre Norrland	72	67	68	71	64	64	63	65	61	65	58	60	51	53	52	53	53	57	51	47

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata från Skatteverkets registertjänst Navet. ¹15-åringarna ingår inte i SOM-undersökningarna fr.o.m. 2009 (liksom inte heller 1998) varmed resultaten inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. ²Gruppen 81–85-åringar inkluderades i och med SOM-undersökningen 2000, varmed åldersindelningen i svarsandelsanalyserna av personer över 60 år. *Endast formulär 1–4.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2000–2015.

1990-talet och årets undersökning följde det förväntade mönstret med en lägre svarsfrekvens än tidigare år.

Av tabell 7 framgår hur svarsbenägenheten i de nationella SOM-undersökningarna varierar med kön, ålder och geografisk hemvist över tid. I likhet med erfarenheterna från tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män. 54 procent av kvinnorna och 49 procent av männen svarade på SOM-undersökningen 2015. För femton år sedan fanns det inga skillnader i svarsfrekvens mellan kvinnor och män, men vid millennieskiftet började mäns svarsvilja sjunka snabbare än kvinnors vilket resulterade i en accelererande lägre svarsfrekvens bland män än bland kvinnor under några år. De senaste fem åren har kvinnors svarsvilja dock minskat snabbare än mäns vilket har gjort att skillnaden slutat att växa. Den genomsnittliga skillnaden i svarsfrekvens sedan millennieskiftet är fem procentenheter vilket också är differensen i årets undersökning. Skillnaden mellan kvinnor och mäns svarsfrekvens i de fem formulären varierar mellan två och tio procentenheter.

De största skillnaderna i svarsvilja finner vi mellan olika åldersgrupper. Det mönster som vi också känner igen sedan tidigare år är att yngre personer svarar i mindre utsträckning än äldre. Den åldersgrupp som är mest benägen att fylla i enkäten är 70–79-åringar med en svarsfrekvens på 74 procent. Minst villiga att svara på enkäten är 20–24-åringar med 29 procents svarsfrekvens. Det har alltid funnits en tendens till olika svarsfrekvens bland äldre och yngre, men skillnaderna var till en början små. Det skiljer 45 procentenheter mellan den mest och minst svarsvilliga åldergruppen i årets undersökning. För fem år sedan var skillnaden 39 procentenheter, för tio år sedan 22 och för femton år sedan var den 19 procentenheter mellan den mest och minst svarsvilliga åldergruppen.

Skiljelinjen mellan att svara i mindre respektive större utsträckning än genomsnittet återfinns i 50-årsåldern, där den har legat sedan slutet av 1990-talet. De äldsta åldersgrupperna (60–85 år) har svarsfrekvenser mellan 69 och 74 procent i årets undersökning. Dessa åldersgrupper haft en stabilt hög svarsfrekvens sedan undersökningens start. Det är åldersgrupperna under 60 år har blivit allt mindre benägna att svara för varje år de senaste tio åren; 50–59-åringarna i mindre grad än de yngre åldersgrupperna. Om vi ser till svarsfrekvens över tid i generationer istället för åldersgrupper ser vi att svarsviljan bland 50-talister och äldre inte bara varit stabilt hög över tid utan till och med ökat något sedan 90-talet. 60-talister och yngre har däremot svarat i allt lägre utsträckning sedan början på 90-talet där varje ny generations fallande kurva är brantare än den förra. Det ser alltså inte ut som att vi kan förvänta oss att de yngre generationerna kommer att upprätthålla de höga svarsfrekvenserna de kommer upp i åldrarna.

Bryter vi upp svarsfrekvensen på både kön och ålder noterar vi att det är stora skillnader mellan kvinnor och män i olika åldersgrupper. Kvinnor svarar i större utsträckning än män i alla åldrar fram till 70-årsåldern då förhållandet är det motsatta. Mest anmärkningsvärt skillnaden i den yngsta åldersgruppen (16–19-åringar)

där 42 procent av kvinnorna har svarat på enkäten men endast 31 procent av männen. Som referens kan nämnas att den näst största könsskillnaden finns i åldersgruppen 50–59-åringar där 60 procent av kvinnorna har svarat och 52 procent av männen.

De regionala skillnaderna i svarsbenägenhet är små. Boende i Stockholm har i likhet med tidigare år lägst svarsfrekvens, 47 procent. Som störst är svarsbenägenheten i Västsverige och mellersta Norrland, 55 procent. Svardsdifferensen mellan den region som svarat i störst respektive minst utsträckning är 8 procentenheter. Inom varje delundersökning varierar svardsdifferensen med 9–13 procentenheter beroende på boendeområde. Det är formulär 5 som sticker ut med stor regional variation. Den region med lägst svarsfrekvens har bara 96 personer i urvalet vilket gör att skillnaden inte är statistiskt säkerställd.

Kontaktgrad

Den mest grundläggande förutsättningen för att få svar på enkäten är att våra utskick når fram till respondenterna. Undersökningsåret 2015 hade SOM-institutet kontakt med 70,4 procent av respondenterna. Kontaktgraden 2010 var 81,5 procent och har sjunkit stadigt varje år sedan dess (tabell 8). Notera att vi med kontaktgrad avser andelen respondenter som vi har haft bekräftad kontakt med. SOM-institutet använder sig av flera kontaktvägar under fältarbetets gång. Påminnelser genomförs via brev, via telefonsamtal till fasta och mobila telefoner och via sms till mobiltelefoner. Kontakt kan även initieras av respondenten genom de kontaktuppgifter till SOM-institutet och fältföretaget som inkluderas i alla utskick. Respondenter som vi inte haft bekräftad kontakt med kan alltså ha mottagit och öppnat brevet och valt att inte svara på enkäten utan att informera SOM-institutet. Kontaktgraden i tabell 8 är således en indikator på kontaktsvårigheter och ointresse.

Tabell 8 Bekräftad kontakt, 2010–2015 (procent)

	Kontakt	Ej kontakt	Summa
2010	81,5	18,5	100
2011	79,5	20,5	100
2012	78,1	21,9	100
2013	75,3	24,7	100
2014	71,4	28,6	100
2015	70,4	29,6	100

Kommentar: Kategorin kontakt innefattar alla som SOM-institutet har haft bekräftad kontakt med, dvs alla som svarat i telefon eller på sms, svarat på enkäten eller bortfallsenkäten eller hört av sig till SOM-institutet och meddelat att de inte önskar delta i undersökningen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2010–2015.

Det är de yngre svarspersonerna som är svårast att få kontakt med, vilket delvis förklarar de sjunkande svarsfrekvenserna i dessa grupper. Skiljelinjen mellan högre och lägre kontaktgrad går vid ungefär 40 års ålder. Alla åldergrupper under 40 år har en kontaktgrad under 60 procent. Allra lägst är kontaktgraden bland 25–29-åringarna med endast 55 procent, att jämföras med 93 procent bland 76–85-åringar.

När vi studerar kontaktvägarna med respondenter i olika åldergrupper kan vi konstatera att kontaktvägarna och kontaktmöjligheterna varierar med ålder (tabell 9). Andelen med både okänd adress och okänt telefonnummer är högst bland de yngre respondenterna. I åldersgruppen 20–29-åringar är det 4 procent som vi inte överhuvudtaget får kontakt med. Det motsvarar 122 personer i nämnda åldersgrupp och 303 personer i hela urvalet. Bland personer under 40 år är det en knapp tredjedel som vi saknar telefonnummer till och såldes inte har möjlighet att ringa och påminna om att svara på enkäten. Läger vi till andelen som vi har telefonnummer till, men som inte svarar i telefon när vi ringer är det runt 40 procent av respondenterna under 40 år som vi aldrig har någon personlig kontakt med. Andelen personer utan telefonkontakt minskar med åldern från 40-årsåldern och i den äldsta åldergruppen (76–85-åringar) är det endast åtta procent som vi inte har någon personlig kontakt med.

Tabell 9 Kontaktmönster i olika åldersgrupper i den nationella SOM-undersökningen, 2015 (procent)

	Ålder								Totalt 2015	Totalt 2014
	16–19	20–24	25–29	30–39	40–49	50–59	60–75	76–85		
Ej kontakt:										
Okänd adress, okänt nummer/ inget svar på telefon	2	4	4	2	1	1	1	1	2	2
Känd adress, okänt nummer	32	27	28	29	21	16	8	5	19	18
Känd adress, känt nr men inget svar på telefon	9	12	14	12	11	8	4	2	8	8
Kontakt:										
Bortfall/vägran (inkl. de som hävdar att de redan skickat in)	13	20	14	11	14	15	15	24	15	13
Svarsvillig (sagt att de har/vill ha ett nytt formulär att fylla i)	9	10	8	8	8	6	4	5	7	8
Enkät ifylld och inskickad	35	27	32	38	45	54	68	63	49	51
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Ej kontakt	43	43	45	43	33	26	13	8	30	29
Kontakt	57	57	55	57	67	74	87	92	70	71
Summa	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	868	1 431	1 506	2 666	2 853	2 630	3 860	1 186	17 000	13 600

Kommentar: 22 personer med okänd adress men telefonkontakt har exkluderats från tabellen eftersom de är så få.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Representativitet

SOM-undersökningens urval av personer utgör ett slags Sverige i miniatyr vilket betyder att sammansättningen av svarspersoner ska spegla sammansättningen i befolkningen. Urvalet om 17 000 personer, som är hämtat från Skatteverkets registertjänst Navet, representerar befolkningen väl. Det gör också vart och ett av delurvalen efter randomiseringen av urvalet i fem grupper.

Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representativiteten mellan population och urval, vilket måste tas i beaktande när materialet analyseras. Vilka som svarar och vilka som inte svarar på en frågeundersökning har betydelse för tolkningen av undersökningens resultat. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor.

Vi har studerat vilka konsekvenser skevheterna i representativiteten har för undersökningens reliabilitet genom att vikta resultaten för kön, ålder och geografisk hemvist och jämföra svaren i den viktade och oviktade gruppen. Markstedt (2014) visar att reliabiliteten i attitydfrågor om politiska förslag och bedömningar av ekonomin är hög trots de sjunkande svarsfrekvenserna. Frågor om nyhetskonsumtion påverkas däremot något mer av att delar av befolkningen har en lägre representation i svarsunderlaget. De dalande svarsfrekvenserna har alltså en effekt på svarens reliabilitet i vissa typer av frågor.

Svarsgruppens sammansättning

För att kontrollera hur väl svarsgruppen speglar befolkningen jämförs fördelningen i de registervariabler som Skatteverket tillhandahåller i urvalet och svargruppen med den i befolkningen. Vi har redan konstaterat att män och unga svarar i mindre utsträckning än kvinnor och äldre personer vilket gör avtryck i svarsgruppens sammansättning. I tabell 10–13 redovisas bruttourvalet, nettourvalet och svarsgruppens representativitet i fråga om kön, ålder, geografisk hemvist, civilstånd och medborgarskap relativt befolkningen. Alla jämförelser avser den del av befolkningen som urvalet representerar, det vill säga Sveriges befolkning i åldrarna 16 till 85 år⁹.

Det finns inga nämnvärda skillnader i skillnader i den geografiska sammansättningen av svarspersoner jämfört med befolkningen. Fördelningen mellan kvinnor och män är 50-50 i befolkningen och urvalet, men 53-47 bland de svarande i SOM-undersökningen (tabell 10). Könsfördelningen varierar något mellan delundersökningarna. I de delundersökningar som hade en övervikt av kvinnor i urvalet har skevheten förstärkts bland de svarande. I delurval 3 däremot där förhållandet var det motsatta, alltså fler män än kvinnor i urvalet, har skevheten bland de svarande försvunnit. Svarsgruppen i formulär 3 har samma könsfördelning som befolkningen.

De största skevheterna i representativitet hittar vi i åldersfördelningen bland svarspersoner jämfört med befolkningen vilket är en direkt spegling av svarsfrekvensen i de olika åldersgrupperna. Åldersrepresentativiteten ibland svarspersonerna skiljer sig mest åt från befolkningen bland 16–29-åringar som är underrepresenterade med åtta procentenheter och 50–75-åringar som är överrepresenterade med 11 procentenheter (tabell 11). Skevheten i åldersfördelningen är större bland män än kvinnor. I figur 4 redovisas procentavvikelsen i svargruppen i förhållande till befolkningen bland kvinnor och män från 16 till 85 års ålder. Ju närmare nollstrecket kurvan löper sig desto bättre är representativiteten. Figuren visar att personer under 40 är underrepresenterade och över 55 är överrepresenterade och att män är det i högre grad än kvinnor.

Tabell 10 Könsfördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen, 2015 (procent)

	Befolkningsunderlag	Kvinnor	Män	Summa
	Befolkningen	50	50	100
Formulär 1–5	Bruttourval	50	50	100
	Nettourval	50	50	100
	Svarande totalt	53	47	100
Formulär 1	Bruttourval	50	50	100
	Nettourval	50	50	100
	Svarande	52	48	100
Formulär 2	Bruttourval	50	50	100
	Nettourval	51	49	100
	Svarande	53	47	100
Formulär 3	Bruttourval	49	51	100
	Nettourval	48	52	100
	Svarande	50	50	100
Formulär 4	Bruttourval	51	49	100
	Nettourval	51	49	100
	Svarande	54	46	100
Formulär 5	Bruttourval	51	49	100
	Nettourval	51	49	100
	Svarande	54	46	100

Kommentar: Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, data om respektive urval är hämtade från registerdata, data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata i de fall uppgift saknas).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och Statistiska centralbyrån (www.scb.se).

Tabell 11 Åldersgruppernas fördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen, 2015 (procent)

	Befolkningsunderlag	16–29 år	30–49 år	50–75 år	76–85 år	Summa
	Befolkning	22	33	38	7	100
Formulär 1–5	Bruttourval	22	33	38	7	100
	Nettourval	22	33	39	6	100
	Svarande	14	28	49	9	100
Formulär 1	Bruttourval	23	32	38	7	100
	Nettourval	22	33	38	7	100
	Svarande	14	27	49	10	100
Formulär 2	Bruttourval	24	32	37	7	100
	Nettourval	23	32	38	7	100
	Svarande	15	27	48	10	100
Formulär 3	Bruttourval	22	32	39	7	100
	Nettourval	22	32	40	6	100
	Svarande	14	28	49	9	100
Formulär 4	Bruttourval	23	34	36	7	100
	Nettourval	23	34	37	6	100
	Svarande	15	29	48	8	100
Formulär 5	Bruttourval	21	33	39	7	100
	Nettourval	21	33	39	7	100
	Svarande	13	28	50	9	100

Kommentar: Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, data om respektive urval är hämtade från registerdata, data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata i de fall uppgift saknas).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och Statistiska centralbyrån (www.scb.se).

Tabell 12 Fördelning på region bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen, 2015 (procent)

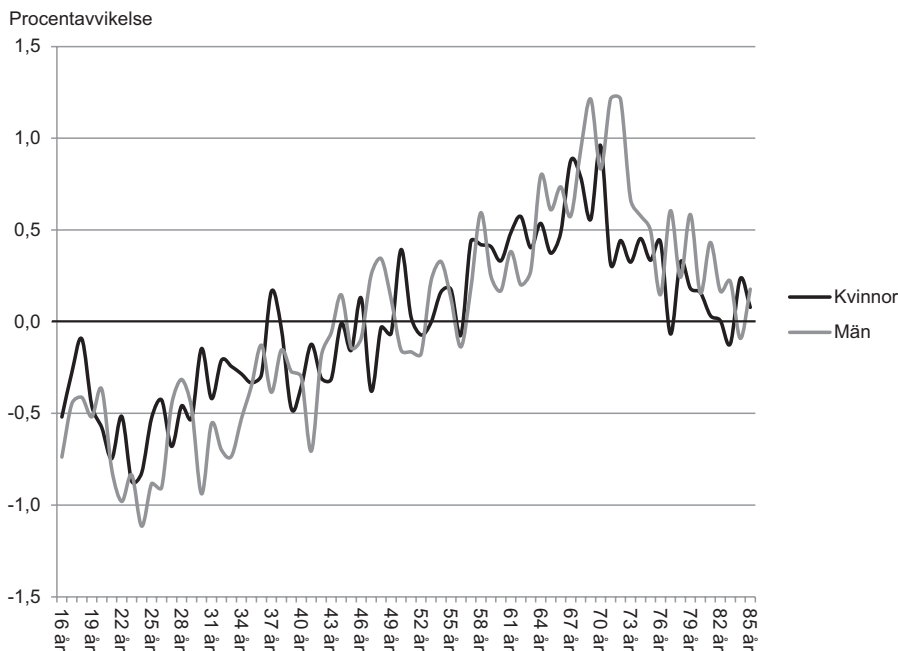
År	Befolknings- underlag	Stockholm	Östra Mellansverige	Småland med öarna	Sydsverige	Västsverige	Norra Mellansverige	Mellersta Norland	Övre Norland	Summa procent
	Befolkning	22	17	8	15	20	9	4	5	100
Formulär 1–5	<i>Bruttourval</i>	23	16	8	15	21	8	4	5	100
	<i>Nettourval</i>	23	16	8	15	20	8	4	6	100
	<i>Svarande</i>	21	16	8	15	22	8	4	6	100
<i>Formulär 1</i>	<i>Bruttourval</i>	22	17	8	14	21	9	4	5	100
	<i>Nettourval</i>	22	17	8	14	21	9	3	6	100
	<i>Svarande</i>	21	17	8	14	22	8	4	6	100
<i>Formulär 2</i>	<i>Bruttourval</i>	23	16	9	15	20	8	4	5	100
	<i>Nettourval</i>	23	16	9	14	20	8	5	5	100
	<i>Svarande</i>	20	15	10	15	21	9	5	5	100
<i>Formulär 3</i>	<i>Bruttourval</i>	22	16	8	15	20	9	4	6	100
	<i>Nettourval</i>	22	16	8	15	20	9	4	6	100
	<i>Svarande</i>	20	17	8	15	22	8	4	6	100
<i>Formulär 4</i>	<i>Bruttourval</i>	23	16	8	15	21	8	4	5	100
	<i>Nettourval</i>	23	16	8	14	21	8	4	6	100
	<i>Svarande</i>	21	16	8	15	22	8	4	6	100
<i>Formulär 5</i>	<i>Bruttourval</i>	22	16	9	15	20	8	4	6	100
	<i>Nettourval</i>	22	16	9	15	20	8	4	6	100
	<i>Svarande</i>	20	16	9	15	22	9	4	5	100

Kommentar: Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, data om urval samt svarande bygger på registerdata

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och Statistiska centralbyrån (www.scb.se).

Andelen utländska medborgare i SOM-undersökningens urval stämmer överens med befolkningen (tabell 13). Utländska medborgare är däremot underrepresenterade bland de svarande. En liten andel faller bort från urvalet som naturligt bortfall, med bristande språkkunskaper som dominerande skäl, men de flesta förviner som svarsvägran. Också befolkningens civilstånd bland 16–85-åringar stämmer mycket väl överens med SOM-undersökningens urval (tabell 13). I svarsgruppen är däremot andelen gifta något överrepresenterade och andelen ogifta något underrepresenterade.

Figur 4 Åldersrepresentativitet efter kön i förhållande till befolkningen (procentavvikelse)

Kommentar: Nollstrecket motsvarar perfekt överensstämmelse med befolkningen. En positiv avvikelse från noll innebär en överrepresentation, en negativ avvikelse innebär en underrepresentation i förhållande till befolkningen. Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och Statistiska centralbyrån (www.scb.se).

Jämförelserna mellan svarspersonernas och befolkningens demografiska sammansättning visar att SOM-undersökningens respondenter sammantaget speglar Sveriges befolkning väl i de flesta avseenden. De personer som är underrepresenterade tillhör grupper som är mindre etablerade i samhället – yngre, singlar, utländska medborgare – där åldersfördelningen står för den största skevheten.

Tabell 13 Fördelning på civilstånd och andel utländska medborgare bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen, 2015 (procent)

	Gift	Änka/ änkling	Ogift	Frånsild	Summa	Utländska medborgare*
Befolkning	41	4	43	12	100	8
Bruttourval	42	4	43	11	100	8
Nettourval	42	4	43	11	100	7
Svarande	49	5	34	12	100	4

Kommentar: Data om befolkningen är avgränsade till åldersintervallet 16–85 år för civilstånd och 16–84 år för medborgarskap. Data om urval och svarande är avgränsade till motsvarande åldersintervall och bygger på registerdata. *Personer med dubbelt medborgarskap, varav det ena är svenskt, inräknas inte.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015 och Statistiska centralbyrån (www.scb.se).

Svarsbortfall

Informationen om svarsbortfallet, alltså de respondenter som inte kan eller vill svara på enkäten, har inhämtats på flera sätt: via telefonpåminnelserna, direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen samt via Skatteverkets befolkningsregister.

Av de 8 752 personerna som inte svarat på enkäten var det en knapp fjärdedel för vilka vi har närmare information om varför de inte ville eller kunde delta i undersökningen. Det här avsnittet handlar om den fjärdedelen.

Naturligt bortfall kallas den grupp svarspersoner som inte kan delta i undersökningen på grund av att de är fysiskt eller mentalt oförmögna, avlidna, emigrerade eller har språksvårigheter. Dessa personer avförs från nettourvalet räknas därmed inte med i svarsfrekvensen för undersökningen. I årets undersökning var det 907 personer motsvarande 5,6 procent av bruttourvalet som definierades naturligt bortfall.

Tabell 14 Typer av naturligt bortfall i den nationella undersökningen, 2015 (procent)

	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Samtliga formulär 2015	Samtliga formulär 2014	Samtliga formulär 2013	Samtliga formulär 2012
Fysiskt/mentalt oförmögen att svara	22	26	29	30	22	26	29	25	23
Adress okänd/ flyttat	38	41	33	34	40	38	36	37	40
Bor utomlands/ bortrest på längre tid	17	16	19	13	15	16	19	20	19
Ej svensktalande/ språksvårigheter	19	15	17	21	20	18	14	14	16
Avliden	4	2	2	2	3	2	2	4	2
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal personer	181	172	187	194	172	907	762	901	903

Kommentar: Information om bortfallet samlas in via telefonpåminnelserna, direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång, via den bifogade bortfallsenkäten i sista påminnelsen med frågor om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen samt via Skatteverkets folkbokföringsregister.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

I det naturliga bortfallet är det särskilt tre grupper som dominerar: fysiskt och mentalt oförmögna, bortresta/utlandsboende samt de som inte kunnat nås på sin adress – vilka sammantaget utgör 79 procent av bortfallet (tabell 14). En mindre grupp om 18 procent utgör de som inte kunnat svara på enkäten på grund av språksvårigheter. Hälften av dessa var icke svensktalande och hälften hade läs- och skrivsvårigheter eller svårigheter med nivån på språket som används i enkäterna. Den minsta gruppen på 2 procent utgörs av personer som registrerats som avlidna. Detta mönster är detsamma för de fem delundersökningarna.

Mot bakgrund av att undersökningen definierar bort personer som är fysiskt och mentalt oförmögna att svara på enkäten och personer som själva eller via ombud meddelat att de inte kan svenska tillräckligt bra för att besvara enkäten, finns det anledning att betona att undersökningens resultat i första hand speglar en frisk, svensktalande befolkning.

Utöver det naturliga bortfallet var det var 1 879 personer som under fältarbetets meddelade att de inte ville delta i undersökningen. Av dessa var det 1 138 personer som uppgav en orsak till att inte delta motsvarande 7 procent av hela urvalet och 15 procent av alla som valde att inte svara (exklusive det naturliga bortfallet).

Tabell 15 Specifierade skäl till att inte vilja delta i den nationella SOM-undersökningen, 2015 (procent)

	Formulär 1	Formulär 2	Formulär 3	Formulär 4	Formulär 5	Samtliga formulär 2015
Har inte tid	25	27	29	27	24	27
För många frågor	7	8	12	6	9	8
Vill av princip inte delta	20	23	17	17	24	20
Frågorna är ointressanta	10	9	2	4	6	6
Litar ej på anonymiteten	2	2	5	6	5	4
Vill ej delta utan ersättning	1	2	1	5	2	2
Frågorna är för svåra	2	1	2	2	2	2
Annat skäl	33	28	32	33	28	31
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal personer	141	131	121	128	101	622

Kommentar: Informationen är inhämtad via telefonpåminnelserna, via den "bortfallsenkät" som bifogas sista påminnelsen samt från kontakter med respondenter som hört av sig under fältarbetets gång. Kategorin annat skäl samlar alla som uppgett ett skäl som inte har en fördefinierad kod i registreringssystemet och alla som angett mer än ett skäl. En stor andel av kategorin "annat skäl" utgörs av personer som säger att de är för gamla för att svara. Observera att tabellen endast redovisar de personer som uppgett något skäl till att inte delta.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2015.

Om vi studerar den lilla andel som uppgett ett skäl till att inte delta ser vi att tidsbrist, i linje med tidigare erfarenheter, fortfarande är ett mycket vanligt argument. I 2015 års undersökning var det en dryg fjärdedel av personerna med en känd orsak till svarsvägran som angav detta som enda skäl till att avstå. Det var en femtedel som avstod att svara på enkäten av principiella skäl. Personer som vill ha ersättning för sitt deltagande och personer som inte litar på anonymiteten utgjorde en mindre grupp om 6 procent, vilket är en minskning från tidigare år. Utöver dessa ansåg 16 procent att frågorna var för svåra, för många eller för ointressanta för att besvaras. Den återstående tredjedelen har angett en kombination av skäl till att inte svara på enkäten. Det är för få som anger något skäl att inte delta för att vi ska kunna dra några slutsatser om systematiska skillnader mellan formulären.

Sammanfattning

SOM-undersökningen 2015 bestod av fem delundersökningar och skickades ut till ett urval om 17 000 personer. Syftet med undersökningen är dels att fungera som en infrastruktur för forskning, dels att fånga upp långsiktiga trender i det

svenska samhället. Undersökningen täcker många ämnesområden, men har sin tyngdpunkt på samhälle, opinion och medier. Data samlas in både via pappers- och webbenkäter. Årets undersökning hade en svarsfrekvens på 51 procent och svaren samlades primärt in under hösten 2015. Trots att hälften av respondenterna inte svarar på enkäten är den demografiska representativiteten i svarsgruppen god i de flesta avseenden. De personer som är underrepresenterade tillhör grupper som är mindre etablerade i samhället – yngre, singlar, utländska medborgare – där åldersfördelningen står för den största skevheten.

Noter

- ¹ Parallellt med den nationella SOM-undersökningen genomförde SOM-institutet en motsvarande enkätundersökning i Västra Götalandsregionen och i Skåne.
- ² Kinnmark Information AB anlitas 2015
- ³ SOM-undersökningarna kodades av Sofia Arkhede, Klara Bové och Lukas Nordin
- ⁴ www.som.gu.se/undersokningar
- ⁵ Konstruerad i qualtrics.com
- ⁶ SMS skickades bara till respondenter med känt mobilnummer
- ⁷ Concilia Information anlitas 2015
- ⁸ Det artificiella numret är längre än ett vanligt telefonnummer, men kan ta emot SMS och administreras via en dator istället för telefon.
- ⁹ Åldersspannet för medborgarskap är 16-84 år pga SCB:s redovisningsintervaller

Referenser

- Barrios, M., Villarroya, A., Borrego, Á., & Ollé, C. (2010). Response rates and data quality in web and mail surveys administered to PhD holders. *Social Science Computer Review*.
- Bové, Josefine, Jonas Hägglund och Frida Vernersdotter (2014), "Metodrapport – SOM-undersökningen 2013". Rapport 2014:31, SOM-institutet, Göteborgs Universitet.
- Dillman, D. A. (2000). *Mail and internet surveys: The tailored design method* (Vol. 2). New York: Wiley.
- Dillman, D. A., Phelps, G., Tortora, R., Swift, K., Kohrell, J., Berck, J., & Messer, B. L. (2009). Response rate and measurement differences in mixed-mode surveys using mail, telephone, interactive voice response (IVR) and the Internet. *Social Science Research*, 38(1), 1-18.

- Gilljam, M., Granberg, D., Holm, B., Karlsson, D., & Sundell, A. (2013). Comparison of Web and Mail Responses in a Census of Swedish Local Political Representatives. *Survey Practice*, 4(3).
- Holmberg, A., Lorenc, B., & Werner, P. (2010). Contact strategies to improve participation via the web in a mixed-mode mail and web survey. *Journal of Official Statistics*, 26(3), 465.
- Hägglund, Jonas (2015). *Metodexperiment i den västsvenska SOM-undersökningen 2014*. Rapport 2015:13, SOM-institutet, Göteborgs Universitet.
- Markstedt, Elias (2014) "Representativitet och viktning - Riks-SOM som spegel av det svenska samhället 1986-2013". Rapport 2012:30 v2. SOM-institutet, Göteborgs Universitet.
- Medway, R. L., & Fulton, J. (2012). When more gets you less: a meta-analysis of the effect of concurrent web options on mail survey response rates. *Public opinion quarterly*, nfs047.
- Millar, M. M., & Dillman, D. A. (2011). Improving response to web and mixed-mode surveys. *Public Opinion Quarterly*, nfr003.
- Schaefer, D. R., & Dillman, D. A. (1998). Development of a standard e-mail methodology: Results of an experiment. *Public opinion quarterly*, 378-397.
- Vernersdotter, Frida (2014) Den nationella SOM-undersökningen 2013 i Annika Bergström & Henrik Oscarsson (red) Mittfåra & marginal. Göteborgs universitet: SOM-institutet.

Bilagor

OM FÖRFATTARNA

Ester Appelgren, tekn dr, är lektor och avdelningsföreståndare för Journalistik och Nationalekonomi vid Södertörns högskola. Hennes forskning är inriktad på datajournalistik, journalistiska arbetsprocesser i gränslandet mellan teknik och journalistik samt integritetsaspekter i trafikdata.

Kontakt: ester.appelgren@sh.se

Sofia Arkhede, pol master, är verksam som biträdande forskare på SOM-institutet, Göteborgs universitet.

Kontakt: sofia.arkhede@som.gu.se

Joakim Berndtsson, docent, är verksam som lärare och forskare vid Institutionen för globala studier, Göteborgs universitet. Han forskar om privatiseringen av krig och säkerhet, civilmilitära relationer och svensk utrikes- och säkerhetspolitik. Kontakt: joakim.berntsson@globalstudies.gu.se

Linda Berg, fil dr, är föreståndare för Centrum för Europaforskning (CERGU) och universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hon forskar om europeisk integration, politiska skiljelinjer och EU- och välfärdsattityder. Kontakt: linda.berg@pol.gu.se

Annika Bergström, docent, är verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet och undersökningsledare vid SOM-institutet. Hennes forskning är framför allt inriktad på digitala mediers publik med särskilt fokus på deltagande på nätet och på e-bokens framväxt i ett litet språkområde.

Kontakt: annika.bergstrom@jmg.gu.se

Ulf Bjereld, professor, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt om digitaliseringens betydelse för makt och demokrati.

Kontakt: ulf.bjereld@pol.gu.se

Klara Bové, fil master, är verksam som biträdande undersökningsledare vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hennes forskningsintressen kretsar kring attityder till EU i allmänhet och miljö och hållbarhetspolicy inom EU i synnerhet

Kontakt: klara.bove@som.gu.se

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på internationell och komparativ politik, särskilt politiska partier, medier, ideologier och opinionsbildning.

Kontakt: marie.demker@pol.gu.se

Ann-Marie Ekengren, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad mot utrikespolitiskt beslutsfattande, med särskilt fokus på svensk men också europeiska staters utrikespolitik.

Kontakt: ann-marie.ekengren@pol.gu.se

Karin Eriksson, examen från journalistlinjen vid Göteborgs universitet samt MSc i internationella relationer vid London School of Economics. Verksam som politisk reporter på Dagens Nyheter i Stockholm. Medverkar i "Förhandla eller DÖ: Decemberöverenskommelsen och svensk demokrati i förändring".

Kontakt: karin.eriksson@dn.se

Niklas Harring, fil dr, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet, Centre for Collective Action Research, Quality of Government Institute och affilierad till Institutionen för de humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnenas didaktik vid Stockholms universitet. Hans forskning är inriktad på korruptionsattityder, miljöopinion och attityder till miljöfrågor.

Kontakt: niklas.harring@pol.gu.se

Per Hedberg, fil kand, verksam vid Svenska valforskningsprogrammet, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på opinionsbildningen kring energifrågor.

Kontakt: per.hedberg@pol.gu.se

Ulrika Hedman, journalist och doktorand vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet. Hennes avhandlingsarbete handlar om hur journalistiken och journalistyrket påverkas av sociala medier.

Kontakt: ulrika.hedman@jmg.gu.se

Jonas Hinnfors är professor i Statsvetenskap vid Göteborgs universitet samt Honorary Senior Research Fellow vid University of Stirling, Skottland. Hans forskning rör bland annat politiska partier, partisystem, socialdemokrati och migrationspolitik.

Kontakt: johan.hinnfors@pol.gu.se

Sören Holmberg, professor emeritus vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är en av ledarna för Quality of Government Institute och forskar kring opinionsbildning, väljarbeteende, representativ demokrati och samhälleliga styrsystem. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: soren.holmberg@pol.gu.se

Jan Fredrik Hovden är professor, verksam vid Institutet för informations- og medievitenskap, Universitetet i Bergen. Hans forskning är huvudsakligen inriktad på social klass, då särskilt på betydelsen av klass för människors medie- och kultur-användning, utbildningsval och journalisters yrkesorientering, samt studier av politiska och kulturella eliter.

Kontakt: jan.hovden@uib.no

Lars Höglund, professor emeritus i biblioteks- och informationsvetenskap, är knuten till Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet. Hans forskningsområden behandlar läsning och informationsvanor samt biblioteks- och informationstjänster ur individ, organisations- och samhällsperspektiv.

Kontakt: lars.hoglund@jmg.gu.se

Sverker C. Jagers, professor, är verksam vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet och föreståndare för Centre for Collection Action Research (CeCAR) vid samma universitet. Hans forskning behandlar flera teoretiska och empiriska problem som rör kopplingen mellan politik och miljö, såsom: relationen mellan demokrati och hållbar utveckling, miljö och rättvisa, miljöpolitiska opinionsstudier och länderjämförande analyser av hur staters miljöpåverkan avgörs av faktorer såsom typ av politiskt system och grad av korruption.

Kontakt: sverker.jagers@pol.gu.se

David Karlsson, docent i offentlig förvaltning vid Förvaltningshögskolan, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på lokal politik och demokrati, särskilt politikernas attityder och praktik.

Kontakt: david.karlsson@spa.gu.se

Joakim Larsson, professor, är verksam vid avdelningen för infektionssjukdomar samt är föreståndare för Centrum för Antibiotikaresistensforskning (CARE) vid Göteborgs universitet (www.care.gu.se). Hans forskargrupp är främst inriktad på antibiotikaresistensproblematik, särskilt betydelsen av den yttre miljön. Larsson och hans grupp har under lång tid studerat konsekvenser av att läkemedelsrester hamnar i miljön.

Kontakt: joakim.larsson@fysiologi.gu.se

Sara Leckner, tekn dr, är universitetslektor vid institutionen för Medieteknik, Malmö högskola. Hennes forskning rör gränssnittet mellan användarstudier och informationsteknologi med fokus på affärsutveckling och strategiska lösningar.

Kontakt: sara.leckner@mah.se

Johan Lindell, Fil Dr. och postdoktor vid institutionen för geografi, medier och kommunikation, Karlstads universitet. Hans forskning är inriktad på globalisering, klass och social reproduktion i relation till medieanvändning.
Kontakt: johan.lindell@kau.se

Lennart Nilsson, docent i offentlig förvaltning, SOM-institutet, Göteborgs universitet. Han forskar kring svensk välfärdsopinion, lokal och regional demokrati samt monarki och kungahus.
Kontakt: lennart.nilsson@gu.se

Gunnar Nygren, professor i journalistik, Södertörns högskola.
Kontakt: gunnar.nygren@sh.se

Jonas Ohlsson, fil dr, undersökningsledare vid SOM-institutet och forskare vid Nordicom, Göteborgs universitet. Hans forskning är framförallt inriktad på mediestruktur och medieekonomi.
Kontakt: jonas.ohlsson@gu.se

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende och opinionsbildning. Han är ansvarig för det svenska Valforskningsprogrammet och föreståndare för SOM-institutet.
Kontakt: henrik.oscarsson@pol.gu.se

Bo Rothstein är professor i statsvetenskap vid universitetet i Oxford där han är verksam vid Blavatnik School of Government och Nuffield College. Han är även "senior advisor" till "the Quality of Government Institute" på Göteborgs universitet.
Kontakt: bo.rothstein@pol.gu.se

Björn Rönnerstrand, fil dr, är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, samt knytan till Centrum för studier av kollektivt handlande (CeCAR) och Centrum för Antibiotikaresistensforskning (CARE) vid Göteborgs universitet. Hans forskning kretsar kring förutsättningarna för storskaligt samarbete i relation till miljö och hälsoproblem, samt attityder till hälso- och sjukvård i ett europeiskt perspektiv.
Kontakt: bjorn.ronnerstrand@pol.gu.se

Anders Sannerstedt, docent och f.d. universitetslektor vid Statsvetenskapliga institutionen, Lunds universitet. Han forskar om högerpopulistiska partier och attityder till invandring.
Kontakt: anders.sannerstedt@svet.lu.se

Maria Solevid, fil dr, är verksam som universitetslektor vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet och undersökningsledare vid SOM-institutet. Hon forskar om politiskt beteende.

Kontakt: maria.solevid@pol.gu.se

Jesper Strömbäck, professor i journalistik och politisk kommunikation, forskar och undervisar på Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på politisk journalistik, politisk kommunikation och opinionsbildning.

Kontakt: jesper.stromback@jmg.gu.se

Sara van der Meiden, biträdande forskare på Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet och Sociologiska institutionen vid Stockholms universitet. Hennes forskningsintressen kretsar kring politiska partier och politiska attityder, särskilt högerpopulistiska partier och attityder till invandring.

Kontakt: sara.van.der.meiden@gu.se

Lennart Weibull är professor emeritus i massmedieforskning och seniorprofessor vid SOM-institutet, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på mediestruktur, journalistikhistoria, medieanvändning och politisk opinionsbildning. Han är en av initiativtagarna till SOM-institutet.

Kontakt: lennart.weibull@som.gu.se

Frida Vernersdotter, verksam vid SOM-institutet som statistik och dataansvarig.

Kontakt: frida.vernersdotter@som.gu.se

Andreas Widholm, Fil dr, är lektor i journalistik vid Södertörns högskola. Hans forskning är framförallt inriktad mot de sociala, politiska och kulturella konsekvenserna av mediernas globalisering och digitalisering. För närvarande arbetar han inom ett projekt om den svenska kulturjournalistikens utveckling med särskilt fokus på politiska och globala frågor.

Kontakt: andreas.widholm@sh.se

Karl Ydén, fil dr, Chalmers tekniska högskola och King's College London, studerar militär professionalisering, komplexa organisationer och civil-militära relationer. Ledamot av Kungl. Krigsvetenskapsakademien och grundare av Centrum för Studier av Militär och Samhälle, www.csms.se.

Kontakt: karl.yden@chalmers.se

Karin Zelano är doktorand vid Statsvetenskapliga Institutionen, Göteborgs Universitet, och skriver sin doktorsavhandling om hur välfärdsstater bemöter mindre reglerade delar av den fria rörligheten, som exempelvis personer som vistas tillfälligt i Sverige och försörjer sig i den informella ekonomin.

Kontakt: karin.zelano@gu.se

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.som.gu.se
Telefon: 031-786 33 00

Beställning av publikationer kan göras på bokbestallning@som.gu.se.

SOM-INSTITUTETS BÖCKER

ISSN 0284-4788

1. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1986*
Göteborg 1987, 87 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
2. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *SOM-undersökningen 1987*
Göteborg 1988, 112 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
3. Björkqvist, Karin: *SOM-undersökningen 1988*
Göteborg 1989, 68 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
4. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åttiotat*
Göteborg 1989, 183 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
5. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Medier och opinion i Sverige*
Göteborg 1990, 140 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
6. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Politiska opinioner*
Göteborg 1991, 147 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
7. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Åsikter om massmedier och samhälle*
Göteborg 1991, 150 sidor. Pris 20 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--7--SE
8. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Trendbrott?*
Göteborg 1992, 260 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--8--SE
9. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Perspektiv på krisen*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--9--SE
10. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk opinion*
Göteborg 1993, 250 sidor. Pris 50 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--10--SE
11. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Vägval*
Göteborg 1994, 320 sidor. Pris 170 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--11--SE
12. Nilsson, Lennart (red): *Västverige i fokus*
Göteborg 1994, 150 sidor. Pris 130 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--12--SE
13. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det gamla riket*
Göteborg 1995, 305 sidor. Pris 180 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--13--SE
14. Nilsson, Lennart (red): *Västsvensk horisont*
Göteborg 1995, 250 sidor. Pris 150 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--14--SE. ISBN 91-972694-1-7

15. Jarlbro, Gunilla (red): *Ungdomars opinioner*
Göteborg 1996, 120 sidor. Pris 110 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--15--SE. ISBN 91-972694-2-5
16. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Mitt i nittioalet*
Göteborg 1996, 470 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--16--SE. ISBN 91-972694-3-3
17. Nilsson, Lennart (red): *Västsvenska perspektiv*
Göteborg 1996, 238 sidor. Pris 160 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--17--SE. ISBN 91-972694-4-1
18. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ett missnöjt folk?*
Göteborg 1997, 380 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--18--SE. ISBN 91-972694-5-X
19. Nilsson, Lennart (red): *Nya landskap*
Göteborg 1997, 290 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--19--SE. ISBN 91-972694-7-6
20. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Opinionssambället*
Göteborg 1998, 342 sidor. Pris 220 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--20--SE. ISBN 91-972694-8-4
21. Nilsson, Lennart (red): *Mångfald – bilder av en storstadsregion*
Göteborg 1998, 283 sidor. Pris 190 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--21--SE. ISBN 91-972694-9-2
22. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Ljusnande framtid*
Göteborg 1999, ca 420 sidor. Pris 250 kronor (moms tillkommer)
ISRN GU-STJM-SOM--22--SE. ISBN 91-973670-1-X
23. Nilsson, Lennart (red): *Region i omvandling*
Göteborg 1999, ca 300 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-2-8. ISRN: GU-STJM-SOM--23--SE
24. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Det nya samhället*
Göteborg 2000, ca 520 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-3-6. ISRN: GU-STJM-SOM--24--SE
25. Nilsson, Lennart (red): *Den nya regionen*
Göteborg 2000, ca 325 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-4-4. ISRN: GU-STJM-SOM--25--SE
26. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Land, Du välsignade?*
Göteborg 2001, 485 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-6-0. ISRN: GU-STJM-SOM--26--SE
27. Nilsson, Lennart (red): *Flernivådemokrati i förändring*
Göteborg 2002, ca 340 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-7-9. ISRN: GU-STJM-SOM--27--E

28. Oscarsson, Henrik (red): *Spår i framtiden*
Göteborg 2002, ca 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-8-7. ISRN: GU-STJM-SOM--28--SE
29. Wadbring, Ingela: Weibull, Lennart & Bergström, Annika (red):
Efter Arbetet. Synen på nedläggningen och dess konsekvenser.
Göteborg 2002, 212 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISSN: 1101-4692 och 0428-4788. ISRN: GU-STJN-SOM--29--SE
30. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det våras för politiken*.
Göteborg 2002, 544 sidor. Pris: 275 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-973670-9-5. ISRN: GU-STJN-SOM--30--SE
31. Nilsson, Lennart (red) *Perspektiv på Västsverige*
Göteborg 2003, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-01-8. ISRN: GU-STJN-SOM--31--SE
32. Oscarsson, Henrik (red) *Demokratitrender*
Göteborg 2003, 343 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-02-6. ISRN: GU-STJN-SOM--32--SE
33. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Fåfångans marknad*
Göteborg 2003, 432 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-03-4. ISRN: GU-STJM-SOM--33--SE
34. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*
Göteborg 2004, 440 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-04-2. ISRN: GU-STJM-SOM--34--SE
35. Nilsson, Lennart (red) *Svensk samhällsorganisation i förändring*
Göteborg 2004, 570 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-05-05-13
36. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Lyckan kommer, lyckan går*
Göteborg 2005, 492 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-06-9. ISRN: GU-STJM-SOM--36--SE
37. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Västsverige*
Göteborg 2006, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-07-7. ISRN: GU-STJM-SOM--37--SE
38. Nilsson, Lennart (red) *Nya gränser – Skåne*
Göteborg 2006, 288 sidor. Pris: 200 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-08-5. ISRN: GU-STJM-SOM--38--SE
39. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Du stora nya värld*
Göteborg 2006, 560 sidor. Pris: 260 kr (moms tillkommer)
ISBN: 91-89673-09-3. ISRN: GU-STJM-SOM--39--SE
40. Nilsson, Lennart (red) *Det våras för regionen - Västsverige 1998-2005*
Göteborg 2007, 328 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-10-6. ISRN: GU-STJM-SOM--40--SE

41. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Det nya Sverige*
Göteborg 2007, 560 sidor. Pris: 270 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-11-3. ISRN: GU-STJM-SOM--41--SE
42. Nilsson, Lennart & Johansson, Susanne (red)
Regionen och flernivådemokratin
Göteborg 2008, 336 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-12-0. ISRN: GU-STJM-SOM--42--SE
43. Nilsson, Lennart & Antoni, Rudolf (red) *Medborgarna, regionen
och flernivådemokratin*
Göteborg 2008, 288 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-13-7. ISRN: GU-STJM-SOM--43--SE
44. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*
Göteborg 2008, 616 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-14-4. ISRN: GU-STJM-SOM--44--SE
45. Nilsson, Lennart och Susanne Johansson (red) *Att bygga, Att bo, Att leva.
En bok om Västra Götaland*
Göteborg 2009, 304 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-15-1. ISRN: GU-STJM-SOM--45--SE
46. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Svensk Höst*
Göteborg 2009, 560 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-16-8. ISRN: GU-STJM-SOM--46--SE
47. Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*
Göteborg 2010, 504 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-18-2. ISRN: GU-STJM-SOM--47--SE
48. Johansson, Susanne (red) *Regional demokrati. Om politik och medier i Skåne*
Göteborg 2010, 232 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-17-5. ISRN: GU-STJM-SOM--48--SE
49. Oskarson, Maria, Bentgsson, Mattias & Berglund, Tomas (red)
En fråga om klass. Stockholm: Liber
<http://www.liber.se/Facklitteratur/Sociologi/Sociologi/En-fraga-om-klass>
50. Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red) *Nordiskt ljus*
Göteborg 2010, 592 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-19-9. ISRN: GU-STJM-SOM--50--SE
51. Nilsson, Lennart (red) *Västsvensk demokrati i tid och rum*
Göteborg 2011, 272 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-20-5. ISRN: GU-STJM-SOM--51--SE
52. Holmberg, Sören, Weibull Lennart & Oscarsson, Henrik (red)
Lycksalighetens ö
Göteborg 2011, 676 sidor. Pris 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-21-2. ISRN: GU-STJM--52--SE

-
53. Bergström, Annika (red) *Västsvensk vardag*
Göteborg 2012. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-22-9. ISRN: GU-STJM--53--SE
54. Nilsson, Lennart, Aronsson, Lars & Norell, PO (red)
Värmländskt landskap
Göteborg 2012. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-86637-04-0. ISRN: GU-STJM--54--SE
55. Berg, Linda & Oscarsson, Henrik (red) *Omstritt omval*
Göteborg 2012, 216 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-23-6. ISRN: GU-STJM--55--SE
56. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
I framtidens skugga
Göteborg 2012, 696 sidor. Pris: 280 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-24-3. ISRN: GU-STJM--56--SE
57. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Medborgarna om välfärden
Göteborg 2012, 248 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-25-0. ISRN: GU-STJM--57--SE
58. Ohlsson, Jonas & Bergström, Annika (red)
Vanor och attityder i förändring
Göteborg 2013, 228 sidor. Pris: 210 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-26-7. ISRN: GU-STJM--58--SE
59. Weibull, Lennart, Oscarsson, Henrik & Bergström, Annika (red)
Vägsäl
Göteborg 2013, 784 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-27-4. ISRN: GU-STJM--59--SE
60. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
En region för alla?
Göteborg 2013, 286 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-29-8. ISRN: GU-STJM--60--SE
61. Bergström, Annika & Oscarsson, Henrik (red)
Mittfärd & marginal
Göteborg 2014, 576 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-30-4. ISRN: GU-STJM--61--SE
62. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Brytningstider
Göteborg 2014, 322 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-31-1. ISRN: GU-STJM--62--SE
63. Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarson Maria (red)
Fragment
Göteborg 2015, 608 sidor. Pris: 340 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-32-8. ISRN: GU-STJM--63--SE

64. Bergström, Annika & Ohlsson, Jonas (red)
Alla dessa val
Göteborg 2015, 236 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-33-5. ISRN: GU-STJM--64--SE
65. Solevid, Maria (red)
Svenska utlandsröster
Göteborg 2016, 312 sidor. Pris: 250 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-34-2. ISRN: GU-STJM--65--SE
66. Ohlsson, Jonas, Oscarsson, Henrik & Solevid, Maria (red)
Ekvilibrium
Göteborg 2016, 480 sidor. Pris: 290 kr (moms tillkommer)
ISBN: 978-91-89673-35-9. ISRN: GU-STJM--66--SE

